

ચુંટી કાહાડેલાં લખાણો

એના બનાવનાર

૧૪૦૫

શોરાબજી શાપુરજી બંગાલી

ની

કલમથી જુદી જુદી વેલાએ લખાએલી બાબદો મધેથી,

બે દફતરો માં.

દફતર ૧ લું.

મુંબઈ,

દફતર આશકારા છાપાખાના મધે,

હસતમજી નવરોજી ખંખાતાએ છાપયું છે.

કોટ—મેહરામજી હોરમજી સીટ, નાં ૬ તથા ૧૧.

સન ૧૮૮૦ ઇસવી.

દી બા ચો .

માહારી જનદગીની મુસાફરી તરફ પાછું વલીને જોતાં તેહનાં એક પરીનામથી આજે જે દક્ષતરો છપાવી પરસીધ કરવાનો વીચાર માહારાં મનમાં ઊપજ્યો હતો. આજ આસરે ૩૦ વરશનાં દરમેઆ નમાં માહારા હાથથી થાએલાં લખાણો થોડુંએકની વાત ઊપર એકવાર પાછાં જોઈ વાલતાં તેઓ માહોલો ફેરવોએક ભાગ ફરીને છપાવવાની માહારાં દીલમાં ખાએસ થાઈ હતી, અને તે ખાએસ મુજબ આ સંગરહ પરસીધ કરવામાં આવેઓછે.

એ સંગરહમાં દાખલ કરેલી (જે તરણ વીના) સરવે ખાખદો આગલ છપાઈ ચુકેલીછે, તેઓ જે જે ચોપડી, ચોપાનીડી, અથવા વરત માંન પતર મધે અવલમાં પરગટ થાઈ હતી તેનું નામ તથા વખત દરએક ખાખદની શેવટે જણાવેલાંછે. દરએક ખાખદ તેહની એખારત સુધાં અસલની માફકજ રાખેલીછે, માતરે જાંહાં જરૂર માલમ પડીડીં તાંહાં જુજ ફેરફાર કીધોછે, તોપણ ઠેકાણે ઠેકાણે નવી ઈઆદી વધારવાને દરસત વીચારવામાં આવેડીંછે.

શો. શા. બંગાલી.

મુંબઈ, ડીસેમ્બર ૧૮૮૦.

શાંકલી ઉં દ્વતર ૧ લાંબું.

ભાગ ૧ લો.

પુરાતમ ઇરાનનાં આંધકામ, કોતરકામ, અને સીકા સંબંધી.

સફે.

ઈસતખ્ત અથવા તખ્તે જમશેદ—(જગત પરેમી, આગસ્ટ ૧૮૫૧) ..	૧
ઈરાનનાં પુરાતમ ચીતારો—નકશે રૂસતમ તથા નકશે રજબ—(જગત પરેમી, સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૧)	૨૬
શાહપુર—(જગત પરેમી, નવેમ્બર ૧૮૫૧)	૫૩
મોરગાબનું મેદાન અથવા તખ્તે સુલેમાન, (જગત પરેમી, જાનેવારી ૧૮૫૨) ..	૭૫
બેહેશતુન પાહડની હકીકત—(જગત પરેમી, માર્ચ ૧૮૫૨) ..	૧૦૭
તખ્તે બોસતાંન પાહડની હકીકત—(જગત પરેમી, આપ્રેલ ૧૮૫૨) ..	૧૨૩
હમદાન શેહેરની હકીકત—(જગત પરેમી, જાનેવારી ૧૮૫૩)	૧૪૦
પુરાતમ જમાનાના ઇરાની સીકા—(જગત પરેમી, ઓક્ટોબર ૧૮૫૧) ..	૧૫૪
તાજે કલમ	૧૬૯

ભાગ ૨ જો.

પુરાતમ ઇરાનની ભાષાઓ,

તથા

એ ભાષાઓમાં લખાએલાં પારસી લોકોનાં
ધરમ પુસ્તકો સંબંધી.

પેહલવી જુબાનની બાબદમાં—(જગત પરેમી, જુન ૧૮૫૨)	૧૭૫
જંદ ભાષા બાબે પરોફેસર એફ. બોપે કરેલી સોધ—(જગત પરેમી, ડીસેમ્બર ૧૮૫૨)	૧૮૯
જંદ અને પેહલવી ભાષાઓની બાબદમાં પરોફેસર ફ્રેડરીક ઇસપીગલે કરેલી સોધ વીશે—(જગત પરેમી, મેએ ૧૮૫૩)	૨૧૩

જરતોસતી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકો, તથા એ પુસ્તકોની ભાશા અને પુરા
તમપણું વીશે નીબંધ—(ઓપડી) ૨૨૧

જંદ ભાશાની આબદમાં	સર. ૨૨૧
પેહલવી ભાશાની આબદમાં	૨૫૮
પાજંદ ભાશાની આબદમાં	૨૬૧
ફારસી ભાશાની આબદમાં	૨૬૩
જરતોસતી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકો વીશે થાએલી સોધની આબદમાં.	૩૦૦
જરતોસતી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકો વીશે વધારે સોધ કરવા મારું તથા જરતોસતી લોકો વચે તેઓના ધરમની મારી માહે તમારી મિથાડવાને વાસ્તે આપણે કેહેવા એલાએ કરવા જોઈ એછે તે આબદમાં	૩૩૨

ભાગ ૩ જો.

પારસીઓની તવારીખ સંબંધી.

તારીખે જાંહાનઆરા નામની ફારસી કેતાબ મધેથી ઇરાનની મુખતેસર તવારીખનો સાર—(જગત પરેમી, નવેમબર ૧૮૫૧)	૩૪૭
પારસીઓની તવારીખ તથા તેમના રેવાજ અને ધરમ બાબે મીંડો શાલાઈ ફરાંમજ કરાકાએ ઈંગરેજ ભાશામાં પરગટ કરેલો ગરંથ—(રાસ્ત ગોફતાર, તાં ૧૨, ૧૯, ૨૬ સપ્ટેમબર તથા તાં ૩, ૧૦ અક ટોબર ૧૮૫૮)	૩૫૪
પારસીઓએ પોતાને કીજી “ધારા” બંધાવી મેંગાવવા સારું કરેલી કોશે શની તવારીખ—(રાસ્ત ગોફતાર, તાં ૧૧ મી તથા ૧૮ મી આપ રેલ ૧૮૫૮)	૩૭૯
શીઆવશનામું—(રાસ્ત ગોફતાર, તાં ૧૬ મી મારચ ૧૮૭૩)	૩૯૯
“ફારનામે અરદેસર બાબેકાન” કેતાબ વીશે, (જગત પરેમી, જુલાઈ ૧૮૫૩). ૪૦૫	

ભાગ ૪ થો.

પારસીઓના ધરમ સંબંધી છુટક આબદો.

જરતોસતીઓનો ધરમ અને ફીલસુફી—(જગત પરેમી, જુલાઈ ૧૮૫૨) ..	૪૨૩
પારસીઓ ખોદાપરસતછે કે નહીં ? —(રાસ્ત ગોફતાર, તાં ૧૧ મી આગ સટ તથા ૬ ઠી અક્ટોબર ૧૮૬૧)	૪૪૪

સફે.

જરતોસતી ધરમમાં નીતીની સાથે કીરીચ્યાના સંબંધ વીશે—(રાસ્ત ગોફ	
તાર, તા ૦ ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૯)	૪૫૧
પારસીઓએ જુદાં લોકોને હાથનું ખાનું ખાવાની છીટ વીશે—(રાસ્ત	
ગોફતાર, તા ૦ ૫ મી એપ્રિલ ૧૮૬૨)	૪૫૩
સુલતાની નોરોજ—(જગત પરેમી, એપ્રિલ ૧૮૫૧)	૪૫૫
રાહે પારસા કેતાબ—(જગત પરેમી, સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૩)	૪૬૬
દોશલાં—(સ્ત્રી ગનેચ્યાનખાલા, સફે ૫૧ થી ૫૫).	૪૭૧
આદરનાં તથા આવાં અરકુદશુરનાં જશનની માંતતા—(સ્ત્રી ગનેચ્યાનખાલા,	
સફે ૭૭ થી ૮૧)	૪૭૪
લગનનો કોલ તથા આશીરવાદ—(સ્ત્રી ગનેચ્યાનખાલા, સફે ૧૪૬ થી ૧૫૦).	૪૭૬
રાહાનુમાએ માજદીઅસના સલાનો બંચાવ—(રાહાનુમાએ માજદીઅસનાં	
સલાનું પુસતક ૧ છું આંક ૧૫ મો સને ૧૮૫૫, સફે ૩૦—૩૮).	૪૭૯

દ્વિતર પેહલાં મધે જોડેલાં ચીત્રો, ઈતીઆદી.

૧. પડી ભાગેલું તખ્તે જમશેદ..	૧
૨. તખ્તે જમશેદના પાદશાહી મેહલનો એક ભાગ (જમ અવલમાં હોવો જોઈએ તેમ જોડવીને ઉતારેલો ચીત્ર)	૧૬
૩. તખ્તે જમશેદ—મીનારાઓની કારીગીરી..	૧૬
૪. તખ્તે જમશેદ—આતશની સનમુખ બંદગી કરતો પાદશાહ	૨૦
૫. નકશે રૂસતમ—પાદશાહ બેહરામગોર, તેહની રાણી, તથા શાહજાદો, અને શમશેરખરદાર	૪૦
૬. નકશે રૂસતમ—અરદેસર બાબેકાન અને ભરેસપતી..	૪૫
૭. નકશે રૂસતમ—અરદેસર બાબેકાન અને ભરેસપતીનાં ચીત્રની હેઠ	
લના પેહલવી તથા ઇંદનાની લેખ..	૪૬
૮. રોમના શેહનશાહ વાલરીઅનનું ઇરાનના પાદશાહ શાપુરને તાબે થવું	૫૯
૯. પાદશાહ શાપુરની સાહેબી રોમ તથા હીંદુસ્થાનના લોકો ઉપર..	૬૩
૧૦. પાદશાહ શાપુરનું આવલું (જોડવીને ઉભો કરેલો ચીત્ર, એહરા તથા પીઠ તરફથી)	૭૪

- સફે.
૧૧. પાદશાહ સાએરસ (કએખસર) ની ધારેલી તસવીર.. .. ૮૮
૧૨. પાદશાહ સાએરસ (કએખસર) નું ધારેલું દોખમું ૯૨
૧૩. બેહેશતુન—પાદશાહ અને તેહના શેકશત પામેલા કુશમનો. .. ૧૧૧
૧૪. બેહેશતુન—ખીલારોકી તખતીનો એક ભાગ ૧૧૭
૧૫. તખતે બોસતાંન—પાદશાહ ખુસરૂ પરવેજ અને શાપુર ઝુલકતફનાં
ચીત્રોવાલાં આરકાં તથા હજરત જરતોસતની ધારેલી તસવીર.. ૧૩૧
૧૬. તખતે બોસતાંન—પાદશાહ શાપુર અને તેહના બેટાની તસવીર,
પેહલવી લેખ સાથે ૧૩૫
૧૭. હમદાન—અલવંદ પાહાડ ઉપર ખીલારોકા હરફેની તખતીઓ.. ૧૫૧
૧૮. પુરાતમ જમાનાના ઈરાની સીકા ૧૫૫
૧૯. પેહલવી હરફેનો કોહો.. .. ૧૮૪
૨૦. હીંદુ-ઈરેપીઆંન ટોલાની મુખીઅ ભાશાઓના થોડાએક સાધા
રણુ શબ્દોનો કોહો . .. ૧૯૫

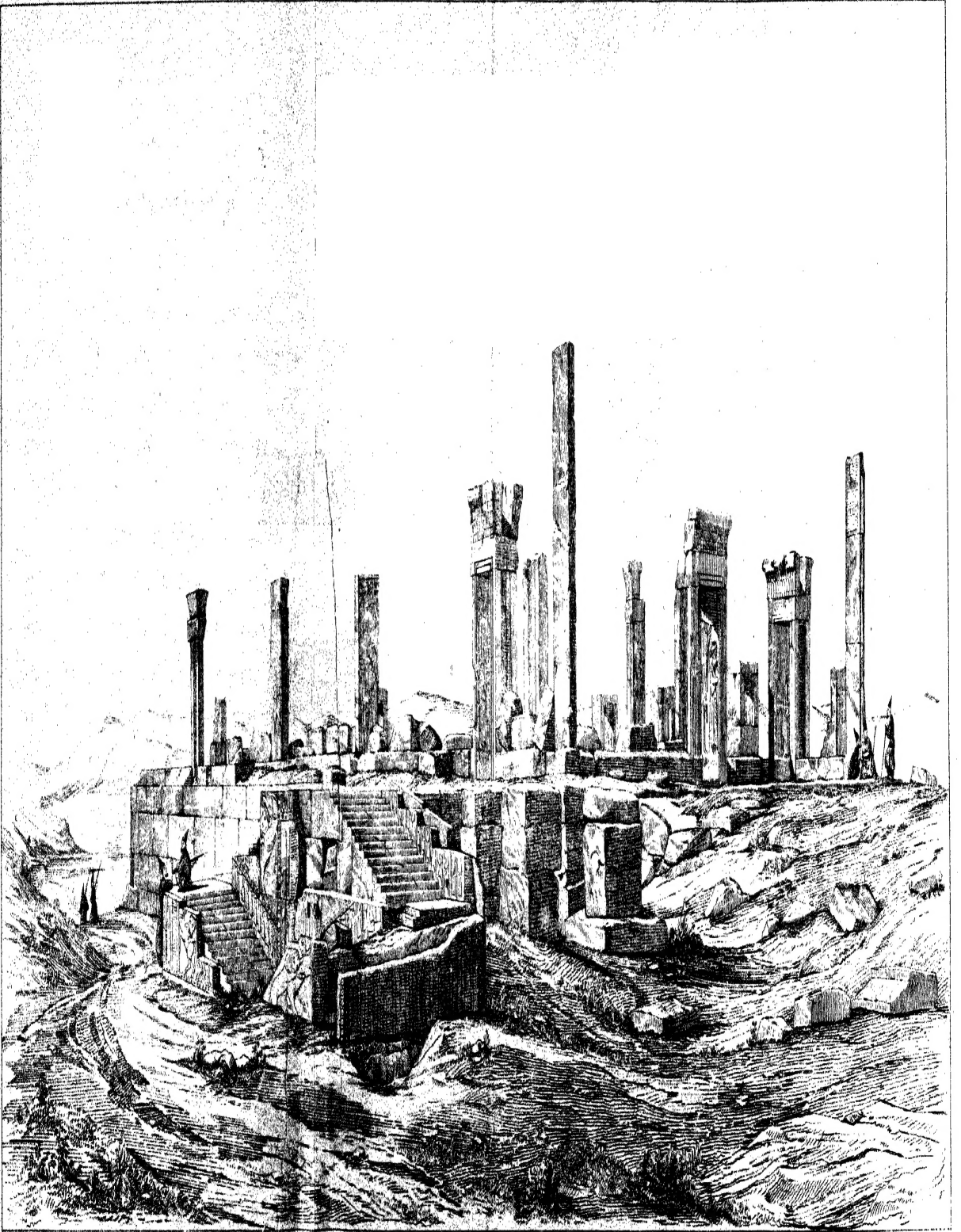

ભાગ ૧ લો.

પુરાતન ઇરાનનાં બાંધકામ, કોતરકામ, અને
સીક્કા સંબંધી.

J. E. P. PRESS

परी लोभे भुं त भित्त अपरोह.

ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ.

પુરાતમ જમાનાની તવારીખ અને પુરાતમ લોકોની હાલત તથા ચાલચલાણની સોધ કરનાર અભોઆસીઓને અંજાણું નથી કે આજ એકથી તે એઆર હજાર વરશના દરમેઆન આપણી દુનીઆમાં તરેહ વાર રાજપાતો અને પાદશાહીઓ એક ખીજથી ચડકતી મોતેખર ખોજોરગી તથા જાહોજલાલી ભોગવીને તદન ગુમ થાઈ ગયેઆંછે. ઈરાન, ઈઝિનાંન, અને રોમ એ તરણે દેશોએ વારાફરતી આ દુની આમાં મોહોટી સાહેબી મેલવીછે, અને આપણી પૃથ્વીનો મોહોટો ભાગ પોતાના તાબામાં રાખીઓછે. દુનીઆની તે સાહેબીમાં આગલું ઈરાન પણ એક નામીયો દરજ્જો ધરાવેછે. આજ એઆર હજાર વરશની શક ભરેલી તવારીખ આપણે છોડી દઈજીએ અને ૧૫૦૦ થીતે ૨૫૦૦ વરશની ઈરાનની શહેનશાહીની હકીકત ઊપર ધેઆન પોંહાંચાડીએ તો આપણા જોવામાં આવશે કે ઈરાનના મુલખની હકુમત એક કરતાં વધારે વાર મીસર અને ઈઝિનાનની હદથી તે ચીનનાં નાકાં સુધી પોંહાંચી હતી, અને તે વેલાએ એ દેશને પૃથ્વીનો માલેક, અને તેહના શહેનશાહ ઓને શહેનશાહઓના શહેનશાહનો ખેતાખ મલીઓ હતો.—હવા ઈરાનના દખ્ખા અને જાહોજલાલી ભરેલા વખતની તવારીખ (શીટકાર હોજો તેહનો નાશ કરનારાઓપર) આજ ઘણુંકરોને ગુમ થાઈછે, કે જેથી તે ફરીને તાજ અને દુનીઆમાં રોશન કરવાને કાબેલ લોકોને મોહોટી મેહેનત પડેછે તથા તે સાથે તકરાર ઊઠેછે. આગલા જમાનાની હાલત અને ખોજોરગીનું જે વેલાએ કેતાખોની મદદથી ખેઆન મલી આવતું નથી, તેવારે કાબેલ લોકો તેમાં અગત કરીને ઈઝિરોપીઆનો પૃથ્વીના જુદા જુદા દેશોની કદીમ ચીજો જેહુવું કે મોહોર, સીકા, અને ઈમારતો તથા નકશાઓ તપાસીને તથા પુરાતમ જુખાનના હુશો

વાંચીને પોતાની સોધનો પાએઓ ખાંધેછે, અને તે ઊપરથી પુરાતમ તવારીખ લખનારોની સચાઈનો અટકલો કરેછે. ઈરાનનો આજ ૪૦૦૦ વરશની વાતપરની મોહોટાઈ અને જાહોજલાલી કેતાખો કરતાં સરશ રીતે તાંહાંની પુરાતમ વખતની ઊંચી ઈમારતોથી તથા તખતી એથી તથા નકશાએથી હવડે આપણને માલમ પડી આવીછે. નકશે રૂસતમ તથા માદરે સુલેમાન તથા નકશે રજખ તથા તખતે જમશેદ તથા તખતે ખોસતાન અને એ વગરે ખીજા કેટલાએક મુકામોપર પાહડોની કઢણોમાં પથરમાં કોટરી કાહાડેલાં ચીતારો તથા પુરાતમ શેહરોની ભાગી પડેલી ઈમારતોની ઊમદા કારીગરીની મદદથી એ દેશની આગલી સુધરાઈ અને મોતેખરી આ જમાનાના લોકોને સારી રીતે જાહેર થાએછે; કે જે ઈમારતો તથા ચીતારો જોઈને તથા તપાસીને આ જમાનાનો કોઈખી માણસ હેવું નહી કેહશે કે તે કદીમ વખતના લોકો અનઘડ અથવા અપટ હતા અથવા દુનીઆના આદમીઓની મોતેખર કારીગરીથી નાવાકેશ રહી સેહેલાઈથી ઠગાતાં હતાં. પણ તે જોઈ સરવે કોઈ વીચાર દોડાવનાર શખસોના મનમાં ખરેખર હેવો વીચાર પેદા થાશે કે તે જમાનો હુનરમાં કાંઈ કમ હતો નહી, પણ જેમ તે કદીમ નીશાનો હાલ પડી ભાગીછે તેજ પરમાણે તે જમાનાનો એલમ પડી ભાગેલોછે, અને હવડે આપણો જમાનો જે એલમ અને કારીગરી જાણેછે તે સાથે ઈરાન દેશની ઈમારતોપરથી તેહની આજ ૪૦૦૦ વરશની હાલત આપણે સરખાવોએ તો એક ચંચલ ઈંચિરોપીઆનનાં જણાવીઆ પરમાણે “આપણે હવડે ફુકરાળ કરીએચ કે આપણો એલમ સરવે પાંતીએ મોતેખરછે તે ફુકરાળ તમામ શેકરછે.” હેવીરીતે આગલો ઈરાનદેશ પોતાની માહુબારત કારીગરીથી આપણા જમાનાપર સરદાર થાઈ ગએલોછે.

ઈરાનની સંગલી પુરાતમ ખાંધનીમાં તથા ઊમદા ઈમારતોમાં તથા નકસીદાર ચીતારોની કારીગરીમાં ઈસતખર અથવા તખતે જમ શેદ પેહલો દરજ્જો ધરાંવેછે. એ તખત અથવા પુરાતમ શેહરનાં

ખાંધકામની કારીગીરી ઊમદા છે, અને તેહની સાથે આગલા અથવા હવડેના જમાનાનું કોઈખી ખાંધકામ સરશ થાઈ શકીતિ નથી, એટલું જ નહીં, પણ તે આજ પૃથ્વીમાં સંજીથી કદીમ ગણાએ છે. એ તખતને ગરંથકારો ઈસતખર, એહેલ મીનાર, હજાર સતુન, ખાનેદારાં તથા પરસીપોલીસને નાંમે એલાખી ગએઆ છે, અને આ છેલું જણાવેલું નામ ઈંજિનાની ગરંથકારોનું આપેલું છે, તેહનો અરથ ઈરાન અથવા ઈરાનના લોકોનું શેહર કરીને થાએ છે, પણ તે નામ કોઈખી જમાનામાં કદીમ ઈરાનીઓએ પોતે આપીતિ હાએ હવું નથી, કાંએકે એ નામ તમામ આથમણ પરાંતનો ભાશામાંથી નીકલેલું પુરવાર થાએ છે, અને એજ પરમાણે આગલા ઈંજિનાનીઓ ખેટંગી રીતે ઈરાનનાં જુદાં જુદાં શેહરોને તથા પાદશાહોને નામ આપી ગએઆ છે, અને તે ઊપરથી ઈરાન દેશની તવારીખ લખવામાં ઈંજિનાની અને ઊગમણ પરાંતના શાએરો વચે જગાઓ તથા આદમીઓના નામોનો મોહોટો તજાવત પડી ગએલો છે તે વીશે ખોલાસો થાએ છે. પણ આગલા ઈંજિનાનીઓ જે ઈરાનનાં પરસીપોલીસ શેહર વીશે લખી ગએલા છે તે અને હવડેનું ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ એ એકજ છે તે વાતમાં કામેલ ઈંજિ રોપીઆન ગરંથકારોની કીધેલી સોધોની મદદથી હવડે કસો શક રહેઓ નથી. સર રાખરટ કે પોરુટર તથા મીં મારીઅર તથા સર ઊલી અમ આગિસલે તથા નેઓખર તથા શારડીન તથા ખીજા નામીઆ મુસા ફરો એ વાત વીશે એકમત થાએલા છે.

ઈસતખર એ શખદના અરથ વીશે ફરહંગે ખુરડાને કાતેમાં જણાવે છે કે શરસના મુલખના એક કીલાને તે નામ આપેલું છે કે જાંહાં પાદશાહ દારાખના ખેટા દારાંએ પોતાને કીજે રહેવાનો મુકામ ખનાવીઓ હતો, અને ખીજા કેટલાએક શરસી ગરંથકારોના જણાવીઆ પરમાણે એ શખદનો અરથ પાણીનો એક મોહોટો તલાવ અથવા ચશમે કરીને થાએ છે કે જે નામ એ મુકામની પડોસમાં પાણીનાં એક મોહોટાં તલા વથી નીકલીતિ છે. એહેલ મીનાર અથવા હજાર સતુન કરીને એ

જગાને જે નામો આપીઆમાં આવીઆંછે તેહનો અરથ એઆલીસ અથવા હુનર મીનારાનો મેહલ અથવા કીલો કરીને થાએછે, પણ એ નામ જાહાજી પુરાતમ ધારીઆમાં આવતું નથી. એ જગાને ખાનેદારાં એટલેજે પાદશાહ દારાંનો મેહલ કરીને પણ કેહેછે તેહનું કારણ પ્રહંગે ખુરહાને કાતેમાં ઊપર જાણાવેલી રીતે જાણાવીગિંછે. હવડે ઈરાનમાં એ મુકામ ઘણું કરીને તખતે જમશેદને નામે ઓલખાએછે, અને તાંહાંના લોકો એ જગાને પાદશાહ જમશેદનો તલેસમ કરીને કેહેછે. પણ તખતે જમશેદ એ નામ આજ માતરે આસરે ૨૦૦ વરશની વાત પર આપીઆમાં આવીગિં હાએ હવું ધારીઆમાં આવેછે, કાંએકે કોઈખી પુરાની કેતાબમાં એ નામ મલી આવતું નથી, પણ સંગલી જગાઓમાં તેહને ઈસતખર કરીને લખેલું જોવામાં આવેછે. તખતે જમશેદ એ નામ પુરાતમ નહી હાએ તોપણ જે પાદશાહનાં નામ સાથે તે હવડે સંબંધ રાખેછે તેહનાજ વખતમાં એ શહેર બનેલુંછે અને તેહર પછીના ઈરાનના પાદશાહઓએ તેહને સુધારેલું અથવા વધારેલુંછે હેમાં જાહાજો શક નથી. એ વાત સર ડિલીઅમ જોનસ તથા સેંટ કરોઆ નામના ગરંથકારો કબુલ રાખેછે. શારહીન નામનો એક નામીઓ પ્રેંચ ગરંથકરતા જે આસરે ૧૦૦ વરશની વાતપર ઈરાન દેશમાં મુસાફરો કરી આવીઓ હોતો તે ધણી એ તખતને ૪૦૦૦ વરશ પુરાનું ગણેછે, અને તવારીખનો મુદતો મુકરર કરનાર ખીજો એક નામીઓ ઈંકિરોપીઆન નામે ખેલી જેણે જોતીશ શાસની મદદથી આગલા વખતની તવારીખની મુદતો મોહોરી મેહનતથી મુકરર કીધી એાછે તે નામીયા શખસે ઈંકિનાની લોકોના આગલા હુનરની સોધનું એક કીમતી પુસ્તક બનાવીગિંછે, તે પુસ્તકમાં એ ધણી પોતાની ગણતરીથી પાદશાહ જમશેદનો પાદશાહી ઈસવી સનેની ૩૨૦૯ વરશ આગમજ શરૂ થાએલી જાણાવેછે, અને એજ પુસ્તકના પાછલા ભાગમાં કદીમ ઈરાનની હાલત વીશે હાનકરવીલ નામના નામીયા પ્રેંચે એક ખાખદ લખીછે તે ધણી પાદશાહ જમશેદના જમાનાની આ મુદત વીશે

ખેલીના મત સાથે મલતો આવેછે તે ઊપરથી એ મુકામ આજ ૪૦૦૦ થીતે ૫૦૦૦ વરશનું પુરાનું છે તે ભુલની ધાસતી વગર સુખેથી કેહેવાઈ શકાએછે. સેકંદર રૂમીએ જેવારે આજ આસરે ૨૧૮૦ વરશની વાત પર ઈરાનનો મુલખ રહે કીધો તેવારે પરસીપોલીસ અથવા ઈસતખર પોતાની પુર આખાદાનીપર હુતું તેથી અલખત તેહેની ઘણાં વરશ આગમજ એ શહેર ઊભું થાવું જોઈએ, અને તે ઊપરથી શારડીન, ખેલી, હાનકરવીલ, આકિસલી અને ખીજાઓનો વીચાર ખરો ધારી આમાં આવેછે. પારસીઓના વંદીદાદની ખીજા પરગરદમાં વરજમ ગરદ અથવા જમગરદ અથવા જમકનદ કરીને જે નામ આવીકે છે તે નામ આ તખતે જમશેદનું જ છે હવો ધારણા આવેછે, કાંએકે વરજમગરદ અને તેહેની આસપાસના મુકામની હાલત તથા તે દેશ કેહેવો શકવાન તથા સરદી ગરમી તાંહાં શી તરેહેથી આવેછે તે વીશે જે કાંઈ વંદીદાદમાં લખેલું છે તે તખતે જમશેદની હવડેની તથા આગલી હાલત સાથે લગભગ મલતું છે.* હવડેના જમાનાના કેટલાએક મુસલમાન ગરંથકારો જેવો ઈસતખર અથવા “તલેસમે જમશેદ” જોઈને ઘણા હરતમાં પડેલા હતા તેઓ હવો મુકામ કોઈ આદમીઓથી ખનીઓ હોએ તે કયુલ કરતા નથી, પણ દેવ અને પરીઓથી એ કાંમ ખનીકે છે, તથા ઈઆકિદીઓના પાદશાહ સુલેમાંને એ કાંમને પોતાની પેગમખરીના જોરથી મદદ કીધી છે હવું તેઓ તાજુખીની મસતીમાં લખી ગએલા છે. પણ ખીજા મોતેખર શરસી તથા આરખી ગરંથકારો વધારે ભરોસો રાખવાજોગ ખખર આપેછે. તેમાં નીજામ-અલ તવારીખ નામની કેતાખનો ખનાવનાર કાજી ખીજાવી ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ વીશે હેકલ જાણાવીઆ પરમાણે લખી ગએઓ છે. એ ગરંથકારનું મત ખીજા ઘણાએક શરસી ગરંથકારોનાં મતસાથે મલતું આવેછે. એ કાજી ખીજાવી જેણે હીજરી ૬૭૪ ના વરશમાં પોતાની કેતાખ ખનાવી હતી તે હવું જાણાવેછે કે—

* જુઓ આંકડીલ ૩ પેરેનિા ખનાવેલા ગરંથ—વંદીદાદ પરગરદ ૨ જ—પુસ્તક ૩ જુ' સર્કે ૨૭૪ તથા ૨૭૫ મે.

“ ઈરાનના પાદશાહ કઈઓમરશે એ શહેરો વસાવીયાં હતાં, તેમાં
 “ એકનું નામ ઈસતખર અને ખીજાનું દેમાવંદ કરી હતું. કઈઓમર
 “ શના ખેરાનો ખેરો હોશંગ ઈસતખરમાં પોતાનું પાંચેતખત કરી રહેતો
 “ હતો, તેહરપછી એ મુકામ પાદશાહ જમશેદે એટલોતો વધારીઓ હતો
 “ કે ખાશરગની હદથી તે રામગરદનાં નાકાં સુધી ખાર શરસંગની જગા
 “ એ શહેરથી રોકાઈ હતી. તાંહાં એ પાદશાહે એક માહાબારત ઈમારત
 “ બનાવી હતી કે જેહના મીનારા તથા ખીજી નીશાનો આજસુધી નજર
 “ આવેછે. તેહને એહલમીનાર અથવા એઆલીસ મીનારાનું શહેર કરી
 “ કેહ્છે. દુનીઆમાં હવાં ખીજાં મુકામો કધી જોવામાં આવીયાં નથી.
 “ જેવારે જમશેદ પાદશાહે એ ઊમદા મુકામ બનાવી પુરો કીધો તેવારે
 “ જુદા જુદાં મુલખોના પાદશાહઓ તથા સરદારોને તેણે એકઠા બોલા
 “ વીઓ, અને જેવારે મેખ સંકરાનતી થાઈ ઈઆને રોશન આપ્તાખ
 “ મેશના ખોરોજમા દાખલ થાએઓ, તે વખતે જમશેદ મેહલમાં પોતાનાં
 “ તખતપર બેઠો, અને તે દાહડે જે કીરીઆ તથા દમદમામ કરીઆમાં
 “ આવીઓ હતો તેહનું નામ “નોરોજ” અથવા નવો રોજ કરીને
 “ રાખીઝિં હતું. એ પછે ઘણે વરશે જેવારે ઈરાનમાં ગોસતાસપની
 “ પાદશાહી થાઈ તેવારે જરતોસત માજદીઅશની ધરમ લઈ આવીઓ,
 “ અને આલમના લોકોને તે ધરમ કયુલ રાખવાનો પોકાર કીધો. એ
 “ જરતોસત ઈસતખરની પડોસમાં નશસ્ટના પાહડ ઊપર રહેતો હતો,
 “ અને એ પાહડ ઊપર તથા તેહની પડોસમાં ઈરાનના આગલા પાદ
 “ શાહઓની કબરો તથા કોતરેલાં પુતલાંછે. ઈરાની લોકોમાં ઈસલામી
 “ ધરમ રેવાજ પામીઓ તેહની અગાઝી ગુજરેલાં આદમીઓને દશના
 “ વાની તરણ રીતીઓ હતી. કેટલાએક ગુજરેલાં આદમીઓનાં બદનને
 “ પાહડોના ગોશમાં મુકી આવતા હતા, તથા ખીજાંઓને પાહડો ઊપર
 “ દાખમામાં મુકતા હતા, અને કોઈઓનાં બદનને હાડકાંથી જુદાં પાડી
 “ ખરની અથવા વાસણમાં ભરીને જમીનમાં ડાટતા હતા. જેવારે
 “ પાદશાહ ગોસતાસપે જરતોસતનો ધરમ કયુલ રાખીઓ તેવારે તે

“ ઈસતખરમાં આવીને રેહવા લાગો અને જંદ (નાં પુસતકો) વાંચવા
 “ લાગો અને આતશગાહો ખાંધવાનો હાકમ કીધો. ઈસતખરના કીલા
 “ માંથી ગોસતાસપનો ખેડો અસફંદીઆર પોતાના ખાપના દુશમનોની
 “ સામણે લડવા ગએઓ હતો. કંટલીએક તવારીખોમાં જણાવેલું છે તે
 “ ઊપરથી હોમાએ પાદશાહનાદી વીશે જાણીઆમાં આવેકિંચ કે તેનીએ
 “ ચેઆલીસ મીનારાનો મેહલ ખંધાવીઓ હતો. અને જેવારે મુસલમાન
 “ લોકોએ ઈરાનનો મુલખ પ્રતે કીધો તેવારે એ મેહલની તેઓએ મસજીદ
 “ બનાવી હતી. તે મસજીદ હવડે ભાગી પડી છે. અરદેસર ખાખકાને
 “ આશકાનીઆન ઓલાદના પાદશાહઓની હકુમત તારાજ કીધી તેવારે
 “ તેણે ઈસતખર ઊપર હોમલો કીધો હતો, અને વલી ખીજું એ કે
 “ સાસાની તોખમના પાદશાહ પુસતકપરવેજને તેહેના શીરૂહ નામના એક
 “ ઘાટકી દીકરાએ મારી નાખીઓ, અને તેહરપછી એ ઘણીએ પોતાના
 “ ૧૭ ભાઈઓ તથા ભાઈના છોકરાઓને કતલ કીધા, તે વેલાએ ઈઅજદજરદ
 “ જે તે વખતે ૪ વરશની ઊમરનો હતો તેહેને એક દાઈ લઈને ઈસતખ
 “ રમાં નાહાસી ગઈ હતી તાંહાં એ શાહનાદો પરવરશ થાએઓ હતો.”*

શીરદોસી તુસી પોતાનાં શાહનામાં મધે ઈસતખર વીશે પંદર અથવા
 વીસ વખત ખોલી ગએઓ છે. એ શાએરના જણાવીઆ પરમાણે પાદ
 શાહ કેદોખાદ જેવારે અલખરોજ પાહડપરથી ઈરાનની હકુમત લેવાને
 આવીઓ તેવારે તેણે ઈસતખરમાં પોતાનો મુકામ કીધો હતો. પાદશાહ
 દારાંના વખતમાં સેકંદર રૂમીએ ઈરાનપર હોમલો કીધો તે વેલાએ દારાંની
 તરફથી ઈસતખરમાથી મોહોટું લશકર બાહર નીકલીકિં હતું, તેહરપછી
 સેકંદરની પ્રતેહ થાઈ તેવારે એ ભાએગવાન સરદાર ઈરાનના તેજદાર પાએ
 તખતમાં દાખલ થાએઓ. નામીઓ ગરંથકાર મીરખુંદ પોતાની રોઝતુલ
 સફામાં જણાવે છે કે ગોસતાસપ જેવારે ખલખ શેહરથી ઈસતખર આવીઓ
 તેવારે તેણે એક ગોશે બનાવવાને હાકમ આપીઓ હતો, તે ગોશમાં તેણે

* સર ઉલીઅમ આહમલીની ઈરાનના મુલખમાં મુસાફરીનો ગરંથ પુસતક ૨ જી
 મફ ૩૪—૩૧૪—૩૭૦.

જંદ અવસતાનાં પુસ્તકો રાખીઆં હતાં, અને તે ઊપર આદમી ઓની ચોકી રાખી હતી. એ પુસ્તકો ૧૨૦૦૦ ચામડાંઓ ઊપર સુનાં તથા રૂપાના હરશેથી લખેલાં હતાં, તે ચામડાં કાગજની મીસાલે ખારીક હતાં. એજ મુકામપર પાદશાહી એક નામીયું દફતરખાનું હતું, અને જેવારે સેકંદરે ઈસતખર પોતાને હાથ કીધું તેવારે એ દફતરખાનાં માહેલાં ઘણાંએક પુસ્તકોનો ઈંકિનાની ભાશામાં તરજુમો કરાવીઓ હતા.†

ખીજા દેવલાએક ઊગમણુ પરાંતના ગરંથકારો એ ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ વીશે જે કાંઈ લખી ગએઆછે તેહેનો સંગલો સાર સર ઊલ્લીઅમ આઝિસલી નામના એક વીદીઆવાન ઈંગરેજે પોતાની ઈરાનની મુસાફરીનાં ખીજાં દફતર મધે આપીઓછે. કાજી ખીજાવી તથા શીરદાસી તથા મીરખુંદ એ તરણે નામીયા જાહેલોની ઈસતખર વીશે જણાવેલી હકીકત જે લખીછે તે સવાએ એ પુરાતમ અને અજાએખ જેહેવાં શેહરની તવારીખ વીશે સર ઊલ્લીઅમ આઝિસલીએ ખીજા ગરંથકારોની મદદથી સોધો કીધીછે, તેમાં—ઈખન આસીમ—તખરી—ઈખન હકાલ—મજમલ-અલ તવારીખનો ખનાવનાર—શરીફ ઈદરીસસ—નીજામી—નુરુદ્દીન મહમદ ઓશી—સાઅદી—મનહાજ—ઈખન ખાલીકાન—જકરીઆ કજવીની—ફજલલા કજવીની—ખુંદમીર અને એ સવાએ આસરે ખીજા પંદર નામીયા તવારીખ અથવા ભુગોલ વીદીઆનાં પુસ્તકો લખનાર તથા નજુમીઓનાં પુસ્તકો ઘણી ચોકસાઈથી તપાસી આંછે, તે સંગલાં પુસ્તકોમાં ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ વીશે લખેલી હકીકતની મુખીઅ વીગતો એક ખીજા સાથે મલતી આવેછે, અને માતરે કાંઈ જુજ વાતનો અથવા ખાંધનીનો તજાવત પડેછે, તે નજીવોછે પણ તેથી હવું પુરવાર થાએછે કે એ સંગલાં પુસ્તકો એક ખીજાંથી એલાહદા આધારો ઊપરથી લખીઆમાં આવીઆં હતાં.

† જુલો મીઠ વાકસનું ખનાવેલું નીનવે એનડ પરસીપોલીસ નામનું પુસ્તક સંદે ૩૨૬ તથા ૩૩૦.

ઈંજિનાની ગરંથકારોની પારકાં દેશો વીશે અને તેમાં અગત કરીને ઈરાન વીશે સેકંદર રૂમીની આગમજની લખેલી ખીના તથા તવારીખ ઘણું કરીને ભરોસો રાખવા નોગ દીશતી નથી, પણ સેકંદર રૂમી જેવારે ઈરાનપર ચહુડી આવીઓ હતા તેવારે તેહની સાથે ફેટલાએક કાબેલ શખસો ગએલા હતા, તેઓ જે કાંઈ લખી ગએઆછે તે ઘણું કરીને માન આપીઆ નોગછે. ઈસતખર અથવા પરસીપોલીસ વીશે સેકંદરની આગ મજના ગરંથકારો કાંઈખી રીતે ખોલાસાથી ખોલી ગએઆ નથી, પણ સેકંદરના વખતના જે ગરંથકારો પરસીપોલીસને લગતો હવાલ લખી ગએઆછે તે ખોટો નથી, કાંએકે તેઓ માહેલો દરએક જે કાંઈ લખી ગએ આછે તે એક ખીજની ગવાહીથી ખરું ઠહેલે, અને તે ઘણું કરીને ઈરાનીઓના પોતાના હવાલ સાથે મલતું આવેછે. સેકંદર રૂમી પાદશાહ દારાં ઊપર પ્રતે પામીઓ અને એ બંધે પાદશાહઓને એક ખીજ સાથે મોલા કાત થાઈ તે, તથા દારાંની ખેટી રૂખશંગ સાથે સેકંદરે નેકા કીધા તે, તથા સેકંદર ઈએખસરૂનો ગોશે નોવાને ગએઓ એ સંઘલી હકીકત જે ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદમાં ખની હતી અને તેહનું ઈંજિનાની ગરંથકારોએ પોતાની નજરે નોએલું જે ખેઆન કીધુંછે તે ભરોસો રાખવા નોગછે. ઈરાની લોકો એ બાબદ વીશે લખી ગએઆછે તેમાં ઈંજિનનીઓ સાથે જુજ તશવત પડેછે, તોપણ તે ઊપરથી ઈરાનીઓપર ગણ્વતીનો ઠપકો મજબુતીથી લાગુ પડતો નથી, કાંએકે તેઓના હવાલની મુખીઅ હકીકત સચાઈથી દુર દીશતી નથી.

આપણે ઊપર નોઈંજિંછે કે ઈરાનીઓ અને તેઓ સાથે મલતા થાએલા ફેટલાએક ઈંજિરોપીઆંનોના એતશકી કોલથી ઈસતખર પાદશાહ જમશેદના વખતમાં બંધાએજિં હતું, અને તેહરપછી દારાંની પાદશાહી સુધી એ શહેર મજબુતીથી કાએમ રહેજિં હતું, તથા તેમાં જુદા જુદા પાદશાહો વધારો કરતા આવીઆ હતા. દારાંની પાદશાહી તારાજ થાએઆ પછી સેકંદરના સરદારોએ ઈસતખર પોતાના અસતકમાં રાખીજિં હતું, તેહરપછી અરદેસર બાબકાને આશકાનીઆન ટોલાના પાદશાહો

‘પાસેથી એન્ડેર છીનવી લીધું’, અને તેહારપછી આજ આસરે ૧૨૦૦ વરસની વાતે પર સાસાની તોખમનાં છેલા પાદશાહ ઈઅજ્જરદની પાદ શાહી ઈરાનના મુલખપરથી આખર થાઈ તાંહાંસુધી ઈસતખર જરતોસતી ઝોના હાથમાં હતું. ઈઅજ્જરદ શેહરીઆર વીશે દેટલાએક ગરંથકારો હવું દેહદે કે એ માથાંભાએગનો પાદશાહ મરવમા મારીઓ ગએઓ તેહારપછી તેહને ઈસતખરના પાહડ આગલ દોખમે ચડડાવીઓ હતો. મુસલમાન લોકોનો ઈરાનમાં દોર વધીઆ પછી ઈસતખરના પાદશાહી મેહલને તેઓએ મસજીદ બનાવી હતી તે વીશે ઊપર જણાંવીગિંછે. તેહારપછી ઈરાનમાં ઘણીએક પાદશાહીઓ બદલાઈ ગઈ તેમાં ઈસતખરનો દમદમામ ઘટ્ટો ગએઓ, અને પછવાડેના મુસલમાન પાદશાહોએ એ કદી મ જગાને એક બંદીખાનાં દાખલ કામમાં લગાડી હતી, પણ તે પછી આજ આસરે ૮૦૦ વરસમાં એ જગા તદન ભાગી પડવા માંડી તે હવડે વેરાન હાલતમાં આવી પડીછે.

ઊપલા સજાઓમાં જે કાંઈ ખેઆન કરીઆમાં આવીગિંછે તે ઈસ તખરની માતરે તવારીખ ચોકસાઈથી સુંડી કાઢાડીછે તથા તેહનું પુરાતમ પાણું સામેત કરી આપીઆમાં આવીગિંછે, પણ એ જગાની મોહોરાઈ જે તેહના મુકામ તથા નકશીદાર ચીતારો તથા ઊમદા ઈમારતો ઊપરથી ગણાએછે તે હવાલ જેવો રસીલોછે તેવોજ અગતનો અને જાણવાજોગછે.

પરસીપોલીસ અથવા ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ એ શેહર મરદશતનાં મેદાનમાં આવેલુંછે, અને તે હવડેનાં શીરાજ શેહરથી ૩૫ માઈલની વેગલાઈએછે. એ પુરાતમ શેહર ઘણી મજબુત અને સગવડની જગોપર બાંધેલુંછે, અને તેહની તરફ આવતાં સંગલી બાજુએ પાહડો નરેછે પણ માતરે ખેએ મારગો ખોલા મુકેલાછે. એ મારગો એટલાતો સાંકલાછે કે તરણ એઆર કરતાં વધારે આદમીઓથી એકદમ દાખલ થવાઈ શકાતું નથી તેથી એ જગો મોહોરી ચોકસાઈથી સુંડી કાઢાડેલી જોવામાં આવેછે. જેવારે સેકંદરે ઈસતખર ઊપર હામલો કીધો તેવારે ઈરાનીઓનું લશકર પાહડનો મારગ સંભાલવાને મથાલાં ઊપર રાખી

આમાં આવીશિં હું, પણ માછાં ભાએગથી ઈંજિનાનીઓ તેઓપર શાવી નીકલીઆ અને તેવોની પાદશાહી પેહલીવાર પડતી વખતે એ બેમુલા મારગોથી કસો ખંચાવ યાઈ શકીઓ નહી. ઈસતખરની બાજુપરથી નીતરાં અને લેહેજતદાર પાણીની એક નદી વેહેછે, તેહેને “ખુર” કરીને નામ આપીઆમાં આવીશિંછે, અને એ નામ ઘણું પુરાતમ માલમ પડેછે. ઈસતખર તરફ જાતો રસતો ઘણા માહબારત દેખાવનો માલમ પડેછે તે વીશે એક ચંચલ મુસાફર લખેછે કે “ખાંમદાદની નીશાન માલમ પડી એટલે હમો તરત ઘોડાઓપર જીન નાખીને નીકલી પડીઆ તે વેલાએ ખાંમદાદના સુરજની રજાલો તખતે જમશેદના મીનારાઓપર પડતી હતી, અને તે મીનારા એક વેરાન પાહડની હેઠવાઈમાં આવીઆ હતા તેથી તેઓનો દેખાવ નવાઈ સરખો દીશતો હતો. મેં તાંહાં આગલા જમાનાની સંગલી મગરૂરી જોઈ કે જે મગરૂરી એ જગાથી વેગલા પડીઆના સખખથી આપણે ખોટી ધારતા હતા. નુહુના વખત પછી પાંચમી સદીમાં જે દમદમામ ભરેલી શેહેનશાહી ચાલતી હતી તેહેની મોતેખરીની આ મોહોટી શાખશીછે, અને એ શાખશી ખીજું હવું ખતલાવેછે કે દુનીઆની સગીથી સરશ કારીગીરીમાં આપણી (એટલેજે ઈંજિરોપીઆન લોકોની) મગરૂરી ભરેલી સુધરાઈ શેકટ કુકરાજીછે. તેઓના હુનરની આપણે ચોક સાઈ નહી કરતે તો આજ સુધરાઈમાં વધીઆના કરતાં આપણે ખરેખર પાછા હુટતે. એ અગતનું અને થાઈ ગએલું શેહેર તદન ભાગી પડેલુંછે, પણ તેહેની ખરોખરની મોતેખરીનું આ જમાનામાં ખીજું શેહેર કાંહાંછે?”

ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ જે કોઈ મુસાફરો જોઈ આવી આછે અને તેહેનો જે કાંઈ હવાલ લખેલોછે તેમાં નેઓખર, શારડીન, પોરટર, આગિસલી, મારીઅર તથા રાલીનસન નામીયા ગણાએછે, અને તેઓમાંથી સર પોરટર તથા સર ઊલીઅમ આગિસલી* એ ખંધે જાણાનો.

* સર પોરટર કે પોરટર ઇસવી અને ૧૮૧૮ નાં વરસમાં રૂશીઆથી ઇરાનની દરબાર ખાતે ગએઓ હતા, અને સર ઊલીઅમ આગિસલી અને ૧૮૧૧ ના વરસમાં પોતાનો બાઈ સર ગોર આગિસલી જે ઇરાનમાં ઈંગરેજોની તરફના એકમતી હતા તેહેની સાથે ગએઓ હતા. એ બંધે શખસો ઊગમણ પરાંનના એકમમાં ઘણાં ફાજલ ગણાએછે.

લખેલો હવાલ ઘણો પકો અને ખીજાઓનાં કરતાં વધારે ચોકસાઈ ભરેલો જોવામાં આવેછે, એટલા ઊપરથી એ પુરાનાં અને વીદીઆવાન લોકોને અભીઆસ આપનાર શેહરની ઈમારતો તથા કારીગીરી સુંદી કાણ હતાં હોય એ ખંધે ગરંથકારોને વધારે પસંદ કીધાછે, અને હેઠલ લખેલા સજાઓમાં જે કાંઈ ખેઆન કરીઆમાં આવીજિંછે તે એ ખંધે ગરંથકારોની નજરે જોએલી હકીકતછે.

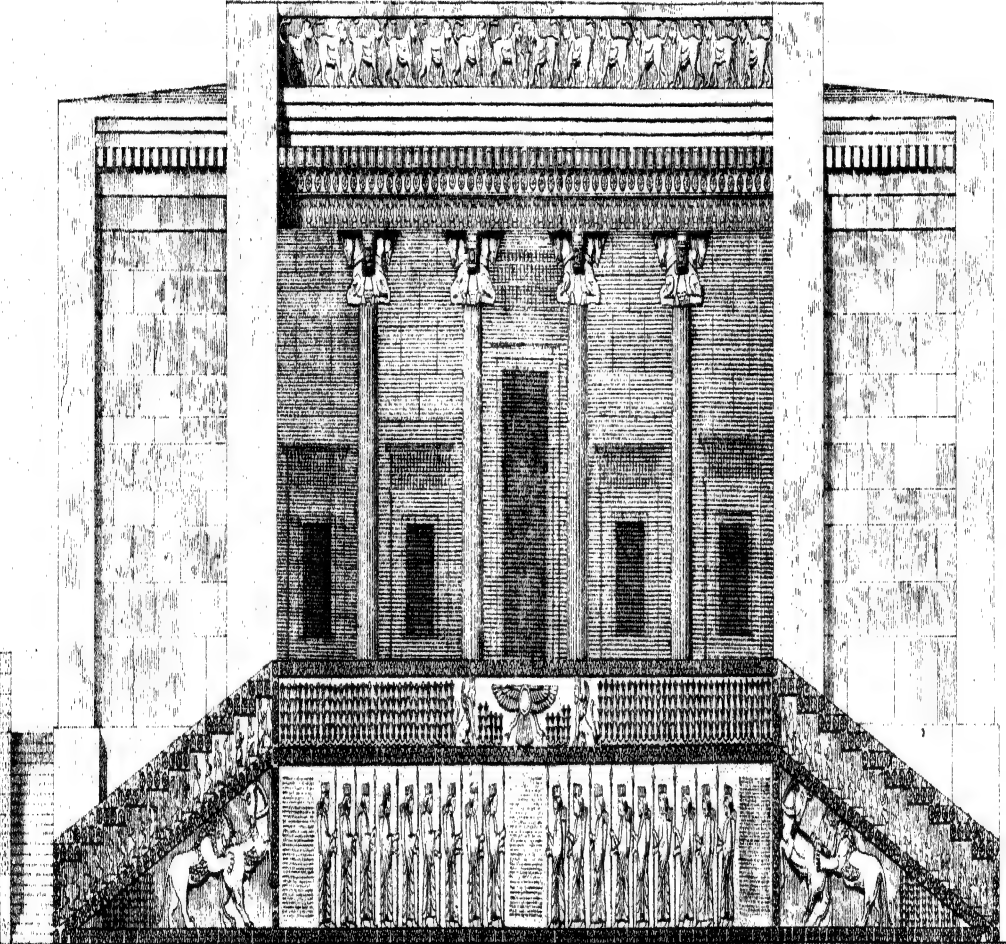
તખતે જમશેદ એક પાહડની હેઠવાઈમાં આવીજિંછે. તાંહાં દાખલ થાતાં દેખાવ ઘણો ખુબંદ દીશેછે, અને તેહના એટલા અથવા તખતનો પાએઆ જમીનથી આસરે ૪૫ ફીટ ઊંચોછે. તે આસપાસથી સંગલો સંગેમરમરથી ખાંધી લીધેલોછે, અને તે ઊપર ચહડવાની ખેએ માહબારત સીહીડીઓ મુકેલીછે, તે દરએક સીહીડી પણ એજ પથરથી ખાંધેલીછે, તે આસરે ૨૨ ફીટ પોહાલીઓછે, અને તે ચહડવાની એટલીતો સેહલીછે કે મુસાફરો પોતાના ઘોડાઓ સાથે સીહીડીપરથી ઊપર જણાવેલા એટલા અથવા તખતના પાએઆ ઊપર જઈ શકેછે. એ એટલો મુકી આગલ ચાલતાં ખીજું એક ઊંચું તખત અથવા એટલો નજર આવેછે, તેહને પણ સીહીડીઓ મુકેલીછે, અને એજ પરમાંણે એક પછી ખીજા ઊંચા પાંચ તખકા આવેછે ઈઆને એ તખત પાંચ તખકાનું ખાંધેલુંછે. એ ઊપરથી કુરદીઅસ નામનો એક ગરંથકાર લખેછે કે “પરસીપોલીસ ઊગમણ પરાંતની મોહોટાઈની એક તેજ ભરેલી નીશાનછે અને હવડેના જમાનાનું કોઈખી શેહર તેહની ખરોખરીનું સરખાઈ શકાતું નથી.” એ તખતના પેહલા તખકા ઊપર સીહીડીપરથી દાખલ થાતાં એક ચોક આવેછે અને તાંહાંથી આગલ જાતાં એક પછી એક ચેઆર દરવાજા આવેછે. તે દરવાજા હવડે ભાગી પડીઆછે, પણ તેઓનું ખાંધકામ ઘણું માહબારત દેખાએછે, અને તખતે જમશેદની ખીજા સંગલી ચીજોની માફક એ દરવાજા પણ ચલકતા સંગેમરમરથી ખાંધેલાછે. એ દરવાજાઓની ખાજુઓપર ગોચા ચોકીદારો દાખલ ઘોધાનાં મોહોટાં ચીતારો કોતરી કાણેલાંછે, અને તેઓની ખાજુમાં મોહોટી પાંખો આપેલીછે. એ પુત

લાંઓ તમામ કાલા પથરનાંછે, તેવોના બાથ તથા ખીજી નીશાનો ઘણી • ખારીકીથી કોતરી કાઢાડેલીછે, અને તે ઘોઘાઓ હવડેના જમાનાના એ જાતનાં ચોપગાંઓ કરતાં વધારે કઢનાછે. એ ઘોઘાઓને પથરના પાંચ ફીટ ઊંચા એક ચીરા ઊપર ગોઠવેલાછે, અને તેઓના ગલામાં ગોલા ખનાં ફુલના હાર તથા ખીજી ચીજોનો સંગાર આપેલોછે, તથા તેવોનાં માથાંપર ખીલારોકા હરશેથી તખતીઓ કોતરેલીછે.

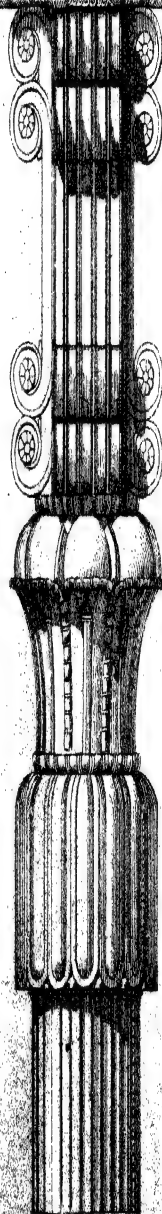
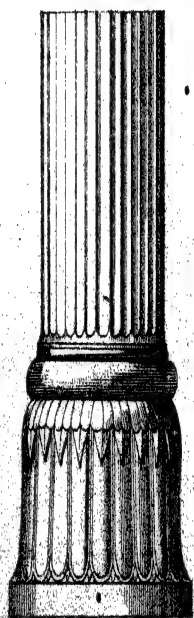
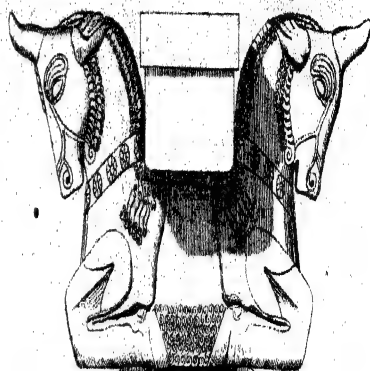
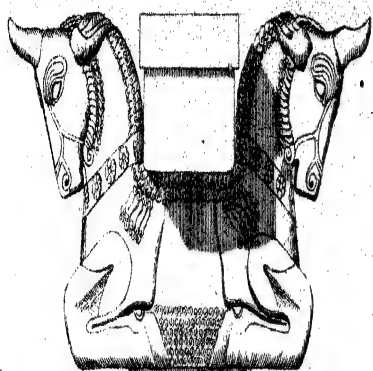
એ દરવાજા પસાર કીધા પછી અંદર જાતાં એઆર મીનારાનો એક ચોક આવેછે, તેમાંના બેએ મીનારા કાએમછે. એ મીનારા સુમારે ૪૫ ફીટ ઊંચાછે, તેઓનાં મથાલાંપર હવડે કાંઈ દીશતું નથી, પણ સર પોરટરના ધારીઆ પરમાણે તે ઊપર કાંઈ ધરમની નીશાનની ચીજ હાવી જોઈએ. એ ચોક પછી પથરમાં કોતરી કાઢાડેલાં તરેહવાર ચીત્રો જોવામાં આવેછે તેમાં ઘણાંએક જાનવરોનાંછે, પણ તે મુરતીઓ અચ રત સરીખી ઈઆને વાઘ અથવા સીંહના બદનની મુરતીને ગીદની સીકલ આપીછે, અને એજ પરમાણે ઘોઘાના બદનને વાઘનું અને કોઈ વાર આદમીનું મોહાડું આપેલુંછે. હેવી બેશુમાર તખતીઓ હારખંદ તખતે જમશેદમાં જોવામાં આવેછે. એ નકશો મુકી આગલ ચાલતાં એક માહુબારત તખત અથવા મેહલની બેઠક નજર આવેછે, કે જેહના ઊમદા મીનારાથી એ મુકામનું ચેહલ મીનાર કરીને હવડે નામ પડીગિંછે, અને તખતે જમશેદના પાંચ તખત્તા માહુલો એ એક ખીજો તખત્તોછે. સર પોરટર બોલેછે કે “એ તખત્ત આગલ આવતાં તેહની ઊમદા સીહીડી જે ૨૧૨ ફીટ લાંમખીછે તેહની કારીગીરી જોઈને આદમીની આંખ આનંદ પામેછે. એ સીહીડીનો આગલો ભાગ સંગેમરમરમાં કોતરી કાઢાડેલાં ચીત્રોથી ભરાઈ ગએલોછે તે જોઈને આપણી નજર અવચરી જાએછે. આગલા વખતના ઈરાનીઓ જંગલનાં શડીખાનારાં જાનવરોનો શેકાર કરવાને ઘણો શોક રાખતા હતા તેહની નીશાન દાખલ આ જગાપર તરેહવાર નકશાઓ કોતરેલાછે.” એ સીહીડીની બોરદુમાંથી ઘણી વેગલાઈ સુધી હારખંદ મુરતીઓ કોતરેલીઓછે તેમાં આજ્મીઓ ભાંતભાંતની ચીજો

પોતાના હાથોમાં પકડી લઈ જતા જોવામાં આવેછે, તે ઊપરથી હેવું ધારીઆમાં આવેછે કે ઈરાની લોકોના આગલા કાચેદા પરમાણે નોરો જને દીને જુદાં જુદાં પરગણાંઓના સરદારો પાદશાહની હજુર નજરો લઈ આવતા હતા તે ખતલાવવાને આ ચીત્રો આપીઆમાં આવેઆંછે.

“આગલ જાંહાં ચેઆલીસ મીનારાનો મેહલ હતો તે જગાપર બઈ ઊભા રહેતાં”, સર કેર પોરટર ખોલેછે કે—“જે દેખાવ આપણી નજર સામણે આવેચ તેહવા માહબારત, મોતેખરી ભરેલા, ચુપ અને પડી ભાગેલા દેખાવ કધી આપણાં જોવામાં આવે હેવું નથી.” સેકંદરે જે તખતપર રહે મેલવી અને જાંહાં તેણે પોતાના દમદમામનો ઝુંડો ઊડા રીઓ, તે મીનારા તથા મુરતીઓ તથા ઈમારતોના તરેહવાર કેટલાઓથી પંથરાઈ ગએલુંછે, કે જેહની કેતરી કાણાડેલી નકશી ઘણીજ તારીફ લાએક કારીગીરીનીછે, અને તાંહાં ઘણાએક મીનારાઓ પડી ભાગેલાછે, પણ એક મીનારો ઊભોછે તે આસરે ૬૦ ફીટ ઊંચોછે. એ તખતની સાંમની બાજુપર પાદશાહ તથા તેહની દરબારનાં આદમીઓને સુરજની રબલથી ખચાવ કરવાનો એક પરદો ખનાવેલોછે, એ પરદો ખીજા તખતપરછે. હમોએ ઊપર બે તખત વીશે જણાવેલુંછે તેમાં પેહેલા તખતમાં દાખલ થાવાના દરવાજા તથા ચોકછે, તથા ખીજા તખતપર ચેઆલીસ મીનારાનો મેહલછે, તરીજા તખતપર એક ઈમારત ખાંધેલીછે, અને વલી તેહનીથી દુર ઊંચા ચોથા તખતપર ભાગી પડેલી ઈમારતોના ઘણાએક મીનારાઓછે. એ ચેઆર તખત મુકીઆ પછી ખીજો ઘણો ઊંચો પણ આગલના કરતાં નાધલો પાંચમો તખતો નજર આવેછે તે વીશે સર પોરટર હેવું ધારેછે કે પાદશાહને રહેવાનો એ મુકામ હશે. આથમણ પરાં તના કેટલાએક ગરથકારો હેવું લખી ગએઆછે કે સેકંદર રૂમી જેવારે પરસીપોલીસમાં આવીઓ તેવારે તેણે ઈરાનના પાદશાહોના મેહલમાં આગ લગાડી હતી તેહની સર પોરટરના ધારીઆ પરમાણે કાંઈ નીશાન માલમ પડીછે. તરીજા તખતપર ચીતારના કેટલાએક ચીરા હાથ લાગાછે. તે ઊપર પાદશાહ તથા તેહની પછવાડે ચમરીખરદાર તથા બેએ છતરખર

તખતે નખરો દના પાદરુડી પેદલનો ખેડ બાજા (નિમ અવલમાં હોયો ભેડીએ તેમ ગોદવીને ઉતારે મુનીન.)

દારોની મુરતીઓ માલમ પડેછે. એજ તખતની વચમાંથી એક ભોંચેરૂછે, તે મારગે પાણીના એક ચશમા તરફ જવાનો જમીનની હેઠલથી રસતોછે. એ સવાએ તરીજા તખકાપર ચેહલમીનારના મેહલ જેવી એક મોતેખર ખીજી ઈમારતછે પણ તે તદન બાગી પડેલી માલમ પડેછે, અને તેહના દરવાજાઓની બાજુપર પણ આગલ જણાવીઆ માફક ઘોઘાઓની ચોકીની મુરતીઓછે. એ ઈમારતના એક દરવાજામાંથી પસાર થાઈ આગલ ચાલતાં એક તખતી નજર આવેછે તે તખતીમાં એક પાદશાહની મુરતી કોતરી કાઢાડેલીછે. એ પાદશાહ એક ડિંચી ખુરસી જેહવાં તખત પર બેઠેલાછે અને તેહનાં માથાંપર ચંદરવો બાંધેલોછે, તેહની આસપાસ નાજુક થાંમોછે અને તે ખુરસી ઓઘર તથા પરદા તથા ખીજાં નકશીકા મથી સંગારેલીછે, તેમજ તેઓની બાજુઓપર ઘોઘા તથા સીંહોની મુરતીઓછે. એ ખુરસીને સીંહનાં પંજા આપેલાછે, અને તેહની સાંમણે પાદશાહના પગ મુકવાનો એક નાધલો પાટલો બનાવેલોછે, તેહને ઘોઘાના પગના આકારના પાએઆ આપેલાછે. એ પાદશાહ કોણછે તે કહેવાઈ શકાતું નથી, તેહનો પેહરવાસ પછવાડેનાં જમાનાના પાદશાહોની માફક ઓવરાત ભરેલો નથી, પણ તેણે ઘણા સાદો પોશાક પેહેરેલોછે, અને તેહના બાજુબંદ બાહરથી દીસતાં નથી. એ પાદશાહ જમના હાથમાં પોતાની હકુમતની લાકડી પકડેલીછે, અને ડાબા હાથમાં એક કુલ ધરેલુંછે. તેહની પછવાડે એક ચમરીખરદાર તથા ખીજા કમાન તથા શમશેરખર દારો ડિભેલાછે, અને બાજુપર લાંબા જલાવાલો એક મરદ ડિભેલોછે, તે પાદશાહનો વજર હાથે હેવું લાગેછે. પાદશાહની સાંમણે થોડીએક વેગ લાઈએ બંધે બાજુઓપર આદમીઓની પાંચ પાંચ હારોછે, તે સંગલા તેહના ખીદમતગારો અથવા દરબારના આદમીઓછે. એ પાંચ હારો માહેલી દર હાર વચ્ચે ગોલાબનાં ફુલની કંગાંન મુકેલીછે, અને એ હારમાં પાદશાહ પોતાના સરદારોને પદવી પરમાંણે ચહુડતા કિતરતી ડિલા રાખેઆ હાથે એવું ધારીઆમાં આવેછે, તેમજ પાદશાહને તખતપર ચહુડવાની પાંચ પગતીછે. એજ ઈમારતોમાંથી ખીજા કોતરી કાઢાડેલા

- ચીતારો છે. તેમાં આદમીઓ અને હેવાન અથવા દેવો વચ્ચેની લડાઈના નમુના છે. તે માટેલા એક ચીતારની હકીકત હમો પરગટ કરીએ છઈએ.

એ ચીતારમાં પાદશાહ કોઈ અબજોખ તરેહનાં જાનવર સાથે લડાઈ કરતો માલમ પડે છે. તેણે પોતાના ડાબા હાથથી પોતાના દુશમનનાં માથાં પરનું સીંગડું પકડી ઊંઠે, અને જમના હાથથી તેહના પેટમાં તલવાર ચલાવી દીધી છે. એ જાનવરનું મોહોડું વડના જેડેવું છે, તથા આગલા પગ સીંહના જેડેવા છે તથા પાછલા પગ ગીદના જેડેવા છે તથા તેહની બાજુ પરથી પીઠ સુધી પાંખો છે, અને એ નકશામાં જાનવરનાં હાડકાં તથા સાંધા હેવી રીતે પાડેલા છે કે જાનવરોની હાડવીદીઆ પુરતી રીતે સમજનાર શખસ વગર કોઈ ખીજથી કધી હેવું ચીત્ર ખની શકે નહીં.

એ તખતમાં ખીજ તરેહવાર ચીતારો તથા મુરતીઓ છે કે જેહનું જો આ જગોએ સંગવું બેઆન કરવા માડી ઊંઠે તે એક મોહોડું દશતર થાએ, પણ ઊપર જે વીગત જણાવેલી છે તેથી અલખતે એ મુકામની દુકામાં મોતેખરી માલમ પડી આવશે. માંડલીસો નામનો એક ઈગિરોપીઆન ઈસવી સને ૧૬૩૮ નાં વરશમાં ઈસ્રાઇલથી હીંદુસ્થાન ખાતે મુસાફરીને કીજે નીકલીઓ હતો, તે મારગમાં પરસીપોલીસ અથવા તખતે જમશેદ જોઈ આવીઓ હતો, તે ધણી કાંઈ એક રમુજ ભરેલો હેવાલ લખી ગયેઓ છે. એ લખનાર બોલે છે કે “પરસીપોલીસમાં ચેહલ મીનાર નામનો એક મેહલ છે જેહને ચેઆલીસ મીનારા ઊપરથી નામ આપીઆમાં આવી ઊંઠે, તે ઈરાની લોકોની મસજીદનાં થામા જેડેવું લાગે છે, પણ તેહાં કાંઈ ચંગો અથવા આવાજ મારવાની જગા નથી. ખરેખર દુનીઆમાં કધી ખીજો થાઈ ગયેઓ નહીં હાએ હેવા કોઈ મેહલની એ ભાગી પડેલી નીશાનો છે, અને ઈરાનીઓ કેહ છે કે તેઓના આગલા પાદશાહ જમશેદે એ જગા ખાંધી હતી, તથા કેટલાએક પાદશાહ દારા ખનું પણ નામ દીએ છે. શીરાજના કેટલાએક બોજોરગ આદમીઓએ મહને કહી ઊંઠે કે કએખસરનો મેહલ એજ જગા પર હતો.” એજ ગરંથ કાર આગલ ચાલતાં ખીજું હેવું જણાવે છે કે—“ચેહલ મીનાર મેહલના

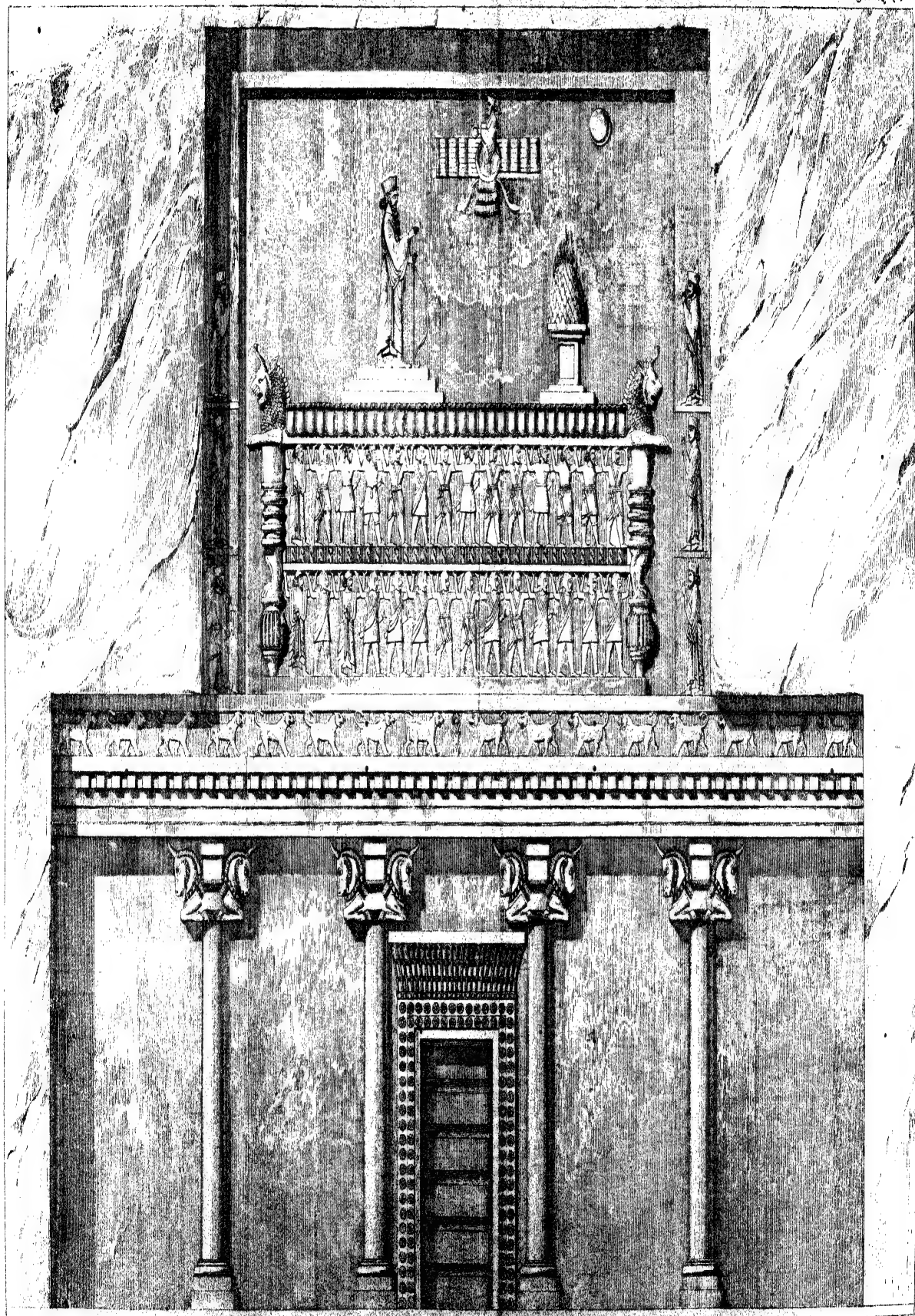
હવડાં (સને ૧૬૩૮ ના વરશમાં) ૧૯ થામે કાએમછે, તે થામેનો સંગે મરમર એટલોતો સફાઈદાર અને ઝલકતોછે કે તે ખોડાડું જોવાની આર સીની માફક* કામ આવી શકેછે. તાંહાં ઓરડીઓમાં તખતીઓપર ફેટ લાએક અંજાણી જાતના (ખીલારોકા) હરશેછે કે જે હીખરૂ, ઈંઝિનાની, આરખી, અથવા હરકોઈ ખીજી લાશાને કસી રીતે મલતા આવતા નથી. તે હરશે હવીતો રીતે કોતરેલાછે કે જે શખસ તે કામપર લાગો હશે તે કધી ગાથેલ ફેટવાઈ શકાએ નહી, અને તે વીશે ફેટલાએકો હવું ધારેછે કે તે છુપા તલેસમના હરશેછે તે વખત જાશે તેમ નજર આવશે. એ જગા પર એટલાતો નકશછે કે એક ચંચલ ચીતારાને તે ઊતારતાં છ મહીના જોઈએ. એ મુકામની પડોસના અનઘડ લોકો પોતાનાં ખાંધકામને કીજે જે ઊમદા પથ્થરો લઈ જાએછે તથા ભાંજશેડ કરેછે તે વીશે અપ્રસોસછે કે કોઈ અટકાવ કરી શકતું નથી.”

ઈરાનના હવડેના અનઘડ લોકો એ કીમતી નીશાનોની જાલવાણી કરતા નથી તે વીશેની માંડલીસોની ફરીઆદ ખરીછે, કાંએકે તેહની પછી જે મુસાફરો ફરી આવીઆછે તેઓ આગલાં દફતરો તપાસીને હવોજ કપકો દોએછે. તોપણ આજ ચેઆર હજાર વરશ થાએઆં એ મુકામ પોતાની માહબારત ખાંધનીથી જખરજસતી સાથે કાએમ રહેઓછે તો ખીજાં ઘણાંએક વરશ તે કાએમ રહે હમાં કસો સંધે નથી, પણ તેહની માતેખરી પીછાણવાની નીશાનો દરરોજ કમતી થાતી જાએછે.

હુમેએ ઊપર જણાવીશિંછે કે ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ એક પાહડની હેઠવાઈમાં ખાંધેલુંછે. તેહની કારીગીરીનું દાસતાન આપતી વખતે એ પાહડ ઊપરના નકશોનું ખેઆન કરેઆ વગર આ ખાખદ પુરી થાતી નથી. તખતે જમશેદમાં ચેઆલીસ મીનારાના મેહલથી આસરે ૫૦૦ વારની વેગલાઈએ ડુંગરની ખાજુની અંદર આસરે ૭૨ શીટ પોહાલો અને ૧૩૦ શીટ ઊંચો એક ખોડા પડેલોછે, અને તે ખોડોના મથાલાંપર પાહડની ખાજુની ઊપર ખેએ નકશછે તે ખાંધે એક

* શારડીન પણ આ વાતને મલતી શાખસી આપેછે.

ખીજને મક્કતા આવેછે. એ નકશો અજાએખ તરેહનાછે અને તે જોવા પાહુડની ઊપર જાવાનું અતીસે ખીકટ પડેછે અને જાનની ઘણીવાર ધાસતી રેહેછે. એ નકશ જોએઆ કોઈએ પાહુડની અંદર કાંઈ ઘેર કોતરી કાણડીડિંગ હાએ હેવા લાગેછે, અને બાહરથી તેહના થામો તથા દરવાજા તથા આડા ભારવડીઆ તથા તેહની ઊપર માર હાએ હેવું સંગલું માલમ પડેછે. જેહવા હીંદુસથાનમાં ઘેરોના આટલાએને બાહરથી થામો હાએછે તેહવાં આ દરએક નકશમાં સરખા એઆર થામોછે. તેતમામ સંગેમરમરના બનાવેલાછે, અને તેજ જાતના પથ્થરના ખુખસુરત ગેનડા તેજ થામોનાં મથાલાંપર એકજ પથરમાંથી કોતરી કાણડીઆછે. તે ગેનડાના સીંગડાંઓની અનીઓપર એક ઈમારત ઊભી રાખીછે, તે ઈમારતને તલીએથી ફરતી કોર તથા ઝાલર તથા ખીજ કોમતી કોતરી કાણડેલી નકશી આવેલીછે, તે ઊપર કખરના જેહવા આકારની એક ઈમારતછે, તે ઈમારતપર પણ તરેહવાર નકશીછે. એ કખરનાં માથાંની ઊપર અરદીએહશતનું તરાણ તખ્કાના પાએઆપર તખ્ત બનાવેલુંછે, અને તે ઊપર રોશન આતશ બલતો હાએ હેવું ચીત્ર દેખાએછે, અને આતશનાં માથાંપર સુરજની મુરતીછે તથા તેહની સામણે તરાણ તખ્કાનાં પાએઆપર એક પાદશાહ ઊભેલોછે, તે ઊભો રહી ને ખંદગી કરેછે, અને તેહનાં માથાંપર તેજ આકારના માણસનું અરધું બદન વાદલાંમાં લપેટાઈ એક ગોલ કરીમાંથી આસમાનપર ચડડતું હાએ હેવું દેખાએછે. એ કખરનાં મથાલાં ઊપર પાદશાહ આતશની સાંમણે ખંદગી કરેછે, અને તેહનાજ આકારનું ખીજાં આદમીનું અરધું બદન આસમાન તરફ ઊડેછે, અને તેહની બાજુપર સુરજની મુરતીછે તે વીશે ઘણાએક ઈંજિરોપીઆનો જુદી જુદી રીતે વીચાર આપી ગએલાછે, પણ તેમાં ડાકટર હાઈડ નામનો એક વીદ્યાવાન ઈંગરેજ જેણે ઈરાની લોકોનાં આગલા ધરમ વીશે લાટીન ભાશામાં એક માહુભારત ગરંથ બનાવીઆછે તે જે વીચાર આપી ગએલોછે તે હુમારા ધારીઆમાં ખીજા ઓના કરતાં વધારે માનવા જોગ દીશેછે. એ ગરંથકાર જણાવેછે કે

એ કબર ઊપર જે પાદશાહ છે તે એક તખતની સામણે ઊભો રહી પરમેશ્વરની ભગતી કરે છે, હવામાં સુરજની રબલ તે તખત ઊપર પડી છે, અને તેમાંથી રોશન આતશ નીકળી આવીઓ છે, એ પાદશાહ ઘણો નેક છે, તથા તેહની ખંદગી હકની દરગાહમાં કબુલ રાખીઆ જોગ છે, એટલા ઊપરથી તેહનું ફરોહર અથવા રૂહ ખુશાલ થાએગિં છે, અને તે આકાશ તરફ ઊડીને ખુલંદીને પોંડાએ છે. હમેએ ઊપર જણાવીગિં છે કે એ કબરને જે એઆર થાએ છે તેહની અંદર એક દરવાજો દીશે છે, પણ એ ખીકટ જગા ઊપર જતાં એ દરવાજો ખરો નહી પણ માતર નકશીને કીજે કોતરી કાઢાડેલો માલમ પડે છે, અને એ કબરની અંદર જાવાનો ખાહરથી કોઈ જાહર મારગ નથી, તોપણ આદમીઓએ ખજાનો મેલવવાની આશાથી ખાહર એક નાંધલો દર પાડેલો છે તેમાંથી તેઓ કિંદરની માફક જાઈ શકે છે. અંદર જતાં ૪૬ ફીટ લાંબો અને ૨૦ ફીટ પોહોલો એક ચોરડો નજર આવે છે, અને તે ચોરડાનાં નાકાંપર ગોએઆ મરાણ પામેલાં આદમીઓને રાખવાના તરાણ ગાલા છે. તે ગાલામાં હવડે કાંઈ નહી, પણ આગલા પાદશાહોએ મરાણ પામેલાં આદમીઓને કીજે ગોશ દાખલ એ મુકામ ખનાવીઓ હાએ હવડે લાગે છે. એ મીસાલની સંગલી મલીને તરાણ કબરો છે, તથા પાદશાહ આતશની સામણે ઊભો રહી ખંદગી કરે છે તેહના સંગલા મલીને એ પાહુડમાં સાત ચીતારો છે, તે સંગલા એક ખીજને ચોક્કસ મલતા આવે છે. ઊપર જણાવેલી કબરો માહેલી ખેએ કબરો જોડે તે ઊપર જાવાનો મારગ ઘણો ધાસતી ભરે લો છે તોપણ કેટલાએક ઈંજિરોપીઆનો સારી રીતે જોઈ આવીઆ છે. પણ તરીજી કબર ઊભા પાહુડમાં છે અને તેહનો મારગ હવેનો ખીકટ છે કે હવડેના જમાનામાં તે ઊપર કોઈ જાઈ શકીગિં નથી. અને એ છેલી જણાવેલી કબર વીશે ઘણાએક ઈરાનીઓ કેહે છે કે તેમાં ખેહુદ ખજાનો છે, પણ તલેસમની ધાસતીથી તથા જાવાનો મારગ નહી મલીઆથી કોઈ અંદર પેસી શકીગિં નથી. ખીજી એક તાજુખ જેહવી વાત છે કે એ તરાણે કબરોમાં ખાહરથી આદમીઓએ ઊપર જણાવીઆ પરમાણે જે

દર પાડીઓએ તે સવાએ અંદર જાવાનો ખીજો કાંઈ મારગ નથી તેવારે આગલા વખતમાં એ કોઠરીઓ કેમ ખની હશે અથવા લોકો અંદર કેમ જાતાં હશે તે અચરત સરીખું લાગેછે, અને તે ઊપરથી ઘણાએક ઈંતિરો પીઆન મુસાફરોએ મુકરર કીધુંછે કે એ કબરોમાં દાખલ થાવાનો અલખત ભોંચેરાંમાંથી પાહડનાં મથાલાં સુધી જાવાનો છુપો મારગ જોઈએ.*

તખતે જમશેદની ઈમારતો તમામ કાળા સંગેમરમરની બાંધેલીછે. તે માહેલા કેટલાએક પથ્થરો એ તખતની આસપાસ નજદીક મલી આવતા નથી, પણ ધારીઆ મેલે કોઈ દુર દેશથી આવવા જોઈએ. એ દેશના રસતાઓ તથા મારગોમાં મોહોટા પાહડો તથા નદીઓની હાલતપર નેગાહ પોંહાંચાડતાં ઘણું અચરત સરીખું લાગેછે કે તખતે જમશેદનાં બાંધકામને વાસતે હવા મોહોટા સંગેમરમરના પથરાઓ દુરના મુલખાથી કેમ આવી પોંહાંચીઆ હશે, કાંએકે એ ઈમારતોમાં સંગેમરમરના જે ચીરાઓ અથવા થામો કામે લગાડીઆછે તે અનીસે મોહોટા કદનાછે. તેહનો એક દાખલો અતરે જણાવીએચ કે એઆલીસ મીનારાના મેહેલના જે નજદીક ૧૫૫ તાર પુર ડાંચા મીનારાઓછે તેઓ વીશે તપાસ કરતાં હેવું માલમ પડીકાંછે કે તે દરએક મીનારો માતરે તરણ પથ્થરના કટકાથી ડિભો કીધેલોછે, અને તે દરએક કટકા હેવીનો કારી ગીરીથી વલગાવીઆછે કે નજદીકની ચોકસ તપાસ વગર સાંધા માલમ પડી આવતા નથી. એ ઊપરથી નેજાર નામનો એક જરમન લખનાર પોતાનો વીચાર આપી ગએઓછે કે તે જમાનાના ઈરાની “ઈનજીની અરો” અલખત ઘણા સરશ હોવા જોઈએ.

તખતે જમશેદમાં સંગલી ઈમારત તથા નકશી સેકંદરના વખતની આગમજ ખનાવેલીછે. તે જમાનાની આગમજની ચાલચલાણના એક દાખલા દાખલ આ વાત નોધી રાખવાજોગછે કે તાંહાં ફરી આવેલા મુસાફરોના જોવા પરમાંણે એ મુકામપર ખીજાં કદીમ દેશોની માફક ખેલાઈ ભરેલું અથવા ખેઅંદાજે ઢાંકેલું કોઈખી મુરતી અથવા નકશ

* જુલો મીઠ મારીઅરકુ ખનાવેલું ઈરાની મુસાફરીનું પ્રસંગ.

જોવામાં આવીશું નથી, તથા એ આખાં તખતમાં (ઈરાનના સાસાની આન પાદશાહોના વખતના નકશોથી ઊલટી રીતે) કોઈખી સ્ત્રીની મુરતી માલમ પડતી નથી, તથા આદમીઓ પુતલાં પુંજતા હોયે હેવી નીશાન નથી.* ઈરાનની હવડેની ચાલ પરમાણે કોઈ આદમી પોતાના પગ વાલીને બેઠેલો માલમ પડતો નથી. હવડેના પારસી લોકો પાદશાહ કમ્બોહસરૂ તથા તેહની મીજલસના ચીનાઈ ચીતારો પોતાનાં દેવાન ખાનાંઓમાં રાખેછે, તેમાં પાદશાહ તખત ઊપર બેઠેલો હોયેછે, અને તેહની મીજલસ તખતની હેઠલ પગ વાલીને બેઠેલીછે, તે ચીતારો તદન ખોટા અને આજ ૧૦૦—૫૦ વરસમાં ઊભાં કીધેલાં દીશેછે. એ નવાં ચીતારોમાં સરદારો તથા પાદશાહોનો પેહરવાસ જે પાડેલોછે તે તખતે જમશેદ અથવા કોઈખી ખીજ જગાના નકશોના પેહરવાસ સાથે મલતો આવતો નથી. ઈસતખરના કદીમ નકશો ઊપરથી હેવું માલમ પડેછે કે આગલા ઈરાનીઓ ગુઝાદાર દાઢી તથા ગરદનપર હમેશાં ખાલ રાખતા હતા. ઈરિનાનમાં તથા મીસરમાં તથા સામના મુલખમાં તથા ખીજાં ઠેકાણાંઓપર જાંહાં કદીમ ઈમારતો આવેલીછે તાંહાં આજસુધી ખાંધ કામમાં લાકડાં તથા ઈરડીઓ મલી આવીઓછે, પણ તખતે જમશેદમાં હેવું કાંઈ મલી આવીશું નથી. તેહનું સંગલું ખાંધકામ સંગેમરમરનુંછે, અને જો કદાચ લાકડાં કામમાં આવીયાં હોયે પણ આજ તેહની કસી નીશાન માલમ પડતી નથી. એ તખતના ચીતારની કોતરની હેવીતો ઊમદાછે કે જે નકશો ઈસતખર મધે સંગેમરમરપર ખારીકીથી કોતરી આછે તેહવા મીનપર આજ બનાવવા મુશ્કેલ પડેછે.

તખતે જમશેદનું ઊપલું ખેઆન હમારીથી જેમ બની શકે તેમ હોયેછે હુકામાં જણાવીશુંછે, પણ એ માહાબારત કારીગીરીના અને ફુનીઆંના કાબેલ સુસાણરોને હેરતમાં નાખનાર મુકામની પુરતી હકીકત થોડાંએક સપ્તાહમાં વાજખી રીતે દાખલ થાઈ શકતી નથી. જે જે મુસા

* દખ્ખતાંન કેતાખ્ખતો બનાવનાર માહશનકાની હેવું જણાવી ગયેઓછે કે આગલા ઈરાનીઓ દહેઝાઓમાં સેતારાઓની મુરતીઓ પુંજતા હતા તે વાતને તખતે જમશેદના હેવાલ ઉપરથી ટેકા મલી શકતો નથી.

૧૨૦ એ કદીમ જગા જોઈ આવીઆછે તેઓ જેવા અબજોખ તથા હરત મંદ થાએઆછે તેવા તેઓના આફરીનના આવાજને હુમોએ ટેકો આપીઓછે, અને હુમારા જાતભાઈઓના વડાવાઓની જાહોજલાલીની શેકટ તારીફ કરવા તથા અનઘટ્ટી રીતે તેઓની મંગરૂરી વધારવાનો કસો ઊપાએ કીધો નથી. સર આર. કે. પોરટર તથા સર ઊલીઅમ આકિસલીના ગરંથો માહુથી હુમોએ ઊપલા હુવાલનો જે મોહોટો ભાગ ચુંટી કાઢાડીઓછે તેઓ માહુલો છેલો જણાવેલો ગરંથકાર ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદનું ખેઆન કરી રેહ્યા પછી હુકલ જણાવેલી રીતે બોલેછે—

“પાદશાહ જમશેદનાં તખતની મોહોટાઈ મેં ખોટી રીતે વધારી નથી. જુવાન મુસાફરો પોતાનાં મગજમાં ઊછલ્લતા વીચારો લઈને આવેછે તેઓ નહી, પણ શેઆના અને ઘણાં વરશની માહીતગારીવાલા મુસાફરો જેવારે આ બોજોરગ જગાની નજદીક આવેછે તેવારે તેઓનો જીવિગમાણ પરાંતના કીસાઓની અસરથી ભરપુર થાએછે, અને આ માહુબારત કામ જોઈને તેઓ હુવા તો અચરતીમાં પડેછે કે તેહની તારીફ જણાવવાને તેઓને શખદો મલી આવતા નથી.”

સર ટામસ હરખરટ નામનો એક ખીજો મુસાફર બોલેછે કે—

“એ મેહલની દેવાલે સમપુરણ હાલતમાં બોલી નહી શકાએ હુવી મોહોટાઈ અને એકાપણું શક વગર ખતલાવીજિંછે.” એજ લખનાર ઈસ પેન દેશની તરફથી ઈરાનના શાહ આખાસની દરખાશ ખાતે ઈસવી સને ૧૬૧૯ ના વરશમાં સીનોર ફીગોરા નામનો એક ગરહસથ એલચી દાખલ ગએઓ હતો તેહના ઈસતખરની મોહોટાઈ વીશેના બોલો ટાંકી ખતલાવેછે. એ એલચી પોતાના પાદશાહને હુવું લખેછે કે—“રોમમાં મેં જે કાંઈ જોઈજિંછે તે કરતાં આ મુકામ અતીઘણો માહુબારતછે. દુનીઆમાં આગલા જમાનાની મોહોટાઈની આ એક ખરેખરી નીશાન રહી ગઈછે, અને પૃથ્વીમાં આપણે જે કાંઈ મોજેજા આજ દીને સાંભ લીએ અથવા જોઈએ તેના કરતાં એ તખતની માતેખરી મોહોટીછે.

તેહની ખનાવટની ચીજો કીમતીછે, અને તે કરતાં કારીગીરી વધારે કીમતનીછે. ખુદરત અને આદમીના હુનરે જીગરની અચરતી અને મોજને વાસતે આ મુકામ ખનાવીઓછે.” શાધર આંનજીવો બોલેછે કે—“બોજો રગ રોમ તખતે જમશેદની આગલ જમીનદોસત જેહવુંછે.”

ટવનાટ નામનો એક ફરેંચ ગરંથ કરતા લખેછે કે—

“એકીનથી ઈરાનમાં આ જગા (એટલેજે ઈસતખર) આજ દીને મીસરની ઊમદા ઈમારતો કરતાં ઘણી ખુબસુરત અને ઊમદાછે.”

શારદીન નામનો બીજો નામીચો ફરેંચમેન બેહુદ તારીફથી લખી બોલેછે કે—

“મેં આ દુનીઆમાં હવું મોહાટું અને માહુભારત કામ કાંઈબી જોઈઊં નથી.”

સર આર. કે. પોરટર પોતાનો વીચાર આપેછે કે—

“ખુબસુરતી અને મોતેખરી જોતાં મનની લેહેજત એ જગાપરથી જલદીથી સંતોશ પાંમી પાછી હટતી નથી.”

અને એ સવાએ નેઓખર, લ ખરન, ફરાનકલીન, રીચ, માન હેલસો, રાલીનસન અને બીજાઓ જે એ મુકામ ખરેખર જોઈ આવે લાછે તેઓ મોહાટા હરખથી તેહની તારીફ કરેછે.

હમોએ ઊપર જણાવીઊંછે કે હમારા જાતલાઈઓના વડાવાઓની જાહજલાલીની શેકટ તારીફ કરવા તથા આજુબાટી રીતે તેઓની મગરૂરી વધારવાનો આ બીના લખતી વેલાએ હમોએ કસદ કીધો નથી, તે હમારાં બોલવાને ઊપર જણાવેલા ઈંઊરોપીઆંન ગરંથકારોનાં મતથી ટેકા મલેછે. જો આજ એઆર હજાર વરસનાં આપણને દફતરો મલી નથી આવીઆં તો આ ઈમારતો એક ખડું દફતરછે, અને તેઓની અંદર ખીલારોકા હરૂશની જે તખતીઓછે તેનું કોઈ હવેપછીના જમાનાના અખુ શાજલની મદદથી બરે દાસતાન ખરેખર બોલું થાય તેવારે તે જમાનાની વધારે મોતેખરી આપણને માલુમ પડશે. પણ તખતે જમ

શેદ વીશે હવડે આપણને જે કાંઈ જાહર થાઈજીં છે તે ઊપરથી આપણા વડાવાઓનો હુનર માન આપવા જોગ છે હેવું સામેત થાએ છે.

[જગત પરેમી, આગસ્ટ ૧૮૫૧.]

જગત પરેમી ચોપાનીઆં મધે આ બાબદને લગતાં જે ચીત્રો પરથમ જોડવામાં આવીઆં હતાં તેઓની જગોએ ચાર જુદાંજુદાં ચીત્રો અતરે હમોએ આપીઆં છે. એ ચીત્રો અને આ દફતર માહેલાં ખીજાં ઘણાંખરાં ચીત્રો પુરાતમ ઈરાન સંબંધી જે ફરેંચ ગરંથો ઉપરથી પસંદ કરીને હમોએ લીધાં છે, કે જે ગરંથો હમારા હાથમાં આગજ આવેલા નહીં હતા. એ માહેલો એક ગરંથ જે મ. ફત્તાનડીન અને મ. કોસટાનાં નામોથી ઓલખાએ છે તે છ માહેલાં કદનાં દફતરોથી સમાપત થાએલો છે, તેહનાં પાંચ દફતરો તમામ સુંદર અને આમંહુબ ચીત્રો તથા નકશોથી ભરેલાં છે, અને તેઓ વીશિનું વરણન તેહનાં પેહલાં દફતર મધે આવેલું છે. હેવું જોવામાં આવે છે કે ઇ. સ. ૧૮૪૦—૪૧ નાં વરસમાં ફરાંસના પાદશાહની તરફથી ઈરાનના શાહની દરબાર આતે એક એકસીને મોકલવામાં આવેલો હતો, તે એકસીઆતાંની સંગાથે ફરાંસની “લ હનસીટ્ટ” નામની વીદવાન મંડલીની ભલામણ તથા ગોઠવણથી ફરેંચ સરકારને ખરેખર કેટલાએક પુરવીન ચીતાં રાઓ તથા ઈમારતના નકશો બનાવનારાઓને મોકલવામાં આવીઆ હતા, તેઓની કારી ગીરી તથા મેહેનતનાં ફલ તરફિ આ ઉમદા ગરંથ ફરાંસની સરકારે પાછળથી માહેલા ખરેખર છપાવી પરસીધ કીધો છે. ખીજો ગરંથ જેહનાં ચાત્રો પણ હમોએ ઉપીઓગમાં લીધો છે તે મ. ટેક્સીએનો બનાવેલો જે દફતરોમાં પરગટ થાએલો છે, તેહનો છેલો ભાગ ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં પારીસ મધે છપાએલો હતો. એ ગરહમથ પણ ફરાંસની “લ હનસીટ્ટ” મંડલી સાથે સંબંધ રાખતો હતો. ઉપલા બંને ગરંથો પુરાતમ ઈરાનનાં ચીત્રોની બાબદમાં આગજા સરવે ગરંથો કરતાં ઘણા સરથ છે તેમાં કસો સંધે નથી.

ઈરાનનાં પુરાતમ ચીતારો—નકશે રૂસતમ તથા નકશે રજબ.

તખતે જમશેદ અથવા ચેઆલીસ મીનારાના મેહલથી આસરે સાડા ચેઆર માઈલની વેગલાઈએ નકશે રૂસતમ તથા નકશે રજબ હેવા નામથી ચીતારોના તથા ઈરાનના આગલા પાદશાહોની કબરોના ગોશાના પાહો આવેલા છે, કે જેઓને કેટલાએક મુસાફરો પોતાનાં લખેલાં ખેઆ નમાં ઈસતખર સાથે મેલવી દીએ છે, પણ ખરેખર એ નકશો અને તખતે જમશેદના ચીતારો વચ્ચે ઘણો તફાવત પડે છે, કાંએકે તેઓની બનાવટ તદન જુદા જુદા જમાનાઓમાં થાઈ છે. ઈસતખર આજ ૪૦૦૦ વરસની વાત પર ઊલું થાએજી અને તેઆરપછી નજદીક ૨૦૦૦ વરસ સુધી

ઈરાનના પાદશાહો એ મુકામને સુધારતા તથા વધારતા આવીઆ તે વીશે કસો શક રહેઓ નથી, પણ સેકંદરે આજ આસરે ૨૧૮૦ વરશની વાત પર પાદશાહ દારાં પૂસેથી ઈરાનનો મુલક પોતાને હાથ કીધો તેઆર પછી એ ઈસતખર અથવા તખતે જમશેદ ભાગી પડવા લાગું તેટલા ઊપ રથી તાંહાંના સંગલા નકશે સેકંદર રૂમીની આગમજના પાદશાહોના વખતમાં બનેલા સાબેત થાએછે. ખીજા હાથપર નકશે રૂસતમ અને નકશે રજખ એ બેએ જગાપર જે કબરોના ગોશ આવેલાછે તે તથા તે વત રોગે પાહડની બાજુપરના ખીજા સંગલા ચીતારો આજ આસરે ૧૬૨૫ વરશ ઈઆને પાદશાહ અરદેસર બાબકાનના વખતમાં અને તે પછી સાસાની તોખમના પાદશાહઓના હોકમથી પાડેલાછે. એ ઊપરથી ઈરાનમાં આસરે એક હજાર વરશની પછીની હાલત તથા સુધારાઈ વીશે આપણને વીચાર કરવાને બની આવેછે, અને એટલા ઊપરથી નકશે રૂસતમ અથવા નકશે રજખના ચીતારોનું બેઆન કરીઆ અગાડી એ નકશેની કારીગીરી જે આસરે ૧૪૦૦ થીતે ૧૬૦૦ વરશની વાતપર બનીછે તે સાથે આજ ૨૧૦૦ થીતે ૪૦૦૦ વરશની કારીગીરીનો હમો મુકાબલો કરીએછઈએ. એ મુકાબલો ઘણો અગતનોછે, કાંએકે હેવા હુનરમાં ઈરાનનો મુલખ પછવાડેથી સુધરીઓ ઈઆ પડી ભાગો તે વીશે આપણી પુરતી ખાતરી થાએછે. જો કે સાસાની ઓલાદના પાદશાહ પેહેલા શાપુર તથા નોશરવાંન અદલના વખતમાં ઈરાન ઘણો દબદબો અને મોહોરાઈ ધરાવતું હતું, પણ તે મોહોરાઈ કેઆની તોખમના પાદશાહોના અમલ સાથે સરખાવતાં ઊતરતી નજર આવેછે, અને ઈરાનમાં પછવાડેથી સુધારો થાએઆને બદલે ઊલટો ખીગાડ થાએઓછે તે સંગલું આ હેટલ પરગટ કીધેલી હકીકતપરથી જોવામાં આવશે.

સાસાની અને કેઆની તથા પેશદાદીઆન હકુમત વચ્ચે નકશી કાંમ અને બાંધકામ તથા હેવાંજ ખીજાં કાંમનો મુકાબલો તથા તશવત હમારી તરફથી ખતલાવીઆને બદલે હમોએ એ કામસર પરોક્ષેસર એ. એમ. એલ. હીરનનું મત સોધી કાઢાડીગિંછે. એ ઘણી જરમની દેશનો

“ રેહેવાસીછે, અને તે તવારીખની સોધની ખાખદમાં ઈંકિરોપખંડમાં હવડે ઘણોજ નામીયો ગરંથકાર ગણાએછે. એ હીરને પૃથ્વીના આગલા લોકોની ચાલચલણ તથા રવઈઆ તથા વેપાર તથા રાજપાટની તવારીખ તરીકે સોધ કાઢાડીને છ માહબારત પુસતકો ખનાવીઆંછે, તેમાં બેએ પુસતકો એશીઆખંડનાં પુરાતમ દેશોને લગતી સોધામાં રોકીઆંછે, તે માહેલાં એક મધે ઈસતખરના ચીતારો તથા ખાંધકામની કારીગીરી વીશે દુની આંનાં ખીજાં દેશો સાથે સરખાવતો એ ગરંથકાર હેઠલ જણાંવેલી રીતે વીચાર આપી જાએછે —

“ ઈરાન મધે લોકો ખરેખર મુરતી પુંજવાનાં દેહડાંઓ રાખતાતા નહી એટલા ઊપરથી ઈસતખરમાં તેહેવી કાંઈ નીશાન માલમ પડતી નથી, પણ તાંહાંની ઈમારતો ઈરાનની જાહોજલાલીના વખતમાં પાદશાહોને રેહેવાના મેહેલો હતા. એશીઆખંડનાં ખીજાં શહેરોની માફક પાદશાહોએ રેહેકાંણુ કીધાથી એ મુકામ વધીઓ હતો. તેહારપછીના જમાનામાં તે પાએતખત રહીગિં નહી, તોપણ એજ જગાપરથી ઈરાની ઓનો (મજદીઅશની) ધરમ ઊભો થાએઓ તથા તેઓની પાદશાહીની મોહોરાઈ થાઈ ગઈ એટલા ઊપરથી સગી કોઈ તેહેને માન આપતા આવીઆ હતા; તેમજ પાદશાહો મુવા પછી તેઓનાં બદનને રાખવાનો એ એક મુકામ ગણતા હતા એટલા ઊપરથી એ મુકામ દેહેડું નહી પણ આખી કોમની એક પાકીજે જગા ગણાએઆમાં આવીછે. અને વલી ખીજું એકે ઈરાનના આગલા દખ્ખાના પરતીખાંખ દાખલ આ મુકામ સંગરેલોછે, તે ઊપરથી એક નરમાઈ ભરેલાં રાજના આસરા હેઠલ ઊગમણ પરાંતના દેશોના ધારા પરમાણે પાદશાહથી તે સગીથી હલકામાં હલકી રઈએતે શું ફરજો બજાવવી જોઈએ તે સંગલાના એક થંડા ચીતાર દાખલ આ જગા એક છવતો દાખલો ખતલાવેછે. પુરાની તવારીખપરથી આપણને માલમ પડેછે તે પરમાણે ઈસતખર ઈરાનના આખા દેશનું પાએતખત હતું, અને ઈંકિનાનથી ‘માસેડોનીઆના દેવાનાએ’ (સેકંદરે) એ જગા તારાજ કીધી તેહેનું કારણ શું હશે તે વીશે આ વાત

ઊપરથી આપણે ખેઆલ દોડાવી શકીએ છઈએ. ઈસતખર બાગું એટલે સરવે આસપાસનાં દેશોની ખાતરી થાઈ કે ઈરાનનું જોર નખલું પડીકાં, અને ઊગમણ પરાંતને માથે એક ખીજો સેતારો ઊગીઓ.

“આ માહારા વીચારો આપતી વેલાએ ઊગમણ પરાંત મધે આગલા વખતમાં ચીતાર અને નકશીકાંમ તથા હેવા ખીજા હુનરોની કેહેવી હાલત હતી તે વીશે ઈસતખરનો નમુનો લઈ હું કાંઈએક ખોલવા ચાહું છું. એ શોધ ઘણી ખુશી ભરેલી અને જાણવાજોગ છે, કાંએકે તે ઊપરથી આપણને નવાઈ જેહેવી વાતો જાહેર થાએ છે, અને નવા વીચારો માલમ પડે છે. એ સોધમાં રતેની આપણે વધારે હીમત ધરાવીએચ, કાંએકે પોરટર જેહેવા કાખેલ શખસે તેઓની નકલો કોધી છે, તથા આસ તવારીથી તેહેનું ખેઆન કીધું છે. આગલતો આપણને શક ભરેલું હતું, પણ હવડેતો આપણે ચોકસાઈથી કહી શકીએચ કે સેકંદરની ઘણી મુદત આગમજ ઈરાનમાં પથ્થરપર નકશો કોતરવાનો એલમ હવડે કેટલાંએક માણસો કયુલ કરે છે તે કરતાં ઘણોજ વધારે સમપુરણ હાલતપર આવવો જોઈએ. એ વાતનો જો કોઈ શક લઈ જાએતો તેણે કયુલ કરવું જોઈ એ છે કે એ સંગલું જાદુઈથી થાઈકાં છે. એ મુકામની ઈમારતોપરથી આપણને દાખલો મલે છે કે જે વખતે તે ખાંધીઓ હશે તેવારે સીલપ વીદેઆ અજાએખ રીતે લોકો પકી જાણતા હશે. ઈસતખરમાં જેહેવી પથ્થરની દેવાલો છે તેહેવી દેવાલો (કદાચ મીસર દેશ વતરોગે) ખીજે કોઈખી ઠેકાણે આ દુનીઆમાં મલી આવતી નથી. એ ખાંધકામ કરનારને તે દેવાલો ખાંધવાના પથ્થરો પડોસના પાહડોમાંથી મલી આવીઆ તેથી તેહેને મેહેનતમાં ઘણા લાભ થાએઓ હશે, પણ એ મુકામપર જેહેવા મોહોરા સંગેમરમરના કટકા જોડેલા છે તેહેવા એલમની કોઈખી ખીજો દેશ કાંઈ નીશાન ખતલાવતો નથી. કેટલાએક લોકો વગર સમજવે મીસર દેશનાં ખાંધકામ સાથે એ કાંમને સરખાવે છે, પણ મીસરથી એ કારીગીરી તદ્દન જુદીજ તરેહેની છે, અને હું જો ચુક કરતો નહી હોકાં તો ખાંધકામ તથા ચીતારપરથી એ ખાંધે કોમવાલાઓની આગલી હાલત આપણને

માલમ પડી આવેછે. જે ઘણી મીસરની પુરાની ચીજો જોઈ આવીઓ હશે તેહની ખાતરી થાશે કે એ દેશની સંગલી ઈમારતો ખેઅંદાજે મોહાટી તથા ગોશ જેહવીઓછે, તે ઊપરથી એ દેશના સગિથી અસલ વતનીઓ પાહડોના ગોશઓમાં તથા ખાડાઓમાં રહેતા હતા હેવું માલમ પડેછે. મીસરનાં લોકોએ દીખસ અને શીલેઈના જેહવાં નામીયાં અને ઘણાંજ મોહાટાં દેહડાંઓ ખનાવીઆંછે, તેઓની ખનાવટ પાહડના ગોશઓના આકારપરથી કિતારો કરી લીધેલી માલમ પડેછે. પાહડમાં કોતરી કાઢાડેલા ગોશઓમાં જેમ મથાલેથી ભારી વજનને ટેકો આપવાને નાધલા થામો હોએછે તેજ પરમાણે આ દેહડાંઓને પણ દુકા થામો આપેલાછે, અને તેઓ સંગલી પાંતીએ ગોશઓની માજક દીશેછે. ખીજા હાથપર ઈસ તખરની ઈમારતો હેવું ખતલાવેછે કે તાંહાંના સગિથી અસલ ઈરાનીઓ કાંઈ પાહડોના ગોશઓમાં રહેતાતા નહી, પણ ધુગપણથી પાહડોપર અને જંગલોમાં ફરતા હતા, અને જેવારે તેઓએ પોતાને કીજે રેહકાંણ ખનાવીકિં તેવારે તે હેવી રીતે ખનાવીકિં કે તેથી તેઓનું આગલું ધુગપણું કાએમ રહે. એ જગાની ઈમારતોનાં તખતો જે પાહડોના જેહવા સરખા આકારનાં માલમ પડેછે, તથા તાંહાંના ખેશુમાર મીનારાઓ તથા કુઆરા સાથેના પાણીના ચશમા તથા ખુલંદ સીફીડીઓ કે જેપર કિંટ પણ સેહલાઈથી ચડી શકેછે, તે ઊપરથી તે આગલા લોકની હાલત માલમ પડેછે. ઈરાનીઓએ પોતાના કિદીઓગથી એ મુલખને આ દુની આંનું સવરગ ખનાવીકિં, અને જમીન ખુશાલી ભરેલી રહી તે સંગલું આ હેવાલપરથી ખરું કહેછે. ઈસતખરના મીનારા નખરાં સાથે પણ મજખુતીથી ઊભા રહેલાછે અને તેઓની ખનાવટમાં ઝાડપાનનો આકાર કામે લગાડીઓછે. મીસરમાં જેમ સંગલી ચીજો ઢાંકેલી તેજ પર માણે આ જગાપર સંગલી ચીજો ધુટી અને ખોલ્લી મુકેલીઓછે, તે સંગલું એ દેશનાં લોકો સુરજ તથા ખીજા તતવોની ખોલ્લી જગાઓપર આરાધના કરતા હતા તે ચાલને અજાએખ રીતે મીઠા સથી મલલું આવેછે.

“ઈસતખરના ચીતારનો એલમ ખીજું હવું ખતલાવેછે. કે આગલા ઈરાનના લોકો બેનરગી ભરેલા અને ધીરી ખુદીવાલા હતા. એ જગા પર એક દરખારનો ચીતાર આવેલા છે તે ઊગમણ પરંતના કાએદા પરમાણે છે. કોઈ સ્ત્રીનો અથવા બેઅંદાજે ઢાંકેલો ચીતાર એ જગા પર દીશતો નથી, કાએદે સ્ત્રીઓને રહેવાનો મુકામ તેઓ એલાહુદો રાખતા હતા. જે ચીતારો મરદોના છે તેમાં કોઈ પોતાનું બદન તાનીને અથવા કાંઈ ખીજી રીતે અવચરેલી સ્થીતીમાં ઊભેલો દીશતો નથી. પાદશાહ અને જાનવરો વચ્ચેની લડાઈની જે મુરતીઓ આવેલી છે તેમાં પણ પાદશાહ દખ્ખાથી ઊભો રહેલો છે, પણ જાંડાં બેએ જાનવરોને એક ખીજા સાથે લડાઈ કરતાં પાડેલાં છે તાંડાંજ તે જાનવરોનું આંગ મરડાએલું અને ઊછલતું પાડેલું છે. દરખારના જે ચીતારો આવેલા છે તેઓમાં દરખારના કાએદાથી કોઈખી ઊલટો ચીતાર આવેલો નથી. ખીજી એક વાત ઈઆદ રાખીઆ જોગ છે કે એ ચીતારો જે ગંભીર હાલતમાં પાડેલા છે તેથી તેઓનો દેખાવ સુસત લાગતો નથી, પણ એ ચીતાર પાડનારની મતલબ ખુખસુરતી કરતાં દખ્ખો ખતલાવવાની વધારે માલમ પડે છે તે વીચાર પુરતી રીતે પાર પડીઓ છે. એ મુકામ પર તદન છુટા પથ્થરનું કોતરી કાહાડેલું કોઈખી પુતલું નજર આવી શકે નથી, પણ સંગલા ચીતારો પથ્થર પર ઊપસાવીઆ હોએ એ રીતે કોતરેલા છે. એ સંગલા ઊપરથી મીસર અને ઈરાન દેશોની કારીગરી વચ્ચે ફેરવે તફાવત પડે છે તે દખ્ખા આવે છે. મીસરના ચીતારોમાં માતરે લડાઈ અને તમાસો નજર આવે છે, તાંડાંનાં ચીતારાએ ધામધુમ ખતલાવી છે, પણ આ ઈસતખરના ચીતારાએ આરામ દેખાડીઓ છે. ચીતારની બાબદમાં ઈરાન સાથે મીસર તથા હીંદુસ્થાનને તફાવત પડે છે. એ જગા પર ફરોહર અને ઈઅજદાની નીશાનો પાડેલી છે, તો પણ તેમાં તેઓ પરમેશ્વરની મુરતી ખતલાવતા નથી, પણ સરવે નકશે તાંડાંની ઈમારતોનાં કામ સાથે મલતતા આવે છે. એ ઈમારતો ઊંચી અને સોલઈતી હતી તેજ માફકના નકશે પણ મલતતા છે, અને તે સંગલું કામ સાદું છે. એ પુરાતમ કારીગરોએ એક ખીજા સાથે

મલીને ઈમારત તથા ચીતારનું કામ એકમેક સાથે મલતું કીધું છે. જે પર માણે જુદા જુદા બીગો બાંધીઆથી એક મોહારી ઈમારત પુરી થાએ છે તેજ પરમાણે આ જુદા જુદા ચીતારો એકઠા મલીને એક સમપુરણ નકશ ખતલાવે છે, અને તે સંગલું આગલા ઈરાનીઓના પોતાના ધરમના વીચાર સાથે મલતું આવે છે. જાનવરોની મુરતી સવાએ એ જગાપર સંગલા ચીતારો ખરેખરા છે, પણ જાનવરોના ચીતારોમાં સીંહ, ગેનડો, ઘોઘો, ગરૂડ પખશી, ઈતીઆદી હવા આકારો મલીને સીંહની હીમત, ગેનડાનું જોર, ઘોઘાની ચાલાકી અને ગરૂડ પખશીની ઝડપ હવી સંગલી જોડાએલી શક્તી વીશે સમજ આપવાને કીજે એ નકશો પાડેલા છે, પણ કાંઈ બીનશેકટ હવા આકારો લીધા નથી. પુતલાં પુંજનારોના સરેસતા પરમાણેની એ જગાપર કોતરણી નથી, પણ ખરેખરા આકારો તેમાં ખતલાવેઆ છે. એ નકશોનો પાડનાર પરૂથવીના ઘણીએક જાતના લોકોથી વાકેશગાર હાએ હવો માલમ પડે છે, કાંએકે તેણે ઘણીજ ખારી કીથી માણસોના ચેહરા પાડેલા છે. જે પરમાણે ચોક્કસાઈથી સીધીઓના જાડા હાટ તથા માથાંપર ઊનના જેહવા ખાલો કોતરેલા છે તેહવીજ ખારી કીથી હીંદુસથાનના લોકોના હાથ પગ પાડેલા છે. જેમ ઈમારતોમાં સંગલું કામ ખારીકીથી લીધેલું છે તેજ પરમાણે નકશોમાં પણ ખારીકી પડતી મુકી નથી. એ નકશોની ખારીકી હવીતો છે કે જાંહાં પાદશાહની ગાડીનો ચીતાર પાડેલો છે તે ગાડીના ચાકને ફેટલા ખીલા જડેલા હતા તે પણ ઊતારવાને પડતું મુકીડું નથી. એ સંગલી ખારીકી કોતરણીના એલ મના પેહલા ઊભા થાવા વખતે ઘણીજ ચાલુ હતી, અને જાંહાં ચીતારો ખુદરતપરથી પોતાનાં નમુના લેવા લાગો તાંહાં તે ખુખસુરતીને કીજે ખરો ચીતાર કધી પડતો મુકે નહી, એ સંગલા ઊપરથી જે હાથની મેહ નત આએ જગોએ કાંમ લાગી છે તે થોડી અજાએખ થાવાજોગ નથી.”*

હીરનના પુસતકોપરથી ઊપલો ફરો હમોએ લંખાણ ઊતારો એ છે તેહનો સખખ એ છે કે, ફેટલાએક ગરંધકારો ઈસતખસનાં બાંધકામ

* હીરનમ હીમટારીકલ રીસરચીમ, એશીઆ, પુસતક ૧ હું મર્કે ૨૫૦ થી તે ૨૫૪.

તથા ચીતારની શાખાસો મીસર દેશના લોકોને આપવાને વાજખી ધારી ગએઆછે, તેઓ હુલે વીચાર દોડાવેછે કે કએખસરની પછવાડેના પાદ શાહના વખતમાં ઈરાનીઓએ મીસર દેશ પોતાના તાખામાં કીધો હતો તે વખતમાં મીસરથી કારીગરોને લાવીને ઈરાનીઓએ આ માહુબારત કામ ઊકાવીજિં હાએ, પણ પરોપ્રેસર હીરનના વીચાર પરમાણે એ બંધે દેશોની કારીગીરીમાં ઘણો તફાવત પડેછે, અને તેઓની રોનક તથા ચીતાર એક ખીજ સાથે કસી રીતે મલતા આવતા નથી, તેથી એ સંગલી ખનાવટ ઈરાનીઓના પોતાના હાથનીછે હમાં કાંઈ સંધે નથી, અને વલી એ પછેના જમાનામાં ઈરાન મધે જે કારીગીરી ચાલતી હતી તે ઊપરથી એ વાત વધારે ચોક્કસ ઠડેછે.

ઊપલો હવાલ આપી રહ્યા પછી કેઆની અને પેશદાદીઆન હકુમતના વખતના ચીતારો સાથે સાસાની જમાનાના ચીતારોનો મુકાબલો ખની શકેછે. ઈઝિરોપીઆન મુસાફરોએ પુરાતમ ઈરાનની ઈઆદગારી રાખવાને કીજે તાંહાંની ઈમારતો તથા નકશોના ચીતારો લઈ આવી તેઓનો હવાલ પરગટ કરીઆછે તે ઊપરથી એ મુકાબલો કરવાનું આપણથી ઘણું સારી રીતે ખની આવેછે. તખતે જમશેદની ઈમારતોની ખાંધની અને ચીતારોની તારીફ હમોએ આગલ જણાવીછે. એ ચીતારો સંગલા નોકદાર ચોલઈતા અને જીવતા દેખાવતાછે. ખીજ હાથપર એ પછી એકહજાર વરશની કારીગીરીના સાસાની ચીતારો જે કોઈ મુસાફરો જોઈ આવીઆછે તેઓના જણાવીઆ પરમાણે જો કે એ ચીતારો ઘણા સારાછે, તોપણ કેઆનીઓના વખતની કારીગીરી સંગાથે તે કસી પાંતીએ ખરોખરી કરી શકતા નથી. ઈસિતખરના ધીમા અને ખોજોરગી ભરેલા આકારની જગોએ સાસાની નકશોમાં લડાઈ, શેકાર અને હુવી હુવી ખીજ અદા ખતલાવીછે તે ઘણું માહુબારત લાગતું નથી. ઈસિતખરમાં જેહવા ચીતારો નોકદારછે અને ગોએઆ આજેજ ઘડી કાહાડેલા માલમ પડેછે તે પરમાંણે સાસાની ચીતારો માલમ પડતા નથી. ખડુંછે કે ઈરાન મધે આજ થોડીએક

સદીમાં મુસલમાન પાદશાહોએ ઈરાનીઓના આગલા ધરમની અંતસથી તેઓની જાહજલાલીની સંગલી નીશાનો ગુમ કરવાની તજવીજ કીધી હતી, અને તેમાં અગત કરીને આજ આસરે ૨૫૦ વરસની વાતપર ઈરાનના મુસલમાન પાદશાહ શાહ આબાસનાં મરણ પછી તેહના વલી હદના વખતમાં તેહના એક કમઅકલ વજીરે ઘણાંએક માણસોને હુવી ચીજોનો નાશ કરવાને કેટલાએક મહીના સુધી જાથુક કામે લગાડીયાં હતાં, પણ એ સંગઠું ફના થાએઆબાદ હવડે જે કાંઈ આપણી નજરે પડેછે તે ઊપરથી પુરવાર થાએછે કે સાસાની જમાનાના ચીતારોનો મુકાબલો કરતાં તેવોથી લાંબી મુદત આગલના થાઈ ગએલા જમાનાના ચીતારો સાથે તે ખરોખરી કરવા લાએક નથી. સાસાની નકશેમાં જો કે કેટલેએક ઠેકાણે ખુબસુરતી દીશેછે, તોપણ તેઓની દપછપ અને તેજ ઈસતખર સાથે મલતી આવતી નથી. એ સાસાની નકશેના આકારો કઠણ દીશેછે અને તેઓની રોનક ઈસતખરની માફક પસંદ પડતી લાગતી નથી. એ મુકાબલો વધારે સમજ પડતો કરવો હાએતો જે પરમાણે હાલના વખતમાં આપણે ઈજિરોપના સુધરેલા કારીગરોને હાથની પાટેલી તસવીરો જોઈએછે, અને તે સાથે ચીના તથા ઊગમણ પરાંતનાં ખીજ કારીગરોને હાથની તસવીરો તે કરતાં ઘણી ઊતરતી નજર આવેછે, તેજ પરમાણે એ ખંધે જમાનાના ચીતારો એક ખીજ સાથે સંખંધ રાખેછે. પરૂથવીની આજ ખેએ હજાર વરસની તવારીખપર જેહરે આપણે નેગાહ પોંહાંચાડીએચ, તેવારે આપણા જોવામાં આવેછે કે એ મુદતમાં ઈજિનાન દેશ એલમ અને હુનરમાં ઘણા પુર તથા નામીએ થાએઓ હતા, અને તેઆર પછી રોમની શેહનશાહી હકુમત ઘણી જોરમાં ચાલતી હતી, અને તે શેહનશાહતના આસરા હેલ વીદેઆવાન લોકોને ઘણી મદદ મલતી હતી, અને એલમનો સંગલી પાતીએ શેલાવો થાએઓ હતા, તે વખતથી તે ઈરાનના પાદશાહ ખુસરૂ પરવેજના વખત સુધી ઊગમન અને આથમણ પરાંતના લોકોને ઈઆને ઈરાની અને રોમના લોકોને ઘણા સંખંધ ચાલતો હતો, અને લખઈઓમાં તેઓ એક

ખીજની હીકમતોથી તથા એલમથી વાકેફ થાએઆ હતા, અને દરએક રાજવાલા પોતાના દુશ્મનનાં મુલખમાંથી નામીયા કારીગરોને પકડી લાવતા હતા તેહવા વખતમાં ઈંઝિનાન તથા રોમની મદદથી સાસાનીઆ નોના વખતમાં હુવો હુનર ઘણો સમપુરાણ થાવો જોઈએ તેહની જગાએ એ એલમ પડી લાગેલો જોઈ આપણને ઘણી અચરતી લાગેછે. એ ઊપરથી એક વાત પુરવાર થાએછે કે સેકંદરના આવીઆ પછી તેહની આગમજનો ઈરાનનો સંગલો એલમ તદન પડી લાગો, અને આશકા નીઆન દોરમાં ઈરાનના ધરમ તથા દખ્ખાની નીશાનો ઘણીજ ઊતા વલ્લથી ફના થાતી ગઈ, તથા પછવાડેથી જે કાંઈ રહીગિં તે ઘણું જુજ હતું, અને તે સાથે આથમાણ પરાંતનો એલમ લેગો મલેલો હતો તે મલે લા એલમની નીશાનો દાખલ નકશે રૂસતમ અને નકશે રજબના ચીતારો આજ આપણા જોવામાં આવેછે, પણ જે કારીગીરી ઈરાનમાં એકવાર થાઈ ગઈ હતી તે ફરીને પૃથ્વીના કોઈખી દેશમાં તાજ થાઈ નહી.

નકશે રૂસતમ એ એક પાહડનું નામછે કે જે તખતે જમશેદથી આસરે ઝા માઈલની વેગલાઈએ આવેલોછે. એ પાહડ સીધો ઊભોછે, અને તે તમામ સરેદ પથ્થરનો ખનેલોછે. એ જગાપર કેટલાએક ચીતારો તથા એઆર કખરના ગોશઓ આવેલાછે. તે ગોશઓ સેકંદરની આગ મજના ઈરાનના પાદશાહોના વખતના ખનાવેલાછે, પણ ચીતારો તેહાર પછીના વખતનાછે. એ ચીતારોનું ખેઆન કરીઆ અગાડિ નકશે રૂસ તમની કખરો વીશે હુમો થોડોએક હુવાલ હુલ પરગટ કરીએ છઈએ. એ હુવાલ સર રાખરટ કે. પોરટરના નામીયા ગરંથમાંથી હુમોએ કિતારી લીધોછે. એ ગરંથકાર એ કખરો માહેલી એક કખર જે ખીજઓના કરતાં જમીનની ઘણી નજદીક હતી તે સારીપેઠે જોઈ આવીઓ હતો, તે નીચે જણાવીઆ પરમાણે પોતાની તપાસ વીશે ખોલી જાએછે.

“નકશે રૂસતમના પાહડપર ચહડવાને—” સર પોરટર ખોલેછે કે “મેં કસદ કીધો. એ પાહડપર જવાનો કાંઈ મારગ હતો નહી, પણ તેહનાં મથાલાંપર કોઈ મજબુત માણસ જાઈએ હુલ દોરડું નાખે, અને

તે દોરડું, હું માહારી કમરે ખાંધું, પછી તે ઘણી મહને ડિપર ખેંચી લીએ એજ એલાજ નજર આવતો હતો. પછી મેં માહારાં આદમીઓ પાસે મદદ માગી. માહારો મેહમાનદાર* તેહેની, સદાની આસરમ પરમાણે માહારી આગલ હવી તલેસમની જગોના ગપાટા મારી દેહશત આપવા લાગો. પણ એ જગોના ગામડીઓ તલેસમ અને જન અથવા રાખશના ખોરા વેહમની કધી દેહશત ખાતા નથી, તે સખખથી એક ગામડીઓ જે ખીજાવોના કરતાં વધારે જોરાવર દીસતો હતો તે ગોએઆ દેવાલપર ડિંદર ચહડતો હોએ એ રીતે પાહડપર ચહડી ગએઓ, અને મથાલે જાઈ હેલ એક દોરડું નાખીડિં. તે દોરડાંની મદદથી ખીજા કેટલાએક ગામ ડીઓઓ ડિપર ચહડી ગએઆ. પછી તેઓએ પાછું દોરડું હેલ નાખીડિં, તેહેનો છેડો મેં માહારી કમર સાથે ખાંધીઓ, અને પછી તેઓ મહને દોરડાંએ ખાંધેલો ડિપર ખેંચવા લાગો. એ રીતે પાહડના મથાલાંપર મહને ખેંચતા હતા, અને હું ટીંગાએલો હતો, એટલામાં મહને થોડોએક વીચાર કરવાને ખની આવીડિં. તે વખતે માહારો જાન ખીજાઓના હાથમાં હતો, તોપણ મેં આગલ એક વાત વાંચી હતી તે મહને ઈઆદ પડી. મેં વાંચીડિં હતું કે આગલા વખતમાં દારાએસ હીસતાસપીસ નામના ઈરાનના એક પાદશાહ પોતાના જીવતાજીવત એ પાહડપર પોતાને કીજે એક કખર ખનાવાનો હોકમ આપીઓ હતો, તે કખર તઈ આર થાઈ હતી, પણ તે વખત સામના મુલખથી પાદશાહની દરખાર ખાતે કેટલાએક નજુમીઓ આવેલા હતા તેઓએ પાદશાહને એ કખર જોવા જવાની મનાઈ કીધી, અને જો જાએતો તેહેની સલામતીને મોહોટો ઘોડો પોહાંએ હવું જણાવીડિં. પાદશાહ એ વાત સાંભલી ડરીઓ, પણ તેહેનાં કુટુંબના કેટલાએક શાહજાદાઓએ તે કખર અથવા ગોશે અંદરથી

* હવડાં ઈરાનમાં એક કાએદાએ કે જેવારે કોઈ નામીઓ પરદેશી એ દેશમાં જાએછે તેવારે પાદશાહ તેહેને એક મેહમાનદાર આપેછે. તે મેહમાનદાર સંગલી ખોરાકી પેહાંચાડેછે, અને જેવારે તે પરદેશી મુસાફરીએ જાએછે તેવારે મેહમાનદારના હોકમથી મુસાફર તથા તેહેના રસાલાનાં સંગલાં આદમીઓને ગામવાલાઓ મુક્ત ખોરાક પેહાં ચાડેછે. એ જુલમ કોઈવાર હોવા થાએછે કે જો મુસાફરના રસાલો મોહોટો હોએ, અને ગામ કંગાલ હોએછે તો તાંહાંના રહેવાસીઓ પોતાનું વતન છોડીને નાહાથી જાએછે.

જોવાની ઘણી ખાએસ રાખી. તેઓ એ પાહડ આગલ ગએઓ પછી ફેટલાએક મોખેદોએ પાહડનાં મથાલાંપર જઈને હેઠલ દોરડાં નાખી શાહુબદાઓને ઊપર ખેંચવા લાગા, તે શાહુબદાઓ જમીન અને આકાશ વચ્ચે ટીંગાએલા હતા, એટલામાં હવેા ખનાવ ખનીઓ કે પાહડ માંથી ફેટલાએક સરપો નીકલી આવીઆ, તેઓને જોઈને મોખેદો ઘણા ખીધા અને ધાસતીના મારીઆ પોતાના હાથમાનાં દોરડાં છોડી દીધાં, તે સમેદ શાહુબદાઓ હેઠલ પડી શરીને મરણ પામીઆ. એ અનીઆ એના અવેજમાં પાદશાહે ગોસામાં તે સંગલા મોખેદોને કતલ કરવાનો હુકમ આપીઓ. હું પાહડપર ખેંચાતો હતો તે વેલાએ આ વાત મહુને ઈઆદ આવી હતી. ધાસતીથી માહારો ખંચાવ કરવાને એ કખરો માહેલી સગિથી નજદીકની કખર જોવાજવાને મેં ઠેડાવ કીધો હતો, તે પણ જમીનથી ૬૦ ફીટ ઊંચી હતી, અને હું ટીંગાતો ઊપર ચહડીઓ તે વેલાએ ડુંગર સાથે અઠડીને મેં આચકા અથવા જખમ કાંઈ થોડા ખમીઆતા નહી,”*

એજ ઘણીના ખેઆન કરીઆ પરમાંણે (કે જે ખેઆન ખીજ મુસાફરો કરતાં ઘણું સમજ પડે હેવી રીતે જણાવેલુંછે તે મુજબ) એ એક કખરનો ગોશે ૪૪ ફીટ લાંબો અને ૯ ફીટ ઊંચોછે. એ ગોશની ખાહર જે ચીતાર પાડેલોછે તે તખતે જમશેદની પછવાડેના ડુંગરપર એક પાદ શાહુ ઊભો રહીને આતશની સનમુખ પરમેશ્વરની ભકતી કરેછે, કે જેહની વીગત આગલ પરગટ કીધીછે તે ચીતારને ખરોખર મલતો આવેછે, અને તેહની ખાહરના થામો તથા દરવાજા જેહવા આકારો પણ તેહવાજ પાડેલાછે. એ ગોશે અથવા કખર અંદરથી કેહેવીછે તે વીશે સર પોરટર આ રીતે લખી જાએછે—“હું પાહડનાં મથાલાંપર ગએઓ, અને કખરના ખોસ દરવાજામાં હેઠલથી એક દર પાડેલો હતો તે મારગે ખેએ ફીટ ઓસારની દવાલમાંથી હું અંદર દાખલ થાએઓ. અંદર એક

* પોરટરસ ટ્રાવેલસ મુસતક ૧ હું સફે પર ૧—૨૨.

કોઠરી મહારા જોવામાં આવી, તે કોઠરી મથાલાંપરથી ગોલ વાલી લીધેલી હતી, અને આતશ અથવા ખતીના ધુમાડાથી તદ્દન કાલી થાઈ ગઈ હતી. એ કોઠરીનાં ખીજાં નાકાંપર તરણ ઊંચ ગાલા પાડેલા હતા, અને તેઓની ઊપર આરકાં વાલી લીધેલાં હતાં. એ ગાલાઓ ટુંગર માંથી ખોધી કાઢાડેલા હતા, અને તેઓ દરએકનાં મોઢાડાંપર એક એક પથ્થર ગોઠવેલા હતા. તે મોઢાડાં ઊપરથી ગાલાની અંદર થું મુકેલું છે તે જોવાને કોઈએ પથ્થર ભાંજીને છેદ પાડેલાં માલમ પડે છે. મેં એ જગાએ એક ખતી મંગાવી અને તે કબરના ગાલાઓમાં થું છે તે જોઈશું, તે ગાલા તદ્દન ખાલી હતા અને કાંઈ ખાખખી નજર આવતીતી નહી. એ ગાલાઓપરના મોઢાડાંપરના પથ્થરો કોઈએ ખીસાડીઆ હોએતો માહારા ધારીઆમાં આવે છે કે તેણે તે પાછા ચોકસ જડી લીધેલા છે, એ ગાલા જે મુવેલાં આદમીઓનાં બદનને રાખવાના દીશે છે તે દરએક ટા શીટ લાંબા અને ૫ શીટ પોહાલા છે. એ કોઠરી માહેલી તરણે કબરોને જુદી રાખવાનો એક પથ્થરનો દરવાજો વચમાં મુકેલો હોએ હેવું માલમ પડે છે, કાંએકે તે દરવાજો ઊભો રાખવાના નર માદને કીજે બાજુપર ખાડા નજર આવે છે. હવે મોઢાટો દરવાજો શી તરેહથી ફરતો હશે તે તપાસવાને મેં આસપાસ નજર કીધી, પણ લોકો તે દરવાજાનું લોહાડું તથા સીસું કાઢાડી લેવાની લાલચથી સંગલું ભાંજી શેડી અને ખરાબ કરી ગએઆ હતા તેથી માહારી મતલબ પુરી પડી નહી. આ જગાએ મહુને એક વીચાર આવીઓ કે પાદશાહોનાં રાજપાટ સાથે તેઓની કબરો પણ આ રીતે ફના થાએ છે; તે કબરો પઈસાની લાલ ચથી લોકો ખરાબ કરે છે તો પાદશાહની કબર કરતાં એક મીસકીનની કબર કેહેવી સરશ છે કે તેહને કોઈ હાથ લગાડતું નથી.”† એ પાહડપર સંગલા મલીને જે ચેઆર ગોશાઓ છે તેમાં એક ગોશે ખુણામાં આવેલો તેથી તે ઊપરની નકશીને જાહાનું નુકશાન પોંહાંચીશું નથી. તાંહાં ખીલારોકા હરેશની તખતીઓ જોવામાં આવે છે.

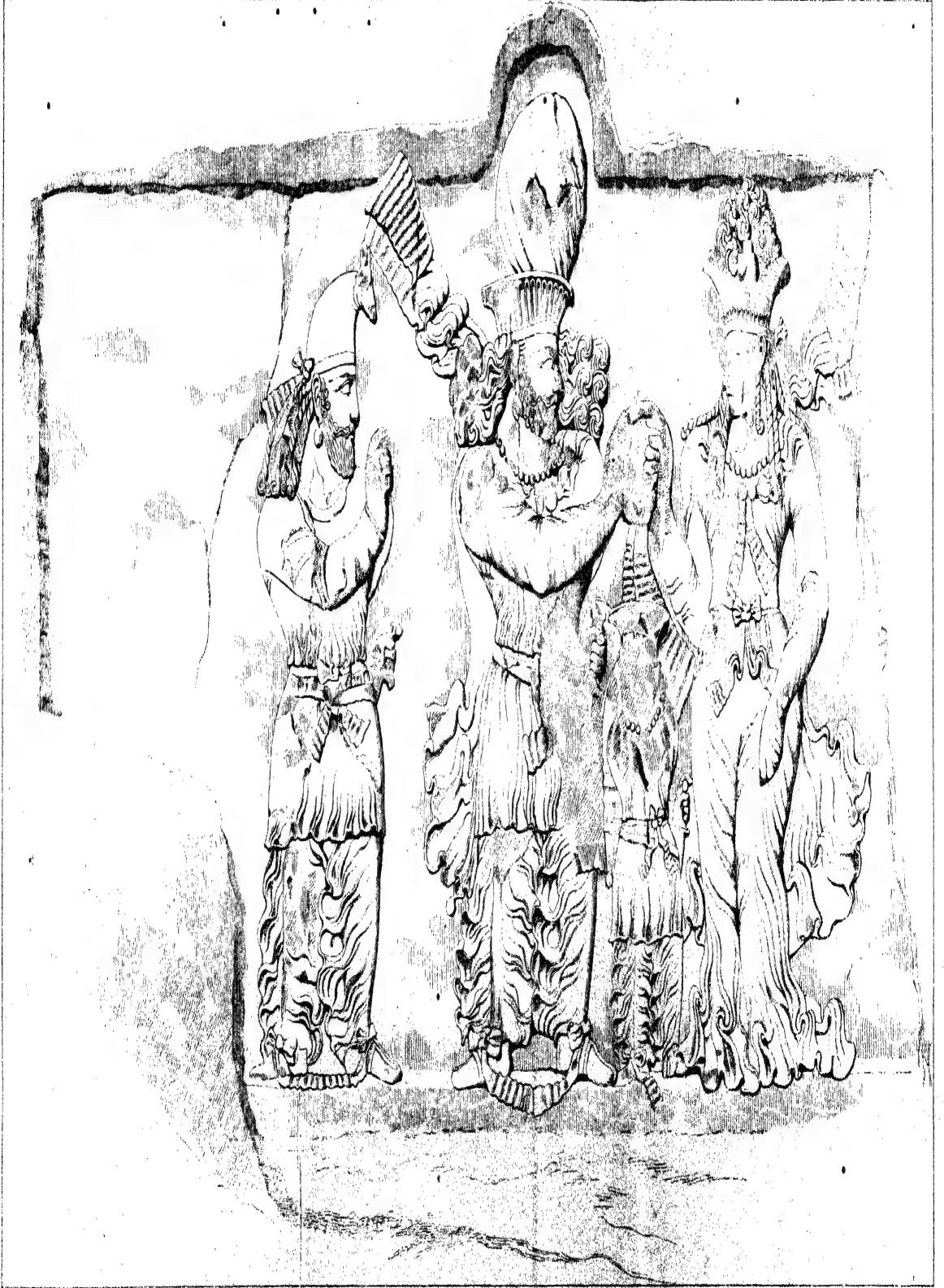
સર પોરર આગલ ચાલતાં બોલેછે—“પાહડનાં મથાણાંપર મેં જે કખરોનું બેઆન કીધુંછે તે કખરો સેકંદરની આગમજના ઈરાનના પાદશાહોની બાણવી. હવે એજ પાહડના હેવાઈના ભાગમાં જે નક શેછે તે ઊપર હું બેઆન પોંહ્યાંચાહું છું. એ ચીતારો આશકાનીઆન તથા સાસાનીઆન ટોલાના પાદશાહોના વખતનાં કહેવાએછે. આશકાનીઆન ટોલાની ઊપજ હવી થાઈછે કે સેકંદરે ઈરાન રૂતે કીધા પછી આસરે ૧૦૦ વરશે તેહના સરદારોની નસલ પાસેથી આશકાન નામના એક શખસે રાજ છીનવી લીધું તે ઊપરથી તેહની પછવાડેના પાદશાહોને એ નામથી બોલખતા હતા. (એ પછી અરદેસર બાબકાને તાજ હાથ કીધાથી જરતોસતી પાદશાહોની સાસાની તોખમ બરી થઈ.) હવે જેવારે આપણે ઘણા આગલા વખતનાં અને આએ સાસાનીઆન તથા આશકાનીઆન વખતના નકશોનો મુકાબલો કરીએછેઈએ તો ઈંઝિના નીએ જે તે વખતમાં સરવેથી નામીઆ અને પુરવીન ગણાતા હતા, અને તેઓ સાથે ઈરાનીઓને ઘણા સંબંધ હતા, તોપણ એ કારીગીરી પડી ભાગેલી જોઈ આપણથી અજબ થાએઆ વીના રહેવાનું નથી.”

નકશે રૂસતમના પાહડપર કખરોની હેલ સાસાનીઆનોના વખતના છ ચીતારો આવેલાછે તેઓનું બેઆન સમજ પડે હવી રીતે હેલ પરગટ કરીકેછે.

પેહલો ચીતાર પાહડની ઊગમણ દશા તરફછે. એ ચીતાર મધે બેએ મરદ અને એક ઓરતની તસવીર પાડેલીછે. એ માહેલો એક મરદ જે તેહનાં માથાંપરનાં ગોલ ઊપસેલાં તાજથી પાદશાહ માલમ પડેછે, તેણે પોતાના હાથમાં એક કડું પકડીકેછે, અને પાદશાહ તથા તેહની રાણી એક ખીબની સાંમણે ઊભાં રહી તે કડું વચમાંથી પકડી રહ્યાંછે. એ ચીતાર ઘણો ખરાબ થાએલોછે તોપણ તેમાં પાદશાહનો પોશાગ ઘણો દખદખા ભરેલો દીશેછે. પાદશાહની ગરદનની પછવાડે જુલતા બાલ પાડેલાછે તેથી તેહનો ચેહરો ઘણો સોબઈતા લાગેછે. એ પાદશાહએ મોહલી મુછ રાખેલીછે અને તેહની ડાઢીની ગોઠવાણ અજબ જેહવી

દીશેછે. બીજા સાધારણ લોકોની ડાદીની માફક એ ડાદીના બાલ ચેહુ રાપરથી છાતી સુધી ઊતરતા નથી, પણ તેહની હનવટી કે જેહને આપણે ફુંડી કરીને કહીજીએય તેહની હેઠલથી બાલ સાંકલા કરીને એક ગાંઠ મારેલોછે, અને તે ગાંઠની હેઠલથી બાલ પાછા વીખરાએછે, તેહનો દેખાવ ફુંડીની હેઠલ રેશમનો એક ગોટો અથવા જુમકો વલગાવીઓ હોએ હવો માલમ પડેછે. ડાદીના બાલને વચમાંથી ગાંઠ મારવાનો સાસાની પાદશાહમાં રવઈઓ ચાલીઓ હોએ હવું લાગેછે, કાંએકે બીજા ચીતા રોમાં પણ હવીજ નવાઈ જોવામાં આવેછે. પાદશાહનાં તાજપરથી કપડાંના જેહવી કેટલીએક પટ્ટીઓ આગલ પાછલ ઊડેછે તે પણ રવઈઓ બીજા સંગલા પાદશાહના ચીતારમાં જોવામાં આવેછે. એ પાદશાહનો પોશાગ સીપાહી જેહવોછે, તેણે પોતાના દગલાપર કમરખંધ ખાંધીઓછે, અને જમના હાથે ઊપર જણાવેલું કડું પકડીઊંછે, અને ડાબે હાથે ધારી આમેલે તલવારની મુઠપર પોતાનો હાથ મુકીઓછે. એ પાદશાહના જમના કાનનાં ચાપકાં હેઠલથી એક મોહાડું મોતી ગુલગું નજર આવેછે, અને તેજ જનસની ખેવડી માલા તેણે પોતાનાં ગલાંમાં નાખીછે. રાણીનો પોશાગ પણ ઘણો સારો નજર આવેછે, તેણીએ પણ દગલી જેહવું કપડું પેહરીઊંછે, અને છાતીપર એક ચોલીની માફક પેહરવાસ રાખીઓછે. તેહનાં ગલાંમાં મોતીની માલાછે, તથા તેજ પરમાણે ખેએ મોહાડાં મોતીનો કસ છાતી ઊપરથી કપડાં સાથે તાંકી લીધોછે, તથા કમરખંધ ખાંધીઓછે. એ નકશનો વચલો ભાગ આજ ભાગી ગએઓછે, પણ તેહની આગલ જે તસવીર ઊતારી લીધીહતી તે ઊપરથી જોવામાં આવેછે કે એ પાદશાહ તથા તેહની રાણી વચ્ચે તેઓનો શાહજાદો ઊભો રહેલો હો, પાદશાહની પછવાડે જે તરીજો શખસ ઊભો રહેલોછે તે તેહનો શમશેરખરદાર ધારીઆમાં આવેછે. પાદશાહનો ચીતાર જે અરધો જમીનમાં દરાઈ ગએઓછે તેહનો ખાકીનો ભાગ ૭ ફીટ ૮ ઇંચ લાંબો નજર આવેછે, તથા તેજ માફક રાણીનો અરધો ચીતાર ૭ ફીટ ૫ ઇંચ તથા શમશેરખરદાર ૫ ફીટ ૧૦ ઇંચ લાંબો દેખાએછે.

નકશો રસતમ-પાટણાદ બેઢેરામ ગોર, વેડની રાણી, તથા શાદબો, અને રામગોર આશર.

એ હીસાબથી એ દરએક ચીતારો આસરે ૧૨ થીતે ૧૩ ફીટ ઊંચા જોઈએ તે કધી ખડું કદ હોએ નહી, અને કેઆની ચીતારો સાથે સરખાવતાં સાસાની વખતમાં એલમ પડી ભાગેલો માલમ પડેછે, તેહની ગજલતીની આ એક ખીજ નીશાન નજર આવેછે. આગલા ઈરાની પાદશાહોના વખતના ફેટલાએક સીક્કાઓ જે હવડે હાથ આવીઆછે, અને તેઓના ઘણાએક નમુનાઓ ઈંગિરોપખંડનાં ચમતકારીક પદારથ સંગર હસથાનોમાં રાખેલાછે, તે માહેલા એક સીક્કા ઊપર જે પાદશાહ તથા તેહની રાણી તથા તેઓનાં પ્રજાંદની એક ખાજુએ જે તસવીર પાડેલીછે તે સીક્કાપરની તસવીર આ નકશને મજબુત મલતી આવેછે. તે સીક્કા પર પેહેલવી હુકુમથી “વહરાન” કરીને નામ લખેલુંછે, અને જનત-અલ તવારીખના ખનાવનારે પેહેલા ઈમજદજરદના ખેરા ખેહરામ ખાખે તથા તેહની પોતાની રાણીપર પેઆર વીશે જે કાંઈ ખીના પરગટ કીધીછે, તે ઊપરથી મુકરર થાઈ શકેછે કે સાસાની તોખમનો પાદશાહ પાંચમો ખેહરામ, જેહને ઘણા લોકો ખેહરામગોરને નામે ઓલખેછે, તે પાદશાહનો તથા તેહની રાણી તથા તેઓનાં પ્રજાંદ તથા એક શંમશેરખર દારનો આ નકશ પાડેલાછે. ઈરાનના જે પુરાતમ સીક્કાઓ હાલ હાથ લાગા તથા વંચાએઆછે, તે વીશે વીગતવાર ખીના જે હવેપછી હમારા વાંચનારાઓના જોવામાં આવશે, તે વેલાએ ખેહરામગોર તથા તેહની રાણી તથા તેઓનાં પ્રજાંદ એ તરણેની તસવીરો સીક્કાપર તથા પાહડમાં નકશોપર એકઠી શું કારણથી આવેછે તે વીશે પુરતો ખોલાસો મલશે.

એ ચીતાર મુકીને આગલ ચાલતાં એક ખીજો ચીતાર દેખાએછે. તેમાં ખે પેહેલવાનો ઘોડાઓપર સવાર થઈ લડાઈ કરતા માલમ પડેછે. એ ચીતાર ઘણાજ ભાગી પડીઆછે, તોપણ તેહનો જે કાંઈ થોડોઘણો ભાગ નજર આવેછે તે ઊપરથી તેહની ખનાવટ ઘણી સારી દીશેછે. એ ખેએ પેહેલવાનો નેજાથી લડાઈ કરેછે તેમાના એકનાં માથાંપર જે તાજ મુકેલુંછે તથા ખીજ જે નીશાનો નજર આવેછે તે ઊપરથી એ ચીતારમાં પણ પાદશાહ ખેહરામગોર પોતાનાજોઈ દુશમન સાથે લડાઈ

કરતો હોએ હવો દેખાવ માલમ પડેછે. પાદશાહની કમર હેઠલથી તીરનો એક ભારો ખાંધેલોછે, અને તેહના પોશાગના આકારપરથી હેવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ લડાઈ કરતી વખતે તેણે પીતલ અથવા કાંઈ ખીજ ધાતુનું બનાવેલું બખતર પેહેરેલુંછે. એ પાદશાહની પછવાડે એક શખસ ઘોડાપર ઝુંડો લઈ ખેઠેલોછે. તે ઝુંડો ઈરાનીઓ લડાઈમાં કેઆનીઓની આગમજનો જે ગાવીઆની ઝુંડો લઈ આવતા હતા તે અથવા તેહને મલતા આકારનો જોઈએ. એ ઝુંડો આ નીશાન (†) ના જેહવો લાગેછે, તેહની આડી લાકડીનાં ખાંધે નાકાં હેઠલથી ખેએ જુમકા ખાંધેલોછે, અને એ ઝુંડાની ડિબી લાકડીનાં માથાંપર એક ગોલ કરી જડી લીધેલીછે. એ સવાએ તેમાં કાંઈ ખીજું નવાઈ જેહવું નજર આવતું નથી.

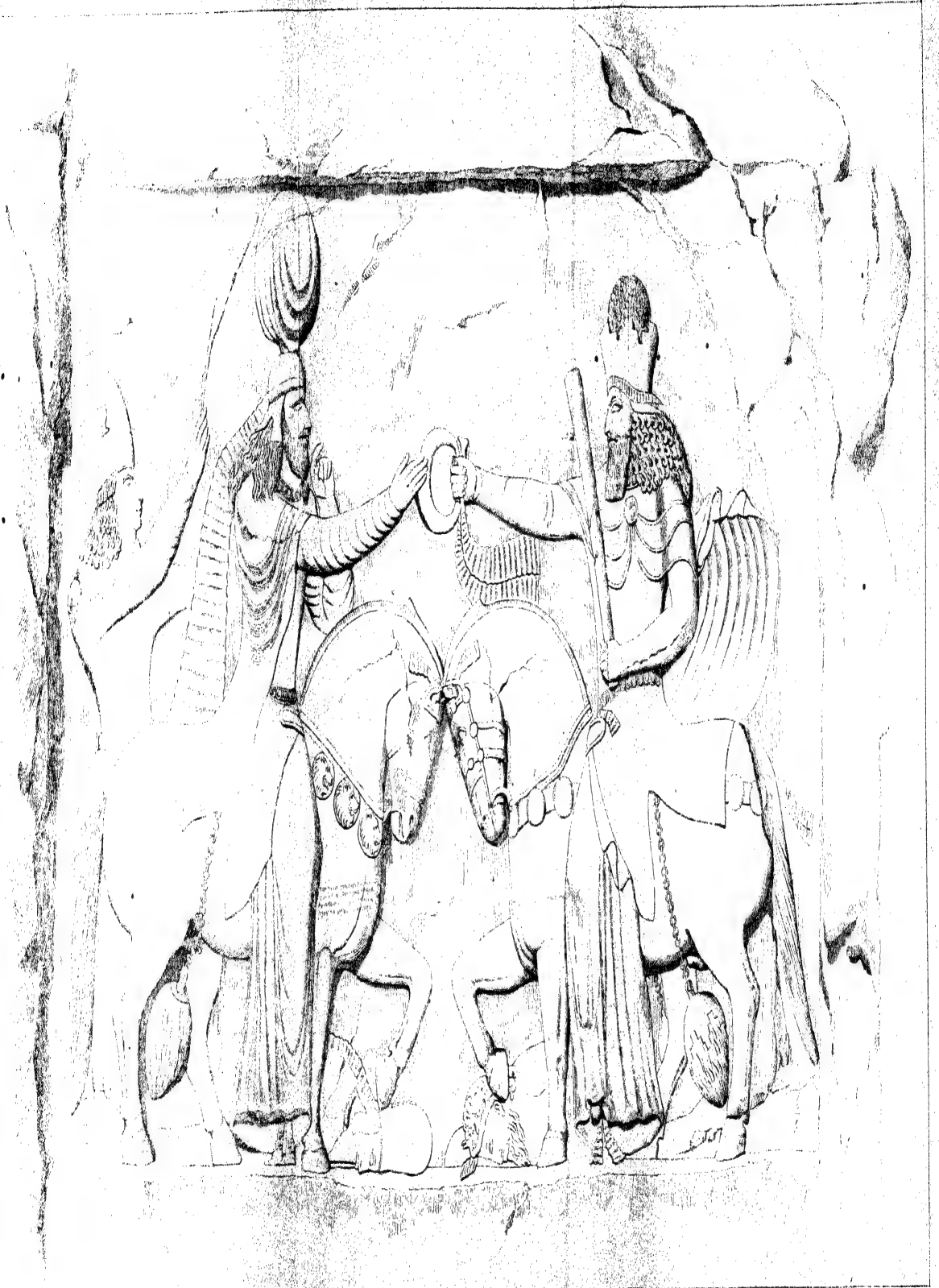
નકશે રૂસતમનો તરીજો ચીતાર ડીપર જણાવેલા ખેએ ચીતારો કરતાં સારી હાલતમાં ખાંધેલોછે. એ ચીતારમાં એક પાદશાહ કે જે અરદેસર બાબકાનનો ખેરો શાપુર જાણીઆમાં આવીઓછે, તે એક ઘોડાની ડીપર સવાર થાએલોછે, અને તેહની સાંમને રોમનો શહેન શાહ વાલરીઅન વાંકો વલી ગુકણ મરડીને આજેજ કરેછે, અને તેહ નીજ બાજુપર એક ખીજો જુવાન પુરસ પોતાના ખાંધે હાથ જોડી ડિભેલોછે, તે હાથ પાદશાહ પોતાના હાથમાં પકડી લીધાછે. પાદશાહની પછવાડે એક મરદ ડિભેલોછે, તેહને પોતાના હાથનું એક આંગલું મોહાડાં આગલ પકડીશિંછે, અને ગોએઆ કોઈને ચુપ રેહેવાને ફરમાવતો હોએ હવું લાગેછે. નકશે રૂસતમના પેહેલા ચીતારમાં પાદશાહ ખેહરામગોરના જે પેહેરવાસ વીશે હમોએ વીગત જણાવીછે તેજ પર માણે આ શાપુરશાહનો પણ પેહેરવાસ માલમ પડેછે. એ ધણીએ પણ કાનમાં મોતી તથા ગલાંમાં મોતીની માલા લગાવીછે, અને તેહનો દબદબો ખરેખરો પાદશાહી જેહવો માલમ પડેછે. એ પાદશાહની ડાઠીને સરેશતા પરમાણે વચમાંથી ગાંઠ મારેલોછે, અને તેહના તુમાનની બાજુપરથી બાહર ડીડેછે. એ પાદશાહના ઘોડાનો સાહજ સાદોછે,

અને તેહેનું પુછડું કાંઈ કપડાંથી ગુંદી લીધેલુંછે. એ પાદશાહની સામણે મીનંત કરનાર ખંધે શખસોના પગમાં ખેડીઓછે. એ નકશ ૩૭ ફીટ લાંબોછે, તેમાં માતરે ઘોડાથી ૧૪ ફીટ જગા રોકાએલીછે, પણ એ કદ ઘણું વધારેલું જાણવું. આ જે ચીતાર આપીઓછે તે કહી તવારીખને લાગુ પડેછે તે વીશે હુમે કાંઈએક ખોલવા માંગીએ છઈએ. ઈસવી સનેની તરીજ સદીની અધવચમાં રોમના લોકોપર વાલરીઅન નામનો એક શેહેનશાહ હકુમત ચલાવતો હતો. રોમ તે વખતમાં પૃથ્વીમાં ઘણું નામીયું ગણાતું હતું. શેહેનશાહ વાલરીઅન પોતાનાં રાજદરબારી કામમાં જાણજી કઠિવત ધરાવતોતો નહી. એ શેહેનશાહનો માકરીઆનસ નામનો એક વજીર હતો, તે ઘણો જીલમગાર હતો, અને તેહેનાં કરવાને ખાહલ રાખીઆથી શેહેનશાહપર પણ તે દપકો લાગુ પડતો હતો. ઈરાનની પડોસમાં હવડેનો શામ, એલપ, દમસક અને એ લતા તરફના મુલખો એ વખતમાં રોમનોના અસતેકમાં હતા તે જીતી લેવાને શાપુરશાહે તજવીજ કીધી હતી, અને એ પાદશાહ ઈસવી સને ૨૬૦ નાં વરશમાં ઈડરાસ નામના એક કીલ્લા આગલ લડાઈમાં રોમન લોકોપર જીતે પાંખીઓ હતો. રોમનોએ પોતાનો છુટકારો કરવાને કીજે પાદશાહ શાપુરને ઘણુંએક નાણું આપવા કહીશું, પણ તે વાત તેણે માની નહી, અને કાંઈએક ઈક્રિક તીથી શેહેનશાહ વાલરીઅનને પોતાના હાથમાં કેદ પકડીઓ, અને તેહેનાં લશકરનાં હથીઆર છોડાવીઆં, પછી સીરીઆડીસ નામનો એક ખીજો સખસ કે જે રોમનોનાં લશકરમાં રહી શાપુરશાહનો છુપી રીતે મેલાપી હતો તેહેને શાપુરે શેહેનશાહી આપી.* આ ચીતારમાં જે સખસ ગુઠણ મરડીને આજેજ કરેછે તે એ શેહેનશાહ વાલરીઅનછે, તથા જે ઘણી હાથ જોડી ઊભો રહેઓચ અને તે હાથ પાદશાહે પોતાના હાથમાં પકડી લીધાચ તે દગાખોર સીરીઆડીસછે. પાદશાહ શાપુરે

* જુલો, મ ગુઠજોનાં ઉપરીપણાં હેલ એડવરડ ગીઅનનો શામની તવારીખનો ગરંધ પુસ્તક ૧ હું સર્કે ૧૧૧.

આ મોહોળી રૂતે મેલવી તેહેની ઈઆદગારી રાખવાને ધુકરાજીથી હાવો નકશ કિતરાવેલો ધારીઆમાં આવેછે. તેમાં પાદશાહ પોતે દબદબાથી ઘોડાપર બેઠેલોછે, અને પોતાના લાચારી હાલતમાં આવી પડેલા પાણુ નામીઆ દુશમનને ઘણીજ હલકી પદવી આપીછે. એ શાપુર વીશે કેહેછેકે શેહેનશાહ વાલરીઅનપર રૂતે મેલવીઆ પછી તેણે પોતાના દુશ મનને માન આપવાને બદલે ઘણેજ ધીકારીઓ હતો. શાપુર વાલરી અનને તેહેનો શેહેનશાહી લેખાશ પેહરાવીને બેઠી જ'જીર સાથે સંગલા લોકોને ખતલાવવાને બંજરોમાં કિભો રાખતો હતો, અને જેવારે શાપુર ઘોડાપર સવાર થાવાનો હતો તેવારે વાલરીઅનને નજદીક લાવતા હતા, પછી તેહેની પીઠપર પગ મુકી શાપુર સવાર થાતો હતો. વલ્લી એ જુલમ એટલો તો વધારેલો કેહેછે કે જેવારે વાલરીઅન દુખથી બંદી બાને મરણ પામીઓ તેવારે તેહેનો જરવાડો કાઢી લઈને તે મધે ઘાસ ભરી રાખીજી હતું, અને તે મુરદાને ઘણાં વરશ સુધી સરવે કાઈને દબાઈતું રાખીજી હતું. શાપુરે પોતાપર અથવા પોતાની ઓલાદના કાઈબી પાદશાહપર વાખો આવી પડે તે વીશે કસો વીચાર કીધોતો નહીં, અને હમોને જોવાથી દલગીરી લાગેછે કે એક બેએ વતરોગે ઈરા નના સાસાની તોખમના સંગલા પાદશાહો જુલમ કરવામાં અથવા ઘાટ કીપણામાં હવડેનાં કિગમણ પરાંતનાં રાજો કરતાં ઘણા થોડાજ કમ હતા. રોમનોનાં લશકરનાં જે આદમીઓને શાપુર પકડી લાવીઓ હતા તેઓ પાસે તેણે એક નવું શેહેર બંધાવીજી હતું, અને તે શેહેરનું નામ શાહપુર કરીને રાખીજી હતું, અને સર પોરટરના ધારીઆ મેલે નકશે રૂસતમના કેટલાએક ચીતારો રોમના કારીગરોને હાથના પાડેલાછે, પાણુ એ શેહેર તથા નકશે આગલા જમાના સાથે મેલવી જોતાં પોતાની ખનાવટમાં કાંઈબી તારીફ કરવા લાએક નીશાન ખતલાવતા નથી.

નકશે રૂસતમમાં ચોથો ચીતાર કિપર જાણાવેલા બીજા આંક વાલા ચીતારની માફકછે. તેમાં પાદશાહ બેહરામગોર કાઈ તુરકી સાથે નેજાથી લડાઈ કરેછે. હુવાજ આગલા ચીતાર કરતાં આ ચીતાર કાંઈ

પ્રતિષ્ઠાપત્ર

નરસિંહ

નરસિંહરાજ

એક સારી હાલતમાં છે, અને તે ઊપરથી આગલા ઈરાનીઓના લશ્કરી યોશાગ વીશે સારી પેઠે સમજ પડી શકે છે. એ વખતના સીપાહીઓ ઘણું કરીને ધાતુનાં ખનાવેલાં ખખતરો પેહરતા હતા, અને તે ચાલ લાંબી મુદતથી ઊતરી આવેલી ધારીઆમાં આવે છે. એ પેહલવાંનોના હાથ માટેલાં હથીઆરોમાં નેજા, ધાલ, તલ્લવાર, તીર, કમાન ઈતીઆદી નજર આવે છે, તે વીગત ફીરદોસીનાં શાહનામાં મધે જણાવેલી ખીના સાથે ચોક્કસ મળતી આવે છે. ઈરાનીઓના તીરથી તેઓનાં દુશ્મનો હમણાં દરતા હતા તે ખાખે પલુટારક નામનો એક ઈંઝિનાની લખી ગએઓ છે. એ ગરંથકાર હેવું જણાવે છે કે રોમન લોકો ઈરાનીઓનાં એ હથીઆરનો ઘણો દર રાખતા હતા, કાંએકે તેઓના તીર હવાનો ખનાવેલા હતા કે તે લાગીઆથી માણસને ઘણુંજ દુખ ઊપજતું હતું. કેહે છે કે કરાસસ નામનો એક રોમન સરદાર, ઈરાનીઓ સાથે એકવાર લડાઈમાં ગુંતેલો હતો, તે વેલાએ તેહનું લશ્કર ઈરાનીઓની સામણેથી હટી ગએઝિં હતું, તે વખત એક જોરનો હામલો કરવાને કરાસસે પોતાનાં લશ્કરને ઘણું ઊંચકે રીઝિં, તેહના જવાબમાં રોમનાં લશ્કરનાં આદમીઓએ પોતાના સરદારને પોતાના હાથ ખતલાવીઆ તે હાથ ધાલની સાથે તીરથી ગોએઆ સીવાઈ ગએલા હતા.*

એ જગાના પાંચમા ચીતારનું હવે હમો ખેઆન કરીએ છઈએ. એ ચીત્રની એક નકલ હમોએ અતરે જોડેલી છે. એ ચીતારમાં ખેએ સવારો જે પોતાના દબદબાથી પાદશાહો જેવા નજર આવે છે, તેઓ એક ખીજની સામણે પોતાના ઘોડાઓનાં માથાં અડધાવી ઊભેલા છે, તેમાં એક સવાર જેણે પોતાના હાથમાં એક લાકડી અથવા આસો પકડીઓ છે, તે પોતાની સામણે ઊભા રહેલા સવારને એક ગોલ વીતી જેહવું ચકર આપે છે, તે ચકરની સાથે કપડાંની પટી જોડેલી છે તે ઊપરથી તે પાદશાહીની કાંઈ નીશાન જેહવું માલમ પડે છે. એ ચકર લેના

* પલુટારકમ લાઈફ આવ કરાસસમાંથી પોરટરસ ટ્રાન્સલેસ પુસ્તક ૧ હું મર્કે ૩૪૬.

રની પછવાડે એક ચમરી ખરદાર ઊભેલો છે. દરએક સવારોના ઘોડાના પગ તલે એક એક આદમી ઊંધે મોઢાડે પડેલો છે, તે ઊપરથી એ સવારો પોતાના કોઈ દુશ્મન પર ફેંટે પાંખીઆ હાથે હુલું મારે છે. ઈરાનની તવારીખ ઊપરથી આપણા જોવામાં આવે છે કે ઈસવી સને ૨૨૩ નાં વરશમાં અરદેસર ખાખકાને આશકાનીઆન ટોલાના પાદશાહની હુકમત ઊકારી નાખીને ઈરાનનો મુલક પોતાને હાથ કીધો, અને પોતાના વડાવાઓનો જરતોસતી ધરમ પાછો તાજો તથા દમદખા ભરેલો કીધો, તેઆરપછી એ પાદશાહ મોઢાટાં માન સાથે ચક્રીદ વરશ સુધી ઈરાનમાં રાજ ચલાવી ઊંડું. તે ખાદ પાદશાહી પોતાના ખેટા શાયરને અસનેક કરીને એ પાદશાહ ગોશ્વેનશીન થાએઓ હતો. તે હઈઆનીમાં ખખશેલી પાદશાહીની ઈઆદગારી દાખલ આ નકશ પાડેલો હાથે એવું આગલ ધારીઆમાં આવતું હતું, પણ તેઆરપછી એ ખંધે સવારોના ઘોડાઓપરના જે હુરેશ વાંચીઆમાં આવીઆ છે તે ઊપરથી એ ધારણા તદ્દન ઊલટી ગઈ છે. એ હુરેશ એક કરતાં વધારેવાર એક સરખી રીતે પેહેલવી તથા ઈંકિનાની ભાશાઓમાં લખેલા છે. તે ખંધે સીલવસર ૬ સાસી નામના એક વીદેઆવાન ફરેએ કીકલાવીઆ છે તે ઊપરથી એ ખંધેનો અરથ એક સરખો નીકલે છે. જે સવાર પોતાનો હાથ લાંબો કરીને ચક્ર લીએ છે તેહના ઘોડાની ખાજુપરના પેહેલવી તથા ઈંકિનાની લેખોનો તરજુમો આ રીતે થાએ છે—

હોરમજદના ફરમાખરદાર.

અરદેસર ઈઅજદાનીની તસવીર.

ઈરાનનો પાદશાહ.

ઈઅજદાનથી કિતરી આવેલો, ખાખક ઈઅજદાનીનો ખેટો, પાદશાહ.

એ ઊપરથી મુકરર થાએ છે કે જે પાદશાહ ઘોડાપર ખેસીને ચક્ર લેવા હાથ લાંબો કરે છે તે સાસાની તોખમનો પેહેલો પાદશાહ અરદેસર ખાખકાન છે. એ પાદશાહના વખતના જે સીકા હાથ લાગા છે તે ઊપરની તસવીર આ ચીતારના આકારને મલતી આવે છે તે ઊપરથી આ વાત

नमो भगवते वासुदेवाय

अरेरीर आभानना धोडानी हेडपे हेडपे तथा धिडनानी बेभ.

מלך מלכות מלכות מלכות מלכות

מלכות מלכות מלכות מלכות מלכות

מלכות מלכות מלכות מלכות

TOY TOTO PROCON MACDACNOY

ΘΕΟΥ ΑΡΤΑΚΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ

ΑΡΙΑΝΩΝ ΟΥΣΘΕΩΝ ΥΙΟΥ

ΘΕΟΥ ΠΑΠΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

מלך מלכות מלכות מלכות מלכות

מלכות מלכות מלכות מלכות מלכות

מלכות מלכות מלכות מלכות מלכות

नमो भगवते वासुदेवाय

मलक मलक मलक मलक मलक

मलक मलक मलक मलक मलक

TOY TOTO PROCON NI OCΘEOY

વધારે ચોકસ થાએછે. એ પાદશાહની સામણી બાબુએ હાથમાં આસો પકડીને જે સવાર ઊપર જણાવેલું ચકર આપી દીએછે તેહના ઘોડાની બાબુપર જે પેહેલવી તથા ઈંડિનાની હુકે લખેલાછે તેહનો અરથ મ સાસીએ આ રીતે કીધાછે—

આ આકાર વિશ્વેશ્વર ભરેસપતીનોછે.

આગલા ઈંડિનાની લોકો પોતાનાં દહેડાંઓમાં ગરહો તથા સેતા રાઓની મુરતીઓ રાખતા તથા પુંજતા હતા. તેમાં જુપીટર અથવા ભરે સપતીને તેઓ એકપાલ એટલેજે નસીબનો ખાવંદ ગણતા હતા, અને તેહને પોતાનાં દેવલોમાં વડાપણું આપીકે હું, તે ભરેસપતીએ પોતાની બખશેશથી અરદેસર બાબકાનને ઈરાનનું રાજ આપીકે તેહની પરો ખશ નીશાન દાખલ આ ચીતાર ઊતારેલો ધારવામાં આવેછે. હમોએ આગલ જણાવીકે છે કે આગલા ઈરાનીઓ સેતારાઓની મુરતીઓ અથવા પુતલાં પુંજતા હોએ હેવી કોઈખી નીશાન તાંણના કોતરો કાઢા હેલા નકશોપરથી જોવામાં આવતી નથી, પણ આ ચીતારમાં એક સવા રની તસવીર આપીને તેહને ભરેસપતી અથવા પરમેશ્વરનું નામ આપી કે, તે ચાલ ઈંડિનાની લોકોનીછે તે એ ચીતારપરના ઈંડિનાની હુકે શેથી સામેત થાએછે, અને એ નકશમાં જે કારીગીરી વાપરેલીછે તેમાં આગલ જણાવીઆ પરમાણે ઈંડિનાનો તાલુકો ઘણો દખલદાર છે. એ ચીતારનું કામ ઈંડિનાનીઓના હાથમાં આવીઆથી તેઓએ પોતાના ધરમને લગતી રીતે આ ઈઆદગારી રાખીછે, તે વીશે સર આર. કે. પોરટર તેઓને આ રીતે કપકો દીએછે—“આ ખેએ જુદા ધરમ (એટલેજે ઈંડિનાનીઓના અને જરતોસતીઓના ધરમોપર) નેગાહ પોંહાં ચાડતાં એક ધરમવાલાઓ (એટલેજે જરતોસતીઓ) ની સજાઈદાર અને ખરી શીલસુશીને માન આપીઆ વગર આપણીથી રેહવાતું નથી, અને તેજ પરમાણે ખીબા ધરમવાલાઓ (એટલેજે ઈંડિનાનીઓ) ના સાધારણ ઊપદેશપર ગુસ્સે થાવાની જરૂર પડેછે. ઈરાનીઓનો પરમેશ્વર પોતાની ખુબીનું નુર મોકલેછે કે જે નામથી તેહના પેગામની સમજ

પડેછે. ખીજા હાથપર આગલા ઈંકિનાની લોકોના પરમેશ્વરે (તેઓના ધારીઆ પરમાણે) જગતને ઊત્પન્ન કીધા પછો તેહની સંગલી દરકાર છોડી દીધીછે, અને તેહની વતી ઓલીમપસના પાહડપર ખીજા સેતારા ઓની સાથે ભરેસપતી ખોદાઈ દાવો રાખી ખેડોછે. એ ઊપરથી તેઓનો ધરમ ખોદાઈ દખદખો ખતલાવેછે, પણ ઈશ્વરી ગુણો દેખાડતો નથી.”*

હવે નકશે રૂસતમના છઠા અને છેલ્લા ચીતારની હિમો વીગત જણાવીએછે. એ ચીતારમાં એક પાદશાહ દરવાજામાં અથવા ઊપદેશ પીઠમાં ઊભો રહીને કાંઈ ભાગાણ કરતો હોએ હેવું લાગેછે. માસાની હકુમત ચલાવનારાઓના રવઈઆ પરમાણે એ પાદશાહ પોતાનાં માથાંપર ડિંચું અને ઊપસેલું તાજ મુકીડીંછે, તથા તેહનાં ગલાંમાં મોતીની માલાછે, અને તે પોતાનાં પેટ આગલથી એક તલવારનો ટેકો લઈ ઊભેલોછે. એ પાદશાહનો ખાજુપર ખેએ પરદાછે, તે પરદાની અંદરથી એક ખાજુએ પાંચ અને ખીજા ખાજુએ તરણુ આદમીઓ ઊભાં રહેલાંછે, તે સંગલાઓનાં ગલાંમાં મોતીની માલાઓછે, અને તેઓ ધેઆન રાખીને પાદશાહનું ખોલવું સાંભલતા હોએ હેવું લાગેછે. એ સંગલા ઊપરથી પાદશાહ પોતાના વજર અથવા સરદારોને કાંઈ નશીઅત અથવા મસલહત કરતો હોએ હેવું નજર આવેછે. એ પાદશાહ કોણુછે તે કસી રીતે ચોકસાઈથી કહેવાઈ શકાતું નથી.

ઊપર જણાવેલા છ ચીતારો સવાએ ખીજા ચીતારો એ જગાપર હતા તેમાં કાંઈ સંધે નથી, પણ તે સંગલાં હેવાંતો પડી ભાગાંછે કે આજ તેહની ઘણી થોડીજ નીશાન માલમ પડેછે, તેથી કોઈખી મુસાફરને તે ચોકસાઈથી તપાસવાને ખની આવતું નથી. એજ નકશે રૂસતમ પાહડની હેલથી જાણે ઊપર જણાવેલા ચીતારોની ખાજુપર સંગેમરમરતું ખાંધેલું એક આતશ કદેહુછે. એ આતશ કદેહુનો હેલનો ભાગ મટોડીથી પુરાઈ ગએઓછે, પણ જેટલું તે જોવામાં આવેછે તેટલાંની ડિંચાઈ ૩૫ શીટ અને પોહોલાઈ આસરે ૨૩ શીટછે. એ ઈમારત ઊપરથી તથા હેઠ

લથી સંગલી ખાંધકામથી પુરી નાખીછે, અને અંદર માતરે ૧૨ શીટ ચોરસ અને ૧૬ શીટ ડિંચો ચોરસો રાખીઓછે, તેમાં ખાહરથી રોશની આવવાની કાંઈખી જગા રાખી નથી. એ ઈમારત આગલ ઈરાની ઓનું આતશખાનું હું તેમાં કાંઈ શક નથી, કાંએકે તે અંદરથી તમામ ધુંમાડાએ કાલી થાઈ ગઈછે, અને ખીજી આતશકદેહોએને મજબુત મલતી આવેછે. એ આતશખાનાંમાં જીવાનો ખાહરથી દરવાજાનો એક ગાલો મુકેલોછે, પણ તે સાથેનો દરવાજો કોઈએ કાઢાડી લીધેલોછે, તોપણ દરવાજાને ડોંઘાડવા ધાંકવાની નીશાન દાખલ સરેહતાથી જમીનપર જે ગોલ ચકરો પડેલાંછે તે ડીપરથી હવું પુરવાર થાએછે કે એ આતશખાનું આગલ ઘણું વપરાનું હો. એ આતશખાનાંની મોહોટી ઈમારત સંગલી ડીપર હેઠલથી પુરી લઈને અંદર માતરે ડીપર જણાવેલો ૧૨ શીટનો ચોરસ ચોરસો અથવા તખતની જગા રાખીછે, અને તેમાં સોજી હવાને આવવા જીવાના દરવાજા સવાએ મારગ નથી, તેથી હવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ આતશખાનું સરવે કોઈએ અંદર જઈ આરાધનાં કરવાને ખાંધેલું નહીં હોએ, પણ માતરે જરતોસતી ધરમનાં પ્રમાન મુજબ આતશને સંભાલીને રાખવાને કીજે ખાંધીડિં હોએ. એ આતશખાનાંનો દરવાજો વચમાંથીછે, તેહની હેઠલની અંદર સુધાં તમામ જગા ખાંધકામથી પુરી લીધીછે, તેહની અંદર કાંઈ ખજાનો હોએ હવી ધારીઆમેલે આશાથી થોડોએક ભાગ કોઈએ ભાંજેલોછે, પણ જાંણ ખોધે તાંણ ખાંધકામ હાથ લાગાથી તેણે તે કામ જલદીથી પડનું મુકેલું માલમ પડેછે. એ ઈમારત તમામ મોહોટા સંગેમરમરના ચીરાઓથી ખાંધી લીધેલીછે, અને તેહનાં માથાંપર આસરે ૨૩ શીટ લાંબો પથ્થરનો એકજ ચીરો સોભાને કીજે નકશીદાર કોતરીને ગોઠવેલોછે, તે ખનાવટ તારીફ કરવા લાએકછે.

નકશે રૂસતમ પાહડ આગલ આગલાં ઈરાનની ઈઆદગારીની એક ખીજી નીશાન જોવામાં આવેછે. એ પાહડની ખોરદુપર એક નાધલો ડુંગર આવેલોછે, તે ડુંગરના મથાલાંપર એકજ પથ્થરમાંથી ખેએ ગુંખજ

કોતરી કાણેલાં છે. એ ગુંબજ એક ખીજની પાસે આવેલાં છે, અને તે દરએકને એઆર ખુણાં આગલથી એઆર થામે આવેલાં છે. એ ગુંબજની હેઠલનું તલ્લીડિં તથા મથાલું તથા થામે એ સરવે પાહડના એકજ પથ્થરમાંથી કોતરી કાણેલાં છે. એ દરએક ગુંબજ આસરે ૭ ફીટ ડિંચે છે અને ખાજુઓ પરથી ૪૫ ફીટ પોહાલો થાય છે. શક વગર એ ગુંબજ આતશ રાખવાના છે, પણ તે બંધ રાખવાના કાંઈ દરવાજા પાડી આ નથી, તેથી હેવું ધારી આમાં આવે છે કે કાંઈ અગતની કીરી આ કરતી વખતે મોખે દો આતશને એ ગુંબજ પર લઈ જતા હો. એ ગુંબજો અર દેસર ખાખકાનના વખતમાં ખની આ હોએ હેવી ધારણા દોડે છે.

પુરાતમ જમાનાની ડિપલી સંગલી નીશાનો મુકીને આગલ ચાલતાં તખતે જમશેદથી એક ફરસંગ કરતાં કાંઈએક વધારે વેગલાઈ પર એક પાહડ આવે છે, તેહને હાલના લોકો નકશે રજબ કીને કહે છે. એ પાહડના કેટલાએક હુકડા મથાલેથી ખાહર નીકલી આવી આ છે, તથા તેઓની હેઠલની જમીનમાંથી તે પરમાણે હુંગર નીકલી આ નથી તેથી તાંણાં એક ખુદરતી ગોશે ખની રહે આ છે. એ ગોશામાં ઈરાનની આગલી તવારીખ વીશે સમજ આપનાર કેટલાએક ચીતારો પાડેલા છે, તે ચીતારો નકશે રૂસતમની માફક સાસાની વખતના ખનાવેલા છે, તેપણ તેઓના જેહવા સોલઈતા ખનાવેલા નથી. એ જગા મધે પેહલો ચીતાર આવે લો છે તેમાં જેએ સવારો ઘોડાઓનાં માથાં આગલથી પોતાના હાથ લાંખા કરીને એક ગોલ કડી પકડી રહે આ છે તે માહેલો એક સવાર કડી આવે છે અને ખીજો લીએ છે. નકશે રૂસતમના પાંચમા ચીતારમાં ભરેસ પતી અને અરદેસર ખાખકાનની જે તસવીર પાડેલી છે અને તેહની ખીના હોએ ડિપર પરગટ કીધી છે તેહને આ ચીતાર ખરોખર મલતો આવે છે. એ ચીતારમાં એટલોજ તશવત છે કે ભરેસપતીએ પોતાના હાથમાં આસો પકડી આ નથી, ઈઆતો તે લાગો ગએ આ છે તેથી નજર આવતો નથી. નકશે રૂસતમના ચીતારમાં એ સવારોના ઘોડાઓના પગ તલે જે આદમીઓ ડિંધાં નાખી આ છે તે પરમાણે આ જગાએ કાંઈ

નજર આવતું નથી. એ ચીતારનો આકાર કદાચ પાડેલાં છે અને તે ઊપરની કારીગીરી પણ હલકી દીશે છે. નકશે રજખના સંગલા ચીતારો હવા અથવા પાણીથી સંભાલ થાએ હવી જગાપર ઊતારેલાં છે, પણ તે ચીતારનારોના પછવાડેના જમાનાના દુશ્મનોએ સંગલાનો નાશ કીધો છે. સારડીન નામના એક ગરંથકારના લખીઆ મુજબ હમોએ આગલ જણાવીકિં છે કે ઈરાનના નામીયા મુસલમાન પાદશાહ આખાસની પાદશાહી પછી તેહેના વહીવટના વજીરે કેટલીએક મુદત સુધી ૬૦ આદમીઓને ઈરાનની સંગલી પુરાતમ નીશાનોના નાશ કરવાને જારી કાંમે લગાડીઆં હતાં, તે નાશ કરનારોના હુથીઆરોના જખેરાઓની નીશાન આ નકશમાં તથા ખીજ જગાઓમાં ખોલ્લી રીતે મુસાફરોના જોવામાં આવે છે.

એ મુકામના ખીજ ચીતારમાં પણ ઊપલી તવારીખ જાહેર કીધી છે. તેહમાં પણ ખેએ શખસો પોતા વચ્ચે એક કડી પકડી રહેલાં છે, તેઓ ઘોડાપર સવાર થાએઆને ખદલે પાકિંચેઆદા ઊભેલાં છે, અને તેઓની આસપાસ માણસો ઊભેલાં છે, તથા એ ખંધે શખસોની વચમાં ખેએ આદમીઓ એક ઝુંડો લઈ ઊભેલાં છે. એ સવાએ એ ચીતારમાં ખીજું કાંઈ જાણવા જેહેવું જોવામાં આવતું નથી. ઊપર જણાવેલાં જેહેલો અને આ ચીતાર ખંધે નજદીક એકજ કદનાં છે, તેઓની લંબાઈ ૧૫ ફીટ થાએ છે.

તરીજો ચીતાર મોહોરો અને જોવા લાએક છે, પણ મુસલમાનોએ તેહની ઘણી ખરાખી કીધી છે, અને એ ચીતારમાં જેટલાં માણસો પાડેલાં છે તેઓ સંગલાઓનાં મોહોડાં ભાંજ નાખેલાં છે, તે હવી રીતે કે તે ઊપરથી કોઈખી માણસનો એહેરો જોવામાં આવતો નથી. એ નકશમાં પાદશાહ એક ઘોડા ઊપર સવાર થાએઆ છે, અને તેહની પછવાડે નવ શખસો હુરખંધ ઊભેલાં છે. એ શખસોનો પોશાગ એકજ તરેહેનો છે, તે ઊપરથી તેઓ લશકરી સીપાહીઓ હાએ હેવું ધારીઆમાં આવે છે. એ શખસોની તલવારો કમરની ખાજુપર ખાંધીઆને ખદલે પેટની હલકી ખાંધેલીઓ છે, અને એજ માફક ખીજ ચીતારોમાં પણ જોવામાં

આવેછે, તેથી હવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ રીતે તલવાર ખાંધવાનો ઈરાનમાં રવઈઓ ચાલતો હો. એ ચીતારમાં ઘોડાની તેજ તથા પાદ શાહનો દમામ સારી રીતે નજર આવેછે. એ પાદશાહ પોતાની બાજુ પર એક ખંજર ખાસીડીછે તથા મોતીથી જડી લીધેલો એક કમરખંધ ખાંધીઓછે. નકશે રૂસતમમાં પાદશાહ શાપુરના ઘોડાનીજ માફક આ ઘોડાની ટપ આવેલીછે, અને આ ચીતાર પાણુ તેજ પાદશાહનોછે તે એ નકશપર કોતરેલા હરૂશી સામેત થાએછે. આ ચીતારમાં ઘોડાની છાતીપર પેહલવી અને ઈંકિનાનો ભાશામાં કેટલાએક હરૂશી કોતરેલાછે. તેઓનો ડીપર જણાવેલા ફરેંચ વીદેઆવાન મ સાસીએ હુલ જણાવેલી રીતે તરજુમો કીધાછે—

આ આકાર હોરમજદના ફરમાખરદારનોછે.

શાપુર ઈઅજદાની.

ઈરાનનો તથા તુરાનનો તથા પાદશાહનો પાદશાહ.

હોરમજદના ફરમાખરદાર અરદેસર ઈઅજદાનીનો ખેટો.

પાદશાહનો પાદશાહ, ઈરાનનો પાદશાહ.

ઈઅજદાની ઓલાદનો બાબક ઈઅજદાનીનો દોતરો, પાદશાહ.

આ લેખ ડીપરથી સામેત થાએછે કે એ ચીતાર પાદશાહ અરદેસર બાબકાનના ખેટા શાપુરનોછે. તે પોતાનાં આદમીઓને લઈને કોઈ દેકાણે જતો હોએ હવું લાગેછે.

એજ પાહડ તથા તેહની બાજુનું મેદાન જે તખતે જમશેદને લગતું આવીડીછે તાંહાં બીજા થોડાએક નુકસાંન પામેલા ચીતારો તથા બાગી પહેલી ઈમારતોના ટેકડા આવેલાછે, પાણુ તેમાંથી કાંઈ પરગટ કરવા જોગ બીના મલતી નથી. હમારા વાંચનારાઓ જોશે કે ચીતારો તથા ઈમારતોથી હરકોઈ દેશની તવારીખ કેહવી પાએદાર થાએછે, તથા તેમાંથી કેહવી નવાઈ જેહવી અને કેટલીક તવારીખોમાં શક બાંજનારી નીશાનો માલમ પડી આવેછે, વાસતે હવી શોધો હુમેશાં અગતની અને બાણવાજોગ હોએછે.

હોએ જાણવું જોઈએ છે કે ઈસતખરની પડોસના સ્ત્રીતારોને નકશે રસતમ કરીને જે નામ આપીકે છે તે પાહડમાં ઈરાનના રસતમ નામના નામીયા પેલુલવાનની કાંઈ તસવીર અથવા નીશાન આવી નથી, પણ હવેના જમાનાના ઈરાની લોકોએ એ નકશ માલુમા ખુલંદ કદના સ્ત્રીતારો જોઈને તે સ્ત્રીતારો રસતમ પેલુલવાન અથવા તેહની સાથના આદમીઓના હોએ હવું ધારી ગાણેલીઅતથી એ નામ આપેલું છે. એજ પરમાણે પછવાડેના જમાનાના એક પેલુલવાનનાં નામ કોપરથી નકશે રજમ નામ પણ નીકલીકે છે.

[જગત પરંખી, મપ્રેમખર ૧૮૫૧.]

શાહપુર.

શાહપુર કે જેહને પેલુલવી ભાષામાં શાપોરી કરી કહે છે, તે ઈરાનનું એક નામીયું અને પુરાતમ શહેર થાઈ ગએકે છે. એ શહેર શરસનાં પરગણાંમાં ઊગ્રેથી શીરાજ જતા રસતાપર કાજરનથી થોડીએક વેગલાઈએ આવેલું છે. એ શહેર ઈરાનના સાસાની તોખમના પેલુલા પાદશાહ અરદેસર ખાખકાનના બેટા શાપુરે ખંધાવીકે હતું, અને તે પાદશાહના વખતમાં તથા તેહરપછી છેલ્લા ઈઅજદજરદના વખત સુધી તે મોહોરો દમામ તથા આખાદાની ધરાવતું હતું, અને એ પાદશાહના વખતમાં કોઈ કોઈવાર તે ઈરાનના મુલખનું પાએતખત ગણાતું હતું. એ શહેર શાપુરે ખંધાવીઆને આજસુધી આસરે ૧૫૮૫ વરશ થાએ આંછે તે વખતથી ૨૦૦ વરશ સુધી એ શહેર ઘણું માતખર હતું, અને તાંહાં માજદીઅશનાનોનાં ઘણાંએક આતશકદેહ તથા તેઓના ધરમને લગતા ખીજા મુકામો હતા, અને જેવારે આજ આસરે ૧૨૦૦ વરશની વાતપર આરખોએ ઈરાનનો મુલક પોતાને હાથ કીધો તેવારે ખીજા જગાઓની માફક તેઓએ શાહપુર પાએમાલ કીધું નહી, પણ તે રંજ

અને શકતીના વખતમાં આરખ લોકોની કાંઈ ગણતરી થઈ આ કાંઈ ખીજ કારણો ઊપરથી એ શહેર ખચી ગયેકો હતું, અને આરખોથી તેહને કરું નુકશાન પોહાંચીકોતું નહી, અને મુસલમાનોનું રાજ થાયેઆ પછી સેંકડો વરસ સુધી માજદીઅશની ધરમ પાલનારોનો એક ટોલો એ શહેરમાં કાયેમ હતો. તેઓ પોતાના ધરમને લગતી કીરીઆને કીજે ઘણાંએક આતશકદેહો તાંહાં જાલવી રાખતા હતા. ઈસવી સનની ૧૦ મી સદીમાં ઈઆને આજ આસરે ૯૦૦ વરસની વાતપર ઈખન હાકાલ નામનો એક શરસી ગરંથકાર જેણે ભુગોલ વીદીઆનું સુર અલ ખલ દાન નામનું એક પુસ્તક ખનાવીકો હતું, અને જેહનો ઈંગરેજી તર જુમે આજ આસરે પચાસ વરસની વાતપર લંડન મધે પરગટ થાયેઓ હતો, તે ગરંથકારે પોતાનાં પુસ્તકમાં શરસનાં પરગણાને લગતું જે કાંઈ ખેઆન કીધુંછે તેમાં તેહના જણાવીઆ પરમાણે આજ ૯૦૦ વરસની વાતપર શાહપુર મધે જરતોસતી લોકોનું એક મોહોટું આતશખાનું હતું, કે જેહને તેઓ “ગાવસર” ને નામે ઓલખતા હતા, અને તેજ વખત પર તાંહાં મુસલમાન લોકોની કેરલીએક મસજીદો હતી. ખલીજાઓનો દોર પડી ભાગીઆ પછી ઈરાન મધે રાજપાટોને ખાતર જે લડાઈ અને જુલમાત આજ ૧૦૦ વરસની વાત સુધી ચાલતો આવીઓ હતો તેમાં ઘણાંએક શહેરો પાએમાલ તથા કિજડ થાઈ ગયેઆં હતાં, અને શાહ પુર પણ તેજ મીસાલે પાએમાલ થાઈકો હતું; તે હવું કે તાંહાંની પુરા તમ મસજીદો તથા આતશખાનાંઓ તથા નામીયા કીલ્લાઓ આજ સંગલા ભાગીને એક ટેકડો થાઈ પડેલાછે, અને તાંહાં હાલમાં એક પણ આદમી વસતું નથી. તોપણ આજ લગભગ ૪૦૦ વરસની વાતપર હીંદુસ્થાનના નામીયા શહેનશાહ અકબરના વખતમાં તેહની દરબારના અખુ ફજલ નામના એક નામીયા ઓલમાએ આઈને અકબરી નામનો જે નામીયા ગરંથ ખનાવીઓ હતો, તે મધે નજુમની ગણતરીથી શાહ પુર શહેરનો મુકામ જણાવેલોછે, તે ઊપરથી હવું માલમ પડેછે કે તે વખ તમાં પણ ઈરાનનાં શહેરો વચ્ચે શાહપુર કાંઈએક દરજ્જો રાખતું હતું.

શરસનું પરગણું જેમાં શાહપુર આવેલું છે, તે પરગણું લાંબી મુદતથી ઈરાનમાં ઘણું નામીયું અને અગતનું ગણાતું આવી શોં છે. ઈસતખર, માદરે સુલેમાન, નકશે રસતમ અને હેવા ખીજા મુકામો એજ પરગણામાં છે, અને ઈરાનની આગલી હાલતની ઘણીખરી નીશાનો પણ તાંહાંજ મલી આવે છે. પાદશાહ ક્રમેખસરૂના વખતથી એ પરાંતને ઈરાનનો એક અગતનો ભાગ ગણતા હતા, તે આજ પણ તાંહાં શીરાજ શહેર આવી આથી નામીયું ગણાએ છે.

એ પરાંતને લગતી ખીજા એક ખીના અગતની છે. એકસ તવા શીખથી આપણે જાણીએ છે કે ઈસવી સનની આસરે ૨૦૦ વરસ આગ મજ ગરાનીકસ, ઈસમ, અને આરખેલા* ની તરાણ મોહાટી લાઈઓમાં સેકંદર રૂમીએ ઈરાનના પાદશાહ દારા એખને દારાખપર પ્રતે મેલવી હતી, અને ઈસતખર શહેર પોતાને હાથ કરી ઈરાનની શેહનશાહી પોતાને અસતેક લીધી હતી. સેકંદરના હાથથી ઈરાનની આગલી બોજોરગી તથા ધરમની કેટલીએક ખરાખી થાઈ તેમાં કસો શક નથી, તોપણ કેટલાએક ગરંથકારો લખી ગએઆ છે તે પરમાણે સેકંદરના આવીઆથી જરતોસતી ધરમનો નાશ થાએલો માલમ પડતો નથી. સેકંદર આવીઆ પછી અને આશકાનીઆન ટોલાની પાદશાહીના દોરમાં લગભગ ૫૦૦ વરસ સુધી ઈરાન જે પારકા અંમલ તલે પડેલું કેહેવાતું હતું તે વખતમાં શરસના એક ભાગ મધે જરતોસતી મજહુળ પાલનાર પાદશાહો રાજ ચલાવતા હતા, અને તેઓએ સંગલી પાંતીએ પોતાનો ધરમ જેમ ખને તેમ તાજો રાખીઓ હતો.† ઈસવી સન ૨૨૩ નાં વર

* એ ગામડું હજુર સુબી આરખીજને નામે ઓલખાએ છે.

† મી૦ રાખરટ હારી ઇંગલીસ ઉપલી બાબદ વીથે હેકલ જણાવેલા ગરંથકારોની સૂતા જણાવે છે.

મટરેખો પુસ્તક ૧૫ મું મર્કે ૭૦૮.

સીલવીમટર ૩ સેસી સુર લે આંટીકટિ ૩ લા પરમ મર્કે ૩૪.

આટિકુર્બલ ઇજીનીવરમજ હીમટગી પુસ્તક ૧૧ મું મર્કે ૧૬.

સર જાન માલકમ પણ એજ પરમાણે લખી જાએ છે અને તેહના બોલવાને એક બેએ ફારસી ગરંથકારોથી ટેકા મલે છે.

શમાં અરદેસર ખાખકાને આશકાનીઆન ટોલા પાગેથી ઈરાનની હુકમત છીનવી લીધી તેવારે માજદીઅશની દીન તે પાછી તેહેની પરથમ આખા દાનીપર લાવીઓ હતો, તે પાદશાહ પણ એજ પરગણાંમાં રહેતો હતો. એ પાદશાહ વીશે ગરંથકારો જુદી જુદી રીતે લખી ગએઆછે. કોઈ કેહેછે કે તે એક ભરવાડનો છોકરો હતો, પણ કએખસર તથા ફરેદુનની ખુનીઆદથી કિતરી આવેલો હતો. ખીજાઓ કેહેછે કે તેહેનો ખાપ એક સારી પદવી ધરાવનાર સરદાર હતો, અને તેહેના મરાણ પામીઆ પછી અરદેસરે પોતાની સરદારીનાં કકિવતથી તથા પોતાની જેહેન તથા ચંચ લાર્ફની મદદથી પાદશાહી મેલવી હતી. આ છેલ્લી જણાવેલી વીગત ખીજ વાનો કરતાં વધારે ભરોશા રાખવાજોગ દીશેછે, પણ એ પાદશાહ હતી જે તસવીરો ઈરાનના પાહણેમાં કોતરેલીઓછે તેના લેખમાં તે પોતાની ખુનીઆદની આ રીતે ઈઆદગારી રાખી ગએઓછે—“હારમ જદનો ફરમાખરદાર અરદેસર ઈઅજદાની, ખાખક ઈઅજદાનીનો ખેરો, પાદશાહ.” એ કીપરથી હવું જોવામાં આવેછે કે અરદેસર પોતાના ખાપને પાદશાહ ગણતો હતો.

એ શરસનાં પરાંતના સાસાનો પાદશાહએ એઆર લાગ પાડીઆ હતા, અને એ પરાંત તેઓની તથા તેઓની આગલના કેઆની પાદશાહોની ઈઆદગારીની ઘણીખરી નીશાનો રાખેછે, તેથી એ પરાંત પુરાતમ જમાનાની શોધ કરનારને ઘણું અગતનુંછે. મરદસતનું મેદાન, શાહપુર, શીસા, દારાખગરદ અને હવાં ખીજાં કેટલાંએક મુકાંઓ જે મુસાફરોના રસતામાં આવીઓછે તેઓ વીશે આપણને ઘણીખરી ખખર મલીછે, પણ તે સવાએ એ પરાંતમાં જકિર અથવા શીરોબખાદ, તથા ખુજસતાનમાં શુસતર તથા આહવાજ અને ખીજ કેટલીએક જગાઓ જેમાંથી ઘણી એક નામીયી શોધ નીકલી આવે હવું ધારીઆમાં આવેછે, તેઓની આજ સુધી કોઈએ આપણને એકસાઈથી ખખર આપી નથી.

શાહપુર શહેર જો પણ શીરાજ જતાં રસતાથી થોડુંજ દુરછે, તેપણ તે વીશે ઘણાજ ઝાડા મુસાફરો ખેલી ગએઓછે. એ રસતેથી

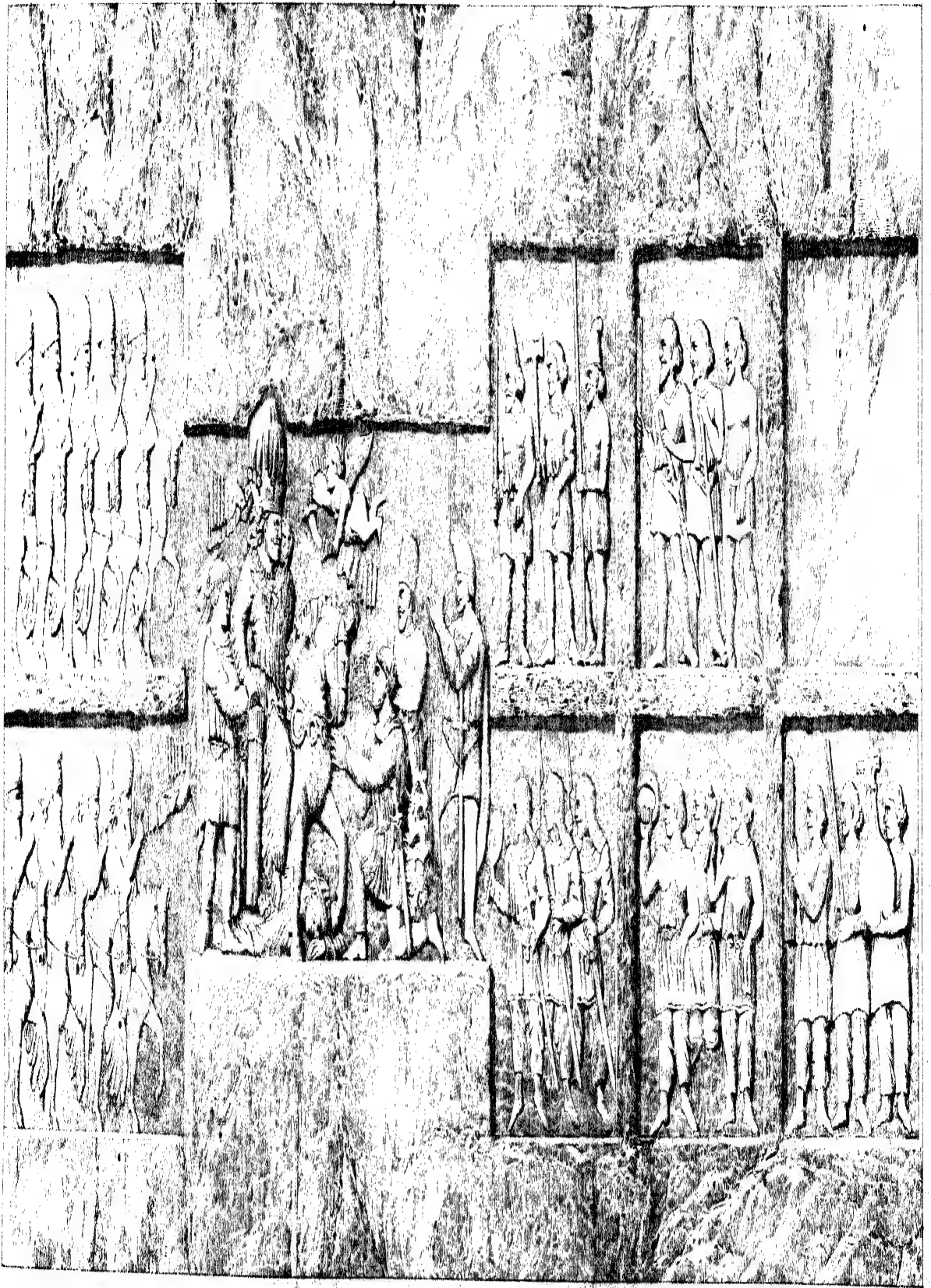
સર આર. કે. પોરટર પસાર થાઈ ગએઓ હતો તે કાંઈ પણ ખોલી ગએઓ નથી. સારડીન, ટાવરનીઅર, ઠવેનાટ, ઈસકાટ, વારીગ અને ખીળ મુસાફરો તેજ પરમાણે મુગા થાઈ ગએઆછે. એ પુરાતમ શેહર વીશે આપણને હવડે જે કાંઈ ખબર મલીછે તે વીશે ઘણુંકરીને મીંઝેમસ મારીઅર નામના એક મુસાફરનો આપણે ઊપકાર માનવો જોઈએ. ઈસવી સન ૧૮૦૯ ના વરશમાં સર હરશરડ જોનસ ઈંગલંડથી ઈરાનની દરબાર ખાતે એલચી દાખલ ગએઓ હતો, તેહની સાથે એ ઘણી પાદશાહ ૩ જા જાજના મુકરર કીધેલા “સેક્રેટરી” નો આધે લઈ ફરી આવીઓ હતો. સર ઊલીઅમ આગિસલે હવાજ આધાપર ખીળ એક એલચી સાથે ફરી આવીઓ હતો, તેણે શાહપુર જોઈકિં હતું, તે પણ ફેટલીએક અગતની ખીના અને તે સાથે ઊગમણ તથા આથ મણ પરાંતના ગરંથો માહેલી સોધો જણાવી ગએઓછે, અને તેજ પર માણે મીંઝેમસ રાખરટ હારી ઈંગલીસે મીંઝેમસ મારીઅરનાં પુસતકની પછવાડે શાહપુર શેહર વીશે એક ખીના લખી કાઢીછે, તે સાંગલા ઊપરથી પુરાતમ શાહપુરનું આ ખેઆન હોએએ લખી પરગટ કરીકિંછે.

હોએએ ઊપર જણાવીકિંછે કે કાજરૂનથી આસરે પંદર માઈલની વેગલાઈએ શાહપુર આવેલુંછે. મીંઝેમસ મારીઅર હવડું લખી જાએછે કે— “હું કાજરૂનથી આસરે સાત માઈલનો વેગલાઈએ દરસીસ નામનાં એક ગામડાં આગલ ગએઓ હતો. તે ગામડું હવડે પડી ભાગેલી હાલતમાં આવી પડીકિંછે. એ ગામડું મુકીને આગલ ચાલતાં એક રસતો આવેછે. તે રસતાની ખંધે ખાજુઆપર એક એક કખરછે, એ મુકીને હું આગલ ચાલીઓ તેવારે એક સુકાઈ ગએલી ખાડી મહને નજર આવી. તે ખાડીમાંથી નસો વટે પાણી લઈ જાવાની એક ટાંકી ખાંધેલી હતો, અને તે ખાડોની ખંધે ખાજુએ પડી ભાગેલી ઈમારતોના ટેકડા પડેલા હતા. એ સુકાએલી ખાડી મુકીને આગલ વધીઆથી એક ખુશનુમા નદી વેહેતી માલમ પડેછે. તે નદીની સાંમણી ખાજુએ શાહપુર આવેલુંછે. એ રસતાપર પુરાની ઈમારતોનો ફેટલોએક સમાન પડેલોછે. તેઓનાં

કદ ઊપરથી હવું ધારીઆમાં આવેછે કે તે ઈમારતો નામીચી અને માહબારત હશે.”

મી૦ મારીઅર બોલેછે કે—“નદી પાર કરીને હમો સાંમણે કીનારે આવી પોંહાંચીઆ તાંહાં પુરાતમ શાહપુર શહેર ભાગી પડેલું હતું. એક ટેકડા ઊપર ઊભા રહીને હમોએ સંગલી તરફ નજર કીધી તેવારે એ પડી ભાગેલાં શહેરનો ચકરાવો આસરે છ માઈલનો હમોને માલમ પડીઆ. એ ચકરાવાની અંદર થોડીએક ખોલ્લી જગાછે, અને તેહની વચમાં એક ડુંગર આવેલોછે. એ ડુંગરનાં મથાલાંપર એક કીલ્લો ખાંધેલોછે, તે કીલ્લો ખુદાંદ અને સોભઈતો દીશેછે. કાજરૂનનાં મેદાનની ઊગમણ દસા તરફ પાહાડોની હાર આવેલીછે, તે પાહાડોમાનો આ કીલ્લાનો ડુંગર એક ભાગછે, પણ તે ડુંગર જે પાહાડોથી છુદો પડેલોછે તે ખુદરતી ખનાવથી છુદો પડેલોછે, ઈઆ આદમીની મેહનતથી છુદો પડેલોછે તે હવડે કસી રીતે કેહેવાઈ શકાતું નથી. એ કીલ્લાની સાંમણે એક ખીજો ડુંગર આવેલોછે. તે ખંધેની વચ્ચેથી એક નાધલી પણ સુંદર નદી વહેછે. એ ખંધે ડુંગરો એક ખીજથી ૬૦ વારની વેગલાઈએ આવેલાછે, તે નાધલી જગા તમામ લીલોતરીથી ભરેલીછે. જે ડુંગરપર કીલ્લો આવેલોછે તે તમામ ભાગી પડેલી દેવાલો તથા ખુરજોથી પંથરાઈ ગએઓછે. એ ડુંગરની ઊગમણ દસાએ કીલ્લાની ખાંધની સારીપેઠે અને સેહેલાઈથી માલમ પડી આવેછે. ડુંગરમાં જે મોહોટા ખોહો તથા છુદો પડેલા પથ્થરોથી ખાલી જગાઓ આવેલીઓછે તે સંગલું દેવાલો ખાંધી પુરી લીધેલું છે, તે સંગલા ઊપરથી એ કીલ્લો ખચાવને કીજે ઘણોજ મજખુત અને અચરત થાવા જોગ માલમ પડેછે.

“એ ડુંગર તરફ જાતાં જે ચીજપર હમારી પેહલવેહલી નજર પડી તે પથ્થરપર કોતરી કાહાડેલો એક નકશ હતો. તેમાં ખેએ મોહોટા સવારો ચીતારેલા હતા. એ નકશ ઘણો ભાગી પડેલી હાલતમાંછે. એ ચીતારમાં એક ઘોડાના પગ તલે એક માણસ ઊંધે મોહોડે જમીન પર પડેલોછે. તે માણસનો પેહરવાસ રૂમી જેહવો નજર આવેછે. એ

શ્રીમદ્દેવશાહનશાહ વાલરીઅનનું ઈરાનના પાદશાહશાપુરને તાબે થવું

ઘોડા તથા તેહના સવારની સાંભણે ખીજો એક રોમન આજેજી કરતો હોએ હુવી અદાથી ઊભેલોછે ” *

ખીજો એક ચીતાર ઊપલાનીજ માફક શાહપુરના કીલ્લાના ડુંગરમાં કોતરેલોછે, અને તે હવડે સમપુરાણ હાલતમાંછે. એ ચીતારના તરણ ભાગ કીધેલાછે, તે માહેલા વચલા ભાગમાં એક શખસ ઘોડાપર બેઠેલોછે, તે પોતાના પોશાગ તથા દખ્ખામાંથી પાદશાહ નજર આવેછે. એ ચીતારની એક નકલ આએ બાબદ સંગાથે હુમોએ આપીછે. એ પાદશાહનાં માથાંપર સાસાની રવઈઆનું એક તાજ મુકેલુંછે. તે તાજપર સરેશતાની માફક એક ગોલ દડો આવેલોછે. એ આકારનાં માથાં પછ વાડેથી બાલનો એક ગુછો ગરદનપર ઊતરેછે, અને તેહનો ચેહરો મગ રૂની અને મોહોરાઈ ભરેલો નજર આવેછે. એ પાદશાહ એક મોહોરો દગલો પેહરીઓછે તે તેહનાં બદનપર કરચલી લઈને કમર આગલ દખા એલોછે, અને તાંહાંથી છુટ્ટો થઈને પગ સુધી પાછો હકલ ઊતરેછે. એ પાદશાહની જમની જાંગની બાજુપર તીરનો એક ભારો બાંધેલોછે, અને તે પોતાના જમના હાથે ઘોડાની સાથે ચાલનાર એક ખીજા શખસનો હાથ દાબી પકડી રહેઓછે. તે શખસે રૂમી પોશાગ પેહરેલોછે. પાદશાહના ઘોડાની સાંભણે એજ રૂમી જાતના પોશાગથી એક ખીજો શખસ પોતાનાં ગુઠણ મરડી આજેજી કરતો ઊભેલોછે, અને ઘોડાના પગની તલે એક મરદ ઊંધે મોહોડે પડેલોછે. ગુઠણ મરડીને ઊભા રહેનાર શખસની બાજુપરથી તેહનીજ જાતના પેહરવાસનો એક શખસછે, અને એ બાંધેની પછવાડેથી એક તરીજો શખસ ઊભેલો માલમ પડેછે. તેણે પોતાના હાથ કાંઈ આજેજી કરતો હોએ એ રીતે લાંબા કીધાછે. એ છેલ્લો જણાવેલો મરદ કોઈ ઈંઝિરોપીઆન અથવા મીસરનો માણસ હોએ હુવું મીં ભારીઅર તેહની સીક્ક ઊપરથી ધારેછે, પણ તેહની તલવાર રાખવાની રોનકથી નો આપણે વીચાર દોડાવીએ તો તેહને ઈરાની ગણવો નોઈએ. પાદશાહ અને તેહના ઘોડાનાં મોહોડાંની વચ્ચે

ખાંચની જગામાં એક નાધલો ખાલક પાંખોથી હવામાં ઊડતો નજર આવેછે. તે ખાલકે પોતાના હાથમાં એક લાંબું કાગજ અથવા કાંઈ કપ હાંનો કટકો પકડેલોછે. એ છેલ્લો જણાવેલો આકાર પ્રતેમંદીની નીશા નછે, ઈઆને પ્રતેમંદીનું ઊછલતું ખાલક પાદશાહની હંજુરમાં રૂડા સમાચાર લાવતો હોએ તે નીશાન ખતલાવવાને કીજે એ આકાર પાડેલો લાગેછે. એજ ચીતારની ખાજુપરના ભાગોમાં છ ગાલાનો એક નકશ આવેલોછે. તે દરએક ગાલામાં તરાણ તરાણ માણસોના આકારો કોતરેલાછે, અને તે દરએક ગાલાનાં માણસોનો પેહરવાસ તથા ચેહરો એકખીજથી જુદો લાગેછે, અને તેઓ હવી રીતે ઊભેલાછે કે ગોએઆ ખંદીવાનો અથવા છતેલા દુશમનો શકતીમાં આવી પડીઆ હોએ હવું લાગેછે. એ નકશ તેહની આગલ જણાવેલા નકશની જમની ખાજુએ આવેલોછે, અને તેહની ખાજુએ પણ તેહવોજ એક ચીતારછે. એ ચીતારમાં કંટલાએક સીપા હીઓ ઘોડાઓપર સવાર થાઈને હારખંધ ચાલતા હોએ હવું માલમ પડેછે. એ સવારોના પેહરવાસની દપ ઊપર જણાવેલા પાદશાહના જેહવીજ લાગેછે, અને તેઓ પાદશાહની શેજનાં માણસો હોએ હવું ઊંઘાડું દીશેછે.

મી૦ મારીઅર ઊપલા સંગલા નકશો વીશે ખોલેછે જે—“આ સંગલા જાણવાજોગ ચીતારો ઘણાજ કઠણ પથ્થરપર કોતરી કાઢાડેલાછે, અને તે પથ્થર ઘસીને ઘણો ચલકતો તથા સપાઈદાર બનાવેલોછે. એ પથ્થર ઊપર તપાસ કરતાં હમોને હવું માલમ પડીગિં કે તે એક જાતનો પોખ રાજછે. હું તથા માહુરી સાથેનાં માણસોને તાંહાં ખોટી થાવાનો જાહજો વખત હતો નહી, તેથી તાંહાંના ઘણાએક એકીનથી કોતારેલા ચીતારોની નકલ કરવાને માહુરાથી બનીગિં નહી. એ ચીતારોનો જજ્યો પાડનાર કારીગરે તે માહેલા જુદા જુદા આકારોની સુરત તથા પેહરવાસ જે ખારીકીથી પાડીઓછે તે ઊપર ચીત લગાડીને કોઈ સોધ કરે તો તે માણસો કહા કહા દેશોનાછે તે માલમ પડી આવે, અને તેમાંથી તવારીખની ઘણીએક અગતની વાતો આપણને ખખર પડે, અને તેહની

સામેતીમાં ડાહ્યાપણુ બરેલા અને માનવાન્નૅગ દાખલા જાહેર થાએ. ઊપલા પેહલા ખેએ નકશોમાં ઊભા રહેલા માણસો કદમાં ૫ ફીટ ૯ ઈંચ ઊંચા હતા, અને ઘોડાપરનો આકાર ૬ ફીટ ૫ ઈંચ લાંબો હતો, અને ખીજા નાંધલા આકારો ૪ ફીટ ૧૦ ઈંચ ઊંચા હતા.”*

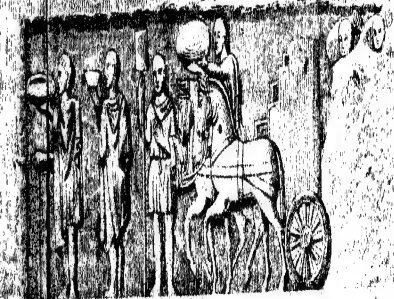
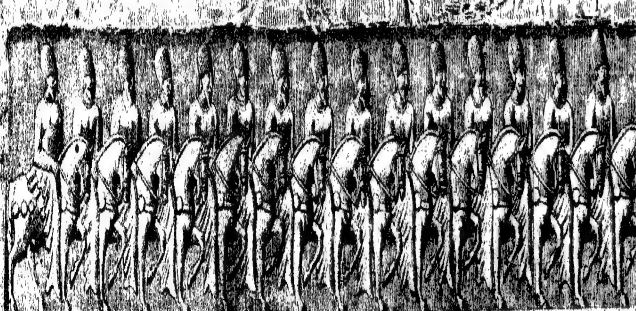
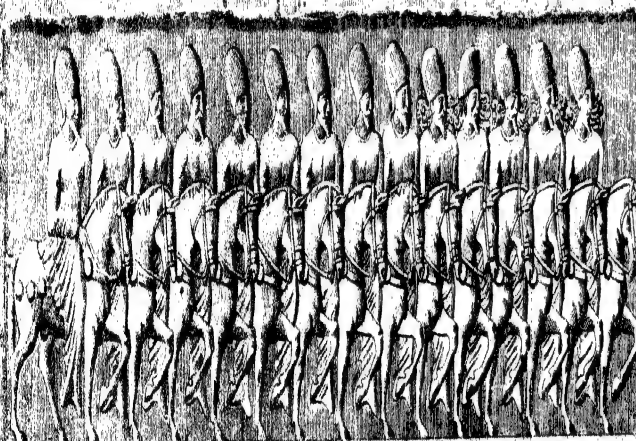
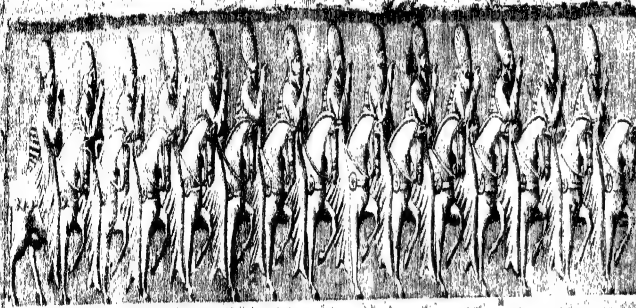
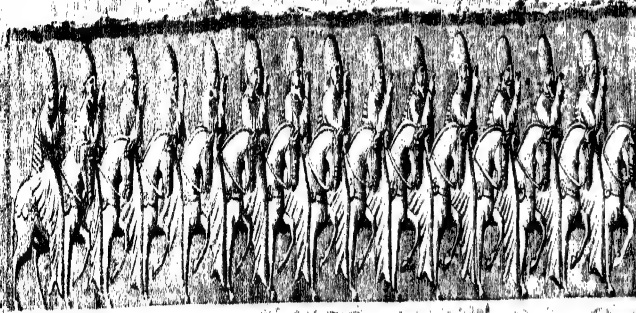
એ ચીતાર તપાસીઆ પછી ઊપર જાણાવેલી નાંધલી નદી પાર કરીને મી૦ મારીઅર સામણેના ડુંગર આગલ ગએઓ હતો. એ ડુંગરની ખાજુપર ફેટલાએક ચીતારો કોતરી કાઢાડેલાછે, તેમાં એક લાંબો કોતરેલોછે. એ ચીતારના વચલા ભાગમાં પાદશાહ પોતાની તલવાર પેટ આગલ રાખીને તે ઊપર ટેકો દઈ ઊભેલોછે, અને તેહની આસપાસ ઈરાની અને રોમન લોકો હારખંધ ઊભેલાછે. તેમાં ઈરાનીઓ રોમનોને ખંધવા દાખલ લઈ જતા હોએ હવું નજર આવેછે. સામણી ખાજુએ એક શખસ ઈરાની પોશાગ પેહરીને પાદશાહની હજુરમાં આવતો માલમ પડેછે. તેણે પોતાના હાથમાં એક આદમીનું ડોકું ધરીઊંછે, અને તે પાદશાહને નજર કરતો હોએ હવું નજર આવેછે. એ ડોકું ધારીઆ મેલે પાદશાહના કોઈ દુશમનનુંછે, તેહને કતલ કરીને કોઈ સરદાર પાદશાહની હજુરમાં સરશ્રાજ થાવા ચાહેછે.† એ ચાલ ઘણી ઘાટકી અને નજસછે, અને તેહેવા દાખલા એક કરતાં વધારે વાર આપણા જોવામાં આવીઆછે, તે ઊપરથી સાસાની પાદશાહોનાં દયાલુ દીલ, નરમાસ, અને ખોજોરગીની મોહાગઈ વીશે આપણા મનમાં ઘણા સારા વીચારો આવતા નથી. તવારીખથી અને તેજ પરમાણે આ નકશોથી સામેત થાએછે કે એક ખેએ વતરોગે એ ટોલાના પાદશાહો ઘણા ઘાટકી હતા, અને ખુન તથા જખરદસતી કરવાને કસો વીલમ લગાડતાતા નહી; એટલુંજ નહી, પણ આદમીનાં રગતમાં હાથ ખોરવાને તેવો આચકો ખાતાતા નહી. એ એખ તેઓના અંમલને ઘણી ખાંમી પોંહ્યાંયાડેછે,

* મારીઅરસ ટરાવેલસ સર્કે ૮૮—૮૯.

† એડવરડ ગીખનના જણાવીઆ મુજબ એ ડોકું અરમાનીઓના પાદશાહ ઝોમરનું હોવું જોઇએ. એ પાદશાહ શાપુરશાહ સાથે ૩૦ વરસ મુધી લડાઈ કરીથી હતી, પણ તેમાં કંઈ વલીડિંગ નહી, તેથી શાપુર તેહેને દગાથી મરાવી નાખીઓ હતો.

અને તેવો જે જરતોસતી ધરમ પાલતા હતા તેહની નરમ અને મીઠાસ ભરેલી નીતીની સાંમણે ચલાવેલી માલમ પડેછે. આપણે જાણીએય કે ઊગમણ પરાંતના દેશોની માફક ધારા અથવા ખંદોખસત વગર એક શખસ પાદશાહ તરીકે લાખો ખલકે કરોડો આદમીઓનાં જન તથા માલપર સતા ધરાવેછે, અને ઘણાખરા આદમીઓ ભલમનસાઈની જગોએ સાહેબીથી અંમલ ચલાવવાનો ઘણુંકરીને ખવાસ રાખેછે, તેવારે એક માણસ જે લાખોપર સરદારી ભોગવેછે તેહની ચાલપર અટકાવ નહી રહીઆથી તે જીલમગાર થાએછે, તેવારે તેઓની હાવી દુખભરેલી ચાલ વીશે અચરત થવાનું જાણીનું કારણ આપણને મલી આવતું નથી. એ વાત સાથે ખીજું હેવું ઈઆદ રાખવું જોઈએય કે પાદશાહોની હેવી ચાલથી આપણે હેવું નહી સમજવું કે તે વખતના સંગલા લોકો પણ તેહવાજ હશે, કાંએકે ધરમ એલાહેદો રાખીને જે લોકો આ દુનીઆમાં પોતા ઊપર દોઈનો દર રાખેછે, અને જે લોકો તેહેવો દર રાખતા નથી તે ખંધેની નીતીમાં હમેશાં ઘણા તજાવત પડી જાએછે.

ઊપલા નકશની પાસે એક ખીજો ચીતાર આવેલાછે. તેમાં ફેરલાએક માણસો એકખીજની ખાંધપર હાથ રાખી ઊભેલાછે, અને તેહની હેલથી પાંચ મરદો આવેલાછે. તે માંહેલો એક મરદ એક ઘોડાને લેઈ ચાલેછે, તે ઘોડાપર લગાંમ સવાએ કાંઈ શાહજ મુકેલો નથી. એ ચીતારની ખીજ ખાજીપર ખેએ ગાલામાં આઠ આઠ માણસો હાર ખાંધ ઊભેલાછે, તે સંગલા ઊપરથી પાદશાહ પોતાની દરબાર ભરી પોતાના તથા આસપાસના મુલખોના સરદારોની વચમાં ખેઠેલાછે તે ખતલાવવાને કીજે એ નકશ પાડેલો માલમ પડેછે. એ ચીતાર ૩૩ ફીટ ૪ ઈંચ લાંબોછે. એ મોહોટા ચીતારની ડાબી ખાજીએ ખેએ મોહોટા ઘોડેસવારો પોતા વચ્ચે એક ગોલ કરી પકડી રહેલાછે. એ છેલ્લા જણાવેલા ચીતાર વીશે મીઠ મારીઅર ફેહેલે કે—“તેઓ ઘણા ખારીકીથી તથા તારીફ કરવા લાએક ચીતારેલાછે, અને તેમાં માણસોની સીક્ક તથા ઘોડાનાં આંખના સંગલા લાખો જીવતા નમુના લઈને

ઘણીજ સારી ચોકસાઈથી ડિતારેલા છે, તે હવું કે ઘોડાઓના પગ તથા પેટ ડિપરની એકેએક રગ સારીપેકે દીશતી કીધી છે.”

એ ચીતાર મુકીને આગલ ચાલતાં એક ખીજો લાંબો અને મોતેખર ચીતાર નજર આવે છે. તેહની હેઠલનો ભાગ તમામ ભાગી ગયેઓ છે, અને ડિપલા ભાગમાં પાદશાહનું અરધું કદ દેખાએ છે. તે પોતાના હાથમાં જેએ તીર તથા એક કમાન પકડી ડિભેલા છે, અને તેહની સાંમણે કેટલાએક માણસો ડિંઘાડે માંથે ડિભેલા છે, તે રોમન લોકો છે હવું ધારીઆમાં આવે છે. ખીજ એક મરદે ટોપી પેહરેલી છે, અને તેહની ખાજુપર ડિંદો તથા ઘોડાઓ ડિભેલા છે. એ ચીતાર પાદશાહ શેકાર કરવા જતો હોએ તેહની સવારી જેહવો લાગે છે, અને મીંઠ મારીઅરે એ ચીતારની પોતાના પુસતકમાં એક નકલ આપી છે તે જો ચોકસ હોએતો એ ચીતારની ખનાવટ ઘણી પુશનુમા લાગે છે.

મીંઠ મારીઅર બોલે છે જે—“ડિપલો ચીતાર જોએઆ પછી એક ખીજો મોહાટો ચીતાર હમારી નજરે પડીશો, તે ખીજાઓ કરતાં ઘણો સમપુરાણ હાલનમાં હતો, અને તે વધારે જોવા લાએક પાણ હતો, તથા તેમાં ઘણા જુદી જુદી જાતના આકારો પાડેલા હતા. એ જગાએ હુંગરની ખાજુની સપાતી સરખી નથી, પણ તેહની સંગલી ખાંચામાં ચીતારો આવેલા છે. એ નકશના વચલા ભાગમાં ડિપર જણાવેલા ખીજ ચીતારની માફક પાદશાહ તથા તેહની સાંમણે ડિલો રહી આજેજ કરનાર રોમનનો ચીતાર આવેલો છે, પણ એમાં એક ખીજો મરદ હાથમાં કરી પકડી પાદશાહની સાંમણે ખતલાવતો માલમ પડે છે. એ ચીતારના ડિપલા ભાગમાં કેટલાએક મરદો પોતાના હાથ અદખ કરીને હારખંધ ડિભેલા છે, અને વલી તેઓની ખાજુપરથી ખીજ કેટલાએક મરદાનું એક ટોલું છે તેઓમાંથી થોડાએક પોતાનાં માથાંપર ટોપલીઓ લઈ ચાલતા માલમ પડે છે. એ આકારોનાં એક ખુણામાં એક માણસ એક સીંહને તેહનાં ગલાંમાં સાંકલ નાખી લઈ જાએ છે. પાદશાહની સાંમણે માણસોનું એક ખીજું ટોલું છે તેઓનો પેહરવસ્ત્ર ધુટો અને ખારીક છે,

અને તેઓ હીંદુસ્થાનથી આવેલાં માણસો માલમ પડે છે. એ હીંદુસ્થાનનાં આદમીઓ માહેથી એક જાણ પાદશાહને કીજે સાહજ સાથેનો એક ઘોડો લઈ આવે છે, અને ખીજો એક હાથી લઈ આવે છે. એજ ચીતારમાં ખીજા કેટલાએક રોમનો ખેજો ઘોડા જોતરીને પાદશાહને કીજે એક ગાડી લઈ આવે છે.”* એ ગાડીનો આકાર હવડેના વખતની કોઈખી ગાડીને મલતો આવતો નથી, પણ તે ગાડી તરણ પગતીની એક સીંહીડી જેહવી છે—માતરે તેહને હેલથી ચાક આપેલાં છે તે સવાએ તે ગાડીમાં અને હવડેના વખતની એક સીંહીડીમાં કસો તથાવત નથી. એ ગાડીની ડાબી બાજુપર પાંચ ગાલા પાડેલા છે તેમાં ઈરાની લશ્કરના સવારો હારખંધ ચીતારેલા છે. એ સવારોનો દેખાવ ઘણો દમામ ભરેલો અને ખરા સીંપાહીઓ જેહવા છે, અને તેઓનો દેખાવ તથા ઢપ હવડેના ઈંગિરોપીઆન ઘોડેસવારોના જેહવી માલમ પડે છે.

હમોએ જાણાવવું જોઈએ છે કે એ સવારોના ઘોડાઓને જીન તથા લગામ છે પણ પાવરા નથી. એ ચીતાર એક નાકાંથી તે ખીજાં નાકાં સુધી ૪૨ ફીટ લાંબા છે.

“આ સોલઈતી”—એજ મુસાફર કહે છે—“અને ઈઆદગારી રાખવા જોગ નીશાનોની આસપાસ હમો ફરીઆ, તાંહાં પાણીનો એક ખંદ આવેલા છે તે પછવાડેથી ખનાવેલો જણાએ છે. શાહપુરના કીલ્લાની આસપાસ રસનાપરથી ટુંગર સુધી પાણીની કેટલીએક નીખો ખોધેલી છે, અને તે સવાએ ખીજા ઘણાએક ઊંડા કુવાઓ તાંહાં આવેલા છે. નદી પાછી પાર કરીને હમોએ મારગમાં પુરાતમ શાહપુર શેહેરની પડી ભાગેલી ઈમારતોના કેટલાએક ઢગલા જોએઆ, તે જો કોઈ ખોધીને તપાસે તો આગલા વખતની ઘણીએક નીશાનો આપણને તાંહાંથી માલમ પડી આવે. હમારી સાથે કેટલાએક ગાંમડીઆઓ આવેલા હતા તેઓએ મહુને એક માહોદી અને ઘણી સારી દેવાલ દેખાડી. તે દેવાલની ખના વટ મેં જે નામીચી ઈંજિનાની દેવાલો જોઈ હતી તેહના કરતાં ઊતરતી

હતી નહી. એ દેવાલનાં મથાલાંપર હોએ એ એ દરીઆઈ ઓરતોનાં પુતલાં જોએઆં. એ દેવાલની અંદર જતાં આગલા વખતમાં એક મેહલ હતો. એ દેવાલમાં એક ખારી હતી તેહના કીપલા ભાગમાં પથ્થરથી આરકું વાલેલું હતું. એ મેહલની પછવાડે ઈંદિનાનીઓના તમાશાનાં ઘેર, જેહવા આકારની હોએ એક ઈમારત જોઈ. એ ઈમારત તપાસતાં હમારા ધારીઆમાં હવું આવીકિં કે તેહને લગતી ખીજ ઈમારતો આગલા વખતમાં તોહું હોવી જોઈએ. કાજરનના લોકો હોએને કેહતા હતા કે એ શહેરમાં કેટલીએક ઈમારતોનો હુલથી જમીનમાં ધુપા મારગો પાડેલાછે.”*

શાહપુર શહેરની હવેની પડી બાગેલી હાલત વીશે કીપલી હકીકત આપી રહેઆ પછી એ શહેરની કીનપંતી અને તેહને લગતી ખીજ કેટલીએક બાણવાજોગ ખીના હોએ આ જગોએ પરગટ કરીએછે. હોએઆ આગલ જણાવીકિંછે કે એ શહેર સાસાની તોખમના પેહલા પાદશાહ અરદેસર બાબકાનના બેટા શાપુરે બંધાવીકિં હતું. એ પાદશાહે રોમન લોકોપર મોહાટી જતે મેલવી હતી તેહની ઈઆદગારી રાખવાને કીજે એ શહેર બંધાવીકિં હતું, અને તે રીતે જતેની ઈઆદગારી રાખવાનો રવઈઓ ખીજ ઘણાએક પાદશાહોએ ચલાવેલો જોવામાં આવેછે. ઈંદિનાની ગરંથકારો લખી જાએછે કે ઈરાનના પાદશાહ સાઅરમ અથવા કએખસરએ આજરખીજન જીતીકિં તેહની ઈઆદગારીમાં પાસાગરડી નામનું શહેર† બંધાવીકિં હતું. એખન હકાલના શરસી ગરંથમાં બોલીઆ પરમાણે અરદેસર બાબકાને આશકાનીઆનોપર જતે મેલવી તેહની ઈઆદગારી રાખવાને કીજે જકીર શહેર બંધાવીકિં હતું. શાપુર જુલકતજે હવાંજ કારણસર કસવીન શહેર બંધાવીકિં હતું, અને તેહના બેટા (ચોથા) બેહરામે કેરમાનશાહ કીલું કીધું હતું.‡ મીરખુંદ

* મારીઅરસ ટ્રાવેલસ મર્કે ૬૧—૬૨.

† એ શહેરને મુસાફરો હવેનું પાસા અથવા કાસા શહેર કરી ધારેછે.

‡ આંદીકિલ ઈંદિનીવરસજ કીસટરી, પુસતક ૯ મું મર્કે ૧૫૬.

નામના નામીયા ગરંથકારના જાણવીઆ પરમાણુ આ પેહેલા શાપુર ઘણાંએક શેહરો ખાંધનાર થાઈ ગએઓછે, કે જેથી એ કુકરાજ ભરેલા પાદશાહે પછવાડેના જમાનાને કીજે પોતાની ઈઆદગારી રાખીછે.

સર કીલીઅમ આકીસલી પોતાની મુસાફરીના ગરંથમાં નોજ હત અલ-કુલખના ખનાવનાર હમદલા કજવીની નામના એક ઊગમાણ પરાંતનાં ગરંથકારની સતા કીપરથી જાણાવેછે કે, શાહપુર શેહરનો હાલ મુકામછે તાંણાં “આગલા વખતમાં તેહમુરસ દેવખંદે એક શેહર ખંધા “વીકિં હતું, કે જેહને દીનદીલાદર કરી કેહતા હતા. સેકંદર રૂમીએ “ઈરાન રૂને કીધું તેવારે તેણે આ શેહર પાએમાલ કરી જમીન ખરોખર “કીધું હતું, અને તેઆરપછી અરદેસર ખાખકાન પછીના જમાનામાં “તેહના ખેરા શાપુરે ફરીને ખાંધીકિં હતું, અને તે શેહરને પેહલવેહલું “ખીનાએ શાહપુર ઈઆને શાપુરનો મેહલ હેવું નાંમ આપેલું હતું, તે “નામ રફતે રફતે હુકું થાઈને પછવાડેના જમાનામાં ખશાવર થાઈ “પડીકિં હતું.”*

હાજીજ અખર નામનો એક શરસી ગરંથકરતા પોતાનાં તવારીખે હાજીજ અખર નામનાં પુસ્તકમાં ખોલેછે કે “શરસનાં પરગણામાં ઈસ “તખર સવાએ ખીજું કોઈ શેહર હતું નહી, તે વખતમાં તેહમુરસે એ “શેહર કીજું કીધું હતું, અને તેહનું નામ દીનદીલા કરી રાખીકિં હતું, “પણ પછવાડેથી સેકંદરે તેહને હેવું તો પાએમાલ કીધું હતું કે શાપુરે “ફરીને ખંધાવીકિં તે વેલાએ તેહની કાંઈ નીશાન રહી હતી નહી.” ખીજા ઘણાંએક શરસી ગરંથકારો પણ એજ રીતે લખી જાએછે.†

હવેડેનાં શાહપુર શેહરની જગાપર આગલ ગમે એ શેહર હાએ, પણ સંગલા ગરંથકારો એકમતથી કમુલ થાએછે કે શાપુરે જે શેહર ખાંધીકિં અને તેહને પોતાનું નામ આપીકિં તે વખતમાં આગલાં શેહરની કસી નીશાન રહી હતી નહી. હમોએ નકશે રસતમ વીશેની હકી

* આદિસલેસ ટ્રાવેલસ ઇન પરસીઆ, પુસ્તક ૧ હું મર્કે ૨૯૭.

† એજ પુસ્તક મર્કે ૨૯૮.

કતમાં આગલ જણાવીજિં છે કે ઈરાનની પડોસમાં હવેનો શામ, એલપ, દમસક, અને એ લતા તરફના મુલખો ઈસવી તરીજ સદીની શરૂઆતમાં રોમનોના અસતેકમાં હતા તે જીતી લેવાને અરદેસર બાબકાનના બેટા શાપુરે તજવીજ કીધી હતી, અને એ પાદશાહ ઈસવી સન ૨૬૦ નાં વરશમાં ઈડસસાના કીલ્લા આગલ લડાઈમાં રોમન લોકોપર ફતે પાંખીઓ હતો. એ ફતે ઘણી મોહોટી ગણાયામાં આવી હતી, અને તેથી રોમ નોનો શેહનશાહ વાલરીઅન તથા તેહનો દેશ ઈરાનીઓના હાથમાં આવી પડીઓ હતો, તે માહબારત ખનાવની ઈઆદગારી રાખવાને કાંજે શાપુર શાહે પોતાના દેશના જુદા જુદા બાગોમાં પાહોમાં ચીતારો કોતરા વીઓ હતા, અને તેમાં પોતાની સરકરાજી તથા રોમન શેહનશાહનું પડવું ખતલાવવાની ધારણા રાખી હતી. એ માહલા કેટલાએક ચીતા રોની વીગત નકશે રસતમનું બેઆન કરતી વખતે હમોએ જણાવી છે. શાહપુર શેહર પણ એ નામના પાદશાહે એજ ખુશાલીનાં કારણસર વસા વીજિં હતું. એ શેહર કાંહાંસુધી આબાદનીથી ચાલીજિં તેહની વીગત આ ખીનાની શરૂઆતમાં હમોએ જણાવી છે.

આ બાબદમાં શાહપુરના કીલ્લાની હકલના પેહેલા તથા ખીજા ચીતારોની વીગત હમોએ જણાવી છે, તે ચીતારો કીપલાજ સખખને કાંજે કીતારેલા છે. તેમાં સંગલી જગોએ પાદશાહ પોતે ખીજાઓના કરતાં ખુલ્લંદ કદના ઘોડાપર સવાર થાએંસો નજર આવે છે, અને તેણે પોતાની પાદશાહીનાં કકીવતથી રોમનોને જેર કીધા તે ખતલાવવાને કાંજે પોતાના ઘોડાના પગ તલે એક રોમનને કિંધો નાખીઓ છે, અને જે શખસ પોતાનાં ગુદણ મરડીને શાપુરશાહની હજુરમાં નમી કીભેંલા છે, તે રોમ નોનો શેહનશાહ વાલરીઅન છે.

એજ જાતના અને એજ કારણ ખતલાવવાને કાંજે ઈરાનનાં ઘણાંએક મુકામોપર ચીતારો આવેલા છે, તે સંગલાને એકસરખું બેઆન લાગુ પડે છે. આગલ પરગટ કીધેલી ખીનામાં રોમન ખંધવાઓને ઈરા નીઓએ પકડી જતા ચીતારેલા છે તે પણ એજ હકીકત ખતલાવે છે, અને

શાહપુરના ટુંગરપર પાદશાહની દરબારમાં રોમન સવાએ હીંદુ અને ખીજી જાતવાલાઓના આકારો પાડીઆ છે તે તેઓનાં દેશની ઈરાનના હાથ તલેની તાબેદારી ખતલાવે છે, અને રોમનોની ગાડીઓ તથા હીંદુ ઓના હાથથીઓ શાપુરશાહની ચાકરી ખજાવવાને આવીઆ હાએ હેવું લાગે છે. આગલ જાણવીકે છે કે એ ટુંગરના નકશમાં એક માણસ સીંહને ગલાંમાં સાંકલખાંધી લઈ ચાલતો દેખાએ છે તે પણ શાપુરશાહે પોતાના દુશ મનોપરની મોહાટાઈ ખતલાવવાને નીશાન દાખલ કિતરાવેલો દીશે છે.

નકશે રસતમની માફક આ જગોના સંગલા ચીતારો પણ ઈકિ નાનીઓના હાથથી અથવા તેઓની મદદથી ખનાવેલા છે. શાપુરશાહ જેવારે શ્તે પાંખીઓ તેવારે તે પોતાના દુશમનના મુલખમાંથી ઘણાએક નામીઆ કારીગરોને પકડી લાવીઓ હતો, અને તેઓ પાસે તેણે શાહ પુર શહેર ખંધાવીકે હતું, તથા પાહડોપર તરેહેવાર નકશે કોતરાવીઆ હતા. ઈરાનની તવારીખમાં શાપુરશાહની એ શ્તે ઘણી મોહાટી અને નામીચી છે, પણ તે વીશે રોમન ગરંથકારો જે રીતે ખોલાસાથી ખોલી ગએઆ છે તે રીતે શરસી ગરંથકારો ખોલી ગએઆ નથી, તે કિપરથી એટલરડ ગીખન નામનો એક વીદેઆવાન ગરંથકાર કિગમણ પરાંતના લખનારાઓને મોહાટો કપકો આપે છે, અને તે હવો વીચાર જાણાવે છે કે મુસલમાનોના દોરથી ઈરાનનાં સંગલાં પુસતકોનો હવોતો નાશ થાએઓ હતો કે અરદેસર ખાખકાનના ખેરા શાપુરશાહે રોમનોપર જે મોહાટી અને વખાણાએલી શ્તેમંદી મેલવી તે શ્તેમંદી ઈરાનીઓનાં તવારી ખનાં પુસતકોમાં જરૂર આવવી જોઈએ, પણ આ વખતના ઈરાનીઓ તે વીશે કાંઈખી ખખર રાખતા નથી.

ઘણાએક લોકો જેવો ઈરાનીઓની લખેલી તવારીખની નીનદા કરવા ચાહે છે તેઓએ મીઠ ગીખનનો લખેલો આ કપકો ઘણીવાર કિતારી લીધો છે, અને તે કેટલાંએક પુસતકોમાં હમારા જોવામાં આવી કિં છે. હમોએ આગલ વાંચેલું સારીપેકે ઈઆદ છે કે હીરાડોટસ નામના એક ઈકિનાની ગરંથકારે ઈરાનીઓની તવારીખને લગતી કેટલીએક

જુલો કીધીઓછે, અને તે જુલો એક ઈંજિરોપીઆન ગરંથકારે (રીચરડ સને) ખતલાવી આપીછે, તે જુલોનું વજન તપાસીઆને બદલે હીરાટો ટસનાં પુસતકના ઈંગરેજી તરજુઓ કરનાર મી૦ ખેલોએ કીપર જણાવેલો મી૦ ગીખનનો લખેલો શ્કરો પોતાના તરજુમાંની હુકમથી કિતારી લઈને જવાબ તરીકે મુકીઓછે, અને તેમાં હવું ખતલાવીકે છે ઈરાનના પાદશાહ પેહુલા શાહપુરને રોમનો સાથે નામીચી લડાઈ થાઈ, અને તે ખતાવ મોતેખર હતો, પણ મી૦ ગીખન કપકો આપેછે તે કીપરથી જુલો કે ઈરાની સામેરો પાસે પોતાની તવારીખ લખવાનું વજુદ ચોકસા હવું નહીં, તેથી આ માહુબારત ખીના તેઓ પડતી મુકી ગએઓછે, તેઓરે તેઓની લખેલી ખીજી તવારીખોપર આપણે શી રીતે ભરોસો લાવીએ. મી૦ ગીખનના કીપલા શ્કરાએ ઈરાની લખનારોની ચોકસા ઈપર મોહોટો શક નાખીઓછે, તથા તેઓને માફું લગાડીકે છે, અને તે શ્કરો ઘણા (તેમાં કેટલાએક નામીચા) લખનારાઓ અંબાણપણથી આજસુધી કિતારતા આવીઓછે તથા કબુલ રાખેછે, પણ સોધ કીધાથી ખીજી ઘણીએક બાબદોની માફક ઈરાની લખનારાઓપરની આ મોહોટી બદનામી દુર થાએછે તે વીશે હમે વીસતારીને લખીએ છઈએ.

બાંણવું કે મી૦ એડવરડ ગીખન નામનો વીદેઆવાન લખનાર જેણે રોમની તવારીખનો એક સંગલાથી નામીચો ગરંથ ખતાવીઓછે, અને જેણે એક શ્કરામાં કીપલો કપકો આપીઓછે, તે ઘણી પોતાના ગરંથની શરૂઆતમાં જણાવીઆ પરમાણે શરસી તથા આરખી તથા કિગમણ પરંતની કોઈખી ભાશાથી વાકેષ હતો નહીં. તે એક જગોએ આ રીતે પોતાની તંગી જણાવી જાએછે—“આ ગરંથમાં હું ઘણાએક કિગમણ પરંતનો એલમ ખતલાવશ, પણ માહુરે કબુલ કરવું જોઈએછે કે હું તે તરફની ભાશાઓથી તદન અંબાણ છડી.” એટલે કે રોમની તવારીખ લખવામાં તે તવારીખ સાથે સંબંધ રાખનાર કિગમણ પરંતના દેશોની તવારીખ તેણે અસલ જુખાનમાંથી લીધીતી નહીં, પણ ઈંજિરોપીઆન ગરંથોથી તેણે પોતાનાં કામસર મદદ મેલવી હતી. એ

વખતમાં પ્રગંસમાં મંડ હરખલાટ નામનો ઘણો વીંદીઆવાન તવારીખ લખનાર થાઈ ગયેઓ હતા. તે લખનારથી ગીખને મોહોટી મદદ મેલવી હતી, પણ તે વખતમાં હવેની માફક ઊગમણ પરંતનાં પુસ્તકો ઈંગિરો પમાં જાહેર થાયેઆંતાં નહી, અને એ ગરંથકારને તપાસપરથી હેવું માલમ પડીકિં હવું કે હવેના જમાનાના ઈરાનીઓ શાપુરશાહની રોમ નોપરની ક્તેથી તદન અંજાણા હતા.* ખીજું તે વખતમાં ખુંદમીર અને તેહના દીકરા મીરખુંદની લખેલી ઈરાનની તવારીખો ઈંગિરો પ ખંડમાં જાહેર હતી, તેમાં કાંઈ ગફલતથી આ ક્તે વીશે કાંઈ જણાવીકિંતું નહી, તે કિપરથી એ વાત ચોકસ થાયેલી સમજીને ગીખને ઈરાનની તવારીખપર કિપર જણાવેલો નુકસાંન બરેલો ઠપકો મુકીઓછે, પણ તે ઠપકો ઘરનોછે ઈઆ નથી તે હેકલ પરગટ કીધેલી ખીના વાંચીઆથી સારીપેઠે માલમ પડશે.

મી૦ ગીખને કહીકિંછે કે ઈરાનીઓની તવારીખ મુસલમાની દોરથી હેવી પાએમાલ થાઈ હતી કે તેઓ પોતાના દેશને લગતી એક અગતની વાતથી તદન અંજાણાંછે, ઈઆને તેઓનાં કોઈખી તવારી ખનાં પુસ્તકમાં શાપુર અને વાલરીઅન વચ્ચેની લડાઈ વીશે કાંઈ પણ લખેલું નથી. જો એ વાત ખરી હોએ તો ઈરાનીઓની લખેલી હકીકત પરથી આપણે તદન એતખાર કીકાવી નાખવો જોઈએ, પણ સલામ હોજો ઈંગિરોપીઆનોના એલમને અને તેઓની કોશેશને કે પરાઆ દેશની ખરી હકીકતો મેલવવાની તેઓની મેહનતથી આજ આપણને સરફરાજ થાવાનો આધાર મલેછે. ઈરાનની આગલી ખુન્તેરગી તથા મોહોટાઈ જણાવવાની તથા ખરી ખોટી તવારીખો જુદી પાડવાની કેટ

* મી૦ મારીઅર પોતાનાં પુસ્તકને મર્ચ ૨૦૧ માં કોલેક્ટે કે ઇંગલંડ અને ઈરાનની સરકાર વચ્ચેના કોલકારના લખતપર મળી લેવાને તે તેહેરાન મધે અમાન અદ દહિલાને ધેર ગયેઓ હતા, તાંહાં એક મીરજાં આયે તેહેને વાતચીત થાઈ હતી, તે મીરજાં માતરે કારસી તવારીખોથી વાકેફ હતો, તોપણ તેણે શાપુરશાહની રોમન એહેનશાહપરની ક્તેમં દોની દેટલીએક વાતો કીધી હતી, તે ઉપરથી હાલના જમાનાના ઈરાનીઓ તે વાતથી ડ હરખલાટના કહા મુજબ તદન નાવાકેફ હોએ હેવું લાગતું નથી, મગર ડ હરખલાટને કોઈ અંચલ ઈરાની મળી આવીઓ નહી હશે કે તે તેહેને સંગલી વાતોથી વાકેફ કરે.

લાએક એકીનવાલા ઈંકિરોપીઆનોએ કોશેશ કીધીછે, અને તેથી ઊગ માણુ પરાંતના દેશોને શાખાશી આપીછે તેહેવું હવડેના વખતમાં આ તર. ફના કોઈખી જાણેલોએ કાંઈ કીધું નથી, મગર તેઓએ પોતાની જીદ અને સુખનપરવરીથી સંગવું પાએમાલ તથા દુખાદુખ કીધુંછે તે હમારી દરેક સોધમાં જાહેર થાએછે, અને તેહેવું હવડે પણ થોડુંધણું ચાલવું જોઈને આપણને અક્ષોસ કરવાનું કારણ મલેછે,

સર ડિલીઅમ આગિસલી જેણે ઈસવી સન ૧૭૮૦ નાં વરશથી નવ વરશ સુધી શરસી, પેહેલવી, આરખી અને ઊગમાણુ પરાંતની ખીજી બાશાઓનો ખીજી સંગવું કામ પડતું રાખીને જાથુક અભેઆસ રાખીઓ હતો, તથા તેઆરપછી તે ઈરાનમાં મુસાફરી કરી આવીઓ હતો, અને સન ૧૮૨૧ સુધી કેટલાંએક કીમતી પુસ્તકો છાપી પરગટ કીધાં હતાં,* તે ઘણી મીઠી ગીબનનાં ઊપલાં બોલવાને રદ પાડી ગએઓછે. એ ગરંથકારના જણાવીઆ પરમાંણે તારીખે તખરીની મોતેખર કેતાખ જે અસલ આરખી બાશામાં લખીઆમાં આવી હતી, અને હાલ માતરે તેહેનો શરસી તરજુમો સલામત રહેઓછે, તે કેતાખમાં જણાવેછે કે શાપુરશાહને અરવાનુસ અથવા અરીઆનુસ સાથે અનાકીહડના કીલ્લાની પડોસમાં લડાઈ થઈ હતી તેમાં શાપુર પ્રતેમંદ થાએઓ હતો, અને એ અરવાનુસ “મલક અજ રૂમ શામ” ઈઆને રૂમ શામનો શેહેનશાહ હતો. એ શેહેનશાહ અરવાનુસ શાપુરના હાથમાં ખંદીખાને પડીઓ હતો, અને શાપુરે તે વખત સુસતરમાં કેટલાંએક માહબારત ખાંધનીનાં કાંમ માંથે લીધાં હતાં, તાંણં સતાથી શાપુરે અરવાનુસને પોતાની તાબેદારીમાં રાખીઓ હતો, તથા તેહેનીજ મારફતે રૂમથી કેટલાંએક નામીઆ કારીગરોને બોલાવીઆ હતા, અને પોતાનું કામ થાએઆ પછી શાપુરે એ શેહેનશાહને છોડી મુકવાને કખુલ કીધું હતું. શાપુર પોતાની કખુલાત મુજબ ચાલીઓ હતો, પણ તે શેહેનશાહને છોડી મુકતી

* સર ડિલીઅમ આગિસલી પાસે ઊગમાણુ પરાંતનાં પુસ્તકોનો મંગરહ કુનીઆમાં મહધી નામીઓ ગણાતો હતો.

વખતે તેહને સદાની એખ પોંહાંચાડવાને કીજે શાપુરે તેહનું નાખ કપાવી નાખીકિં હતું.

ખીજી કેતાખ એક નામે તારીખે ખીનાકતી અથવા ખાહાર અલ્લ ઈનસાખ જે ઈસવી સન ૧૩૧૭ નાં વરશમાં ખીનાકતી નામના શાએરે જોડી હતી, તે કેતાખમાં લખેછે કે “રૂમમાં વાલરીઆનુસ તથા તેહના “ ખેગ ગાલીનુસ એ ખંધેએ મલીને પંદર વરશ સુધી રાજ ચલાવીકિં “ હતું. તેઓને ઈરાનીઓનાં લશકરે શેકસત કરી ખંદીખાને નાખીઆ “ હતા, અને ઈરાનનો પાદશાહ જેહવારે પોતાના ઘોડાપર સવાર થાતો “ તેવારે તે વાલરીઆનુસની ગરદનપર પગ મુકી સવાર થાતો “ હતો.” એ ખીનાકતીનો ઊપર લખેલો પ્રકરો કએસર અથવા સીજર જે નામથી રોમમાં શેહેનશાહો રાજ કરતા હતા તેઓની ખાખદમાં લગતો આવેલોછે, અને સર આકિસલે હેવું ધારેછે કે એ કએસરોની ખીના ખીનાક તીએ ઈકિનાની તથા લાતીન ગરંથકારોમાંથી લીધેલી હોએ, તોપણ ઈરા નીઓનાં પુસતકોમાં શાપુરશાહની પ્રતેની કાંઈ પણ વાત આવી નથી હેવું મીં ૦ ગીખન જે કાંઈ લખી ગએઓછે તે લખવું ઊપલી કેતાખથી રદ પડેછે.

શીરદોસીએ જો પણ અગત જેટલી તારીખ કીધી નથી, તોપણ તે પોતાનાં શાહનામાં મધે એ વાત પડતી મુકી ગએઓ નથી. એ ધણી લખી જાએછે કે, સાસાની તોખમના પાદશાહ પેહલ્લા શાપુરે પારસ અથવા શરસમાં એક કિમદા શેહેર ખંધાવીકિં હતું, તે કામમાં તેહને ખરાનુસ અથવા ખેજનુશથી મોહોટી મદદ મલી હતી. એ ખરાનુસ રૂમના શેહેન શાહનો એક સરદાર હતો, અને નામીઓ લડાએક મરદ હતો, અને તે રૂમનો એક દાનેશ શીલસુફ ગણાતો હતો, તથા શાપુરે ખાકુનીઆની લડા ઈમાં પ્રતે મેલવી તે વખતે તે કેદ પકડાએઓ હતો. એ પ્રતે થાઈ રહ્યા પછી શાપુર ખરાનુસને લઈને અહવાજ ગએઓ હતો; તાંહાં શુસતર નદી પર એક પુલ ખાંધવાને કીજે શાપુરે તેહની મસલહત લીધી હતી. એ કામ પુરું થાએઆ પછી પાદશાહે ખરાનુસને મોહોટું માન તથા ઈનામ આપી છુટો મુકીઓ હતો.

ઊપલી ઊગમણ પરાંતની કેતાબોની હકીકત ઘણુંકરીને રોમના ગરંથકારો સાથે મલતી આવેછે, તેમાં તશવત માતરે પછવાડેના વખતનો પડેછે. રોમના ગરંથકારો શરૂઆતમાં જુદી જુદી રીતે લખી જઈ અંતે એકઠા મલી કેહેછે કે, તેઓના શેહેનશાહ વાલરીઅનપર શાપુરે ઘણો જુલમ પાડી અંતે તેહેને મારી નાખીઓ હતો, અથવા તેહેનાં આંગપરથી ચામડી કીખેડી કાઢાડી હતી, અને કેટલાએકના જણાવીઆ પરમાણે ઈરાનના પાદશાહે વાલરીઅનના મુવાપછી તેહેનાં બદનમાં ઘાસ ભરી એક આતશખાનાંમાં સડી કેઈને ખતલાવવાને રાખી મુકીઓ હતો. આ છેલ્લી જણાવેલી વાત કાંઈએક નહીં માનવા સરીખીછે, પણ તે ઊપરથી હેવું સાબેત થાએછે કે વાલરીઆનુસ ઈરાનીઓના હાથમાં કેદ પડીઆ પછી કધી પાછો પોતાને વતન ગએઓનો નહીં, અને તેહેનો અંત શી રીતે આવીઓ તે વીશે તેહેના જાતબાઈઓ જુદી જુદી રીતે લખી ગએઆ હતા; તોપણ શેવકમાં શીરદોસી વગરે ઊપલા ઊગમણ પરાંતના અને આયમણ પરાંતના ગરંથકારો મલતી આવેછે. શીરદોસીએ એ શેહેનશાહને રૂમી લશકરનો માતરે સરદાર દેડવી ખરાનુસ નામ આપેકીંછે, તે ઊપરથી તેહેની લખેલી ખીનાપર કદાચ શક જાને, પણ સર. ઊલીઅમ આકીસલીએ ખતલાવી આપીકીંછે કે શીરદોસીનું આપેલું એ નામ નવાઈજેહેવું નથી, પણ આગલા વખતમાં આગાહીઆસ નામનો એક ઈકિનાની ગરંથકાર એ શેહેનશાહને વાલરીઆનુસ કરી લખી ગએ ઓછે તે ઊપરથી શીરદોસીનું આપેલું નામ ખડું થડેછે.*

ગએઆં વરશમાં લાંડન મંત્રે પરગટ થાએલાં નીનવેહ એનડ પર સીપોલીસ નામનાં પુસ્તકમાં મી૦ વાકસ ઊપર જણાવેલા ડ હરખલાટ તથા ગીખનના ખોલવાને એકદમ રદ પાડેછે. એ ઘણી કેહેછે કે શાપુરની વાલરીઆનસ સાથેની લડાઈ તથા મોહોટી જતેની વાતો ઊગમણ પરાંતનાં દેશોમાં ખેશુમાર ખોલાતી આવીછે.†

* આકીસલેસ ટ્રાવેલસ ઈન પર્સીઆ પુસ્તક ૧ લું, મર્કે ૨૮૬, ૮૭, ૮૮, ૯૮.

† વાકસ નીનવેહ એનડ પર્સીપોલીસ મર્કે ૩૫૩.*

એ શાહપુર શેઠરથી થોડીએક વેગલાઈએ પાહાડના એક ખોડામાં ભોંંએરુંછે, અને તેમાં પાદશાહના આકારનું એક મોહોડું પુતલુંછે કે જેહુને પછવાડેનાં જમાનાના ઈરાનીઓ માનતા ચહુડાવતા હતા હેવું કેટલાએક શરસી ગરંથકારો લખી ગએઆછે. તે ઊપરથી સર ઊલીઅમ આઊ સલીએ તે ભોંંએરું સોધી કાહાડવાની ઘણી મેહુનત કીધી હતી, પણ કાંઈ વલીઝિંતું નહી. એ પછી કેટલેએક અટવાડીએ મેજર ઈસ્ટોન નામનો એક ઈંગરેજ અમલદાર ફરતાં ફરતાં તાંડાં જાઈ પોંહાંચીઓ હતો. તેણે એ પુતલું જોઈઝિં હતું. એ પુતલું તમામ પથ્થરમાંથી કોતરો કાહાડીને પાહાડથી એલાહેદું રાખીઝિં હતું, અને તે માતરે પગ આગલથી જમીન સાથે વલગેલું હતું, અને મેજર ઈસ્ટોને જેવારે તે જોઈઝિં તેવારે તે પગ આગલથી ભાગીને જમીનપર પડેલું હતું. એ પુતલાંપરથી પાદ શાહનો પોશાગ કોઈખી ચીતાર કરતાં ઘણા સારી રીતે માલમ પડી આવતો હતો, એ પુતલાંનું કદ મેજર ઈસ્ટોને ૧૫ ફીટ ૬ ઈંચ ઝિંચું જણાવીઝિંછે. જે જમીનનાં ભોંંએરાંમાં અથવા ખોડામાં એ પુતલું આવેલુંછે તે વીશે હેવું દેહેછે* દે તેહમાં આસપાસથી આવવાના મારગો ઘણાએક પાડેલાછે, અને તે ભોંંએરાં માહેલા કેટલાએક ઘણાજ ઝિંચા ઝોરડાઓનાં મથાલાંપરથી ખંધાએલાં પાણીના રેલા પડતા હોએ હેવા તરેહેવાર આકારના પથ્થરના રેલા આવેલાછે, તે ઊપરથી કોઈ વેહુમી શખસના દીલમાં એ જગા તલેસમ ભરેલી લાગે હેમાં કસો શક નથી. એ ભોંંએરાંમાં મસાલ તથા ખતીથી દાખલ થાઈ શકાએછે, અને તે ખતીથી પથ્થરની ખાજુઓપર કોઈ જીવતા રાખશે તાંડાં ઊભા રહીને આદમી ઝોને ખાઈ જાવા તપતા હોએ હેવા દેખાવ ઝોલાથી નજર પડેછે, અને તેજ સખખથી સાધારણ લોકોને એ જગા દેહશત ભરેલી લાગે હેમાં કાંઈ સંધે નથી. કરનલ જાનસન નામનો એક ઈંગરેજ અમલદાર એ ભોંંએરાંમાં ચાલતાં આસરે ૧૯૦ ફીટ અંદર દાખલ થાએઓ હતો. તાંડાં તેણે એક મોહોડો ગોલ આકારનો ઝોરડો જોએઓ હતો. તે

* જ. ખી. ફરજીસ પરશીઆ, ખીજવાર હખાએલું પુસતક, મર્ક ૧૭૪—૫.

ચેહરા તરફથી.

પીઠ તરફથી

ઝોરડાની ઊંચાઈ જો કોઈ સાધારણ આદમી આપણને કહે તો આપણાં માનીઆમાં આવે નહીં, પણ કરનલ જાનસન ભરોસાથી જણાવેછે કે તે ઝોરડો ૧૦૦ ફીટ ઊંચોછે, તે ઊપરથી હવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ ભોંઝેરાંનાં માથાંપરનો પાહડ તલીએથી ખોદીને તેમાં ઝોરડો ખનાવીએ હોએ, પણ ખીજા કેટલાએક ગરંથકારો વીચાર આપેછે કે એ ભોંઝેરું ખુદરતીજ ખનેલુંછે. એ ભોંઝેરાંમાં ઊપર જણાવેલી રીતે ૧૯૦ ફીટ અંદર દાખલ થાએઆ પછી કરનલ જાનસન ખીજા ૨૦૦ ફીટ આગલ વધીએ હતો. તાંહાં પણ એક મોહાટો ખોદો હતો, પણ તે એક સરખો કોતરેલો દીશતોતો નહીં. એ ખોદો મુકી આગલ ચાલતાં ખીજા ઘણાએક વાલી લીધેલા ઝોરડાઓ તથા ગલીઓ નજર આવેછે, તેઓનાં તલીઆમાં કાદવ તથા પાણી પડેલું કરનલ જાનસનના જોવામાં આવીજીં હતું, તે પાણી અતીસે થંડું લાગતું હતું. એ ઝોરડા મુકીને કરનલ જાનસન આગલ વધી શકીએતો નહીં, પણ તેહેની ખાતરી થાઈ હતી કે જેટલો તે ભોંઝેરાંમાં પેઠો હતો તે તેહેની પુરી લંખાઈનો અરધો ભાગ પણ હોએ નહીં. એ ભોંઝેરાંનાં મોહાટાં આગલ કેટલાએક કોતરી કાઢા હેલા નકશ તથા હરૂશોની નીશાનો માલુમ પડેછે, પણ તે હવાતો ખરાખ થાઈ ગએઆછે કે તે ઊપરથી કાંઈ સમજ પડી શકતી નથી.

[જગત પરેમા, નવેમ્બર ૧૮૫૧.]

મોરગાબનું મેદાન અથવા તખ્તે સુલેમાન.

ઈરાનની આગલી ઈઆદગારીને કીજે સજીથી નામીચી અને જાણવાજોગ જગાઓમાં મોરગાબનું મેદાન ઓછી અગતનું નથી. ઈસ તખ્ત વીજો લોકો કાંઈએક વધારે માહીતગારછે, તથા તેહેની નીશાનો કાંઈએક વધારે સલામતછે, એટલા ઊપરથી મોરગાબનાં મેદાનને ઘણા

એક ગરંથકારો પડતું મુકી ગએઆછે, અથવા તેહનું ખેઆન ઈસતખર પછી લીધેલુંછે, પણ ખરું જોતાં એ મેદાન પુરાતમ જમાનાની સોધ કર નારને સરખી રીતે અગતનું અને તપાસ કરવા લાગેકછે. મોરગાખનાં મેદાન વીશે ઈકિનાની અને શરમી ગરંથકારોની આપેલી હકીકતો એક ખીજા સાથે સરખાવવાની તથા મલતી કરવાની ઈકિરોપખંડના ઊસતા દોમાં જે કાંઈ તકરાર અને મેહનત ચાલીછે, તથા તે તકરાર અને મેહનતનું જે ભરોસો રાખવાજોગ શેવર આવીકાંછે, તે ઊપરથી આપણા જમાનાના ઈકિરોપખંડના એકમને મોહાટું માન મલેછે, અને તે ઊપરાંત આપણા લોકોને ઘણીજ જરૂરીઆત ભરેલી અને સમજવાજોગ ખીના તાજ થાઈ માલમ પડી આવેછે. હવે ખીનાઓ વાંચીઆથી આપણા લોકોમાં ખોલાતી આવેલી વાતો અથવા પછવાડેના જમાનામાં લખેલી હકીકતો જેટલી ખરી ઠહેછે, તેજ પરમાણે કેટલીએક ખોટી પણ ઠહેછે, અને જે કેટલીએક વાતો સાંભલીને આપણે કાઈવાર તેહનો અરથ સમજી શકતા નથી, અથવા તે વાતોમાં શાએરી દાખલ થાએઆથી આપણે તેહનો ખરો અથવા ખોટો ભાગ પીછાણી શકતા નથી, તે સંગ લાનો હવે નીશાનો તપાસીઆથી ખોલાસો થાએછે. આપણી મતલબ સદા હવેજ જોઈએ કે જે કાંઈ ખરી અને ભરોસો રાખવાજોગ હકીકત હાએ તે જાણવી તથા તપાસવી, અને તેહનો ખોલાસો જો ભરોસો રાખવાજોગ હાએ તો તે કમુલ રાખવું, અને આપણા જે વીચારો વગર આધારના હાએ તેઓને ખાતેલ કરવાને કસો આચકો ખાવો નહી. હવું કીધાથી સચ્ચાઈને મુસતફીમપણું મલેછે, અને તે વાત કદાચ તરત આપણને હવે લાગે કે તે સચ્ચાઈને તોડેછે, પણ શેવરમાં તેમ ખનતું નથી, અને ખરી હકીકત પછવાડે ભટકીને ખરીજ વાત મેલવીઆથી આપણાં દીલનો ગુ ગસ વીચાર દુર થાએછે, અને જે ચીજ આપણે કમુલ કરીએ તે ઊપર આપણો ભરોસો વધેછે તથા એતખાર સલામત રહેછે. વાસતે ઈરાનની પુરાતમ હાલતને લગતી હમોએ જે કાંઈ ખાખદો આગલ પરગટ કીધીઓછે તે હમારા ભાઈખંધોના ખાંધેલા વીચારને મલતી આવી હાએ,

અને આ મોરગાખનાં મેદાનની હકીકતપરથી જે વાતો જાહેર થાએ તે તેઓના આગલા વીચારોને મલતી નહીં આવે તો તેહને એકાએક ખોટી સમજવી નહીં, પણ તેહનો ખોલાસો ભરોસો રાખવાજોગ છે ઈઆ નથી તે ઊપર અંદેશો દોડાવવો.

ઈસતખરથી આસરે ઓગણપચાસ માઈલની વેગલાઈએ શીરા જથી ઈસ્તાન જતાં રસતાની ખાજુપર મોરગાખનું ગામડું તથા મેદાન આવેલું છે. એ ગામડું થાણાં વરણનું વણેલું છે, અને તેજ ઊપરથી એ મેદાનને પણ નામ મળેલું છે. એ મેદાનમાં આગલાં ઈસ્તાનની પડી ભાગેલી નીશાનો જે હવડે નજર આવે છે, તથા તેઓથી એ આખું મેદાન પંથરાઈ ગયેલું છે, તે ઊપરથી હવું માલમ પડે છે કે એ મુકામ આગલા વખતમાં એક મોહોટું અને નામીયું શહેર હતું, કે જે દમદમામમાં ઈસ તખર કરતાં થોડોજ કિતરતો દરજ્જો ધરાવતું હતું, અને તાંહાં નીરાં તની વખતે પાદશાહને કીજે આસાએન લેવાના ખગીયા હતા, અને તે વખતના લોકો એ મુકામને આ દુનીયાનું ગાએઆ ખેલુશત કરી સમ જતા હતા. દમદમામમાં એ શહેર જો ઈસતખર કરતાં કિતરતું હોએ તોપણ તે આગલા વખતની સોધ કરનારને કિતરતી અગતનું નથી, બલકે તેઓનાં દીલથી વધારે મોતેખર છે. મુસલમાન ગરંથકારો એ મેદાન વીશે કાંઈથી ભરોસો રાખવાજોગ હકીકત આપણને જણાવી ગયેઆ નથી. તેઓ એ મેદાન વીશે હવું સમજે છે કે ઈઆકિદીઓનાં ધરમ પુસ્તકોમાં જે પાદશાહ સુલેમાન વીશે લખેલું છે તેણે એ શહેર ખંધાવીડાં હતું, અને એ જગોએ જે પુરાની કબર અથવા ગોશા ખાંધે લો છે, અને આજસુધી સલામત છે તે એ પાદશાહની માએ ખાશીખા જે ઈઆકિદીઓના પાદશાહ દાકિદની આરત હતી તેહની કબર છે, અને તે ઊપરથી તેઓ એ જગાને “મશહદે માદરે સુલેમાન” નાં નામથી ઓલ ખે છે. એ ખાખદ વીશે સર કિલીઅમ આકિસલી ખોતાના ગરંથમાં તારીખે હાફેજ અખર નામની શરસી કેતાખનો હકલ જણાવેલા ફકરો ટાંકી જાય છે. એ કેતાખનો ખનાવનાર હાફેજ અખર કેહે છે કે—“મર

“ ગજારનાં મેદાનની પાસે સુલેમાન, કે જેહની ઊપર દરદ હોજો, તેહની
 “ માએની મશહદ અથવા કબરગાહ છે. એ મેદાન એઆર શરસંગ
 “ લાંબું છે, પણ તેહની પોહોલાઈ ઘણી થોડી છે, અને ઊપર જણાવેલી
 “ મશહદ એ મેદાનમાં આવેલી છે, તેહનું કદ ઘણું મોટાદું છે, અને તે ઊપ
 “ રની કારીગીરી કીમતી છે, અને એજ જગાપર ખીજી ઈમારતોના
 “ માહુબારત પથ્થરો પડેલા છે, કે જે અજાએખ જેહવાં કદના તથા ખના
 “ વરનાં દીશે છે, અને સુલેમાન પાદશાહ જે જીનોના સરદાર હતો તેહના
 “ હાકમથી જીનોએ એ સંગણું ખનાવી જીં હતું.”

હમદલા મસતોશી નામનો એક ખીજો ઊગમણ પરાંતનો ગરંથકાર
 પણ એજ માફક ખરોખર લખી ગએ છે, તથા શરસ નામનો ખનાવનાર
 એખન અલ ખલકીખાન એ મુકામને હવુંજ નામ આપીને ખીજું વધારે
 કેહે છે કે—“ એ મશહદમાં હવો તો ગુણુ છે કે તેમાં કોઈ મરદથી અંદર
 “ દાખલ થવાતું નથી, અને જો કોઈ દાખલ થાએઓ તો લોકો કેહે છે
 “ કે તે આંધલો થાએઆ વના રેહે નહી, પણ એ ખાખે કોઈએ તપાસ
 “ કીધી છે કે નહી તે માહુરા જાણીઆમાં આવી જીં નથી.”*

ઊગમણ પરાંતના ગરંથકારો આ મુકામ વીશે જે ઊપલી રીતે
 લખી ગએઆ છે તે ઊપર કાંઈ ભરોસો રખાતો નથી. એ જગામાં
 આગલા વખતની નીશાનો હવડે જે જુજ નજર આવે છે તે કરતાં આજ
 ૫૦૦ ઈઆ ૭૦૦ વરશની વાતપર એ નીશાનો ઘણી વધારે અને તેજ
 માફક સમપુરણ હોવી જોઈએ, અને તેહની મોતેખરી જોઈને કેટલાએક
 ઈરાની ગરંથકારો હવડે સુધી કેહે છે કે ઈસતખર અથવા તખ્તે જમશેદ
 જીન તથા પરીઓએ ખાંધી જીં છે, તેજ પરમાણે આ મુકામ પણ તેઓએ
 ખાંધેલો છે. હવે રીતે એ ગરંથકારો વીચાર જણાવી ગએઆ છે, અને
 વલી તાંહાંની એક કબરને તે જીનોના સરદાર પાદશાહ સુલેમાનની
 માએની કબર કરી દેડવી ગએઆ છે. પણ એ સંગલી વાતને તવારી
 ખથી અથવા અકલથી કાંઈ ટેકો મળતો નથી. ઈઆઝીદીઓના પાદશાહ

સુલેમાને કોઈખી વખતે ઈરાનનો મુલખ પોતાના અંમલ તલે રાખીઓ હાએ હુવું કોઈખી તવારીખની કંતાખથી માલમ પડતું નથી, તેઆરે તે ઈરાનમાં એક મોહોટું શહેર ખંધાવે અને તાંહાં પોતાની માએની કખર ખનાવે એ વાત માનવાને મુશકેલછે. પણ એ જગાનું નામ આજ લગ લગ છસો વરશ થાએઆં “તખતે સુલેમાન” કરીને ખોલાએઆમાં આવેછે તેહનું કારણ માતરે એટલુંજ નજર આવેછે કે એ જગાની ખુલંદી જોઈને તે વખતનાં લોકોએ એ મુકામ જન તથા પરીઓએ ખનાવેલોછે હુવું ગોઠવી ખેશાડીડિં, અને તે જનોના હાકેમ સુલેમાનનું તેહને નામ આપીડિં. ડીપર, જણાવેલો ગરંથકાર હમદલા મસતોશી ખીજે ઠેકાંણે સાફ લખી જાએછે કે તેણે “એ મુકામ વીશે જે ખેઆન કીધુંછે તે લોકોથી સાંભલીઆ મુજબ કીધુંછે, પણ તેહની અસલ ખરેખરી હકીકત કોઈને માલમ નથી.” એટલા ડીપરથી એ તથા ખીજા શરખી ગરંથકારોની સાખશી તુરી જાએછે.

ખીજાઓ જેઓ જન તથા પરીની ડીપલી વાતો માનવાને શરમ કરેછે તેઓ હુવું દેહછે કે, મુસલમાનોના પેગમખર મહમદના વલીહદ અલીની ઓલાદથી અવતરેલો ચકીદમો ખલીફ સુલેમાન ઈસવી સન ૭૧૫ નાં વરશમાં હકુમત ચલાવતો હતો, તેહની માએની આ મુકામપર એ કખર ખંધાવેલીછે, અને તે ડીપરથી તેહને “મશહદ માદરે સુલેમાન” ઈઆને સુલેમાનની માએની કખર કરી નામ આપીડિંછે. એ ખલીફ શામના મુલખમાં દમસક મધે રહીને હકુમત ચલાવતો હતો, તેહને પોતાનાં વતનથી જ્વારો માર્લ દુર સુધી પોતાની માએને ખુમીદા કરવાનું કારણ શું મલીડિં તે વીશે એ વાત કરનારાઓ કાંઈ ખોલાસો કરતા નથી. એ કખર અથવા ગોશની ખાંધનીમાં કાંઈખી મુસલમાનોને હાથની નીશાન માલમ પડતી નથી, અને જો આપણે તેહને કાંઈખી મુદત આપીએ તો ઓછામાં ઓછાં આજ ૧૪૦૦ અથવા ૧૫૦૦ વરશની વાતપર ઈઆને સાસાનીઆન પાદશાહોના અંમલમાં એ જગા ખંધાવી જોઈએ, કે જે જમાનામાં દુનીઆં મધે મહમદીઆન

દોર ડોઈના સપનામાં પણ હોતો નહીં. પણ એ મુકામ વીશે ઈંકિરોપી આન મુનાફરોએ જે કાંઈ સોધ કીધીછે અને માહીતગારી મેલવીછે તે ઊપરથી સામેત થાએછે કે એ જગા તથા તેહની ખાંધણી લગલગ ઈસ તખરની ખરોખરીનું પુરાતમપણું ધરાવેછે, અને આસરે ખેએથી તે તરણ હજાર વરણનું જીનુંછે. વાસને મુસલમાન ગરંથકારો એ મુકામને ઈઆકિદીઆના પાદશાહ સુલેમાનનાં નામપરથી ઓલખી ગએઆછે, અને તેહને લગતી જે ધારેલી હકીકત આપીછે તે ખોટી કહેછે, અને એ જગાને સુલેમાન પાદશાહ ઈઆ ખલીફ સુલેમાન કોઈખી સાથે કાંઈ સંબંધ હોતો નહીં હેવું પુરવાર થાએછે. એ જગા હાલમાં ભારગાખનાં મેદાનનાં નામથી ઓલખાએછે, અને કોઈ પાદશાહનું નામ લાગુ પાડી તેહને પીછાણવી હાએતો એ જગાને “તખ્તે કએખસર” કરી કેહેવું વધારે દરૂસતછે, કાંએકે એ નામના પાદશાહ સાથે ભારગાખ ઘણે સંબંધ રાખેછે, તેહનો આથમાણુ પરાંતના ગરંથકારોથી કેટલેએક ભરોસો રાખવાજોગ ખોલાસો થાએછે તે હકલ વાંચીઆથી માલમ પડશે.

આથમાણુ પરાંતના ઈંકિનાની ગરંથકારો એકમતથી લખી જાએછે કે પરસીયોલીસ અથવા ઈસતખરની પડોસમાં પાદશાહ કએખસરનાં વખતમાં એક શેહેર હતું, કે જાંહાં પાદશાહી લશકરની છાંવાળી પડી રહેતી હતી, તે ઊપરથી તે શેહેરને પસારગરડી કરીને કેહેતા હતા, અને એ શેહેર સાએરસ અથવા કએખસરએ[†] પોતાના દુશનોપર જે ક્ષતે

† આએરસ તેજ કએખસરછે એ બાબે આએ માહારાં મરવે લખાણોની વખતે મર હિલીઅમ જોનસ અને તેહની સાથના ખીજ ગરંથકારોના વીચાર કમુજ રાખેલાછે. વીદીઆવાન મર હિલીઅમ જોનસ એ વીશે લખેછે કે—“કએખસરને હું વગર હરકતે આએરસ કરી દેહું એ તે વીચાર ફરવવાની મહને કોઈની ધામતી નથી, કાંએકે કુરાંસના પાદશાહ લુઈ સઉદમા અને લુઈ દમમા અને ઓથો, (એ એકજ પાદશાહ) વીશે જો હું શક લાઉંતા કએખસર અને આએરસ વીશે મહને શક લાવયો જોઈએ, પણ તેમ કાંઈ છે નહીં.” [જુલો મર હિલીઅમ જોનસે આગલા ઈરાનીઓ વીશે કતકતા મંચે એરીઆ ટીક સોસાએટીની સામણે કરેલું બાશાણુ, એરીઆટીક રીસરચીસનાં પુસતક ૨ જીને મર્ક ૪૫ મે.]—મર જોનસે ઉપલા વીચારો આપીઆ પછી પાછલના વીદીઆવાનો કેહેછે કે ઈંકિનાનીઓએ લખેલી તવારીખનાં પુસતકમાં જણાવેલા સાએરસ ઈરાનનો ઘણો નામીયો પાદશાહ યાઈગએઓછે તે ખરૂંછે, પણ એ ઘણી કએખસરથી તદન જુદાજ હતો.

મેલવી તેહની ઈઆદગારી રાખવાને કીજે પોતાની ખુશીથી ખંધાવોડિં હતું, અને એ શેહર મધે વરશમાં ફેટલીએકવાર તે તીરથે જાનો હતો, તથા પોતાની સાથે મોખેદોને લઈને પોતાના ધરમને લગતી ફેટલીએક કીરીઆ કરનો હતો, અને પાદશાહ સાએરસે આ જોહાનથી કુચ કરી જાવા પછી પોતાનાં તંત્રને રાખવાને કીજે એજ મુકામ ચુંદી કાહાડીઆ હતો. વલી એજ દેશના પદ્મવાહેના ખીજા ગરંથકારો જેઓએ સેકંદર રૂમીની પાદશાહીના વખતમાં પોતાના ગરંથો ખનાવીઆ હતા, અને જેઓની લખેલી પોતાના વખતની તવારીખ તેઓની આગલનાં ગરંથ કારો કરતાં વધારે ભરોસો રાખવાજોગ માલુમ પડેછે, તેઓના જણાવીઆ પરમાણે સેકંદર પેહેલાં ઈરાન પ્રતે કરીને હીંદુસ્થાન તરફ રવાને થાએઓ, અને તાંહાં પોરસ રાજા સાથે લડાઈ કરીને પાછો ફરીઓ તીઆરે આવતી વખતે તેણે પસારગરડીમાં કિતારો લીધો હતો, તેવારે તેહને હુવી ખમર થઈ હતી કે પાદશાહ સાએરસ અથવા કએખસરનું દોખમું અથવા ગોષો તે જગાપરછે. એ વાત સાંભલીને સેકંદર તે જગા જોવાને ગએઓ હતો, અને તેહની સાથે ખીજા ફેટલીએક ઈંકિનાની સરદારો પણ ગએઆ હતા, તેઓને મોહોડેથી સાંભલેલી હકીકત કીપરથી એરીઅન નામના એક નામીઆ ઈંકિનાની ગરંથકારે પોતાનાં પુસ્તકમાં ફેટલીએક જાણવાજોગ ખીના જણાવીછે (તે હવેપછી વાંચીઆમાં આવશે.) તે ઘણી એ જગાને પસારગરડી કરી નામ આપી ગએઓછે. એ આગલા ઈંકિનાનીઓએ નાંમ આપેલું પસારગરડી શેહર હવડે કાંહાંછે તે ખામે આજ પચાસ વરશમાં મુસાફરો તથા ઈંકિરોપખંડના ખીજા ચંચલ એલ માઓના હાથથી ઘણી શોધ ચાલીછે. તેઓએ ઘણીએક ભાંજગડ તથા ખેહડ ખોલથી હવું ઠેરવીકીંછે કે આ ભોરગાખનું મેદાન તેજ આગલા વખતનું પસારગરડી શેહરછે. કાંએકે ઈંકિનાની લખનાગએ પસારગરડી વીશે જે કાંઈ લખી ગએઆછે તેહની ઘણીખરી નોશાનો હવડેનાં ભોરગાખનાં મેદાન સાથે મલતી આવેછે, તથા એ મેદાનમાં હજુરસુધી ખચેલી ચીજોપરથી તેઓનું મોહોડું પુરાતમપણું પુરવાર થાએછે, તથા

તેહની દસા અને વેગલાઈ મલતી ઊતરેછે. એ મોરગામનું મેદાન આગલા વખતનું પસારગરડીજે તે ખામે તવારીખની ખોલ કરનાર નામીઓ જરમન ગરંથકાર પરોણેસર હીરન હેઠલ જાણાવેલી રીતે પોતાનો વીચાર આપી જાએછે—

“જે જગાને આગલા ઈંજિનાનીઓ પસારગરડી કરીને કહેતા હતા, તે જગા કાંહાંછે તે હવડે શક વગર મુકરર થાઈગિંછે, અને એ ખામેની ઘણીખરી માહીતગારી વીશે આપણે મીં મારીઅર અને તેહની પછી સર પોરટરના આભારમાં છઈએ. એ ખંધે મુસાફરો એક મતથી જાણાવેછે કે પસારગરડી શેહર આ મોરગામનાં મેદાનમાં હતું. એ મેદાનમાં હવડે એક ગામડું આવેલુંછે. એ જગાપર આગલાં ઈરાનનાં ખાંધકામની ઘણીએક જાણવાજોગ નીશાનો મલી આવેછે. મરદસતનું મેદાન કે જાંહાં તખતે જમશેદ આવેલુંછે તે સાથે એ મેદાન લગતુંછે, અને એ ખંધે વચ્ચે ઝોગણપચાસ માર્ફલનો તશવતછે. કોઈખી આગલા ગરંથકારે તખતે જમશેદ અથવા પરસીપોલીસ અને પસારગરડી વચ્ચેનો તશવત આપણને જાહેર કીધો નથી તેથી આપણે દલગીર છઈએ. પણ એ વેગલાઈ ઘણી મોહાટી હતી નહી તે સેકંદરના સરદારોએ એરીઅન ગરંથકારને જાણાવેલી હકીકતપરથી માલમ પડી આવેછે. સેકંદર પરસી પોલીસથી પસારગરડી તરફ કુચ કરી ગએઓ હતા, અને પરસીપોલીસ હાથ કીધો પછી તેણે પસારગરડી હાથ કીધું હતું.

* * * * *

“મોરગામનાં મેદાનની ખાજુપરથી ખુરઆખ નામની એક નદી વેહેછે તે નામ કએખસરૂપરથી નીકલીગિંછે, અને એ નદીનાં પાણી ખંદ-અમીરમાં ખાલી થાએછે તેથી કેટલાએક લોકોએ જુલથી એ ખંધે નદી જોને એકજ દેડવીછે. એ મોરગામનું મેદાન ઘણું ફલવાનછે, અને જેવારે પોરટર ગએઓ હતા તેવારે તાંહાં ઘણી ઊતમ ખેતીવાડી ચાલતી હતી. એ પરાંતમાં આગલા વખતની જે પડી જાગેલી છનસો નજર આવેછે તેઓની ખનાવટ તથા એજ મુકામપર ખીલારોકા હરૂશે જોવામાં

આવેછે, તે ઊપરથી કાંઈ શક નહી રહેતો કે તે સંગલું કચ્છેઆનીઆં નોના વખતનુંછે. પોરટરે એજ જગોપર હુંગરની ખાનુપરથી એક તખતો નોઈ કાણાડીએછે, તે તખતો મોહાયા સંગેમરમરના પથ્થરોથી ખનાવેલોછે અને તેના પથ્થરો કારીગીરોથી એકખીબ સાથે મેલવેલાછે. એ તખતો તરણસો ફીટ લાંબો અને બસો અઢાણું ફીટ પોહોલોછે, તે કદ ઊપરથી બાણીઆમાં આવેછે કે તેહની ખાનુએ એક બુલંદ મેહલ હોવા નોઈએ. એ સંગલી જગાને હવડે તખતે સુલેમાન કરી નામ આપી આમાં આવીગિંછે.”*

હવે મોરગાખનું મેદાન અથવા તખતે સુલેમાન તેજ આગલા ઈંતિનાનીઓનું જણાવેલું પસારગરડી શેહરછે, એ વાત ઊપલી ખીનાથી ગોઠવીઆ પછી અને એ મુકામ કહા જમાનામાં કાચેમ હતો અને તાંહાં આપણને શું નોવુંછે એટલો ખોલાસો કીધો પછી એ જગાની હવડેની હાલત જે મુસાફરોના નોવામાં આવીછે, અને તે નોએઆથી તેઓ આગલા વખતની કહી કહી નીશાનો એકખી શકેછે તથા તવારીખ સાબેત કરેછે તેહની વીગતવાર ખીના હમો હુલ પરગટ ફરીએછે.

હમોએ આગલ જણાવીગિંછે કે એ મેદાન હવડેનાં તખતે જમ શેદથી આસરે એગણપચાસ માઈલ છેડેછે, અને તેહની ખાનુપર ખુર આખ નદી વેહેછે, અને તાંહાં મોરગાખનું ગામડું પાણુ છે. એ વીચે સર આર. કે. પોરટર પોતાની મુસાફરીનાં દાસ્તાનમાં કેહેછે કે—

“હમો સાંહાંજના આસરે ઠાા કલાકને અંમલે મોરગાખનાં ગામ હાંમાં આવી પોંહાંચીઆ, અને તાંહાં એક મેહમાનખાંનાંમાં† ઊનારો કીધો. એ મેહમાનખાંનું ઘણીજ કંગાલ હાલતમાં હતું, અને તેથી મહને ઊતારામાં કાંઈ સુખ નીપજે હવું હતું નહી, તોપણ તાંહાં આગલા જમાનાની જે માહબારત નીશાનો હું નોનાર હતો તેહની મહને એટ લીતો ઊલટ હતી કે તે સંગલી અડચણોની મેં કાંઈ દરકાર રાખી નહી,

* હીરનસ હીસગરીકલ રીસરચીમ, એશીઆ, પુમતક ૧ હું મર્ક ૧૩૭—૮.

† હીરનનાં મેહમાનખાંનાં આપણી હીંદુસ્થાનની ધરમશાલાઓને મલ્કતાં આવેછે.

અને મોંઠ મારીઅર એ મુકામ વીશે આગલ જે હવાલ જણાવી ગએઓ હોતે તે ઊપરથી તે જલદીથી જોવાને કીજે માહરા દીલમાં ધીરજ રહે તીતી નહી, અને તાંહાં ખેએ દાહાડા રહીને ઈરાનના ખલતા સુરજનો તાપ ખમીને મેં જે કાંઈ જોઈશિં અને આગલા વખતની ઈઆદગારીનો ખજનો તપાસીઓ તે વખત કાંઈખી રીતે શેકટ ગએઓ હેવું હું કધી ધારશ નહી.

“ખીજે દાહાડે સહવારનાં ઘોડાપર સવાર થાઈને મોરગામનાં ગામડાંમાંથી હું બાહર નીકલીઓ, અને દખાણુ તરફ રસતો પકડીઓ. તાંહાં ખેએ ટુંગરોની વચ્ચેથી મારગ આવેછે, તે મારગે મેં આસરે એઆર માઈલની મંજલ કીધી, અને તેઆરપછી જમના હાથપર ફર તાંજ એ ભાગી પડેલાં શેહરની મોહોટી નીશાંનો મહને દેખાવા લાગી, કે જેહને તાંહાંના ગામડીઓ તખ્તે સુલેમાન કરી દેહુછે. એ તખ્ત એક ઓટલાના આકારનુંછે, અને તે એક ટુંગરની ટેકડીનાં મથાલાં સુધી ઊંચું બાજુપરથી તમામ સંગેમરમરથી ખાંધી લીધેલુંછે, અને તેહની ઊપર આગલ કાંઈ ઈમારત હોએ હેવું લાગેછે. એ સંગેમરમર તમામ સરેદ રંગનોછે, અને તેહના કટકા ગોઠવવાની હીકમત ખીજાં કાંઈ દેશથી ઊતરતી પડે હેવી નથી. એ ઓટલાની લંબાઈ ૩૦૦ ફીટ અને પોહા લાઈ ૨૯૮ ફીટછે અને ઊંચાઈ જમીનથી ૩૮૫ ફીટછે. એ ઓટલા જે જાતનાં સંગેમરમરથી ખાંધેલોછે, તે પથ્થર કૈથે પડોસમાં મલી આવતો નથી વાસતે દુર દેશથી આવવો જોઈએ. એ પથ્થરોપરની નીશાનો ઊપરથી મહને હેવું માલમ પડીશિં કે તે ખોધી કાહાડતી વખતે એક સરખા આકારના અને ખેસતા ખનાવીને દુર દેશથી તઈઆર કરી એ જગાએ મોકલીઆ હશે. એ પથ્થરોના ચીરાઓપર લોહાડું જડી લીધેલું હું તે કાહાડી લેવાની ધારણાથી તાંહાંના રેહવાસીઓએ એ નીશાનોને ઘણું નુકસાંન કીધુંછે. એ ઓટલાની વચમાં ટુંગરના ટુકડા પડેલાછે, અને મેં તાંહાં સોધ કીધી પણ તે ઊપર કાંઈ મીનારા માહરા જોવામાં આવીઆ નહી, તોપણ તાંહાં કાંઈ ઈમારત ખાંધેલી હોએ તે

વાત હોવી મુશ્કેલ નથી, પણ એ મુકામ પાછાહોનો મેહલ હતો ઈચ્છા ધરમની કાંઈ જગા હતી ઈચ્છા કીલ્લો હતો તે માલમ પડી શકતું નથી.”*

સર પોરટર હેયું ધારેછે કે આગલા ઈરાનીઓ જેવારે પોતાના ધરમને લગતી કાંઈ કીરીઆ કરતા હતા તેવારે સંગલાઓએ એકઠા મલ વાને કીજે એ આટલો બનાવીઓ હો, પણ તેહની કીપર ખીજી ઈમારત હોએ હોયો જેવારે વીચાર આપીઆમાં આવેછે તેવારે એ વાત ચોકસાઈથી બોલાતી નથી. એ મુસાફર આગલ ચાલતાં બોલેછે કે—

“આ તખત અથવા આટલો જોઈ રહેઆ પછી હું હેલ કીત રીઓ, તે જગોની જમીન સંગલી ખેતીવાડીથી કામે લાગેલી હતી. હું આસરે પાઆ માઈલ ચાલીઓ અને એક ગોલ મુરજ જેહવી ઈમારત માહારી નજરે પડી કે જેહને મીંઠ મારીઅરે એક આતશકદેહ દેડ વીગિંછે. એ આતશખાનું પાણુ બધુક રેહ હેવી રીતથી કીપલાં તખત નીજ માફક સંગેમરમરનું બાંધેલુંછે. એ ઈમારત બાંધે બાબુથી આસરે ૯ ફીટ પોહાલીછે, અને ૪૯ ફીટ ડીંચીછે, અને ૬૨ હા ફીટ ડીંચા ૧૪ સંગેમરમરના પથ્થરોથી એ ડીંચાઈ પુરી થાઈછે. એ મુરજની એક બાબુપર દરવાજાની નીશાન જોવામાં આવેછે, અને મથાલેથી નક શીદાર કોતરનીનો એક પથ્થર લગાર બાહર નીકલીઆથી કીપરની હથ માલમ પડેછે. કીપલાં તખતનીજ માફક એ ઈમારતની લોદોને હથથી ખરાખી થાઈછે. એ આતશકદેહ જોઈને ખીજો એક પાઆ માઈલ હું આગલ ચાલીઓ તેવારે મારગમાં એક ચોરસ મીનારો માહારા જોવામાં આવીઓ, તે મીનારાનો જે લાગ સલામત હતો તે ૨૦ ફીટ ડીંચો હતો, અને તેહમાં માતર બેએજ પથ્થરો હતા. એ મીનારાની તરણુ બાબુઓ ઘણી સજાઈદાર હતી, અને ચોથી બાબુ જે ચોતર દશા તરફ હતી તે કીપર ખીલારોકા હુફેની ચેઆર હાર. (કાંઈ ઈઆદગારી દાખલ) કોતરેલી હતી. એ કોતરેલા હુફેની મેં ચોકસ નકલ કીતારી લીધી, એ લેખ સોજજો અને ઘણી સારી રીતે પાડેલા હતા.” હવે

ઈંકારોપખંડના કંટલાએક કામેલોએ એ ખીલારોકા લેખો વાંચવાનો એક કાએદો ખનાવીઓછે તે રીત પરમાણે એ લેખ જે સર પોરટર પોતા સાથે ઊતારી લાવીઓ હતો તેહનો શું તરજુમો થાએઓછે તે આગલ જોવામાં આવશે.

“વલી હું એક ખીજો પાઆ માઈલ આગલ વધીઓ, પણ તાંહાં મહને કાંઈ નીશાનો માલમ પડી નહી. પછી આગલ ચાલતાં એક ટેકડો નજર આવીઓ કે જે ઊપર ચહુડવાને આગલ સીડીડીઓ મુકેલી હતી. એ ટેકડાની વચમાંથી ગોલ અને ઘણીજ કિમત જલેહુ આપતો એક મીનારો કિલો જોવામાં આવેછે, પણ તે તલીએથી તદન ધંકાઈ ગએ ઓછે. જે ભાગ ઊપર રહેલો દેખાતો હતો, તેહની કિંચાઈ આસરે ૪૦ થીતે ૫૦ ફીટની હતી, અને તેમાં માતરે એઆરજ પથ્થરના ટુકડા નજર આવતા હતા. એ મીનારો એ કરતાં વધારે કિંચો જોઈએ, કાંએકે તે માથાંપરથી ભાગેલો દોગ્રેછે. એ મીનારાની ખાજુપર સંગે મરમરનો એક એટલો ખાંધી લીધેલાછે, અને તે એટલાનાં એઆર ખુણાંપર પણ આગલ હવાજ મીનારાની નીશાન જોવામાં આવેછે, અને એ દરએક મીનારા એક ખીજાથી ૧૦૮ ફીટને છેટે આવેલાછે. એ મીનારા માહલા એકની ખાજુપર આગલ જેમ જણાવેલુંછે તેજ માફક એઆર એલના ખીલારોકા હરશે કોતરી કાહુડેલા દીશેછે.” એ ટેકડા પર હવાજ રીતે ખીજું કંટવુંએક સંગેમરમરના પથ્થરનું ખાંધકામ જુદી જુદી જગાએ નજર આવેછે, પણ તે એટલુંતો પડી ભાગુંછે કે એલખ વાને ગુશકેલ પડેછે. હવડેના ઈરાની લોકો એ જગા વીશે કહેછે કે તાંહાં આગલ દેવ લોકોની દરખાર ભરાતી હતી તેથી તેઓએ એ ટેક ડાને દેવની દરખાર કરી નામ આપીકિંછે. પણ ફરંગે પુરહાને કાતેમાં “દેવ” એ ખોલનો અરથ “લડાએક માણસ અથવા પેહેલવાન” કરી કાઢેછે, અને શાહનામાં પરમાણે તાતારના લોકોને એ નામ લાગુ પડેછે, અને હવડેના ઈરાનીઓ “દેવ” એટલે જન ઈઆ રાખશ હવો અરથ કિઠાવેછે, એટલા ઊપરથી એ નામ કોઈ આગલા વખતની હકીકત ઊપ

રથી ચાલીકિં હાએ તોપણ પેહેલવાંનોની દરખાર અથવા તત્તારના લોકોની દરખાર અથવા રાખશ લોકોની દરખાર, એ તરણેમાંથી કીઆ અરથ એ મુકામને લાણુ પહેછે તે જાણવાને મુશ્કેલછે. સર પોરટર જેણે એ જગા તપાસીછે તે ઘણી એ બાબે ખોલાસો કરતો નથી, પણ તે હવું ધારેછે કે એ મુકામપર આગલ કાંઈ વાલી લીધેલું છાપડું હાએ હવું લાગતું નથી, પણ તે મુકામ ખોલલો ધારીઆમાં આવેછે.

સર પોરટર આગલ ખોલેછે કે—“એ ટેકડાપરથી અગાણીખુણાં તરફ ફેરલાએક મીનારા જેહેવી નીશાન માહુરા જોવામાં આવી, તે તરફ અરધો માઈલ મંજલ કાપી હું જઈ પોંહ્યાંચીઆ. તાંહાં એક ખુલ્લું ઈમારતની હેલનો ભાગ સલામત રહેઆ હતા, અને પાએઆપરથી માતરે મીનારાના કટકા જોવામાં આવતા હતા. એ પાએઆની લંબાઈ ૧૫૦ ફીટ અને પોહોલાઈ ૮૧ ફીટ હતી, અને તે કીપર હારદાર તાંહાં મલી આવે હવા કાલા પથ્થરના થામો આવેલા હતા, પણ વચમાં એક થામ સફેદ સંગેમરમરનો હતો.” એ ઈમારતને ખેએ તરફથી ખેએ દર વાજા મુકેલા લાગેછે, અને સર પોરટરના ધારીઆમેલે પકુસરક લખી જાએછે કે—“ઈરાનના પાદશાહો પોતાની પાદશાહી હાથ કરતી વખતે જે જગાએ તાજ લેતા હતા તથા લડાઈની વખતે પરમેશ્વરની ભગતી કરતા હતા.” તેજ જગા આએછે. પકુસરકના ખોલેખોલ લખવાની આપણે ભાંજગડ પડતી રાખીને જોઈએછે તો એ મુકામ કાંઈ ધરમની કીરીઆને કીજે દેવેલો હાએ, અને કચોખસડના વખતમાં પરમેશ્વરની ભકતી કરવાની એ જગા હાએ તેમાં જાહજો શક જોવામાં આવતો નથી. એજ જગાપર સર પોરટરે એક જાણવાજોગ અને માહુરાત ખોલ કીધી હતી તે વીશે એ ઘણી હેલ જાણાવેલી રીતે ખેઆન કરી જાએછે.

“એ ઈમારતને એક ખાનુપરથી આસરે ૬૭ ફીટની વેગલાઈએ એક ચોરસ થામલો જોવામાં આવેછે; એ થામલો આસપાસની સંગલી ચીજોથી વેગલો હાલો કીધેલોછે, અને માહુરી તપાસ મુજબ ૧૫ ફીટ જાંએછે, અને તે એકજ પથ્થરનો ખનાવેલોછે. એ થામલો તપાસતાં

તેહની વાવખુણાની ખાજી તરફ નેગાહ પોંછાંચાડીઆથી એક કીમતી ચીતાર માણસી નજરે પડીઓ તે જોઈ મહને ખુશાલી ભરેલી અચરતી લાગી. મં એ ખેમુલા ચીતાર તથા તેહની ઊપરના ખીલારોકા હરફની એઆર ગોલની તખતીનું ભરત લેવાને તથા નકલ ઊતારવાને વીલમ લગાડીઓ નહી.

“એ થામલાની ખાજીપરનો ચીતાર [જીવો નકશ] પથ્થરપર ઊપ રેલો કોતરી કાઢાડેલો. તેમાં એક માણસનો એક ખાજીનો આકાર ઊતારેલો. તેણે એક લાંબો જભો પેહરેલો છે કે જે ગરદનપરથી ઘૂંટી સુધી ઊતરેલો. તેહનો જમનો હાથ ખંદગી કરતો હોય એ રીતે ઊઠા વેલો છે, તે હાથ અને નાકાંપરથી કાંઈએક નુકશાની પાંખીઓ છે તોપણ તે ખોલ્લો હોય હવું નજર આવેલો. એ માણસે પોતાનાં માથાંપર એક ટોપી પેહરેલી છે તે ખેસતી આવેલો, અને પછવાડેથી તેહની ગરદન ધાંકી નાખેલો, અને તેહની હાંથે થોડાએક ખાલ નજર આવેલો. એ ટોપીપર કાંનની ઊપરથી એક ગોલ દાગીનો હોય હવું ચકર પાડેલું છે, અને ટોપીપર ખાલના સરેહતા ખતલાવવાને કીજે નીશાન રાખીલો. એ ચીતારનું મોહાડું ઘણું ખડું લાગી ગયેલું છે, તોપણ તે ઊપરથી તેહનો આકાર સમજ પડી શકેલો. એ માણસે જે જભો પેહરેલો છે તેહની ખાંચે આગ લથી તે હાલની ચાર સુધી ઘણીજ ખુશનુમાં કોતરણીથી ગોલાખની કોર ભરી લીધી છે, અને વલી ફરતી ચારપર પણ હાલથી તેહનીજ ઝાલર છે. એ ગોલાખો ઘણાં ખુખસુરત કોતરીઆં છે, એટલુંજ નહી, પણ તેમાં ખારીકી અને કદનો ઘણો હીસાખ રાખીઓ છે. એ માણસની ખંધે ખાજીઓપર ખેએ ખેએ પાંખો આપેલીઓ છે તે તેહનાં માથાં કરતાં બિંચી લાગેલો, અને વલી હાલ પગવેર ઊતરેલો, તથા એ પાંખોનાં પીછ પણ ઘણી ખારીકીથી કોતરેલો છે. એ ચીતારમાં અચરત જેહવો આકાર એ દીશેલો કે એ માણસની ટોપીની વચમાંથી ખેએ સીંગડાં જેહવો કાંઈ આકાર નીકળેલો છે, અને તે સીંગડાંઓની વચમાંથી ગોલ આકારનાં તરણ વાસણો મુકેલાં જોવામાં આવેલો, તેઓની ઊપર તથા હાલથી દડા

પાદશાહ સામેરસ (કર્ણાટક) ની પાંચેલી તસવીર.

રાખેલા છે. એ તરણે વાસણોની ખામુઓ પર મેઝે નાધલાં જનાં વરોને ચીતાર છે, તેઓ મીસર દેશ મધે આગલા વખતમાં જે નાધલાં ચીખીસ નામનાં જાનવરોને માંનતા હતા તે હવે આકારનાં છે. એ સંગલાંનાં મથાલાં પર હરેની તખ્તી છે. એ માણસનો લંબાઈ પગથી તે માથાં સુધી ૭ ફીટની છે, અને તે હવે પગ આગલના પથ્થરની પોહાલાઈ પ ફીટ છે. એ થામલો મથાલેથી ઘણો ભાગી ગએલા છે. પણ ચીતારનો હાથ અને ચેહેરો જુજ ખરામ થાએઆ સવાએ ખીજું કાંઈ નુકસાન પોહાંચીકાં નથી. એ ચીતારનાં શરીરના જુદા જુદા ભાગો એક બીજાથી મેઝાંદાજે મોહાસા અથવા નાધલા નથી, અને તેઓમાં કસી ખાંમી નજર આવતી નથી. હેની ખનાવટ તથા રોનક પણ પીછાણ કરનાર ઘણીઓને મનમાનતી છે, અને મીસરની ખાંધણીમાં લાકડાંના કટકા જે હવે ચપતી ઘપના જે ચીતારો જોવામાં આવે છે તે હવે આ ચીતાર પાડેલા નથી. એ ચીતાર જોઈને ઈંગ્રાની લોકોમાં જે માદી અને ખુખસુરત ઓલરની ભરતના નકશો પાડતા હતા તે મહુને ઈઆદ આવીઆ, અને એટલાં કારણથી તથા કોતરણીના એલમને શરમેદો કરવાને કીજે મેં માહરી તરફથી એક કાપો વધાર ઘટાર કરીઆ વગર એ ચીતારની નકલ કીધી છે, અને માહરા ખીજા સંગલા ચીતારોમાં પણ મેં એજ નેમ રાખી છે.”

હવે એ ચીતાર કોણ મરદની તજવીજ ખતલાવે છે તે કોઈથી ખરે ખર કહેવાઈ શકતું નથી. હમોએ કોપર જણાવેલું છે કે એ ચીતારનાં માથાં પર ખીલારોકા હરેની એક તખ્તી આવેલી છે તેજ માફકના હરે આ મોરગામનાં મેદાનમાં ખીજે ઘણેએક ઠેકાણે આવેલા છે. તેઓનો કિતારો કરીને એક નકલ સર રાખરટ દેર. પોરટર પોતાની સાથે ઈકો રોપખંડ લઈ ગએઓ હતા, અને તાંણાં ગરાટફેંડ નામના એક કાખેલ ફરેએ પોતે એક કાએદો ખનાવી એ તખ્તીના હરે કાઢવાવીઆ

* જુઓ ઉપર ટકિલા કકરાઓ વીચે પોરટરસ રસાયેનસનાં પુસ્તક ૧ લાને સર્કે ૪૮૧ થી ૪૯૩ સુધીમાં.

હતા. તે હરેશોનો તરજુમો સર પોરટરનાં પુસ્તક મુજબ ગરાટરે'ડે આ રીતે કીધા છે—

મલક, કએખસરૂ, શેહનશાહ, જહાનશાહ.

નોંધે એ હરેશો ઊપલી તસવીરને મથાલે આવેલા છે તેજ માફક ખીજાં ખાલી છેકાણાંઓપરખી આવેલા છે, અને ગરાટરે'ડના ઊક લાવીઆ પરમાણે એ તસવીર પાદશાહ કએખસરૂની ઠહે છે, તોપણ તેથી સર પોરટર એ નકશ પાદશાહ કએખસરૂની પોતાની તસવીર છે હવું કબુલ કરતો નથી, અને એ ચીતાર કોઈ પ્રેક્ષતાનો છે અને આગલા ઈરાનીઓના ધરમ સાથે કાંઈ સંબંધ રાખે છે હવું તે લખી ગએઓ છે. પણ સર પોરટરનો વીચાર ઈઝિરોપખંડના કાબેલોએ ખાહાલ રાખીઓ નથી, અને તેઓ હવું દેડવે છે કે એ તસવીર ખરેખર પાદશાહ સાએરસ અથવા કએખસરૂની પોતાની છે. પોરટરનું પુસ્તક પરગટ થાએઆ પછી ઘણાં વરશે પરોક્ષેસર લાસન નામના એક ખીજા વીદીઆવાન ઈઝિરો પીઆંને એજ હરેશો પ્રીને સુધારીને ઊકલાવીઆ છે તે ઘણી એ ખીલા રોકા હરેશોનો આ રીતે ઊચાર કરે છે—

અદમ કુરૂશ ખશાયથીય હખામનીસીય.

અ ર થ .

હું છું કએખસરૂ, પાદશાહ, કએઆનીઆંન.†

ઈઝિરોપખંડના કાબેલો જે કાએદાથી હવડે ખીલારોકા હરેશો ઊકલાવે છે તે વીશે ઈંગલંડનાં એક આપાનીઆંનો ચંચલ લખનાર જેણે ઘણીજ કાબેલીઅતથી એ કાએદાની તપાસ લીધી છે તેહેના જણાવીઆ મુજબ “એ કાએદા ખોરો છે હવું આપણીથી કાંઈ કહુવાઈ શકાતું નથી, તોપણ તે પુર એતેકદ રાખીઆ જોગ છે તેપર પણ આપણને લરોસો મલતો નથી.” પણ આ ચીતાર જે કએઆનીઓનાં વખતનાં ખાંધેલાં એક શેહરમાં આવેલો છે, અને તે સાથે એ મુકામ પાદશાહ કએખસરૂના

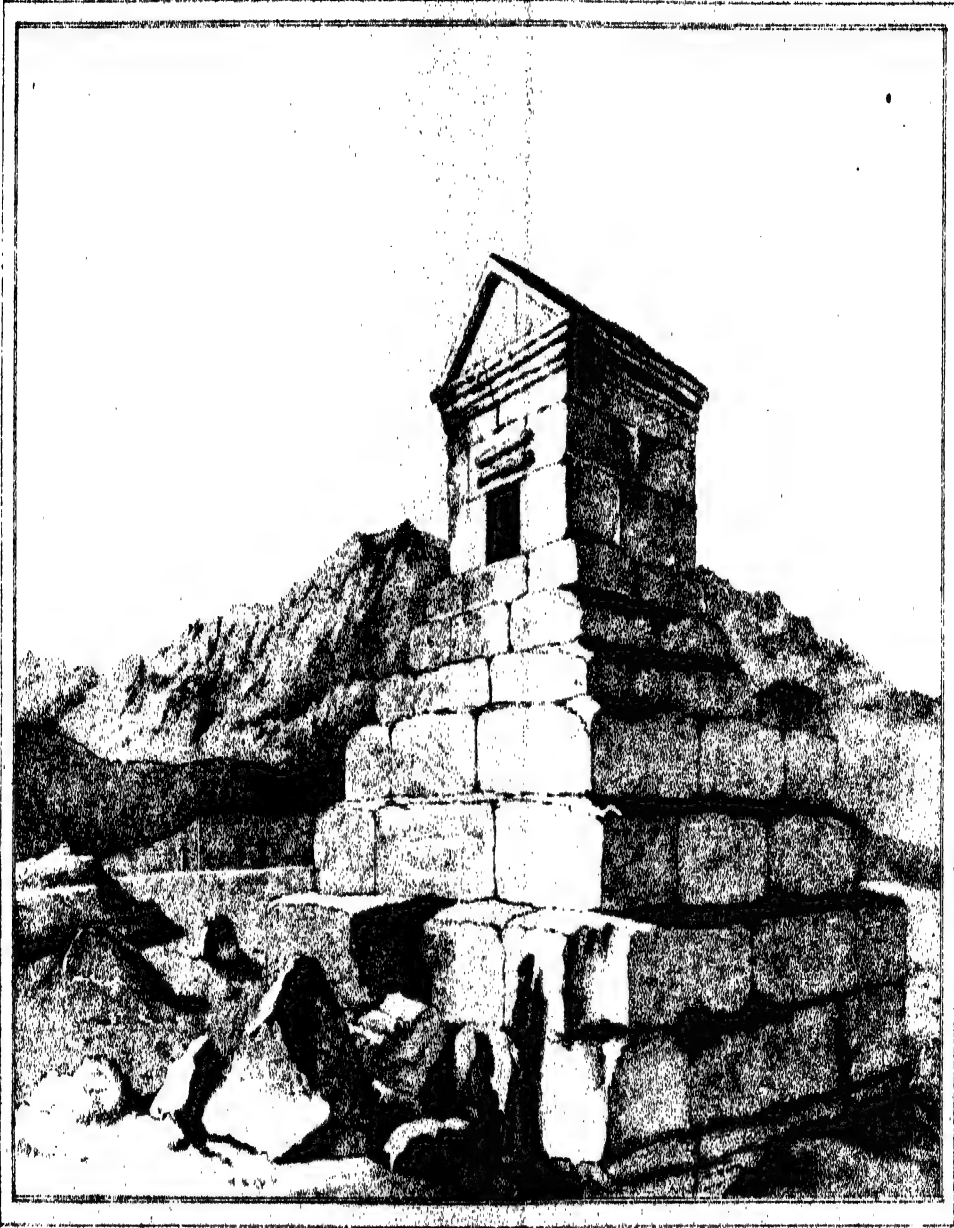
જમાના સાથે મોહોટો સંખંધ રાખે છે તેથી આપણે એ તસવીર કએખસ રૂની ધારીએ તેમાં હમોને કાંઈ ગેરવાજખી નજર આવતું નથી, અને એ ચીતાર કાંઈ ફરેસતાનો છે હવું સર પોરટરે પોતાનું મત જણાવી ઊં છે, અને તે મત ઈંકીરોપખંડના કામેલોએ પડતું મુકી ઊં છે તે હમારા ધારીઆમેલે ઘટતું કીધું છે.

એ ચીતારના થામલાની આસરે એક માઈલની વેગલાઈપર એક ખીજ પડી જાગેલી ઈમારત જોવામાં આવે છે. એ ઈમારત વીશે ઊપર જણાવેલો મુસાફર બોલે છે કે, “ હવડેના ઈરાનીઓ એ ઈમારત આગલા વખતની એક ધરમશાલા હતી હવું કહે છે, અને એ ઈમારત જોવાથી અને તે ઊપર એક આરખી તખ્તી વાંચીઆથી માહુરા ધારીઆમાં હવું આવે છે કે તે ઘણાં કદીમ વખતમાં ખંધાએલી હતી, પણ પછવાડેના મુસલમાન હકુમતવાલાઓએ તેહને એક ધરમશાલાને દેકાણે કાંમે લગાડી છે. એ ધરમશાલા આસરે ૬૦ થી તે ૮૦ ફીટ લાંબી છે, અને તેટલી જ પોહાલી છે; તેહની એક બાજુપર એક દરવાજો મુકેલો છે, અને અંદર કેટલીએક નાધલી કોઠરીઓ છે, તેઓના દરવાજા ઘણા નાંધલા છે.”

ભોરગાખનાં મેદાનમાં એક સકીથી અગતની અને ચરચા ઊઠવા જોગ નીશાનનું હવે હમો બેઆન કરીએ છે. ઊપલી ધરમશાલાથી આસરે ૨૦૦ વારની વેગલાઈએ એક અજાએજ તરેહની ખાંધણીની નાંધલી ઈમારત જોવામાં આવે છે કે જેહને હવડેના ઈરાનીઓ “ મશહદે માદરે સુલેમાન ” ઈઆને સુલેમાનની માએની મસજદ કરી કહે છે, પણ એ નામ કહેવું વગર આજ્ઞારનું છે તે હમોએ આ ખીનાંની શરૂઆતમાં જણાવી ઊં છે, અને હવું જાહર કીધું છે કે એ ખાંધણીની સાદાઈ અને મોતેખરી જે તારીફ કરવા લાએક છે તે કોઈ મુસલમાનના અંમલમાં ઊભી થાઈ નથી. સર પોરટર કહે છે કે—

“ આ જાણવાજોગ ઈમારત ભોરગાખનાં મેદાનના નઈરૂતખુંણા તરફના ડુંગરોની હેઠવાઈમાં આવી છે. તેહની આસપાસ મીનારા તથા ખીજી ખાંધકામ પુશકલ વીખરાઈ ગએલું પડેલું છે, અને વચમાં એ

ઈમારત આવેલી છે. એ ઈમારતની તક્લીએથી [જુવો નકશ] એક મોઢાટો પાએઓ ખાંધેલો છે, તે પાએઓ એઆરે ખાજુપરથી પગતીઓની માફક ચડડનો મથાલાં તરફ નાંધેલો થાનો જાએ છે. હવે સાત પગતીઓ થાઈ રહીને તેહની ઊપર આ ઈમારત આવેલી છે, તે સંગલું કામ પાએઆથી તે ઊપલા ભાગ સુધી તમામ ખુખસુરતી ભરેલા સરેદ સંગેમરમરથી ખાંધી લીધેલું છે. એ પાએઓ તક્લીમાં આગલથી ૪૪ ફીટ લાંબો અને ૪૦ ફીટ પોહોલો છે, પણ ઊપર ચડડતાં તેહનું કદ ઘણું નાંધેલું થાતું જાએ છે. તે સાત પગતીઓ મુકીઆ પછી એક ઓરડી મથાલે આવે છે તે સંગલું પાદશાહી મોતેખરી અને તે સાથે જાથુક સાદાઈ ખતલાવે છે. એ ઓરડી કે જે તાંડાંના લોકો ઘણી પાકીજેહ ગણે છે, તેહના દરવાજાની ચાવી પાત્રેનાં ગામડાંની સ્ત્રીઓ પોતાના હાથમાં રાખે છે, અને તેઓનું હવું ઈમાન છે કે એ ઓરડી સુભેમાનની માએની કખરગાહ છે, તેથી કોઈ મર દને તેમાં દાખલ કરવાની છુટ આપીઆમાં આવતી નથી. એ ઈમારત જેવારે હું જોવા ગએઓ તેવારે ખેએ ખુદી ઓરતો માહુરી સાથે આવેલીઓ હતી. તેઓએ મહને ખાહરથી તે તપાસતાં ઘણેવાર લાગો તેથી ઘણી અધીરાઈ ખતલાવી, તોપણ મેં એ ફોકરી અંદરથી તપાસવા માંગીકિં અને ઘણી મેહનતથી તે સ્ત્રીઓને સમજાવીને હું અંદર દાખલ થાએઓ. એ ઈમારતની જે ખાજુ વાવીઅખુણા તરફ આવી છે તાંડાંથી તેહની ઊપરની ફોકરીનો દરવાજો મુકેલો છે, અને તે ખાજુ ભરતમાં ૧૬ ફીટ ૧૦ ઈંચ લાંબી છે, અને તેહની વચમાં દરવાજો મુકેલો છે કે જે ખરોખર ૪ ફીટ કિંચો અને ૩૪ ઈંચ પોહોલો છે. એ આખી ફોકરી મથાલાં સાથે સંગેમરમરની માતરે એઆર ચોરથી ખાંધેલી છે. તેમાં પેહલ્લી ચોર દરવાજા સુધીની કિંચાઈનો છે, ખીજી ચોરમાં દરવાજાને માંથેની પાર આવેલી છે, તરીજમાં છાપરીને લગતી નકશી તથા દેવાલનું મથાલું છે, અને ચોથી પથ્થરની ચોરનું છાપડું ખની રહીકિં છે. એ દરવાજાને માથેની પારપર માહુરા ધારીઆમેલે આગલ કાંઈ હરશે કોત રેલા હોએ હવું લાગે છે. જેવારે હું એ ફોકરીમાં દાખલ થાએઓ તેવારે

પાલિકા સાબરમતી કાંઠે બાંધેલું પારિજીત મંદિર.

દરવાજામાંથી જતાં માહુરા જોવામાં આવીશું કે તેહની દેવાલની ઊંડાઈ એકજ પથ્થરની છે, અને તે પાંચ ફીટ જાડી માલમ પડે છે. એ કોઠરી ભરતમાં ૧૦ ફીટ લાંબી તથા ૭ ફીટ પોહાલી અને ૮ ફીટ ઊંચી છે. કોઠરીની પગ આગલની ભોંયે ખેંચેજ સંગેમરમરના ચીરાઓથી ભરાઈ ગયેલી છે. હું અફસોસ કરીને દેહુંચ કે દરવાજાની સામણેની દેવાલ તથા ભોંયે લુછા લોકોએ અંદર દાખલ થાએઆથી ઘણું નુકસાન પાંમી છે. તાંણું સંગેમરમરની સજાઈને ફટલેએક છેાંણે ઘાટ્ટી રીતે ભાંજ નાખી છે, અને જમીનના પથ્થરમાં મોહોટા ખાડા પાડેલા છે કે જે ઊપરથી સાફ માલમ પડી આવે છે કે, તાંણું અસલ લોહોડાંનાં કલાં તથા સાંકલો જડેલી હતી, તે સંગણું જુલમથી ઊખેડી નાખીશું છે. એ કોઠરીની અંદર કાંઈ ખીલારોકા હરશે કોતરીઆ હોએ હેવું સોધી કાણડવાને મેં સંગલી તરફથી જોએજી, પણ કાંઈ નજર આવીજીં નહી. તાંણું એક છેાંણે આરખી હરશે “માદરે સુલેમાન” કરીને કોઈએ પછવાડેના જમાનામાં લખેલું છે, તે જગોપર આગલ ખીલારોકા હરશે કોતરેલા હોએ, અને તે ઘસી કાણડીને આએ નવું નામ મુસલમાનોએ નાંખીજીં હોએ હેવું માહુરા ધારીઆમાં આવે છે. એ કોઠરીની ખીજ તરણ ખાનુઓના ચલ કતા સંગેમરમરપર જંગલીઓના હથોરાઓથી જે ખાડા પડેલા છે તે સવાએ ખીજું કાંઈજ જોવામાં આવતું નથી. એ કોઠરીનાં મથાલાંનો પથ્થર (સીલીંગ) જે સરખો છે તે થોડોએક કાલો દીશે છે, અને તેજ પર માણે દરવાજાની ખાનુ સવાએ ખીજ ખાનુઓ પણ તેહવાજ રંગની છે, તે સવાએ ખીજ સંગલા પથ્થરનો રંગ ઘણોજ સફેદ છે, એ કોઠરી ખરાબ કરનારાઓથી જેટલું ખની શકે તેટલું તેહને નુકસાન કરવાને તેઓએ પડતું મુકીજીં નથી.* પણ તેહની ખાંધણીની સાદાઈથી તથા મજબુતીથી આ ઈમારત ઘણા જમાના સુધી ટકી રહી છે.”†

* જો આ જગા હવડ લોકો કેહે છે તે પરમાણે પાદશાહ સુલેમાન સાથે અસલ કાંઈખી સંબંધ રાખતી હોતે તો મુસલમાનો તેહને આટલીખધી નુકસાની કરતે નહી.

† પોરટરસ ટ્રાવેલસ, પ્રસતક ૧ હું મર્ચ ૫૦૦—૨.

હુમોએ ઊપર જાણવીગિંછે કે જે જગાને ભારગાખનું મેદાન હવાં નામથી આપણે હવડે ઓલખીએ છઈએ તે આગલા વખતનું ઈગિ નાનીઓનું ખેઆન કરેલું પસારગરડી શેહરછે. એ વીચાર પેહેલવેહલો મીં ભારીઅર નામના એક મુસાફરે લાગુ પાડીઓ હતો. તેઆરપછી સર પોરટરે જે તપાસ કીધીછે તે ઊપરથી એ ઘણીએ મીં ભારીઅરનું મત કબુલ રાખીગિંછે, અને તે મત “ખોટું” પડશે કે નહીં” હવી પોતે શાખશી આપી ગએઓછે, અને તે વાત ઈગિરોપખંડના કાખેલોએ હવડે મન જુર રાખીછે. એ જગા કએઆનીઆંનેના વખતની ખલકે તેથીખી આગમ જનીછે, તેહની એક પુરવારી એછે કે તાંહાં ખીલારોકા હરૂશે કોતરેલા ઘણે ઠેકાણે નજર આવેછે, અને ખીજું એક પસારગરડી વીશે ઈગિનાની ગરંથ કારો જે કાંઈ લખી ગએઆછે તેહની નીશાનો એ મેદાનમાં મલી આવેછે. હુમોએ આગલ હવો વીચાર જાણવીઓછે કે સેકંદરના જમાનાની આગમજની ઈરાનની તવારીખ જે ઈગિનાની ગરંથકારો લખી ગએ આછે તે ઘણુંકરીને ભરોસો રાખીઆ જોગ નથી, પણ સેકંદર જેવારે ઈરાનપર ચડી આવીઓ તેવારે તેહની સાથે કેટલાએક ચંચલ શખસો હતા, તેઓનો નજર સાંમણે ખનેલી વાતો જે તેજ જમાનામાં લખાઈછે તે ઘણી ભરોસો રાખવા જોગ અને મોતેખરછે. હવો સેકંદરની સાથે ફરેલો એક નામીઓ શખસ નામે એરીસટોખુલસને મોહોડેથી લખી લીધેલી ફેટલીએક હકીકત એરીઅન નામના એક ઈગિનાની લખનારે પોતાના ગરંથમાં જાણવીછે, કે જે હકીકત ઈસ્ટરેખો તથા પલુટારક નામના ખીજા ખેએ ગરંથકારોનાં પુસતકો સાથે મલતી આવેછે. વલી કરટીઅસ નામનો એક ખીજો ઈગિનાની ગરંથકરતા હવું લખેછે કે સેકંદર જેઆરે ઈરાન શ્તે કરીને હીંદુસ્થાન તરફ રવાને થાએઓ હતો તેવારે તાંહાંથી પાછો ફરતાં મારગમાં તેણે પસારગરડી મધે મુકામ કીધો હતો. તાંહાં તેહના જાણીઆમાં હવું આવીગિં કે એ જગામાં ઈરાનના નામીઆ પાદશાહ સાએરસનું દોખમું અથવા ગોશે આવેલોછે, એ ખખર સાંભલીને પાદશાહને તે મુકામ જોવાની તથા તેહને સેજદો કરવાની

ઘણી ખાએસ થાઈ, અને એ જગા જે આગલ ખંધ હતી તે ઊંઘાડવાનો સેકંદરે હુકમ આપીઆ હતો. એ વાતની થોડુંએક આગમજ કેહેછે કે પોલીએકસ નામના સેકંદરના એક સરદારે એ ગોશમાંનું સઘલું જવે રાત ચોરી લીધું હતું, તેથી સેકંદર જેવારે સાએરસની કખરગાહમાં ઘણી નમનતાઈ સાથે દાખલ થાએઆ તેવારે તાંહાં માતરે એક તલવાર તથા એક ધાલ અને એક પાણીનું વાસણ તેહેના જોવામાં આવીઊં. તે જોઈ સેકંદર ઘણો અજાએખ થાએઆ હતો. પછી તેણે એ મુકામ સઘલી તરફથી તપાસીઆ અને એક સુનેરી તાજ તાંહાં રાખીઊં હતું. પછી સાએરસની મીતીને સેજદા કરી પાછો ખાહેર નીકલીઆ હતો. પણ ઊપર જણાવેલા એરીઅને જે કાંઈ વીગત જણાવીછે તે એ કરતાં વધારે ખારીકછે. એ ગરંથકાર બોલેછે કે સેકંદરનાં લશકર સાથે એરીસટોખીકીલસ નામનો એક નામીઆ ચોલમા ઈરાન તરફ ગએઆ હતો, તાંહાં તેણે સેકંદરના હુકમથી પાદશાહ સાએરસની કખરગાહ* તપાસી હતી તે ઘણીને મોહોડેથી સાંભલેલી હકીકત ઊપરથી એરીઅન ગરંથકાર આ રીતે બેઆન કરી જાએછે.

“પસારગરડીમાં જાંહાં પાદશાહી બેહશત (વાડી) આવેલુંછે તાંહાં સાએરસની કખરછે, અને તેહેની આસપાસ જુદી જુદી તરેહેનાં ઝાંઝો રોપેલાંછે. એ જગાપર પાંણીની નેહેર ચાલેછે અને તાંહાં ઊંચું ઘાસ ઊગેછે. એ કખરગાહ એઆર ખુણાંની એક ઈમારતછે અને તે સજાઈ દાર પથ્થરથી ખાંધેલીછે, અને તેહેની ઊપર એક કાઠરી તથા તેહેના માથાંપર આરકું વાલેલું છાપડુંછે તે સઘલું પથ્થરથી ખાંધેલુંછે. એ કાઠરીમાં દાખલ થાવાનો દરવાજો ઘણો સાંકલોછે, અને સાધારણ કદનું માણસ તેમાં અગવડથી જઈ શકેછે. એ કાઠરીની અંદર સાએરસનું ખદન ખંધ કરી રાખીઊંછે, અને તેહેની ખાજુપર એક ખાલી તખત

* મુજરી ગએલાં માણસોને રાખવાના મુકામને આપણે દોખમું અથવા ગોફા કરી કહીજીએચ, અને “કખર” માતરે પરગનેઆત વાલાએને લાચ પાડીએચ પણ કહનાનીઆ ગોફા અથવા દોખમું હેવાં નામથી વાકિફ હતા નહી તેથી તેઓ હમેશાં કખર કરી લખી ગએઆછે.

મુકેલું છે. તે તખ્તના પાએઆ સુનાના ખનાવેલા છે, અને તાંડાં ઊંમદા સેતરનજીઓ ખીછાવેલી છે, તથા દેવાલ પર પરદા તાંગેલા છે, તથા સાંકલો તથા તલવારો તથા ખીજી જહવાએર તાંડાં મુકેલું છે. [એ કીમતી સામાન પાછલથી સેકંદરનો એક સરદાર ચોરી ગએઓ હતો.] એ કખરગાહની ખાજી પર એક નાધલું ઘેર છે, તાંડાં એક મોખેદ રેહ છે, તે ઘણી એ જગાની ખખરદારી રાખે છે, અને તે કામ એ મોખેદના વડાવાથી ઊતરતું છે કાંએકે એ મોખેદના ગુજરવા પછી તેહનો છોકરો ખખરદારીને કીજે તાંડાં રેહશે. એ મોખેદ તથા તેહની સાથના ખીજાઓને કીજે સરકારથી દરરોજ એક ખકડું તથા કેટલોએક અનાજ અને દારૂ મલે છે.”

મોરગામનાં મેદાનમાં હવડે જે ઈમારત નોવામાં આવે છે, અને જેહનો આ ખાખદ સાથે હમોએ એક ચીતાર આવેલો છે, તથા વીગત ઊપર જણાવી છે, તે સાથે સેકંદરના વખતનો ઊપલો હેવાલ સરખાવતાં હમારા વાંચનારાઓના નોવામાં આવશે કે એ ખંધે હેવાલો વચ્ચે ઘણોજ નજીવો તજાવત પડે છે. એરીઅન કેહ છે કે સાએરસનાં દોખ માંનું છાપડું અરધું ગોલ વાલી લીધેલાં આરકાંનું હતું, અને હવડે એ આરકું ખુણાદાર નોવામાં આવે છે, પણ એરીઅન પોતે “ખુણાદાર” અને “અરધું ગોલ” હેવાં આરકાંનો તજાવત કદાચ સમજીઓ નહી હશે. ખીજો તજાવત એરીઅન કેહ છે તેમ એ છે કે એ કખરગાહની આસ પાસ ઝાડોની રોપની હતી તેમ હલ નથી, પણ આપણે કએખસરના જમાનાની આજ લાંમખી મુદત પર ઘેઆન પોંહાંચાડીએ તો તે ઝાડો આજસુધી કએમ રેહ હવો. ભરોસો રાખવો ખોટો માલમ પડે છે, અને મીઠા મારીઅરના જણાવીઆ પરમાણે “કએખસરના જમાનાને આજ ૨૪૦૦ વરસ થાઈ ગએઆં તે મુદતમાં હવો હલકો ફરક માલમ પડી આથી એ જગા કએખસરનું દોખમું નથી એ વાત ખોટી ઠટતી નથી.”

પલુટારક નામનો એક ઈંજિનાની ગરંથકાર લખી જાએ છે કે નેવારે સેકંદર કએખસરની કખર નોવા ગએઓ હતો તેવારે તેહની કાઠરીમાં તેણે કેટલાએક હુડશે વાંચીઆ હતા, તેહનો સેકંદરે ઈંજિનાની

ભાશામાં તરજુમો કરાવીઓ હતો, અને તે તરજુમો અસલ હુશોની હકલ કોતરાવીઓ હતો. એ તરજુમાની એક નકલ ઓનીસીકગીટસ નામના ગરંથકારે પોતાના ગરંથમાં આપીછે, તેમાં કેહ્યું કે કચ્છેખસરૂનાં દોખમાંમાં આ રીતે લખેલું હતું—

આ જગોએ કચ્છેખસરૂછે,

જે પાદશાહોનો પાદશાહ હતો.

એ શખદો કેહવા સાદા અને મોતેખરછે અને કચ્છેખસરૂ જેહુવો ખુજોરગ પાદશાહ એક નાંધલી કોટરીમાં પડેલોછે હવું જોઈને આ દુની આંની સઘલી શંની ચીજો વીશે સેકંદરને ઘણોએક ખેચાલ આવીઓ હતો. એ હુશો હવડેનાં આરખી લેખની જગોએ કોતરીઆ હોએ હવો આગલ વીચાર જણાવેલોછે, તે કોપરાંત એ કોટરીમાં હવડે કેટલી એક નીશાનો જોવામાં આવેછે, તે કોપરથી હવું ધારીઆમાં આવેછે કે તાંડાં આગલ કેટલીએક પથ્થરની તખતીઓ હતી તે કોપર એ હુશો કોતરેલા હોએ પણ તે હલ કસું નજર આવતું નથી.

મોરગામનાં મેદાનની આ ઈમારત ઈરાનના નામીયા પાદશાહ કચ્છેખસરૂનું દોખમું અથવા ગોશોછે તે વીશે ઘણીએક ચરચા ચાલીઆ પછી હવડેના ઈંગિરોપખંડના સઘલા કાખેલો એકમત થાએલાછે, અને તેઓએ એ દોખમાંનો મુકામ આ જગોએ મુકરર કીધોછે. કચ્છેખસરૂની કખર સીશે ઈંગિનાની ગરંથકારોની લખેલી હકીકત જે સેકંદરના વખ તથી જાહેર થાએલીછે તે ભરોસો રાખવા જોગછે, અને ખરૂંછે કે સેકંદર એ વખણાએલા કચ્છેઆનીઆંનનો છેલ્લો મુકામ પોતાની નજરે જોઈ આવીઓ હતો. કેટલાએક પારસી લોકોનું હવું ગુમાંનછે કે પાદશાહ કચ્છેખસરૂ હજુર તનથી હઈઆતછે, અને તે ચેચેસત ગોશમાં રહેલોછે, કે જે ગોશો શરસના પરગણાંમાં આવેલોછે. એ ખાલનારાઓ કચ્છેખ સરૂના છેલ્લા મુકામ વીશે જુજ ખખર રાખતા હશે હવું લાગેછે, કાંએકે આ મોરગામનું મેદાન શરસનાંજ પરગણાંમાં આવેલુંછે, અને ચેચેસત ગોશો પણ તાંડાંજ કેહ્યું. કચ્છેખસરૂ હલ હઈઆતછે તે ખેચાલ તવા

રીખથી અથવા ખીજાં કાંઈ પુસતકોથી શું સતા ધરાવેછે તેહની હોમો હેઠલ તપાસ કરશું. કચ્છેખસરની હાઈઆતી માતરે તેહનું બોલોરગ નામછે, નહીં કે તે હંમુર પાણકમાં જીવતો બેઠેલોછે. જે ઈંઝિનાની ગરંથો આપણે તપાસીઆછે તે ઊપરથી ઊઘાડું પુરવાર થાએછે કે સેકંદરના વખતમાં કેટલાએક લોકો કચ્છેખસરનો ગોશો જોઈ આવીઆ હતા, એ પુરવારી પ્રકત ઈંઝિનાની ગરંથકારોથી મલતી નથી, પણ શરસી ગરંથકારો પણ ઈંઝિનાનીઓની એ વાત કબુલ રાખીને પોતાનાં ખનાંવેલાં પુસતકોમાં હવુંજ લખી ગએઆછે, તેહનો એક દાખલો હોમો હેઠલ પરગટ કરીએછે.

નીજામી નામનો એક જાણીતો શાએર જેણે સેકંદરની તવારીખનું શરસી નજમનું એક માહબારત પુસતક ખનાવેઝિંછે, અને તેહને “સેકંદર નામહ” કરી નામ આપીઝિંછે, તેમાં એ રૂમી સરદારે કચ્છેખસરનો ગોશો જોવા જાવા વીશેનું એ શાએરે જે બેઆન કીધુંછે તેહનો સાર હોમો અતરે જાણવીએછે. નીજામી કહેછે કે—

“પાદશાહ (સેકંદર) પોતાનાં દેહુડા તંબુ લઈને રસતે ચાલીઓ, જેવારે રાતનો વખત થાએઓ તેવારે ચાંદીની મીસાલે સેતારા આસમાન પર ચલકવા લાગ્યા, પાદશાહ પછી પોતાનાં લશકર સાથે તાંહાં મુકામ કીધો, અને કેટલાએક તે મુકામના લોકોને પોતાની પાસે વાતો કરવા બેસાડીઆ. પછી પાદશાહ પોતાની આસપાસની સંગલી ચીજો વીશે પુછવા લાગ્યો, અને સંગલો હવાલ જાણવા માંગીઓ. તે લોકોએ પાદશાહની આગલ તે જગાની ઘણીએક તારીફની વાતો કીધી, તાંહાં દેવા લથી ઘેરી લીધેલી એક જગા હતી, કે જેહની હવા બેહુશતની માફક હતી, અને તાંહાંના પથ્થરનો રંગ લીલો હતો, અને તે પથ્થરના ગોશમાં એક તખ્ત હતું, કે જેહારે કચ્છેખસર આ દુનીઆં છોડી દુર ગએઓ તેવારે તે એ ગોશમાં ગએઓ હતો. કચ્છેખસરએ એ જગો ઘણી સારી જોઈ, અને પોતાનાં કબરખાંનાંને કોજે રાખી હતી, અને તેહની આસપાસ તેણે હોવાનો આતશ રાખીઓ હતો (ઈઆને જખરદસતી રાખી

હતી) કે કોઈ શખસ તેહની નજદીક ગઈ શકતોતો નહી. તે પાદશાહની આજ્ઞાદનો (મોખેદની ખુનીઆદનો) એક માણસછે કે હજુર દુની આંમાં સાહેબી ધરાવેછે, કે જે પાદશાહને કીજે સદા ખંદગી કરેછે, અને કએખસરૂના ગોશની ખખરદારી રાખેછે. સેકંદર પાદશાહ દુનીઆની ગેરદશની એ વાત સાંભલી અને તે લોકોનો વાત સાંભલી ઘણા તાજુખ થાએઓ, અને તે જગો જોવાની તેહનામાં ઘણી ઊમેદ પેદા થઈ, અને જોરથી અથવા આજેજથી તે મુકામ જોવાને તેણે મુકરર કીધું, અને કએખસરૂનો ગોશો જોવાને તથા તે તાજો કરવાને તેણે ઠેકાવ કીધા. એ રીતે પાદશાહ આખી રાત અંદેસામાં કાણડી નાખી. શાએર કેહેછે કે શાખીને હવી વાતથી ઘણી ઊલટ થાએછે, પણ એ મારગ સામુરી અને મેહનતથી હાથ આવી શકેછે. ચેરાગમાં જો તેલ નહી હોએ તો તે ખલતો નથી, તેજ પરમાણે શાખના તેલ વગર કોશેશ થાતી નથી. એમ કરતાં રાત નીકલી ગઈ, કપુરી રંગનો દાણડો રોશન થાએઓ, દુનીઆમાં દરદ વગરની હવા નીકલી, સંગલી જગા મુલેસતાન ખની રહી, જમાનો ખાગે ખેહુશત જેહવો થાએઓ, તેહારે સેકંદર પાદશાહ પોતાનું લશકર તથા સવારોને લઈને તે ગોશ તરફ રવાને થાએઓ. પાદશાહ તાંહાં આવનાર હતો તેહની જે આગાહી થઈ હતી તે વીગે તેણે કાંઈએક તજવીજ કીધી, એ પાદશાહ ઘણા અકલમંદ હતો, અને કએઆનીઆંનોની તોખમને કાંઈ ઈજા દેવાને તે ચાહતોતો નહી, અને તેઓના ધરમને જોરાવર કરવા તથા મેહરખાંનગી કરવા ધારતો હતો, અને કોઈને દુખ દેવાની તેહની ઈજા નહી હતી. એ રીતે ખુશીથી પાદશાહ ખેએ મંજલ ચાલીઓ અને જમીનપર અતલસનું* કપડું મુકાવતો ઘણીએક ફરસંગ પાંડીથી તે તરફ પોતાના શોખ મુજબ દોડીઓ. પછી સેકંદર દુનીઆના પાદશાહ કએખસરૂની દરગાહ આગલ આવી

* હુમમલૂ પરાંતના દેશોમાં આજ થોડી મુદત સુધી પાદશાહ પોતાની માલો રાઈ ખતલાવવાને કીજે ખાલી જમીનપર કંઈ પોતાનો પગ મુકતાતા નહી, પણ જેઆરે તેઓને રક્ષતાપર આજવું પડતું હતું તેઆરે તેઓ જમીનપર કપડું રખાવી તે ઉપર આવી જતા હતા, એ કપડાને ફારસી જુખાંતમાં "અતલસ" કંઈ કહેછે.

પોંહાંચીઓ, અને તે દરગાહને સેજદો કરી દાખલ થાએઓ. અને નમનતાઈથી જોણનના તે પાદશાહની જગાને તાજીમ કીધી. અને દર વખતે ખેશતી વખતે તેહેને મોહાહું માન આપીકિં. પેહલવેહલાં તે પાદશાહપર સેકંદરે દરદ કીધી, અને વલો તાંહાં કએખસરૂના ગોશનું ખેઆન પુછીકિં. તેહેનો તાંહાંના દજખાનથી જવાખ મલીઓ કે “એ ગરદનફરાજ પાદશાહ સેકંદર, તાહારો તીર ખરતા તારાની મીસાલનોછે, અને તાહારી કમંદનો પ્રાંદો બધી દુનીઆને પકડી શકેછે, કએખસરૂના ગોશની કુંચી તાહારી પાસેછે, કએખસરૂ અને તાહારામાં કાંઈ તોફીર નથી, આગલા બધા પાદશાહો થાઈ ગએઆછે તેઓનું તાજ હવે તાહારે અસતેકછે, તાહારું તખત દુનીઆંપર રોશની આપશે, તાહારાં તાજનો સાએઓ કધી ઓછો થાશે નહી.” એ રીતે બીજી ઘણીએક તારીફ અને વાત કીધી, પછી સેકંદર બોલીઓ કે “હું જોવાને ચીનતાતુર હતો કે કએખસરૂએ શી રવેશે આરામ કીધોછે, તેથી તું આ જગોએ ખેશ અને હું અંદર બઘને જોઈ આવું” અને તેહેની દરગાહ આગલ હું રડી આવું અને તેહેની જામને બોશો લઈ આવું.” પછી એઆર અથવા પાંચ ઘણા નેક અને દાનાવ માણસોને લઈને પાદશાહ અંદર પેઠો, અને ફેલાએક ચકરમંડલ રસતેથી ચાલીઆ તાંહાં અંતે તેણે એક દરવાજો જોએઓ, પછી અંદર પેઠો, પછી ગોશનો દજખાન પાદશાહને વાસતે ખાંણું તથા શરખત લાવીઓ. પાદશાહ તે જગાનો દખલખો જોઈને હર તમાં પડી ગએઓ, પછી પેહું ખાંણું ખાધું અને કએખસરૂનું તખત જોવાની તજવીજ કીધી, અને તખતની પાસે આવીઓ તેવારે ગોએઆ સંગલા દરવાજા તથા દેવાલમાંથી રાગ નીકલવા લાગો. તાંહાં સેકંદરે સુંનેરી પાએઆનું એક તખત તથા એક જામ તથા સુંનાના ફેલાએક ખુમચા જોએઆ. પાદશાહ તે તખતને સેજદો કરીને તે ઊપર બોશા લીધા, અને તેજ વખતે આ દુનીઆની સંગલી ચીજો ફેહવી પ્રાંનીછે, અને આદમીનાં નાંમ સવાએ બીજી કાંઈ નીશાન રેહતી નથી તે બાબે પાદશાહના દીલમાં ફેલોએક વીચાર આવીઓ. સેકંદરે એ ગોશે

જોઈ રહેઆ પછી તે ઊપર ફેટલું એક જહુવેરાત બખશીડીં. પછી પોતે સેજદો કરી પાછો બાહર નીકલેઓ, અને પોતાની સાથેના એક ઓલમા બોલીનાસને હાકમ કીધો કે એ ગોશાની આસપાસ એક હવો તલેસમ બનાવે કે જેથી તેહને કધી નુકસાન થાએ નહીં.”*

એ શાએર નીજમી પોતાનાં પુસતકના દીબાચામાં બોલેછે કે તેણે ઈઝિનાન તથા રૂમના ગરંથકારોની બનાવેલી ફેતાબોપરથી તથા પેહલવી ફેતાબોપરથી એ સેકંદરનાં મું જોડીડીંછે. એ પુસતકમાં નીજમીએ કએખસરૂના ગોશા વીશે જે બએઆન કીધુંછે તે ઈઝિનાની ગરંથકારોની સાએરસનાં દાખમાં વીશે લખેલી હકીકત સાથે મલતું આવેછે. નીજમી કોઈ ઠંકાંણે હવું નથી બોલતો કે જે પેહલવી ફેતાબો તેણે પોતાનો ગરંથ બનાવવાના કામમાં લીધીછે તેમાં કાંઈબી હકીકતથી એ ગોશે જોવાની વાત રદ થાએ, અથવા હવું ધારીઆમાં આવે કે ફેટલાએક લોકોના કહા પરમાણે કએખસરૂ હઈઆતછે તે વાત માનીઆજોગ થડે. પાદશાહ કએખસરૂ તનથી હજુર સુધી હઈઆતછે હવી વાતો ઘણાએક જરતોસ તીઓ કબુલ રાખેછે, પણ એ પાદશાહની હઈઆતી માતરે તેહનું નામછે, નહીં કે તેહના હુથ પગ સલામતછે, અને કએખસરૂના ગોશા વીશે હાવા મોતેખર દાખલાઓ છતાં તે પાદશાહની આજ સુધીની હઈ આતી માનવાની તેઓપર શું ફરજછે તે હમારા જોવામાં આવતી નથી. હમો આ ઠંકાંણે એટલુંજ કહીશએછે કે દાખલા અને દલીલો છતાં જે શખસ હવું ગુમાન લાવે કે તેહનાં ધરમ પુસતકો મુજબ કએખસરૂ હજુર હઈઆતછે, અને શાહદતોથી તે વાત રદ જાએ તો તે પુસતકોપર પછી શક પડીઆ વગર રહે નહીં. પણ જો આપણે લગાર બારીકીથી તપાસીએછે તો તે પુસતકોમાં હવી કસી મતલબનું લખેલું કાંઈ માલમ પડતું નથી, અને તેથી તે ધરમ શાઓપર કાંઈ શક પણ પડતો નથી. ખરી

* જુવો કલકતા મધે મન ૧૮૧૨ નાં વરથમાં બેદરઆલી અને મીર હોસેનઆલીનાં ઉપરીપણાં હેઠલ ફારસી જુબાનમાં પરગટ થાએલું નીજમીનું બનાવેલું સેકંદરનાં મું મધે ૪૦૭ થી તે ૪૧૭ સુધીમાં.

સોધમો હવેજ શએદોછે કે કચવાએલી વાતો ખોલી થાએછે, અને સચ્ચાઈ ખાહર નીકલી આવેછે, અને જે ચીજ પર આપણે આગલ ધાસતીથી એતખાર રાખતા હતા તે એતખાર હવે વગર ધાસતીથી રખાઈ શકાએછે. ધરમ પુસ્તકો ફેટલીએક વખતે તવારીખને ઠેકાણે કામમાં આવેછે તે મુજબ તપાસતાં જોઈએછે તો જરતોસતી ધરમ શાસ્ત્રનાં મુખીઅ પુસ્તકો જેહને વંદીદાદ, વીસપરદ, અને ઈજ્જશને કરીને ફેડેછે, તે પુસ્તકોમાં કએખસરૂની કાએમ હઈઆતી વીશે એક શબ્દ પણ આવેલો નથી. પણ ખોરદેહ અવસતામાં “આફરીને મીઅજદ” નામનો એક કરદો લખેલોછે કે જેમાં હજરત જરતોસત અસપંતમાને શેહનશાહ ગોસતાસપ પર આફરીન ગુનારેલીછે, તે દુઆ મધેથી હમારા એક ખુનોરગ મીતરે એ ખીનાને લગતા હેકલ જણાવેલા અવસતા લખી મોકલીઆછે.

અમહરકેમ ખડીઆહુ ઈઅથ કડીઅ હાસરકીઅ.

અ ર થ .

અમરગ થાન્ને મીસાલે કએખસરૂ.

આ શબ્દોમાં સંગલો આધાર “અમરગ” એ ખોલપર રહેલોછે. શીલસુશેનું હવું મતછે કે માણસનો જીવ સદા અમરગ ઈઆને કબી મરે નહી હવોછે, પણ તેહની કાએઆ ધાંનીછે. જરતોસતી ધરમ શાસ્ત્રોમાં “અમરગ” એ ખેહશતી રૂવાનોને લાગુ પાડીઆમાં આવેછે, ઈઆને જે રૂવાનોને ખેહશત મલીકિં હાએ તેઓ સદા જીવ તાંછે, અને જે રૂવાનોને દોજખ ભોગવવું પડે તે મુવા ખરોખર ગણા એછે. એ અરથ ફેટલેએક ઠેકાણે કાંમ આવીઓછે, અને તેજ પરમાણે ઊપલી આફરીનમાં હજરત જરતોસતે પાદશાહ ગોસતાસપ પર દોઆ કરી તેહને કએખસરૂ જેહવો અમરગ થાવાનો આસીરવાદ દીધેલો માલમ પડેછે. આપણે સંગલો જાણીએછે કે ગોસતાસપ પાદશાહ મરણ પાંમીઓ હતા. ધારીઆમેલે ઊપલા અવસતાની સમજની ભુલથી એક ખેએ પેહલવી ફતાખોમાં કએખસરૂને સદા તનથી હઈઆત ગણેલોછે, તે ફતાખો ઈશ્વરી વહી ખરોખર માંનવાની કોઈને શરજ નથી. પણ તે

કરતાં એ પેહલવી પુસતકોના આધારપરથી જે શરસી અને આરખી ગરંથો બનીઆછે તેઓપરથી તે ગરંથના બનાવનારાઓએ હવેા કસો અરથ ઊઠાવીઓ નથી તે હકલ વાંચીઆથી માલમ પડશે.

શીરદોસી તુસીનું બનાવેલું શાહનાંમુ જે સરવેને બાણીતુંછે કે આગલા ઈરાનીઓના હાથનાં લખેલાં પેહલવી પુસતકોના આધારપરથી ઊભું કીધેલુંછે, અને શીરદોસી સરવેને બાણીતો અપખશપાત સાએર થાઈ ગએઓછે, તેણે પોતાનાં શાહનામાં મધે પાદશાહ કએખસરૂએ આ દુનીઆનો સંગસો કારોખાર છોડી દઈને ગોશ્વેનશીન થાવાની જે હકીકત જણાવીછે, તેમાં કાઈ ક્રેકાણે એ શાએરે હવું નથી જણાવીજિં કે જેથી આપણને (કેટલાએક લોકો ધારેચ તે મુજબ) હવું માલમ પડે કે, એ પાદશાહ ઈરાનીઓના એતેકાદ પરમાણે તનથી સદાની હઈઆતી ભોગવેછે, પણ તેહની જગોએ શાહનામાં મધે ખોલવું જણાવેલુંછે કે તુરાનના પાદશાહ અક્રરાસીઆખને મારીઆ પછી કએખસરૂએ પોતાની હઈઆતીના માતરે બાકી રહેલા દાણાડા પરવરદેગારની ખંદગીમાં ગુબારવાને મુકરર કીધું હતું; ઈઆને તે કાંઈ સદા જીવનાર હતો નહી, પણ તેહનાં મરણનો દાણાડો આવે તે આગમજથી તેણે આ દુનીઆં તરક કરી હતી. એ બાબદને લગતાં શાહનામાં મધેનાં ખેત તેઓની માએની સુધાં અતરે પરગટ કરીઆછે, તે ઊપરથી એ વાતનો વધારે ખોલાસો થાએછે. કએખસરૂ પોતાની હકુમત છોડતી વખતે શાહનામાં મુજબ આ રીતે ખોલેછે—

બે ત .

કનું આં ખેહ આયદ કે મન રાહ જુએ,
શવમ પીસ ઈઅજદાન પુર અજ આખરૂએ.

મા એ ની .

હવે ખેહતર એકે હું માહરો રસનો જોજિં (ઈઆને સવાખનો તોસો હાંસલ કરું), અને ખોદાતાલાની આગલ આખરૂ સાથે જોજિં.

બે ત .

ખરદ મર મરા છન સરાએ સેપંજ,
નમાનદ જે મન દર જેહાન દરદો ગંજ.

મા એ ની .

મહને આ તરણ પાંચ દાહાડાની દુનીઆની અંદરથી (ખોદાતાલા)
લઈ જાએ, કે માહરીથી આ જેહાનમાં દરદ અને રંજ કસું રેહે નહી.

એ સવાએ ખીજાં કેટલાંએક ખેતો શાહનામાં મધે આવેલાંછે કે
જે એ કીમતી પુસતકની નકલ કરનારાઓની ગફલતને લીધે આ જગોએ
હુમારીથી ભરોસો રાખવાજોગ ગણીને પરગટ કરવાને ખનવું નથી,
તોપણ તે ખેતોનો મીઠો એટકીનસન નામના એક વીદીઆવાંન ઈગરેજે
પોતાનાં પરગટ કરેલાં શાહનામાંના તરજુમા મધે જે અરથ કિઠાવી
આછે તેમાં તે જણાવેછે કે “કએખસરૂએ પોતાની હુઈઆતીના માતરે
ખાકીના દાહાડા ખંદગીમાં ગુજારીઆ હતા,” અને “કએખસરૂ પોતાનાં
મોહાતની આગમજ આ દુનીઆં તરક કરી ગએઓ હતા,” અને એ
પાદશાહે “પોતાનાં મરણનો દાહાડો આવે તે આગમજ કખર સોધવાનો
એરાદો કીધો હતા.” એ રીતે ખીજે કેટલેએક ઠેકાંણે પણ લખેલુંછે.*

નીજમી શાએર જેણે સેકંદરનામું ખનાવીઝાંછે, અને આગલ
જણાવીઆ મુજબ પોતાના દીખાયામાં લખીઆ પરમાંણે એ કેતાખ
ખનાવવાને કીજે તેણે ઈફિનાની અને રૂમી ગરંથો સાથે પેહેલવી પુસત
કોનો આસરો લીધોછે, તે મધે નીજમીએ કોઈ જગોએ હવું નથી જણા
વીઝાં કે જેથી કએખસરૂની હુઈઆતીની ખીના પડતી રાખીને તેહની
જગોએ સેકંદરે તેહનું દોખમું જોવા જવાની હકીકતપર કાંઈખી શક જાએ.

વલી રોજત-અલ સજા કેતાખ મધે નામીઓ ગરંથકાર મીરખુંદ
કએખસરૂએ પોતાની પાદશાહી છોડવા ખાખે શાહનામાનીજ માફક લખી
જાએછે, અને એ લખનાર “કેટલીએક તવારીખો” ને નામે હવું ખોલી
જાએછે કે કએખસરૂ આગલ ઈસતખરમાં રેહતો હતા તાંહાંથી પાદશાહ

* એટકીનસન શાહનામેહ મર્ ૩૬૫—૭.

સુલેમાનની ધાસતીએ કરી તે બલખ તરફ નીકલી ગએઓ હતો, અને તે જગાપર તે મરણ પામીઓ હતો. એજ ગરંથકારના બોલીઆ પર માણે તારીખે માજમ કેતાખમાં પણ લખેલું છે કે કએખસરૂએ પોતાના દુશમનોપર ફતેમંદી મેલવીઆ પછી એક દાનાવ મરદની પેઠે આ દુની આંની જાહોજલાલી તરક કરી પોતાની હઈઆતીના ખાકીના દાહડા ખોદાની ખંદગી કરવામાં ટાહાડીઆ હતા.

હાથેજ અખરૂ નામનો એક ખીજો ઊગમણ પરાંતનો ગરંથકાર પોતાની તારીખમાં બોલી જાએ છે કે “તવારીખ લખનારાઓ આપણને “હુવી ખખર આપે છે કે પાદશાહ કએખસરૂએ મરણ પછી પોતાનાં બદ “નને રાખવાને કીજે પોતાની હઈઆતીમાં એક (હલકો) ગોશે ખના “વીઓ હતો, અને તાંહાં બેશવાની જગો કીધી હતી. તે પોતાની સાથે “હુમેશાં લઈ ચાલતો હતો, અને આગલા પેગમખરોની માફક તેમાં “પોતે બેશીને એખલા એક પરમેશ્વરની લકતી કરતો હતો, અને માણસ “જાતે તેજ સરવશકતીવાન અને મોહાટા કીરતીવાન સાહેબને માનવો “જોઈએ તે બાબે સરવે કોઈને નશીહત દેતો હતો.”†

ઊપલા ફકરાઓપરથી સાફ માલમ પડે છે કે કએખસરૂ સદા હઈ આત હોએ હોવો ઈરાનની આગલી તવારીખપરથી કોઈખી શરસી અથવા આરખી ગરંથકારે અરથ ઊઠાવીઓ નથી. કએખસરૂની હઈઆતી ખરેખર તેહનું બોજોરગ નામ છે, તે સવાએ ખીજું કાંઈજ નથી, અને એ પાદશાહ વીશે લોકોમાં જે બોલાતા આવેલા વીચારો છે તે તવારીખપર કસો આધાર રાખતા નથી. મોરગાખનું મેદાન અને પસારગરડી એ એકજ જગા છે, અને ઈઝિનાની ગરંથકારોએ જણાવેલું કએખસરૂનું દોખતું હવડે એ મેદાનમાં જે ઈમારત જોવામાં આવે છે તેજ છે હવું હમોએ ઊપર જણાવીડાં છે તે બાબે ઘણોજ જુજ શક રહે છે, અને હવડેના પુરવીન ઈઝિરોપીઆનો એ ઈમારતને ખરેખરો

† ઇરાનના આગલા પાદશાહોની તવારીખનો ડીડ શીઆએ કરેલો તરજુમા મર્ફ ૨૫૮—૬૦.

કચ્છેખસડનો ગોશો ઠેડવી મુકેછે, તે વાત તવારીખથી વગર આધારની નથી. ઈરાની ગરંથકારોના જણાવીઆ પરમાણે કચ્છેખસડ પોતાનાં મોહાતની આગમજથી આ દુનીઆં તરક કરી ખોદાતાલાની ખંદગીમાં પડીઓ, અને પછી તેહને કોઈએ જોએઓ નહી, અથવા એક ઈંકિનાની ગરંથકારના જણાવીઆ પરમાણે એ પાદશાહ તાતારનાં લોકોના હાથથી મારીઓ ગએઓ, ઈઆ ખીજના જણાવીઆ પરમાણે પોતાના મેહ લમાં સુલેહથી મરાણ પાંમીઓ, એ વાતમાં કહી ખરીછે તે વીશે હાલ હમે તકરાર કરતા નથી, પણ એક વાત ચોકસછે કે કચ્છેખસડની જનદગા નીનો ગમે એ રીતે અંત આવીઓ હોએ તોપણ સેકંદરના વખતમાં તેહનું ખદન પસારગરડીનાં દોખમાંમાં સલાંમત રાખેલું હતું તે દોખનું ઘણાએક લોકો જોઈ તથા તપાસી આવીઆ હતા. હમેએ આ ખીનાની શરૂઆતમાં જણાવીડીંછે કે પસારગરડીમાં એક પાદશાહી વાડી તથા મેહલો હતા તે જગાપર આગલા ઈરાનીઓના ધરમની કીરીઆ થાતી હતી, તેજ પાકીજેહ જગાપર કચ્છેખસડએ પોતાની હુઈઆતીના ખાકી રહેલા દાહાદા ગુળરીઆ હોએ એ માનવાનું મુશકેલ નથી, અને જેમ ઈંકિનાનીઓના ગરંથોપરથી પુરવાર થાએછે કે પસારગરડી શેહર હવડેનાં શરસનાં પરાંતમાં આવેલું હતું, તેજ પરમાંણે ડિગમણ પરાંતની કેતાખોમાં કચ્છેખસડનો ચેચેસતે ગોશે પણ શરસમાં આવેલો જણાવી ઓછે તે ડિપરથી આ ખીનાને વધારે ટેકો મલેછે.

મોરગાખનાં મેદાનમાં એ સવાએ ખીજ કાંઈ ખેઆન કરીઆજોગ નીશાનો જોવામાં આવતી નથી. એ મુકામ આગલી તવારીખ અને પુરાતમ ચીજોની સોધ કરનારોને ઘણેજ અગતનોછે, અને તેઓની નજરમાં ખોજોરગી લરેલોછે, તે ડિપર પરગટ કીધેલી હકીકતપરથી જાહેર થાએછે. કચ્છેખસડ જેહવા પાદશાહની સમારેલી જગાને જમાનાના દોરે પોતાની અસરથી છુટી મુકી નથી, પણ હજુરમુધી જે કાએમ રહેડીંછે તે આપણને આગલા વખતની મોહાદાઈ અને દખદખો ઘણી લરેસો રાખી આજોગ રીતે ખતલાવી આપેછે.

[જગત પૃષ્ઠી, જાનેવારી ૧૮૫૨.]

બેહુશતુન પાહડની હકીકત.

ઈરાનના મુલખની આગલી ઈઆદગારીને કીજે આ પાહડ ઘણો નામીઓ અને જાણવાજોગ છે. હવડેના ઈરાનીઓ અને ઘણાએક ગરં થકારો એ જગાને “ખીસતુન” કરીને નામ આપેછે, પણ તે ધારીઆએલે ચુક ભરેલું છે અને તેહનું ખરું નામ બેહુશતુન કરીનેછે. એ પાહડનાં નામમાં તથા ઈંકિનાની અને ઈરાની ગરંથકારોએ તે ખાખે જાણાવેલી હકીકતનો મુકાબલો કરવામાં ફેટલાએક ઈંકિરોપીઆંન ગરંથકારોએ લુલાવો ખાધેલોછે, તેથી સાધારણ વાંચનારને કોઈ વેલાએ ઘણી ગુધ્વાણ પડેછે. ઈરાની ગરંથકારો પોતાનાં પુસ્તકોમાં બેહુશતુન પાહડ વીશે જે કાંઈ હકીકત લખી ગએઆછે, તે હકીકત ઘણી જાણવાજોગ અને માઆકુલછે; પણ તે સંગલી ખીનાં આ બેહુશતુન પાહડને લાગુ પાડીઆને બદલે તેજ પાહડની ખીજ ખાજુપર તખતે ખોસતાનની નામીચી કોતરણી અને ટુંગરોને લાગુ પડેછે. બેહુશતુન અને તખતે ખોસતાન એ ખંધે જગા એકખીજાની નજદીકછે, અને એ પાહડ અથવા ટુંગર સહલો એકજછે તે ઊપરથી આ લુલ થાઈછે; એટલા વાસતે જો કોઈ શખસ શરસી ઈઆ કિગમણ પરાંતની ખીજ કિતાબોમાં બેહુશતુન પાહડની હકીકત વાંચે તો તે હકીકત એ પાહડની તખતે ખોસતાન તરફની ખાજુને માતરે લાગુ પડેછે તે સારીપેઠે ઘેઆ નમાં રાખવું જોઈએ. ઈંકિરોપીઆંન ગરંથકારો જે જગાને બેહુશતુન અથવા ખીસતુનને નામે ઓલખી ગએઆછે તે જગા વીશે આપણી તરફના ગરંથકારો કાંઈજ ખોલી ગએઆ નથી. શરસી ગરંથકારો લખેછે કે ઈરાનના સાસાની તોખમના નામીઆ પાદશાહ ખુસરૂ પરવેજના વખતમાં બેહુશતુન પાહડ કોતરીઆમાં આવીઓ હતો, અને તાંહાંના ચીતારો પણ એજ વખતમાં પાડીઆમાં આવીઆ હતા; એ સંગલી હકીકત તખતે ખોસતાનને લગાડતાં શહી કહેછે. પણ હવડે જે મુકાબલો બેહુશતુન કરીને કહેછે તે જગા કાંઈ ખુસરૂ પરવેજ પાદશાહના

વખતમાં સમારી હોએ હેવું લાગતું નથી, અથવા તાંહાંના ચીતારો કાંઈ સાસાની પાદશાહોના વખતના નથી; પણ તે સંગલું કએઆંનીઆંનોના વખતમાં ખનેલું નજર આવેછે, અને ઈસતખર તથા મોરગાખનાં મેદા નની કારીગીરીને તે મલતુંછે, અને લગભગ તેઓની ખરોખરીનું પુરાતમપણું ધરાવેછે.

એ પાહડ ખગદાદથી હામદાન અને ઈસશાન જતા રસતાપર કેર માનશાહ શેહરની પડોશમાં આવેલોછે, અને તેહની ઊંચાઈ તથા દમ દમામથી મારજે જાનાર સરવે કોઈની તે નજર ખેંચેછે. એ પાહડ જમીનથી આસરે ૧૭૦૦ ફીટ ઊંચોછે, અને તેહને હુવાઈમાંથી સાફ કરીને આસરે ૧૦૦ ફીટ ઊંચી અને ૧૫૦ ફીટ પોહાલી એક તખતી ખનાવીછે, તે તખતીના પાએઆ આગલથી પાહડ કોતરીને એક મોટો ઓટલો ખનાવેલોછે. એ ઓટલો કોઈ મેહલ અથવા આતશકદેહ ખાંધવાને કીજે સાફ કીધેલો હોએ હેવું લાગેછે, પણ તે ઊપર આગલ કાંઈ ઈમારત હોએ તેહની નીશાન માલમ પડતી નથી. એ ઓટલાની ખનાવટ કેઆં નીઆંનોના વખતની નજર આવેછે; તાંહાં મીનારા અથવા ખીજાં ખાંધ કામની કાંઈ નીશાન દીશતી નથી, એટલા ઊપરથી હવડેના ઈરાની ઓએ એ મુકામને “ખીસતુન” એટલે કે મીનારા વગરની જગા હેવું નામ આપીં હોએ.

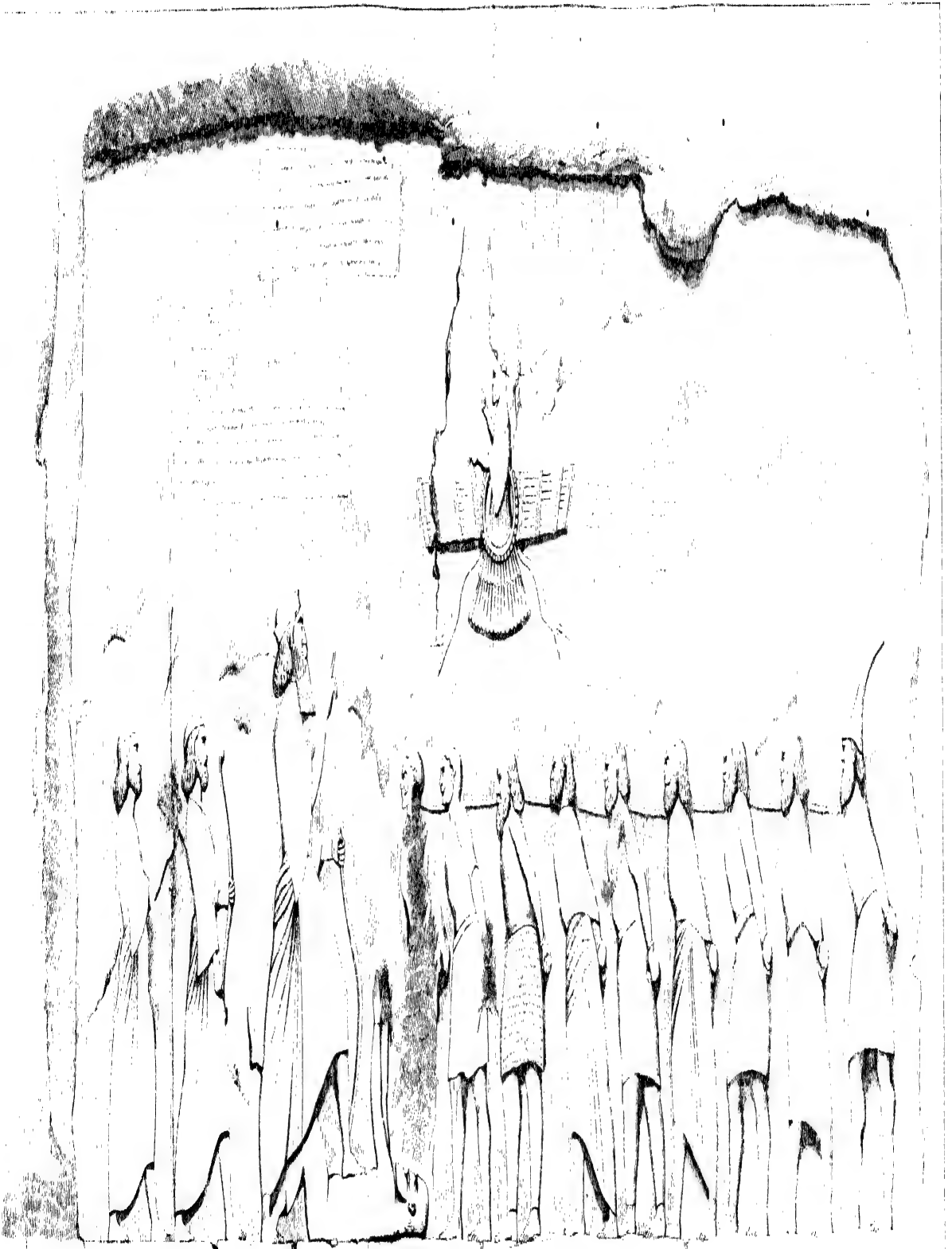
એ ઓટલો મુકીને આસરે પચાસ વારની વેગલાઈએ પાહડની હુવાઈની એક વલણ માહથી પાણીની એક સુંદર નેહર કુટી નીકલેછે. તે નેહરને માથે પાહડમાં એક મોહાટી તખતી કોતરેલીછે, તે ઊપર ફેટલાએક લંખાણ ચીતારો પાડેલા નજર આવેછે, પણ પાછલના જમા નાના મુસલમાન લોકોએ એ તખતીના ચીતારો એટલાતો ભાંજ નાખી આછે કે તેમાં શું ખતલાવેલુંછે તે પાધરૂં નજર આવતું નથી. સર રાખરટ કે. પોરટર જે આ જગો પોતે જોઈ આવીઓછે તે હવો વીચાર જણાવેછે કે એ નકશ મેહલવેહલાં ઈરાનના કએઆંનીઆંન પાદશાહોના વખતમાં અથવા તેઓને લગતા જમાનામાં કોતરીઆમાં આવીઓ હતો,

તેઆરપછી સેકંદરના હાથમાં ઈરાન આવીઓ, અને ઈંઝિનાની સરદારોની હુકમત ચાલવા લાગી, તે વેલાએ અસલ કએઆનીઆનોને પાડેલો ચીતાર ઈંઝિનાની લોકોએ કાહડી નખાવીને તે ઊપર ઈંઝિનાની હુકમે એક લેખ ફેતરાવીઓ હતો, કે જેહની થોડીએક નીશાન હજુર જોવામાં આવેછે. વલી જમાંનાના દોરે મુસલમાનોને ઈરાનની હુકમત આપી તેઆરે તેઓએ કએઆનીઆન અને ઈંઝિનાની એ બંધેના લેખ કહુવાવી નાખીને પોતાની તરફથી એક ખીજો આરખી લેખ એજ તખતીપર ફેતરાવીઓ તે આજ જોવામાં આવેછે. એ લેખ ઈરાનના મુસલમાન પાદશાહ ફતેઅલીશાહના વખતનોછે, તેમાં એ પાદશાહ તાંહાના રસતાનો કાંઈએક બંદોબસત કીધોછે તે વીશેનો ફેતરેલોછે. આ દાખલા ઊપરથી જમાંનાના દોરની અને માણસની ગરૂરીની નાપા એદરી વીશે આપણને એક મજબુત શાહદત મલેછે, કે કએઆનીઆન પાદશાહોએ જેઆરે આ તખતી ફેતરાવી તેઆરે તેઓએ હુવું ધારીઝી હુવું કે તેથી તેઓની ઈઆદગારી કએમ રેહ, પણ જેઆરે ઈંઝિનાનીઓએ તે રાજ લીધું તેઆરે તેઓએ પોતાની મોહાગઈનો ચહ ડાવો કરીને કએઆનીઓની નીશાન કાહડી નાખી તાંહાં પોતાનાં નામની ખુલંદી આશકારા કીધી, પણ જમાંનાનો દોર હવો આવીઓ કે તેઓનું નામ નીકલી જઈને મુસલમાન પાદશાહોની જાહોજલાલી એ તખતીપર હાલ નજર આવેછે; અને વલી એજ તખતીપર મુસલમાનોનું નામ કાહડી નાંખીને એજ જગોએ પોતાનું નામ રાખનાર હવેપછી ખીજો ફોણ થાશે તે હાલ આપણથી કહી શકાતું નથી.

પાણીની નેહર અથવા નદીના કીનારાથી ખુબસુરતી પાંમેલી જગાઓપર નકશા પાડવાનું તથા ઈમારતો બાંધવાનું આગલા લોકો ઘણું પસંદ કરતા હતા તે વાત ઘણીએક તરફથી આપણને માલમ પડેછે. આ ભાગેલો ચીતાર તેમજ આવેલોછે, અને એજ રીત ખીજે ફેટલેએક છેકાંણે પણ જોવામાં આવેછે. એ ચાલ ઘણાજ પુરાતમ વખતથી નીક લેલી માલમ પડેછે. દાઓઝેરસ સીકુલસ નામના એક ઈંઝિનાની ગરં

થકારના આધાર ઊપરથી મીંઠ કીનીઅર નામનો એક વીદેઆવાંન ઈંઝિરોપીઆન લખી જાએછે કે “શામનાં મુલખમાં આસરે ૩૦૦૦ વર શની વાતપર” સીમીરામીસ નામની એક રાણી પોતાના ખાલક દીકરાની તરફથી રાજ ચલાવતી હતી, તેણીએ ઈરાનનાં આજરખેજાન પરગણાં પર હામલો કરી તે દેશ શ્તે કીધો હતો, તે વેલાએ એ રાણીએ ખાગસ તાન નામના એક પાહડ આગલ છાવણી રાખી હતી. સીમીરામીસ રાણીએ એ પાહડની ખાજુપરથી ખાર ફરલાંગ ફરતા ઘેરાવાની એક વાડી ખનાવી હતી, તેહની જમીન સપાત હતી, અને તાંહાંથી એક મોહોરો પાણીનો ફુઆરો ચાલતો હતો. ખાગસતાન પાહડ ઈશ્વરનાં નામનો કરી રાખીઓ હતો, અને તાંહાં સીમીરામીસે જે વાડી ખનાવી હતી તે વાડીની એક ખાજુપર ઊભો ડુંગર આવેલો હતો, તે સતર ફર લાંગ ઊંચો હતો. એ ડુંગરની હકાઈનો એક ભાગ કાપવાનો સીમીરામીસે હાકમ આપીઓ, અને તેહની તખતી ખનાવીને તે પર પોતાની તસવીર તાંહાં કોતરાવી. એ તસવીરની આસપાસ સીમીરામીસે પોતાનાં લશકરના નેજવાલા એકસો સીપાહીઓના ચીતાર પડાવીઆ હતા. વલ્લી શામના મુલખની ભાશામાં સીમીરામીસ રાણીએ એજ તખતીની ઊપર આ રીતે લખાવોઝિં હતું કે ‘હું રાણી સીમીરામીસ આ ખાગસતાન પાહડનાં માથાંપર જાઈ આવી છઝિં’, અને માહારા અશ ખામના ગાંસડા એક ઊપર એક રાખી અને તે ઊપર ચહડીને હું એ પાહડનાં મથાલાંવેર ઊંચી ગઈ હતી.’ આ હવાલ (મીંઠ કીનીઅર જોલેછે કે) ખેડેશતુન પાહડની હકીકત સાથે મલતો આવેછે. એ રાણીએ પોતાની મોહોરાઈ અને શ્તેમંદી ખતલાવવાને હવું કીધું હોએ તે નવાઈ જેહવું નથી. આ ભાગેલો નકશ તથા તેહની ખાજુપરનો ઊપર કહેલો આરખી લેખ એ ખંધે જગો મલીને તે ઊપર રાણી સીમીરામીસ અને તેહના ૧૦૦ નેજદારો ચીતારેલા હોએ.

* આ મુદત વીથે ઘણાએક ગરંથકારો ઉમટ પાલટ વીચાર આવેછે, પણ હમાએ માતરે મહંથી વધારે વપરાતી ગણતરી આએ જગોએ દાખલ કીધીછે.

બેરેલિયન-પાદશાહ અને તેના શીશીયત પામેલા દુશ્મનો

ઊપર જણાવેલો ચીતાર જો કે લગભગ ભાગી ગયેલો છે તેથી તે ઊપરથી ઊપલા ખેંચાલ સવાએ ખીજી કાંઈ જાણવાનોગ વીગત માલમ પડતી નથી, તોપણ એજ પાહડમાં સીમીરામીસના ચીતારનાં મથાલાંપર એક ખીજો માહુભારત અને જાણવાનોગ નકશ આવેલો છે, તે જમીનથી આસરે ૩૦૦ ફીટ ઊંચો ચીતારેલો છે, અને પાહડની હકવાઈથી એટ ભોતો દુર લાગે છે, અને તેહનો મારગ હવે તો ધાસતી ભરેલો દીશે છે, કે કોઈથી તેપર ઘણી મેહનત લીધા વગર જવાઈ શકાતું નથી, અને તેજ કારણે કરી મુસલમાન લોકોના હાથથી ખંચીને એ ચીતાર હાલ ઘણીજ નાદર રીતે સલામત રહેલો છે, અને તે ઊપરથી આગલા ઈરાની લોકોની માહીતગારી તથા કાખેલીઅતનો આપણને ઘણો અગતનો દાખલો મલે છે, કે જે એક રીતે ઈસતખરના નકશો કરતાં સરસ નજર આવે છે. એ નકશ ઈસવી સન ૧૮૧૮ નાં વરશમાં સર પોરટર જોઈ આવીઓ હતો, તેઆરપછી ખીજા મુસાફરોએ તે વીશે કેટલીએક વીગત જણાવી છે, પણ તે સંગલાં ઊપરાંત ગએઆં અગીઆર વરશની વાતપર મેજર રાલીનસન નામનો જે વીદીઆવાન ગરહસથ એ નકશો જોઈ આવીઓ હતો, અને તે ખાખેની સંગલી વીગત આજ થોડુંએક થાએઊં તેણે પર ગટ કીધી છે, તે ખીજા મુસાફરો કરતાં વધારે ચોકસ અને ભરોસા રાખવાનોગ છે.

એ ચીતારની એક નકલ આ ખાખદને લગતી હોએ આપી છે તેમાં [જુવો નકશ] અઝિદ મરદોના આકાર પાડેલા છે. એ ચીતારમાં જે સઊથી ઊંચો મરદ ઊભેલો છે તે પાદશાહ છે, તેણે પોતાને માંથે ખેસતી એક ટોપી પેહરી છે અને તે ઊપર એક પટ્ટી ખાંધેલી છે, તેહના ખંધે હાથે જોએ પોંચીઓ ખાંધેલી છે, અને તેહનો પોશાગ ઘણો સાદો પણ આખરૂ ભરેલો છે. ઈસતખરના નકશોની માફક એ પાદશાહના ગરદન પછવાડેના ખાલ ગુછાદાર છે, અને પોતાના એક હાથે કમાન પકડીને ખીજે હાથે પોતાની સામણે ખંદીવાંન તરીકે ઊભેલા નવ મરદોને નશીહત કરતો હોએ હવું લાગે છે. પાદશાહ પોતાની આગલના એક ખંધવાને

જમીનપર નાખીને તેહની છાતીપર એક પગ મુકેલોછે, તે ખંધવો પોતાના હાથ જોડી પાદશાહની આજેજી કરેછે. એ પાદશાહનો ચેહરો ઘણો દખ્ખા ભરેલો અને પાદશાહી મરતખાને લાએકનો નજર આવેછે, અને નકશે રૂસતમમાં એક કખરના ચીતારનાં મથાલાંપર જે પાદશાહ રોશન આતશનાં એક તખતની સાંમણે ઊભો રહી ખંદગી કરેછે તેહના ચેહરાને આ પાદશાહનો ચેહરો મલતો આવેછે. આ ચીતારમાં પાદશાહની પછવાડે તીર અને કમાનવાલો એક મરદ તથા નેજાવાલો એક ખીજો મરદ એ ખંધે ઊભેલાછે, તેઓનો પોશાગ પણ કએઆનીઆનોના જેહવેલોછે. પાદશાહ જે ખંધવાની છાતીપર પગ મુકી ઊભેલોછે તે દસ ખંધવા માહેલો એક ખંધવેલો, ખાકીના નવ ખંધવા પાદશાહની સાંમણે ઊભા રહેલાછે, તેઓના હાથ કમર પછવાડે મજખુત ખાંધેલાછે, અને એક દોરડાંએ કરીને તે સંગલાઓને ગરદન આગલથી સીકરેલાછે. એ સંગલા ખંધવાઓનો પોશાગ એક ખીજાથી કેરલોએક તશવત ભરેલોછે, તેથી તેઓ જુદા જુદા દેશના હાએ હુવું લાગેછે. એ સંગલાઓમાં જે શખસ સગીથી પાછલ ઊભેલોછે તેહને માંથે એક ઊંચી ટોપીછે, અને તે ખીજા નવ ખંધવાઓ કરતાં કાંઈ મોહોટા દરજ્જાનો નજર આવેછે. એ ચીતારની વચમાં માથાંપરથી હાથમાં કડાં સાથે પાદશાહનું રૂહુ અથવા ફરોહર ખોજોરગી પામતો હાએ તેહનો આકાર સરેશતા પર માણે પાડેલોછે. આ ચીતાર માહેલા દરએક મરદનાં માથાંપર એક એક તખતી ગોઠવેલીછે. તેમાં ખીલારોકા હુરે લખેલુંછે, અને તે મધે દર એક મરદની હકીકત લખેલી માલમ પડેછે.

મેજર રાલીનસનના જાણવીઆ પરમાંણે એ તખતીમાં સંગલી મલીને એકહજાર સતરો ખીલારોકા હુરેથી કોતરી કાહડેલીછે, તે સંગલાંપર મોહોટી મેહનત લીધેલી જોવામાં આવેછે, અને એ હુરે ઘણી મજખુતીથી કોતરીઆછે. તે ઊપરાંત એ નકશ જમીનથી આસરે ૩૦૦ ફીટ ઊંચોછે, તેઆરે તે પર ચહુડવાને માથરો કેમ ખાંધીઓ હો અને હવા ઊંચા મુકામપર હવો માહુમારત નકશ તથા તેહનો લેખ

કોતરવાની કેટલી મેહનત લાગી હશે તે બાબે વીચાર કરતાં એ નકશ પાડનાર કારીગરની સખુરી અને કાબેલીઅતને મોહાટું માન મલેછે. એ નકશ ઊપરથી હેવું લાગેછે કે જે પાદશાહ તે ચીતરાવીઆ હતા તેહેને ગોએઆ આગલથી કોઈએ કહીડિં હાએ કે “હવે પછી તાહરી ઈઆદ ગારી તોડનાર મુસલમાનો થાશે કે તેથી તું એ નકશ સમાલીને પડાવજે” હવા વીચારથો તેણે જોડે આ ચીતાર રસતાની બાબુપર પડાવીઆછે, તોપણ તે એટલોતો ઊંચો રાખીઆછે કે એક ખુલ્લું પરંચ બાંધીઆ વગર કોઈથી તેહની નજદીક જવાઈ શકાતું નથી. આ ચીતારનું કામ ઘણું ઊમદા અને રોનકદારછે, અને ઈસતખર કરતાં તે કોઈબી દરજ્જે ઊતરતું નથી. એ નકશના આકારોના ચેહરા જે રીતે કોતરી કાઢાડે લાછે તે કરતાં કોઈ બીજા દેશમાં એથી સરજ કમી બનતા નથી. ચેહલ મીનારના મેહલમાં નકશોની કોતરાણીમાં તેહના કારીગરની હાડવીદી આની માહીતગારી નજર આવેછે તેજ પરમાણે આ ચીતારમાં પણ છે. એ નકશમાં બંધવાઓના આકાર ઊતરતી કારીગીરીનાછે તેહનું કારણ હેવું ધારીઆમાં આવેછે કે તેઓની હલકાઈ બતલાવવાને કીજે હવી રીતે બનાવેલુંછે.

મેજર રાલીનસન એ ચીતાર માહેલી એક નવી કારીગીરીપર પોતાના વાંચનારાઓનું ધેઆન પોંહાંચાડવા માંગેછે. તે કારીગીરી કોઈ બીજે ઠેકાણે જોવામાં આવી નથી તેથી તે નવાઈ જેહવીછે. એ નામીઓ મુસાફર મેહલે કે “આ આખા નકશ બનાવવામાં જે મેહનત પડીછે તે બેહુલ જોઈએ; માતરે ટુંગરનો પથ્થર સજાઈ કરવાને માહારા ધારીઆ મેલે ઘણા મહીના લાગા હશે. એ તખતી નજદીકથી તપાસતાં મેં એ જગોએ કારીગીરીની એક બોજોરગી જોઈ કે જે કોઈ બીજે ઠેકાણે જોવામાં આવીડિં નથી. ચીતાર પાડતી વખતે એ ટુંગરપર જાંહાં પથ્થર તુટી ગએઆછે, અને તખતીપર પથ્થરના ગાંગરા ખીશી ગએ આથી જે ખાડા પડીઆછે, તે જગોએ તખતીની અંદર બીજા પથ્થરો જડી લીધાછે, અને તે જડી લઈને તખતી સજાઈદાર કીધીછે. એ વર્થ

રનું ગાખડું મારવામાં ગાલેલું શીસું કામે લગાડેલું છે, પણ એ પથ્થર હેવીનો નાદર કારીગીરીથી મેલવી નાખીઆ છે, અને તે ઊપર હેવી સશર્ધ ખતલાવી છે કે ઘણીજ એકસ અને નજદીકની તપાસ સવાએ એ હીકમત પકડી કાઢવી મુશ્કેલ છે.” જે પરમાણે તખતીમાં નાદર કલાથી ખાંચ પુરી લીધી છે તેજ પરમાણે ડુંગર માહેલા ખીજા ખાડા પણ પુરેલા છે, અને સંગલો દેખાવ એકસરખા કીધા છે. એ કારીગીરી થોડી તારીફ કરવા લાગેક નથી, અને હેવું આજ કોઈ ખનાવી શકતું હોએ તે વીશે શક છે. મેજર રાલીનસન ખીજો વીચાર આપે છે કે “આ નકશમાં જે સશર્ધ અને ચલકાટ નજર આવે છે તે માણસના હાથથી ખની શકે હોવા નથી, પણ તે કોઈ તરેહના સાંચાથી ખનાવેલું માલમ પડે છે.”

એજ મુસાફર કહે છે કે—“આ તખતીપર કોતરેલા હરેશ સગીથી અજાએખ સરીખા છે; તેહની ખુખસુરતી, સશર્ધ અને સુધરાઈ ખરોખર કદાચ દુનીઆમાં ખીજો હોવા લેખ નથી. એ હરેશ ઈસતખર કરતાં પણ સરશ કોતરેલા છે. લોકો કહે છે કે તે જમાનામાં તીખું લોહાડું કોઈને માલમ હતું નહી, તેઆરે આ ચીતાર કેમ ખનીઓ, તે વીશે માહારીથી કાંઈ ખેઆલ અપાઈ શકાતો નથી, પણ આ હરેશને મજ ખુતી અને સમપુરણપણું આપવાને જે એક ખીજા કલા લાગુ પાડેલી જોવામાં આવે છે તે માહારાથી જાહેર કરીઆ વગર રહેવાતું નથી. મેં એ તખતી ઘણાંજ ઘેઆનથી તપાસી હતી, અને તેજ પરમાણે માહારી સાથના ખીજા શખસોએ પણ તપાસીકિં હતું, તે હમો સંગલાના જોવામાં આવીકિં કે, આગલા વખતમાં જેઆરે ચીતારાએ આ નકશ પાડીઓ હતો તેઆરે સંગલું તઈઆર કરીને તે ઊપર તેણે એક જાતના પથ્થરનો રંગ અથવા “વારનીશ” મારેલું છે, તે વારનીશથી હરેશ દીપી નીકલેલા છે, અને વક્તી હવા તથા પાણીથી તેઓનો ખંચાવ થાએઓ છે. એ રંગની ખનાવટ હેવી છે કે જે ડુંગરની તખતીપર તે લગાડીઓ છે તે ડુંગરના પથ્થર કરતાં એ રંગ અતીસે કઠણ અને તકાગિ છે. કેટલીએક ખાંચમાંથી આજ ૨૩૦૦ વરશ થાએઆં પાણી ઊતરતું આવીકિં છે તે

જગા આગલથી એ રંગ લગાર નીકલી ગએઓછે, અને જેમંગરમ ધાતુનો રસ ઠંડો પડીને કદણ થાએછે તેમ ચીતારની હુલની બાજુપર એ રંગ જોવામાં આવેછે. તખતીના બીજા સંગલા ભાગોમાં એ રંગ આજ સુધી ચોંટાંટી રહેલોછે તેથી તે ઊપરના હુલે ઘણી સારી રીતે જોવામાં આવેછે. એ તખતીની હુલનો પથ્થર જો કે ભાગી ગએ લોછે, તથા તેમાં ખાડા પડેલાછે, તોપણ જાંડાં આ રંગ લગાડીઓછે તે જગો સંગલી સલામતછે, પણ જાંડાં લાંબી મુદતથી પાણીનાં રેલા વેહુછે, અને એક બેએ ઠેકાંણે આદમીએ ઓખવી કાહડેલો લાગેછે, તાંડાંજ એ રંગ માતર દીશતો નથી.”

હવે આ ચીતાર કોણ પાદશાહનો પાડેલોછે, અને તેમાં શું વાત ખતલાવીછે, તે વીશે ઈંઝિરોપખંડના કાબેલ ગરંથકારોમાં તરેહવાર વીચારો ચાલેલાછે. પોરટર અને કેપલ એ બંધે મુસાફરો ઈસાઈ ધર મની કેટલીએક વારતા સાથે એ ચીતાર મેલવી ગએલાછે, પણ તેઓને કોઈ બીજાઓએ ટેકો આપીઓ નથી. મીં વાકસ પોતાનાં નવાં પરગટ કરેલાં “નીનવેહ એનડ પરસીપોલીસ” નામનાં પુસ્તકમાં ખોલેછે કે “પોરટર જે જમાનામાં મુસાફરી કરી આવીઓ હતા તે વખતે લોકો જે કાંઈ ચીજ જોતા હતા તેહને પેહુલાં ખાઈખલ સાથે લાગુ પાડતા હતા.” અને “પોરટરે જે વીચાર જણાવીઓછે કે તોરાતમાં ઈઆઝિદીઓનાં દસ ટોલાં જે બંધવા દાખલ પકડાએઆં હતાં તેહનો આ નક શહે, અને કેપલ નામના એક મુસાફરે એ ચીતાર માહેલા એક મરદને સ્ત્રી ઠેડવીને ખાઈખલ માહેલી ઈસકરની વારતા તેહને લાગુ પાડી ગએ લોછે, પણ એ બંધે ખાખદોમાં તેઓ નાવાકેશ હતા તેથી હવે વીચાર આપી ગએઓછે. પોરટરના જણાવીઆ પરમાણે ઈઆઝિદીઓનાં દસ ટોલાંની વારતા, અથવા કેપલના ધારીઆમેલે ઈસકરની હકીકત એ કાંઈ આ ચીતારની મતલબ સાથે મલતું આવતું નથી.”*

* વાકસ નીનવેહ એનડ પરસીપોલીસ, મર્કે ૩૬૯.

"ખીજા સંગલા મુસાફરો કરતાં મેજર રાલીનસન સગિથી પછવાડે અને મોહોરી ચોકસાઈથી આ ચીતાર જોઈ આવેલો છે, તેહની જાણાવેલી હકીકત ભરોસો રાખીઆજોગ લાગે છે. મેજર રાલીનસને 'એ નકશની તખતીઓ પરના ખીલારોકા હરૂશો ઊકલાવીઆ છે, અને તેહની હકીકત આગલની તવારીખ સાથે મેલવી આવેલી છે. ખીલારોકા હરૂશો વાંચીને તે ઊપરથી ઈરાનની તવારીખનો ફેરવોએક ભાગ નકી કરવાનાં કામમાં એ ગહરસથે આપણી ઊપર ઘણો આભાર કીધો છે, અને તેથી પોતાની કીરતી જગ પરમીધ કરી છે.

મેજર રાલીનસન એ હરૂશોની તખતી તથા ચીતાર ઈરાનના પાદશાહ ગોસતાસપ (દારાએસ હીસતાસપીસ) ના વખતમાં ખનેલાં કેહે છે. એજ કાખેલ પુરતના જણાવીઆ પરમાણે ગુસતાસપ પાદશાહ પોતાની હકુમતની ઘણીખરી તવારીખ આ પાહડપર લખી છે, અને જે નવ મરદો તેહની સાંમણે ખંદીવાંન દાખલ ઊભેલા છે, તથા એક જણ જમીનપર પડે લો છે, તે દસ આદમીઓએ ઈરાનને તાખેનાં જુદાં જુદાં સવસથાંનોમાં પાદશાહી હકુમતપર દાવો કીધો હતો અથવા ખલ્લો ઊઠાવીઓ હતો, તે સંગલાઓને ગોસતાસપશાહ પોતાના કખજામાં લાવીઓ હતો, અને પોતાની સત્તા મુસતકીમ લાગુ પાડી હતી, તે સંગલું ખતલાવવાને કીજે આ ચીતાર પાડીઆમાં આવીઓ છે. એ ચીતાર માહેલા દસે ખંધ વાઓ કયાં કયાં દેશના છે, અને તેઓએ શું શું તકસીર કીધી હતી, તે દરએકનાં માથાંપરની તખતીપર લખેલું છે તે ઊપરથી તેઓના સંગલી તવારીખ જાહર થાએ છે. એ ઊપરાંત એ ચીતારની હેઠલથી ખેહશતુન પાહડનો ફેરવોએક ભાગ ખીલારોકા હરૂશોથી ભરી કાહાડેલો છે, તે તમામ તખતીઓનો મેજર રાલીનસને તરજુમો કીધો છે, અને તેહનાં ખેએ કીમતી પુસતકો ખનીઆં છે, તે આગલા વખતની સોધ કરનાર સરવે કોઈને ધેઆંનથી વાંચવાજોગ છે. એ તખતીઓ માહેલી એક તખતી જે પાદશાહનાં માથાંપર આવેલી છે અને તેમાં પાદશાહ પોતા વીજો જે હકીકત કોતરાવી છે તેહની મેજર રાલીનસનના ઊકલાવેલા ઊચારની એક નકલ, તરજુમાં સાથે, હમો હેઠલ પરગટ કરીએ છે.

[illegible]

બેહશતુન પાહડના નકશ મઢે પાદશાહનાં માથાંપર .
કેતરેલી એક તખતી.*

(૧) અદમ દારમવુશ (૨) ખશાયથીય વ ઝરક (૩) ખશાયથીય† ખશાયથીયા નામ (૪) ખશાયથીય પારસીય (૫) ખશાયથીય દહ્યકીનામ (૬) વીસતાસપ હ્યાપુતર (૭) અરશામહ્યા નપા (૮) હખામનીશીયા.

(૯) થાતીય દારમવુશ ખશાયથીય (૧૦) મનાપીતા વીસતાસપ (૧૧) વીસતાસપ હ્યા પીતા અરશામ (૧૨) અરશામ હ્યા પીતા અરીયા રામન (૧૩) અરીયારામન હ્યાપીતા ચીશપાઈશ (૧૪) પીતા હખામનીશ.

(૧૫) થાતીય દારમવુશ ખશાયથીય (૧૬) અવહ્ય રાદીય વયમ હખા મનીશીયા થહ્યામ હ્ય (૧૭) હ્યા પઝવીયત અમાતા અમહ્ય (૧૮) હ્યા પઝવીયત હ્યા અમાખમ તઝીમ ખશાયથીયા આહ.

(૧૯) થાતીય દારમવુશ ખશાયથીય (૨૦) મના તઝીમાયા તઈય પઝવમ ખશાયથીયા આહ (૨૧) અદમ નવમ (૨૨) હ દુવીતા તરનમ વયમ ખશાયથીયા આમહ્ય.

(૨૩) થાતીય દારમવુશ ખશાયથીય (૨૪) વશના અઝીરમઝદાહ અદમ ખશાયથીય અમીય (૨૫) અઝીરમઝદાહ ખજતરમ મના પ્રરાખર.

(૨૬) થાતીય દારમવુશ ખશાયથીય (૨૭) ઈમા દહ્યાવતયા મના થતીયાઈશ (૨૮) વશના અઝીરમઝદાહ અદમશામ ખશાયથીય આહમ (૨૯) પારસ, ડીવજ, ખાખીરશ, અથુરા, અરખાય, મુદરાય; તઈય દરય હ્યા, સપરદ્યુના, માદ, અરમીન, કતપતુક, પરથવ, ઝરક, હરીવ, યુવારઝમીય, ખખતરીશ, સુગુદ, ગદાર, સક, થતગુશ, હરકીવતીશ, મક (૩૦) ૫૨હર વમ દહ્યાવ ૨૩

* અવલમાં મેજર રાલીનસને કરેલા આ તખતીના કિયાર તથા તરજુમો હમોએ પરગઠ કીધો હતો, તે પછી “ ધરાની ખીલાશીકી તખતીઓ ” વીથે ૫૦ મઠ ૧૮૧૩ માં શેઠ જાંગીરજી બરજોરજી વાછાએ બનાવેલા ઈનામના નીચંધ મઢે એજ તખતીનો વધારે સુખ ઉચાર તથા તરજુમો પરગઠ કરવામાં આવીઓછે, તે હમોએ આપેલા તરજુમા કરતાં બેહતર સમજુને તેહેને બદલે આ જગોએ દાખલ કીધોછે. એ તખતીની એક નકલ અમલ ખીલાશીકા હરકીમાં ઉતારીને અતર જોડીછે.

† જે અક્ષર અથવા બોલ માહોટાં કદના લીધાછે તે અમલ તખતીઓમાં ઘસાઈ ગયેલી જગોએ અને તેથી ગોઠવીને સુકીઆછે.

‘ ઊપત્તી તખતીનો મેજર રાહીનસને કરેલો તરજુમો.

(૧) હું દારયવુશ* (૨) પાદશાહ મોટો (૩) પાદશાહનો પાદશાહ (૪) પારસનો પાદશાહ (૫) પરાંનો (તાઆખામાનાં) નો પાદશાહ (૬) વીસતાસપનો ખેટો (૭) અરશામનો નખીરો (દાનરો) (૮) હખા મનીશ (કેઆની ખાનદાનનો.)

(૯) પાદશાહ દારયવુશ કેહ્ય (૧૦) મારો ખાપ વીસતાસપ (૧૧) વીસતાસપનો ખાપ અરશામ (૧૨) અરશામનો ખાપ અરીઆરામન (૧૩) અરીઆરામનનો ખાપ ચીશપાઈશ (૧૪) ખાપ (તેનો) હખામનીશ.

(૧૫) પાદશાહ દારયવુશ કેહ્ય (૧૬) એ કારણશર અમો હખા મનીશીઆના કેહવાઈએય (૧૭) અસલ જમાનાથી અમો કિતરતા આવી આય (૧૮) અસલથી અમારું ખાનદાન પાદશાહો (નું) છે.

(૧૯) પાદશાહ દારયવુશ કેહ્ય (૨૦) (મારી) અગાકિ મારાં ખાન દાનના આઠ પાદશાહ થાઈ ગીઆ (૨૧) હું નવમો (છેકો) (૨૨) નવો ખેવડી રીતે પાદશાહ થાએઆ.

(૨૩) પાદશાહ દારયવુશ કેહ્ય (૨૪) હારમઝદની મેહરખાનીથી હું પાદશાહ થાએઓ (૨૫) હારમઝદે મને રાજ બખશીકોં.

(૨૬) પાદશાહ દારયવુશ કેહ્ય (૨૭) આ દેશો મારા હુતમાં આવીઆં (૨૮) હારમઝદની મેહરખાનીથી હું તેઓનો પાદશાહ થાએઓ (૨૯) પારસ, સુજઆના, બાબીલન, આસીરીયા, અરબસતાન, મીસર, જેઓ દરીઆનાછે (રાપુઓ) શપરદા, યુનાન X, મીદીઆ, અરમી નીઆ, કાપાડોકીઆ, પારથીઆ, ઝરંગીઆ, આરીઆ, ખોરાસમીઆ, બાકતરીઆ, શોગદીઆના, ગનદારીઆ, શાકી, સાતાગીદીઆ, આરાકો શીઆ, મીક્રીઆ. (૩૦) સંધા મલીને રૂઝ પરાંતો.

ખેડશત્રુન પાહડપર ખીલારોકા હુકુમની તખતીઓના એક નમુના દાખલ ઊપલી ખીના મેજર રાહીનસનનાં પુસ્તકમાંથી હુમાએ કિતારી

* મેજર રાહીનસન હેવો વીચાર જણાવેછે કે ખીલારોકા હુકુમથી “દારયવુશ” કરીને જે શબ્દ લખેલોછે તેહેનો અરથ “હડાએક અને અખતીઆરવાલો” કરીને થાએછે.

લીધી છે, તે ઊપરથી એ તખતી તથા ચીતારની મતલબ કાંઈએક સમજ પડે છે. એ તખતીઓ તરણ ભાશામાં લખેલી છે, તેઓને મેજર રાલીન સને તરણ નામ આપીઆં છે, ઈરાની, ખાખલી અને મીડઆન. જે તખતીનો ઊપર તરજુમો કીધો છે તે ઈરાની ભાશામાં છે, અને તેહની હકલ ખીલ ખેએ ભાશામાં તરજુમો કીતરીઓ છે. હુમોએ ઊપર જણાવી ઊં છે કે હવે તખતીઓ એ પાહડપર પુશકલ કોતરેલી છે, તે ઊપરથી મેજર રાલીનસનના ઊકલાવીઆ પરમાણે પાદશાહ ગોસતાસપની હકુ મતની ઘણીખરી તવારીખ જાહેર થાએ છે. એ સંગલી તખતીઓનો તરજુમો મેજર રાલીનસને આપેલો છે, તે ઊપલી રીતે દાખલ કરતાં ઘણું લંખાણ થાએ છે, એટલા વાસતે એ તખતીઓમાં જે કાંઈ લખેલું છે તેહનો સાર હમારા વાંચનારાઓને કીજે હુમો આ જગાએ ઊતારી લઈએ છે, અને તે ઊપર ઘેઆન પોંહાંચાડવાને હમારા ચંચલ વાંચનારાઓને મજબુત બલામાણ કરીએ છે.

પાદશાહ ગોસતાસપની તવારીખની જે કાંઈ ખીનાં મેજર રાલીનસને ઊકલાવી છે તે ઊપરથી હવું જોવામાં આવે છે, કે જેઆરે એ પાદશાહે જરતોસતી મજહુપ કખુલ કીધો તેઆરપછી એ ધરમનો પ્રેલાવો કરવાનાં અને સરવે કોઈને તે જાહેર પાડવાનાં કામમાં પાદશાહ ગુંટેલો હતો, એટલામાં તેહનાં મુલખના એક દુરના ભાગમાં સુસ નામનાં પરગણાં મધે એક ખલ્લવો ઊઠીઓ, તે ખલ્લવો ખેસાડી નાખવાને પાદશાહે પોતાનું લશકર તે તરફ મોકલીઊં, અને ખલ્લવાખોરના સરદારને પોતાના અસતેકમાં ફેદ પકડીઓ, તથા લશકરની મદદ વગર તોશાન નરમ પાડીઊં. એ હકીકત આ નકશના એક ખંધવાનાં માથાંપરની તખતીમાં જણાવી છે. ખીલ તખતીમાં હેવાજ એક ખીખ ખલ્લવા વીજે લખેલું છે. કેહે છે કે સુસ મધે ઊઠેલું તોશાન ગોસતાસપશાહે નરમ પાડીઊં તેઆર પછી ખાખલના પાદશાહ નાખોનીદસના ખેટાને નામે એક શખસે ખાખલની ગાદીપર દાવો ઊઠાવીઓ, તે શખસે પોતે નાખોનસરની ઓલાધથી ઊતરી આવીઓ છે હવે દાવો કીધો હતો. એ ખોટો દાવો ઊઠાવ

નાર શખમને ઘણીએક મદદ મળી, અને ખાખલના મુલખમાંથી ગોસતા સપશાહની હકુમત કાહડી નાખવાની તેણે ધમકી ખતલાવી, તેથી પાદ શાહ પોતે લશકર લઈને તે તરફ દોડીઓ, તાંહાં તીગરામ (ઘઈગરીસ) અને કીશરાતોવા (ઈકીશરેટીસ) નદીઓ આગલ ખેએ મોહોટી લડાઈ થાઈ, તેમાં ગોસતાસપ ફતે પાંખીઓ, અને ખાખલનો મુલખ પોતાને હાથ કીધો, અને ખલવાખોરને કતલ કરાવીઓ. ગોસતાસપ ખાખલમાં હોતો એટલામાં સુસ મધે ફરીને એક ખીજો ખલવો કીટીઓ, તે તરફ પાદશાહ કુચ કરી ગએઓ. સુસના લોકો પાદશાહને ઘણો ચાહતા હતા, તેથી પાદશાહ આવે એટલામાંજ તેહની સાંમણે ખલવો કીધાવનાર શખ સને તે લોકોએ પકડીને ગોસતાસપશાહની તરફથી તેઓએ પોતેજ તેહને કતલ કીધો.

કોપલું દાસતાંન ખેડશત્રુનના નકશની હકલની ખેએ તખતીઓમાં વીગતવારે આવેલું છે. તે પછી મેજર રાલીનસનના કીકલાવીઆ મુજબ એ તખતીમાં લખે છે કે સુસ અને ખાખલમાં ખલવા ખેસાડી દીધા પછી શામ, અરમાનીઆના, અને આજરખીખાન (જેહને આગલ મીડીઆ અથવા મદાઆ કરી કેહતા હતા), એ તરણે દેશોના લોકોએ એકસંપ થાઈને ગોસતાસપશાહની હકુમતને તરક કરવા માંગી, અને તેઓને માથે ફરાવરતીશ નામનો એક શખસ કીલો થાએઓ; તેણે કહીકીં કે “માહરું નામ ખશાથરીતા કરીને છે અને હું અવાખશથરાધા (ધારીઆ મેલે ફરેહુન) ની આલાદથી કીતરી આવેલો છકીં.” એ મોહોટું ફીતુર ખેસાડી નાખતાં ગોસતાસપશાહને ઘણી મેહનત પડી; એ ખલવાખોરોએ પાદશાહના મોકલેલા સરદારો સાથે છ મોહોટી લડાઈઓ કીધી, પછી અંતે ગોસતાસપ પોતે લડાઈમાં ગએઓ, અને રગઈઆની એક મોહોટી લડાઈમાં ફતે પાંખી ફરાવરતીશને પકડી લાવીઓ પછી તેહને કતલ કીધો.

પાદશાહ ગોસતાસપની હકુમત તેહને ઘણી મેહનત અને ધાસતી ભરેલી માલમ પડે છે. એજ તખતીઓમાં આગલ ચાલતાં કેહે છે કે કોપલા ખનાવો ખની રહ્ય પછી સગારશીઆ, પારથીઆ, હરખલીઆ

અને ખીજાં મુકાંમોમાં ખલવા કીલા થાએઆ હતા, અને જુદા જુદા શખસોએ ગોસતાસપશાહની પાદશાહીપર દાવો કીધો હતો, પણ તે સંગ લાએાપર અંતે તે ફતેખાંમીએ, અને પોતાનું તાજ મુસતકીમ કીધું, તે સંગલાંની ઈઆદગારી રાખવાને કીજે ખેહુશતુન પાહડપર તેણે આ નકશ તથા તખતીએા દોતરાવેલી ધારીઆમાં આવેછે.*

કીપલો હુવાલ મેજર રાલીનસને કીકલાવેલી હકીકતનાં સાર તરીકે હુમોએ પરગટ કરીએાછે. એ તખતીએાની હકીકત તવારીખથી કીલદી લાગતી નથી, તેહની મુખતેસર ખીના હુમો અતરે લખી જણાવીએ છઈએ. હીરાડોટસ નામનો ઈકિનાની ગરંથકાર ઈરાનના પાદશાહ “દારાએસ હીસતાસપીસ” વીશે જે કાંઈ લખી ગએએાછે તેહનો ઘણેએક ભાગ આ ખીલારોકા હુરે લખેલી ખીના સાથે મલતો આવેછે, અને તેજ પરમાણે એ પાદશાહની ખુનીઆદ વીશે હીરાડોટસ લખી ગએએાછે કે તે કાંઈ પાદશાહી ખાંનદાંનનો હતો નહી, પણ કાંઈ ખાજમાં ઈરાનનું રાજ જીતી લીધું હતું તે વાત આ તખતીથી ખોટી પડેછે, કાંએકે તેમાં સાફ જણાવેલુંછે કે એ પાદશાહ કએઆનીઆંન તોખમનો હતો. એ કીપરથી જો આ હુરે માનવા લાએક ઠડેતો તેથી તવારીખને મોતખર ટેકો મલેછે.

હવે ખીજા હાથપર હુમોને જોવાને દલગીરી કીપજેછે કે મેજર રાલીનસન જેહવા વીદીઆવાંન પંડીતે એ ખીલારોકા હુરેની સમજ પુરતી માલમ પડે તેટલા વાસતે ઈકિરોપખંડના લોકોને કીજે જેહવો ખોલાસો કીધોછે તેહવો ખોલાસો આપણી તરફના લોકોને કીજે જાહેર કીધો નથી. કીપર પરગટ કરેલા સારમાં જે જગોએ “દારયુશ” પાદશાહનું નામ આવીકીંછે તે જગોએ મેજર રાલીનસનની સમજ પર માણે હુમોએ “ગોસતાસપ” કરી અરથ મુકીએાછે, પણ એજ તખતીના આધારપરથી આપણે જોઈએછે તો ગોસતાસપની જગોએ કીગમણ પરાં તના ગરંથકારોની હકીકત સાથે સરખાવતાં આ ખીનાં ગોસતાસપના

* જુવો લંડનની રાએઅલ એશીઆટીક સોસાએટીનું પુસ્તક ૧૦ મું ભાગ ૩ જો.

ખેરા અસપ્તદીઆરને વધારે લાગુ પડેછે. આ તખતીઓમાં હવું જણાવે
હુંછે કે “દારયવુશે” ઊપલી સંગલી નામદારી મેલવી હતી તે વખતે
તેહનો ખાપ “વીસતાસપ” ઈરાનના દુરના ભાગમાં હકુમત ચલાવતો
હતો. હવે “વીસતાસપ” એ ખોલ જંદ ભાશામાં જે રીતે વપરાએલોછે
તથા તેહનો જે ઊચાર થાએછે તે ઊપરથી વીસતાસપ અને ગોસતાસપ એ
એકજ માલમ પડેછે. ઊગમણ પરાંતના ગરંથકારો લખેછે કે ગોસતાસપ
શાહની હકુમતમાં તેહનો ખેરા અસપ્તદીઆર ઘણાએક મુલખો છતવા નીક
લીઓ હતો અને તેણે ચીન, માહચીન, તુરાન, શામ, અને ખીજા કેટલાએક
મુલખો ક્ષત્રીયા હતા, તથા તેઓમાં ઊઠેલો ખલવો ખેશાડી મુકીઓ હતો.†

એ ખીના આ ખીલારોડી તખતીને મજબુત મલતી આવેછે.
જે કોઈ કાખેલ સાહુખ ઈરાનની એકસ અને ભરોસો રાખવાનોગ તવા
રીખ ખનાવવાનો કસદ કરે, તે અગાડી તેણે આરંભમાં આ ખીના
ધેઆંન પોંહાંચાડીઆનગેછે તે સેજ હમો આ જગોએ જણાવીએછે.

ગોસતાસપ પાદશાહની હકુમતની ખોજોરગી ખતલાવવામાં,
અથવા તેહના ખેરા અસપ્તદીઆરની દલેરી જણાવવામાં, આ બેહુશતુ
નનો ચીતાર ઘણો નાંમીએછે. એ જમાનાના પાદશાહોએ પોતાના
પાછલના વખતને કીજે પોતાની મોહોટાઈ અને પોતાની હકુમતને
લગતી તવારીખ જણાવવાની કેટલી મેહનત લીધીછે, અને તેમાં તેઓએ
દર વખતે વખત “હારમજદની મેહરખાનગી”, “હારમજદની ખખશેશ”
એ રીતે લખીને પોતાના પેદા કરનારને પીછાંણીએછે તે વીશે તેઓને
ખરેખર માન મલેછે. તેઓએ કદાચ હવું ધારીકિં હાએ કે પુસતકોમાં
તેઓની હકીકત જણાવીઆના કરતાં પથ્થરપર કોતરેલી તવારીખ
વધારે કાએમ રહેશે, અને પાછલથી તેઓને ફુનીઆં પીછાંણી શકશે,
એ મતલબ પુરી પાડવાને તેઓએ પાહડપર જમીનથી સેંકડો વાર ઊંચે
નકશ તથા તખતીઓ કોતરાવી હતી કે જે હાલ કાએમ રહીછે. પણ એ
છતાં ઈનસાંનની ઊમેદ પાર પડવામાં કેટલો નોખમ રહેછે? હમોએ

† જુલો શામત-અલ સફાનો ડીડ શીઆએ કશો તરજુમો, સર્ક ૨૬૫-૧.

ઊપર જણાવીશું છે કે એ તખતીઓ તરણ જુદી જુદી જુખાંનમાં (પણ ખીલારોકા હરે) ફાતરેલી છે. એ પાદશાહીએ હવું ધારીશું હોય કે પાછ લથી એ તરણ ભાશા બાહલી એકખી ભાશા કોઈ વાંચી શકશે તો તેથી તેઓનું નામ ગુમ થાયે હવું ખનવું મુશકેલ છે. જો તેઓએ હવું જાણીશું હોય તો તેઓની ધારણાં પાર પડવામાં ઘણા જોખમ આવી પડીઓ હતો. કાંએકે આજ દસ વરસ સુધીમાં એ હરે સગી કોઈને તલેસમ સરખા હતા, અને જે દેશમાં એ પાદશાહીએ અમલ ચલાવીઓ તે દેશના લોકો એ હરે વીશે એક જોલ પણ આજ સુધી સમજતા નથી. તેઓએ એ પાદશાહીની ધારણાં અતીઘણી લાંખી મુદત સુધી કહેવી નીશક્લ થાઈ હતી ? માતરે ઈંગિરોપખંડની કાબેલીઅતે એ હરે ઊકલાવવાની હવડે તજવીજ ચલાવી છે, કે જે વીશે ગોસતાસપ અથવા અસફંદીઓએ ખુવાખ પણ જોએઓ નહી હશે. આ નકશ તથા તખ તીઓ આપણને કહેવી ચોતેખર નશીહત આપે છે કે માણસ ગમે હવી ઈંગિકતી લગાડે, પણ વખતના દોર આગલ તેહનું સંગલું ચાહલું નાપા એદાર છે. જે ખુલંદ મરતખાના સાહેબે માણસને જીંદગી ખખશી છે તેજ સાહેબનું ચાહલું માતરે પાએદારી ધરાવે છે.

[જગત પદ્મી, મારચ ૧૮૫૨.]

તખતે બોસતાંન પાહડની હકીકત.

આ નામીયા પાહડના ચીતારોનું બેઆન કરીઆની આગમજ જે તવારીખ સાથે એ પાહડ સંખંધ રાખે છે તે વીશે હોએ કાંઈએક જોલવું જોઈએ છે. સંગલા ગરંથકારો એકમતથી કખુલ થાયે છે કે એ ચીતારો ઘણું કરીને ઈરાનના સાસાની તોખમના પાદશાહ ખુસરૂ પર વેજના વખતમાં ખનેલા છે, તથા એ પાહડની જગા તેહનાજ વખતમાં સમારોઆમાં આવી છે. ખુસરૂ પરવેજ રૂમની એક શાહબાદી નામે

“શીરીન” સાથે પરણેઓ હતો, તે શાહનાદી અને ખુસરૂ પરવેજ એ બંધેની મોહબત સાથે આ તખતે ખોસતાં પાહડ લગતોછે. એ પાહડનું દાસતાં હમારા વાંચનારાઓને વધારે સેહેલાઈથી સમજ પડે તથા શરસી ગરંથકારોની લખવાની ધપ અને મતલબથી તેઓ વાકેફ થાઓ એટલા વાસતે સને ૧૭૯૭ નાં “ઓરીએનટલ કલેક્શનશ” નામનાં ખુસતક ઊપરથી ખુસરૂ અને શીરીનનો કીસ્સો હમો હકલ ઊતારી લઈ જાએછે. ઓરીએનટલ કલેક્શનશના ખનાવનારે એ બીનાં એક શરસી કેતાબ નામે “શાહનામાહ નસર” ઊપરથી ઊતારી લીધીછે, તે વીશે એ ગરંથકાર હેવું બોલી જાએછે કે, આજ આસરે ૧૨૫ વરસની વાત પર એક વીદીઆવાન ઈંગરેજ, ડાક્ટર હાઈડ, પારસીઓના ધરમ બાબે ખોલ કરવાને કીજે હિંદુસ્થાન અને ઈરાન ખાતે આવીઓ હતો, અને જેઆરે ડાક્ટર હાઈડ સુરતમાં હતો તેઆરે શીરદાસીના શાહનામાં ઊપરથી હુકું કરીને પારસીના એક મોખેદે “શાહનામાહ નસર” નામનું એક નાધલું ખુસતક ડાક્ટર હાઈડને ખનાવી આપીઊં હતું. એ ખુસતક ઊપરથી ડાક્ટર હાઈડે ઈરાનીઓના આગલા ધરમ બાબે ખેચાન કરતી વખતે હજરત જરતોસતની જનદગાંનીનો હવાલ પોતાના ગરંથમાં દાખલ કીધો હતો, અને એ ખુસતકની એક નકલ પોતાની પાસે રાખી હતી, તથા બીજી નકલ લંડનનાં મોહાટાં સંગરહસ્થાનમાં આજ સુધી પડેલીછે, તે ઊપરથી ખુસરૂ અને શીરીનનું આ દાસતાં ઊતારી લીધુંછે. હમો ધારીએછે કે ગુજરાતી ભાષામાં શાહનામાંની લખેલી નકલો હાલ જે આપણા જોવામાં આવેછે તે ગુજરાતી કેતાબો ઊપરજાણાવેલા મોખેદેખના વેલી “શાહનામાહ નસરની” શરસી કેતાબ ઊપરથી તરજુમો કરેલીછે.

ખુસરૂ અને શીરીનનો મોહબત અને પ્રહાદ ચીતારાનાં મરણનું દાસતાં.

(શાહનામાહ નસર કેતાબ ઊપરથી.)

“બોબોરગ વખતની વાતો કરનારાઓ અને તવારીખ લખનારાઓ હેવું કહી જાએછે કે ઈરાનના પાદશાહ હોરમજે જેઆરે પોતાના

દીકરા ખુસરૂ પરવેજને* શેહરની બાહર કાહડી મુકીઓ તેઆરે એ શાહ જાદો ઘણી ગમગીની અને શીકરમાં પડેલો હતો, અને પોતાની હાલત વીશે લાંબો ખેઆલ લેડાવતો હતો, એટલામાં તેહને એકાએક શિંઘનો ઝોકો આવીઓ, અને તે ખુવાબમાં પડીઓ. ખુવાબમાં ખુસરૂ પરવેજને તેહનો ખપાવો નોશીરવાંન અદલ આવીને કેહવા લાગો કે ‘એ ખેડા તું’ ‘આટલો દલગીર અને શીકરમંદ શાંને વાસતે છે? તાહરાં દીલમાં જે’ ‘કાંઈ ઘાસતી હાએ તે કાહડી નાખ, કાંએકે તાહરે હવાલે એઆર ચીજો’ ‘આવનારછે, કે જે દરએકની કીમત ઈરાનની આખી પાદશાહી કરતાં’ ‘વધારે થાશે. તે એઆર ચીજ આએછે: જે ઘોડો હવડે તુંએ ગુમાવી’ ‘ઓછો’ તેહની જગોએ તુંને ખેએ ઘોડા મલશે, તેમાં એકનું નામ શખ’ ‘દીજ અને ખીજાનું નામ ગુલગુન, અને તાહરા જે સેતાર વજાડના’ ‘રનાં નખ કાપી નાખીઆમાં આવીઆંછે તેહની જગોએ તુંને ખેએ’ ‘ગાએનવાલા મલશે, તેમાં એકનું નામ ખરખુદ અને ખીજાનું નામ’ ‘નકીસા. તરીજ ચીજ એછે કે તુંને એક ચીતારાની ખખશેશ મલશે,’ ‘કે જે ચીનના માની ચીતારા કરતાં પણ સરશ કિતરશે. અને એથું’ ‘એકે તુંને એક સ્ત્રી મલશે, તેહનું નામ શીરીન કરીને આવશે, તે’ ‘સ્ત્રીની ખરોખર દુનીઆમાં કધી કોઈ ખીજ સ્ત્રી ખુખસુરતી પાંખી’ ‘નથી, કે જેહને જોઈને ખોરશેદ પણ ઘાલરો પડી જાએછે.’

“જેઆરે ખુસરૂ પરવેજ આ ખુવાબ જોઈ કીઠીઓ તેઆરે તે ઘણો અજબ થાવા લાગો, અને પોતાનાં દીલ સાથે કેહવા લાગો કે માહરા વડાવાને મેં ખુવાબમાં જોએઓછે તે કધી મહુને ઠગે નહી : કદાચ એ ખુવાબની હકીકત પાર પડશે.” આ વીચાર કરીને ખુસરૂ પોતાનાં દીલમાં ખુશાલ થાએઓ. તોપણ તે પોતાના બાપપર ઘણો ગુસ્સા

* હમ્મજદનરદ શેહરીઆરના વખતમાં જરતોસતીઓની પાદશાહી આખર થાઈ તેહની આસરે ૫૦ વરસ આગમજ ખુસરૂ પરવેજ ઈરાનમાં હકુમત ચલાવતો હતો.

† ખુસરૂ પરવેજપર તેહના બાપે સેતમ ગુજરીઓ અને તેહની મતા છીનવી લીધી તે વીશે આ ખીતા લખેલછે,

ભરેલો હતો, પછી તાંડાંથી ખુસરૂ મદદએન તરફ આગલ વધીઓ, તાંડાં રસતામાં તેહને એક ચીતારો મલીઓ, કે જેહનું નામ શાપુર કરીને હતું. એ શાપુરે ખુસરૂની આગલ શીરીન શાહજાદીની ખુખસુરતીની ઘણીએક તારીફ કીધી, પછી જેઆરે ખુસરૂ એ સંગલી તારીફ સાંભલી રહેઓ તેઆરે તેણે શાપુર ચીતારાને પુછીકે કે શીરીન* તેહને હુથ આવે હવો કાંઈ મારગ ખતલાવવો. પછી શાપુરે કેટલીએક ગોઠવાણ કરીને ખુસરૂને શીરીન સાથે મેલવી આપીઓ, કે જેહનું ઘસતાંન નીજામી શાએરે લખેલા ખુસરૂ શીરીનના કીસ્તામાં આવેલું છે.

“હવે તવારીખના લખનારાઓ હવું કહી જાએછે કે ખુસરૂ પોતાના ખાપપર ઘણો કષ્ટ હતો, તેથી પોતાની શીરીનને લઈને મદદએન તરફ ગએઓ, અને શીરીનની માસી મેહીનખાંનું કરીને હતી તેહને તાંડાં રહેઓ, અને કાંઈ તક સોધતો હતો, હવામાં તેનો ખાપ હારમજ એકાએક મરણ પામીઓ. એ મરણની ખબર જેઆરે ખુસરૂને પડી તેઆરે તે ઈરાન તરફ ગએઓ, અને પોતાના ખાપનાં તખતપર બેઠો, અને આખા મુલખના સંગલા અમીર ડિમરાવો તથા કાબેલ શખસોએ આવીને ખુસરૂનાં તાજને સોજદો કીધો. પાદશાહ ખુસરૂએ ઈનસાફ અને સખાવત સાથે ૩૮ વરસ સુધી હકુમત ચલાવી. ખરખુદ અને નકીસા નામના બેએ ગાએનના સરદારો પાદશાહની હજુરમાં આવી પોંહોંચીઆ, તેઆ રપછી પાદશાહે શીરીનને પોતાની તરફ બોલાવી મંગાવી, અને તેહની માસી મેહીનખાંનું પાસે સખદીજ અને ગુલગુન નામના બેએ ઘોડા હતા તે પણ મંગાવીઆ. શીરીન તે ઘોડા લઈને પાદશાહની નજદીક આવી પોંહોંચી. પછી શીરીને પોતાને કીજે એક એલાહેદો મેહલ ખાંધવાની પાદશાહને અરજ કીધી, તે અરજ પાદશાહે કબુલ રાખી, તેઆરપછી એક દીવસ શીરીન પોતાના ખાવંદને કેહવા લાગી કે ‘દુધના ખોરાકનો મહને ઘણો શોકછે, અને આપણા બેહુશતુન પાહડપર ગાએ અને બક રાંનાં ટોલાં ઘણાંછે, તેથી તું કોઈ હવા શખસને સોધી કાહડ કે તે એક

‘નીખ ખોદે, અને તેમાં પાહડપરથી દુધ આવે, અને જેમ નદીમાંથી ‘પાણી પીજોએ તેમ હું તે નીખમાંથી દુધ પીઝીં.’

“તેઆરે ખુસરૂએ તેહવા શખસ વીસે સોધ કીધી. તે વેલાએ શાપુર ચીતારાએ ફરહાદ નામના એક કોતરનારને હાજર કીધો, અને પાદશાહ તેહને પાહડ કોતરવાને સોંપીઝીં. હવે ફરહાદે શીરીનનો ચેહરો જોએઆ હતો [ખીખાં ખુસતકોના આધાર કીપરથી આજગોએ બાણુ જોઈએ છે કે ખુસરૂ પરવેજે શીરીનની તસવીર કોતરવાને કીજે ફરહાદને હાકમ આપીઆ હતો તેથી તેણે શીરીનનો ચેહરો જોએઆ હતો] તે કીપરથી તેહની પછવાડે તે ગાંઝે થાઈ ગએઆ હતો, અને પાદશાહનાં ફરમાન મુજબ પાહડ કોતરીને પથ્થર ભાંજવાને કીજે જેઆરે દર વખત તે હથોરા મારતો હતો તેઆરે તે શીરીનનું નામ લેતો હતો. એ રીતે તેણે પેલી નીખ ખોદીને તઈઆર કીધી અને તેમાં દુધ આવવા લાગું.

“કોઈ શખસે જાઈને પાદશાહને કહીઝીં કે ફરહાદ શીરીનની મોહાખત માંગવામાં દેવાંનો થાઈ ગએઆ છે, તેઆરે પાદશાહ ફરહાદને કાંઈ ફરેખથી મારી નાખવાને કીજે કોઈ મકરવાલા શખસ વીસે તજવીજ કીધી, તેવારે એક ખુદી ઓરત જે તરકટમાં પુરી હતી તેણીએ આવીને પાદશાહને કહીઝીં કે ‘હું એ નકશીવાલાને માહરા ફરેખથી મારી નાખવાને કખુલ થાઝીંચ’, પછી પાદશાહ તેહને કાંઈ ખખશેશ આપી અને કહીઝીં કે ‘જો તું કાંઈ તાલમેલથી એ શખસનો નાશ કરશે તો હું તુંને ઘણેએક ખખાંનો ખખશેશ કરશ. અને તેથી તારા ખુદાપાની શક્તી તું તદન ભુલી જાશે,’ પછી તે મકરખોર ઓરત પાહડપર ફરહાદ પાસે ગઈ, તે વેલાએ ફરહાદ પાહડ કોતરતો હતો અને દર વખત, અએ શીરીન! અએ શીરીન! એવી રીતે ઘોઠાર કરતો હતો, તાંહાં જાઈને એ ખુદીઆ ઓરતે કહીઝીં કે ‘ઓ ફરહાદ! તું શું ચરી ગએઆ છે કે ‘શીરીનનું નામ લેએ છે? શીરીન કાંહાં છે? તેતો આજ ખેએ અઠવાડીઆં ‘થાએઆં મરણ પાંમીએ, અને આએ તરીજી અઠવાડીઝીં ચાલેએ, અને

‘ પાદશાહ ખુસરૂએ ગમગીનીનો પોશાગ પેહરીઆ છે, તે તરીળું અઠવા ‘ દીઝીં પુરું થાએઆ પછી કાહડી નાખશે. ’ જેઆરે તે ફરેખવાલી ઓર તની જીખાનથી ફરહાદે આ સુખનો સાંભલીઆ. તેઆરે તે હાએ અને અફસોસ કરવા લાગે, અને પોતાનું હથીઆર જમીનપર નાખીઝીં, અને એક ખરા પેઆર કરનારની માફક પાહડનાં મથાલાંપરથી કુદકો મારીને હલ પડી મરણ પાંખીઆ. કહેછે કે ફરહાદે આ આશત ભરેલી ખખર સાંભલીને પોતાનું જે હથીઆર જમીનપર નાખી દીધું હતું તે હથીઆરનો દાંડો દાડમનાં ઝાડનો હતો, તે જમીનમાં પેકો, પછી તે જગોએ એક ઝાડ ડિગીઝીં. એ ઝાડ વીશે કહી ગએઆ છે કે તે ઘણું ફલવાંન હતું, અને કોઈ આજારી શખસ એ ઝાડનાં છાએઆ તલે જાતો હતો તો તેહનું દરદ દે થાતું હતું.

“ હવે ફરહાદનાં મરણની વાત જેઆરે ખુસરૂ પરવેજને ખખર થાઈ તેઆરે તે ઘણા પુશાલ થાએઓ, અને પેલી ખુદીઆ ઓરતને ઘણુંએક નાણું આપીઝીં, પણ શીરીને જેઆરે એ ખખર સાંભલી તેઆરે તે ઘણીજ દલગીર થાઈ અને શોગ કરવા લાગી. ”

જે સાહેબોને તવારીખો એકસાઈથી વાંચવાનો અલીઆસ હો તે ડિપલી ખીનાં વાંચીઆથી જાણી લેશે કે શાહનામાહ નસર કંતાખ મધેની ડિપલી ખીનાં કેટલી માનવાજોગ છે, અને કેટલી માનવાજોગ નથી. જો કે આ વાતનો પાએઓ ખરો છે, તોપણ સાએરીને ખાતર તેમાં ઘણીએક ગફલત નજર આવે છે, અને હવે જીજી લુલો જે આગલ ચાલતાં ઘણી વધી જાએ છે તેહને કીજે ડિગમણ પરાંતના ગરંથકારો લાંખી મુદત થાઈ કાખેલ દુનીઆનો દપકો ખાતા આવીઆ છે. ભરોસો રાખવાજોગ તવારીખથી આપણને હવું માલમ પડીઝીં છે કે ઈરાનનો નામીઓ પાદ શાહ નોશીરવાંન અદલ જેઆરે મરણ પાંખીઆ તેઆરે તેહનો દીકરો હોરમજ તખતપર ખેકો હતો. એ હોરમજ ઘણો જીલમગાર હતો અને પોતાના ખાપના ગુણ તેહનામાં જોવામાં આવતાતા નહી, એ સખખથી ઈરાનના કેટલાએક ડિમરાવોએ મલીને એ પાદશાહને ખંદીખાંને

નાખીઓ હતો, અને તેહના અપરાધની તપાસ વીશે જાહેર મીજબસ મેલવીને તેમાં ગુનેહગાર ઠેકવીઓ હતો, તથા પાદશાહીથી દુર કીધો હતો. તેહનું તાજ હારમજના બેરા ખુસરૂ પરવેજને ઘટારત હતું, પણ તેરલાંમાં ઈરાની લશકરનો એક સરદાર નામે બેહરામ ચોખીન ડીભો થાએઓ, તેણે જાસતીથી ઈરાનની હકુમત પોતાના હાથમાં લીધી, તેથી ખુસરૂ પરવેજને નાહસી જાવું પડીગિં. તે રૂમના મુલખ તરફ ગએઓ, તે વેલાએ શેહેનશાહ મારીસ ઈસતમખોલમાં રૂમની હકુમત ચલાવતો હતો, અને જોકે ઈરાન અને રૂમ વચ્ચે લાંબી મુદતથી ઘણા મીનાફેસો ચાલતો હતો, તોપણ શેહેનશાહ મારીસે ખુસરૂ પરવેજને આખરૂ સાથે ખુશઆમદ કીધો, અને એક લશકર આપી બેહરામ ચોખીન સાથે લડવા મોકલીઓ. હવે કહેછે કે એ વખતના ઈરાનીઓ ઘણા આપઅખતી આર અને હીમતવાલા હતા, તેથી જો કે બેહરામે પોતાનાં લશકરની મદદે કરી જાસતીથી ઈરાનની હકુમત છીનવી લીધી હતી, તોપણ ઘણા લોકો તેહને પાદશાહ દાખલ માન આપતાતા નહી. અને તે વખતના રવ ઈઆ પરમાણે જેઆરે હરકોઈ પાદશાહ તખતે બેસતો હતો, તેઆરે તેહને માથે તાજ મુકવાની તથા પાદશાહ ઠેકવવાની મોહોટી કીરીઆ થાતી હતી, તે કીરીઆ કરવાનો હક જરતોસતી મોખેદોનો હતો; પણ જેઆરે બેહરામે જાલમીથી પાદશાહ થાવા માગીગિં તેઆરે તે વખતના મોખેદો હવા નેક અને વાજખી બોલનાર હતા કે તેઓએ બેહરામનાં માથાંપર તાજ મુકવાને સાફ મનાઈ કીધી, કાંએકે તે કાંઈ તખતનો ખરો દાવાદાર હતો નહી. એ મોખેદોની હીમત ભરેલી ચાલથી આલમના લોકોને ઘણું કઠિવત આવીગિં, તેમજ તેઓ પણ બેહરામપર રાજ હતા નહી, તેથી જેઆરે રૂમથી ખુસરૂ પરવેજ લશકર લઈને આવીઓ તેઆરે તેહને આલમથી મોહોટી મદદ મલી, અને તેજલદીથી બેહરામપર રૂતેમંદ થાએઓ, તથા ઈરાનનું તાજ પોતાને અસતેક લીધું. એ મેહરખાંનખીના અવેજમાં ઈરાન અને રૂમ વચ્ચે થોડી મુદત સુધી ઘણી મીતરાચારી પડી ગઈ હતી, અને કહેછે કે “શીરીન”

સાથે 'પુસડ પરવેજે' રૂમમાં લગન કીધાં હતાં, તે સ્ત્રી શેહેનશાહ મારી સની દીકરી હતી.

એ સંગલી હકીકત જાહેર કરવાને કીજે, અને તે સાથે પાદશાહ પુસડ પરવેજની જાહજલાલી ખતલાવવાને કીજે, આ તખતે ખોસતાંન પાહડપર ચીતારો પાડીઆમાં આવીઆછે, તે બાબે ઊગમણ અને આથ મણ પરાંતના ગરંથકારો એકમત થાએઆછે.

હોમો આગલ જણાવીકિંછે તે પરમાણે, તખતે ખોસતાંન પાહડ ખેહશતુન પાહડને લગતોછે, અને એ બંધે મુકામ ફેરમાનશાહ શેહેરની નજદીકમાં આવેલાછે. ખેહશતુનની માફક તખતે ખોસતાંનનો ડુંગર વનસપતી વગરનો અને દરીઆંમણોછે. એ પાહડની હકલ ફેરમાનશાહની ખીણ આવેલીછે તે ખુખસુરત વનસપતીથી પુરછે. માથાંપર દરી આંમણો ડુંગર અને હકલ રચનાં ભરેલી જમીન એ બંધેનો દેખાવ એકખીજાથો હોતો કોલટો અને વલી મોતેખર લાગેછે કે તેથી, એક મુસાફરના જણાવીઆ પરમાણે, તાંહાં જનારને પુસડ અને શીરીનનો કીરસો ઈઆદ આવીઆ વગર રહેતો નથી. એ ડુંગરનાં થરમાંથી પાણીનો એક ખુશનુમા ઝરો કુટી નીકલેછે, તે પાણીની સફાઈ અતીસે તારીફ કરીઆજોગછે, અને ઈરાનીઆએ એ નેહરને "શીરીન" કરી નામ આપીકિંછે. એ નેહરની બાજુપર નાથલું લીલોતરી ભરેલું એક જંગલ આવેલુંછે, અને હેવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ જંગલની જગા પર આગલ પુસડ પરવેજનો ખાગ હતો, અને તાંહાં તે શેકાર કરવા આવતો હતો. એ ડુંગરની બાજુપર બેએ મોહાટાં અને ઊંડાં આરકાં આવેલાંછે, તે આરકાંઓની અંદર ઊપસેલી કોતરણીથી કેટલાએક નકશો પાડેલાછે, તેહની ખનાવટ (જોકે ઈસતખર અથવા મોરગાખની ખરોખર નથી તોપણ) ઘણી સોભઈતી અને કકીવતદાર કોતરણીથી ખનાવેલી માલમ પડેછે.

ઈકીરોપીઆંનોમાં પેર ઈમાનુઅલ અને આબે બોઆંપ નામના બેએ મુસાફરોએ તખતે ખોસતાંનની હકીકત પેહલવેહલી જાહેર કીધીછે.

તખતે બ્રહ્મતાંન.

પાટણના બુદ્ધ પૂજારી અને શાકીય કુલના વાદ્યવાદીઓના આરતી. તથા જનતાના હોસનાની પાંચેવી તરતીર.

તે માહુલો એક ખુસાશર હવું લખી જાએછે કે, જેઆરે તે આ જગાપર મએઓ હવે તેઆરે તેણે પાણીની નેહરની વચમાં એક સ્ત્રીનું પુતલું ઊભું રાખેલું જોએજી હવું, તેહનું ઘણુંખડું બદન પાણીથી ધંકાઈ મએજી હવું. કદાચ એ પુતલું શીરીનનું હોએ, પણ તેહની આજ કાંઈ નીશાંન માલમ પડતી નથી. એ નદીનાં મથાલાં કીપર દુંગરની એક પારપર સંસ્ક્રમ કીતરી કાહડેલાં કેટલાંએક માણસનાં પુતલાં આગલ હતાં હવું જોવામાં આવેછે, કાંએકે તે પુતલાં આજ ભાગીને વીખરાઈ ગએ આંછે, પણ તેઓના ઘુંટી હલના પગ આજ સુધી તે કોરપર વરગેલા નજર આવેછે. એ માહુલું એક પુતલું જે ધારીઆમેલે પાહડપરથી નદીના કીનારાપર પડેલુંછે તેહને હલના ઈરાની લોકો શીરીનનો આકાર સમજીને ઘણું માન આપેછે, અને જો કે એ ઈરાનીઓ મહમદી ધરમ માનેછે, તોપણ એ પુતલાંને કપડાંની માંનતા ચહડાવેછે, અને તેઓના હવે એતખારછે કે તેહને હાથ લાગીઆથી હરકોઈ દરદ સાફ થાએછે. એ હકીકત સાથે શાહનામાહ નસર કીનાખની કીપર જાણવેલી ખીના કાંઈએક મલતી આવેછે. દુંગરની એ પાર વીગે હલના ઈરાનીઓ હવું કેહછે કે તાંણાં ખુસરૂ પરવેજનું નગારાખાનું રહેતું હવું.

તખતે ખોસતાંનના પાહડની ખાજુપર જે બેએ માહુભારત આરકાં આવેલાંછે, તે માહુલું એક આરકું ૨૪ શીટ પોહાલું અને ૨૧ શીટ કીંદુંછે. એ આરકાંની આસપાસની દુંગરની ખાજુ સપાઈદાર કરે લીછે, અને એ આરકાંની અંદર દાખલ થાએઆ આગમજ બેએ ઓડોના ચીતાર ખાહર નજર આવેછે, તે ઘણી કીમદા કારીગીરીથી કીત રીઆછે, અને ઈંજીનાનીઓની ધપને મલતાં આવેછે. આરકાંની કોર પર ગોએઆ ફુલની તોરણ નાખી હોએ એ રીતે નકશી બતલાવીછે. તેહની વચમાં મથાલાંપરથી ચંદરમાહનો આકાર પાડેલોછે, અને તેહની ખાજુએ કપડાંના બેએ ઝુમકા કીડેછે કે જે સાસાની પાદશાહના વખ તમાં હુકમતની નીશાંન ગણાતી હતી. એ આરકાંની તોરણની ખાહરની ખાજુઓપર મથાલેથી બેએ સ્ત્રીઓનો ચીતાર પાડેલોછે તેઓને પરી

ઓનો આકાર આવીઆ છે. એ દરએક સ્ત્રી પોતાના એક હાથમાં મોતી અને ઝવેરથી બનાવેલું કડું પકડે છે, અને બીજા હાથમાં મેવો ભરેલું એક એક વાસણ છે. એ પરીઓની પાંખ ઘણી ખારીકીથી બનાવી છે, અને તેઓના પોશાગ કીપરથી કોઈ ઈંઝિનાતીની કારીગીરી તેમાં નજર આવે છે. એ આરકાંમાં જાંહાં મુખીઅ નકશો આવેલા છે તેહના બેએ ભાગ કીધેલા છે, તેહના કીપલા ભાગમાં બેએ મરદ અને એક આરતનો નકશ છે. એ મરદો માહેલો એક જે પાદશાહ છે તે જરીનો પોશાગ પેહરીને વચમાં કીભેલો છે. એ પાદશાહની ડાબી બાજુપર એક ખુદો ડાદી વાલો મરદ કીભેલો છે, તે પાદશાહને એક ગોલ તાજ હવાલે કરે છે, અને પાદશાહની જમની બાજુપર જે સ્ત્રી છે તે કીમદા પોશાગ પેહરીને ખુરખા વગર કીભેલી છે* અને એક નાધલાં વાસણમાંથી પાદશાહના પગ આગલ પાણી ધોરે છે. એ તરણે આકારનાં માથાંપર જે તાજો મુકેલાં છે તેથી તેઓનો પાદશાહી દરજ્જો જાહેર થાએ છે, અને હેવું ધારીઆમાં આવે છે કે પાદશાહ ખુસરૂ પરવેજે રૂમના શેહેનશાહની મદદથી પોતાનું તખત મેલવીકીં તે હકીકતની ઈઆદગારી રાખવાને કીજે આ નકશ પાડેલો છે. વચમાં જે પાદશાહ કીભેલો છે તે ખુસરૂ પરવેજ છે, અને તેહની ડાબી બાજુ પર જે પીર મરદ કીભેલો રહીને તેહને તાજ આપે છે તે તેહનો સસરો રોમનોનો શેહેનશાહ મારીસ છે, અને જમના હાથપર તેહની નામીચી ખાંનું શીરોન કીભેલી છે. એ તરણે આકારો ઘણા ખારીકીથી ચીતારેલા છે, અને તેઓનાં કપડાંના જુદા જુદા ભાગ ઘણી ખોદ્લી રીતે નજર આવે છે, પણ કોઈ દુશટ લોકોના હાથથી એ તરણે આકારોના ચેહરા

* રાણી શીરીનના આએ ખુરખા વગરના ચીતાર કીપરથી મીઠા વાકસ પોતાનાં બનાવેલાં “નીનવેહ એનક પરસીપોલીસ” નામનાં પ્રમતકમાં [મર્કે ૩૫૮] ઇરાનમાં આગલા દાહાડાપર સ્ત્રીઓની છુટ પીચે કાંઈએક વીચાર જણાવે છે તે હમો અતરે ઉતારી લખીએ છે. મીઠા વાકસ કહે છે કે—

“આ વાત દેખાઈતી છે કે જેઆરે આ [તખતે બોસતાંના] નકશો તથા નકશે રૂમતમના ચીતારે કોતરીઆમાં આવીઆ હતા તે વેલાએ, મુસલમાનોનો ધારે છે કે આરતોને એલાહેદી અને જુદી રાખવી તે ધારે, ઇરાનમાં ચાલુ હતો નહી. એ વખતમાં સ્ત્રીઓને જે છુટ મલવી હતી તે છુટથી ઉમમલુ પરાંતના હાલના વખતના લોકો અંજાણ છે.”

ઘણા ખરાબ થાઈ ગએઆછે. આરકાંની હુકલના ભાગમાં બેએ થામલા ચીતારીને તેહની ઊપર એક મોહલ બનાવીઆછે, અને તેહની અંદર એક સવાર લગાઈનાં કુચે હથીઆર ખાંધીને ઘોડાપર બેઠેલો નજર આવેછે. એ સવારે એક બખતર પેહરેલુંછે, તેહનાં મોહાડાંથી તે ગુણ સુધીનું આંગ ખંધ કીધેલુંછે, અને એ બખતરની હુકલથી ભરતનો પોશાગ નજર આવેછે. એ સવારની જાંગ આગલ તોરનો એક ભારો ખાંધેલાછે. તેહના જમના હાથમાં એક નેનો પકડેલોછે, અને ડાબા હાથમાં ટાવછે. ઘોડાની છાતી તથા ગરદનપર ધાતુની ઝુલ નાખેલીછે. કે તીર અથવા નેજાથી તેહનો ખંચાવ થાએ. એ પોશાગ સંગલો લગાઈનોછે, અને એ ઊપરથી તે વખતના પેહરવાસની ઘણી સારી સમજ પડી શકેછે. આગમ અને તરક લોકોએ આગલા દાહાડાપર એ ચીતારને ઘણા ખરાબ કરી નાખીઆછે, અને તેજ સખખથી એ જગોએ આગલ જે ફેરવીએક પેહલવી જુખાંનમાં તખતીઆ કાતરેલી હતી તે સમજ પડે એ રીતે હાલ વંચાઈ શકાતી નથી. હમોને એ જમાનાનો પેહરવાસ ઘણા આખડ ભરેલો અને સોબઈતો લાગેછે, અને હવડે જો કોઈ હવો દાવો કરે કે તે વખત કરતાં હાલના વખતમાં ઘણીએક સુધરાઈઆ થાઈછે તો તે કમુલ કરતી વખતે હમો કેહ્યું કે પોશાગની બાબદમાં આગલા વખત કરતાં આપણે હાલ સરજ નથી.

હવે હમોએ ઊપર જે ચીતારની ખોના જણાવીછે તે ચીતાર ઊપર જણાવેલાં બેએ આરકાં મોહલાં એક આરકાંમાં દાખલ થાતાં સાંમણી બાજુપર પાડેલોછે; હની આસપાસની ખંધે બાજુઆપર પણ ચીતારો આવેલાછે. એક બાજુના નકશમાં પાદશાહ હુંડોનો શેકાર કરેછે, અને બીજામાં ગોરખરનો શેકાર કરતો દેખાએછે. જે જગોપર પાદશાહ હુંડોનો શેકાર કરેછે, તે જગો નદીના કીનારાપર આવેલીછે. તે નદીમાં મછવા મુકેલાછે, અને એક મછવામાં પાદશાહ કમાનને ચીલો ચડાવી ઊભોછે, તેહની બાજુપર એક સી બેઠેલીછે, તે ચીતારપર માએન કરી પાદશાહનો છવ ખુશ કરેછે. બીજા મછવાઓમાં પણ

ગાએન કરનાર સ્ત્રીઓ ખેડેલી છે, અને ખલાસીઓ હુલેસાંથી તે મધ્ધા ચલાવે છે. નદીની ખોરદુપર ઝાડોથી ભરેલું જંગલ છે. તે જંગલમાં સવારો સાથે કેટલાએક હાથીઓ દોડતા ફરે છે, અને જંગલમાંથી ભુંડોને હાંકીને પાદશાહની તરફ નહાડે છે, તાંહાંથી પાદશાહ તેઓનો શેકાર કરે છે; જે ભુંડો મારી આં જાએ છે તેઓને હાથીઓ પર લાધીને ખીજાં માણસો લઈ ચાલે છે. આ ચીતાર ઘણો કડિવતથી પાડેલા છે, અને તેમાં શેકારની દોર ધામ તથા ઊલટ ઘણી સારી રીતે જણાવી છે. તે નજરને ઘણો ખુશ લાગે છે.

ગોરખરના શેકારનો નકશ પણ હુવીજ ઊલટ લરેલા છે, તેમાં કોંટ, હાથી, ઘોડા, એ સંગલા પોતપોતાના સવારોને લઈને દોરાદોરી કરે છે. એ ચીતારમાં પાદશાહ એક ખાનુપર તીર કમાન લઈ ઊભેલા છે, અને તેહનાં માથાં પર એક છતર પકડી આમાં આવી કાં છે. ખીજા સવારો મેદાનમાં જોડથી પોતાના ઘોડા ઝોકાવે છે, અને ગોરખરોનો શેકાર કરે છે. તે શેકારોને આગલની માફક ખીજાં માણસો કોંચકી લઈ જાએ છે. એ શેકારનાં મેદાનની એક ખાનુપર ખેએ માચરા ખાંધેલા છે, તે પર કેટલાએક સીતારવાલા અને સીસોલી વળકનારાઓ ગાએન કરે છે, અને એક ખીજા ખાનુપર પાદશાહની હજુરમાં હાથ જોડીને કેટલાએક નોકરો ઊભા રહેલા છે.

જેઆરે આપણે ખુસરૂ પરવેજના દમામની વાતો વાંચીએ છે, અને તેહના ખેકીમની મેહલ, તેહની ખુખસુરત શીરીન, તેહનો સખદીજ ઘોડો, તેહની નામીચી રામશગરો, તેહના ગવઈઆઓ, તેહનું લશકર, તેહની ફતેમંદી, તેહની શેકારગાહ, તેહનો ખેહુદ ખજાનો અને તેહના વખતના ખનાવેલા તખતે ખોસતાંનના આ નામીયા નકશો, કે જે વીશે નીજાંમી શાએર ફેરે છે—

બે ત.

જે હર ખકહ શુદનદી સંગ સાર્ધઆન,
ખદીદનદી દર કી અંગુશત ખાઈઆન.
જે સંગ વ આહેનશ હઈરાંન શુદનદી,
ખદાન સરગશતહ સરગરદાંન શુદનદી.

અ ર થ .

કે હર તરફથી નામીયા ચીતારા ઈઆને કોતરનારા તાંહાં આવીઆ, તેઓ એ નકશો જોઈને પોતાનાં મોહાડાંમાં આંગણાં પકડવા લાગ્યા; તેઓ પથ્થરપરનું કામ જોઈને હરાંન થાએઆ, અને હવા દુઃખ પાંમેલા આશક (શરહાદ) નું કામ જોઈને ગાબરા પડીઆ.

એ સંગણો દમદમામ, આ ચીતારો મોહલા બ્રથી, ઘોડા, કોંટ, સીતારવાલા, સારંગીવાલા, નોકરો અને હવી ખીજી જુદી જુદી ચીજો સાથે આપણે સરખાવીએછે તેઓએ તે એક ખીજી સાથે મલનું આવેછે. ખુસરૂ પરવેજ જેહવા મોજીલા પાદશાહ ઘોડાજ થાઈ ગએઆ હશે. તેણે એકવાર જે દલેરી અને જવાંમરદીમાં નામ મેલવીકોં હતું, તે તેણે પોતાના ખુદાપાની મોજથી ખોઈ દીધું હતું, અને એજ મોજને લીધે અંતે તેણે પોતાનો જાન ખોએઓ, તે તવારીખ વાંચના રને અંજાણું નથી.

તખતે ખોસતાંન પાહડપરનું ખીજું આરકું કોપર જણાવેલાં પેહલાં આરકાં કરતાં નામનું અને જુજ કારીગીરીનુંછે. તેહની પોહો લાઈ ૧૮ શીટ અને કોંડાઈ ૧૨ શીટછે. ખાહરથી તે સજાઈદારછે, અને અંદર જાતાં સામણી ખાજુએ ખેએ મરદાનો એક નકશ નજર આવેછે, તે નકશ કાંઈ ઘણી કિમત કારીગીરીથી ખનાવીઓ નથી, અને વલી તે કેટલેએક ઠેકાંણે ભાગી ગએલોછે. એ નકશ, જે ઈરાનના ચીતારની કારીગીરીની કેટલેએક ઠેકાંણેની ગજલતી પાણ ખતલાવેછે, તેહની નકલ આ ખાખદ સાથે હુમોએ ટાંકીછે. તેમાં ખેએ મરદા એકખીજાની પાસે કીલેલાછે, [જુવો નકશ] તેઓ ખંધે પાદશાહોછે, અને પોતાના દમદમાને મલતો પોશાગ પેહરેલોછે. એ ખંધેની ગરદન પકવાડે ખાલના ઝુમકા આવેલાછે, અને સાસાંની પાદશાહના કાએદા પરમાણે કોપસેલા ગોલાનાં તાજો તેઓનાં માથાંપર જોવામાં આવેછે, અને એ ખંધેએ પોતાના બ્રથમાં પેટ આગલથી તલવાર પકડેલીછે. એ પાદશાહોએ પોતાનાં ગલાંમાં મોતીની માલા નાખેલીછે, અને તેઓની છાતી આગલનો પેહ

રવાણે મીપાણીગીરીનો નજર આવેછે. તેઓનાં સુરવાલ અરેશતા પર માણે ઝુલતાં અને કગનદારછે. માથાં ભાએગથી એ પાદશાહોના ચેહરા તદ્દન બાળી ગએલાછે તેથી કાંઈ ચોક્કસ આકાર સમજ પડી શકતો નથી, પણ એ ચેહરા જોડે ખરાબ થાએઆછે, તોપણ તેઓની બાજુપરથી પેહલવી હુકમે લખેલી એ તખતીઓ ખરાબ થાઈ નથી. એ તખતીઓ ઘણી સારી હાલતમાં રહીછે, અને સર રાખરૂટ ફેર પોરરૂટ નેઆરે એ ચીનારો જોઈ આવીઓ હોતો તેઆરે તેણે ઘણી ચોક્કસાઈથી તેઓની નકલ કીધી હતી. એ નકલની પેહલવી તખતીથી હવું માલમ પડેછે કે તેહની બાજુપરની તસવીર પાદશાહ શાપુર ઝુલકતશનીછે, કે ને અરદે સર બામેકાન પછી સાસાની તોખમનો ૯ મો પાદશાહ ઈરાનમાં રાજ ચલાવી ગએઓ હોતો. એ તખતીપર લખેલા પેહલવી હુકમેનો કિયાર ને પરમાણે સર પોરરૂટના નામીયા ગરંથનાં પુસ્તક ૨ જાંને ચુકે ૧૮૮ એ જણાવીઆછે તે પરમાણે, હોમો હેલ્લ કિતારી લઈજાએછે.

તખતી ૧ લી.

પતકલી તમન મજદીધ્વજન, બેહ શાપોરી, મલકાન મલક, અએ રાન વ અનેરાન, મીનોએથરી મન ઈધ્વજદાન, ખમન મજદીધ્વજન તોઈધ્વ આહુરમજદી, મલકાન મલક, અએરાન વ અનેરાન, મીનોએ થરી મન ઈધ્વજદાન, નપી બેહ નારશી, મલકાન મલક.

અર્થ.

આ આકાર હોરમજદને માનનારનોછે, નેક શાપુર, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઈરાન અને અનેરાનનો પાદશાહ, મીનોઈ યુનીઆદથી કિતરી આવેલું ખરચું, હોરમજદને માનનારનો બેટો, નેક હોરમજ, પાદશાહોનો પાદશાહ, મીનોઈ યુનીઆદથી કિતરી આવેલું ખરચું, નેક નારશીનો દોતરો, પાદશાહોનો પાદશાહ.

શાપુર ઝુલકતશના બાપનું નામ હોરમજ, અને તેહના બપાવાનું નામ નારશી કરીને હવું, તેથી એ ઓલખાણ કિપર જણાવેલી તખતીમાં આપીઆમાં આવીછે.

ખીજી તસવીર ઈરાનના પાદશાહ શાપુર તરીખની છે, જે શાપુર બુલકતખનો દીકરો થાતો હતો. એ પાદશાહ ખેહરામગોરનો ભાઈ થાતો હતો, અને તે ઘણા દલેર તથા સખી દીલનો હતો, અને માતરે પાંચ વરશની હકુમત બોગવીને ઈઅજ્જરદી મને શરૂ થાએઆની આસરે ૨૪૧ વરશ આગમજ મરાણ પાંમીઓ હતો. એ પાદશાહની તસવીરની પાસેની તખતી પર પેહલવી હરફે આ રીતે લખેલું છે.

તખતી ૨ છ.

પતકલી તમન મજદીઅજન, ખેહ શાપોરી, મલકાન મલક, અએ રાન વ અનેરાન, મીનોએથરી મન ઈઅજ્જદાન, ખમન મજદીઅજન ખેહ શાપોરી, મલકાન મલક, અએરાન વ અનેરાન, મીનોએથરી મન ઈઅજ્જદાન, ખેહ હોરમજદી, મલકાન મલક.

અરથ.

આ આકાર હોરમજદને માનનારનો છે, નેક શાપુર, પાદશાહનો પાદશાહ, ઈરાન અને અનેરાનનો પાદશાહ, મીનોઈ ખુનીઆદથી કિતરી આવેલું ખચ્યું, હોરમજદને માનનારનો ખેરો, નેક શાપુર, પાદશાહનો પાદશાહ, મીનોઈ ખુનીઆદથી કિતરી આવેલું ખચ્યું, નેક હોરમજનો દોતરો, પાદશાહનો પાદશાહ.

કિપલી તખતીઆ સર પોરદર જોઈ આવીઓ હતો, અને તેઓની નકલ એ ઘણીએ પોતાના ગરંથમાં દાખલ કીધી છે, તે કિપરથી ચોકસ કિતારો કરાવીને એ તખતીઓના હરફે આ બાબદ સાથે હમોએ ટાંકીઆ છે, તે કિપર પેહલવી જુખાનનો અલીઆસ રાખનાર સરવે કોઈએ ધીઆંત આપવાની હમો મજખુત ભલાંભણ કરીએ છે. હવડે પેહલવી પુસ્તકોની જે નકલો આપણા જોવામાં આવે છે તે માહુત્રા હરફે અને આ તખતીના હરફેની વલાણમાં ઘણા ફેર નજર આવે છે, પણ ચંચલ ઈકિરોપીઆનો પાએઆથી હરફેની સમજ લઈ હેવા લેખો કિલ્લાવી શકે છે. અતરેના પારસીઓમાં ઘણા લોકો પેહલવી જુખાન

જાણેછે, પણ જેઆરે હવા કોઈ લેખો તેઓની સાંભણે આવેછે તેઆરે કોઈ વાંચી શકતું નથી, તેથી કામેલ દુનીઆની હજુરમાં હવા પેહલવી બાશા જાણનારાઓ માતરે નામના ફેહવાએછે, અને ખીજું હવું નજર આવેછે કે તેઓ પેહલવી બાશાનો થોડોએક તતવ સમજાયા સવાએ કાંઈ વધારે જાણતા નથી, અને જોકે હાલના વખતમાં એલમ સરવે કોઈને કીજે ખાદલા અને સેહસો થાઈ પડીઆછે, તોપણ એ લોકો પોતાનો એલમ કસી પાંતીએ વધારતા નથી. એ સાહેબોને ઘટેછે જે પરથવીમાં પરસીધ થાએલી આગલી જુખાંનો જે હાલના વખતમાં સરવે તરથી તાજ થાએછે તેહનો લાભ મેલવે.

તખતે બોસતાંનનાં ઊપર જણાવેલાં ખંધે આરકાંની ખાહર અને પાણીની નેહરનાં મથાલાં આગલ એઆર મરદનો એક નકશ આવેલોછે. તેમાં ખેએ મરદ પાદશાહી પોશાગ પેહરીને પોતા વએ એક કડું પકડી ઊભા રહેલાછે, અને તેઓના પગ હેલ એક મરદ (ધારીઆમેલે તેઓનો કોઈ દુશમન) ઊંધે મસતકે પડેલોછે. એ ચીતારની જમની ખાજુપર એક ખોજોરગ મરદનો આકારછે, તેહનો પોશાગ પાદશાહનાં કરતાં લગાર સાદોછે, તેહના પગ હેલ અરધો સેતારો પાડેલોછે, અને તેનાં માથાંની પીક પછવાડેથી સુરજનાં કીરણો પરકાશેછે. એ મરદ પોતાના હાથમાં આસો પકડેલોછે, અને જો કે તેહનો એહરો તદન ભાગી ગએલોછે, તોપણ દખ્ખા ઊપરથી એ ચીતાર કોઈ પેગમખર અથવા ખાદાઈ નુર પાંમેલા પીર મરદનોછે હવું સાફ નજર આવેછે. ફેહલાએક લોકો હવું ધારેછે કે એ તસવીર પારસીઓના પેગમખર હજરત જરતોસતનીછે, અને મુંખઈ મધે તેહની ઘણીએક નકલો (પોરટરે જે ખરી નકલ છાપીછે તે કરતાં કાંઈએક એહરો સમારીને) પરગટ થાઈછે, પણ એ તસવીર ખરેખર હજરત જરતોસતનીછે તે વીશે કાંઈ ચોકસ ફેહ વાઈ શકાતું નથી. એ નકશપર કોઈ હરેશ લખેલા નથી, તેથી એ તસવીર કોણનીછે તે ખીજાણવાને ઘણું મુશ્કેલછે. ખીજું એકે એ ચીતાર સાસાની જમાનાનુંછે તેહને ઊતારીઆને આપણે ગમે એટલી

લાંખી મુદત આપીએ તો તે ૧૬૦૦ વરસ કરતાં વધારે થાએ નહી, અને હજરત જરતોસતનો જમાનો તેથી ઘણી સદી આગમજ થાઈ ગએઓછે, તેઆરે એ તસવીર અમ્કલેજ ખનાવીછે, ઈઆ કાઈ આધાર ઊપરથી ખનાવીછે, એ પણ સમજ પડી શકતું નથી.

છેલ્લું, તખતે ખોસતાંન પાહડપર જાણવાજોગ એક સીડીડી નજર આવેછે, તે પથ્થરની ખાંધેલીછે, અને પગનીઓથી પાહડપર જાવાનો મારગ માલમ પડેછે, પણ લાંખી મુદતથી તે એટલીતો ખરાબ થાઈછે કે તે ઠાંણું જાએછે તે ગુદ્યાગુ જલદીથી માલમ પડી આવતી નથી.

જે લોકો પુરાતન જમાનાની કોતરણી, ખાંધકામ, અને નકશીકાંમ પીછાણેછે તેઓ વગર હરકતથી કહી શકેછે કે તખતે ખોસતાંનની સંગલી કારીગીરી ઈરાનના સાસાની તોખમના પાદશાહના વખતમાં થાએલીછે. એ કારીગીરીમાં કેટલુંએક કામ ઘણું કિમદાછે, અને કેટલું એક હલકું ખનાવીકાંછે, તે ઊપરથી કાંઈ થોડોએક ભાગ જુદા જુદા વખતે ખનેલો ધારોઆમાં આવેછે. સાસાની પાદશાહના અંમલમાં ઈરાન અને રૂમ વચ્ચે મોહોટો સંબંધ ચાલતો હતો, તેથી એ નકશીકાં મમાં ઈકિનાની કિસતાદોની જે તદખીર નજર આવેછે તેહનો ખોલાસો થાએછે. ઈરાનના કોતર ભાગમાં એ ચીતારોની ખેહદ તારીફ થાએછે, અને તાંહાંના વતનીઓએ એ મુકામને લગતા ખેશુમાર કીસ્સા કિલા કીધાછે, કે જેથી ખુસરૂ પરવેજ અને તેહની નામીચી શીરીનની ઈઆદ ગારી રહી ગઈછે. એ પાદશાહ કે જેહના દરાતથી એકવાર દુનીઆં ધુજી રહી હતી તેહની મોહોટાઈની જીવતી અને ચોકસ ઈઆદગારી દાખલ આપણે કીજે આએ નકશો રહી ગએઓછે. એ પાદશાહના મહેલના શહેર, ચીતા, તેહના ૮૬૦ હાથી, ૨૦૦૦૦ કોંટ, ૬૦૦૦ ઘાણ, ૧૨૦૦૦ ગોલામ, ૩૦૦૦ રામશગર, એ સંગલું આજ કાંઈ રહીકાં નથી, પણ એક પથ્થરનો કટકો અને શાએરોની કેતાખોએ તેહની ઈઆદગારી તાજી રાખીછે. હવા ચીતારો માણસને કેહવી નશીહત દીએછે! સંગલી તરફ જોઈએછે તો હવેપછી આપણીપર શું ગુજરનારછે તેહની

આદમી ખેતમાઈ ખતલાવેછે, અને ગાએઆ કુઆમત સુધી આ ધરથીને વલગી રહેવાનો હાએ હવાં કામો કરેછે, પણ આએ નકશો શું નશીહત આપેછે ? કે અએ કુગાએલા આએ દુનીઆમાં આવેલા પરદેશી, ખુસરૂ પરવેજ જેહવો આજ રહેઓ નથી, તો તું કાંહાં અતવાઈ જાશે તેહની શું તું ખખર રાખેછે ?

[જગત પરમી, આપરેલ ૧૮૫૨.]

હમદાન શેહરની હકીકત.

ઈરાન મધે હાલનાં તેહરાન શેહરની આકમાણુ દસા તરફ આસરે ૧૫૦ માઈલની વેગલાઈએ અને અલ્લવંદ પાહડની ખોરદુપર “હમદાન” નામનું એક શેહર આવેલુંછે. એ શેહરમાં હવડે કાંઈ જુજ ઈઆગિદી તથા અરમાની અને ઈરાની લોકોની વસતીછે; અને તાંહાં “ઈસકર” અને “ચોરડીકાએ,” હવાં નામની એક નામીચી ઈઆગિદણુ અને તેહનો ધરમનો ખાપ, એ ખંધેની કખર આવેલીછે. તે જગોપર આસપાસની વસતીના ઈઆગિદીઓ તીરથે આવેછે, તથા એ શેહર મધે ઈરાનના શાહની દરખારનો એક પાદશાહજીનો હાકમી ચલાવેછે, તે સખખ કિપરથી હમદાન પોતાની સંધનાં શેહરો વચ્ચે કાંઈએક દરજ્જો ધરાવેછે. એ શેહરની હાલત જો કે હાલમાં ઘણી નાખલી દીજેછે, અને તેહનો દેખાવ ઘણો હલકો લાગેછે, તોપણ તેહની ખાજુપર મટોડી અને ગીરદના ફટ લાએક મોહાસા જે ટેકડા દીજેછે, અને જે ટેકડાઓને ઘેઆંન રાખી તપા સીઆથી તેઓની અંદર પુગાતમ જમાનાની ઈમારતોનાં ખાંધકામની તથા દેવાલોની ફટલીએક નીશાનો નજર આવેછે, તે કિપરથી અને એ શેહરની પડોસમાં ઘણેએક ઠેકાંણે ગોલ અને સશઈદાર સંગેમરમરના તરેહવાર મીનારાઓ મુસાફરોના જોવામાં આવેછે, તે જોએઆથી હાલનાં

હમદાન શેહરની જગ્યા પર આગલા વખતમાં એક મોહોટું અને દખ્ખા ભરેલું શેહર હતું હવે સાફ માલમ પડે છે.

ઈસતખર અથવા મોરગાખની માફક એ પુરાતમ શેહરની નીશાનો દખ્ખતી કાએમ રહી નથી, ઈઆ મોસલ અને નીનવેહ શેહરોની માફક એ શેહર લાંબી મુદતથી ગીરદમાં દગ્ધ ગએગિં છે, તેથી હાલ તેહની જુદી જુદી ઈમારતો તથા રોગકથી આપણે વાફે થઈ શકતા નથી, તોપણ એ શેહર વીશે તપાસ કરતાં પુરાતમ ઈરાન વીશે કેટલીએક વાંચવા જોગ અને રસીક્ષી હકીકત આપણને જાહેર થાએ છે.

ઊગમણ પરાંતના ગરંથકારો ઘણા આગલા જમાનામાં હમદાન શેહરને શું નામ આપી ગએઆ છે, તે વીશે તેઓના ગરંથો પરથી આપણને કાંઈ માલમ પડતું નથી. કેટલાએક મુસાફરો ધારે છે કે પાદશાહ કએ ખસરૂના વખતમાં ઈરાની લોકો તેહને “આગખદાના” કરી કેહેતા હતા, પણ એ વીચારને કોઈ ભરોસો રાખીઆજોગ તવારીખથી ટેકો મલતો નથી. તારીખે તખરી કેતાખ ઊપર જો આપણે ભરોસો રાખીએ તો હવે જોવામાં આવે છે કે આજ ૧૬૦૦ વરસની વાત પર એ શેહરનું નામ હમદાન કરીનેજ હતું, કાંએકે એ ગરંથકાર લખી જાએ છે કે જેઆરે અર દેસર ખાખકાને ઈરાનીઓની આગલી જરતોસતી હકુમત તાજ કીધી, અને સાસાની ઓલાદનો અમલ શરૂ કીધો તે વખતે આશકાનીઆન દોલાના છેલ્લા પાદશાહ અરદવાન સાથે પારસનાં પરગણાંમાં એ પાદશાહે એક મોહોટી લગ્ધ કીધી હતી, તેમાં અરદેસર પોતાના દુશમન પર ક્તેમંદ થાએઓ હતા. તેઆરપછી અરદેસરે હમદાન શેહર તરફ કુચ કીધી હતી. ખીજા હાથ પર શીરદોસી એજ દાસતાન જણાવતી વખતે લખે છે કે અરદવાન પર ક્તે મેલવીઆ પછી અરદેસર પારસ શેહર તરફ કુચ કરી ગએઓ હતા, તેથી તખરીનું ખોલવું શક ભરેલું થઈ પડે છે. હમદાન કજવીની પોતાની નોજહત-અલ કલુખ કેતાખમાં લખે છે કે ઈરાન મધે ઈરાકે અજમનાં પરગણાંમાં ચેઆલીઝ શેહરો હતાં, તેમાં ઈસશાન, હમદાન, કુમ અને રેએ, એ ચેઆર શેહરો સગીથી નામીયાં ગણાતાં

હતાં. એ વીગતથી પણ હમદાન શેહેરનું નામ ઘણું પુરાતમ હોય છેવું લાગતું નથી.*

જે ઈઆઝિદી અને તેહની કરી લીધેલી દીકરીની એ શેહેરમાં કબર આવેલી છે તે બંધે જણાંની ઈઆદગારીને ઈઆઝિદી લોકો ઘણું માન આપે છે. ઈઆઝિદીઓ કહે છે કે એ મુકામ પર આમલા વખતમાં શુશન નામનું એક મોહોટું શેહેર હતું; તાંહાં ઈરાનનો પાદશાહ અહીં શુરૂસ રાજ ચલાવતો હતો. એક વખત એ પાદશાહ મોહોટી જીઆશત કીધી, અને તે જીઆશતની ખુશીમાં મજલસમાં બેશીને પાદશાહ પોતાની રાણીને મેહલમાંથી બોલાવા મોકલી, પણ રાણી તાંહાં આવી નહી, અને પાદશાહનો હુકમ તોડીઓ; એ ઊપરથી પાદશાહ પોતાની રાણીને તજ દીધી, અને પોતાનાં હરમની સરદારી એક ઘણીજ ખુખસુરત અને ચંચલ ઈઆઝિદીને આપી, કે જેહેનું નામ ઈસકર કરીને હતું. મોરડી કાએ એક બોન્તેરગ ઈઆઝિદી હતો, અને ઈસકર તેહના કાકાની દીકરી હતી, પણ તેહેનાં માંખાપ મરાણ પાંમીઆથી મોરડીકાએ તેહેને પોતાનાં ફરજંદ માફક પાલી હતી. જેઆરે ઈસકર પાદશાહની રાણી થઈ તેઆરે મોરડીકાએને મોહોટો મરતબો મલીઓ હતો, અને એજ સખખથી પાદશાહના મુલખના ઈઆઝિદી લોકો માંન પામતા હતા. તે માંન પાદશાહના એક વજીરથી દખાઈ શકાઈકિં નહી, તેથી તેણે કાંઈ સુગલીથી પાદશાહના કાન ભરીને મોરડીકાએ તથા તેહેની જાતવાલા લોકોને કતલ કરવાનો હુકમ મેલવીઓ. પણ એ વાત તરત ઈસકરના સાંભલીઆમાં આવી, તેથી તેણીએ ઘણી કોશેશ અને મીનતજારીથી પાદશાહનો હુકમ ફેરવાવીઓ, અને પોતાની કામવાલા લોકોના જાન બંચાવીઆ, તથા એ કામમાં પાદશાહના વજીરનું ટરકટ ઝિંઘાડું થાએઆથી તે મારીઓ ગએઓ.† ઈઆઝિદી લોકો એ કારણ ઊપરથી ઈસકર અને મોરડીકાએનાં નામને ઘણું મોહોટું ગણે છે, અને તેઓના જણાવીઆ પરમાણે

* જુઓ સર હસીઅમ આહમલીની મુસાફરીનો ગરંથ, પુસ્તક ૩ જુ, મકે ૨૮૪ તથા ૨૮૬.

† જુઓ હમ્મોદીઓની તોરાત, હસકરની પોથી, પરવ ૧ લાથી તે ૭ મા મુખી.

એ ખંધે જાણાની આ હમદાન શેહેરમાં જે કબરો છે તેને તેઓ ઘણું માન આપે છે. એ અહાથુરસ પાદશાહ કોણ હતો તે વીશે આપણે કંઈ ચોકસ કહી શકતા નથી, પણ સર રાખરટ કે. પોરટર પોતાની મુસાફરીના ગરંથમાં જણાવે છે કે ઈરાનનો કઝેઆની પાદશાહ અરદેસર દરાબદશન ઈઆને ખહમન કે જે ઘણી વીશે તવારીખમાં લખેલું છે કે તે ઈઆગિદી લોકોપર ઘણો આહ રાખતો હતો, તેહને અહાથુરસ કરીને કહેતા હતા, અને પાદશાહ ખહમનની ઈસકર રાણી હતી. સર પોરટર લખે છે કે જેઆરે તે પોતે એ કબર જોવા ગએઓ હતો તેઆરે તાંણાં ઈઆગિ દીઆનો એક ખુદો રખી ઈઆને પાદરી તેહની સાથે આવીઓ હતો, તે ઘણીના હીસાબ પરમાણે (ઈ૦ સ૦ ૧૮૧૮ સુધી) ઈસકર અને મોર હીકાએને મરણ પાંખીઆને ૨૨૦૦ વરસ થાએઆં હતાં. એ કબરો વીશે ખીજી હકીકત આગલ વાંચીઆમાં આવશે.

. ઈગિનાની ગરંથકારો એ જગાપરનાં પુરાતમ શેહેરને “એક ખટાના” નું નામ આપે છે. એ ગરંથકારો ઈરાનનાં ખેએ અથવા તરણ શેહેરને ગફલતથી એજ નામ આપી ગએઆ છે. હમદાનની જગાપર જે શેહેર હતું તેહને તેઓ એકખટાના કરી કહેતા હતા, અને તેજ પર માણે આજરખેજાન શેહેરનેખી એજ નામ આપેલું હતું, અને વહી શામના મુલખમાં એકખટાના કરીને ખીજું એક શેહેર હતું. પણ આ હમદાનની જગાપર જે પુરાતમ શેહેર હતું તેહને તેઓ મીડીઅન લોકોનું એકખટાના હવાં નામથી ઓલખતા હતા. કઝેઆનીઆંન પાદશાહોના વખતમાં એ શેહેરની જાહોજલાલી અને મોહોટાઈ વીશે તેઓ મોતેખર ખેઆન કરે છે. તેઓના જણાવીઆ પરમાણે ઈરાનના આગલા પાદ શાહોના વખતમાં એ શેહેર કીલ્લા અને યુરજોથી ખાંધી લીધેલું હતું, અને પાદશાહો પોતાના રાજકારોખારથી શરેજ થાઈને એ શેહેરના ઊમદા મેહેલોમાં આવી નીરાંતથી રહેતા હતા. ઈગિનાની ગરંથકારોના જણાવીઆ મુજબ પાદશાહ દીજોસીસે ઈરાનપરથી સીરીઅન લોકોનો જુલમ ટાલીઓ હતો, અથવા ઈરાની શાએરોની હકીકત મુજબ જોહા

કને. શરેદુને શેકસત આપી હતી, તે ખનાવ આ હમદાન શેહરમાં ખનેલો હતો. એ પછીના કએઆનીઆન તોખમના પાદશાહએ એ શેહરની ખુબસુરતી અને મોહાલમાં ઘણો વધારો કીધો હતો; તેઓની કોશેશથી એ શેહર હવું તો તારીફ લાએક 'યાઈઝિ' હતું કે પાદશાહ નીખુકદનેજ રની રાણીએ એકખયાનાની રોણુક ઊપરથી ખાખલ શેહરમાં કેટલાએક ખગીચાઓ ખંધાવીઆ હતા; અને ઈસવી ચોથી સદીની શરૂઆતમાં જેઆરે અરમાનીઓના પાદશાહ દીરીડેએ આજરખેખાન હતે કીધું, તેઆરે તે શેહરને પોતે નવેસરથી તાજું કરીને તેણે પોતાની તરફથી એકખયાનાનું નામ આપીઝિં હતું. હીગાડેસ લખી જાએકે કે એ શેહરનો ચકરાવો આસરે ૩૬ માઈલનો હતો, તથા તેહના ખંચાવને કીજે સાત નાધલા કીલ્લા ખાંધેલા હતા, અને એ કીલ્લાઓની અંદર પાદશાહી મેહલ તથા ખખનાખાનું અને ખીજાં કીમતી મકાનો રાખીઆમાં આવતાં હતાં. જેઆરે પાદશાહ કએખુસરો તમામ ઈરાન અને ખાખ લનો પાદશાહ થાએઓ તેઆરે તે ઈસતખર, સુસ, ખાખલ અને એકખ યનામાં વારાફરતી રહેતો હતો, અને એજ પરમાણે પાદશાહ દારાખના વખત સુધી એ શેહર ખોનોરગી ભોગવતું હતું.

દારાખના વખતમાં સેકંદર રૂમી ઈરાન દેશપર ચહુડાવો કરી આવીઓ હતો, તેઆરે તેણે એકખયાના શેહર હતે કીધું હતું, અને કેટલાએક દાહુડા સુધી એ શેહરમાં તે રહેઓ હતો. સેકંદર જેહુવો ખુખી વાલો અને શેઆનો હતો તેજ પરમાણે કોઈ વેલાએ ગુસ્તામાં તે ઘણાં અણઘટતાં કામો કરતો હતો, તે હેવાલ એ સરદારનાં લશકરના અમલદારોની પોતાની લખેલી હકીકત ઊપરથી માલમ પડેછે. એ અમલદારોએ લખેલી સેકંદરની તવારીખમાં આપણે જે ખીના વાંચીએ છઈએ તે ઊપરથી જોવામાં આવેછે કે તેણે એક મરતખે લોકોના બીલ્લાને રદ કરીને પોતાના તખીખ કીલીપપર મોહાલો એતખાર રાખીઓ હતો, અને તે એતખાર રાખતી વખતે સેકંદરે પોતાના જાનની કાંઈ ધાસતી કીધીતી નહી, તથા ઈરાનના પાદશાહ દારાખનાં કુટુંબ સાથે તેણે જે કાંઈ

ખુખી કીધી હતી, તથા દારાખાનાં મરાણથી જેલેવી તેણે દલગીરી ખતલાંવી હતી, તે સંગલાં કીપરથી એ નામીયા શખસની જાતી ખુખી આપણને દેખાઈ આવેછે; પણ જેમં એ ધણીનો અખતીઆર વધતો ગએઓ, અને દુનીઆમાં તેહને વધતું માન મલતું ગએકોં તેમ ખીજાં સાધારણ આદમીઓની માફક તેહને પોતાની સાહેબીથી ઘણી મગડરી વધવા લાગી, અને તે કીપરથી તે કોઈની દરકાર કરવા લાગ્યા નહી. એરુકુંજ નહી, પણ પાછલથી એ ધણીએ હેવી ખદીઓ કરવા માંડી કે જેથી તેહની સંગલી આગલી ખુખી ઢાંકાઈ ગઈ હતી. જેઆરે સેકંદર એક ખગનામાં આવી પોહાંએઓ તેઆરે તે પોતાની સંગલી સારી ચાલ લુલી ગએઓ, અને પોતાનો કીમતી વખત રામશગર અને બરાઈ કર નાર લોકોની સોખતમાં ગુજારવા લાગ્યા. સેકંદરનો હેશગીઅન નામનો એક જાની દોસત હતો, તે ધણી એકખગનામાં એકાએક મરાણ પાંમોઓ; તેહની માહુતમપોશીમાં સેકંદરે પોતાનો રાજકારોઆર પડતો મુકીઓ, એજ નહી, પણ કાંઈએક વેહમ કીપરથી પોતાના દોસતના આતમાને કીજે ભોગ આપવાને વાસતે એ શેહરની આસપાસનાં હજારો લોકોને તેણે કતલ કરાવીઆં હતાં, તથા તે દોસતની ઈઆદગારીને કીજે એક નાંમીચી ઈમારત કીધાવવાનો હોકમ આપીઓ હતો. પણ એ ઈમારત હાલ કાંહાંછે તે વીશે ઈકિનાની ગરંથકારો કાંઈ એકસ વીગત આપતા નથી. કએઆનીઆનોનું રાજ પડી ભાગ્યા પછી અને આશકાનીઆન પાદશાહોની હકુમતની આખરી થાએઆ ખાદ રોમન લોકોને ઈરાનના સાસાનીઆન પાદશાહો સંગાયે જે નામીચી લડાઈઓ થાએલી હતી, તે હવાલ મધે ઈકિનાની ગરંથકારો જે એકખગના શેહર વીશે બોલેછે તે શેહર આ હમદાન નહી હતું, પણ ઈરાનીઓ તેહને આજરખેજાંન કરીને ફેહતા હતા, કે જે હાલનાં તખરીજ શેહરની પછેસમાં આવીકોંછે.”

* મેજર રાલીમન ઈ'૦ મ' ૧૮૩૮ માં ઈરાનનું આજરખેજાન શેહર જોખ આપીઓ હતો, તે શેહરને ઈકિનાની ગરંથકારોએ આરશોપેટનનું એકખગના કરીને નામ આપીકોં હતું હેવું એ મેજરે પુસ્તાર કીધુંછે, અને તે બાબતોએક વાંચવાબેગ હવામ એ ધણીએ લંડનની હુઓગરાફીકલ શેશાઈની ૧૦ માં ફક્તરમાં પરગટ કરીઓછે.

ઈંજિનાની ગરંથકારો એ શેહરની ખોરદુપરના અલવંદ પાહડને “ઓરોનટીસ” નું નામ આપેછે, તે પાહડ અને એકબીજાના શેહર તથા અલવંદ અને હમદાન શેહરનો મુકામ એક ખીજા સાથે મજબુત મલતો આવેછે. સર ટ્રે પોરટર, મારીઅર, ક્રીનીએ, માસન અને ખીજા મુસાફરો એ શેહર અને તેહને લગતો અલવંદ પાહડ જોઈ આવીઆ હતા, તેહનું તેઓએ પુરતું ખેયાન કીધુંછે. મી૦ માસનને એ મુકામપર ફરી આવીઆને આસરે પાંચ વરશ થાએઆંછે, તે મુસાફર પોતાના ગરંથમાં જણાવેછે કે “હમદાન શેહરમાં દાખલ થાએઆ આગમજ માર અમાં મેરીઅમ નામનું એક ગામડું આવેલુંછે, તે ગામડાંની આસપાસ સશર્ધદાર અને સર્વેદ રંગના ખેશુમાર સંગેમરમરના મીનારા રસતાની ખાજુપર લીલોતરી ભરેલાં મેદાનમાં પડેલા નજર આવેછે.” એ મુસાફર આગલ ચાલતાં ખોલેછે કે “હમદાન શેહર હવડે એક પરગણાનું પાંચે તખતછે, એ શેહરમાંથી આગલાં એકબીજાનાનો સંગલો દખલખો નીકલી ગએઆછે, તોપણ ઓરોનટીસ (અલવંદ) પાહડ એ શેહરનાં માથાંપર ઊભો રહેલોછે, અને તેથી તેહની આગલી મોહાટાઈની ઈઆદગારો રહી ગઈછે. રાણી સીમીરામીસ વીશે લખી જાએછે કે તેણીએ એ શેહરને કીજે ઘણી તજદી ખેંચી હતી, અને એક પાણીની નીખ ઓરોનટીસ પાહડની અંદર ખોદાવી હતી. એ પાહડના એક મુકામપર કુએ આનીઆન પાદશાહોના વખતની ખીલારોકા હુશેથી લખેલી ખેએ તખતીઓ આવેલીછે. * * * * *

હમદાન શેહરની પછવાડેના ડુંગરની ખોરદુપર આગલાં એકબીજાનાના રેહવાસીઓની કખરગાહ નજર આવેછે, તે જગોપર કોઈ શખસ મેહનત લીએછે તો તેહને આગલા વખતના સીકા અને ખીજા નીશાનો હાથ લાગેછે. શેહરની દખણ દશા તરફ ઢંકાએલી ઈમારતનો એક ટેકડો આવેલોછે, તે વીશે હમદાનના હાલના રેહવાસીઓ કહેછે કે એ જગોપર પાદશાહ દારાખનો ખજાનો રેહતો હતો, એ વાત ઊપરથી ઈંજિનાની

ગરંથકારો પાદશાહ દીન્નેસીસના કીલ્લા વીશે જે કાંઈ લખી ગયે
આછે તે વાત આપણને ઈઆદ આવેછે.”†

સર રાખરટ ફેર ખેરટર એ શેહેર વીશે વધારે ખારીક વીખત
જણાવી ગયેઓછે. એ નામીયા મુસાફરે આપેલાં વરણનનો અગ નો
ભાગ હમો અતરે જણાવીએ છઈએ. સર પોરટર કહેછે કે “મીડીઅન
લોકોનું એકબટાના અને આ હમદાન એ બંધે શેહેરોનું ઠેકાણું એકજછે,
તે વીશે કાંઈ શક રહેઓ નથી. આગલા વખતની માફક હવડેનું શેહેર
પણ ઊંચી જમીનપર બાંધેલુંછે. એ જગાપર ઊંચા નીચા ટેકડાઓથી
તેહેનું પુરાતમપણું આપણાં ઘેઆંનમાં ઊતરેછે. હવા એક ઊંચા ટેક
ડાપરથી હું પસાર થાએઓ હતો તેઆરે એ શેહેરના મજબુત કીલ્લાની
ફેટલીએક નીશાનો મહને દેખાવા લાગી. એ ટેકડાની ખોરદુપર તથા મથા
લાંપર જાડી દેવાલ તથા ખુરજ તથા જુની ઈટરડીઓ માહરા જોવામાં
આવી હતી. કયેઆનીઆનોના વખતમાં એ શેહેર જેહવી રચનાં
ભરેલું હતું તેહેલું પાછલથી કધી તે આખાદાનીપર આવીઊં નહી; અને
એ શેહેરની ઊમદા કારીગીરીની ઈમારતો અને બાંધકામને જમાનાએ
ઘણું નુકસાંન પોંડાંચાડીઊં હતું. ઈસવી ચક્રિદમી સદોની આખરીમાં
તેમુરલંગે એ શેહેરપર હામલો કીધો હતો, તે વખતે તેણે એ શેહેર પાએ
માલ કરી નાખીઊં હતું, અને તેહેની ખેકીમત ઈમારતોને જમીન ખરોખર
કીધી હતી. એ પછીખી હમદાનના દરવાજા લોહાડાંના હતા અનેતે કાંઈએક
નામ ધરાવતું હતું, તેહેને આજ પચાસ વરસની વાતપર આગા મહમદખાને
તમામ જમીનદોસત કરાવીઊં, અને એ શેહેરની કાંઈખી પુરાતમ નીશાન
ખાકી રેહવા દીધી નહી, તેથી તે હાલ ઘણી લાચારી હાલતમાં પડેલુંછે.

“એ જગાપર એક ખેએ ઠેકાણે ગોહાટા પથરોથી બાંધી લીધેલા
ઝોટલા મેં જોએઆ હતા; તે ઝોટલાની કોરોપર ખારીક અને સોલ

† જુઓ મીઠ વાકસનું બનાવેલું નીનવેહ એનડ પરસીપોલીય નામનું પુસ્તક.
જેજર શલીનજેન મીઠ મામનના વીચારથી કાંઈએક જુદા પડેછે. એ ઘણી કહેછે
કે પાછલના ઇઠિનાની ગરંથકારો એકબટાનાના કીલ્લા વીશે જે કાંઈ લખી ગયેઓછે
તે આજરખેજન શેહેરને લાગુ પડેછે.

ઈતી કાતરણી ઘડી કાણડેલી હતી. તાંહાં કેટલેએક ઠેકાણે આરખી ભાશામાં લાંબા લેખા કાતરેલા હતા, તે લેખા જેઆરે ઈરાન દેશ ખલી શએને તાખે હવું તે વખતના ધારીઆમાં આવેછે; પણ એ જગાના ટેકડાઓની અંદર જે નીશાનો હાઈછે તેઓ સાથે સરખાવતાં એ આરખીની મુદત જાણવું વજન રાખતી નથી. પુરાતમ વખતનાં ખીજાં શેહરોમાં મેં આગલા દમામની નીશાનો પડેલી જોઈ હતી, પણ આ ઠેકાણે તે નીશાનો ગુમ થાઈછે, અને કએઆનીઆનોના વખતનું એ નામીયું શેહર તેઓના તાજા વખત પછી એક તુમરીની માફક ચીમ રાઈને હવડે આશા વગરની ગરીબી હાલતમાં આવી પડીકાંછે. એ શેહરની હવે હાલત જોઈને માહરાં દીલ સાથે માહરીથી ખોલાએઆ વગર રહેવાઈકાં નહી, કે એ એકખરાના ! તું પાદશાહનું પાએતખત ! તાહારી ખોજોરગી કાંહાં ગઈ, અને તાહારાં લઘઈનાં હથોઆરો કેમ ગેખ થાએઆં !

“હમદાન મધે જે કાંઈ જોવા લાએક પુરાતમ નીશાનો હતી તે વીશે મેં તાંહાંના રહેવાસીઓથી તલાજ કીધી. તેઓ મહને કેહેવા લાગા કે અલવંદ પાહડનાં મથાલાંપર સુલેમાનના દીકરાને ભુમીદા કીધે લોછે, અને એ પાહડમાં એક હવું આછે કે તે જો કોઈના હથમાં આવે તો તે લગાડીઆથી સંગલી ચીજો સુંનાની થાએ, અને હવીજ રીતે આજરી આદમી સાજાં થાએ. એ શેહરનાં લોકો અલખત હવી વાતો કરતાં હતાં, પણ કોઈએ તેહની અજમાએસ જોઈતી નહી, તેથી મેં તેઓને પડતા મુકીઆ અને ખીજી તજવીજ કીધી, તેઆરે તેઓ અલવંદ પાહડપર કાતરેલી એક તખતી વીશે વાત કરવા લાગા, કે જો કોઈ શખસ તે તખતી વાંચી શકે તો તેહને હથ ખેશુમાર ખજાનો આવે. મેં એ શેહરના ઈઆગિદી રહેવાસીઓ સાથે વાત કરી જોઈ, તેઆરે તેઓએ સુલેમાનના દીકરાની કખર વીશે પોતાનો શક જાહર કીધો, પણ એ શેહરમાં ઈસઠર અને મોરડીકાએની કખરો વીશે તેઓ વીગતવાર ખેઆન કરવા લાગા. એ કખરોની નાધલી ઈમારત આસપાસના ઈઆ

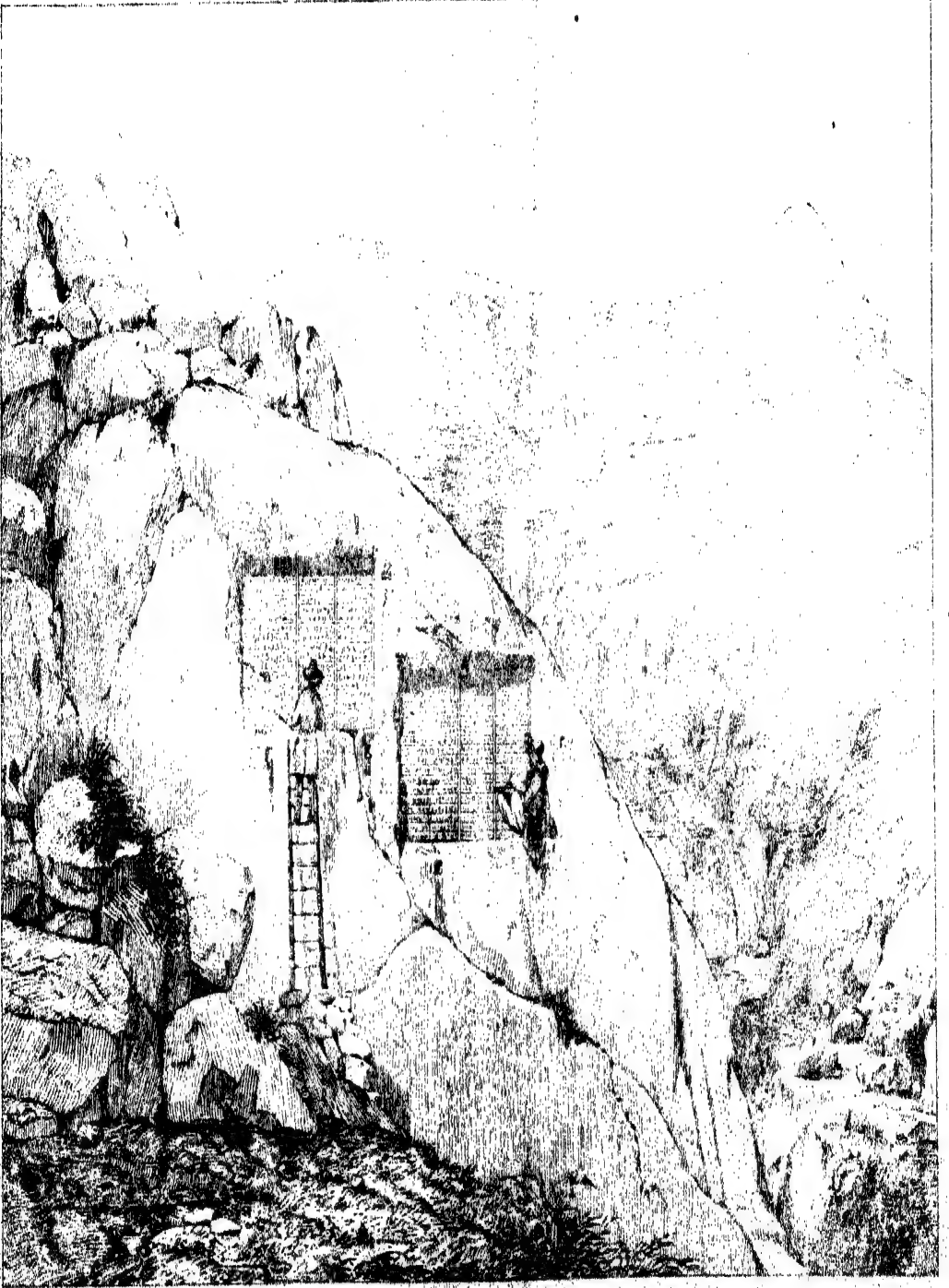
ઊંઘીઓનાં ઘેરો કરતાં ઊંચીછે, અને એ કોમવાલા લોકો તેહને માથું માન આપેછે તથા તેહની તીરંગ આવેછે. એ જગાની નેગેહમાની ઈઆઝીદીઓના એક પાદરીનાં અગતેકમાંછે તેહને લેઈને હું એ જગા જોવા ગએઓ હતો. એ ઈમારત ચોરસ આવેલીછે, અને તેહની ચોણક આગલા વખતની હુવીજ ઈમારતોનાં ખાંધકામ જેહવી લાગેછે. ઈરાનના પાદશાહ અહમદશહના વખતમાં ઈશકર અને મોરડીકાએની મદદથી ઈઆઝીદીઓ સલામત રહ્યા હતા તે ઈઆદગારીને કીજે તેઓએ પેહુડી દર પેહુડી એ મુકામને કાએમ રાખીઓછે. અહમદશહ તે ઈરાની લોકોના ખુદમન પાદશાહને કેહછે. જેઆરે તેમુરલંગે હમદાન શ્તે કીધું તેઆરે એ કબરોની આગલી ઈમારત તમામ પાએમાલ થાઈ હતી, તેઆરપછી કેટલાએક ધરમાતુ ઈઆઝીદીઓએ પોતાના ખરચથી તે શરીને ખાંધી હતી. એ જગાપર સંગેમરમરના પથ્થર ઊપર હીખડ ભાશામાં ઈશકર અને મોરડીકાએની તારીકમાં એક લેખ કોતરેલોછે. ઊપલા લેખની નકલ કરાવીઆ પછી મેં તાંહાંથી રૂખસત લીધી."†

સર પોરટરના જણાવીઓ તેણે એ શહેરની ખાહર સંગે મરમરનો એક ભાગેલો મીનારો જોયો હતો, તે તપાસીઆથી એ મુસાફરની ખાતરી થાઈ હતી કે એકમુઘનાનાં ખાંધકામની ઘપ તખતે જમશેદને મલતીછે. એજ ઘણી એ શહેરમાંથી સેકંદર રૂમીના વખતના કેટલાએક મીઠા પોતાની સાથે લાવીઓ હતો.

હમેઓ ઊપર જણાવીઓંછે કે હમદાન શહેર અલવંદ પાહડની ખોરદુપર આવેલુંછે. એ શહેરનાં કરતાં એ પાહડપર પુરાતમ જમાનાની કાંઈએક નીશાનો વધારે મજમુનીથી કાએમ રહીછે; અને તે નીશાનો થોડી અગતની નથી. એ મુકામના રહેવાસીઓ કેહછે કે એ પાહડપર એક તલેસંમછે, તે તલેસંમનું કોઈ જમજ નહી શકે હવા હુકેથી એક ગંજનામું લખેલુંછે, તે લેખની તખતી અલવંદપર જોવામાં આવેછે. એ નામું જો કોઈ શખસ વાંચી શકે નો તેથી એ તલેસંમ હુડી જાએ,

અને એ પાહડમાં છુપાવેલો ખેશુમાર ખળખળો એકદમ તે વાંચનાર ધણીની નજદીક આવી પડે. એ તખતી ઘણાએક મુસાફરો નોઈ આવી આછે, તે મધે દોલત નહી, પણ તવારીખનો ખળખળો ખરેખર કોતરેલોછે. એ લેખ હમદાન શેહેરથી આસરે આઠ કલાકની મંજલપર પાહડની એક કઢણમાં આવેલોછે. એ તખતી જોવાને જેઆરે મુસાફરો પરથમ અલ્લવંદ પાહડનાં મથાલાંપર જઈ પોંહ્યાંચેછે, તેઆરે તેઓની નજરે આસપાસનાં દેશનો ઘણો માહબારત અને તે સાથે ડરામણો દેખાવ જોવામાં આવેછે. સર પોરટર ઘણાએક મુલખોમાં ફરી આવીઓ હોતો, તોપણ અલ્લવંદ પાહડનાં મથાલાંપરથી નજર આવતા દેખાવ વીશે એ ધણી લખી જાએછે કે “મેં માહરો ઊમરમાં કધી હોવો મોતખર દેખાવ જોએઓતો નહી.” એ મથાલાંપર થાઈને એક ખીણમાં ઊતરવું પડેછે, અને તાંહાંથી લગાર ઊપર જતાં એ પાહડના નામીયા લેખો મુસાફરના જોવામાં આવેછે.

એ ખીનની ખાળુપરથી એક નદીનું પાણી ચાલીગિં જાએછે, તે પાણીની સપાટીથી આસરે ૫૦ ફીટની ઊંચાઈપર એક ઘણોજ મોહોટો કાચો પથ્થર આવેલોછે; તે એક પથ્થરને જો તોલીઓ હોએ તો હજારો દન વજનમાં થાએ. એ પથ્થરનો દાનો ઘણો ખારીક અને મજબુતછે, તેહની અંદર ખેએ મોહોટી ખાંચ અથવા ગોખલા કોતરી કાઢાલેલાછે. એ ગોખલાઓ આસરે એક કુટ ઊંડા અને પાંચ ફીટ પોહોલા અને તેટલાજ ઊંચાછે, તે દરએકની અંદરની ખાળુમાં તરણ ભાગ કરીને ખીલારોકા હરેજોના લેખ કોતરેલાછે. એ લેખો પથ્થરની અંદર આવીઆથી સારી રીતે સલામત રહેઆછે; અને હાલ એ ગોખલાઓનાં મોહોડાંઓપર કેટલાએક છેદ દીશેછે, તે ઊપરથી હોવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ લેખોનો ખંચાવ કરવાને વાસતે મોહોડાં આગલથી મોહોડાંનાં સલીઆઓનો જાલી આગલ ભરી લીધેલી હતી. પાહડનાં એક ખુણામાં અને હાલો એકસાઈ તથા માવજત સાથે આગલા ઈરાનોઓને હોવો લેખ સંભાલી રાખવાની થું અમત

હમધન-ખાન-પાટણ ઉપરની બારોડા દરેકોની વખતીઓ.

પડી હશે તે જાણવાની અલ્પખત સરવે કોઈને કિલ્લત થાએછે, અને એ લેખો વીશે કેટલોએક મોતેખર ખોલાસો આપાણને માલમ પડેછે.

હુમારા વાંચનારાઓ જાણીતાછે કે ઈરાન દેશ મધ્યે પાહુણ અને પુરાતમ ઈમારતોની તખતીઓપર નેજા અથવા ખીલાના આકારના હુકુશોનાં ઘણાંએક લેખો જોવામાં આવેછે, તે લેખો આજસુધી કોઈ સમજી શકીકિંતું નહી, પણ મેજર રાલીનસન નામના એક વીદીઆવાન ઈંગિરોપીઆને એ અખશરો કીકલાવવાનો એક કાએદો મોઘી કાહાડીએછે, તે કાએદો ઈંગિરોપના ઘણાખરા કામેલ લોકોએ ખાહલ રાખીએછે, અને તેથી એ લેખો વંચાઈ તથા સમજી શકાએછે. મેજર રાલીનસન ઈરાનમાં કેટલાંએક વરણ સુધી રહેઓ હોતો, તે વખતે એ તખતીઓ તે પોતે જોઈ આવીઓ હોતો, તથા તેહની નકલ પોતાની સાથે લાવીઓ હોતો, તે ઊપરથી મેજર રાલીનસને એ તખતીઓનો તરજુમો ઈંગલંડની રાએઅલ એશીઆટીક શાશાએરીનાં એક દફતરમાં પરગટ કરીએછે. મેજર રાલીનસન કેહછે કે અલ્પવંદ પાહુડપર એ ખેએ તખતીઓ માહેલી એક તખતી ઈરાનના પાદશાહ દારાએસ હીસતાસપીસ (ગુસતાસપ) ની ઈઆદગારીનીછે, અને ખીજી તેહના દીકરા જરજીસ (અસફંદીઆર) ની ઈઆદગારીનીછે. એ દરએક તખતીપર ખીલારોકા હુકુશોથી તરણ જુદી જુદી જુખાનમાં લેખ લખેલાછે, તે માહેલી ઈરાની જુખાનના લેખો મેજર રાલીનસને હેકલ જણાવેલી રીતે વાંચીએછે તથા તેઓનો તરજુમો કીધેછે.

અલ્પવંદ પાહુડપર ડાબી બાજુના ગોખલામાં ખીલારોકા હુકુશોથી કોતરેલી તખતી.*

૧. ખગ વઝરક અકીરમઝદા હય ઈમામ ખુમીમ અદા, હય અવમ અસમાનમ અદા, હય મરતીયમ અદા, હય શીયાતીમ અદા

* શ્રેષ્ઠ અંગીરજી અરજોરજી વાજના મંત્ર મંત્ર ૧૮૬૩ માં છપાયેલા “ઇરાની ખીલારોકા તખતીઓ” ના નીબંધ મધ્યથી જે પરમાણે આ પુસ્તકને મર્કે ૧૧૭ મે ક્યાર તથા તરજુમો ઉતારી લીધેછે તેજ માફક આએ તખતીઓના ક્યાર તથા તરજુમો પણ એજ નીબંધ મધ્યથી ઉતારેલોછે.

મરતીયા હયા, હય દારયવુશ ખશાયથીયમ અકુ નકિશ અઈવમ પડનામ ખશાયથીયમ, અઈવમ પડનામ ઝરમાતારમ.

૨. અદમ દારયવુશ ખશાયથીય, વઝરક ખશાયથીય, ખશાયથીયાનામ ખશાયથીય, દહ્યાગિ નામ પડઝનાનામ ખશાયથીય, અહ્યાયાખુમીયા વઝરકાયા દુરીય અપીય, વીસતાસપ હયા પુતર, હખામનીશીય.

ઊપલી તખતીનો મેજર રાક્ષીનસને કરેલો તરજુમો.

૧. મોટો ગોદાએ હોરમઝદ, જેણે જમીન આપીય, જેણે પેલું આસમાન આપીશીય, જેણે માગુશ જાત આપીય, જેણે માગુશ જાતને હવ આપીઆય, જેણે દારયવુશ પાદશાહને ખનાવેઆય, જેમ લોકોનો પાદશાહ તેમ લોકોને ધારા આપનાર.

૨. હું દારયવુશ પાદશાહ, મોટો પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઘણા વસતી વાલા દેશોનો પાદશાહ, આ મોટી દુનીઆને ટેકો આપનાર, વીસતાસપનો ખેડો હખામનીશ (કિઆની).

ઊપલી તખતી ઘાલી ખાજુના ગોખલામાં આવીછે, તે પાદશાહ ગોસતાસપના વખતનીછે, તેહની ખોજ ખાજુપરની તખતી મેજર રાક્ષીનસને આ રીતે ઊકલાવીછે.

અલવંદ પાહડપર જમણી ખાજુના ગોખલામાં ખીલારોકા હરેશી કોતરેલી તખતી.

(૧) ખગ વઝરક અકીરમઝદ, હય યથીશત ખગાનામ, હય ઈમામ ખુમીન અદા, હય અવમ અસમાનમ અદા, હય મરતીયમ અદા, હય શીયાતીમ અદા મરતીય હયા, હય ખશયારશામ ખશાયથીયમ અકુનકિશ, અઈવમ પડનામ ખશાયથીયમ, અઈવમ પડનામ ઝર માતરમ.

(૨) અદમ ખશયારશા ખશાયથીય, વઝરક ખશાયથીય, ખશાયથીયાનામ ખશાયથીય, દહ્યાગિનામ પડઝનાનામ ખશાયથીય, અહ્યાયાયાખુમીયા વઝરકાયા દુરીય અપીય, દારયવુશ ખશાયથીય હયા પુતર, હખામનીશીય.

ઊપલી તખતીનો મેજર રાક્ષીનસને કરેલો તરજુમા.

(૧) મોટો ખોદાએ હોરમઝદ, પ્રેસતાઓમાં મોટો, જેણે આ દુનીયાં આપીય, જેણે મેંમા આનમાન આપીઆય, જેણે માંગણ જાત આપીય, જેણે માણશજાતને જીવ આપીઆય, જેણે ખશયારશાને પાદ શાહ ખનાવીઆય, લોકોનો પાદશાહ તથા લોકોને ધારા આપનાર. (૨) હું ખશયારશા પાદશાહ, મોટો પાદશાહ, પાદશાહોનો પાદશાહ, ઘણાં વસતીવાલાં દેશોનો પાદશાહ, આ મોટી દુનીયાંને આસરો આપ નાર, દારયવુશ પાદશાહનો ખેડો, હાખામનીશ.

એ લેખો મેજર રાક્ષીનસનના જણાવીઆ પરમાણે ઈરાનના ખેએ નામીયા પાદશાહની ઈઆદગારી કાએમ રાખેલે. ઈરાનના ખીજા હેવાજ લેખોના સરેશતા પરમાણે એ તખતીઓમાં કાંઈ નશીહત અથવા તવારીખ આવી નથી, પણ પરવરદેગારની તારીખ અને પાદ શાહની ઈઆદ તેમાં આવેલી છે, અને એ લેખ પથ્થરના ખાણની અંદર કોતરીઆવી તથા તેહનાં મોહાણાં આગલ અવલમાં લોહાણાંના સહીઆ ભરી લીધાથી એ ઈઆદગારી મજમુતીથી કાએમ રહી છે. એ તખતીઓની ખાબુપર કાંઈ ઈમારત અથવા ખાંદલા મુકામની નીશાન દેખાતી નથી, તેથી હવું ધારીઆમાં આવેલે કે એકખાના શેહેરમાંથી કીપર જણાવેલા પાદશાહો એક પછી એક એ પાહાડપર પ્રવાગએઆથી તાંહાં પોતાનાં નામો કોતરવાનો તેઓએ હાકમ આપીઆ હાએ. એજ તખતીઓ અને ૧૮૩૬ નાં વરશમાં એક કાળેલ પ્રેંચમેન અને જંદ બાશાના ઊસતાદ મરનાર મ. ખોરનુષે ઊકલાવી હતી, તે ધણી અને મેજર રાક્ષીનસનના તરજુમામાં કાંઈ અગતજોગ પ્રક નજર આવતો નથી.

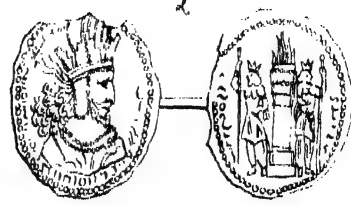
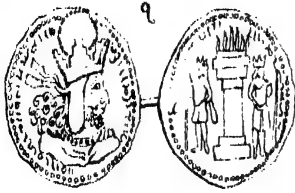
હમદાન શેહેર અને અલવંદ પાહાડની જગાની ખુબસુરતી વીશે મુગાફરો ઘણી તારીખ લખેલે, અને તેજ કારણે ઊપરથી આગલા વખ તમાં તે એક નામીયું શેહેર થાઈકો હતું, અને હાલમાં પણ ઈરાનનાં શેહેરો વચ્ચે તે કાંઈએક મરતખો ધરાવેલે. [જગત પરમા, અનેવારી ૧૮૫૭.]

પુરાતમ જમાનાના ઈરાની સીક્કા

બાણુ' કે ઘણાજ કદીમ વખતમાં જેવારે આદમીઓમાં કારી ગીરી તથા એકમે પુરો જનમ લીધોતો નહી તે વેલાએ માણસો એક ખીજા સાથે વેહેવાર ચલાવવામાં પોતાની પાસેનો માલ ખદલામાં આપી સામાણ ઘણીનો માલ પોતે લેતા હતા, એટલે કે હાલ આપણે રૂપીઆ અથવા કાંઈ ખીજા સીક્કાથી જે રીતે હરકોઈ ચીજની કીમત કરીએછે, તે પરમાંજ તે જમાનામાં કાંઈ સીક્કા હતા નહી તેથી કીમત કરવાને ખનતુનું નહી, પણ જો કોઈએ પોતાના પડોસી પાસેથી કાંઈ ચીજ લેવી હોએ તો પોતાની મેહનતથી ખનાવેલી અથવા પોતા પાસેની ચીજ ખદલામાં આપી તે ઘણી ખીજ ચીજ લેતો હતો. દુનીઆના લોક જેવારે પોતાની પરથમ હાલતમાં હોએછે તેવારે હવું ખનતું આવેછે, અને જે દેશમાં સીક્કાનો ચલાણ નહી હોએ તાંહાં એક ચીજને ખદલે ખીજ ચીજ ખદલી આપવાની ચાલ આસરેલીઆ અને પેસીફીક માહ સાગરના કેટલાએક ટાપુઓમાં, તથા આફરીકાખંડના વચલા ભાગમાં આજ પણ ગોવામાં આવેછે. જેવારે આદમીઓમાં ધંધો રોજગાર વધેછે તેવારે એ વેહેવાર ચાલી શકતો નથી, તે ઊપરથી તેઓને પોતાના હીસાબમાં એક મુકરર કાંધેલાં વજન તથા કદની ચીજ કામમાં લાવવાની અગત પડેછે, અને તે કારણસર ધાતુનો સીક્કો કે જે જલદીથી ખરાબ થાતો નથી તે એક ઘણું સારું વજુદ મલી આવીગિંછે.

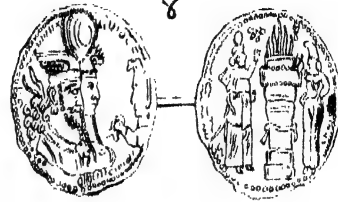
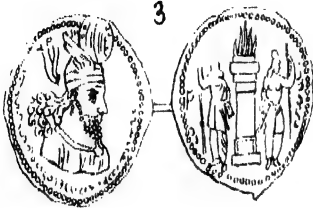
જો કે આગલા વખતમાં અને તેજ પરમાણે હવડે પણ સીક્કાનું મુખીઆ કામ એજછે કે હરકોઈ ચીજની કીમત સેહેલાઈથી મુકરર કરવાને ખની આવે, પણ તેજ સીક્કાઓપરથી હવડે આપણને ઘણીએક નવાઈ જેહવી વાતો માલમ પડી આવેછે, અને તે ઊપરથી દુનીઆના જુદી જુદી ગનેઆતના આગલા લોકોની ભાશા તથા સીક્કા પાડવાની હીકમત તેમજ કારીગીરી એ સંગણું સારીપેકે માલમ પડી આવીગિંછે, અને એ ઊપરાંત તવારીખનાં કામમાં સીક્કાઓથી મોહોટી મદદ મલીછે,

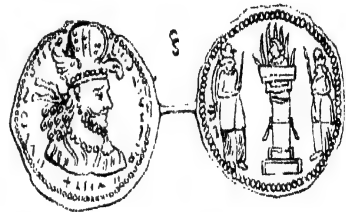
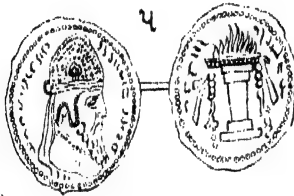
144 (144) (144)

144 (144) (144)

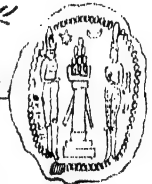
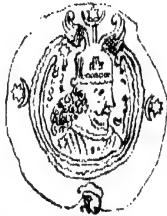

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

144 (144) (144)

અને વહી તેઓપરથી આગલા વખતના ઘણાએક નામીયા શખસોની સીકલો જોવામાં આવેછે. ઈર્ફિરોપીઆન લોકોએ ખીજા સંગલા એલ મની માફક સીકા મેલવવામાં તથા તેઓની તવારીખ સોધી કાઢાડવામાં મોહાટી મેહુનત લીધીછે, અને તેઓએ એ ઊપરથી એક એલમ સોધી કાઢીઓછે, જેહુને ઈંગરેજ લોકો “સાએનસ આવ નુમીસમાટીકસ” કરીને કહેછે. તવારીખ અને હવાજ ખીજા એલમોની માફક જરમની દેશ આ સીકા સમજવાના એલમમાં ઈંગલંડ, ફ્રાંસ, અને ઈર્ફિરોપ ખંડનાં સંગલા દેશોપર હાલ સરદારી ભાગવેછે, અને તેઓની મદદથી એ એલમ હવે લગભગ સમપુરાણ હાલતપર આવીઓછે, અને તેથી સીકાઓનો ઈર્ફિરોપખંડમાં મોહાટો સંગરહ થાયેઓછે.

સીકાઓ જાલવી રાખવાના દુનીઆમાં હવે સકિથી સરશ એઆર. મુકામોછે, કે જેઓપર લાખો પાંચીડનો ખચ થાયેઓછે. તેમાં ફ્રાંસ મધે પારીસ શહેરમાં સીકાઓનો સંગરહ સકિથી નામીયા જાંગી આમાં આવીઓછે. લંડન, વીએના અને પ્રલારેનસ એથી કિતરતી પદવી ધરાવેછે, અને તે ઊપરાંત હાલના વખતમાં કેટલાએક ખાંનગી ગરહ્યાથો પાસે ઘણા નામીયા અને પુરાતન સીકાઓ પડેલાછે. એ સંગરહમાં જે સીકાઓ ઈરાન દેશનાં આગલાં રાજોને લગતાછે તેઓ ખાખે વીગત વાર હવાલ આ આંકમાં હમો દાખલ કરીએછે. ઈરાનમાં જરતોસતી મજહૂમ પાલનાર છેલ્લો પાદશાહ ઈઅજ્જજરદ અને તેહની આગમજના સાસાની પાદશાહોના વખતના જે જાણવાજોગ સીકા હાલ હાથ લાગાછે તે વખતથી તે ઈરાનનો સકિથી પુરાતન સીકો કે જે હવે કાએમછે તે સંગ લાનું જેટલું મહી આવીકિંછે એટલું તફસીલવાર ખેઆન હમોએ પરગટ કરીકિંછે, અને તેઓની સમજ વધારે સેહલાઈથી ધેઆનમાં કિતરે એટલા માટે આ ખાખદને લગતો સીકાનો એક ચીતાર આપીઓછે, તેમાં એ સીકાઓપરના હુકમ તથા તેઓના આકાર અસલનીજ માફક જણાવેલાછે.

[જુવો નકશ,] સીકો ૧ લો, આ રૂપાનો એક સીકોછે તે ઈરાનના સાસાની તોખમના પાદશાહ પેહલા શાપુરનો માલમ પડેછે. એ

શાપુર પાદશાહ અરદેસર બાબેકાનનો દોતરો હતો, તેહનો આ સીકા પર એક બાબુએ ચેહરો ઊતારેલો છે, તેહનો ઊપલો ભાગ ઘણો ખોલેલો અને સારી હાલતમાં દીશે છે. ઇરાન મધે તખતે જમશેદથી થોડીએક વેગલાઈએ નકશે રૂસતમના પાહડપર જે ચીતારો કોતરેલા છે તે માહલા એક ચીતાર મધે એ શાપુરશાહ એક ઘોડાપર બેઠેલો દીશે છે, અને તેણે રૂમનો મુલખ હાથ કીધો હતો તેહનો શેહનશાહ વાલરીઆન એ શાહના ઘોડાની આગલ આવી નમી ઊભો રહેલો છે, તે ચીતારમાં શાપુરશાહનો જે ચેહરો તથા તાજ દીશે છે તેજ પરમાણે આ સીકામાં પણ પાડેલું છે. એજ સીકાપર પાદશાહનાં માથાંપર કેટલાએક પેહલવી હુશો દીશે છે, તે મોંસીકો ૬ સારી નામના એક મોહોરા વીદીઆવાન ફરેંચે ઊકલાવી આ છે; તે ઊપર આએ રીતે લખેલું છે—“મજદજન બે શાપોરી મલકાન મલક મીનોશચેથરી મન ઈધજદાન”—એ પેહલવી શખદોનો અરથ ચાલુ જુબાનમાં આ રીતે થાએ છે—“મજદાંન (હારમજદ) ને માનનારો નેક શાપુર પાદશાહનો પાદશાહ ખોદાઈ ખુનીઆદથી કિતરેલું ખચ્યું.” એ સીકાની ખીજ બાબુપર એક ઊંચું તખત પાડેલું છે તે ઊપર રોશન આતશ ખલે છે,* અને તે તખતની આસપાસ બેએ માણસો ઊભેલા છે, તેઓનાં માથાંઆપર પાદશાહી તાજે છે અને હાથોમાં નેજા પકડેલા છે. એ માણસોનાં તાજેનો આકાર પાદશાહની ખરોખરનો છે તે ઊપરથી પાદશાહ પોતાના હાથમાં નેજો પકડીને માંજદીઅશની દીનની ફરમાખર દારી તથા પાસખાની કરતો હાએ હુવી મકસદ માલમ પડે છે. એ બાબુએ તખતનાં માથાંપર પેહલવી હુશોથી આ રીતે લખેલું છે—“શાપોર પપેકો ઈધજદાની” એટલે કે “પપેક (અથવા બાબેકાન) ની ઓલાદનો શાપુર.” નકશે રૂસતમ મધે ઊપર જણાવેલો જે ચીતાર પાડે

* જાણવું કે સાસાની તોખમના પાદશાહોના વખતના ઇરાની સીકાઓપર આતશનાં તખતનો ચીતાર આવેલો છે તે જરતોસ્ત્રી ધરમની નીયાન દાખલ છે, કાએક એ ધરમ પાલનારાઓ આતશને પરમેશ્વરનો એક નુર બરેલો અને આરાધણા કરીઆળોગ કેબલો કરી ગણે છે. એ ચાલ માતરે ઇરાનીઓનીજ નથી, પણ રોમનાં ખોહોલાં રાજના વખતમાં તાહાના શેહનશાહોની તસવીરો સીકાઓપર પાડેલી છે તેહની ખીજ બાબુ પર હસાઈ ધરમની નીયાનને કીજે આ રીતે કસ (†) દાખલ ચીતાર આવેલો છે.

લોછે તેહના ઘોડાની છાતીપર જે હુરશે કોતરેલાછે તેમાં ડીપલા શખદો સવાએ ખીજા હુરશે વધારેલાછે, “નખી ખે પપેકી મલક” એટલે કે પપેક (ખાખેક) પાદશાહનો નેક દોતરો.” એ હુરશેપરથી પુરવાર થાયછે કે અરદેસર ખાખેકાનના ખેરાના ખેરા શાપુરના વખતનો એ સીકો પાડેલાછે.

સીકો ૨ જો—આ સીકો પણ રૂપાનોછે, અને તેહની એક ખાજી પર પાદશાહનાં માથાંની આસપાસ ડીપર જણાવેલી રીતેજ લખેલુંછે, અને એ ખંધે સીકા એકજ પાદશાહના માલમ પડેછે. ખીજા ખાજીપર આતશનાં તખતની ખાજીપરથી “શાપોરી ઈશ્વજદાની” એટલે કે ઈશ્વજદાંની (ઈશ્વજદાંપરસત) શાપુર કરીને લખેલુંછે. એ તખતની આસપાસ જે શખસો ડીખેલાછે તેઓનો પોશાજ ઘણો સારી રીતે ચીતારેલો નજર આવેછે. આગલા સીકામાં હુવાજ શખસોના હાથમાં નેજા આપેલાછે, પણ આ ચીતારમાં નેજાની ચનીની જગાપર ગોલ દડા ગોઠવેલાછે તે ડીપરથી તેઓ કોઈ અમીર હોએ હુવું લાગેછે, કાંએકે ઈસતખરમાં કોતરી કાઢાડેલા ચીતારોમાં સરદારોના હાથમાં હુવીજ જાતનાં હથી આરો આપેલાં હોએછે. આગલા કિલ્લાએક ઇંડિનાની ગરંથકારો ઇરાનમાં મુસાફરી કરી આવીઆછે તેવો હુવો વીચાર આવેછે કે પાદશાહ કએખસરૂ (સાઈરસ) ના વખતમાં હુવી નીશાન ડીમરાવો રાખતા હતા.

સીકો ૩ જો—આ તરીજો સીકો પાદશાહ ખેહરામના વખત નોછે, તે પણ રૂપાનોછે, પણ સાસાની તોખમના ખેહરામ હુવાં નામથી એક કરતાં વધારે પાદશાહો થઈ ગએઆછે તે માહેલા કહા પાદશાહનો એ સીકોછે તે એકસ માલમ પડતું નથી, પણ ડીપલા શાપુરશાહના ખેરા હોરમજના ખેરા ખેહરામની એ સીકાપર તસવીર હોએ હુવું ધારી આમાં આવેછે, અને તે હીસાખથી એ સીકો આજ આસરે ૧૫૭૫ વર શનો પુરાનો માલમ પડેછે. એ સીકાપર પાદશાહનાં માથાંપર પેહલવી હુરશેથી આ રીતે લખેલુંછે, “મનજદાન ખે વહરાન મલકાન મલક એરાન અનેરાન મીનોશએયરી મંન ઈશ્વજદાંની.” એટલે કે “મજદાંન

(હોરમજદ) ને માનનારો નેક બેહરામ ઈરાન અને અનેરાનના* પાદશાહોનો પાદશાહ બોદાઈ બુનીઆદથી કિતરેકું બચ્યું." એજ પેહલવી હુશેની પાસેથી બીજા એક બે હુશે આવેલાછે, પણ તે હવાનો ઘસાઈ તથા મેલવાઈ ગએઆછે કે વાંચવાને બની શકતું નથી. એ સીકાની બીજી બાજુપર જરતોસતી દીનની નીશાન દાખલ સરેશતા પરમાણે આતશનું તખતછે, અને પાદશાહી તાજથી તેહની પાસાબાનીને કીજે બેએ શખસો આસપાસ ડિભેલાછે. એ બાજુપર "વહરાન ઈબ્રજદાની" કરી પેહલવી હુશેથી લખેલુંછે.

સીકો ૪ થો—આ સીકો સારાની નોખમનો પાંચમો બેહરામ કે જેહને ઘણાએક લોકો બેહરામગોર કરીને પણ કેહછે તે પાદશાહના વખતનોછે. એ સીકો ઈરાનમાં સર આર. કે. પોરટર મુસાફરી કરવા ગએઓ હતો તેવારે તેહને હાથ લાગેો હતો. એ સીકો રૂપાનોછે, પણ એજ માફકના ચીતારનો એક સુંનાનો સીકો ફરાંસ મધે તે દેશનાં મોહોરાં સંગરહસ્થાનમાં પડેલોછે, અને તેજ માફક એક બીજો સીકો ઈંગલંડમાં ડાકટર બાન હનટર પાસે હતો. એ સીકાનો ચીતાર ડિપર જણાવેલા બીજાએને મલતો આવતો નથી, તેહનું કારણ એછે કે સરેશતા પરમાણે સીકાની એક બાજુપર માતરે પાદશાહનીજ તસવીરની જગોએ એ મધે પાદશાહ તથા તેહની બાંનુ તથા તેઓનો શાહબદ્દ મલીને તરાણની એકદમ તસવીર આવેલીછે, અને બીજી બાજુપર આતશદાંનની પાસાબાનીને કીજે પણ એજ પાદશાહી જોડું ડિભેલુંછે. ઈરાનના બીજા સંગલા સીકાઓ કરતાં આ ચીતારમાં એટલો તફાવત માલમ પડેછે, અને એજ માફક નકશે રૂઝતમમાં પાહડપર કોતરી કાઢા દેલા ચીતારો માલમ પડેછે, તે સંગલાનું કારણ સેહુલાઈથી માલમ પડી આવેછે. હમો ડિપર જણાવી ગએઆ છઈએ કે એ સીકો બેહરામગોર પાદશાહના વખતનોછે, એ પાદશાહ વીશે ડિગમણુ પરાંતના ગરંથકારો,

* ઈરાન અને અનેરાન એ બંધે શખસોનો પેહલવી જુબાનમાં ઈરાન અને ઈરાન સવાએ પશ્ચીમનાં બીજાં સરપે મુલખો એ રીતે અરથ થાએછે.

અને તેમાં અગત કરીને જનત-અલ તવારીખનો જોડનાર જે કાંઈ ખીનાં લખી ગએઓછે તેમાં હવું જણાવેછે કે, એ પાદશાહ બેહરામ જેહને ગોરખરના શેકારના શાખી દાખલ લોકોએ બેહરામગોર કરીને નામ આપીકે હવું તેણે ઈરાનમાં મોહાલી નેકનામી સાથે પાદશાહી ચલાવી હતી. એ પાદશાહ સરવે કોઈના જાણીઆ પરમાણે શેકારનો અતીસે શાખ રાખતો હતો, અને તીર મારવાની નીશાનમાં એકો પુર વીન ગણાતો હતો. કેહ્ને કે એ પાદશાહ પોતાની ખાંનુને લઈને એક દીવસ શેકાર કરવા ગએઓ હતો તાંણં દુરથી તેઓને એક હરણ સુનેલું નજર આવીકે, તે જોઈને પાદશાહ બેહરામે પોતાની કામેલીઅત ખતલાવવાને એક તીર શેંકીઓ, તે તીર ખરોખર અસારત દાખલ તે હરણના કાંનની સાથે અટકીને પસાર થઈ ગએઓ, તે કોપરથી તેહના કાંન આગલ કોઈ માંખ ભમતી હોએ હવું તે જાંનવરનાં મનમાં આવીકે, અને તે માંખ ઊડારવાને હરણે પોતાનો એક પાછલો પગ કોંચકીઓ, એટલામાં પાદશાહ નેમ કરીને હોતો ખીજો તીર શેંકીઓ કે તે પગમાં તીર પસાર થઈને સીંગડાંમાં પેદા, અને તે હરણના પગ તથા સીંગડાંને જોએઓ એક દમ સીવી લીધાં. પાદશાહ જેવારે હાવી ચાલાકી ખતલાવી તેવારે તે ધારતો હતો કે તેહની ખાનું હાવી ઝડપ જોઈ આશરીન કરીઆ વીના રેહશે નહી, હવું ધારીને પાદશાહ રાણી તરફ મોહાહું શેરવીને તેહનો વીચાર પુછવા લાગે, પણ રાણીએ પાદશાહની તારીફ કરીઆને ખદલે થંડા મીનજથી હોયો જવાખ દીધો કે “તેં હરણનો પગ તથા સીંગડું તીરથી સીવી લીધું તેમાં કાંઈ નવાઈ જેહવું નથી, આસરમથી સકી કોઈ માહીતગાર થાએછે.” બેહરામગોરે જેવારે હવા સુખનો સાંભલીઆ તેવારે તે નાકીમેદ થઈ ગએઓ, અને ગુસ્તાના વમલમાં પોતાની રાણીને કોઈ દુરના મુકામપર લઈ જઈ કતલ કરવાનો હુકમ આપીઓ. એ પાદશાહનો એક વજીર ઘણે અકલમંદ તથા માઆલુ દીલનો હતો તેણે હવું ઘાટકી કરમ કરીઆને ખદલે રાણીને તેહનો મરતઓ છુપાવીને એક દુરનાં ગામડાંમાં રાખી. તે જગાપર એક પુરજ હતો તે પુરજપર

ચહડવાને ૨૦ પગતીની એક સીહીડી હતી તે ડીપર જઈને તે નેક
 ચોરતે પોતાનો મુકામ કીધો, અને કોઈખી દીવસ પોતાના ખાવંદની
 ચુક સુધારવાની ધારણાથી ખજારમાંથી એક નાંધકી વાછરડી ખરીદ
 કીધી, તે વાછરડીને હાથમાં ડિંચકી રાણી દરરોજ એકવાર પેલા પુરજ
 ડીપર ચહડતી તથા તાંહાંથી કીતરતી હતી. એ રીતે તે એચાર વરસ
 સુધી તાંહાં રહી તે વખતમાં દરરોજ વાછરડીની સાથે કસરત કરતી
 હતી. તે વાછરડી પણ એટલામાં પુગતાં કદની થઈ હતી તોપણ એચાર
 વરસ સુધી આસરમ રાખીઆથી રાણી તેહને કીધાવી શકતી હતી.
 હવે એક દીવસ હવે ખનાવ ખનીઓ કે પાદશાહ ખેહરામ શેકાર કરતો
 તે પુરજ આગલ આવી પોંહાંચીઓ અને તાંહાં પોતાનો મુકામ કીધો,
 એટલામાં તેહની નજર એક ચોરત જે એક મોહાડી વાછરડીને ડિંચકીને
 પુરજ ડીપર ચહડતી હતી તેહની ડીપર પડી, તે જોઈ પાદશાહ ઘણો
 અજાએખ થાએઓ, અને તે ચોરતમાં એટલીખથી શકતી કેમ આવી
 તે વીચેનું કારણ પુછવીકિં, પણ તે સ્ત્રીએ જવાબ આપવાને ના પાડી,
 અને કહીકિં કે જો પાદશાહ એકાંત પોતે તેહની પાસે આવશે તો જવાબ
 મલશે. હવું સાંભલોને પાદશાહ તરત દોડતો ગએઓ, અને પોતાના
 સવાલનો જવાબ માંગીઓ, તેવારે રાણીએ જવાબ દીધો કે “આસરમથી
 સકી કોઈ માહીતગાર થાએછે” એટલું બોલોને તેણે પોતાના ચેહરાપર
 પુરજો નાખેલો હતો તે ખીસાડી નાખીઓ. પાદશાહ પોતાની નેકખ
 ખત ખાનુને તરત ચોલખી અને તેહને પાછી પોતાની ખગલમો લીધી,
 અને તે દીવસથી મોહાડી ચાંનક પકડી કે ફરીથી ગરૂરી કોઈન ખતલા
 વવી નહી. ફેહછે કે એ દીવસથી પાદશાહ પોતાની રાણી સાથે આગ
 લના કરતાં અતીસે વધારે મોહાખત રાખવા લાગો, અને હરકોઈ મુશ
 કેલ કામમાં તેહનો મસલહત લેતો હતો, હવે રીતે કે જોએઆ તેઓ એક
 મતથી ઇરાનમાં રાજ કરતાં હતાં. એ સંગલોની ઈઆદગારી રાખવાને
 કોજે ખેહરામગોરે પોતાના મુલખનાં સંગલો ચલણોપર પોતાની તસવીર
 સાથે પોતાની મોહોરદારની તસવીર પણ રાખી હતી, અને એજ

પરમાણે નકશે દસતમ અને ખીજી જગાઓપર એ પાદશાહનો ચીતાર કાણડેલો છે, તાંડાં પણ તેહની ખાંતુ હમેશાં સાથે નજર આવે છે. એજ પરમાણે આ સીકાપર પણ નકશી કાણડેલી છે. એ પાદશાહી જોડાંની સાંમણે જે છોકરાનો આકાર છે તે તેઓનું ફરજદ થાએ છે. એ સીકાની એક ખાંતુપર પેહલવી હરફેએ “મજદાન ખે વહરાન મલકાન મલક એરાન અનેરાન મીનોશયેયરી મન ઈમજદાની” કરી લખેલું છે, તથા આતશદાંનની ખાંતુએ “વહરાન ઈમજદાની” કરી લખેલું છે. એ બોલોનો અરથ હમેએ ઊપર પરગટ કરીએ છે.

સીકો ૫ મા—આ પાંચમો સીકો આસરે ૧૬૨૫ વરશનો પુરાતમ છે. એ સીકો રૂપાનો છે, અને તે પર જે પાદશાહનો ચીતાર પાડેલો છે તે નેક ખસલતનો અને મોહાયા દરજ્જાનો, સાચાની તોખમનો પેહલો પાદશાહ અરદેસર છે કે જેહને અરદેસર ખાખેકાન કરીને પણ કહે છે. એ પાદશાહનો એક ચીતાર નકશે દસતમમાં પથ્થરપર કાતરી કાણડેલો છે, તે ઊપર જે પેહલવી હરફે લખેલા છે તેજ પરમાણેના હરફે આ સીકા પર પાદશાહની તસવીરની આસપાસ કાતરેલા છે, અને તેહનો અરથ પણ ઊપર જણાવેલા ખીજી સીકાઓની માફક થાએ છે. “મજદાન (હારમ જદ) ને માંનનારો નેક અરતશતર ઈરાનનો અને પાદશાહનો પાદશાહ”, ખીજી ખાંતુપર “અરતશતર ઈમજદાની” કરી લખેલું છે. એ પાદશાહનો દેખાવ ખીજી પછવાડેના સાચાની પાદશાહોના કરતાં ઘણો ફેરફાર દીશે છે. એ પાદશાહ પોતાનાં માથાંપર જે કોહોલા મુકી છે તે ખીજી ઓના કરતાં તદન જુદી તરાંડાંની છે, અને પાદશાહ જમશેદના વખતથી ઈરાનીઓ પોતાની ગરદન પછવાડે ગુજદાર ખાલ રાખતા આવીઆ હતા—કે જે તખતે જમશેદ તથા ખીજી નકશોથી પુરવાર થાએ છે, તે ગુજા આ તસવીરમાં નજર આવતા નથી. એ સીકાની ખીજી ખાંતુપર જે આતશનું તખત પાડીકે છે તેહની પાસખાનીને કીજે આદમી ઊભેલા નજર આવતા નથી, પણ ખાંતુપરથી ખેએ ટેકા ખનાવીને તખતને આસરે આપેલો છે. એ સીકાની ખનાવટ ઘણી સાદી અને સોલમ્મતી છે,

અને ખીજા સીકાઓ કાંઈએક આરકતરા આકારના આવેલાં છે તે પર માણે આ સીકો છે નહીં, પણ તેહની ગોલ વલાણ સરખી નજર આવે છે.

સીકો ૬ થા—પાદશાહ નોશીરવાન અદલના ખેરા હોરમજદના ખેરા ખુરાદ પરવેજના વખતનો આ સીકો જોવામાં આવે છે. એ સીકાનો ચીતાર ખીજાઓ કરતાં લગાર ફેરફાર દીશે છે. એ સીકા પર પાદશાહનાં તાજની ઊપર એક ગોલ દડો મુકેલો છે, અને તેહની ખાનુઓ પર ખેએ પાંખની આસમાંની નીશાન પાડેલી છે, તથા તાજના હેલના ભાગની ખાનુએ મોતી ગુંદી લીધેલાં છે, અને એ તાજ ગુરૂડ પખશીના આકારને મલતું આવે છે, તથા પાદશાહનાં કપાલ પર તે પખશીની ચાંચ આવેલી છે. તે ચાંચમાં એક નાંધલો ગોલ દડો ધરેલો છે. એ ખાનુ પર પેહેલવી હરૂ શેથી “મજદજન કસર પરવેજ મલકાન મલક એરાન” કરી લખેલું છે અને તેહની હેલથી કાંઈ થોડાએક હરૂ શે નજર આવે છે, તે ધારીઆમેલે વરશ ખતલાવે છે, પણ તે એટલાતો ઘસાર્થ ગએઓ છે કે ખરોખર સમજ પડી શકતા નથી. જાણવું કે ઈરાનમાં મુસાફરોને ખોલ કરતાં હેવા ઘણાએક સીકાઓ હાથ લાગે છે, અને હેવા સીકા મુંખઈમાં પણ મલી આવે છે, તેમાંના થોડાએક સીકા એકઠા કરીને તેઓ પરની તારીખો સોધી કાઢાડે તો તેહવી ખાખદોનો આજ કાંઈએક રીતે ઊલટપાલટ વીચાર ચાલે છે તેહનું શેવટ આવીઆ વના રેહ નહીં. આ ૬ થા આંક વાલા સીકાની ખીજા ખાનુએ સરેશતા પરમાણે આતશનું તખત મુકેલું છે, તાંહાં ખેએ આદમીઓ હાથમાં પાદશાહી આસાઓ પકડીને ઊભેલા છે, તેઓની ખાનુ પરથી “કસર ઈશ્વજદાંની” કરી લખેલું છે. પણ એ સીકામાં અજાએખ જેહવું એ છે કે આતશનાં ખલતાંમાંથી એક આદમીનાં ખદનનો ઊપલો ભાગ નીકલતો હોએ હેવું નજર આવે છે, તે આદમીના આકારથી ખોદાર્થ નીશાન ખતલાવી છે ઈઆ કોઈ નેક ખસલતના શખ સનો ફરોહર એટલે કે રૂહની સમજ આપી છે તે એકસ રીતે માલમ પડી શકવું નથી. ઈરાનની તવારીખ વાંચનાર સરવે કોઈને માલમ છે કે ખુરાદ પરવેજ એક નામીઓ પાદશાહ થાર્થ ગએઓ છે. તેણે પોતાની

પાદશાહીની શરૂઆતમાં મોહાટી દલેરી ખતલાવી હતી. પણ તેઆરખંદી ઘણું સુસત અને મોજલો થઈ પડીઓ હતો, જેથી તેહની પાદશાહીની ખરાબી થઈ હતી. એ પાદશાહ ઘણુંજ મોહાટો દખલમો તથા જાહે જલાલી રાખતો હતો, અને પોતાનો મરતમો ખતલાવવાને તરેહવાર નવા નવા વીચારો તેણે સોધી કાઢાડીઆ હતા, તે વીચેનો દાખલો તેહનાં તાજ ઊપરથી માલમ પડી આવેછે, અને તેજ પરમાણે આતશનાં રોશનીમાં પણ તેણે પોતાને કીજે હોવાજ આદમીનો આકાર નાખીઓ હાએ એ વાત માનવાને મુશ્કેલ નથી.

સીકો ૭ મો—આ સીકાપર એક પાદશાહની તસવીર આપેલીછે. તેહનાં માથાંપર જે તાજ મુકેલુંછે તે તાજ નકશે રૂસનમમાં અરદેસર ખાખેકાનના ખેરા શાપુરશાહના તાજને મલતું આવેછે, પણ એ સીકામાં તાજની સાથે પાંખો વધારે આપેલીછે. એ સીકાપર પાદશાહનો ચંદરો ઘણું સારી રીતે તથા તેહનું બદન સમજ પડે હોવી રીતે કોતરી કાઢા હેલુંછે. પણ તેહની આસપાસના પેહેલવી હુરેશો ઘણાજ ઘસાઈ ગએ આછે તેથી વંચાઈ શકતા નથી. ખીજા ખાખુપર સરેશતા માફક આતશનું તખત તથા પાસખાની કરનાર આદમીઓના ચીતારોછે, પણ તાંહાં કાંઈ લખેલું નથી. એ ખેએ આદમીઓમાંથી એકનાં માથાંપર પાદશાહી તાજછે, અને ખીજાનાં માથાંપર સરદારીની કોહાલા મુકેલીછે. એ સીકાપરના હુરેશો નીકલી ગએઆછે તેથી તે કોણના વખતનોછે તે ચોકસ કહેવાઈ શકતું નથી.

સીકો ૮ મો—આ સીકો ખીજાઓ કરતાં વધારે ગુછવાણુ ભરે લોછે, પણ સાસાની તોખમના પાદશાહોના વખતના ચલાણુના ખીજા કરતાં આ સીકો વધારે મલી આવેછે, અને તે કદમાં પણ મોહાટો દીશેછે. એ સીકાપર પાદશાહ પોતાનાં માથાંપર તાજની જગેએ લશ કરી કોહાલા મુકીછે, અને ખીજા ચીતારોમાં ઠાકાંપર જે ગોલ દરો દીશેછે તેહને બદલે આ જગાપર એક કલગીર ગાઠવેલીછે. પાદશાહની તસવીરની આસપાસ તરણ મોતીની હારો આવેલીછે, અને તેઓના દરમી

આનંમાં સેતારા તથા ચંદરમાહના આકારો પાડેલાં છે. એ ત્રણવીરની આસપાસ જે પેહેલવી હરેશથી લખેલું છે તે હરેશ ખીજી નકશી સાથે ઘણા ગુંછવાઈ ગયેલાં છે, તોપણ સરેશતા મરમાણે “મજદજન જે શાપોરી મલકાન મલક મીનોશચેયરી મન ઈશ્વજદાન” એ રીતનું લખેલું માલમ પડે છે. ખીજી ખાનુએ “શાપોરી” કરીને હરેશ વંચાઈ શકાએ છે, પણ તેહની પાસના સંગલા હરેશ ઘસાઈ ગયેલાં છે. એ પાદ શાહ સાજાની તોખમનો ખીજી શાપુર જેહને શાપુર ઝુલકતર કરીને પણ ફેહતા હતા તે માલમ પડે છે. એ પાદશાહ ઘણા પ્રતેમંદ હતા, અને રોમના શેહનશાહોપર તેણે ઘણીવાર પ્રતેમંદી મેલવી હતી. એ પાદશાહની મોહોગ્રાઈ જાહેર કરવાને તેહના બેરા જેહગમે ઈરાનના પાહાડોમાં ફેરલાએક નકશો ફોતરાવીઆ હતા, તે તખતે ખોમતાંનના પાહાડની એક તખતીપર આજસુધી નજર આવે છે. એ સીકાની ખીજી ખાનુપર આતશનું તખત ઠાંઈ જુદીજ રીતે પાડેલું છે, અને તેહની ખાનુપરના પાસખાની કરનારાઓ પોતાનાં હથીઆરોને ઝિલાં પકડી રહીને તે ઝિપર આસરો ટેકવી ઝિલા રહેલાં છે.

સીકો ૯ મો—આ નવમા સીકાપર પાદશાહની ખુખસુરતી ઘણી સારી લાગતી નથી, અને એ સીકાની ઢપ ખીજાઓ કરતાં જુદી તરે હની લાગે છે. પણ તાજપર ગોલ દડો તથા પાંખાની નીશાનથી પાદ શાહી માલમ પડી આવે છે. એ ખાનુપર પેહેલવી હરેશ પણ ઘણાજ થોડા છે અને તે સખખથી ઠાંઈ સમજ પડે હવા લાગતા નથી. ખીજી ખાનુપર જે પેહેલવી હરેશ છે તે ઝિપરથી “પીરોજ” કરીને નામ વંચાઈ શકાએ છે, અને તાંહાં આતશનાં તખતની ખાનુપર બેએ આદમીઓ ઝિલા છે, તે માહલા ડાલા આદમીની પછવાડેથી તરણ પેહેલવી આંકડા છે તેહનો અરથ “૩૦૦” અને “૭૦” થાઈ શકે છે. આ સીકાપર આતશનાં તખતપર રોશનીનો આકાર ખરાખર પાડેલો નથી, પણ તેહનાં માથાંપર આજતાખ તથા માહતાખના ખારીક આકારો પાડેલાં છે. એ સીકો કસી રીતે ખુખસુરતી ભરેલો નથી, અને ખીજાઓને મલતો આવતો

નથી, તેથી હવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ પાદશાહના નાંધલા ભાઈએ તેહનાં હાથમાંથી રાજ છીનવી લીધું, તેવારે તે તારતારના પાદશાહની મદદ લઈ પાછો પાદશાહ થાએઓ હતો, તે વેલાએ લડાઈની ધામધુમમાં કાઈ તુરકી કારીગરે હવો કસુર ભરેલો છાપ બનાવીઓ હશે.*

સીકો ૧૦ મો.—સેકંદરે ઈરાનનો મુલખ પોતાને અસતેક કીધો તેઆરપછી તેહના ગુજરવા બાદ ઈંડિનાની સરદારોના એક ટોલાએ તથા આશકાનીઅન ટોલાના પાદશાહોએ ઈરાનમાં આસરે ૫૦૦ વરશ સુધી અમલ ચલાવીઓ હતો તે વખતનો એક સીકો આ જગાએ જણા

* આ સીકાની ઉપર "૩૦૦" અને "૭૦" હેવા જે આંકડા આવે લાગે તે વરશ કોઆ વખતથી શરૂ થાએછે તે એ સીકા ઉપરથી ચોક્કસ માલમ પડતું નથી, પણ અરદેસર બાબકાનનાં વખતમાં આશાની તોખમનું રાજ ઈરાનમાં ચાલુ થાએકે અને જરતોસ્ત્રી ધરમ પાછો તાજે થાએઓ, તે વખતથી હમ્યાને દક્ષિણ અને ૨૨૩ થી તે પાદશાહ શીરાજ અથવા શીરાજના વખત સુધી મહિરાપીઆનોની તવારીખમાં જણાવીઆ પરમાણે ૨૩૫ વરશ થાએછે, તેથી ઉપરો ૩૭૦ નો આંકડો એ હિસાબને મુજબતો આવતો નથી. પણ કારસી ગરંથકારોનાં જણાવેલાં વરશ પરમાણે પાદશાહ અરદેસર બાબકાનના વખતથી તે શીરાજની પાદશાહી સુધી હમો વરશ ગણી જોઈએછે તો તે આ સીકામાં જણાવેલા આંકડાને નજદીક મળતા આવેછે, તે હેઠળ જોવાથી માલમ પડશે.

	વરશ.
અરદેસર બાબકાનની પાદશાહીનાં..	૪૨
શાપુર.	૭૨
હારમજદ	૫
બેહરામ	૩
બેહરામીઆન... ..	૧૯
બેહરામ (ત્રીજો.)	૦૧
ગરંડી.	૯
શાપુર (બીજો.)	૭૨
શાપુર (ત્રીજો.)	૫
અરદેસર (બીજો.)	૧૦
બેહરામ (ચોથા.)	૧૪
હમ્મજદજરદ..	૧૮
બેહરામ (પાંચમો.)	૧૩
હમ્મજદજરદ (બીજો.) ..	૧૯
હારમજદ (બીજો.) ..	૧
પલામ.	૬
નોરીસ્વાન ..	૭૪
એ પછી શીરાજ તખ્તપર બેઠો..	૦

વીઆ છે. એ સીકો સુનાનો છે. ખીજા સંગલા સીકાઓ પર પાદશાહનું એકજ બાજુનું મોહોડું પાડેલું છે, પણ આ સીકો પાદશાહનો શંખરો ચેહરો બંધે બાજુથી દેખાએ હવો બનાવીઆ છે; અને તેહનાં માથાં પર એક તાજ મુકીગિં છે, તથા તે ઊપર એક કલગીર ગોઠવેલી છે, અને તેહની ઊપર એક નાંધલી દડી ચીતરેલી છે. એ પાદશાહનાં માથાં પર ખેર શેદ તથા માહતાખના આકારો પાડેલા છે. એ સીકાની ખીજા બાજુ પર આતશનું તખત પાડેલું નથી, કાંએકે આશકાની ટોલાના પાદશાહો જર તોસતી ધરમ કમુલ રાખતાતા નહી, પણ તેહની જગાએ એ બાજુ પર એક આદમીની તસવીર આપેલી છે. તે તસવીર ઘણીજ કસુરથી બનાવેલી છે, કાંએકે તેહનો ચેહરો તથા કદ એક વેહનીઆં આદમીના જેહું દીશે છે, અને તે પણ ઘણું કદંગું ચીતારેલું છે. એ સીકો ઘણીજ ખરાબ પાડેલા છે, અને તેહની કારીગીરી કસી કીમતની નથી, તેહનું કારણ હવું જોવામાં આવે છે કે એ આશકાનીઆન ટોલાના પાદશાહોનો અંમલ સુધ રાઈમાં વજન રાખતો નહી, અને પછવાડેથી તેઓનો દખદખો અતીસે પડી ભાગે હતા. એ સીકા પર કાંઈએક પેહલવી હરશે છે, પણ તે સમજ પડે હવા નથી. આશકાનીઆન ટોલાના પાદશાહોએ ઈરાનમાં આસરે ૫૦૦ વરસ સુધી રાજ કીધું હતું તે બાબે જુદી જુદી પાદશાહીઓની તવારીખ તથા ખીજા વીગત શરસી ગરંથકારો સારી રીતે જણાવતા નથી, પણ માતરે તેઓની પાદશાહીનાં વરસોનો એકદમ જુમલો મુકી દઈને ખીજા પાદશાહીઓની તવારીખ વીગતવાર જણાવે છે. એ બાબદ વીશે મોંત્રીગી ૧. સાચે નામનો માહવીદોઆવાન ફરેંચમેન જેણે આ ઘણાખરા સીકાના હરશે ઊકલાવીઆ છે, તે ઘણી હવું લખી બાંએ છે કે આગલા વખતમાં ઈરાન મધે તવારીખો લખવાનું કામ ધરમનો સંબાલ કરનારા એટલે કે મોખેદોના હાથમાં રેહું હતું, તે લોકોના ધરમ પર આશકાની પાદશાહો ખેસમજ જુલમ કરતા હતા, અને તેઓની સાદી ચાલચલાણ રદ પાડતા હતા, તેટલા ઊપરથી મોખેદ લોકો એ પાદશાહોને ધીકારની નજરથી જોતા હતા, અને તે સખખથી જેવારે પોતાના દેશની

તવારીખ લખવાનું કામ એ મોઝેદોના હાથમાં આવીશું, તેવારે તેઓએ આશકાની પાદશાહોને કત્તું માન આપીઆ વગરે તેઓની પાદશાહીનાં વરશોનો જીમકો મુકીને તેઓના રાજ કારબાર તથા જાહોજલાલી તથા ખીજી સંગલી વીગત પડતી મુકી દીધી. અને એ પાદશાહોની જે કાંઈ તવારીખ આપણને હાલ મલી આવેછે તે ઈંડિનાની બાશામાં ખનેલાં પુસ્ત તકીથી મલેછે, કાંએકે ઈંડિનાન અને ઈરાન વચ્ચે તે વખતપર લડાઈ ઈઆ સુલેહની વખતે બોહાલો સંબંધ ચાલતો હતો.

સીકો ૧૧ મા—આ અગીઆરમા અને છેલ્લો સીકો ઈરાની જે કાંઈ સીકા હાલના વખતમાં હાથમાં આવેલાછે તેમાં સંક્રિથી પુરાનોછે. એ સીકામાં એક ખાજુએ પાદશાહ એક પગ વાલીને કમાનને તીર ચડી ડાવી કોઈ તરફ ફેંકવા ચાલતો હોએ હેવું માલમ પડેછે. ખીજી ખાજુપર કાંઈ જીજ નકશી પાડેલીછે તેમાં કાંઈ હુકમે જેહુવું નજર આવેછે. તખતે જમશેદની પડોસના પાહાડમાં કખરોનાં મથાલાંપર. પાદશાહ આતશનાં તખતની સાંમણે ઊભો રહી ખંદગી કરેછે, તે પાદશાહની તસવીરને આ સીકાપરનો ચેહરો મલતો આવેછે. તે ઊપરથી હેવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ સીકો પાદશાહ દારાએસ હીસતાસપીસનો અથવા તેહના વખતનોછે. એ સીકાપર કોઈખી દાણડો વાર અથવા વરશ માડેવું માલમ પડતું નથી, પણ એ સીકો હાલમાં લંડન મધે “ખરીટીશ મીડિ જીઅમ” નામનાં સંગરહસથાનમાં જાંહાં મુકેલોછે તાંહાં તેહને લગતી ખોના સાથે જોડેલીછે, તેમાં ઈંડિનાની ગરંથકારોના આધાર પરથી દારાએસ હીસતાસપીસના જમાનાની મુદત લઈને એ સીકો ઈસવી સનેની ૪૯૦ વરશ આગમજ ઈરાનમાં ચાલુ હોએ હેવું જણાવીશુંછે. એ સીકો સુંનાનો ખનાવેલોછે, અને તેહનું કદ ખીજા સંગલા સીકાઓની માફક આ ખાખદને લગતા નકશમાં આપેલુંછે તેટલુંજ મોહાડુંછે.

ઊપર જે પેહલા નવ સીકાઓનું હુમેએ બેઆન કીધેલુંછે તે તમામ સાસાની તોખમના પાદશાહોનાછે. તે આજ આસરે ૧૩૦૦ થીતે

૧૬૦૦ વરશ સુધીની ઈરાનની કારીગીરીની નીશાન તથા તવારીખ ખતલાવેછે. એ સીકાઓપર જે કાંઈ હરફો કોતરેલાછે તે તમામ પેઢે લવી ભાષામાંછે, કે જે ભાષા કેઆનીઓના વખતથી શરૂ થાયેલી માલુમ પડેછે. એ ભાષાનું નામ ઈરાનનું ઈરાકે આજમ નામનું એક પરાંત જેહને આગલ પહલલુ કરી કેહેતા હતા તે ઊપરથી નીકલેલું ધારીઆમાં આવેછે. જેવારે આજ આસરે ૧૨૦૦ વરશની વાતપર આરખસતા નથી ખલીશઓએ ઈરાન પોતાને હાથ કીધું, અને મુસલમાની દોર ચલાવીઓ તે વખતમાં ઈરાન મધે તરણુ જાતની ભાષા ચાલુ હતી, તેઓનાં નામ—પારસી, દરી અને પેહલવી. દરી ભાષા ઈરાનની માતરે દરખારમાં ખોલીઆમાં આવતી હતી, અને પેહલવી ભાષામાં પુસતકો ખનતાં હતાં, તથા પારસી ભાષા લોકોનાં ચાલુ કામકાજમાં ખોલવામાં તેમજ થોડીએક લખવામાં પણ આવતી હતી. જેવારે મુસલમાની અંમલ ઈરાનમાં રેવાજ પાંખીઓ તેવારે દરી અને પેહલવી એ બંધે ભાષા ચાલુ કામકાજથી ગુમ થઈ, અને પારસી ભાષા આરખી સાથે મલીને ખોલાવા લાગી કે જે આજ સુધી કામમાં આવેછે. પેહલવી ભાષામાં ઈરાનની સંગલી આગલી તવારીખો લખેલી હતી તે વાત કસી રીતે શક ભરેલી નથી, કાંએકે ઈરાનની આગલી વાતો સંગલા ગરંથ કારોએ પેહલવી ભાષામાંથી ચુંટી કાઢાડેલીછે તે ખીના શાહનામું, દખેસતાન, તવારીખે તખરી અને ખીના' ઊગમણ પરાંતનાં પુસતકોના ખનાવ નારાઓ કબુલ કરી ગએઆછે.

[જગત પરખી, અક્ટોબર ૧૮૫૬.]

તા જે કલમ.

આ કિતાબના પૈહલા ભાગ મધે પુરાતમ ઈરાનનાં ખાંધકામ તથા કાતરકામ સંબંધી જે ખાખતો લખલ કરવામાં આવીછે તે આજ (ઈ. સ. ૧૮૮૦) આસરે સતાવીશ વરશની વાત ઊપર લખાઈ હતી. એ વખતના દરમિયાનમાં પુરાતમ જમાનાની ઈરાનની તવારીખને લગતી ઈઝિરોપીઅન લોકોની સોધમાં ઘણો વધારો થાએઆછે. એક ખાળુ એથી ઈરાનના પાહુડો તથા ખીજ જગાઓમાં કાતરી કાણુડેલા ખીલા રોકા હુરેના લેખો ઊકલાવવાની જે શરૂઆત આગલ થઈ હતી તે લેખો કાએદાસર અને દરોખસત રીતે વંચાઈને ઈરાનની તવારીખ સાથે ચોકસાઈથી મુકાબલ કરવામાં આવીઆછે. ખીજા હાથ ઊપર જંદ અવસતાનાં પુસ્તકોનો અભીઆસ ઈઝિરોપખંડમાં ઘણો વધેઆથી, અને તેહુલી ખુખીએ કરીને જંદ અવસતાનું મોહોદું પુરાતમપાણું સાબેત રેહુ વાથી, એ ભાશાનાં પુસ્તકો મધેથી મલી આવતી ઈરાનની તવારીખ ભરૂશો રાખવાજોગ ઠરીછે. સેકંદર રૂમીના જમાનાની આગમજની ઈરાનની તવારીખનો જે ભાગ ઈઝિનાની ગરંથકારોએ, અને તેમાં અગત કરીને આજ આસરે ૨૩૩૦ વરશની વાત ઊપર હીરાડોટસ નામના ગરંથકારે લખેઆ હો, તે લખાણોને એ ખીલારોકા હુરેના લેખોથી મજબુત પાએદારી મલીછે. વલી તેહુલીજ રીતે આરખી તથા શરસી લખનારાઓ, જેહુવા કે તખરી તથા ફીરદોસી, આગલાં ઈરાનની તવારીખ લખી ગએઆછે, તેઓના ગરંથોને જંદ અવસતા માહેલી તવારીખે ચોકસ રોકા આપીઆછે.

એ ખંધે પરકારની સોધોની આગમજ ઈરાનની પુરાતમ તવારીખના અભીઆસીઓ વચ્ચે તરાણુ જુદા જુદા ભાગ અથવા તડ પડેલાં હતાં. હીરાડોટસ અને ફીરદોસી એ ખંધેએ લખેલી તવારીખો માહેલી ખાખતોમાં તથા પાદશાહોનાં નામો વચ્ચે અતીઘણો ફરક હોવાના સખખથી, એક તડવાલા અભીઆસીઓ હેવું મત રાખતા હતા કે સેકંદરની આગમ

જની ઈરાનની તવારીખ જે ઈંઝિનાની ગરંથકારોએ લખીછે તેજ ખરીછે, અને એ વખતને લગતી શરસી તવારીખો તદન જોડી કાઢાડેલી અને વગર આધારનીછે. ખીજા તકવાલાઓનું મત એ કરતાં ઊલટું હતું, અને તેઓ શરસી લખનારાઓની શાએરીને એક બાજુ મુકીને ઈંઝિનાની ગરંથકારોનાં કરતાં ઊગમણુ પરાંતના ગરંથકારોએ લખેલી ઈરાનની તવારીખને વધારે ભરૂશા ભરેલી ગણતા હતા. વલી તરીખ તકવાલા અભીઆસીઓ ઈંઝિનાની તથા શરસી એ બંધેની તવારીખો વચ્ચે મેલાપછે હેવું મત બાંધીને શીરદોસીએ જણાવેલાં ઈરાની પાદશાહોનાં નામ તથા તવારીખની ખીજા હકીકતને હીરાયેટસના ગરંથ માહેલાં પાદશાહોનાં નામ તથા હકીકત સાથે કેટલીએક રીતે મેલવી આપતા હતા. એ છેલાં જણાવેલાં મત પરમાણે સર ઊલીઅમ જોનસ અને સર જાન માલકમ જેહુવા ઈરાનની તવારીખના બે નામીયા અભી આસીઓએ પોતાનાં લખાણો કીધાં હતાં, અને તેઓના વીચારની પુઠે માહારાં પોતાનાં લખાણોમાં હું પણ ચાલીઓ હતો, કે જેથી ઈંઝિનાની લખનારાઓએ જણાવેલો “સાએરસ” તે શરસી ગરંથકારોનો કએ આની કએખસરૂ, અને ઈંઝિનાનીઓનો “દારાએસ હીસતાસપીસ” તે શરસી મધેનો કએઆની ગોસતાસપ, તથા ઈંઝિનાની લખનારાઓનો “જરજસ” તે શરસી ગરંથકારોનો અસફંદીઆર, હેવી રીતે નામોનો મેલાપ કરેલો તથા ઈંઝિનાની અને શરસી તવારીખો માહેલી ખીજા હકીકતો એકબીજા સંગાથે સમાવેલી માહારાં સરવે લખાણો મધે વાંચ નારાઓના જોવામાં આવશે.

પણ ઊપર બેઆન કરેલી નવી સોધો હેવું બતલાવેછે કે ઈરાનની ઘણી જુની તવારીખ સંબંધી ઈંઝિનાની ગરંથકારોનાં લખાણોને શરસી પુસતકોના ટેકાની આગલની માફક કસી જરૂર નથી, અને તેજ માફક શરસી લખનારાઓની કતાઓ માહેલી હકીકતોને ઈંઝિનાનીઓના ગરંથના ટેકાની અગત નથી. એ બંધે મધેથી દરએક તરફવાલાઓની લખાએલી તવારીખ એક બીજાના આધાર વગર ભરૂશા રાખવાજોજ

અને સામેત ગણાઈ શકાએ છે. ઈંડિનાની ગરંથકારોએ લખેલાં ઈરાનનાં પાદશાહોનાં નામ તેઓની વંશાવલી સુધાં ખીલારોકા લેખોથી ખરાં કરેઆં છે. શીરદોસીએ “શાહનામાં” મધે અને તખરીએ પોતાની “તારીખે તખરી” મધે જણાવેલાં પુરાતમ ઈરાનનાં પાદશાહોનાં નામ, અને તેઓને લગતી ખીજ ફેટલીએક હકીકત, જંદ અવસતા જેહવા પુરાના લેખોથી સામેતી પાંચે છે, એટલુંજ નહી, પણ તેઓ વીશેના એશારા હાંદુઓનાં વેદ મધેથી પણ મલી આવે છે. હુમાણના ઈરાનની તવારીખના અલીઆસીઓ, અને તેમાં અકસર કરીને જરમન અલીઆસીઓ, કેહુ છે કે પુરાતમ ઈરાનની તવારીખ ઈંડિનાનીઓએ જે લખી છે તે ખરી છે, તેમજ શરસી લખનારાઓએ આપેલી તવારીખ પણ ખરા આધારવાલી છે. લેકીન શરસી ગરંથોમાં ઈરાનના પેશદાદીઆન તથા કએઆની ટોલાઓના પાદશાહો વીશે જે વરાણન કરેલું છે તે પાદશાહો અવલના હતા, અને તેઓની રાજધાની ઈરાનના ઊગમાણ ભાગમાં હુમણનાં આશગાનીસતાન દેશની કિતરે જાંહાં હાલમાં ખલખ શેહર આવેલું છે તે તરફ હતી. પણ એ પછીના જે જમાનામાં જરતોસતી પાદશાહોની દખદખા ભરેલી મોહોટી શેહનશાહત ચાલી હતી, અને જેહનું પાએતખત ઈરાનના પશચમ ભાગ મધે શરસનાં પરગણામાં હતું, તે તમામ દોર વીશે ઈંડિનાની ગરંથકારોના આધારે અને ખીલારોકા હરિશ્વાલા કેતરેલા લેખોથી આપણે જાણીતા થાએઆ છઈએ. દુકામાં, શીરદોસીનાં શાહનામા મધે તથા તે સાથે જંદ અવસતાનાં દફતરો મધે જે પાદશાહોની હકીકત આવેલી છે તે ઈરાનનાં પુરવ ભાગની જરતોસતી હકુમતની જુની તવારીખ છે, અને ઈંડિનાનીઓના ગરંથો મધે તથા ખીલારોકા લેખથી જે પાદશાહોની હકીકત આપણને માલમ પડી છે તે સેકંદર રૂમીના વખતની નજદીકની ઈરાનના પશચમ ભાગના જરતોસતીઓની હકુમતની તવારીખ છે, કે જે પાદશાહો ખીલારોકા લેખ મધે જણાવીઆ પરમાણે, પોતાને “હખામનીસ” તોખમના કેહતા હતા. તોપણ એ હખામનીસ પાદશાહો જેઓમાં કુરસ (ઈંડિનાની ભાશામાં

સાએરસ) જેહવો માહાતમા પુરશ થાઈ ગએઓછે, કે જે પોતાના વખતમાં એક ઘણો ખલવાન પાદશાહ અને સેકંદરની મીશાલનો રાજ છતનારો હતો, તે પાદશાહની તવારીખથી શીરદોસી તદ્દન અનબાણો હોએ હેવું નથી. હું ધાડુંછું કે શીરદોસીએ શાહનામાં મધે કએખસરૂ (અવસતા જીખાનમાં કવી હોશરૂએ) પાદશાહ વીશે જે કાંઈ તવારીખ આપીછે તે તવારીખનો દેટલોએક આધાર એ નામીઆ શાએરે હખામનીસ વંશના કુરૂસ અથવા સાએરસની તવારીખ ઊપરથી લીધેલોછે, અને તેજ સખખ ઊપરથી ઈંકિરોપીઅન લોકોનો “સાએરસ” માહાતમા અને શાહનામાં મધેનો કએખસરૂ એ ખંધેની તવારીખમાં આપણને ઘણોએક મેલાપ નજર આવેછે.

હાવી રીતે એ નવી સોધોએ ઈરાનની અસલી તવારીખ ઊપર અજવાલું નાખીઊંછે. એ અજવાલાંથી આપણને દેખાએછે કે ઈંકિનાની ગરંથકારો પુરાતમ ઈરાનની શ્કત પશચમ તરફની પારસી શેહન શાહતનું દાસતાન આપણને આપી ગએઓછે, અને શરસી ગરંથકારોએ તેહની આગમજની પુરવ તરફની હકુમતનું ઘણુંખડું જેઆન કીધેલુંછે. એ રીતનું અજવાલું એ નવી સોધોથી અતીઆર તુલીકમાં થાઈ ઊંછે, અને આ દશતર મધે આવેલી ખીનાઓ વાંચતી વખતે તે ધેઆનમાં રાખવાને વાંચનારને અરજ કરવામાં આવેછે. એ સોધો અગર હવે પછી ઘણો વધારે આગલ ચાલશે, અને તેમાં અગત કરીને પુરવ ઈરાનનાં જીનાં દટાઈ ગએલાં શેહરો અને તેઓ માહુલા કાઈ લેખો બાણોતા થાશે, તે ઈરાનની પુરાતમ તવારીખને ઠરીકામ હાલતમાં ઊપજાવી કાહકવાને કદાપી હવે પછીના જમાનાના વીદીઆરથીઓ કહી વતમંદ થાઈ શકશે.

ભાગ ૨ જો.

પુરાતમ ઈરાનની ભાશાઓ,

તથા

એ ભાશાઓમાં લખાએલાં પારસી લોકોનાં
ધરમ પુસ્તકો સંબંધી.

પેહલવી જુબાનની બાબદમાં.

ઈસવી દસમી સદીમાં ઈઆને આજ આસરે ૮૦૦ વરશની વાત પર એખન હુકોકલ નામના એક કાખેલ મુસલમાને ઊગમણુ પરાંતનાં ઘણાંએક દેશોમાં મુસાફરી કરીને “સુરઅલ ખલદન” નામનો ભુગોલ વીદીઆનો એક નામીઓ ગરંથ આરખી ભાશામાં ખનાવીઓ હતા, તે ગરંથકાર પોતાના જમાનાના ઈરાની જરતોસતીઓ વીશે એક ઠેકાણે હવું ખોલેછે કે શરસનાં પરગણામાં દરએક શહેર અને દરએક ગામડાંમાં ગખર (ઈઆને પારસી) લોકોનાં આતશખાંનાંછે, તે આતશખાંનાંઓને એ લોકો ઘણું માન આપેછે, તાંહું તેઓ પોતાની કેતાખો તથા ધરમની કીરીઆઓ જાલવીને રાખેછે, અને તેઓ પારસી ભાશા ખોલેછે. એ ગરંથકાર આગલ ચાલતાં હવું જણાવેછે કે “એ ગખર લોકો પારસી “ભાશા ખોલેછે, તે સવાએ તેઓમાં એક ખીજ ભાશા ચાલુછે, તેહને “‘પેહલવી’ કરીને કેહેછે. એ લોકોના સરદારો અને ઊમરાવો અને “મોખેદા એ ‘પેહલવી’ જુખાંનને પોતાનાં કાગજ પતરોમાં અને ખીજાં “કાંમમાં વાપરેછે, અને વહી પારસમાં રહેનારા કેટલાએક લોકો એક “ખીજ સાથે એજ ‘પેહલવી’ ભાશામાં વાતચીત કરેછે.” એજ લખ નાર હવું જણાવેછે કે “શરસમાં ગખરોની વસતી અતીસે મોહાટીછે” અને “જહીર શહેરમાં એ ગખરોનું એક આતશખાંનુંછે, તે વીશે એક “શખસ મહુને કેહેવા લાગો કે તે આતશખાંનાંની ઈમારત ઊપર પેહલવી ભાશામાં એક તખતી મારેલીછે તે ઊપરથી એ ઈમારત ખાંધતાં “૩૦૦૦૦ દરમ ખરચ લાગો હતું હવું જોવામાં આવેછે.” એ જમાનામાં પેહલવી ભાશા ચાલુ હતી તે વીશે એ લખનાર ફરીને જણાવેછે કે “જશના કીલ્લામાં તમામ ગખર લોકો વસેછે, તેઓના કાખેલ મરદો ઈરા “નની આગલી ભાશામાં લખેલી ચોપડીઓ વાંચી તથા સમજાવી શકેછે.”

એ રીતે આજ લગલગ ૮૦૦ વરશની વાતપર ઈરાન મધે જર તોસતી લોકો પેહલવી જુખાંન સહમજતા તથા વાપરતા હતા, અને એ

જુબાનમાં પુસ્તકો લખેલાં હતાં તે વીશે એખન હુકીલ પોતાની નજરે નોંધેલી શાખશી આપી ગએઆછે. એ વખત પછી આજ આસરે ૭૦૦ વરશની વાતપર સરવેને જાણીતો શાએર શીરદોસી તુસી હેવું લખી જાએછે કે તેણે ઈરાનના આગલા પાદશાહોની તવારીખનું “શાહ નામહ” નામનું જે માહુભારત પુસ્તક ખનાવીગિંછે તેમાં તેણે આગલા જમાનામાં લખેલી ફેતાબોની મદદ લીધી હતી, તે ફેતાબો પેહલવી ભાષામાં લખેલી હતી.

આજ આસરે ૬૦૦ વરશની વાતપર ખનેલાં “નુબહત નામહ અલતઈ” નામનાં પુસ્તકમાં તેહનો ખનાવનાર સહમ અદદીન ગાએન અને તવારીખની ફેટલીએક ખીના લખો જાએછે, તે તેણે પેહલવી ભાષામાં લખેલી એક ચોપડીમાંથી ગિતારી હતી, તે ચોપડીને ફારસીમાં એ ગરંથકાર “તવારીખ સહ નામહ પેહલવી” કરીને નાંખ આપેછે. ખીજું સહમ અદદીન પોતાના જમાનાના એક કાબેલ શખસ વીશે ખોલેછે કે “પીરજાન મઅલમ ‘પેહલવી’ ભાષામાં ઘણો કાબેલછે, તેણે ‘પેહલવી’ માંથી ફેટલાંએક પુસ્તકોનો દરી ભાષામાં તરજુમો કીધોછે, અને ‘એ તરજુમો કરવાને કીજે પાદશાહ શમસલ મલક ફરમરજે પીરજાન ‘નને પોતાનો હાકમ ફરમાવીઓ હનો.” એ નુબહત નામહના ખનાવનારે ઈસકાંન મધે “પેહલવી” ભાષામાં આસરે ૧૫૦૦ થીતે ૨૦૦૦ સજા લખેલા નોંધેઆ હતા, તેમાંથી તેણે આગલા પાદશાહોનાં ફેટલાંએક નામ અને તવારીખ ચુંટી કાઢી હતી.

૫૦૦ વરશની વાતપર નીજાંમીએ સેકંદરનામું લખી કાઢીગિં હવું, તે માહેલી ફેટલીએક હકીકત એ ગરંથકારના પોતાના કહા પરમાણે તેણે “પેહલવી” પુસ્તકો ગિપરથી લખી હતી.

ગિપલી મુદત પછી આજ ૪૦૦, ૩૦૦ અને ૨૦૦ વરશની વાતપરના મુસલમાન ગરંથકારો ઈરાનમાં પેહલવી પુસ્તકો કાએમ રહ્યા વીશે ખોલો ગએઆછે. તેઆરપછી ઈસવી સને ૧૭૨૧ નાં વરશમાં મહમદ અલી અજન ઈસકાંની પોતાના ગરંથમાં લખેછે કે એ

વરશમાં “હું” ઈઅજદ ગએઓ હતો, તાંહાં એક મજુસી (ઈઆને પારસી)
 “સાથે મહને ઘણી દોસતી પડી હતી, તેહેનું નામ રૂસતમ કરીને હતું.”
 “એ શખસ ઘણો કામેલઅને એલમવાલો હતો, અને મજુસી ધરમની
 “બાબદમાં લખેલી તેહેની પાસે કેટલીએક પોથીઓ હતી. એ ઘણી
 “પાસે મજુસી લોકોની તવારીખની એક કેતાબ મેં જોઈ હતી.””

આ દાખલાઓથી આજથી ૮૦૦ વરશની વાત સુધીમાં ઈરાની
 જરતોસતીઓના હાથમાં પેહલવી ભાશામાં લખેલાં પુસ્તકોની શાખસી
 મલેછે. એ નવસો વરશની વાતથી આપણે ઊપર ચાલીએછે તો હવું
 જોવામાં આવેછે કે ઈસવી ૭ મી સદીમાં જેઆરે મુસલમાન લોકોએ
 ઈરાન દેશ પોતાને અસતેક કીધો તેઆરપછી જે આરબ સરદારો એ
 મુલખપર હકુમત ચલાવતા હતા તેઓએ પોતાના નવા અમલમાં પોતાને
 નામે શેહરે શેહર સીક્કાઓ પડાવીઆ હતા; તે સીક્કાઓના સેંકડો નમુના
 હાલ ઈંકીરોપખંડનાં ત્રંગરહસથાનોમાં પડેલાંછે, તે આજ આસરે નવ
 વરશની વાતપર ડિકલાવીઆમાં આવીઆછે, અને તેઓનાં લેખો પેહલવી
 ભાશામાંછે. એ સીક્કાઓપર મુસલમાન હકુમતવાલાઓનાં તથા શેહરોનાં
 નામો તથા તે છપાએઆનો હીજરી સને આજ ચોકસ વાંચીઆમાં આવેછે.

મુસલમાની અમલની આગમજ આપણે તપાસ કરીએછે તો
 સાસાનીઆન પાદશાહોના વખતના ઈઅજદજરદ શેહરીઆરથી તે અર
 દેસર બામેદાનના જમાના સુધીના સીક્કાઓ આજ ઘણા જોવામાં
 આવેછે, તે ઊપરના લેખો પેહલવી ભાશામાંછે, તે માહેથી કેટલાએક
 સીક્કાઓના નમુના તથા તે ઊપરના લેખના તરજુમા હોએ એ
 સીક્કાઓ સંખંધી લખેલી બાબદમાં ઊપર જણાવીઆછે. એ સવાએ
 ઈરાનના પાહાડોમાં અને ઈમારનોમાં ઘણેએક ઠેકાણે સાસાનીઆન પાદ
 શાહોનાં નામ સાથે તેઓના અમલમાં ખનાવેલી તખતીઓ જોવામાં
 આવેછે, તે સંગલી પેહલવી ભાશામાં લખેલીઆછે, અને તે માહેલી કેટ

* ઉપલી શાખસીઓ વીચે જુઓ. મર કિલીઅમ આકિસલીના ઉગમણુ પરોતની
 મુસાફરીનો ગરંથ, પુસ્તક ૩ જુલું મર્કે ૩૫૭—૮.

લીએકનો દાખેલ ઈંકિરોપીઆંનોની મદદથી હાલમાં તરજુમે થાએલોછે. એ તખતી અને સીકાઓથી પેહલવી ભાશાનું પુરાતમપણું આપણે અર દેસર ખાખેકાનના વખત સુધી મુકરર કરી શકીએછે.

અરદેસર ખાખેકાનના વખતની આગમચ સુમારે પાંનસો વરશ સુધી આશકાનીઆન ટોલાના પાદશાહઓએ ઈરાનમાં રાજ ચલાવીયું હતું. એ પાદશાહો જરનોસતી મજહબ પાલતાતા નહી, અને સેકંદર રૂમીએ ઈરાન લીધા પછે તેઓ હુકમત ચલાવતા હતા. એ પાદશાહ ઓના વખતના સીકાઓ જે હાલમાં હાથ આવેલાછે તેઓપરના લેખ ઈંકિનાની જુખાંનમાં લખેલાછે, અને તે સાથે તેહનો પેહલવી તરજુમે પણ ટોતરેલોછે. એ સીકાઓપરથી હવું માલમ પડેછે કે આશકાનીઆન પાદશાહોની પોતાનાં રાજદરબારીકામની જુખાંન ઈંકિનાની હતી, પણ ઈરાનના લોકોને સેકંદરે પોતાના તાબા તલે કબજ કીધા તે વખતે લોકો ઈંકિનાની જુખાન સમજતાતા નહી, એટલા વાસતે સીકા ઓપર ઈંકિનાની હરફે સાથે તેઓનો પેહલવી તરજુમે ટોતરેલો હતો. એ લેખોથી હવું સાબેત થાએછે કે સેકંદરના સરદારોના વખતમાં ઈરાનમાં પેહલવી જુખાન ચાલુ હતી, અને તેહનો રેવાજ એટલોતો ચાલુ હતો કે પારકાં રાજવાલાઓને તે જુખાનમાં પોતાના સીકા ટોતરાવવાની ફરજ પડી હતી. સેકંદરના વખતમાં ઈરાનમાં જો કોઈ નવી ભાશા ચાલુ થાએ તો તે ઈંકિનાની ભાશા જોઈએ, પણ તે વખતની જુખાન વીથે આ સીકાઓથી જો સાબેતી મલેછે તે ઊપરથી નજર આવેછે કે સેકંદરની આગમજ ઈઆને કએઆનીઆંન પાદશાહોના વખતમાં પેહલવી ભાશા ઈરાનમાં એટલી તો રેવાજ પાંમેલી હતી કે સેકંદરે ઈરાન લીધા પછી તેહના સરદારોને પોતાના સીકાઓપર ઈંકિનાની લેખ સાથે લોકોને સમજાવવાને કીજે પેહલવી લેખો ટોતરાવવાની અગત થાઈ હતી. હાલ પારસીઓ પાસે ‘પેહલવી’ ભાશામાં લખેલાં પુસ્તકો તથા તરજુમાછે, તે માહેલાં કેટલાંએક મધે લખેલી ખીના ઊપરથી હવું ખત લાવીઆમાં આવેછે કે તે પુસ્તકો તથા તરજુમા કએઆનીઆંનોનાં વખ

તમાં બનેલાં હતાં, પણ વાજખીની રાહે હેવી સામેતી આપવામાં એ પુસ્ત તકો કામ આવતાં નથી, બલકે એ પુસ્તકો તથા તરજુમા પાછલના જમાનામાં ઈઆને અરદેશર બાબેકાનના અને તે પછીના વખતમાં બનેલાં છે. તેાપણ એ પુસ્તકો એક કોરે રાખીને આગલા વખતના સીક્કા અને તખતીઓપરજ ઘેઆન આપીને આપણે તપાસ કરીએછે તેા કેઆનીઆના વખત સુધી પેહલવી જુમાન ચાલુ રહેવાની આપણે સામેતી જોઈ શકીએછે. તે આગમજ એ જુમાન કેઆરથો શરૂ થાઈ તે વીશે આપણી ખાતરી થાએ હેવો કાંઈખી દાખલો મલી આવતો નથી.

ઊપલી હકીકતથી પેહલવી ભાશાનું આજ ૨૦૦૦ થી વધારે વરશનું પુરાતમપણું ચોકસાઈથી પુરવાર થાએછે. હમારા વાંચનારા એએ આ જગાએ એક વાત ઘેઆનમાં રાખવી જોઈએછે કે હમો પોતાની તરફથી ઊપલી હકીકતમાં જે “પેહલવી” જુમાન વીશે ખોલી એછે તે ઈરાનમાં પાહોપર તખતીઓમાં અને સીક્કાઓપર જે જુમાન હાલ વાંચીઆમાં આવેછે તેજ જુમાન જાણવી, અને તેહનેજ ખરી પેહલવી સમજવી, અને તેઓએ પોતાની સોધમાં તે ઊપરજ પાએઓ બાંધવો, લેકીન હવડે પારસીઓ પાસે જે પુસ્તકોછે તેહનો પેહલવી જુમાન એલાહેદી રાખવી. જો એ પુસ્તકો માહેલી ભાશા તખતી અને સીક્કાઓને મલતી આવે તેાજ એ પુસ્તકોને ખરાં પેહલવી ગણવાં, પણ એ કેતાખો જો ઈરાની તખતીઓ તથા સીક્કાઓ સાથે મલતી નહી આવે તેા હેવુંજ સમજવું કે એ પુસ્તકો અસલ નથી, પણ કાંઈ જુદીજ ભાશામાં લખીને તેહને “પેહલવી” નામ આપીઆમાં આવીડીછે. હમારો વીચાર હેવોછે કે હાલમાં પારસીઓ પાસેનાં પુસ્તકોની પેહલવી અને તખતી તથા સીક્કાઓપરની પેહલવી એ બંધે એકજછે, અને તેથી એ પુસ્તકો ભરોસો રાખીઆજોગછે, કે જે વીશે હમો આગલ ચાલતાં ખોલાસો કરશું. પણ પુસ્તકો અને તખતીઓની પેહલવી એક ખીજા સાથે શી રીતે મલેછે, અને હરકોઈ કેતાખમાં લખેલી ભાશાની પુરવારી શી રીતે થાએછે, તે ખતલાવવાને કીજે પેહલવી પુસ્તકો એક કોરે

રાખીને તખતી અને સીક્કાઓપર લખેલી પેહલવી ભાશાને મોતેખર અને ભરોસો રાખવાજોગ ગણવાં, તથા તે ઊપર આપણી તલાસનો પાસેઓ ખાંધવાને હુમો ભલામણ કરીએછે. *

આજ પંદર વરસની આગમજ ઈંઝિરોપખંડના કામેલોમાં પાર સીઓની જંદ અને પેહલવી ભાશાનાં પુરાતમપણાં વીશે ઘણાએક ઊલટ પાલટ વીચાર ચાલતા હતા. આંટેકુલ દુ પેરોં, એડલંગ, ખારન સાસી, ગરાટશંટ, સેંટ મારટીન, રાસક, ખોરનુક, ખોપ, અને એ સવાએ ખીજા કેટલાએક એલમવાલા ઈંઝિરોપીઆંનોએ પારસીઓના અસતેકમાં હાલ જે પુસ્તકો જોવામાં આવેછે તે માહેલી ભાશાઓને પુરાતમ અને સહી ઠંડવી હતી. સર ડિલીઅમ જોનસ, રીચરડસન, રોમર, વાનસકેનેડી અને ખીજાઓએ એ કરતાં જુદાજ વીચાર આપીઓ હતો. રીચરડ સનનો વીચાર હવો હતો કે હીંદુસ્થાનમાં પારસીઓ આવીઆ પછી આ દેશની કોઈ ચાલુ જુબાનમાંથી ફેરફાર કરીને પારસીના કોઈ જામેદે જંદ અને પેહલવી ભાશા ઊભી કીધીછે. સર જોનસ અને કેનેડી પણ એ ભાશાઓને ઈરાનમાં મુસલમાંનોનો અમલ શરૂ થાએઆ પછી જોડેલી ધારતા હતા, અને મીં રોમરે* હવું વીચારીઝિં કે જંદ ભાશા સંસકૃતપરથી ઊભી થાઈછે, અને પેહલવી ભાશા આરખી ભાશા માંથી નીકલીછે. મીં રોમરે આ હકીકત લખતી વખતે આરખી સીક્કાઓપરના પેહલવી લેખ જે વીશે હુમો ઊપર ખોલીઆ છઈએ, તે વાંચીઆમાં આવીઆતા નહી. એ સીક્કા આજ માતરે આઠ વરસ થાએઆં પારસીઓના હાથ માહેલી પેહલવી કેતાબોની મદદથી ઊકલી આછે, તે જો મીં રોમરને ખખર હોતો તો પેહલવી ભાશા આરખોમાંથી નીકલીછે હવો તે કહી વીચાર આપતે નહી. સર જોનસ અને કેનેડીના વખતમાં ઈરાન મધે પાહોપરની તખતીઓ વંચાઈતી નહી, અને હુમોને ભરોસોછે કે જો એ બંધે એલમવાલા સાહેબો આજ જીવતા

* મીં રોમર આગલા દાહાગપર મુંબઈ ખાતે સરકારનો કાઉનસલર હતો. એ ઘણીએ આ બાબદસર પોતાના વીચારો અને ૧૮૩૭ નાં વરસમાં લંડનની રાએલ એસી આદીક થોસાએડીનાં જરનલનાં પુસ્તક ૪ થામાં પ્રગટ કરીઆછે.

હતે તો તેઓ પોતાનો વીચાર ફેરવીઆ વગર રેહેતે નહી. રીચરડસન વીશે હમો કાંઈ કહી શકતા નથી, પણ સર ડિલીઅમ આગિસલી એ ધણીની કામેલીઅત વીશે પોતાનો જે વીચાર આપેછે તેમાં હવું લખેછે કે તેણે મોહાટી મેહનત કરીને જે શરસી ફરહંગ બનાવીછે તે બાબે તેહને મોહાટું માન મલેછે, પણ ખીલ બાબદોમાં જે છુટથી તે વીચાર જાણાવતો હતો તેહવી તેહનામાં કામેલીઅત હતી નહી.

આ ખીનાં હમો આજ પંદર વરશની આગમજની કહીએછે, પણ તેઆરપછી જંદ અને પેહલવી ભાશાનાં પુરાતમપણાની સાંમણે બોલના રાઓની સંજમાં અતીસે ઘસરો થાએઓછે, અને આજ દસ વરશમાં ઈગિરોપખંડ મધે જે કીમતી અને મેહનત ભરેલી સોધો થાઈછે તેથી એ ભાશાઓનાં પુરાતમપણાની તકરારનું શેવટ દેખાઈજિંછે. પરોફેસર બોપે કેટલીએક જુની ભાશાઓને સરખાવીને “કમપારેટીવ ગરામર” નામનો જે ગરંથ બનાવીએછે તેમાં તે જંદ ભાશાને મોહાટું પુરાતમ પણું આપેછે, અને સંસકરૂત ભાશા જે દુનીઆમાં આજ સંગત્માંથી સમપુરાણે તેહના કરતાં કેટલીએક બાબતોમાં એ ધણી જંદ ભાશાની નોડણીને સરસ ગણેછે. બોપ પછી જરમની, ફરાંસ અને ઈંગલંડ દેશના ઘણાએક નામીયા એલમવાલાઓએ જંદ અને પેહલવી ભાશાનું પુરાતમપણું કમુલ કીધુંછે, તથા જરમની દેશમાં હવડે જે મોહાટી સોધો ચાલેછે તેહનું શેવટ કાગજ પતરોથી આપણને જોટું ખખર પડેછે તે પણ હવુંજ આવેછે. મ. બોરનુષ અને પરોફેસર બોપે જે રીતે જંદ ભાશાની તલાસ કરીને તેહનું અસીલપણું સામેત કીધુંછે, તેજ પરમાણે પેહલવી જુખાન વીશે જરમની દેશના ખીજ એક નામીયા શખસ પરો ફેસર એલશાસને ઈરાનના આગલા પાદશાહના વખતના સીકાઓ પરથી પેહલવી જુખાનનું પુરાતમપણું મુકરર કીધુંછે, એટલુંજ નહી, પણ ખીજું જે કાંઈ જરતોસતીઓને મોહાટું અગતનુંછે કે, પારસી ઓના હાથમાં હાલ જે પેહલવી પુસ્તકોછે તે ઊપરના અને ઈરાનના સીકાઓપરના પેહલવી હરૂશી એકખીજ સાથે એકસ અને સાશ મેલ

વીને એ ગરંધકારે તેઓનો સંબંધ ખતલાવી આપીઓછે. એ પરો પ્રેસર ખીજો હવો વીચાર આપેછે કે ઈરાનમાં હવડે જે શરસી જુખાન ચાલેછે તેહને પેહલવી ઘણું કરીને મલતી આવેછે, અને આગલી પેહલવી અને પારસી જુખાન ઊપરથી હવડેની ઈરાની ભાશા નીકલેલીછે, તે ઊપરથી એ બંધે વચ્ચે મોહાટો સંબંધ માલમ પડીઆ વગર રેહ નહી, પણ જેઆરે આપણે જોઈએછે કે પેહલવી સીક્કાઓની ભાશા હવડેની શરસીને દેટલીએક રીતે મલતી આવેછે, તેઆરે જો કે એ ભાશાની જોડણી શરસીના જેહવી હાએ તોપણ તે શરસીના કરતાં લાંબી મુદત આગમજનીછે હવું પુરવાર થાએછે. પરોપ્રેસર રાસક, મ. લાંગપેરીએ, મુલર, એડવરડ ટામસ અને એ વગરે ખીજા તરતના લખનારાઓ પેહલવી જુખાન વીશે ઊપલી ખીનાને મલતો વીચાર આપી ગએઆછે.

હવડેના પારસીઓ પાસે પડેલાં પેહલવી પુસ્તકોની સમ્બાઈ તપાસવાનો સજીથી મુસતકીમ કાએદો એજછે કે તે માહેલા ફકત હરશેજ નહી, પણ તે સાથે ભાશાની જોડણી ઈરાન માહેલી તખતી તથા સીક્કાઓ સાથે મલવી જોઈએ. દરએક સોધથી એ મેલાપની આપણી આસા વધતી જાએછે. આજ થોડુંએકની વાતપર મુંબઈની ખરાંચ રાએઅલ એશીઆ ટીક શાશાઈટીની હજુરમાં કાપનહેગન શેહરવાલા મી૦ વેસ્ટરગારડની તરફથી એક પતર વંચાએઓ હતો, તેમાં એ ઘણી હવું લખેછે કે આજ આસરે પાંચ વરસની વાતપર જેઆરે તે ઈરાનમાં મુસાફરી કરતો ઈઅજદ શેહર તરફ ગએઓ હતો, તાંહાં જરતોસતીઓની વસતીમાંથી “ખુન દેશની” ફેતાખની એક નકલ તેહને હાથ આવી હતી, તે ફેતાખ વીશે જરતોસતીઓ ફેહેતા હતા કે તે “પેહલવી” જુખાનમાં લખેલીછે, પણ મી૦ વેસ્ટરગારડ પોતાની તપાસપરથી હવું જણાવેછે કે એ ફેતાખની ભાશા પેહલવી નથી, પણ આગલા દાહાડામાં ફેરમાન શેહર મધે જે શરસી જુખાન ખોલાતી હતી તે જુખાનમાં લખેલીછે. એ ઊપરથી એ ચંચલ ઈઝિરોપીઆંન હવું ગુમાન લઈ જાએછે કે પારસી લોકો જે પુસતકો પેહલવી જુખાનમાં લખેલાંનો દાવો કરેછે, તે સંગલાં પુસતકો એ

જુખાનમાં લખેલાં નથી, પણ માતરે ફેરમાની શરસીમાં લખેલાં છે. એ બાબદમાં મીં વેસ્ટરગારડનો ખોલાસો તથા તેહના ખોલવાને આધાર આપનારાં કારણો હજુ વીગતે ખાહર પડીયાં નથી, પણ ખુનદેશની ફેતાખ, કે જેહની મોતેખરી વીશે ઘણાખરા જરતોસતીઓમાં શક છે, તે જો પાછલના જમાનાના કોઈ દસતુરે ફેરમાની શરસીમાં લખી કાઢાડી હોએ, અને તે ઊપરથી મીં વેસ્ટરગારડે આ વીચાર આપીઓ હોએ તો તે અકલથી દુર લાગતું નથી. અથવા જો ખુનદેશની અગલ પેહલવીમાં લખેલી હોએ, અને હેનો ફેલોએક ભાગ ફેરમાની શરસીને મલતો આવતો હોએ, તોપણ શરસી અને પેહલવી ભાશા વચ્ચે આપણે જે સંબંધ જોઈએ છે તેથી પરોપેસર વેસ્ટરગારડની ધારણાં અચરત સરીખી લાગતી નથી. હાલનાં હરકોઈ પેહલવી પુસ્તકની એખારત અને કાએદો સામાનીઆંન વખતની તખતીઓ અને સીક્કાઓ સાથે મલતો આવતો હોએ તો પછી ખીજ કોઈખી શાહદતની જરૂર રહેતી નથી. હાકર એલશાજને આરખ સરદારોના પેહલવી સીક્કાઓપરથી હેવું પુરવાર કીધું છે કે તે ઊપરની ભાશા હવેહની શરસીને મજખુત મલતી આવે છે, તેઆરે જો ૧૨૦૦ વરશની સીક્કા ઊપરની પેહલવી હવેહની શરસી સાથે મલતી આવે, અને તેજ પરમાણે ૧૬૦૦ વરશની તખતીઓપરની પેહલવી હવેહની શરસીને મલતી આવે, તેમજ જો પેહલવી પુસ્તકો ફેરમાની અથવા કોઈખી ખીજાં પરાંતની શરસી જુખાનને મલતાં આવે તો તેથી કોઈ એ જુખાનનાં પુરાતમપણાને આચકો લાગતો નથી, મગર તેહને વધારે ટેકો મલે છે, કે જેમ તખતી અને સીક્કાઓની પેહલવી જુખાન હવેહની શરસી સાથે સંબંધ રાખે છે તેમજ પેહલવી પુસ્તકો પણ સંબંધ રાખે છે.

જરતોસતીઓનાં હથમાં પડેલાં હવેહનાં પેહલવી પુસ્તકો અને ઈરાન મધે તખતીઓ અને સીક્કાઓપરની પેહલવી જુખાન અવલમાં એકજ છે, તેહનો ઊપર જણાવીઆ કરતાં આપણી પાસે ખીજો એક મજખુત દાખલો એ છે કે ઘણી લાંખી મુદત થાઈ ગએઆ છતાં હવેહના અને

આગલા પેહલવી હુરેની અસલ વલાણ એકખીજને મલતી આવેછે (કે જે આ ખીના સાથે હમોએ પેહલવી હુરેનો એક સજો શીલા ઊપર ઊતરાવીઓછે તે ઊપરથી ખોદવું માલમ પડ્યું), એટલુંજ નહીં, પણ જેઆરે કોઈ પેહલવી તખતી અથવા સીકા ઊકલાવવા પડેછે તેઆરે આપણી પાસનાં પુસ્તકોનાજ કાએદાથી એ લેખો ઊકલી શકેછે. જે લોકો મોહાટી મેહનત લઈ એ બાબદર તજવીજ કરતા નથી તેઓને હેવા લેખો વાંચવાને ખની આવતું નથી, પણ જે સાહેબો રાત દાહાડો હેવાંજ કામ પછવાડે મેહનત લઈને પેહલવી દસખતોની સંગલી રોણ કથી વાકેશગારછે તેઓને એ કામ ઘણું ખીકટ પડતું નથી. હાલના પારસીઓ પાસેનાં પુસ્તકો માહેલી પેહલવી ભાશાની સામેતી વીશે આપણી પાસે ખીજ એક મજમુત શાહદત હાજરછે, કે કેટલાએક લોકો હેવો વીચાર જણાવેછે કે જરતોસ્તી રાજ ઈરાનમાં તારાજ થાએઆ પછી પારસીઓનાં ધરમ પુસ્તકોનો હેવો તો નાશ થાએઓ હતો કે તે આજ સલામત રહેવાં મુશકેલછે, તે પુસ્તકો તારાજ થાએઆ પછી આજ ૨૦૦ ઈઆ ૩૦૦ વરશમાં પેહલવીને નામે પારસીઓએ ખીજાં પુસ્તકો ઊભાં કરીઆંછે; પણ આ બાબદની શરૂઆતમાં હમોએ જે દાખલા જણાવીઆછે કે મુસલમાનોએ ઈરાન હાથ કીધા પછી તરતજ આરબ સરદારો પોતાના સીકાઓપર પેહલવી ભાશા વાપરવા લાગા, તાંહાંથી તે આજ સુધી દરએક જમાનાના મુસલમાન ગરંથકારોની શાખસીથી પુરવાર થાએછે કે પેહલવી ભાશા અથવા તે ભાશા મધે પારસીઓનાં પુસ્તકો કધી તદન ધનાં થાએઆંતાં નહીં. મુસલમાની દોર ઈરાનમાં ચાલીઆથી પારસીઓને ઘણી નુકસાંની પોંહાંચી એ ખરૂંછે, પણ એમ કેહવું કે તેથી તરત પારસીઓનાં ધરમ પુસ્તકોનો તદન નાશ થાએઓ હતો એ વાત નાવાકેશ લોકોનીછે. ઊપર જણાવેલો આરબી ગરંથકાર એખન હકીકલ આજ ૯૦૦ વરશની વાતની આપણને શાખસી આપેછે કે તેહના વખતમાં શરસ મધે પારસીઓ બેશુમાર હતા, અને દર ગાંમડે ગાંમડે તેઓનાં આતશખાંનાં હતાં, અને તેઓના દસ

પેહલવી હરફોનો કોઠો.

તેઅનીનો હરફો.	સાસાની સીક્કાનો હરફો.	આરેખ સરદારોનાં સીક્કાનાં હરફો.	હવડિનાં પેહલવી પુસ્તકોનાં હરફો.	ફારસી હરફો.	પેહલવી હરફોનો મુજરાની ઉચ્ચાર.
𐭠	𐭡	𐭢	𐭣	ا	અ.
𐭤	𐭥	𐭦	𐭧	ب	બ.
𐭨	𐭩	𐭪	𐭫	پ	પ. ફ.
𐭬	𐭭	𐭮	𐭯	ت	ત. સે. થ.
	𐭰	𐭱	𐭲	ج	જ. ચ. સ.
𐭴		𐭵	𐭶	خ	ખ.
𐭸	𐭹	𐭺	𐭻	د	દ.
𐭽	𐭾	𐭿	𐭼	ر	ર.
𐭿	𐭻	𐭼	𐭽	ز	ઝ.
		𐭾	𐭾	س	સ.
𐭿	𐭼	𐭾	𐭾	ش	ષ.
𐭿	𐭼	𐭿	𐭿	ک	ક.
𐭿	𐭼	𐭿	𐭿	گ	ગ.
𐭿	𐭼	𐭿	𐭿	ل	લ.
𐭿	𐭼	𐭿	𐭿	م	મ.
𐭿	𐭼	𐭿	𐭿	ن	ન.
𐭿	𐭼	𐭿	𐭿	و	વ.
𐭿	𐭼	𐭿	𐭿	ه	હ.
𐭿	𐭼	𐭿	𐭿	ی	ય. ઈ.

તુર મોખેદો પેહલવી જુખાન વાપરતા હતા.* એ પછી દર સદીએ આપણે જોતા આવીએછે તે ગરંથકારો પારસીઓ પાસે પેહલવી પુસ્તકો વીશે ખોલતા આવેછે; એ મજબુત દાખલા છતાં આગલી તખતીઓ અને હવેનાં પુસ્તકોની પેહલવી જુખાન એકખીજાને મલતી આવેછે એ શાહદત ઘણીજ માતેખરછે, અને તે કીપરથી આપણા હાથ માહેલાં પુસ્તકોનું પુરાતમપણું ચોકસ દેહે.

પેહલવી ભાશાનું આજ સુધી કોઈખી તરેહનું વેઆકરાણ પરગટ થાઈશું નથી.† મી.૦ રોમર દેહે છે કે જેઆરે તે હાંદુસથાનમાં હતા તેઆરે પારસીનો એક દસતુર કે જે એ ભાશાની માલીતગારી વીશે મોહોટો દાવો કરતો હતો, તેણે પોતા પાસેનો મંગલો લાંબોલ જે એક ચોપડી હતી તે મી.૦ રોમરને આપી હતી. એ ચોપડીમાં પેહલવી ભાશાનાં વેઆકરાણનો ઘણોજ જુજ તતવ હતો. એ તતવ મી.૦ રોમરે લંડનની રાએલ એશીઆટીક સાસાએટીનાં આયાં દફતરમાં પરગટ કરી આછે, પણ શીખાકીઓને કીજે તે ઘણોજ જુજછે. પેહલવી ભાશાનું એક કીખીઓગી વેઆકરાણનું પુસ્તક ખનાવવાની હાલ ઘણાએક સાહે ખોને કીલટછે, તેથી લરોએછે કે એ અડચણ બહુન દાહાડા રેહેશે નહી. પારસીઓના દસતુરો પાસે પેહલવી ભાશાની નાંધલી પ્રહુંગ અથવા શબ્દકોસ લખેલાછે તે કીપરથી હાલ તેઓ હરકોઈ ખીના વાંચી કીક લાવી શકેછે. મ. આંડ્રેકુલ દુ પેરોએ પોતાના જંદ અવસતાનાં તરજુ માના ગરંથમાં એ શબ્દકોશની એક નકલ આપીછે, તે ઈકીરોપના કાખેલોને અતીસે અગતની થાઈ પડીછે.

* મી.૦ હમ્લેનપેશક નામનો એક ગરંથકાર જે વીચાર આપેછે તેથી આ વાતને વધારે મજબુતી મેલેછે. એ ઘણી હેતુ દેહે છે કે એખન ખોરદાદ બદ અથવા અમ્મ કશાક અમ કારસી એ બિએમાંથી એક જણે પોતાની મુસાફરીના એક ગરંથ ખનાવીઓ હતો, તે પછી ફેરલાંએક વરશે એખન હકીકત ઈરાનમાં મુસાફરી કરવા નીકળેઆ, તે એ ગરંથ પોતાની પાસે રાખતો હતો, અને પોતાની નજર જે કાંઈ પડતું હતું તેહનો હેવાલ જો એખન ખોરદાદ અથવા અમ્મ કશાકનાં પુસ્તકમાં મલતો હતો તો તે કિતારી લેતો હતો, કે જે એ બંને ગરંથોમાં એકસરખા કુકરાઓથી પુરવાર થાયેછે. એ રીતે એખન હકીકતે પોતાની ઈરાનની મુસાફરી લખી હતી, તેહની મુઆઈની એખન ખોરદાદનો ગરંથ એક સાખસીછે.

† પાહલથી આ ખુટ કેરેએક દરજ્જે પુરવામાં આવીછે.

મ. પેરોએ પોતાના ગરંથમાં પેલ્લવીના મુલઅખશરોની જે દીપ આપી છે તેમાં ૨૬ હરફો આપેલા છે, મુંખર્ષમાં હુવી એક દીપ આગલા દાહાડાપર શીલા ઊપર છપાઈ હતી તેમાં ૩૩ હરફો મંડેલા હતા. હાલ પારસીના દયતુરો એ ભાષામાં ૨૪ હરફો કમુલ રાખે છે, પણ તે સંગ લામાં દેવલાએક હરફો નોઅઅખશરો છે તેથી અસલ દેહવાતા નથી. મી.૦ એડવર્ડ ગ્રામ્સ લાંડનની રાએઅલ એશીઆટીક શોસાયટીનાં ૬૫ તર ૧૨ માંના ખીખા ભાગમાં પેલ્લવી મુલઅખશરો ૨૧ ગણે છે, તેણે પરગટ કરેલી દીપ હમો હકલ કિનારી લઈ રાખે છે.

અ	ઇ	ડ	જ	ઙ	મ
બ	ખ	ઘ	ગ	ન	
ત	થ	દ	ધ	પ	ફ
જ	ઝ	ઘ	ગ	લ	વ
ખ	ખ	ઙ	ઙ	ચ	ઈ
ક	ક	ઙ	ઙ	ચ	ચ
ર	ર	ઙ	ઙ	ચ	પ

ક્રિપલા ૨૧ અખશરોમાં પણ દેવલાએક એકખીખાને મલતા છે, અથવા ક્રિયારને કીજે તેઓમાં જુજ તજાવત દીશે છે, તે તજાવત કાહાડી નાખીને જોઈએ છે તે અસલ પેલ્લવી મુલઅખશરો માતરે ૧૪ માલમ પડે છે.

લાંડનની રાએઅલ એશીઆટીક શોસાયટીની હજુરમાં મી.૦ એડવર્ડ ગ્રામ્સે તા. ૨ જુન ૧૮૪૯ ને દીને જે રસાલો વાંચી સંભ લાવીઓ હતા, અને જે રસાલો એ મંડલીનાં ૧૨ માં ૬૫ તરમાં પરગટ થાએઓ છે તે સાથે મી.૦ ગ્રામ્સે આગલા અને હવડેના પેલ્લવી હરફોનો એક ઘણો જ ઊપીઓગી અને કીમતી કોઠો આપેલો છે, તેહની

હીંદુઓ પાસેની પોથીઓના સંસકરીત અખશરો સાથે મુકાબલો કરી એછે તો ખીન તપાસથી જોતાં એ ખંધા માહે અતીઘણો તજાવત દીશેછે. એ વાત ઘેઆનમાં રાખીને આપણે જોઈએછે તો તખતી અને સીક્કાઓ પરના અને હવડેનાં પુસ્તકો માહેલા પેહલવી હરફોની ઢપમાં તજાવત થોડોછે. આપણા વખતના પેહલવી હરફો પોતાની અસલ ઢપ સાથે આજ લાંખી મુદત થાઈ એટલાખધા કાએમ રહેઆ તેહેનું કારણ હમારા ધારીઆમાં હવું આવેછે કે તેહેનો વાપરવાસ થોડો થાએઆથી લોકોમાં તેહેની ઢપ ફેરવાઈ નહી, પણ સંસકરીત અખશરો ઘણા વપરાએઆથી તેઓમાં હવડે મોહોરો તજાવત નજર આવેછે. છઠી ઓલમાં દરએક પેહલવી અખશરને મલતો ચાતુ શરસીનો નશદી હરફ મુદેલોછે, અને સાતમી ઓલમાં તેહેને મલતો ગુજરાતી હરફછે, જે કીપરથી એ હરફોના કિચાર સંખંધી હમારા વાંચનારાઓને વધારે ખોલાસો થાશે. એ કોઠાની હેઠલ ખીજા પાંચ અખશરો મુદેલાછે તેઓનો કિચાર હજુર શક ભરેલોછે.

આ ખીનાં પુરી કરીઆ આગમજ હમોએ જણાવવું જોઈએછે કે આજ ખેએ તરણ વરણની વાતપર પેહલવી હરફવાલા ફેટલાએક ખીજા સીક્કાઓ ઈકિરોપખંડમાં કિકલાવીઆમાં આવીઆછે, તે સીક્કા સાસાની પાદશાહોનાછે, તેમાં ધારા પરમાણે એક ખાજી પાદશાહની તસવીર અને ખીજા ખાજી આતશનું તખત આવેલુંછે, પણ તે કીપર એક ઠેકાણે પેહલવી હરફો અને ખીજે ઠેકાણે દેવનગરી હરફોથી સંસકરીતમાં લેખોછે. એ સીક્કાઓ વીશે હવું ધારીઆમાં આવેછે કે હીંદુસથાનના કોઈ આય મણુ ભાગ તરફ સાસાની પાદશાહોનો અમલ ચાલીઆથી તાંહાંનાં ચલણપર તેઓનાં નામ તથા પેહલવી હરફોના સીક્કા ચાલતા હતા, અને હીંદુસથાનના તે ભાગના લોકોને સમજ પાડવાને કીજે તે પર સંસકરીત લેખો પણ નાખેલા હતા. એ વાત કીપરથી વલી હવું પુરવાર થાએછે કે સાસાનીઆન પાદશાહોના વખતમાં ઈરાન અને હીંદુસથાનની હકુમતમાં એક વાર મોહોરો સંખંધ હતો. [જગત પરમી, જુન ૧૮૫૨.]

જંદ ભાશા બાબે પરોક્ષેસર એફ. બોપે કરેલી સોધ.

પુરાતમ જમાનાની ભાશાઓના અભીઆસ કરનારાઓ, અને આગલા વખતની લગભગ ગુપ્ત થાએલી જુખાનેને તાજ થાએલી જોનાર ઊમેદવારો, જરમની દેશના પરોક્ષેસર એફ. બોપની કલમથી અને તેહની વીદીઆના દરવથી થોડા ઊપકાર તકે આવીઆ નથી. એ પરોક્ષેસરે ૬૦ સં ૧૮૦૭ નાં વરગથી દુનીઆની તરેહુતરેહુની ભાશાઓ સમજવા અને શીખવાને અને તેઓનો એકબીજા વચ્ચેનો સંબંધ ખત લાવી આપવાને કીજે પોતાની સંગલી જનદગાંની ગુજરીછે. સર ઊલીઆમ જોનસ, કેનેડી અને રીચરડસન જેહવા કામેલ શખસો જંદ ભાશા વીજે હોવા વીચાર આપી ગએઆ હતા કે હીંદુસ્થાનના થોડાએક પારસી મોખેદોએ એ ભાશા ખતાવગથી કીલી કીધીછે, પણ રાસક અને ખોરનુજ જેહવા શખસો સાથે એકમત થાઈને પરોક્ષેસર બોપે એ વીચારોને રદ કીધાછે, એટલુંજ નહી, પણ એ ભાશા જે વીઆકરાણના કામે દાની ખાંમીથી સમજમાં આવવાને ઘણી કઠણ પડતી હતી તેહને ગોએઆ પાછી સજીવન કીધીછે.

પરોક્ષેસર બોપના ગરંથનું ઈંગરેજી નામ “કમપારેટીવ ગરા મર” કરીનેછે, તે ગરંથ મધે એ વીદીઆવાન પુરસે સંસકરીત, જંદ, ગરીક, લાટીન, લીટુનીઅન, ગાકીક, જરમન અને સલ્વેવાનીક ભાશા ઓનો એકબીજા સાથેનો સંબંધ અને તે સંગલી ભાશાઓનું અસલ એકજ મુલ પુરવાર કરી આપીગિંછે. એ ભાશાના રોલાને “હીંદુ-ઈગિ રોપીઆન” નું નામ આપીઆમાં આવીગિંછે, તે માહેલી દરએક જુદી જુદી ભાશા જો કે એક બીજાથી હજારો કોસ દુર દેશમાં અને એકબીજાથી એલાહદી કોમના લોકોમાં ખોલાએછે, તોપણ તેઓનું થર એક જછે અને તેઓ એકજ થરમાંથી નીકલેલીઓછે. એ ઊપરથી તે ભાશા વાપરનારાઓની અસલ એકજ વસતી પુરવાર થાએછે, કે જે વીચારને જુદી જુદી કોમના આદમીઓનાં ખદનની ખાંધણીથી રોકા મલેછે

એ નવી સોધ આજ જુજ વરણ થાએઆં નીકલીછે; તવારીખને તે મજ ખુત દેકો આપેછે, અને આપણે કીજે ખીજી કેટલીએક જાણવા અને અભીઆસ કરીઆજોગ વીગતો જાહર કરેછે. * તેથી પરોક્ષર બોધે જંદ ભાશાની બાબતમાં કરેલી સોધનું બેઆન કરીઆ આગમજ ભાશા એની સોધ સંબંધી એ નવા એલમનો દુક સાર હમારા વાંચનારાઓને કીજે હમો અતરે પરગટ કરવાની અગત જોઈએછે. એ એલમને “કમ પારેટીવ શીલાલોજી” નું નામ મલેકુંછે.

જાણવું કે આપણા જગત કરતાએ આ દુનીઆમાં આદમીની પેદાશ કેઈ તરેહથી અને કીઆ કાએદથી કીધીછે તે બાળે, ધરમ પુસ્ત તકો તથા તવારીખનાં પુસ્તકો એક કોરે રાખીને, આદમીઓની ખુદ બાંધણી તથા તેઓની ભાશા કોપરથી પુરવારી મેલવવાનું કામ ઈંકીરોપ ખંડના વીદીઆવાન લોકોના હાથથી આજ કેટલીએક મુદત થાઈ ચાલુ થાએકીંછે, તે કામમાં તેઓએ અને તેમાં અગત કરીને જરમની દેશના વીદીઆવાન રાખસોએ મોહોટી રતેમંદી મેલવીછે, અને તેથી એ એલમનો પાએઓ પકો અને ભરોસો રાખવાજોગ કડીઓછે.

આપણી સાદી અકલ હમેશાં આપણને હેવું સમજાવેછે કે દુની આમાં આદમીઓને કીજે સકીથી પરથમ એકજ ભાશા હોવી જોઈએ. “કમપારેટીવ શીલાલોજી” ના એલમથી આજ સુધી હેવું પુરવાર થાઈકીં નથી, તોપણ એ એલમવાલાઓ કોઈ વેલાએ હેવી પુરવારો મેલવવાનો ભરોસો રાખેછે. “કમપારેટીવ શીલાલોજી” હાલ આપણને હેવું શીખા દેછે કે આજ દુનીઆમાં જે જે જુખાનો વપરાતીછે, અથવા આગલા વખ તની જે જે જુખાનો જાણીતીછે, તે તમામ જુખાનોના સાત ભાગ અથવા સાત દોઢાં થાઈ શકેછે; તેઓની વીગત:—

૧, હીંદુ-ઈંકીરોપીઆન. ૨, તુરાનીઆન. ૩, સીરો-આરે ખીઆન. ૪, આફરીકાન. ૫, મલાહી. ૬, ચીનાઈ. ૭, અમેરીકન.

એ મધે પેહલો અને સકીથી અગતનો દોલો હીંદુ-ઈંકીરોપીઆ નનોછે. એ દોલોની જુદી જુદી ભાશાઓ હીંદુસ્થાનની ગંગા નદીની

હુદથી તે ઈંકિરોપખાંડના આઈસલાંડના ગાપુ મુધી બોલાએછે, તેથી તેહને હીંદુ-ઈંકિરોપીઆનનું નામ આપીકાંછે. એ ટોલા અગતનોછે તેહનું બીજું કારણ એછે કે દુનીઆની ઘણીખરી નામીચી ભાશાઓ તે મધે શામેલગીરી ધરાવેછે. સંસ્કૃત અને જાંદ એ ટોલામાં સકીથી પરથમ દરજ્જો ધરાવેછે, તે પછી લાગીન, ગરીક, જરમન, ઈંગલીશ, ફ્રેંચ, શરમી, હીંદુસ્તાની, ગુજરાતી, મરાઠી, અને એ વગરે બીજી ઘણીએક ભાશાઓ એ ટોલામાં દાખલછે. એ સંગલી ભાશાઓનું મુલ એકછે, પણ એ સંગલી ભાશા બોલનારાઓ એકબીજાથી જુદા પડીઆથી હાલ તેઓમાં દખઈતા આપણને મોહામે ફરક દીરેછે. હીંદુ-ઈંકિરો પીઆન ભાશાઓના ટોલાની કિતપંતી ઈરાન દેશના કિતર ભાગ મધે થાઈ હતી.

બીજા ટોલાનું નામ તુરાનીઅન કરીને કેહ્છે. એ ટોલાની પર થમ જડ તાતાર અથવા તુરાનમાં થાએલી માલમ પડેછે. એ ટોલાની ભાશાઓ તાતારના મુલકમાં તથા ઈંગેર દેશમાં તથા ચીનને તાબેના મોગલ લોકોમાં અને ફરક લોકોમાં તથા શીનસ, લાપલાનડરસ અને હંગરી દેશના મગાઆર લોકોમાં બોલાએછે. હીંદુસ્તાનની મધરાજ સવસથાંન માહેલી તામીલ ભાશા એજ ટોલાનીછે, અને વલી બીજી સોધાથી હવું માલમ પડીકાંછે કે આસરેલીઆ દેશના અસલ વતની ઓની ભાશા પણ એજ પાએઓ ધરાવેછે.

તરીજો ટોલા સીરો-આરેબીઅનનોછે. એ ટોલાની કિતપંતી આરબસતાન અને શામ દેશમાં થાઈછે. આરબી, હીબ્રુ અને આગલા વખતની શામ, આરમ, મીસોપોટેમીઆ અને એ સવાએ બીજા દેશાની ભાશાઓ સીરો-આરેબીઅનથી પાએઓ ધરાવેછે.

ચોથા ટોલામાં આફરીકાની કાપડીક, બરબર, હાટેનસક કાફરી અને એ વગરે બીજા અગીઆર નાધલા ટોલાઓની ભાશાઓ શામેલછે. એ ટોલા બાબે હજુરસુધી ઈંકિરોપીઆનોએ પકી સોધ કીધી નથી.

પાંચમા ટોલાને મલાલીનું નામ આપીઆમાં આવીગિંછે. એ ટોલાની ભાશાઓ મલાકા, જાવા, સુમાટરા, મડાગાસકર અને પાલીને શીઆના ગ્રાપુઓમાં બોલાએછે.

છઠ્ઠા ટોલા ચીનાઈછે. તે જુદી જુદી દપથી પ્રકત ચીનમાંજ બોલાએછે.

સાતમા ટોલા મધે અમેરીકાખંડના અસલ વતનીઓની બેશુમાર ભાશાઓ એકઠી મલેલીછે.

એ રીતે આ દુનીઆમાં માહેલી સંગલી ભાશાઓના સાત મોહોટા ભાગ અથવા ટોલા થાએઆછે. હવેપછીની સોધોથી એ ભાગો એક ખીજાઓમાં મલીને એકા થાએ અથવા તે સંગલાઓનું એકજ મુલ માલમ પડે એ વાત ખની શકે હવીછે. એ ભાશાઓની સોધથી અને તેજ પરમાણે આદમીઓનાં શરીરના કેટલાએક ભાગોની ખનાવટથી હેવું પુરવાર થાએછે કે ઘણાજ પુરાતમ વખતમાં હાલના હિંદુસ્થાનના ઊપલા ભાગના રેહવાસીઓ, અને તેજ પરમાણે ઈંકિરોપીઆન અને ઈરાની લોકો એ સંગલાઓનો ટોલો એકજ હોતો. એ ટોલાની અસલ વસતી ઈરાનના ઊતર તરફના પાહડોમાં હતી, તાંહાંથી તે ધીરેધીરે ફેલાવો પાંખી હતી. હિંદુસ્થાનમાં જે પેહલી વસતી થાઈ તે તુરાની ટોલાથી હતી. તેઆરપછી ઈરાનના પાહડોપરના ટોલાએ તે વસતીપર હામલો કરીને તેઓને નરખદા નદીની દખણણે હટારી મુકીઆ હતા, અને હિંદુસ્થાનના ઊપલા ભાગમાં પોતે રેહકાણ કીધું હતું. એ વાત હિંદુસ્થાનના ઊપલા અને હેકવાઈના ભાગના રેહવાસીઓની શરીરની ખનાવટથી પુરવાર થાએછે, એટલુંજ નહી, પણ તેઓની ભાશાઓથી આપણી ખાતરી થાએછે કે ઊતર હિંદુસ્થાનના લોકો સંસ્કૃતમાંથી નીકલેલી જે જુખાનો બોલેછે તે જુખાનોને તથા દખણ ભાગની તલંગી અને તામીલને કાંઈજ સંબંધ નથી. આજ પચાશ વરશની વાતપર વીદીઆવાન ગરંથકારો તવારીખોમાં લખી ગએઆ હતા કે હિંદુસ્થાનમાં અસલ વસતી તુરાનથી થાઈ હતી, તેઆરપછી ઈરાનથી એક ટોલાએ ઊતરી આવીને એ દેશના ઊતર ભાગમાં મુકાંમ કીધો હતો,

અને અસલ વતનીઓને દખાણ ભાગ તરફ હાંકી મુકીઆ હતા. એ ખીનાને “કમપારેગીવ શીલાલોજી” ના એલમે પુરતો અને ખાતરી ભરેલો ટેકો આપીઓછે. • જેમ તામીલ અને સંસકરીત ભાશાઓની એકબીજા સાથેની જુદાઈથી તે બોલનારાઓનો ટોલો જુદો પુરવાર થાઓછે, તેહવીજ પુરવારીથી આપણી દુનીઆનાં ખીનાં જુદી જુદી જાતનાં લોકોની અસલ આલાદ માલમ પડી આવેછે. અસલમાં હાલના ઈંગિરોપીઆન, ઈરાની અને કિતર હીંદુસ્થાનના હીંદુઓ એકજ ટોલાના હતા; એ વાત એકાએક અચરત તરીખી લાગેછે, પણ જેઆરે ખીજી રીતે આપણી ખાતરી થાઈછે, કે ઈંગિરોપખંડ મધે આઈરલાંડના ટાપુમાં કેટલીએક હેવી પુરાતમ નીશાનો માલમ પડી આવીછે કે જે હીંદુ ઓના ધરમ સાથે સંબંધ ખતલાવેછે, તેઆરે આપણી અચરતીનો જોશો કાંઈએક નરમ પડેછે.

• સીરો-આરખીક ટોલાની ભાશા બોલનારાઓનાં મુખીઅ દેશો શામ, આરખસતાન, અને મીસર, એકબીજાની પાસે આવેલાંછે તે ભાશા ઓની એકજ ટેકાણેની કિતપંતી સેહલથી વીચારી શકાઓછે. હમોએ કિપર જણાવીકાંછે કે આફરીકાન ટોલાની ભાશા બાબે હજુર એકસ સોધ થાઈ નથી. એ ટોલો હાલ તરત એલાહુદો લાગેછે, પણ કેટલાએક લખનારાઓનો હવો વીચારછે કે કોઈ વેલાએ એ ભાશાઓ સીરો-આરે ખીઅન ટોલામાં મલેલી માલમ પડો. મલાહી ટોલાની ભાશાઓનો આપણને જુદો ભાગ કરવો પડીઓછે, પણ એ ટોલો ઘણું કરીને ચીનાઈ અથવા તુરાંની ટોલાઓને મલવો જોઈએ. “કમપારેગીવ શીલાલોજી” વાલાઓએ ચીનાઈ ભાશાઓનો એક જુદોજ ભાગ ખના વીઓછે. ચીના લોકોની ભાશામાં કાંઈ ખારીક વીઆકરણ આવેલું નથી. એ ભાશામાં સંગલા શખદો છુટા છુટા આવેલાછે તે જોડાએ આથી હરકોઈ વાકીઅનો અરથ ગોએઆ અજમાએતથી સમજ પડેછે. તેમાં ખીજી ભાશાઓના જેહવી વીઆકરણની જોડણી દખાતી નથી. હેવી સાદાઈના સખખથી ચીનાઈ ભાશા ઘણીજ પુરાતમ લાગેછે, અને

તપાસ કરતી વખતે હવા શખદો જુદા પાડવાની જરૂર છે. તેહની જગોએ એ કારણસર હવા શખદો લેવા જોઈએ કે જેઓની ઊત્પત્તી સંગલી કોમમાં હાવી જોઈએ, અને જે શખદો કોઈખી રીતે ખેએ જુદી જુદી જાતના લોકોમાં સંખંધ થાએઆથી એકબીજામાં દાખલ થાએ નહી. હરકોઈ આદમીનો ટોલો ગમે હવો અગનેઆનો હાએ તોપણ તેઓમાં, 'માએ', 'ખાપ', 'લાઈ', 'ખેહન', 'સુરજ', 'ચંદર', 'પાંણી', 'આતશ', અને હવાજ ખીજ સાધારણ બોલો તથા ગણતરીના આંકો પરથમમાં હાવા જોઈએ, કાંએકે એ શખદો વગર કોઈખી ભાશા ખાલી હાએ નહી, અને એ શખદો ખચપણમાંથીજ સંગલી કોમ શીખીઆ વગર રહે નહી. તેઆરે ખેએ જુદી જુદી જાતના લોકોમાં મેલાપ થાએ આથી જેમ ખીજ શખદોમાં ફેરફાર થાએછે તેમ એ પરથમના અને સંગલી કોમને અવલ જરૂરના શખદોમાં ફેરફાર થાતો નથી, વાસતે હરકોઈ જુખાનનું મુલ ઘણું કરીને હવા શખદો ઊપરથી તપાસીઆમાં આવેછે. અને તે પછી તે જુખાનની ખાંધણી તપાસીને તેહની ઊત્પત્તી મુકરર થાએછે. હવા હીંદુ-ઈંડોરોપીઆન ભાશાઓના કેટલાએક સાધારણ શખદો તથા ગણીતના આંકોનો હમોએ આ ખાખતની સાથે એક કોઠો આપીઆછે, તે ધેઆન રાખી તપાસીઆથી હમારા વાંચનારા ઓને રસીલો લાગશે તથા તેઓની ખાતરી થાશે કે સંસકરીત અને જંદ, તથા લાટીન અને ગરીક, તેમજ એવોને લગતી ખીજ ભાશાઓ, એ સંગલીની જડ એકજ છે. એ કોઠો જે હમોએ દસ જુદી જુદી ભાશા ઓમાં આપીઆછે તેમાં કાંઈએક જુજ શખદો ઊચારમાં મલત આવતા નથી, તેથી હમારા વાંચનારાઓ ગુંચવાએ નહી. એટલા વાસતે તેહની જગો હમોએ ખાલી રાખીછે. પણ "કમપારેટીવ શીલાલોજી" ના એલ મવાલાઓ શખદોનો પાએઓ પીછાણવાના જે ચોકસાઈથી કાએદા ખાંધી ગએઆછે તે કાએદાથી ઘણાએક દેખઈતા જુદા ઊચારના શખદો ઘણી વેલાએ એકજ ટોલાના મુકરર થાએછે. કાંઈ એલમ અથવા હુનર અથવા હરકાંઈ ખીજ ચીજોનું નામ જો દસ પાંચ પુરાતમ ભાશાઓ

મધે ચોકસાઈથી આપણા જોવામાં આવે તો આપણે કહી શકીએછે કે તે ચીજની ઊત્પત્તિ કયા ટોલાથી થાઈ હતી. એ રીતે “કમપારેટીવ શીલાલોજી” નાં એલમથી તવારીખ લખનારને અને શીલસુશ્રને મદદ મલેછે.

એ રીતે “કમપારેટીવ શીલાલોજી” ના એલમની મુખીઅ સોધ તથા તેહનો ઊપીઆગ જણાવીઆ પછી પરોક્ષેસર બોપે જંદ ભાશા વીશે જે અગતની ખોલ કીધીછે તેહનું હુમો અતરે વરાણન કરીએછે. બોપનો ખનાવેલો “કમપારેટીવ ગરામર” નો ગરંથ ઈઝિરોપખંડના વીદીઆવાંનોમાં હેવીજ જાતનાં ખીજાં સંગલાં પુસતકો કરતાં ઘણા નામીચો ગણાએછે, અને જેઆરે આપણે જાણીએછે કે આજ ૪૫ વરશ થાએઆં એ નામીચો ગરંથકાર એજ એક કામમાં ગુટેલોછે, અને હાલ પોતાના જઈશીના વખતમાં પણ ખીજાં નવાં પુસતકો કાઢાડવાનો ભરોસો આપેછે, તેઆરે તેહનો ગરંથ ખીજાઓ કરતાં વધારે નામીચો ગણાએ તેમાં નવાઈ નથી. એ ગરંથ જરમન ભાશા મધે કટકે કટકે છપાએઓ હતો તેહના મુખીઅ ભાગનો, લારડ ફરાનસીસ ઈગરટનની ફરમાસથી અને પરોક્ષેસર ઊવીલશનનાં ઊપરીપણાં હેલ, લફ્ટેનેનટ ઈસટ વીકે ઈંગરેજી તરજુમો કીધોછે, તેહનાં તરણુ દફતરો સને ૧૮૪૫ તથા ૧૮૫૦ નાં વરશમાં છપાઈ બાહર પડીઆંછે, તે દફતરો ઊપરથી હુમોએ આ ખીનાં લખીછે.

પરોક્ષેસર બોપ પોતાની મોહોટી કાબેલીઅત છતાં પોતાના ઘણા ખરા વીચારોમાં ઈઝિરોપખંડનાં કાબેલોથી અને તેમાં અગત કરીને જરમની દેશના “શીલાલોજી” નો એલમ જાણનારાઓનાં મતથી વેગલો પડતો નથી; બલકે તેણે જે કાંઈ લખીઊંછે તે જેટલું નવી સોધોથી ભરેલુંછે તેટલુંજ આગલા મુખીઅ ગરંથકારોના વીચારોને મજબુતીથી ટેકો આપેછે. હુમોએ આ બાબતની શરૂઆતમાં જણાવીઊંછે તેમ પરોક્ષેસર બોપે પોતાના ગરંથમાં હીંદુ-ઈઝિરોપીઆન ટોલાની આઠ ભાશાઓ—સંસકરીત, જંદ, ઈઝિનાંની, લાટીન, લીકુનીઅન, ગાઠીક, જરમન, અને સલેવાનીકનો એક ખીજા સંગાથેનો સંબંધ ખતલાવી

આછે. એ ટોલા માહેલી જે એક ભાશાપર પરોક્ષેસર બોપે પોતાની સોધનો પાએઆ પાંધીઆછે તે સંસકરીત ભાશાછે. દુનીઆમાં સંસકરીત જેહવી પાંધણીમાં સુંદર અને સમપુરણ ભાશા કોઈ નથી, અને જમાનાના દોરથી ખીજ ભાશાઓની માફક તે ખરાખી પાંખી નથી. તેહની જોડણી ઘણી મોતેખરછે, તેથી બોપે પોતાની તપાસનો પરથમ આધાર રાખવાને કીજે સંસકરીત ભાશા પસંદ કીધીછે. એ પછી એ ગરંથકારે સંસકરીત સાથે ખીજ ભાશાઓ મેલવી જોઈછે.

બોપના જણાવીઆ પરમાણે હીંદુ-ઈઝિરોપીઆન અથવા એરીઅન* ભાશાઓ બોલનારનો ટોલો અસલ ઈરાન દેશમાં હતો. તાંહાંજ સંસકરીત અને જંદ ભાશાઓની ઉતપત્તી થાઈ હતી. એ પરોક્ષેસર જંદ ભાશાને આસરે ૪૦૦૦ વરશનું પુરાતમપણું આપેછે, અને કેહછે કે હાલના હીંદુઓનાં પુરાંન તથા શલોકોમાં જે સંસકરીત ભાશા વપરાએછે તે કરતાં જંદ વધારે પુરાતમછે. હીંદુઓનાં વેદનાં ધરમ પુસ્તકો કાંઈ જુદીજ ઢપની સંસકરીતમાં લખેલાંછે, તેહને લખાએઆને આજ ૪૦૦૦ વરશ થાએઆંછે, અને જંદ ભાશા પણ તેજ જમાનાનીછે. પરોક્ષેસર બોપ કેહછે કે જંદ ભાશા સંસકરીતમાંથી નીકલેલી નથી, પણ જે અસલ ટોલાનો સંસકરીત જેમ એક ભાગછે તેમજ જંદખી એક ભાગછે. જંદ ભાશા સંસકરીત કરતાં કેટલોએક રીતે સરશ અને વધારે સુધરેલીછે, અને તેહની બનાવટ જલદીથી આપણે હાથ આવે હવીછે. બોપ ફરી આદ કરેછે કે હાલના જરતોસ્તી લોકો જંદ ભાશાથી સારી રીતે વાકેફ ગાર નથી. પણ એ વીચાર આપીઆને આજ ૨૦ વરશ ગુજરી ગએ

* ‘એરીઅન’ એ શબ્દ ‘ઈરાન’ પરથી નીકલીઓછે અને હીંદુ-ઈઝિરોપીઆન ટોલાને કોઈવાર એરીઅન કરીને પણ કેહછે, તેહનું કારણ એછે કે એ ટોલાની ઉતપત્તી અસલ ઈરાન દેશમાં થાઈ હતી. એ અસલ શબ્દ ‘આરીઅ’ કરીને હતો, તેહનો અર્થ ‘મોહિટાઈ પાંખેલું’, ‘બોજોરગ’, ‘સાહેબીવાલું’, હેવી રીતે થાએછે. એ બાબિના દાખલા હીંદુઓનાં વેદમાં તથા જંદ અવસતામાં કેટલેએક ટુકાણે આવેલાંછે; અને તે ઉપરથી ઈરાન દેશનું નામ નીકલીઈછે. કાકેસના પાહડોમાં હાલ આદમીઓનો એક ટોલોછે તેઓ પોતાને ‘ઈરાન’ કરીને નામ આપેછે; જરમની દેશમાં આગલ ‘એરીઈ’ નામનો એક ટોલો હતો; તે બંધની ઉતપત્તી ઈરાન દેશમાં થાઈ હતી.

આંછે, તેથી તે બાબે હુમોએ આ ઠેકાંણે કાંઈ તકરાર લેવાની અગત નથી, તોપણ આપણે કબુલ કરવું જોઈએ કે ભાશાઓની જોડણી જેહવી રીતે પરોક્ષેસર બોપ પોતે સમજે છે તેહથી માહીતગારી આજ કોઈખી જરતોસતી ધરાવતો હોએ અથવા સો પચાસ વરશની વાતપર ધરાવી હોએ હવું ખનીજિં નથી. મોંશીઓ આંકુટીલ હુ પેરોં નામનો અંચલ ફરેંચમેન જે આજ લગલગ ૧૦૦ વરશની વાતપર સુરત શહેરમાં આવી રહ્યો હતો, અને તાંહાં જંદ અને પેહલવી ભાશા શીખીને પારસીઓનાં મુખીઅ ધરમ પુસતકોનો ફરેંચ ભાશામાં તરજુમો ખનાવીઓ હતો, તે નામીયા શખસે પોતાના ગરંથના એક ભાગમાં જંદ ભાશાની એક નાધલ્લી ફરહંગ અથવા શખદ કોશ આપેલો છે. એ શખદ કોશ મોંશીઓ પેરોંએ સુરતના એક દસતુર પાસેથી મેલવીઓ હતો, તે મધે દરએક જંદ લોગતની પાસે તેહનો પેહલવી અરથ મુકેલો હતો, અને તેઆરપછી તે પેહલવીનો અરથ ચાલુ જુખાંનમાં લખીઓ હતો. એ શખદ કોશ તપાસીને પરોક્ષેસર બોપ પોતાનો વીચાર આપે છે કે તેમાં ઘણી ગલતી છે. એ કોશ મધે જંદ શખદનો પેહલવી અરથ મુકી ઓછે એ વાત ખરી છે, પણ તેમાં તે લખનારે જંદ શખદોનાં વીઆકરણપર કસું ઘેઆન આપીજિં નથી, અથવા વીઆકરણના કાએદાથી દર એક બોલની ખાંધણી સમજીઓ નથી. એ શખદ કોશના પેહલવી અરથોની ખાંમીથી મ. પેરોંએ પોતાના ફરેંચ તરજુમામાં ઘણી ચુકો કીધી છે. એ કોશનો પેહલવી લખનાર જંદ બોલોની વીલકતી સમજીઓ નથી તેથી સંગલા બોલો ઘણુંકરીને પરથમ વીલકતીમાં નાખી દીધા છે, તથા જે ઠેકાંણે નામોનો પાછલો ભાગ વીલકતીથી ફેરવાએઓ છે તે ઠેકાંણે તે ફેરવાએલા શખદનું અસલ નામ ગોઠવી દીધું છે, તથા એ વતરોગે એ કોશ મધે ખીજા કેટલાએક શખદોના વચનોની ઘણુંકરીને માહીતગારી રાખીઆમાં આવી નથી.†

† પરોક્ષેસર બોપ જંદ ભાશાના ઉપલા શખદ કોશના પેહલવી તરજુમાની ગલતી બાબે પોતાના એ વીચારની સાબેતીમાં કેટલાએક દાખલા આપી ગએઓ છે.

પરોક્ષર રાસકે જાંદ ભાશાનાં પુરાતમપણાં વીશે તથા તેહનાં વીઆકરણ વીશે સને ૧૮૨૬ નાં વરશમાં જે રીસાલો છપાવી પરગટ કરીઓ હુનો તેહની માતેખરી બોપ કબુલ રાખેછે, અને કેહેછે કે સંસકરીત સાથે જોકે જાંદ ભાશા ઘણી મલતી આવેછે, તોપણ સંસકરીતપર તે પોતાની જડ વીશે આધાર રાખતી નથી. બોપે ઈસવી સને ૧૮૩૧ નાં “સાએનટીશીક કરીટીસીજમ” નામનાં દર વરશે પરગટ થાતાં પુસ્તકમાં જાંદ ભાશા વીશે રાસક, બોલન, બોરનુષ અને ચોલશાશન જે કાંઈ લખી ગએઆછે તે બાબેની તપાસ લીધીછે, તેમાં જાંદનાં વીઆકરણનો કેટલોએક ભાગ એ પરોક્ષરે પરગટ કરીઓછે, અને તેજ કાએદાથી “કમપારેટીવ ગરામર” નાં પુસ્તકમાં ખીલ ભાશાઓનો મુકાબલો કીધોછે.

પરોક્ષર બોપ પોતાના ગરંથના પેહલા દપ સશમાં અખશરોના ઊચાર અને ગુણ વીશે ઘણુંજ ખારીક અને વીદીઆ ખલથી સંજારેલું બેઆન કરેછે. તે મધે પરથમમાં તેણે સંસકરીત ભાશા લીધીછે અને તેઆરપછી જાંદ અને ખીલ ભાશાઓ મેલવી નોઈછે. જાંદ ભાશાના અખશરો સંસકરીત સાથે મેલવતાં તેણે જે કાએદા લીધોછે તે અતરે એક દાખલો લીધાથી સમજ પડશે. જાણે થ એ અખશરનો ઊચાર જાંદમાં તપાસવોછે, તેઆરે જે જાંદના શખદોમાં એ અખશર આવીઓછે તેહવા પાંચ સાત બોલો તેણે એકઠા કીધોછે, પછી તેહવા ઊચારના અને તેહવાજ અરથના પાંચ સાત બોલો સંસકરીતમાંથી સોધી કાઢાડીઓછે, તેહમાં તે અખશરનો ઊચાર નોઈને તથા ખીલ તપાસ કરીને, દાખલા તરીકે તેણે જાંદના જ નો ઊચાર સંસકરીતમાં થ થાએછે હેવી રીતે મુકરર કીધુંછે. એ કાએદામાં પરોક્ષર બોપ ઘણે શવીઓછે, અને હાલ આપણે હીંદુસ્થાનના પારસીઓ જાંદ હર શેના જે ઊચાર વાપરીઓછે તેહને, કાંઈ જુજ ફરક વગર, પરોક્ષર બોપની તદખીરથી ઊપજાવેલા ઊચારો એકસ મલતા આવેછે. આ ઠેકાણે હુમોએ જણાવવું નોઈએછે કે જાંદ ભાશાના સંકડો નહી પણ હુમરો શખદો સંસકરીત સાથે મલતાછે, તેથી એ કામ ઘણું એકસાઈથી.

તે કરતાં તરીજી ઈ એઓનો ઊચાર એકખીજાથી લાંબોછે. જરતો સતી મોખેદો પેહુલી ૭ ને એ તથા ૨, ૭ ને ઈ ઈ નો ઊચાર આપેછે. એ ભુલ દેખાઈતીછે કે જો ૭ હૃષ્ એ જ હુએ તો તેહની હેઠે એક નીશાન મુકીઆથી અથવા તેવાજ બે એ થો ઈ થાએ નહી, પણ માતર એ તરણ તરેહની લાંબા દુકા ઊચારને કીજે જુદી જુદી ઈ છે. પરોક્ષેસર બોપે ૭ નો ઊચાર ઈ કરીને કીધોછે તેહના દાખલા આ રીત નાછે: જંદ ॐસંસકરીત મધ્ય; જંદ ॐસંસકરીત મસિ [એ બંધે ભાશામાં બોલતી વખતે પાછલની ઈ એકસરખી રીતે ઊડી જાએછે, હવે કેટલેએક ઠેકાણે ઈ ગુપત જોઈને આપણા ૭ ના ઊચારમાં એ ચુક કદાચ આવી હોએ]; જંદ ॐસંસકરીત આતાપવામિ; જંદ ॐસંસકરીત સરવાયમ; અને એજ રીતે ખીજા ઘણાએક શખદોછે કે જેહને મલતા સંસકરીત બોલોમાં ૭ નો ઊચાર ઈ કરીને લખીઓછે, તે ઠેકાણે જો એ નો ઊચાર કરે તો તે કઠંગું લાગે, એટલુંજ નહી, પણ સંસકરીતને કાએદાસર મલતું આવે નહી. હુમોએ જણાવવું જોઈએછે કે ઊપલી જંદ ૭ નો ઊચાર ઘણું કરીને ઈંગરેજ Y ની માફક નીકલેછે.

જંદમાં ૭ ને ગુજરાતી વાલાઓ ૩ કરીને લખેછે તે દરસતછે. એજ પરમાણે ૩ નો ઊચારખી ૩ નીજ માફક થાએછે. પરોક્ષેસર બોપ ફરીઆદ કરેછે કે જંદ અવસતાનાં દફતરોની લખેલી નકલ કરના રાઓ નાવાકેશી અથવા બેપરવાઈથી ૩ ને ઠેકાણે ઘણી વેલાએ ૩ લખી દીએછે, તેઓ એ અખશરની હેઠલની ખારીક નીશાનપર ઘેઆન આપતા નથી.

જંદના સ્વર જેહને ઈંગરેજમાં “વાવેલ” કરીને કહેછે તેહનો એક ખીજો હૃષ્ ૭ કરીનેછે. એ બાબે ગુજરાતી લખનારાઓમાં બેએ તરેહના વીચાર ચાલેછે. શહેનશાહી જરતોસતીઓ એ બોલનો ઊ કરીને ઊચાર કરેછે, જેમકે ॐસંસકરીત ॐસંસકરીત ‘ઈઅથા અહુ વફરીઓ’, એ ઊચાર પરોક્ષેસર બોપનાં મત સાથે મલતોછે. ખીજા

હાથપર કદમી જરતોસતીઓ પોતાનાં લેખોમાં એ હરફ મુદલ વાપરતાજ નથી, અને જો કોઈજ ઠેકાણે વાપરેલો હોયછે તો તાંહાં જ અને જ એ બંધેનો ઊચાર એકસરખી રીતે તેઓ હ કરીને કરેછે. પરોક્ષેસર બોપ ૧ હરફને ૩ નો ઊચાર આપેછે, અને જ ને તેહનો લાંબો અવાજ આપેછે, કે જે પ્રચલિત ભાષામાં ધ ને મલતો આવેછે; તેઆરે જ નો ઊચાર ગુજરાતી ભાષામાં હ નો થાયછે. એ જ અખશર જંદ અને સંસકરીત મેલવતાં હ ઊચારનો કેમ માલમ પડેછે તેહના એક બેએ દાખલા અતરે જણાવીઆછે. જંદ જૌદ સંસકરિત શ્રૂ; જંદ હૌદ સંસકરિત યૂમ; જંદ જૌદ સંસકરિત ચતુર. આ છેલા શબ્દમાં સાફ દેખઈતુંછે કે જો જ નો ઊચાર હ હોય તો તેહની નજદીક તરતજ ખીજ ૧ હ આવે નહીં.

જંદ મધે સંધી સ્વર ઈઆને બેવડાં 'વાવેલ' છ છે. હ, ઈ, ય, ઈ, ય, ય તેઓનો ઊચાર ગુજરાતીમાં આ રીતનોછે: એ, કઈ, આઈ, ઓ, આઓ, આડ. એ અખશરોમાં આગલ હમો ૧ હ વીશે જે કાંઈ બોલીઆ છઈએ તે ઘેઆનમાં રાખતાં આપણા ગુજરાતી લખ નારાઓ સાથે બોપને ખીજો કાંઈ તફાવત પડેલો દીશતો નથી.

૧ એ જંદના વીઅંજન અથવા "કાનસોનેનટ" નો પરથમ અખશરછે. તેહનો ઊચાર પરોક્ષેસર બોપના જણાવીઆ પરમાણે ક થાયછે. તે આપણા મોબેદોના ઊચાર સાથે મલતો આવેછે.

૨ એ અખશરનેખી બોપ ક કરીને લખેછે. આપણા લોકો તેહનો ઊચાર ખ કરેછે. પરોક્ષેસર રાસક અને બોરનુશ એ બંધે જણા આપણી સાથે મલીને તેહનો ઊચાર ખ લખી ગએ આછે. તે બાબે બોપ પોતાના ગ્રંથમાં એક લાંબી તકરાર ઊઠા વેછે અને કેહછે કે આપણી સોધ પરમાણે એ ઊચાર હાલમાં ક સવાએ ખીજ રીતે થઈ શકે નહીં. એ બાબે બોપ બેએ દાખલા દેખાડેછે: જંદ જૌદ સંસકરિત લત્ર; જંદ જૌદ સંસકરિત સિક્તિ. પણ બોપ એ હ નો ઊચાર બાબે મજબુતીથી બોલતો નથી, અને કેહછે કે હજુર

કાઈ તેહની ખાતરી કરી આપે તો એ અખશરનો ઊચાર ક ને દેખાણે બ બોલવાને તે તઈઆરછે.

૨ એ અખશરનો ઊચાર આપણા લોકો બ કહેછે તે બોપનાં મત સાથે મલતો આવેછે.

૭, ૧ એ માહેલા પેહેલા અખશરનો ઊચાર ગુજરાતી લખના રાઓ ૨ કરીને કરેછે તે પરોક્ષેસર બોપના વીચાર સાથે મલતુંછે. ૧ નો ઊચાર આપણા લોકો ગ (શરસી ગેનના જેહવો) કાહાડેછે, તેહની જગોએ બોપ ધ હરફ મુકેછે. દાખલો: જંદ ۞۞۞۞۞۞ સંસકરીત શત્રુમ

જંદ ૧ બ અને ૫ જ એ બંધે અખશરો વીશે બોપ અને ગુજરાતી લખનારાઓ એકમતછે.

૧, ૭, ૭ ત, થ, દ એ ઊચારોમાં બોપ અને આપણા લખનારાઓ એકમલતાછે. પણ જંદમાં ૬ અને ૯ એ બંધે હરફોને જરતોસતી મોખેદો બીબા બેએ ૬ ૬ માં ગોઠવી દીએછે. બોર નુશ, રાસક અને બોપ એ તરણે જણા ૬ નો ઊચાર ત એકમતથી કબુલ રાખેછે અને ૯ ને થ નો ઊચાર આપેછે. આપણા લોકો કહેછે કે જંદમાં થ મુદલ છેજ નહી, પણ આ દાખલાથી તે વીચાર રદ નાએછે. જંદ ۞۞۞۞۞ સંસકરીત અધ્વાનમ. ખરુંછે કે બેએ સ્વ રોની વચે જેઆરે ૯ આવેછે તેઆરે તેહનો ઊચાર દ નો થાએછે.

૭, ૯, ૭ આપણા ગુજરાતી પ, ફ, બ સાથે ખરોખર મલેછે.

નીમ સ્વર ઈઆને અરધાં “વાવેલ” ના જંદમાં આઠ અખશ રોછે. ۞, ۞, ۞, ۞, ۞, ۞, ۞ એ મધેથી પેહેલા તરણ અખ શરોનો ઊચાર ઈ ના જેહવો થાએછે તે ઈંગરે ۞ Y ને મલતો આવેછે; ۞ વીશે હમો આગલ બોલીઆ છેઈએ. ۞ ۞ એ બંધે અખશરોનો ઊચાર ર થાએછે. આપણા લોકો કહેછે કે ۞ નો ઊચાર લ થાએછે તે હરફ જંદમાં નથી, તોપણ પાજંદ અને પેહલવીમાં વપરાએછે. પરોક્ષેસર બોપ એ બંધે હરફોને જંદમાં સામેલ કરીને લખેછે કે ۞ જંદ

ભાશામાં **૬** ની પછવાડે લખાયેછે તે બંધેનો ઊચાર **૨** છે. ઈરાનમાં લખેલાં જંદ અવસતાનાં પુસ્તકોને એ ઉકોક્ત મલતી આવેછે. **૭** એ અખશરનો ઊચાર આપણા મોખેદો **વ** નો કરેછે તેથી પરોક્ષેસર બોપના વીચાર સાથે મલતુંછે. હવે છેલ્લા આ બેએ અખશર » અને **૮** ના ઊચાર વીશે પરોક્ષેસર બોપ અને આપણા ગુજરાતી લખનારાઓ વચ્ચે કાંઈએક તફાવત દીશેછે. ગુજરાતી લખનારાઓ » ને **૭** અને **૮** ને **વ** નો ઊચાર આપેછે; બોપ તેથી ઊલટી રીતે » ને **૮** અને **૮** ને **૭** લખેછે. તેહમાં » ના દાખલા આ રીતનાછે: જંદ **ۛۛۛۛۛ** સંસકરીત વયમ: જંદ **ۛۛۛۛۛ** સંસકરીત તવ; જંદ **ۛۛۛۛۛ** સંસકરીત ઉર્વરા; એ » નો ઊચાર **વ** થાયેછે તે દેખાઈતુંછે, અને આપણા લોકો તેહને **૭** બનાવેછે તે ભુલ કોઈ ચંચલ તપાસ કરનાર કદાચ પરોક્ષેસર બોપની મદદ વગર કહી શકે હવુંછે. પણ એ ચુક માતરે શેહનશાહી જરતોસતીઓનીછે. એ અખશરનો કદમી જરતોસતીઓ જે ઊચાર કરેછે તે બોપના કાએદા મુજબ દરસતછે. **૮** નો ઊચાર કોઈ ઠેકાણે **વ** પણ થાયેછે, તોપણ તેહનો ખરો અવાજ પરોક્ષેસર બોપ **૭** કરીને કરેછે. એ ઊચાર ઈંગરેજ **w** ને મલતોછે.

૭, ૮, ૯ એ ત્રણ હરફોનો ઊચાર જરતોસતી મોખેદોએ **સ, શ, સ,** મુકીઓછે; તેઓ હાલમાંથી એ ગુજરાતી હરફોની પુરતી માહીતગારી રાખતા નથી, તેથી તેઓએ કદાચ ભુલ કીધી હોએ. પરોક્ષેસર બોપે તપાસેલા ઊચાર પરમાણે એ ત્રણ હરફોને બદલે આપણે **શ, ષ, સ,** લખવું જોઈએ.

૧૦ અને **૧૧** ને બદલે ગુજરાતી **જહ** અને **ઝ** દરસતછે, તેમાં આપણા લોકો સાથે બોપને જહાજો તફાવત પડતો નથી.

૧૨ જંદ ભાશાના એ અખશરનો ઊચાર **હ** થાયેછે તે વીશે પરોક્ષેસર બોપ અને મોખેદોનું મત મલતું આવેછે. સંસકરીતમાં એ હરફથી શરૂ થતાં સંગલા શખદોમાં **૧૩** ને ઠેકાણે **સ** આવેલોછે તે વાત એ અખશર વીશે તપાસ કરતી વખતે ધેઆનમાં રાખવી જોઈએ.

૧ ન એ હરૂશનો અવાજ બોપ આપણા લોકો સાથે એકસરખી રીતે કબુલ કરેછે. ગુજરાતીવાલાઓ જંદમાં ૧ હવો એક બીજો ન માંડેછે તે બોપ કબુલ રાખતો નથી.

જ, જ એ બંધે અખશરોના ઊચાર અં અને આં આપણી સાથે મલતા આવેછે.

૩ એ અખશરને આપણા લોકો ઘ કરીને લખેછે, અને આગ લથી ન બોલાએછે હવું કબુલ કરેછે. બોપના જણાવીઆ પરમાણે એ હરૂશનો ખરો ઊચાર નગહ નોઈએ, અને તેહને ઘ ને ઢેકાણે ન લખી એતો વધારે દરસતછે. ૪ એ અખશરનો ઊચાર પાણ ૩ ના જેહવોજછે.

જંદનો બાકીનો અખશર ૬ છે તેહનો ઊચાર ગુજરાતી મ નો થાએછે અને તે વીચાર સાથે બોપ મલતો આવેછે. ગુજરાતી લખના રાઓ બીજો એક ૬ લખેછે તે બોપ કબુલ રાખતો નથી.

જંદની નકલ કરનારાઓ પોતાના હરૂશની ટીપમાં એક બેએ બીજા અખશરો દાખલ કરેછે, તે બાબે પરોક્ષેસર બોપ કસું ધેઆન પોંડાંચાડતો નથી; ધારીઆમેલે લખનારાઓની તરેહવાર રીતની વલાણથી એ અખશરો ફક્ત વધેલાછે.

જંદના અખશરોના ઊચાર પરોક્ષેસર બોપના ગરંથપરથી હુમોએ ઊપર જણાવીઆછે, અને તેહનો આપણી સાથેનો તફાવત ખતલાવી આપીઓછે, તે હુમારા ચંચલ વાંચનારાઓના ધેઆનમાં વધારે રેહ, તથા એકજ નજરથી દરએક હરૂશનો ઊચાર માલમ પડી આવે એટલા વાસતે, એ અખશરોની એક સલગ ટીપ હુમોએ આ ઢેકાણે પરગટ કીધીછે. એ હકલ આપેલી ટીપના અખશરોપર ધેઆન રાખીઆથી કોઈબી વાંચનાર સાહેબ ઊપર પરગટ કરેલા જંદ શખદો વાંચી શકશે, અને તેથી તેહને તે શખદોનો સંસકરીત સાથે સેહલાઈથી મુકાબલો કરવાને ખની આવશે.

જંદના અખશરો સેહલાઈથી સમજમાં આવેછે. પેહલવી અખશરો પાણ ઘણાખરા એજ હરૂશને મલતાછે. નકલ કરનારાઓના હાથથી

એ અખશરોની વલાણમાં કેટલોએક શ્રેશ્વર થાએઓછે, તે આજ ૫૦ ઈઆ ૧૦૦ વરશની વાતપર લખેલી થોથીઓ તપાસીઆથી આપણા નોવામાં આવેછે. તોપણ હુમોએ હુલ ઊતારેલા જંદ અખશરોની ઢપ ઘણી ચોકસાઈથી ખનાવેલી જણાએછે. હુલ પરગટ કરેલી ટીપ માહેલા હરેશના ચેઆર ભાગ કીધાછે, તેમાં પેહેલા ભાગના હરેશ સાદા સ્વરોછે, કે જેહને ઈંગરેજમાં “સીમપલ વાવેલ” કરી લખેછે, ખીજા ભાગમાં સંધી સ્વર ઈઆને “ડીપટાંગ”, તરીજમાં નીમ સ્વર “સેમીવાવેલ” અને ચોથામાં વીઅંજન ઈઆને “કાનસોનેનટ” આપેલાછે.

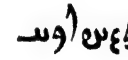

જંદ અખશરોનો કોઠો.

અ	આ	ઇ	ઓ	ક	ખ
ઘ	એ	ઘ	આઓ	ખ	શ
ગ	અ	ગ	આડ	ગ	ષ
ઙ	ં	ઙ	ઈ	ઙ	સ
ચ	ઈ	ચ	ઈ	ચ	જહ
ઞ	ઈ	ઞ	ઈ	ઞ	ઝ
ટ	ક	ટ	ર	ટ	હ
ઠ	ક	ઠ	ર	ઠ	ન
ડ	ક	ડ	વ	ડ	અં
ઢ	ક	ઢ	વ	ઢ	આં
ત	ક	ત	વ	ત	ન
થ	ક	થ	હ	થ	ન
દ	ક	દ	ક	દ	મ
ધ	ક	ધ	ક	ધ	મ
ન	ક	ન	ક	ન	મ
પ	ક	પ	ક	પ	મ
ફ	ક	ફ	ક	ફ	મ
બ	ક	બ	ક	બ	મ
ભ	ક	ભ	ક	ભ	મ

જંદના અખશરોના ઊચાર જણાવીઆ પછી પરોક્ષેસર બોધ પોતાના ગરંથમાં જણાવેલી ખીજ ભાશાઓના અખશરો તપાસેછે અને તે સંગલાંનો એક ખીજ સંગાથે મુકાબલો કરી જુવેછે. હમો દલ ગીર છઈએ કે પરોક્ષેસર બોધના આખા ગરંથ માહેલી તરેહ તરેહની સોધોની વીગત અતરે જાહેર કરવાને ખનતું નથી. આ બાબત જો હમો લંબાણ કરીએ તો તે હમારા ઘણાખરા વાંચનારાઓને રસીલી લાગે નહી, તોપણ હમો જાણીએછે કે થોડાએકોને કીજે તે અતીસે અગ તનીછે. હવે જે હમો ખીના લઈજીએછે તે માતરે છુટી અને અગતની જોઈ ચુંટી કાઢાડેલીછે, કે તેમાંથી જંદ ભાશા બાબે એ ગરંથકારની સોધ ફેહેવી મોતેખરી ધરાવેછે તે હમારા વાંચનારાઓને માલમ પડી આવે. બોધે હુરશેના ઊચારો વીશે જે ઊપર જણાવેલી બોલ કીધીછે તે ઊપરથી એ ઘણીની માહુબલ કાબેલીઅત વીશે હમારા વાંચનારાઓ અલખત સારીપેઠે જાણીતા થાએઆ હશે.

ઊચારોની સમજ આપીઆ પછી પરોક્ષેસર બોધ પોતાના ગરંથના ખીજ બાબમાં જુદી જુદી ભાશાઓના શખદોનાં મુલ સમજવાનો કાએદો આપેછે, કે તેથી એક ભાશામાંથી ખીજ ભાશામાં કોઈ શખદ મલી જઈ ગુંચવાઈ ગએઓ હોએ તો તે માલમ પડી આવે. જાણે કે, સંસકરીત અને હીંદુસ્થાનની ખીજ ફેટલીએક ચાલુ જુખાનોમાં ‘પરીત’, ‘પરેમ’, ‘પેઆર’, એ શખદો આવેલાછે. હવે એ તરણે શખદો આપણે તપાસીએછે તો તેમાં આગલ પાછલ એકુ અખશરનો તશવત પડેછે, તે તશવત ધેઆનમાં લેતાં પર એ બેએ અખશરો કાએમ રેહેછે, તે એ શખદોનું મુલ દેખાએછે; તેહને સંસકરીત સાથે સરખાવીએછે તો તેમાં મી બોલ આવેલોછે, તેહનો અરથ ‘પેઆર’ થાએછે, તેજ પરમાણે જંદમાં ફ્રી “ફ્રી” કરીને લખેલુંછે તેહનો અરથખી તેજછે, અને વલી ગાઠીક ભાશામાં Frijô “ફ્રીજો” એ બોલ આવેલોછે તેહનો અરથ થાએછે કે ‘હું પેઆર કરું છું’. એ રીતે ગાઠીક, જંદ અને સંસકરી તનું એકજ મુલછે હવું માલમ પડી આવેછે. એ બાબતસર પરોક્ષેસર

બોપે ચોતાના ગરંથમાં બારીક કાએદા આપેલાછે, કે તેથી હિંદુ-ઈઝિરોપો આન ટોલાની કોઈબી ભાશાના કોઈબી શબ્દની જડ જલદીથી માલમ પડી શકે. એ મુલોની તપાસ લેતાં પરોક્ષેસર બોપ આર્ગલ જણાવેલી આઠ ભાશાઓના એકબીબા સંગાયેના મેલાપના બેશુમાર દાખલા ખતલાવી ગએઆછે.

પરોક્ષેસર બોપે ચોતાના ગરંથનો એક મોહોટો ભાગ જુદી જુદી ભાશાઓની વીલકતી, કે જેહને ઈંગરેજી વીઆકરણમાં “કેસીસ” કરીને કહેછે તે બાખતમાં રોકીઆછે. જંદમાં આઠ વીલકતીછે; તે દર એક વીલકતીનો કાએદો જુદા જુદા શબ્દોને જુદી જુદી રીતે લાગુ પડેછે, તેહનો પરોક્ષેસર બોપે સારીપકે બોલાસો કીધોછે. જંદની વીલકતીનો કાએદો સંસ્કરીતને ઘણાખરો મલતો આવેછે. આ હેઠલ પર ગટ કરેલા બેએ દાખલા ઊપરથી જંદ ભાશામાં જુદી જુદી વીલકતીથી શબ્દોનો કાંઈએક ફેરફાર હુમારા વાંચનારાઓના ધેઆનમાં આવશે; એ માહેલા પેહેલા દાખલાને કીજે “વેહુરક” એટલે કે “વડ” અને બીબા દાખલાને કીજે “ખરાતર” એટલે ભાઈ એ બેએ પુર્લાંગ નામ કામે લગાડીઆંછે.

એક વચન.

જંદ.	જંદ.
૧.* વેહુરકો.	ખરાત.
૨. વેહુરકેમ.	ખરાતરેમ.
૩. વેહુરક.	ખરાતર.
૪. વેહુરકાઈ.	ખરાતરે.
૫. વેહુરકાત.	ખરાતરત.
૬. વેહુરકહે.	ખરાતરસ.
૭. વેહુરકે.	ખરાતરી.
૮. વેહુરક.	ખરાતરે.

* એ વીલકતીના હમોએ આંકડા માડીઆછે તે આ રીતે વાંચવું : ૧, કરતા કારક. ૨, કરમણી દુવીતીઆ. ૩, કરમપદ વીચચક. (સાંધક) ૪, સંપરદાન. ૫, ઉપાદાન. ૬, સંશટીકારક. ૭, અંબી કરણ. ૮, સંબોધન.

બેએ નામ.

જંદ.	જંદ.
૧, ૨, ૮. વેહરકા.	ખરાતરાક.
૩, ૪, ૫. વેહરકએઈખીઅ.	ખરાતરખીઅ.
૬, ૭. વેહરકઈઆ.	ખરાથરો.

અનેક વચન.

જંદ.	જંદ.
૧, ૮. .... *	ખરાતરઆ
૨. વેહરકન.	ખરાતરેઅકસ.
૩. વેહરકાઈસ.	ખરાતરેખીસ.
૪, ૫. વેહરકેઈખીઆ.	ખરાતરેખીઆ.
૬. વેહરકનઅંમ.	ખરાથરઅંમ.
૭. વેહરકેશવ.	..... *

• સ્ત્રિલીંગ અને નપુસકલીંગ નામોની વીલકતી એ કરતાં કાંઈએક ફેરફાર આવેછે. જેણે જંદની વીલકતીની પુરતી રીતે તલાસ કરવી હાએ તેહને બોપનો ગરંથ વાંચવાની હમો મજબુત લલામણ કરીએછે; તે મધે એ ખીનાની સંગલી તરફ ધેઆન યોંહોંચાડીઆમાં આવીજોંછે. હમો અતરે એટલુંજ જણાવીએછે કે સંસકરીત શીખીઆથી જંદની વીલકતીઆ સમજવાને ઘણું સેહલું પડેછે.

પરોક્ષર બોપનાં પેહેલાં દષ્ટરનો બાકીનો ભાગ વીશેષણની બાબતમાં રોકાએલોછે. એ પરોક્ષર કેહેછે કે જંદ અને સંસકરીતનાં વીશેષણના પાછલા અખશરોનો ફેરફાર નામની માફકજછે, તે આપણાં ગુજરાતી વીઆકરણના કાએદાને મલતું આવેછે. એ પછી વીશેષણના જે ફેરફારથી ગુણોનો અંગશ માલમ પડેછે, તે બાબે પરોક્ષર બોપ લખેછે કે જંદમાં એ અંગસ **ال** “તર” અને **تم** “તમ” ની નોડણીથી થાએછે. જેમકે, જંદ **الکسکوة** “હુસકો” એટલે “સુકું” અને **الکسکوة** “હુસકોતર” એટલે “વધારે સુકું”; જંદ

* એ વીલકતી લગાડવા વીશે બોપને કોઇ એકસ દાખલો મલી આવીઓ નથી.

“સપેંત” એટલે કે “પવીતર” અને “સપેંતોતેમ” એટલે કે “વધારે પવીતર”. એ પછી બોધે સંખીઆ વીશેષણ અને કરમ સંખીઆ વીશેષણપર ધેઆન યોંહાંચાડીગિંછે. સંખીઆ વીશેષણમાંથી જુદી જુદી લાશાઓના આંકો આ ખીના સાથે ટાંકેલા છુટા કોષમાં “ગણીતના આંકો” હેવાં મથાલાંથી આપીઆછે.

પરોક્ષેસર બોધના ગરંથના ઈંગરેજી તરજુમાનું ખીજું દફતર સરવનામોથી શરૂ થાએછે. બોધ પુરવાર કરી આપેછે કે હિંદુ-ઈઝિરો પીઆન ટોલાની લાશાઓ મધે નાંમો જેમ અસલછે તેજ પરમાણે સરવનામો પાણ છે; અને એ લાશાઓમાં શખદના ખીજા લેદો કરતાં સરવનામ એકખીજાંમાં ઘણો મજબુત સંબંધ ખતલાવેછે. જે પરમાણે ગુજરાતીમાં “હું” અને “તમે” એ પરથમ અને દુવીતમ પુરસનાં સરવનામોછે, અને તે શખદોથી લાંગનો લેદ માલમ પડતો નથી, તેજ પરમાણે સંસકરીત, જંદ અને હિંદુ-ઈઝિરોપીઆન ટોલાની સંગલી લાશાઓનો એકસરખો કાએદોછે. સરવનામોની તપાસથી પરોક્ષેસર બોધે હિંદુ-ઈઝિરોપીઆન લાશાઓ વચ્ચે ઘણો ખારીક અને ભરોસો રાખીઆ જોગ સંબંધ ખતલાવી આપીઆછે. જંદમાં પરશનારથક સરવનામની નીશાંન, બોધના જણાવીઆ મુજબ, “ચી” એ અખશરથી થાએછે, તે નીશાન હાલ આપણે શરસીમાં બોલાસાથી વપરાતી જોઈએછે.

પરોક્ષેસર બોધના ગરંથનો સગિથી તારીફ લાએક અને તેજ પરમાણે સગિથી કઠણ બાબ કીરીઆપદો વીશેછે. એ બાબતમાં બોધના ગરંથના ઈંગરેજી તરજુમાનું આખું તરીજું દફતર અને ખીજાં દફતરનો મોહોટો ભાગ રોકાએલોછે, તે માહેલી જંદ લાશાને લગતી જુજ વીગત હુમો અતરે જણાવીએ છઈએ. જંદમાં શરસીની માફક સરવનામો કીરીઆ પદને છેડે મલી શકેછે અને તેજ પરમાણે સંસકરીતમાં પાણ છે, જેમકે—

હું	મરકમ.	“હું બોલીઆ.”
તું	મરકસ.	“તું બોલીઆ.”
તે	મરકત.	“તે બોલીઆ.”

એ કાએદો સંસકરીતને પણ મલતોછે, અને એ મવાએ કીરીઆ પદથી શખદોની નોડણીમાં ઘણે ઠેકાંણે એ ખંધે ભાશાના કાએદા એકસર ખાછે અથવા તેમાં ઘણોજ જુજ તશવત ધરાવેછે. જંદનાં કીરીઆપ દોની નોડણીમાં અનેક વચન તથા કાલ કેહેવો તશવત કરેછે તે હઠલ પરગટ કરેલો અને ઊપલો દાખલો સરખાવીઆથી માલમ પડેછે, તથા એજ કોઠાઓ ઊપરથી હુમારા વાંચનારાઓને કીરીઆપદમાં જંદ અને સંસકરીતનો મેલાપ માલમ પડી આવશે.

સંસકરીત.	જંદ	
દદામિ.	દધામિ. *	“હું આપું.”
ભરામિ.	ખરામિ.	
વહામિ.	વજામિ.	

એ દાખલો હુમારા વાંચનારાઓ નોશે કે, પરથમ પુરસ એક વચ નનોછે, તે અનેક વચનમાં આ રીતે લખાએછે :

સંસકરીત.	જંદ.
દદમસિ.	દદમમહિ.
ભરામસિ.	ખરામહિ.
વહામસિ.	વજામહિ.

એજ શખદોને દુવીતીઅ પુરસમાં મુકીએ છઈએ:—

એક વચન.		અનેક વચન.	
સંસકરીત.	જંદ.	સંસકરીત.	જંદ.
દદાસિ.	દધાહિ. “તું આપે”.	દદયાત.	દયધયાત.
ભરસિ	ખરહિ.	ભરાત.	ખરાત.
વહસિ	વજહિ.	વહાત.	વજાત.

* આ માફક સંગલે ઠેકાંણે હુમારા વાંચનારાઓએ ધિઆનમાં રાખવું જોઈએ કે જંદના શખદોના મુજરાતી ઉચાર હુમાએ શંગલી જગોએ બોપના કાએદા પરમાંણેજ લીધેલાછે; નહીતો આ “દધામિ” બોલ આપણા લોકોના કાએદા પરમાંણે “દદામે” કરી વંચાશે.

તરતીઆ પુરસમાં મુકીઆથી એ શબ્દો આ રીતે ફેરવાએછે:—

એક વચન.

અનેક વચન.

સંસકરીત. જંદ

સંસકરીત. જંદ

દાદતિ. દધયતિ. “તે આપે.”

દદતિ. દદેનતિ.

ખરતિ. ખરયેતિ.

ભરનતિ. ખરેનતિ.

વહતિ. વજયેતિ.

વહનતિ. વજેનતિ.

પરોક્ષર બોપના ગરંથની તપાસ હુમો આ જગોએ બંધ કરી એછે; એ ગરંથના છેલા ભાગ (કીરીઆપદ) વીશે જંદ અથવા સંસકરીત ભાશાઓની વગર માહીતગારીએ કાંઈખી લરોસો રાખીઆજોગ બોલાસો કરવાને હુમારેથી બનતું નથી. બોપના ગરંથમાં જંદનું સલગ વીઆકરણ દાખલ કીધું નથી, કે જેથી એ કામ બનવાને સહેલું પડે; તે મધે માતરે આઠ જુદી જુદી ભાશાઓને એકખીજા સાથે સરખાવી જોઈએ, તેમાં વીઆકરણના જે ભાગની અગત પડીએ તેહનો એ પરોક્ષરે પુરતો બોલાસો કીધોએ. તોપણ બોપનો ગરંથ ઘેઆન રાખી શીખીઆથી જંદનાં વીઆકરણનો એક મોહોટો ભાગ આપણે હાથ આવે, અને તેજ કાએદાપરથી કોઈ કાબેલ પુરસ બાકીનું વીઆકરણ સમપુરણ કરી શકે તેમાં શક નથી. એ કામસર સંસકરીત ભાશા શીખવાની અગતએ, કાંએકે હુમોએ ઊપર એક કરતાં વધારેવાર જાણ વીઆ મુજબ જંદ અને સંસકરીતનાં વીઆકરણના કાએદા એકખીજા સંગાથે મોહોટો સંબંધ રાખેએ.

પરોક્ષર બોબે “કમપારેટીવ ગરામર” પરગટ કરીઆ પછી પોતાની સોધ આગલ ચલાવીએ, તેમાં સેલટીક તથા મલાહી અને પાલી નેસીઅન ભાશાઓ બાબે તેણે કેટલીએક જાણવાજોગ બોલ કીધેલીએ. તેખીના એ ઘણીએ પોતાના આ ગરંથ સાથે મેલવી દીધી હોએ હવું હુમારા જાણીઆમાં આવીઝાં નથી. હાલમાં ઈંગલંડ મધે નામદાર ઈસ્ટ ઈન્ડીઆ કંપનીના ખરચથી હીંદુઓનો રીગવેદ, કે જેહને કેટલા એક લોકો “રૂગવેદ” કરીને પણ કેહએ તે, ફરીને છપાએએ, તે વીશે

હુવી ખખર મલીછે કે તે માહલા શખદોના ઊચાર કેઈ રીતે કરવા
 • જોઈએ તેહની નીશાનો સાથેની એક નકલ હાથ આવેલીછે, તે અસલ
 ઊપરથી વેદનો એ ભાગ છાપીઆમાં આવશે. એ ખખર સાંભલીને પરો
 ફેસર ખોપે હુવું જાહેર કીધુંછે કે જેમ તેણે ભાશાઓની જોડણી અને
 શખદોનાં મુલ એક ખીખાં સાથે મેલવી આપીઆંછે, તેજ પરમાણે હર
 કોઈ શખદોપર કીએ ઠેકાંણે ભાર મુકીને ખોલવું, અને કીએ ઠેકાંણે
 અલગું ખોલવું, તે બાબેનો સંખંધ સંસકરીત અને ઈંકિનાની ભાશા
 ઓની તપાસ ઊપરથી તે મેલવી આપવાને તર્ફઆરછે; અને રીગવેદ
 નીકલીઆ પછી એ બાબેનું એક પુસતક કાહાડવાની તેણે કબુલાત આપીછે.

[જગત પ૨મી, કીન્જમખર ૧૮૫૨.]

જંદ અને પેહલવી ભાશાઓની બાબતમાં પરોક્ષેસર ફરેડરીક ઈસપીગલે કરેલી સોધ વીશે.

ઈંકિરોપખંડ મધે અને તેમાં અગત કરીને જરમની દેશમાં
 આગલા જમાનાની નામીચી જુખાનો તાજ કરવાની બાબતમાં જે જે
 વીદીઆવાન માણસોનાં નામ હાલ આપણા જાણીઆમાં આવીઆંછે,
 તેઓમાં જરમની મધે એરલાનગનની મદરેઆવાલો પરોક્ષેસર ફરેડરીક
 ઈસપીગલ દુનીઆના કાખેલો વચ્ચે તારીફ લાએક રીતે જાહેર થાએ
 ઓછે. એ ઘણીનું નામ આજ થોડીએક મુદત થાઈ હીંદુસ્થાન મધે
 ઘણીવાર વાપરીઆમાં આવીગિંછે, અને તે પોતાના દેશના પંડીતોમાં
 ઊગમણ પરંતના એલમની બાબતમાં ઘણો નામીચો ગણાએછે. એ
 પરોક્ષેસરે આજ કેટલાંએક વરસ થાએઆં જંદ અને પેહલવી ભાશાની
 બાબતમાં ઘણોજ વખાણવાજોગ અલીઆસ માંડીએછે, અને તેહની
 સોધથી જેખ પાંમેલી ફેટલીએક ખીનાઓ ઈંકિરોપખંડ મધે આજ જુજ
 વરસમાં પરગટ થાઈછે, અને ખીજી જાહેર થવાની વકી રાખીઆમાં

આવેછે. હુમે જોવાથી ખુશી છઈએ કે એ નામીયા પરોક્ષેસરને તેહની તલાસને લગતી બાબતો વીશે મુંબઈના જરતોસતીઓ તથા ખીજા વીદી આવાન શખસો સાથે કાગજ પતરોનો વેહવાર ચાલેછે, તેથી એ ઘણીના હાથથી ખુબી પાંમેલી ઘણીએક મોતેખર ખીનાઓ આપણને હવેપછી મલી આવવાની ઊમેદ થાએછે.

પરોક્ષેસર ઈસપીગલે જંદ અને પેહલવી ભાશાઓ તાજ કરવાના જે ઈલાજો કરવા ધારીઆછે તેહવા ઈલાજો ઈંકિરોપખંડમાં પરસીધ થાએલા આગલ આપણા જોવામાં આવીઆ નથી. એ પરોક્ષેસરનો હવો વીચારછે કે અવસતા જુખાનનાં જે કાંઈ પુસ્તકો આ જમાનામાં સામેત રહ્યાંછે, અને તેઓનો આંકુટીલ ડ. પેરોંએ ઈંકિરોપીઆન વાંચ નારાઓને કીજે ફરેંચ ભાશામાં તરજુમો કીધેછે, તે તરજુમો ભરોસો રાખીઆજોગ નથી; અને આંકુટીલના આધાર ઊપરથી જે લોકોએ અવસતાનાં દફતરો વીશે પોતાની સોધ ચલાવીછે તથા તે ઊપર વીચારો આપીઆછે તે આધાર સંગલો ભુલ ભરેલોછે, વાસતે એ બાબેની તલાસ નવેસરથી કરવાની મોહોટી અગતછે. એ કારણસર પરોક્ષેસર ઈસપી ગલે એક ઘણુંજ માહબારત કામ પોતાને માંથે ખેંચી લીધુંછે, તેમાં તેણે હવો ધારણા રાખીછે કે અવસતાનાં ઘણાંખરાં પુસ્તકો જેહવાં કે વંદીદાદ, વીસપરદ, ઈજશને, ઈતીઆદી, એઓને પુરાની અને સહી ઠેડ વેલી નકલો ઊપરથી ખુદ જંદ હુરશેમાં છાપીને એકવાર તમામ પરગટ કરવાં, અને તેઆરપછી તેજ દરએક પુસ્તક સમજાવવાને કીજે આગલા જમાનાના જરતોસતીઓએ, અવસતાની માંએની સમજાવવાને કીજે, પેહલવીમાં જે સરેહ કીધીછે તે સરેહ સાથેનાં ખીજાં ચોકસ દફતરો પરગટ કરવાં, અને તે પછી એ સંગલાંનો જરમન ભાશામાં તરજુમો આપવો.

એ લલામણુ પરથમ જાહેર કરતી વખતે પરોક્ષેસર ઈસપીગલે “જરમન પુરવ મંડલી” ની નજદીક એક પતર વાંચીઓ હતો, તેમાં તેણે અવસતાનાં પુસ્તકોના નવા તરજુમાની મોહોટી અગત ઘણી મજ ખુતીથી ખતલાવી હતી. એ પરોક્ષેસર હવો વીચાર આપેછે કે અવસ

તાના શ્રેય તરજુમા મધે પેરોંને હાથની જે ખેહુદ ગલતી નજર આવેછે, તે બાબે ઘણા લોકો હુવો વીચાર જણાવેછે કે એ ગલતી પેરોંની પોતાની ખાંમીથી ઊત્પન્ન થાઈતી નહીં; પણ એ શ્રેય ગરંથકારને સુરત મધે જે દસતુરોએ ઈરાનની પુરાતમ જુખાનોની તાલીમ આપી હતી તેઓએ તેહને ભુલમાં નાખીઓ હતો, વાસ્તે તે દસતુરોને માંથે એ ઠપકો નાખવો ઘટેછે. પણ ઈસપીગલ પોતાનું હુવું મત જણાવેછે કે નેરીઓસંગ ધવલે અવસતાના જે ભાગનો સંસકરીતમાં તરજુમા કીધેછે તે તરજુમા ઘણુંકરીને ચોકસ અને અસલ માફક કીધેલોછે, પણ પેરોંનો તરજુમા તેથી ઘણો ફરક ધરાવેછે, અને હીંદુસ્થાનના પારસીઓ નેરી ઓસંગ જેહવી ખરી સતા મુકીને થોડી સદીમાં ભુલમાં પડીઆ હાએ, અને પેરોંને ખોટું સમજાવે હુવું તેહના માનીઆમાં આવતું નથી. ઈસ પીગલ ધારેછે કે પેરોં જે દસતુર પાસે શીખતો હતો તે દસતુરે જંદ લશ્ જોની એક ફરહંગ બનાવીને તેહની ફારસી માંએની પેરોંને લખી આપી હતી, તે ઊપરથી પેરોંએ પોતે વમાસી તથા ગોઠવીને ઈંઝિરોપખંડની ભાશામાં અવસતાનો તરજુમા કરીઓ હતો. પેરોંના નામીયા ગરંથપર એ ઠપકો થોડો નથી, પણ પરોક્ષેસર ઈસપીગલને તે જાહર કરવાની ફરજ પડીછે; તોપણ એ ધુનધી શ્રેયમેને મોહાટી જેહમત અને દરવથી અવસતાનાં દફતરો ઈંઝિરોપખંડમાં પેહલવેહલાં જાહર કીધાં હતાં તે બાબે ઈસપીગલ તેહનાં નામને ઘણી શાખાશી આપેછે.

અવસતાનાં પુસ્તકોની સમજને કીજે તેહનો હુજવારેશ ઈઆને પેહલવી તરજુમા ઘણો અગતનોછે, હુવું ઈસપીગલ લખી જાએછે. એ કાબેલ શખસના જણાવીઆ પરમાણે પેહલવી જુખાનનું પુરાતમપણું ઈરાનના પાહુડોપર કોતરેલી તખતીઓ તથા સીક્કાઓથી પુરવાર થાએછે, અને કેહુછે કે સાસાનીઆન પાદશાહોના વખતમાં ઈરાન મધે એ જુખાન ચાલુ હતી. પરોક્ષેસર ઈસપીગલ જણાવેછે કે અવસતા સમજવાને કીજે પેહલવી તરજુમા અતીસે અગતનોછે, તોપણ તેમાં જુજ ગલતી આવીઆ વગર રહેતી નથી. કેટલેએક ઠેકાણે પેહલવી તરજુમામાં જે વાકીઅ

દાખલ કીધાછે તેહના અસલ અવસતા આપણા જોવામાં આવતા નથી; અને કોઈવાર માંએની પણ ઘણીજ કટંગી અને ગુંછવણ ભરેલી દેખા એછે; તે ઊપરથી હવું ધારીઆમાં આવેછે કે પાંછલના વખતમાં કોઈએ એ તરજુમામાં થોડેએક દેકાણે ફેરફાર કરીને પોતાની તરફથી વધતું આધું કીધેલુંછે.

ઈસપીગલ કેહેછે કે પેહલવી ભાશાની આપણી માહીતગારી જો ઘણી પુખત હોએ તો તવારીખને કીજે તેમાંથી મોહાટી મદદ મેલવવાની આપણને ઊમેદ થાએછે, કાંએકે એશીઆખંડમાં સાસાનીઆનોનું જે બોજોરગ રાજ થાઈ ગએઊંછે તે અંમલમાં એ ભાશા ચાલુ હતી. ઊપલી સંગલી પેહલવી ભાશા વીશે ઇસપીગલ જે કાંઈ બોલેછે તે ભાશાને તે પુરાતમ પેહલવી અથવા હુજવારેશનું નામ આપેછે, અને તે વાતને અત રેના જરતોસતીઓનો વીચાર મલતો આવેછે. પતેત, આફરીન, મીનો ખેરદનો તરજુમો, ઈતીઆદી વીશે ઇસપીગલ લખેછે કે તેહની જુખાન અસલ પેહલવી નથી, પણ સાસાનીઆનોના વખત પછીની હુજવારેશ ઊપરથી તે કીતરતી જુખાનછે. એ વાતનેખી અતરેના દસતુરો મલતા આવેછે, કાંએકે પતેત, આફરીન, ઈતીઆદીને તેઓ પેહલવી જુખાનમાં નાખતા નથી, પણ પાજંદ જુખાન કરીને કેહેછે, અને આપણા લોકોની એ પાજંદ જુખાનને ઇસપીગલે “પારસી” જુખાનનું નામ આપીઊંછે, અને હવું કેહેછે કે પાજંદનો અસલ અરથ એક કેતાખનું નામછે તે નામ પેહલવીની સરેહને લાગુ પડેલુંછે. એ કાબેલ શખસે આપણી પાજંદ (અને તેહનાં આપેલાં નામ પરમાણે પારસી) જુખાનનાં વીઆકરણની એક કીમતી ચોપડી બનાવીછે, તે પુસતક વીશે ઘણાખરા જરતોસતીઓ ખખર રાખતા હોએ હવું લાગતું નથી, પણ તેઓના મજહૂબનાં દફતરોની સમ જને કીજે એ પુસતક ઘણુંજ ઊપીઓગીછે; તે જો ચોક્કસ હોએ તો હીંદુ સથાનના પારસીઓને કીજે તેહનો તરજુમો કરવાની મોહાટી જરૂરછે.*

* જુવો મુંબઈવાલી બરાંચ રાએમ્મલ એશીઆટીક શોસાએટીનાં ૧૬ માં દફતર મધે ૩૧૨'૩ જે મર મીએલ લખેલી ખીનાં.

હુમેએ ઊપર જણાવીગિંછે કે અવસતાનાં દશતરો અસલ જંદ હુશ્શે છાપવા તથા તેહનો પેહલવી તરજુમે અને પછી જરમન ભાશામાં તરજુમે કરવાનું કામ પરોશ્સર ઈસપીગલે પોતાને માંથે લીધુંછે, અને હાલ તેણે વંદીદાદનું દશતર એ રીતે છાપી બાહર કાહાડીગિંછે, અને અવસતાના એક ભાગનો જરમન ભાશામાં કીધેલો તરજુમે પણ તરત નીકલેલોછે. પરોશ્સર ઈસપીગલે શકત જંદ હુશ્શમાં જે વંદીદાદ છપાવીઓછે તેહની એક નકલ હુમારા જોવામાં આવીછે; તેમાં પેહલા ભાગમાં આ સશનાં કદ જેટલા ૧૧૨ સશમાં વંદીદાદની દસ શરગરદ આવેલીછે, અને તેટલીજ ખોજી હદમાં તેહનો બાકીનો ભાગ સમાપત થાએઓછે. એ વંદીદાદ ઘણાજ સોભઈતા અને ચોકસ હુશ્શથી છાપેલોછે, તે જરમન લોકોની છાપવાની કારીગીરીને ઘણું માન આપેછે. અવસતાના જે શકરાઓનો પેહલવીમાં તરજુમે આપેલો નથી, તે સંગલા શકરા પરોશ્સર ઈસપીગલે ચોરસ કાપણીના વલાએઆમાં નાખીને એલાહેદા ખતલાવીઆછે. એ ઊપરાંત એ વંદીદાદ અસલ હુશ્શથી છાપવાનાં કામમાં ચોકસાઈને કીજે પરોશ્સર ઈસપીગલે ઘણીએક મેહનત લીધેલી જોવામાં આવેછે. વંદીદાદના જે ભાગનો પરોશ્સર ઈસપીગલે જરમન જુખાનમાં તરજુમે ખનાવીઓછે તેમાં એ વીદીઆવાન ગરહસથની મોહોટી મોહીતગારી સામેત થાએછે. એ કાબેલ પુરસે જંદ અને પેહલવીનો સંગલો એલમ કોઈ ઊસતાદની મદદ વગર ખુદ પોતાની કોશેશથી અખતીઆર કીધોછે. અવસતાનાં દશતરોનો આંકુટીલ ૩. પેરોંએ શ્રેંચ ભાશામાં જે તરજુમે કીધોછે તે કરતાં ઈસપીગલનો તરજુમે ઘણી તરેહેથી સરશ અને સુધછે તેમાં કાંઈ શક નથી.

પરોશ્સર ઈસપીગલે અવસતાનાં પુસતકો અને તેઓનો તરજુમે કરવાનું કામ શકત માંથે લીધું નથી; તેણે એ પુસતકો માંહથી જરતોસતી મજહુબને લગતી ઘણીએક ખીનાઓપર ઘેઆન આપીગિંછે, અને તે વીચારો જરમની મધે વીદીઆવાંન મંડલીઓનાં દશતરોમાં પરગટ

થાએઆછે; તે માહલી એક બાબત અતરે જાણવાજોગછે. આંકુટીલ ડ. પેરોં જે રીતે અવસતાનો તરજુમો કરી ગએઆછે, તે ઊપરથી લુલ ખાઈને ઈઆ જરતોસતીઓને તેઓના મજહૂમ સંખંધી અંદેશો ઊપ બાવવાને કીજે કેટલાએક ઈંકિરોપીઆનો હવો વીચાર આપી ગએઆછે કે જરતોસતી દીનનાં દશતરોમાં આ દુનીઆની પેદાસની સંકીર્થી મોહાટી બોજોરગી “જરવાન અકરને” ઈઆને બેકીનાર જમાનાને આપેલીછે, અને એ “જરવાન અકરને” માંથી અહુરમજ્દ અને હરેમનની પેદાસ થાઈ હતી. એ ઊપરથી એ વીચાર આપનારાઓ અહુરમજ્દના હાથમાંથી ખોદાતાલાની સંગલી બોજોરગી દુર કરવા માંગેછે, અને તેથી જરતોસતી લોકો જેઓ અહુરમજ્દને સરવે ચીજનો પેદા કરનાર અને બાલાતર ગણેછે, તેઓનું દીલ પોતાનાં મતથી હવો કિલ્લ વીચારો સાંભલીને ઘણો કચવાટ પામેછે. હમારા જે જરતોસતી વાંચનારાઓ આજ દસ વરશની વાતપર મુંબઈ મધે ઈસાઈ ધરમના ઊપાધીઆ અને માજદીઅસનાંનો વચ્ચે ચાલેલી તકરારોથી વાકેશ હશે તેઓને ઈઆદ હશે કે “જરવાન અકરને” અહુરમજ્દ કરતાં ખુલંદછે હવો જે ઠપકો એક ખરીસટીઆન ઊપાધીઆ ડાકટર કિલ્લસને માજદીઅસની દીનપર મુકીઆ હતો તે બાબે અતરે જોશા ભરેલી ભાંજઘડ ચાલી હતી, અને અતરેના જરતોસતીઓએ ઘણી ખાતરી થાએ હવી દલીલોથી ખતલાવી આપીગિં હતું કે તેઓ અહુરમજ્દ કરતાં કોઈ બીજાને સરસ માન આપતા નથી. એ ખોલાસો કીધા છતાં ડાકટર કિલ્લસને પોતાની ચુક કોઈ વેલાએ કમુલ કીધેલી હમારા જોવામાં આવી નથી. પણ હમારા વાંચનારાઓ અચરત થાએઆ વગર રેહ્યો નહી કે અવસતાનાં દશતરોના આધાર ઊપરથી એજ તકરાર આજ કેટલાંએક વરશની વાતપર ઈંકિરોપખંડમાં ચાલી હતી; તેમાં એક તરફ પરોક્ષેસર ઈસપીગલ હતો અને બીજી તરફ ડાકટર શલાટમાંન હતો. ઈસપીગલે પરથમ એ બીનામાં આંકુટીલ ડ. પેરોંની ચુક ખતલાવી હતી, અને હવું જાહર કીધું હતું કે જરતોસતી મજહૂમમાં “જરવાન અકરને” નું નામ ખોદાઈ હક સાથે

લાગુ કીધેલું નથી. એ બાબતમાં અવસતાના સગિથી તકરાર કરવાનોગ
 શખદો આ રીતે આવેલાછે: . . . .
 . . “દયત સપેનતો મેનીકશ દયત જરવાને અક
 રને,” ઈઆને “સપેનતો મેનીઓરા ઈઆને નુરમંદ સાહુમે, ઈઆને
 અહુરમજદે, પેદા કીધું; ખેકીનાર જમાનામાં પેદા કીધું.” ખીબાઓ
 વીઆકરણની ખાંમીથી લખેછે કે ખેકીનાર જમાનાએ સંગલું પેદા કીધું,
 તે ઈસપીગલના જણાવીઆ મુજબ ચુકછે; તેહનો ખરો અરથ એમ
 થાએછે કે સંગલું ખેકીનાર જમાનામાં પેદા થાઈગિં, અને તે અહુરમજ
 દથી પેદા થાઈગિં. ઈસપીગલના એ વીચાર સાથે રૂગવેદ પરગટ કર
 નાર ડાકટર મુલર, તથા અવસતાના રોમન હુદૂશી કોશ સાથેનાં પુસ્તક
 કનો ખનાવનાર ડાકટર ખરાખશ, તથા સંસકરીતનો નામીઓ ઊસતાદ
 ડાકટર રાઠ અને ખીબા કાખેલ પુરસો એકમલતા થાએછે. પરોક્ષેસર
 ઈસપીગલના વીચારની સાંમણે ડાકટર શલાટમાને એક ખીનાં પરગટ
 કીધી હતી, તેમાં તેણે અવસતાનો આધાર લીધેતો નહી, પણ “જરવાન”
 એ નામ પરમેશ્વરનુંછે હેવું બાબલ તથા આરખસતાનના લોકોના
 આગલા મજહુબ ઊપરથી જાહેર કીધું હતું. એ બાબતનો ઈસપીગલે
 ખાતરી ભરેલો ઊતર વાલીઓ હતો, કે બાબલનાં લોકોમાં અથવા
 આગલા આરખોમાં એ નામ ગમે એ રીતે આવેલું હોએ, પણ જરતો
 સતી મજહુબમાં “જરવાન” ને અહુરમજદ ઊપર ખોજોરગી આપી
 નથી, અને તેમાં સગિનો સરદાર અને પેદા કરનાર અહુરમજદનેજ
 ઠેકેલેલોછે. શલાટમાને એ તકરારનો જવાબ આપીઓ નથી. માજદી
 અસની દીનના એક ઘણાજ અગતના કાનુન વીશે પારકાં દેશવાલાઓ
 હાવી હીમત અને મજબુતીથી તકરાર ચલાવે કે જેમાં જરતોસતી
 ઓમાં તેઓનો કખુલેલો એતેકાદ અંતે ખરો ઠડે તે વાતથી ઈગિરોપ
 ખંડના કાખેલો તેઓપર થોડો ઊપકાર કરતા નથી. ઈસપીગલે એજ
 પરમાણે અવસતાના આધાર ઊપરથી આખર જમાનાની બાબતમાં તથા
 ખીબા ખીનાઓ વીશે સમજ આપીછે.

અવસતાનાં દશરો વીશે ઈસપીગલ હવું મત આપેછે કે તે સંગલાં દશરો એકજ જમાનામાં ખનીયાં નથી. ઈજશનેનાં દશરનો પાછલો ભાગ સગીથી પુરાના અવસતાછે, અને વંદીદાદ તે પછીના વખતનોછે, અને ઈજશનેનો પેહલો ભાગ તથા ઈઅશત તેઆરપછીનો ભાગછે. એ મત પારસીઓનાં ધરમ સંખંધી ચાલુ એતેકાદ સાથે મલતું આવતું નથી; પણ ઈસપીગલ અવસતાનાં જુદાં જુદાં દશરોની એખારત ઊપરથી હવો વીચાર ખતલાવો શકેછે. પરોક્ષેસર ઈસપીગલની સોધની કાએનાત મજખુત અને નવાઈ જેહવીછે, અને તેહની ખોહાલી માહીત ગારી ઊપરથી જંદ અને પેહલવી ભાશાની સમજની ખાખતમાં ઈંઝિ રોપખંડના ખીજા વીદીઆવાનોપર તે શેવટે વધારે સોભી નીકલે હવી નીશાણો દેખાએછે.

[જગત પરમી, મેએ ૧૮૫૩.]

જરતોસતી લોકોનાં ધરમ પુસતકો

તથા

એ પુસતકોની ભાષા અને પુરાતમપણું વીશે ની બંધ. †

ખાખ ૧ લો.

જંદ ભાશાની ખાખદમાં.

૧. દખેસતાંન કેતાખનો નામીચો ખનાવનાર મોહોશન શંની પોતાની કેતાખની પેહુલી નજર મધે શેપાસીએ લોકોની હકીકતમાં લખી જાએછે કે આએ દુનીઆમાં આદમીઓની વસતીનો જે દોર હમણું ચાલુછે તેહુની આગમજના જમાનાનાં દોર મધેથી તમાંમ આદમીઓ તારાજ થાએઆ પછી મેહુઆખાદ નામનો એક મરદ તથા તેહુની એક ચોરત એ બંધેનું જોડું સલાંમત રહીકિં હતું, અને તે જોડાં મધેથી આએ ચાલુ દોરને કીજે દુનીઆં મધે આદમીની વસતી ફરીને શરૂ થાઈ હતી. એજ લખનારનાં જણાવેઆ પરમાંણે મેહુઆખાદનું વતન ઈરાન જમીનમાં હતું, અને મેહુઆખાદનાં વંડિશથી આદમીની જે વસતી થાઈ તે વસતી પણ ઈરાન મધે પરથમ એકઠી થાઈ હતી. એજ કેતાખની ખીજી હકીકત ઊપરથી હવી સમજ ઊઠેછે કે મેહુઆખાદી ટોલાનાં લોકોનો પેહુલો મુકાંમ ઈરાનના ઊતર તરફના ભાગમાં હતો.

† “સર જમશેદજી જીજીભાઈ ઇરાનશલેશન ફંડ” ના ઇરસટી સાહેબોએ ઈસવી સને ૧૮૫૬ નાં વરશમાં મુંબઈનાં યુજરાતી વરતમાન પતરો મધે જાહેર ખખર છપાવીને ઉપલાં મથાલાં મધે જણાવેલી ખાખદ ઉપર જે કોઈ જરતોસતી સહીથી સરશ એક રીસાલો લખે તેહુને એ ફંડ મધેથી રૂપ૦૦) નું ઈનામ આપવાનું જાહેર કીધું હતું. એ જાહેર ખખરની સરત મુજબ એ ઈનામ મહુને મળીકેં હતું, અને માહારા એ રીસાલાની ૧૦૦૦ નક્કો એ ફંડને હીસામે સને ૧૮૫૮ માં છાપવામાં આવી હતી, અને તે પછી તેહુની ૧૫૦૦ નક્કોની ખીજી આવડતી એજ શાલમાં મરહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ પેહલા ખારોનેડના ખખરથી પરસીધ થાઈ હતી.

૨. દબેસતાંન કેતાખની ઊપલી હકીકત વીશે ઊગમણ પરાંતના એલમમાં વખણાએલો એલમમાં સર ઊલીઅમ જોનસ આએ રીતે લખેછે કે—“આએ (દબેસતાંન) કેતાખથી ઈરાન દેશની ઘણી પુરાતમ “તવારીખ તથા આદમીઓનાં ટોલાંની વારતાઓ ઊપર મહુને ઘણું “અજવાલું માલુંમ પડેકે, અને જે ખાખતનો પતતો મેલવવાને હું “નાઊમેદ થાતો હતો તે પતતો મહુને એ કેતાખથી મલી આવેઆછે. “એ કેતાખની સતા મહુને ઘણી ભરોશો રાખવાજોગ દેખાએછે, અને “તે ઊપરથી હેવું માલુંમ પડેછે કે ઈરાનનું રાજ દુનીઆમાં સકીથી “વધારે પુરાતમ હતું.”

૩. સર ઊલીઅમ જોનસનો ઊપલો વીચાર પરગટ થાએઆને આજ આસરે ૬૦ વરશ થાએઆંછે; તે પછી આપણાં જમાનાની ચહ ડતી કાખેલીઅતનાં જોરે કરીને ખેએ નામીયા એલમનો પાએઆ ઈકી રોપખંડમાં રચાએઆછે, તેહમાં એક “એકનોલો” નો એલમછે, અને ખીજો “કમપારેટીવ શીલાલો” નો એલમછે. એ ખંધે એલમ એકખીજાને મદદગારછે અને તેઓ એકજ મકસદ ધરાવેછે. “એકનો લો” નાં એલમથી આએ દુનીઆની સપાટી ઊપર જે જે જુદી જુદી જાતનાં લોકો વશેછે, તેઓનાં શરીરની ખાંધણી અને તેહમાં અગત કરીને તેઓનાં મગજ તથા મગજની નીચેનાં હાડકાંઓની ખનાવટ તથા એઆથી દરએક જાતનાં લોકો પરથંમ કહેઆ ટોલામાંથી નીકલેઆછે, અને તે ટોલાનો મુકામ કહેઆ મુલકમાં હતો તે ખાખેની ખાતરી થાએ હેવી હકીકત આપણને જાહેર થાએછે. ખીજા હાથ ઊપર “કમપારેટીવ શીલાલો” નો એલમ પડ્થવીની સપાટી ઊપર રેહેનાર માંણસોની જુદી જુદી ભાશાઓ તપાસેછે, અને એ એલમ જાંણનારાઓ દરએક ભાશાની ખાંધણી તથા વેઆકરણ વીશે તપાસ તથા ચોકસાઈ કરીને તે ભાશા કહી અસલ ઈઆ મુલ ભાશામાંથી નીકલીછે તેહનો પતતો આપણને મેલવી આપેછે, અને તેઓ ખીજું હેવું પુરવાર કરેછે કે આગલા જમાનામાં વસનાર આદમીઓનાં ટોલાં જે અસલ થોડાં હતાં તેઓ

આજ શે'કડો મુલકોમાં અને હુજારો જાત તથા વરણમાં ફેલાઈ ગયે
 આંધે. આએ વાત જાણવાજોગછે કે “એઠનોલોજી” નાં એલમથી
 જે રીતે સાબેત થાએગિછે કે આપણી દુનીયાનાં તમામ લોકોની વસતી
 અસલ છ ઈઆ સાત ટોલાનાં લોકોમાંથી નીકલીછે, તેજ માફકનો સાર
 “કમપારેટીવ શીલાલોજી” નાં એલમથી નીકલેઓછે, ઈઆને જે જે
 જુદી જુદી કોમનાં લોકો તેઓનાં શરીરની તથા મગજની ખનાવટની
 તપાસ ઊપરથી અસલ એકજ ટોલા મધેથી નીકલેલાં આદમીઓ માલમ
 પડેઆંછે, તેજ જુદી જુદી કોમનાં લોકોની ભાશાઓ તપાસેઆથી પણ
 તેઓની ઊતપંતીનું એક થર ઘણુંકરીને માલમ પડી આવેગિછે.
 “એઠનોલોજી” નો એલમ આદમીનાં મગજની ખાંધણી તપાસેછે, અને
 “કમપારેટીવ શીલાલોજી” નો એલમ તેહની ભાશા તપાસેછે, અને પછી
 ખંધે એકમતથી આદમીની નસલ આપણને પુરવાર કરી આપેછે. એ
 ખંધે એલમથી આએ જમાનાની ચાલાકીને થોડું માન મલતું નથી.

૪. દખેસતાંન કેતાખનો મેં જે ઊપર દાખલો ખતલાવીઓછે
 તેહને “એઠનોલોજી” તથા “કમપારેટીવ શીલાલોજી” થી એક રીતે
 ટેકો મલેછે. દખેસતાંન મધે લખેછે કે ઈરાન મધેનાં મેહુઆખાદનાં
 ટોલાથી આએ પૃથવીની સપાટી ઊપર જમાનાનાં આએ ચાલુ દોરનાં
 આદમીઓની વસતી થાઈ હતી. “એઠનોલોજી” તથા “કમપારેટીવ
 શીલાલોજી” સાબેત કરેછે કે ઈરાનના મુલકના ઊતર ભાગમાં આદમી
 ઓનો અસલ એક મુખીઅ ટોલો હતો એ વાત ખરીછે, પણ હાલની
 સોધ પરમાણે હેવું દીશેછે કે જેમ ઈરાનના ઊતર ભાગમાં આદમી
 ઓનો એક મુખીઅ ટોલો હતો, તેમજ પૃથવી ઊપર ખીજા પાંચ
 અથવા છ ટોલા હતા, તે ટોલા અસલ ઈરાની ટોલામાંથી કદાચ નીકલેઆ
 હાએ, પણ તેહની પુરવારી આદમીઓનાં શરીરની ખાંધણી તથા તેઓની
 ભાશા ઊપરથી આજ સુધી મલી આવી નથી.

૫. “કમપારેટીવ શીલાલોજી” આપણને હેવું ખતલાવેછે કે
 આએ પૃથવી ઊપર જે કાંઈ તમામ ભાશાઓ બોલાએછે તથા વપરા

એ છે તથા આગલા વખતમાં વપરાતી હતી તે સંગલી ભાશાઓ સાત મોહોરા ભાગોમાં વેંડ્યાએલી છે—તેઓનાં નામ. ૧, એરીઅન (અથવા હીંદુ-ઈર્ષિરોપીઅન). ૨, તુરાનીઅન. ૩, શીરો અરેખીઅન. ૪, આફ્રીકન. ૫, મલાહી. ૬, ચીનાઈ. ૭, અમેરીકન. એ સાત ભાગો મધેથી બેએ ભાગો (એરીઅન તથા શીરો અરેખીઅન). જરતોસતી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકોની જ'ંદ અને પેહલવી તથા પાજ'ંદ ભાશા સંગાથે સંબંધ રાખે છે. “એરીઅન” ટોલાની ભાશાઓ દુનીઆના સગીથી ચંચલ અને મોહોરાઈ પાંમેલા લોકો વચ્ચે વપરાતી આવી છે. સંસક્રીત, જ'ંદ, લાટીન, ગરીક, જરમન, શલેવાનીક, ગાદીક, શરસી, ઈંગરેજ, ફ્રેંચ, ઈટલીઅન, પોરદુગીજ, ઈશપાનીસ, ગુજરાતી, મરાઠી, હીંદુસતાંની, ઈતીઆદી, એ સંગલી ભાશાઓ એકજ મુલમાંથી નીકલેલી છે, અને તે મુલ “એરીઅન” છે. આપણી પેહલવી અને પાજ'ંદ ભાશાનો ઘણાખરો ભાગ જે શરસી સાથે મલતો આવે છે તે “એરીઅન” ટોલાનો છે, પણ તેઓમાં ઘણાએક શખદો “શીરો અરેખીઅન” ટોલાનાંખી આવેલા છે. પેહલવી અને પાજ'ંદ ભાશાઓ એ રીતે “એરીઅન” તથા “શીરો અરેખીઅન” એ બંધે ટોલા સાથે શું શખખથી સંબંધ રાખે છે તેહનો ખોલાસો આગલ વાંચેઆમાં આવશે. “શીરો અરેખીઅન” ટોલા મધે આરખી, હીખરૂ, ખાલદીઅન, આરમેઈક, અને એ સવાએ શાંમ, આરમ, મીસોપોટેમીઆ, અને તે વગરે ખીબ મુલકોની કેટલીએક ભાશાઓ આવેલી છે.

૬. જ'ંદ ભાશાને ઘણાં લોકો “જ'ંદ અવસતા” તથા “અવસતા” બુખાંન કરીને પણ કહે છે. અબુ બક્ષર મહમદ ખીન જોરરે ઈઅલ્લદ તખરી નાંમનો એક આરખી ગરંથકાર જે ઈસવી દસમી સદીમાં થાઈ ગએઓ હતો, અને જેણે “તારીખે તખરી” નો નામીઓ ગરંથ ખનાવેઓ છે તે ઘણી જરતોસતીઓનાં ધરંમ પુસ્તકોને “અવસતા” તથા “પાજ'ંદ” કરીને લખી ગએઓ છે. “અવસતા” એ શરસી ખોલ છે, પેહલવીમાં તે “અપસતક” કરીને વંચાએ છે. જરતોસતીઓના ઘણા

એક દસતુરોનો હુવો વીચારછે કે “અવસતા”, એ જુખાંનનું નામછે કે જેહનો અરથ ભલી વાંણી અથવા સુખનનો થાએછે, અને જંદ તે જે દસખતથી અવસતા જુખાંન લખેઆમાં આવીછે તેહને કેહછે. દસતુર એદલજ દારાખજ સંજાણાંએ “માંથરેમ” કરીને જંદ ભાશાનાં શખ દનો અરથ “અવસતા” જુખાંન” કરીને કરેલોછે. ખીજા કેટલાએક ગરંથકારો હુવું લખેછે કે—“અવસતા”, તે જરતોસતીઓનાં ધરમ પુસ્તકોની ભાશાનું નામછે, અને “જંદ” નો અરથ શરેહ કરીને થાએછે, જેમકે “અવસતાઓ જંદ” એટલેજ અવસતા તથા તેહની શરેહ. હું ધારૂંછું કે આએ છેલ્લો જણાવેલો અરથ ખરાખરછે, પણ હવડાંના ઘણાખરા ગરંથકારો અવસતા જુખાંનને “જંદ” ભાશાનાં નામથી ઓલખેછે, અને એ ખોલ ઘણો વપરાતો આવેઓછે, તેથી મેં પણ જરતોસતીઓનાં ધરમ પુસ્તકોની જુખાંનને “જંદ” એ નામ આપેકેછે.

૭. “જંદ” એ દુનીઆની અસલ જુખાનો મધેની એક જુખા નછે, અને તેહનું પુરાતમપણું આજ આસરે ૩ થીતે ૪૦૦૦) વરશની હુધવચેનું ધારેઆમાં આવેકેછે. હાલ આ જગતમાં સંસકરીત ભાશા સગીથી પુખત ઇઆને સમપુરાણ ગણાએછે, પણ પરોપ્રેસર ખોપ નામનો જરમન ગરંથકાર જે ઘણી “કમપારેટીવ શીલાલોજી” નો એલમ જાણ નારાઓનો સરદાર કેહવાએછે તે ગરંથકાર જંદ ભાશાને સંસકરીત કરતાં પણ કેટલીએક બાખતમાં વધારે સુધરેલી ગણેછે, અને તેહનું પુરાતમપણું હીંદુઓનાં “વેદ” ની ભાશાની ખરોખરનું ઠેકવેછે કે જેહની મુદત પણ આજ ૩ થીતે ૪૦૦૦ વરશનીછે. જંદ ભાશા સંસકરીતની સાથે ભાઈખંધી અથવા પીતરાઈપણાંનો હક ધરાવેછે, અને “કમપારેટીવ શીલાલોજી” ના એલમથી હુવું સાખેત થાએકેછે કે જંદ તથા સંસકરીત એ ભાશાઓની ઊત્પત્તિ એકજ મુલથી થાઈછે, અને તેજ માફક ઈઝિરોપખંડની સંગલાંથી નામીચી લાટીન અને ગરીક (ઈઝિનાની) ભાશાઓ એજ મુલનો વંકીશછે. લાટીન અને ગરીક ભાશાઓ ઊપ

રથી હવડાંની ઈંગરેજી જીખાંનનો તતવ નીકલેઆછે તે સરવે કોઈને રોશનછે. પણ પરોણેસર ખોપે જે કાએદો આપણને જાહુર કીધોછે તે કાએદો લઈને આપણે જો ઈંગરેજી ભાશા તપાસીએ, અને હરેશની તખ દીલ અથવા ઊચારોનું ફેરફાર થવું, તથા એ પરોણેસરે આપેલો વેચાકરણનો કાએદો આપણે સમજીએ તો આજની ઈંગરેજી જીખા નના અરધાથી વધારે શખદો સંસકરીત અને જંદ ભાશાને મલતા નીકલી આવશે.

૮. હું ધારૂં છું કે આએ નીચે ટાંકેલો શખદોનો કોઠો ગોખીને તપાસેઆથી વાંચનારાઓને કાંઈએક રમુજ મલશે. એ કોઠો સંસકરીત જંદ, અને લાટીન, એ દરએક ભાશાના એકમલતા ઊચાર તથા અર થના થોડાએક શખદો સુંટી કાઢાડીને મેં ઊપજાવીઆછે. ઈરાન દેશની પુરાતમ જંદ, હીંદુસતાંની, સંસકરીત અને ઈંઝિરોપખંડની વખણાએલી લાટીન, હેવી એકખીજાથી હજારો કોશ દુર પડેલાં મુલકોની જીખાંનો એકખીજા સાથે કેહેવી અતલગની સગાઈ રાખેછે, તે વીશે વાંચી વાકેફ થવા સારૂં જે લોકોને પરોણેસર ખોપનો ઊમદા ગરંથ પાઠ કરવાની જોગવાઈ મલતી નથી તેઓને આએ કોઠો તપાસેઆથી કાંઈએક ખોલાસો મલી આવશે. જમાનાનો દોર અને દુર દેશની વેગલાઈને લીધે થાએલા ફેરફારથી જે ભાશા આગલા જમાનામાં એકજ હતી, તેહની આએ જમાનામાં સેંકડો ભાશાઓ થાએલીછે, કે જેઓ સાધારણ રીતે આપણને એકખીજાથી એલાહેદી માલમ પડેછે, તોપણ એ દખ ઈતી જુદી અને ખરેખર એક માંખાપથી પેદાએસ પાંમેલી ભાશાઓ મધેના ફેરલાએક શખદો પોતાની અસલ ખાલેસી આજસુધી સંભાલી શકેઆછે, અને તેજ શખખ ઊપરથી એકજ રીતની સમજ અથવા અરથ ધરાવનારા શખદો જેમ હેઠલ પરગટ કરેલા કોઠા મધે એકખીજા સાથે સંખંધ રાખેછે તેમજ “એરીઅન” ટોલાની ખીજી ભાશાઓ સંગાથે પણ તેઓનો સંખંધછે.

સંસકરીત.	જંદ.	લાટીન.	ચાલુ ગુજરાતી જુખાનમાં અરથ.
પીતર.	પતર.	પાતર.	ખાપ.
માતર.	માતર.	માતર.	માંએ.
પુતર.	પોથર.	પુતમ.	દીકરો.
દુહીતર.	દોગદર.	દુકટર.	દીકરી.
દેવ.*	દેવ.	દીઅસ.	પરમેશવર.
બરાતર.	ખરાતર.	ફરાતર.	ભાઈ.
ડરવર.	ડરવર.	આરખર.	જાહાડપાંન.
પશોસ.	પશકશ.	પીકશ.	પથુ.
વસતર.	વસેથર.	વેસતીશ.	લેખાશ.
દાનમ.	દાતેમ.	દોનમ.	આપવું.
બરતી.	ખરતી.	ફરત.	લઈ જવું.
અસતી.	અસત.	એસત.	છે.
રોય.	રોય.	હુખસ.	રોશની.
મધઅ.	મદેમ.	મોદીઅમ.	વચમાં.
અંતર.	અઈનતર.	ઈનતર.	અંદર.
દંત.	દંતાનો.	દેનતમ.	દાંત.
અંખશ.	અસ.	ઓકુલશ.	આંખ.
પદ.	પાદ.	પેદસ.	પગ.
દખશીણ.	દશચનો.	દેકસતર.	હાથ.

* સંસકરીતમાં ખોદાનાં નામને દેવ કહેછે અને જંદમાં શહેતાંને ઇઆ બુરી ખસલતને એ નામ આપેલું છે તે કસી રીતે અચરત થવાજોગ નથી. એ ફરક હેતુ ખા લાવેછે કે જે લોકો આગલ એક ટોલો થાઈને એકલા રહેતા હતા, અને પરમેશ્વરને “દેવ” નાં નામથી પીછાણતા હતા તેઓ મધથી જે લોકો છુટા પડ્યા, અને પોતાનો જુદો ધરમ પાલવા લાગ્યા તેઓએ તેઓ ખોદાનું નામ પણ જુદું વાપરવા લાગ્યા, અને ખોદાનું નામ જે અસલ દેવ હતું તેહને ખોદાથી ઉલટી ખસલતનું નામ આપેલું. “દેવ” એ શબ્દ રાશીનીમાંથી નીકળેઆછે. સંસકરીતમાં, “દીવ” એટલે પરકાશવું એ મુલકે તે ઉપરથી “દીવો”, “દેવતા”, “દીવસ”, “દેવલ”, (દેવનું ઘેર). અને એ વગરે હવાજ ખીજ શબ્દો નીકળેઆછે.

સંસ્કૃત.	જંદ.	લાટીન.	ચાલુ ગુજરાતી જીખાનમાં અરથ.
મનસ.	મન.	મેનસ.	મન.
ઉપર.	કપરો.	સુપર.	ઉપર.
વચ્ચ.	વો.	વોસ.	તમો.
કચ્ચ.	કઈચ્ચે.	કુચ્ચો.	કોણ.
એક.	અએવ.	હિનસ.	એક.
દુવ.	દુવ.	દુ.	બે.
તરી.	થરે.	તરેશ.	તરણ.
ચતવાર.	ચતવાર.	કતોર.	ચેઆર.
પંચ.	પંચ.	કુચ્ચનક.	પાંચ.
શાશં.	ખસુઅશ.	સેકશ.	છઅ.
સપતં.	હપતં.	શેપતમ.	સાત.
અસતં.	અસત.	આકટો.	આઠ.
નવં.	નવ.	નોવેમ.	નવ.
દસં.	દસ.	ડીશેમ.	દસ.
પરથમ.	પાએરીમ.	પરામ.	પેહલું.
સત.	સત.	સેનતમ.	સોઆ.

૯. ભાશાઓનો એકબીજા સંગાથેનો સંબંધ શકત બોલોના ઉચારથી સાબેત થતો નથી, પણ તેઓમાં એકબીજા સાથેનો વેચાકરણમાં સંબંધ જોઈએ છે તે સંબંધ પરોક્ષર બોલે ઘણીજ ઉત્તમ રીતે ખતલાવી આપેઆ છે. એ બંધે રીતનો સંબંધ તપાસેઆથી ભાશાઓનું પુરાતમપણું અને તવારીખ સોધી કાઢવાનાં કામને ઘણી મદદ મળે છે.

૧૦. મેં લખેલું છે કે “એરીઅન” ટોલાની ભાશાઓનું મુલ અસલ ઈરાન દેશનાં ઉત્તર ભાગ તરફથી નીકલેલું હતું. “જંદ” ભાશાની ઉત્તરપંતી પણ એજ લતા તરફની છે. હવડેના વીદવાંન ઈગિ

રોપીઓનો જંદની અસલ પેદાઓશ બાકટરીઓના મુલકમાંથી થાએલી વીચારેછે, અને “વંદીદાદ” માં એ મુલકને “બખડી” કરીને લખેલું છે, અને બલખ નામનું નામીયું શેહર એજ દેશ મધે આવેલું છે, કે જે શેહર ઈરાની લખનારાઓના જણાવેઆ પરમાંણે ઘણી મુદત સુધી પાદશાહોનું પાએતખત હતું. સંસકરીત ભાશાની ઉત્તપંતી બાકટરીઓના મુલકની દખણ બોરદુમાં ઈઆને હવડાંના અફગાનીસતાંનના મુલકની ઉતર ઉધ તરફ “હીંદુ કુશ” નામના જે પરવતોની હાર લાગેલી છે તાંહાંથી થાએ લી છે. એ રીતે એ બંધે ભાશાઓ એકબીજાની પડોસનાં દેશોમાંથી નીકલેલી છે, પણ તેહની આગમજ તેઓની જડ એકજ હતી તે બાબે હવડાં કસો શંકે રહેઓ નથી.

૧૧. “કમપારેડીવ શીલાલોજી” થી આપણે વાકેફ થાએઆ છે કે જરતોસતીઓનાં ધરમ પુસ્તકોની “જંદ” ભાશાને હીંદુઓના “વેદ” ની. ભાશા સંગાથે અતલગનો સંબંધ છે. “વેદ” મધેની કેટલીએક ખીનાંઓ કે જેહનું રૂપ હવડાંની ચાલુ સંસકરીતમાં મલતું નથી તે રૂપ “જંદ” ભાશાનાં પુસ્તકો મધે આપણા જોવામાં આવેછે, અને તેહનું કારણ એટલુંજ છે કે જંદ જીખાન અને વેદની સંસકરીત જીખાન એક ખીજાને લગતા જમાનામાં ચાલુ હતી, અને તે શમેમાં એ બંધે જીખાન વાપરનારાઓ વચ્ચેના અરસપરસના સંબંધથી હવો મેલાપ ઉત્તપન થાએઓ હતો. સંસકરીત ભાશા કે જેમાં પરથમમાં “વેદ” લખાએઓ હતો અથવા બોલાતો હતો તે ભાશા હવડેના ચાલુ સંસકરીત જાણનારા ઓને સમજવાને ઘણી કઠણ પડેછે. “વેદ” ની જીખાન જે જમાનામાં ચાલુ હતી તે વખતમાં એ ભાશા બોલનારા લોકો “હીંદુ કુશ” નાં પાહડો છોડીને હીંદુસ્તાંન ખાતે આવી વસેઆ હતા નહી. હીંદુસ્તાંન મધે આવેઆ પછે હીંદુઓના નામીયા ધારા બાંધનાર મનુએ પોતાનાં પુસ્તકો લખેઆં હતાં, તેઆરપછે માહુબારથ નામનો ગરંથ લખાએઓ હતો, અને તે પછે રાંમાઓણ લખાએગિં હતું. એ પુસ્તકો જે જુદા જુદા જમાનામાં લખાએઆં હતાં તેહની સંસકરીત ભાશા એકબીજાથી

કેટલોએક ફરક ધરાવેછે, અને મેં આગલ લખેલો છે તેમ હવેના ચાલુ સંસકરીત જાણનારને “વેદ” ની સંસકરીત સમજવી ઘણી મુશ્કેલ પડેછે.

૧૨. જંદ લાશામાં પણ “કમપારેટીવ શીલાલોલ” જાણનારાઓ હેવીજ રીતનો જમાનાથી બનેલો ફેરફાર ખતલાવેછે. તેઓ કેહેછે કે જરતોસતીઓનાં ધર્મ પુસ્તકો મધેનું એક પુસ્તક કે જેહને “ઈજશને” કરીને કેહેછે તેહના (૨૮) માં હા થીતે (૭૨) માં હા સુધીના ઘણાખરા ભાગની લાશા સંગલ્લાંથી પુરાતમછે, અને એ ભાગ મધેની કેટલીએક ખીના શલોક અથવા ખેતની મીસાલે લખેલી માલુમ પડેછે. “વંદીદાદ” નામનાં પુસ્તકની લાશા એથી ઊતરતું પુરાતમપણું રાખેછે, અને ઈઅશત, તથા નીઆએશ તથા ઈજશનેનો પરથમનો ભાગ એ પછીના વખતનાં બનેલાંછે. જંદ લાશામાં લખાએલાં પુસ્તકો એકખી જાથી ચડડતા ઊતરતા જમાનામાં લખાએલાંછે હવે જે વીચાર “કમપારેટીવ શીલાલોલ” ના જાણનારાઓ આપેછે, તે ઊપરાંત “વંદીદાદ” ની ખીલ પરગરદ મધે તેહને લગતો એક એસારો આપણા જોવામાં આવેછે, કે ઈરાન દેશ મધે પાદશાહ ગોસતાસપનાં વખતમાં પેગંબર જરતોસતે જે મજહુબ આલમનાં લોકો પાસે કબુલ કરાવેઓ હતો તે મજહુબ પાદશાહ જમશેદે પણ પોતાના વખતમાં આએ દુનીઆં મધે ચલાવેઓ હતો.

૧૩. જરતોસતીઓનાં ધર્મ પુસ્તકોના જમાના પછેની જંદ લાશાની નીશાંણ જે સંગલાથી પાછલનાં જમાનામાં વપરાએલી જોવામાં આવેછે, તે ઈરાન મધે પાહાડો ઊપર કોતરી કાઢાડેલી તખતીઓની લાશાછે, કે જે તખતીઓ સેકંદર રૂમીની આગમજ ૧૫૦ થીતે ૩૦૦ વરશની વચ્ચેનાં અઈઆંમમાં કોતરાઈ હતી. એ તખતી ઊપર કોતરેલા હુકુમેને ઈરાની “કીઊનીશરમ” અથવા ખીલારોકા હુકુમ કરીને આપણે કહીએછે, અને તે મધેની લાશા જંદછે હવું હવડાં મુકરર થાએલુંછે. એ તખતીઓની જંદ લાશા અને જરતોસતીઓનાં ધર્મ પુસ્તકોની જંદ લાશા વચ્ચે જે ખોહાલો ફેરફાર પડેલો જોવામાં આવેછે, તેલ્લો ફેર

શર એ પુસ્તકોની પોતપોતા વચેની ભાશામાં પડેલો નથી, પણ હવું ધારે આમાં આવેછે કે ખીલારોકી તખતીઓ ઊપર કોતરેલી જંદ જીખાન આજ સુધી કરેલી તપાસથી મનમાનતી રીતે નકી થાઈ નથી, તે નકી થાએઆ પછી ધરમ પુસ્તકોની જંદ ભાશા સાથે એ તખતીઓની જીખાનને જે લાંખી જીદાઈ પડેલી દેખાએછે તે જીદાઈ કદાચ ઘણી ઓછી માલમ પડશે.

૧૪. વેદની ભાશા સાથે જંદને જે સંબંધે તેથી અને એ બંધે ભાશાનાં દશ્તરોનાં વાકીઅરૂપ એકબીજાને મલતાં આવેછે તેથી જંદનું પુરાતમપણું તેહની ખરોખરનું સાબેત થાએછે, અને તે ઊપરાંત એ ભાશાની ખુજોરગી માનવાના આપણી પાસે ખીજા કેટલાએક શખખોછે. પુરાંણી ભાશાઓનાં દશ્તરો મધે જે કાંઈ ખીનાંઓ અથવા હકીકત લખેલી હોએ તે હકીકતની ખારીકીથી તપાસ કરેઆથી તે દશ્તરો કીઆ જમાનામાં ખનેલાં હોએછે તે ઊપર ખેઆલ કરવાની આપણને જોગ વાર્ધ મલી આવેછે. જરતોસતીઓનાં જે કાંઈ ધરમ પુસ્તકો જંદ જીખાનમાં લખેલાંછે તે સેકંદરની આગમજના જમાનામાં ઈરાન મધે પાદશાહ ગોસતાસપ અને તેહનો ખેટો અસપ્રંદીઆર થાઈ ગએઓછે, તેઓના વખતનાં અથવા તે આગમજનાં અઈઆંમમાં લખાએલાંછે હવું એ પુસ્તકો મધે જણાવેલી તવારીખ ઊપરથી જાહેર થાએછે. જંદ ભાશાની કેતાખો મધે જે કાંઈ ઈરાની પાદશાહોનાં નામો આવેલાંછે તે મેં થોડી એક મેહેનત લઈને ચુંટી કાઢાડેઆંછે. એ કેતાખો મધે પેશદાદીઆંન તથા કીઆંની તખક્કાના કેટલાએક પાદશાહોના નામછે, પણ તેમાં પાદશાહ ગોસતાસપ અને તેહનો ખેટો અસપ્રંદીઆર એઓના જમાના પછીના એકુખી પાદશાહનું નામ જોવામાં આવતું નથી. એ દશ્તરો મધે ઈરાનની પેશદાદીઆંન તખક્કાની પાદશાહીના વખતનાં પાંચ નામ, તથા કએઆનીઆંન પાદશાહોનાં ચેઆર નામ, તથા તુરાની પાદશાહોનાં ખેએ નામ મલી આવેઆંછે, અને તેહની વીગત નીચે લખેઆ પરમાણેછે—હાશીઅંગોહો, ઈમો, દાહાકો, થરેતનો, નોતરીઆંનો, કઝીએ, હાશરૂએ, વીસતાસપ, અસપાઈઆદો જરેવરશ, ફરંગહુરેશ, એરેજદેધશચેમ.

૧૫. એ મધેનું પેહેલું નામ “હાશીઅંગોહા” એ પેશદાદીઆંન ટોલાના ખીજા પાદશાહ “હાશંગ” નું નામ છે. ખીજું નામ “ઈમો” એ નામીયો પાદશાહ “જમશેદ” છે. એ નામ “ઈઅમ” કરીને પણ વંચાએ છે, અને હાલમાં આપણે જે રીતે “ઈઆતરા” એ સંસકરીત શબ્દને ચાલુ જીખાનમાં “જાતરા” કરીને ખેલીએ છે, તેજ માફક “ઈઅમ” એ નામ તખ્તદીલ થાઈને “જમ” કરીને વંચાએગિં તથા વપરાએગિં છે. જાણવું જે જમશેદનાં નામના પાછલા ભાગમાં “શીદ” અથવા “શેદ” કરીને જે છેડો છે તે માતરે એક ખેતાખ છે, અસલ નામ ફક્ત “ઈઅમ” કરીને હતું જે પાછલથી “જમ” કરીને વંચાએગિં છે. તરીજું નામ “દાહકો” એ ઈરાનના જીલમગાર પાદશાહ “જોહાકનું” નામ છે, તેહના ઊચારનો ફેરફાર સેહલાઈથી સમજ પડે છે. ચોથું નામ “થરેતનો” છે કે જે “થરેતુન” કરીને પણ વંચાએ છે, અને એ છેલ્લાં જણાવેલાં નામ ઊપરથી આપણે “ફરેદુન” કરીને ખેલીએ છે. જંદમાં ફરેદુનના ખાપનું નામ “આથવીઆંન” કરીને લખેલું છે, શરસી તવારીખમાં તેહને “કાવીઆંન” કરીને કહે છે. પાંચમું નામ “નોતરીઆંનો” છે કે જેહને ઈરાનના શાહેરો પેશદાદી આંન તખ્તજાના છેલા પાદશાહ “નોદર” ને નામે ઓલખે છે. કીઆની ટોલાના પાદશાહોનાં ઊપલાં એઆર નામો મધેનું પેહેલું નામ “કઝિએ” કરીને છે તેહને પાછલા જમાનામાં “કઝિશ” નાં નામથી ઓલખતા હતા. ખીજું નામ “હાશરૂએ” છે, એ નામમાં પેહેલા હરફ “હા” ની તખ્તદીલ થાએઆથી તે “ખોશરૂએ” કરીને વંચાએ છે, અને ઈરાનના કીરતીવાંન પાદશાહ “કએખોશરૂ” નું એ નામ છે. એ નામની આગલ જે “કએ” કરીને શબ્દ છે તે માતરે કએઆની પાદશાહનો ખેતાખ છે, જેમકે કએકઝિશ, કએગોસતાસપ, કએ ખુમન, ઈતીઆદી. ઈરાનના લોકો એ નામને “કએરૂશ” કરીને કહેતા હતા, તે ઊપરથી હાલના ઈંગરેજો “શાએરૂશ” અથવા “સાએરસ” ખેલે છે. તરીજું નામ “વીસતાસપ” છે, તે પાદશાહ ગોસતાસ

પનું નામ છે કે જેહની પાદશાહીના વખતમાં હજરત જરતોસતે “જંદ
• અવસતા” નાં ઘણાંખરાં દશતરો પરસીધ કીધાં હતાં, અને ઈરાનમાં માજ
દીઅશની દીન ચાલુ કીધી હતી. એ પાદશાહને ઈગિનાની ગરંથકારો
“હાઈસતાસપીસ” કરીને લખી ગએલા છે. કએઆની ટોલાનું એથું
નામ જે જંદમાં, “અસપાઈઆદો જરેવરસ” કરીને વંચાએ છે તે ગોસ
તાસપનાં ખેટા અસપંદીઆરનું નામ છે કે જેહને કેટલાએક ગરંથકારો
“જરીર” ને નામે પાણુ પીછાંણે છે. એ જંદ નામ મધેના પેહલા ભાગ
“અસપાઈઆદો” ઊપરથી આપણી તરફનાં લોકો “અસપંદીઆર”
અથવા “અસપંદીઆર” કરીને કહે છે. ઈગિનાની લોકોએ એ શાહુબ
દાનાં નામના પાછલા ભાગ “જરેવરસ” ઈઆ “જરીર” ઊપરથી
પોતાના ગરંથોમાં તેહને “જરસીસ” કરીને લખેલા છે. હવે તુરાની
પાદશાહોનાં ખેએ નામ મધેથી પેહલું નામ “શરંગહરેશ” કરીને છે, અને
તેહલા ખાપનું નામ “તુરીઆ” કરીને લખે છે. એ શખસ “તુર” નો
ખેટો “અશરાસીઆખ” છે. શાહુનામાં ઊપરથી આપણા જોવામાં
આવે છે કે “અશરાસીઆખ” ની એક ખેટી જે પાદશાહ કએખસરૂની
માએ થાતી હતી તેહનું નામ “શરંગહરેશ” કરીને હતું, પાણુ એ રીતે
ઈરાની ગરંથકારોની તવારીખમાં ખાપની સાથે ખેટીનું નામ શું શખ
ખથી ગુંચવાઈ ગીઝિં છે તેહની મહને સમજ પડતી નથી. ખાકીનું
નામ “એરેજદેઅસપેમ” જંદમાં છે, તે શરસી ગરંથકારોના “અરબા
સપ” સાથે મલતું આવે છે. એ પાદશાહ જરતોસતી મજહૂબનો શતરૂ
હતો તેહને અસપંદીઆરે લડાઈ કરી જેર કીધો હતો.

૧૬. ઊપલાજ પાદશાહોનાં નામ જંદ ભાશાનાં દશતરો મધે
જોવામાં આવીઆથી એ દશતરોનો જમાનો આપણને માલમ પડી
આવે છે, અને તે ઊપરાંત એ દલીલને એ દશતરો મધે જે જે મુલકો તથા
શહેરોનાં નામો આવેઆં છે તે ઊપરથી ટેકો મલે છે. ખોદાએતાલાએ
આદમીઓની પરવરશીને વાસતે જે શહેરો અથવા મુલકોને આખાદ
કીધાં હતાં તેહવાં સોલ મકાનોનાં નામ “વંદીદાદ” ની પેહલી પરગરંદ

મધે આપણા વાંચવામાં આવેછે. એ નામ આએ રોતેછે—૧, એરીએ નેમ. ૨, સોગદો. ૩, મોરો. ૪, ખખદી. ૫, નીસય. ૬, હરોપુ. ૭, વેએકેરેત. ૮, ઊરવ. ૯, ખનેનત. ૧૦, હરખઈતી. ૧૧, હેતુમત. ૧૨, રધ. ૧૩, ચખર. ૧૪, વરેન. ૧૫, હપતડીંદુ. ૧૬, રંધહ. એ મધેનાં પેહલાં નામ “એરીએનેમ” ને પેહલવી લખનારાઓ “ઈરાન” નો મુલક કરીને લખેછે, પણ હવડાંના વખતના ઈરાન દેશનાં કીઆ ભાગને આગલા વખતનાં “ઈરાન” નું નામ લાગુ પડતું હતું તે ખાખે એ લખનારાઓથી ખરોખર ખોલાસો મલતો નથી. મેજર રાલીનસન (જે હવડાં કરનલ સર હેનરી રાલીન સનનાં નામથી ઓલખાએછે તે ઘણી) હવું ધારેછે કે હાલનાં ઈરાન મધે “અરદેલન” નામનો જે પરાંત આવેલોછે, તે પરાંત તથા તેહને લગતી આવેલી જમીનને આગલા ઈંઝિનાનીઓ “મીડીઆ” કરીને કહેતા હતા, અને તે “મીડીઆ” દેશને જંદમાં “ઈરીએનેમ” કરીને લખે લુંછે. મેજર રાલીનસનનાં એ મતને ખેએ ગરંથકારોથી ટેકો મલેછે. મોંસીઓ કાટરેમેર નામના એક શ્રેય ગરંથકારે ઘણીએક મેહનત લેઈને હવું ખતલાવી આપેઝિંછે કે અરમાંની લોકોની લખેલી સંગલી તવારી ખોમાં જાંહાં “એરીરી” અથવા “અઈરાન” કરીને જાખજા આવે લુંછે, તે નામ “મીડીઆ” દેશનુંછે. હીરોડોટસ નામનો ઈંઝિનાની ગરંથકાર એક ઠેકાંણે લખેછે કે “મીડીઆ” ના લોકોને આગલા વખતમાં “એરીરી” કરીને કહેતા હતા. એ તરણે ગરંથકારોની સતા ઘેઆંનમાં લેતાં “એરીએનેમ” એ નામ હવડેના આખા ઈરાનના મુલકને લાગુ પડતું હતું, અને ઈંઝિનાનીઓનું “મીડીઆ” પણ એજ હાલની અંદર આવેલું હતું હવું માંનવાને આપણને હરકત દીશતી નથી. એ ઊપરાંત સ્ત્રેખો નામનો ઈંઝિનાની ગરંથકાર લખી જાએછે કે “મીડીઆ” તથા ઈરાનના લોકોની ભાશા લગભગ એકજ હતી. ખીજું નામ “સોગદો” છે તે હવડેનું “અલસોગદ” અથવા “સોગદીઆનાં” ધારેઆમાં આવેછે. તરીજું નામ “મોરો” છે તેહને પેહલવીમાં “મરવ”

કરીને કહે છે. એ ખોરાસાનના મુલકનો એક ભાગ ધારેઆમાં આવે છે. 'એથુ' નામ "ખખદી" છે, તે આગલ જણાવેઆ પરમાણે "ખાકતરીઆ" અથવા "ખલખ" નું નામ કહે છે. પાંચમું "નીસય" તે પણ હવડેના ખોરાસાનના મુલકનો એક ભાગ છે. છઠું "હરોયુ" તે હવડાંના ઈરાન તથા આફઘાનીસતાંન વચ્ચેનો મુલક ધારેઆમાં આવે છે. સાતમું "વેએ ફરેત" તે આફઘાનીસતાંનનાં મુલકનો કેટલોએક ભાગ છે. આઠમું "ઊરવ" તથા નવમું "ખનેનત" તથા દસમું "હરખઈતી" એ મુલક કાના મુકામો વીશે સમજ પડતી નથી. અગીઆરમું "હુતુમત" એ "સીસતાંન" નો મુલક છે. બારમું "રઘ" તે "રેએ" શેહર અને તેહની આસપાસના મુલકનું નામ છે. તેરમું "ચખર" તેહને પેહલવી લખનારાઓ "ચીન" કરીને લખે છે, અને હવડાંની "ચીનાઈ ટારટરી" નો તે એક ભાગ ધારેઆમાં આવે છે. ચત્તીસમું "વરેન" એમાં પાદશાહ ફરેહુનનો જન્મ થાએલો લખે છે, અને તેહનો મુકામ ઈરાનના દખણ ભાગમાં ધારેઆમાં આવે છે. પંદરમું "હપતહીંદુ" તે હીંદુસ્થાનના મુલકનું નામ છે. "વંદીદાદ" માં લખે છે કે હીંદુસ્થાન સંગલાથી મોહોટો અને નામીયો મુલક છે. સોલમું "રંધહ" તેહને શાંમનો મુલક ધારે છે.

૧૭. ઊપલા સોલ મુલક મધે એકબી હેવા મુલકનું નામ "વંદી દાદ" મધે આવેલું નથી કે જે મુલકો દુનીઆની નજરમાં પાદ શાહ ગોસતાસપના જમાનાની પછી હસતીમાં હતાં. ગોસતાસપના વખત પછી થોડી મુદતે સેકંદર પેદા થાએઓ, અને તેણે ઈફ્રીનાનથી તે હીંદુસ થાંન સુધીની સંગલી જમીન પોતાને તાબે કીધી, અને તેહનાં ગુજરવા પછી એ જમીનમાં ઘણાંએક નામીયાં રાજપાટો ઊભાં થાએઆં તથા લાંમબી મુદત સુધી ચાલેઆં, પણ તે માહેલાં પાછલા જમાનામાં ઊભાં થાએલાં એકબી રાજનું નામ જરતોસતીઓનાં જંદ ભાશામાં લખેલાં પુસ્તકો મધે જોવામાં આવતું નથી. વાસતે એ શખખ ઊપરથી તથા ગોસતાસપ અને અસફંદીઆર પછીના કોઈબી પાદશાહનું નામ એ પુસ્તકો મધે આવેલું નથી તે ઊપરથી આપણને ભરોશો મલે છે કે એ દ્ર

તરો ગોસતાસપની પાદશાહીનાં વખત પછે બનેલાં નથી. એ શાખશો સાથે જેઆરે આપણે જરતોસતી ધરમની ઊતપંતીની તવારીખ સર ખાવીએછે તેઆરે આપણા જોવામાં આવેછે કે જંદ ભાશાનાં દશ્તરો મધેની ખીના અને એ ધરમની તવારીખ એકબીજા સાથે મલતીછે.

૧૮. જંદનાં દશ્તરો મધેથી તે જમાનાના લોકોની હાલત આપણને માલમ પડેછે તે ઊપરથી પણ આપણા જોવામાં આવેછે કે જે વખતમાં એ પુસ્તકો પરસીધ થાએઆં હતાં તે જમાનો સુધરાઈની શરૂઆતના વખતથી ઘણા દુર હતો નહી, અને એ દશ્તરોની મદદથી ઈરાનીઓની જે હાલત આપણને દેખાએછે તે વાત આપણી ખાતરી કરી આવેછે કે એ દશ્તરો ઘણા પુરાણા વખતમાં બનેઆં હતાં. એ બાબેનો વધારે ખોલાસો આગલ વાંચેઆમાં આવશે.

૧૯. કહેછે કે પેગમખર હજરત જરતોસતે પાદશાહ ગોસતાસપના વખતમાં ઈરાનીઓ પાસે માજદીઅશની દીન કબુલ કરાવી હતી તેઆરે તેણે જે કાંઈ “જંદ અવસતા” નાં દશ્તરો જાહેર કીધાં હતાં તેહના એકવીસ ભાગ અથવા નુસક હતા.† પણ જેઆરે ઈરિનાનના પ્રતેહમંદ પેહલવાંન સેકંદરે ઈરાનનું રાજ લીધું, અને કએઆંની પાદશાહી તારાજ કીધી તે સમેમાં એ સંગલાં દશ્તરો પરાગંદે થાઈ ગએઆં, અને તે મધેનું એક દશ્તર “વંદીદાદ” અને બીજાં જુજ પુસ્તકો કે જે બંદગી કરવાનાં કામમાં આવતાં હતાં, તે માતરે સલાંમત રહેઆં. એ વાત માનવાજોગ દીશેછે, કારણ એજે એ પરાગંદે થાએલાં દશ્તરો મધેનાં કેટલાંએક દશ્તરો જેવાં કે “વીસતાસપ” નુસક તથા “હાદોખત” નુસક તથા “દાંમદાદ” નુસક એવોનો થોડોએક ભાગ હીંદુસ્થાન તથા ઈરાનના જરતોસતીઓ પાસે આજસુધી સલાંમત રહેઆછે, તથા એ

† એ નુસકનાં નામ ફારસી કેતાબોમાં આએ રીતે આપેલાંછે—૧, સતુગરદ. ૨, વેહસત માંથરે. ૩, ખગ. ૪, દાંમદાદ. ૫, નાવર. ૬, પાંજુમ. ૭, રતથતાઈ. ૮, ખરમ. ૯, ગોશેશરૂખ. ૧૦, વીસતાસપ. ૧૧, દાદ. ૧૨, જુદારમ. ૧૩, અસફંદ. ૧૪, ખગાંત. ૧૫, બીઆદામ. ૧૬, દવાશરૂખ. ૧૭, આશકારમ. ૧૮, હુસપદાંમ. ૧૯, વંદીદાદ. ૨૦, હાદોખત. ૨૧, ઈમ્મથત.

સવાએ ખીજા નુસક મધેના અવસતાના પ્રકારાઓ દીનને લગતી ખીજા ફેતાખોમાં ગવાડી દાખલ ઊતારી લીધેલા આપણા જોવામાં આવેછે.

૨૦ જરતોસતીઓ પાસે જંદ ભાશામાં લખેલાં પુસ્તકો હાલમાં જે મોજુદછે તે હેઠલ જણાવેઆ પરમાણેછે.

૧. વંદીદાદ	} એ તરણ દફતરોને એકંદર કરીને “વંદીદાદ સાદે” નું નામ આપેલુંછે.
૨. ઈજશને.	
૩. વીસપરદ.	
૪. વીસતાસપ નુસક.	હેની આઠ પરગરદ સલાંમતછે.
૫. હાદોખત નુસક.	હેની તરણ પરગરદ સલાંમતછે.
૬. દાંમદાદ નુસક.	હેની તરણ પરગરદ સલાંમતછે.
૭. ઓગમદેઆ.	
૮. ખોરદેહ અવસતા.	
૯. ઈઅશતોનું દફતર.	

• “વંદીદાદ” ને પેહલવીમાં “જુદદેવદાદ” કરીને કહેછે, અને તેહનો અરથ હોવા થાએછે કે બદીનો નાશ કરવાને સાડું આપેલું પુસ્તક. “ઈજશને” હોનો અરથ ખંદગી અથવા આરાધનાંનો થાએછે, “વીસપરદ” એટલે જે તમાંમ સરદારો અથવા તમાંમ સરદારોની આરાધનાનું પુસ્તક. “વીસતાસપ નુસક”, “હાદોખત નુસક”, “દાંમદાદ નુસક”, “ઓગમદેઆ” એ જુદા જુદા નુસકના ભાગોછે. “ખોરદેહ અવસતા” હોને નાધલા અવસતા પણ કહેછે તે અને “ઈઅશત” એ ખંધે ખંદગી કરવાનાં પુસ્તકોછે. “વંદીદાદ”, “વીસતાસપ નુસક”, “હાદોખત નુસક”, “દાંમદાદ નુસક” અને “ઓગમદેઆ”, એ સંગલાં પુસ્તકો મધે જરતોસતી ધરમની કીરીઆઓનું ખેઆંન તથા સપાઈ અને પવીતરાઈ વાપરવા તથા જરતોસતી ધરમ જાલવવા ખાખેનાં ઘણાંએક પ્રમાંનો આવેલાંછે, અને તેમાં કોઈ કોઈ ઠેકાંણે ખોદતાલાને માનવા તથા પરહેજગારીથી રોહવા તથા નીતીના મારગથી ચાલવાની સુચના અને એ વગેરે જુદી જુદી ખાખદો પણ જણાવીછે. અને એ સવાએ એ પુસ્તકો મધેની ખીજા હકીકતો ઊપરથી ઈરાન દેશની ફેટલીએક તવારીખ તથા તે જમ્

નાના લોકોની હાલત તથા ચાલચલાણથી આપણે વાકેફ થઈએ છઈએ. “ઈન્શને”, “વીસપરદ”, “ખોરદેહ અવસતા”, અને “ઈઅશતો” નું દષ્ટર એ સંગલાં ખંદગી કરવાનાં પુસ્તકોછે, તેઓમાં દીનની કીરી આનું ખેઆન ઘણું જુજ જોવામાં આવેછે, પણ તેઓમાં નીતીની ખાખ દોનો ભાગ ઘણોછે. ખોદતાલાની ભકતી કરવાની જરૂરીઆત, ગુજરેલાંઓને ઈઆદ કરવાની અગત, નેકીની તારીફ, ખદીનો ધીકાર, ઊદીઓગ કરવાની ખુજોરગી, નેક કાંમો પછવાડે કોશેશ કરવાની મરદ અને ઓરતોની ફરજ, અને હુવીજ ખીજ ખાખદોનાં ફરમાંનોથી એ દષ્ટ તરોનો મોહાટો ભાગ રોકાણેલોછે. એ દષ્ટરો મધેથી પણ ઈરાન દેશની ફેટલીએક પુરાતમ તવારીખ અને તાંહાંના લોકોની હાલત આપણને માલમ પડેછે.

૨૧. “વંદીદાદ”, “વીસતાસપ નુસક”, “હાદોખત નુસક”, “દામદાદ નુસક” અને “ઓગમદેયા” એ દષ્ટરો મધે જરતોસતી ધરમની કીરીઆઓનું ખેઆન તથા પવીતરાઈ વાપરવા તથા જરતોસતી ધરમ જાલવવા ખાખેનાં જે ફરમાંનો આવેલાંછે તેહના આધાર ઉપરથી હાલના જરતોસતીઓ ઘણુંકરીને ચાલેછે. એ કીરીઆઓ કરવાનું તથા પવીતરાઈ જાલવવાનું ખેઆન કોઈ વેલાએ ઘણું લંખાંણથી આવેલુંછે પણ તેઓની મોરાદ ઘણી સારી દીશેછે. માણસ ઈઆ જાનવરો ગુજરેઆ પછે તેઓનાં મુરડાંને કોઈએ અડકવું તથા તે મુરડાંને લાગેલી ચીજો વાપરવામાં લાવવી નહી, એ ખાખદની એ પુસ્તકોમાં મજબુત મનાઈછે. જમીન તથા પાણીની જગા અને નેહરોને તથા આતશને નજીસાઈથી દુર રાખવાનું તથા જમીનના ખાડા પુરવાનું તથા ખેતી વાડી કરવાનું એ સંગલાં કામોને ઘણાં તારીફલાએક ગણેઆંછે. ખીખાં તમામ જાનવરો કરતાં કુતરો અથવા “સગ” નો દરજ્જો એ પુસ્તકો મધે ઘણો સરશ કીધોછે, અને ફેટલેએક ઠેકાંણે માણસોના દોસત તરીકે તેહને માણસની ખરોખરનો હક ધરાવનાર ગણેલોછે. માણસને દાઢવા તથા ખાલવાનું કામ એ પુસ્તકો મધે ગુનાહ ભરેલું ઠેકેડાંછે. ખદનને

આથી શું પરીણામ નીપજશે તે વીશે એજ જગોએ હવું લખેછે કે, આરતો “નેક વમાશનારી” છે તેથી “જેમ મરદમાં તેમજ આરતોમાં” લલાઈ જાહેર” થાશે.

૨૩. જંદનાં સંગલાં પુસ્તકો મધેની હકીકત ધેઆંનમાં લઈને તથા તે મધે જણાવેલી સંગલી મીતીની ખાખદો સારીપકે તપાસીને તે ઊપરથી આંપણે હીમતથી કહી શકીએછે કે એ દશતરો મધે માણસોને નેક મારગે રાખવા તથા ચલાવવાની મોરાદથી જેહવી સુચના કરેઆમાં આવીછે તે કરતાં દુનીઆના હાલના ઈઆ આગલા વખતનાં કોઈબી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકો ઈઆ ખીજાં પુસ્તકોમાં વધારે સરશ સુચના નથી. જંદનાં દશતરો મધે આપણા જગત કરતા સાહુખને હરેક રીતે માનવાની તથા તેહની લક્તી કરવાની મજબુત તાકીદ શરમાવેલીછે, એટલુંજ નહી, પણ તે મધેની ખતાવેલી તથા તારીફ કીધેલી નીતી હવીછે કે જેથી દુનીઆં મધે આદમીઓનો તથા તેઓનાં સુખ સંપજનો તથા લાઈખંધીનો તથા પીઆર અને મોહાખતનો તથા ખીજાં લલાં કામોનો વધારો થાએઆ વગર રેહ નહી. નેક ખોલવું, નેક કરવું, અને નેક વમાસવું, એ “જંદ અવસતા” નાં ધરમ પુસ્તકોની નીતીનો પાએ આછે. એ પુસ્તકો મધે નાશરમાની ઊપર શરમાખરદારીને સરદારી આપીછે, નાસુલેહ ઊપર સુલેહને સરશ ઠેડવીછે, ખખીલાઈ ઊપર સખા વતને માન લરેલી ગણીછે, ખદ અંદેશાનો ધીકાર કરીને નેક અંદેશો પસંદ કીધેલોછે, આલસાઈ કરતાં મેહનતનો મરતખો વધારેઆછે, ખોટા સુખન ખોલનાર ઊપર રાસત સુખન ખોલનારને ખોજોરગી આપીછે,* અને એ ઊપરાંત જખજ ખીજી ઘણીએક નીતી શીખાડેલીછે, કે જેથી એ પુસ્તકોથી વાકેશગાર એક શરેંચ ગરંથકારના જણાવેઆ પરમાંણે એ પુસ્તકો મધે જાહેર કરેલા મજહુખની મતલખ આપણને માલુમ પડેછે, તે એ જે ખોદાને માનવો, સારી ચીજ પસંદ કરવી, ખુરી ચીજને

* જુવો હજજનેના ૫૮ મો હા. એ સવાએ હજજનેના ખીજા ભાગોમાં તથા વીઅપરદ અને આરદેહ અવસતામાં જગો જગોએ તથા વંદીદાદ મધે કેટલેએક કેકાણે હેનેજ મલતા ઘણાએક ફકરા જોવામા આવેછે.

દુર કરવી, પોતાના કરતાં જે કોઈ વડા હોય તેઓને માન આપવું, દુની આંના લોકો માથે ભાઈખંધીથી તથા નેકીથી ચાલવું, અને આદમીઓનાં સુખ તથા આખાઈનીનો વધારો કરવો.*

૨૪. એ દશતરો ઊપરથી આગલા ઈરાનીઓની તવારીખ તથા તેઓની હાલત અને ચાલચલાણ આપણને જાહેર થાય છે. “ઈઅશત” નાં દશતરો મધેથી “શરવરદીન ઈઅશત” માં તથા “આવાં ઈઅશત” માં તથા “ઈજશને” અને વંદીદાદમાં તથા ખીજ કેટલીએક જગોએ ઈરાનની તવારીખને લગતા જુજ શકરાઓ આવેલા છે, તે ઊપરથી ઈરાનના કેટલાએક પાદશાહોનાં નામ તથા તેઓએ જે જે માહાબારત કામો કીધાં હતાં તેહની થોડીએક હકીકત આપણા જોવામાં આવે છે, અને જેઆરે આપણે જોઈએ છે કે એ દશતરો ઘણાજ આગલા જમાનામાં ખનેલાં છે તેઆરે તે માહેલો તવારીખ ઊપર ભરોશો રાખવાને આપણથી ખની શકે છે. કેટલાએક ઈરાની પાદશાહોનાં નામો જંદનાં દશતરોનાં પુરાતમપણા વીશે ખોલતી વેલાએ મેં ઊપર જણાવેઆં છે.

૨૫. વંદીદાદની ખીજ પરગરદ ઊપરથી આપણા જોવામાં આવે છે કે પાદશાહ જમશેદે ઈરાની લોકોને ધરમ સમજાવવાની પેહેલ વેહેલી તાલીમ આપી હતી, અને એજ પાદશાહ આદમીઓ જે જાંનવરોની માશક ટોલાંખંધ ભટકતાં ફરતાં હતાં તેઓને ભેગા કરીને ઠરીકાંમ રેહેવાનું તથા ખેતીવાડી કરવાનું પરથમ શીખવેઊં હતું. એ વખત પછી ઈરાનીઓ પોતાની ભટકતી અવસથા છોડીને મોહોટાં મોહોટાં શહેરો ખનાવી તેહમાં રેહેવા લાગા, અને તેથી તેઓના પાદશાહોનો અમલ વધારે આસાંનીથી ચાલવા લાગો, અને એક શહેર અથવા મકાં નનાં આદમીઓ ખીજાં મકાંનના આદમીઓને આલખવા લાગા, અને તેઓએ સંપજથી પોતાને માથે એકજ પાદશાહ કબુલ રાખેઓ, કે જેથી તેઓનું કઠિવત વધીઊં, અને તે પછી થોડીએક સદીમાં ઈરાનનું રાજ

* જુઓ આકુરીલ કુ પેરેનિા મરંધ દક્તર ખીજું, જરતોસતી ધરમની નીતીની ખાખામાં મર્ડે પૃષ્ઠ, ૬૧૬.

દુનીઆમાં ઊગી નીકલીઊં, અને સંગલાઓનાં કરતાં ઘણું મોહાદું ગણાવા લાગું.

૨૬. ઈરાની પેહેલાં રાજનાં એ આખાંદી ભરેલા વખતમાં ઈરાનના લોકોની ચાલચલાણ ઘણી સાદી હતી, અને તેઓની હાલત મેં આગલ જણાવેલિં છે તેમ સુધરાહીની શરૂઆતના જમાનાથી ઘણી દુર હતી નહી. એ જમાનામાં એકમ સંગલો મોખેદોનાં હાથમાં હોતો, ખેતીવાડી કરવાની ચાલ થોડીએક ચાલતી હતી, ભરવાડનો ધંધો ઘણો મોહાલો હતો, લડાઈનો પેશો નામીઓ ગણાતો હતો, આદમીઓની હાલત તેઓના અસતકના ઘોડા, ગાએ, ઈઆ મેહેનડાં હવાં જાનવરોની સંખ્યા ઊપરથી કેહેવાતી હતી, ધરજંદવાલી ઓરતો માંન પાંમેલી હતી, ખાપો પોતાની ખેટીઓને વાસતે દાલતમંદ નહી, પણ જોરાવર અને દેલાવર ખાવંદો સોધતા હતા, માણસોને તેઓની તકસીર મુજબ કતલ કરવાની ઈઆ કોરડાથી મારવાની ઈઆ તેઓ પાસેથી દંડ દાખલ ગાએ ઈઆ ખકરાં લઈને ધરમ ખાતે આપવાની સજા થાતી હતી, આદમીઓમાં પોતાથી ચહુડતી ઊમર અથવા દરજ્જો ધરાવનાર શખ સને માન આપવાનો કાએદો ઘણો મજબુત હતો, ઓરતોની સેક્ષત તેઓના ખાવંદોના સુખન ખજા લાવવાથી ગણાતી હતી, અને મરદોની તારીફ ખાહાદુરી તથા રાસત ખોલવા ઊપરથી થાતી હતી.†

† આગલા વખતના ઈરાનીઓની ચાલચલાણ તથા તેઓના કાએદા કાનું જંદ ભાશાનાં પુસ્તકો ઉપરથી જે આપણને મલક પડે છે, અને જેને વીગત એ કેતાઓ મધે આવેલા ફકરાઓ ઉપરથી મેં ઉપર જણાવેલી છે તે માહેલી કેટલીએક ખાખતોની ચાહદત ઘણી જાણવાજોગ રીતે હીરોડોટસ નામના ઇઉતાની ગરંથકારનાં દફતર મધેથી આપણને મલી આવે છે. એ હીરોડોટસ ગરંથકાર પાદશાહ ગોસતામપનાં જમાનાની નજદીકમાં થાઈ ગએઓ હતો, તે મુસાફરી કરતો ઈરાન દેશની આકમણ હથ આગલ ખાખલન શહેર સુધી આવી ગએઓ હતો. તેણે ઈરાનીઓની જે તવારીખ પોતે માતરે શાંભલેલી હકીકત ઉપરથી લખેલી છે તે ભરોસો રાખવાજોગ નથી, પણ ઈરાનીઓની કેટલીએક ચાલચલાણનું જેઆન જે પોતાની નજરે જોને તેણે લખીઉં છે તે ભરોસો રાખવાજોગ છે, અને તેણેની કેટલીએક વીગત જંદનાં પુસ્તકો મધેથી ઉપર લખેઆ મુજબ આપણને નજર આવતી ચાલચલાણની હકીકતને મલતી આવે છે. હીરોડોટસ લખે છે:— “ઈરાનીઓ પુતલાં પુજતા નથી”, “તેઓ ઉંચા પાહડો ઉપર જઈને ભોગ આપે છે”, “તેઓ સુરજ, ચંદર, જમીન, આતશ, પાણી, પવન એઓને ભોગ આપે છે.” [એ ખીનાં કેખલાને વાસતે છે, પણ હીરોડોટસનાં એજ ફકરા ઉપર ટીકા કરીને શમની તવારી

૨૭. આપણે આગલ જોઈએ છે કે જરતોસતીઓ પાસે હવડાં જે જંદ બાશામાં લખેલાં દફતરો છે તે દફતરો ઈરાનના પાદશાહ ગોસતા સપના વખતનાં છે કે જે વંખતમાં પેગમખર જરતોસને ખીજાં કેટલાંએક પુસ્તકોની સંગાથે એ પુસ્તકો પોતાના મજહૂબના કલાંમ દાખલ પરસીધ કીધાં હતાં. એ પછી કેટલીક મુદત સુધી જરતોસતી મજહૂબ ઈરાન મધે આખાદી સાથે ચાલુ રહેઓ હતો, તેઆરખાદ ઈશવી સદીની શરૂઆતની આસરે ૩૩૦ વરસ આગમચ ઈઝિનાનથી સેકંદર પાદશાહ ઈરાન ઊપર ચડી આવેઓ, તેણે કએઆનીઓની પાદશાહી તારાજ કીધી હતી, અને પોતાના સરદારોને ઈરાનની હુકમત સોંપી હતી. કેટલાંએક ગરંથકારો લખે છે કે સેકંદરે જરતોસતી મજહૂબનાં પુસ્તકો તારાજ કીધાં હતાં, ખીજાઓ એ વાતનો ઈનકાર કરે છે અને કહે છે કે સેકંદર ઘણાં નેક પાદ શાહ હતો, તેણે હવે ખરાખી કીધીતી નહી. એ બંધે માહેલી કહી વાત

ખતો લખનાર મીઠ ગીબન આએ રીતે લખે છે:—“આગલા ઈરાનીઓ ઉંચા પાહાડો ઉપર જમીને ઓઢાની બંદગી કરતા હતા, પણ હીરોડોટસના જ્ઞાનવાલાઓ એક કરતાં વધારે ઓઢાને માંનતા હતા. તેજ માફક તેણે ઈરાનીઓને સમજાવે તેઓને બદનામ કીધાં છે, પણ ઈરાનના લોકોએ સંગલા જમાનામાં એ કપકાને પોતાથી દુર રાખેઓ છે, તેઓ આતશ, પાંણી, સુરજ ઇતીઆદને પોતાના કેબલો કરી કહે છે, અને એ સીજોને તેઓ તે સરેયે શક્તીવાંત ઓઢાતાલાની પેદાએશની મઠ્ઠી ઉમદા નીચાંણુ જાણે છે.” [જુઓ મોંચીઓ ગીબોનાં ઉપરીપણાં હેકલ મીઠ ગીબનનો રામની તવારીખનો ગરંથ પુસ્તક ૧ લું, સર્કે ૮૩] હીરોડોટસ ખીજાં લખે છે ને:—“કોઈ ઈરાની બંદગી કરે છે તો તે કફત પોતાનાં વાસતે નથી કરતો, પણ સંગલા ઈરાનીઓને વાસતે તથા પોતાના પાદશાહને વાસતે તે દોઆ માંગે છે”, “ઈરાનીઓ પોતાની શાલ ગીરીનો દાહડો ઘણાં મોહિયો ગણેઆમાં લાવે છે”, “ઈરાનીઓને શરાબ પીવાનો શોખ ઘણો છે, પણ સુક્રા ઉપર તેઓ આખરથી ચાલે છે, અને શરાબ પીતાં તેઓ પોતાની ઘણીએક અગતની બાબદો વીચે વાતચીત કરે છે.” “ઈરાનીઓમાં બાહાદુરીની ઘણી તારીફ થાએ છે, અને તેથી ઉતરતી તારીફ જોઈને તાંહાં ઘણાં કરજદો હોએ તેહની ગણુએ છે”, “બચુ પાંચથી તે વીસ વરસની ઉમરનું થાએ છે તાંહાંસુધી ઈરાનીઓમાં તેહને તરણુ સીજ શીખાડઆમાં આવે છે, તે એજે સાચું બોલવું, ઘોડા ઉપર બેશવા શીખવું, અને તીર મારવાની કવાએદ લેવી”. “એ લોકો હેવું કહે છે કે જે સીજ કરવી એબ ભરેલી છે તે સીજ વીચે બોલવું તેની એબ ભરેલી છે”, “જુહું બોલવું તેહને એ લોકો બધી તકસીર કરતાં વધારે શરમ ભરેલું સમજે છે”, “કરજ કરવું એની એ લોકો શરમ ભરેલું સમજે છે”, “કોહાડ થાએલાં માંણુસોને ઈરાનીઓ શેહરમાં દાખલ થવા દેતા નથી”, “તેઓ નદી નાલાને નજીસાઈથી ખરાબ કરતા નથી, તથા તેહમાં પોતે હાથ પણ ધોતા નથી”, “એ લોકો કુતરને મારતા નથી, પણ કીડી, શરપ, અને હેવાં જાંનવરો ઘણાં મારે છે.” વહી હીરોડોટસના જણાવેઆ પરમાણે આગલા ઈરા

ખરીછે તે હવે શામેત થવું મુશ્કેલછે, પણ આએ એક ખીના આપણે જાણીએછે કે સેકંદરની ફતેહનાં વખતથી તે ઈશવી સને ૨૨૬ નાં વર શમાં પાદશાહ અરદેસર બાબેકાંન ઈરાનનાં તખ્ત ઉપર બેઠો અને ઈરાનની સાસાની તખ્તકાની પાદશાહી શરૂ થઈ તાંહાંશુધી ૫૫૬ વરશની મુદતમાં ઈરાનીઓનો મજહૂબ ઘણો પડી ભાગેલી હાલતમાં હતો. એ સમયમાં તેઓના પોતાના ધરમ પાલનારા પાદશાહની સરદારી તેઓ ઉપર હતી નહી, મોબેદનો અમલ અને તે સાથે તેઓનો એલમ ગુમ થાતો ચાલેઓ હતો, અને હજરત જરતોસતે તેઓને જે દીન બખશી હતી તેહના તરીકાથી તેઓ ઘણા આડા ઊતરેઆ હતા.

૨૮. ઈશવી સને ૨૨૬ નાં વરશમાં બાબકનો બેટો અરદેસર જેઆરે ઊભો થાએઓ અને પોતે ઈરાનની પાદશાહી મેલવી, અને પોતાની આસપાસનાં મુલકો ફતેહ કીધા, તે સમયમાં એ પાદશાહ જરતો

નીઓ પારકા ધરમવાલાઓ સાથે બેશીને જમવાની કસી અડચણ લેતા હતા નહી. હવું કહેછે કે ઇતિહાસનાં “ધીમસ” શહેરમાં ફરીનાન નામના એક રહેવાસીએ ઈરાનના એક હિમરાવને “ખાંલુ” આપેડું હતું, તાંહાં પચાસ ઇતિહાસી તથા પચાસ નામીયા ઈરાનીઓ આવેઆ હતા, તાંહાં દરએક બેકક ઉપર એક ઈરાની અને એક ઇતિહાસીએ એકખીજની સાથે બેશીને “ખાંલુ” આપું હતું”, “પાદશાહ દારાએસને ઉઘાસીડીશ નામનો એક ઇતિહાસી તખ્તીય હતો તે પાદશાહના સુકરા ઉપર જતો હતો”, હીરાડાટસે જણાવેલી ખીજ આએ એક વાત સંગલા પારસીઓએ ઘેઆંન પોહાંઆડવાબેગછે :— “માસીડાનીઆના પાદશાહ આમીનટસની દરબાર ખાતે ઈરાનના પાદશાહ દારાએસે એક એલચા મોકલેઓ હતો, તે એલચીને તથા તેહની સાથના ખીજ ઈરાનીઓને આમીનટસે પોતાના મેહલમાં એક મોહાટી જુઆફત આપી, તાંહાં સંગલા જમી રહેઆ, અને પછે શરાબ પીવા લાગા, તેઆરે તેમાંથી એક ઈરાની ઉઠીને ઉભા થાએઓ, અને બોલવા લાગો “એ માહરા મેજખાંન, માસીડાનીઆના પાદશાહ હમારા ઈરાની લોકોના ધારેછે કે જાંહાં મોહાટી જુઆફત હોએ તાંહાં હમે હમારી ખાંનુ યોને લાવીએ”, એજ ગરંથકારના જણાવેઆ પરમાંણે આગલા ઈરાનીઓ, ઇતિહાસી લોકોની છોકરીઓ સાથે શાદી કરતા હતા, તથા પોતાની છોકરીઓને તેઓની સાથે શાદીમાં આપતા હતા. હીરાડાટસ ખીજું લખેછે જે—“ઈરાનીઓ હીચકારાપણુના ઘણો ધીકાર કરેછે”, “ખીજઓ કરતાં એ લોકોમાં લડાએક માણસની નામદારી ઘણી મોટી ગણાયેછે”, “ઈરાનીઓ પોતા ઉપર કોઈની સાહેબી કબુલ રાખતા નથી અને તેમ કબુલ રાખવાની ઘણી અડચણ કરેછે, પણ તેઓ પાસે પદશિ જહાજ નથી.” હીરાડાટસની જણાવેલી ઉપલી વીગતો મંબેથી ઘણીએક ખીના માનવાબેગછે તે જરતોસતી વાંચનારને સહેલાઈથી માલમ પડશે. [જુલો હીરાડાટસે કરેલાં વચ્ચુન પર આણે પુરાતન ઈરાની લોકોની રીતબાંત, કાએદા, અને મજહૂબ વીશે ડીસેમબર ૧૮૪૦ માં યોરીએનટલ ક્વીસડીઅન ઇન્સ્ટિટ્યુટર ઓપાંનીઆં મંબે છપાએલી ખીના.]

સતી દીનનો રવઈઓ પાછો તાજો કીધો હતો. તેણે શેહરેશેહર નવાં
• આતશખાનાંઓ ખંધાવેઆં હતાં, કેટલાંએક જુનાં પુસ્તકો જે પરાગંદે
થાઈ ગએઆં હતાં, તે જેમ ખની શકીઊં તેમ એકઠાં કીધાં હતાં, તથા
કેટલીએક કેતાખોને પોતાના વખતની જુખાન, “પેહલવી” માં તરજુમો
કરાવેઓ હતો, લોકોને તેઓના નેઆગાંનોના વખતની ધરમ સંખંધી
ચાલચલાણ પાછી શીખાડી હતી, મોખેદીનો મરતખો તથા એલમ આગલા
વખતની માફક પાછો ચાલુ રાખેઓ હતો, અને ખીજ સંગલી પરકારે
જરતોસતી મજહુપને ઈરાન જમીનમાં ઓસતવાર કીધો હતો. અરદે
સર ખાખેકાનની પાદશાહી શરૂ થાએઆ પછે ૪૧૬ વરશ સુધી એ પાદ
શાહની ઓલાદે ઈરાનનાં મુલક ઊપર અમલ ચલાવેઓ હતો, તેઓમાં
શાપુર તથા ખેહરાંમગોર તથા નોશીરવાંન અદલ તથા ખુસરૂ પરવેજ,
અને એ વગરે ખીજ નામીયા પાદશાહો થાઈ ગએઆ હતા, તેઓના
જ્જાનામાં જરતોસતી મજહુપને તથા એ મજહુપનાં દફતરોને કસી
અડચણ પોંહાંચતી નહી હતી, ખંલકે સાસાની તખ્ખાના સંગલા પાદશા
હોના અમલમાં મોખેદ લોકોનું માંન અને તેઓનું કકીવત સલાંમત રહીઊં
હતું, અને દીનના એલમમાં ઘટારાને દેકાંણે વધારો થાએઓ હતો.

૨૯. ઈશવી સને ૬૪૨ નાં વરશમાં મુસલમાનોના ખલીફ ઊમ
રની સરદારી હેઠલ આરખોનાં લશકર સાથે “નાહવંદ” નાં મેદાંનમાં
ઈરાનીઓને એક મોહાટી લડાઈ થાઈ હતી, તે લડાઈથી ઈરાનના જર
તોસતી પાદશાહોનાં રાજની આખેરી આવી, ઈરાનીઓનો છેલો પાદ
શાહ ઈઅજદજરદ મારેઓ ગએઓ, અને એ દેશ મધે મુસલમાની
અમલ શરૂ થાએઓ. હરએક મુલકમાં મુસલમાની અમલથી થાતી
અસરો વીશે સરવે કોઈ જાણીતાછે. આરખોનો દોર ઈરાનમાં શરૂ
થાતી વેલાએ તેઓએ દેશના લોકોના એક મોહાટા ભાગને જખરદસતીથી
ઈસલામી મજહુપ કબુલ કરાવેઓ હતો, ખીજ કેટલાએક ભાગે જજીઓ
આપતો કીધો હતો, અને તે રીતે તે લોકો કતલથી ખંચેઆ હતા, તોપણ
પોતાને દીલ ભાવતી છુટથી ધરમ પાલવાને તેઓથી ખની આવેઊંડું

નહી. એ પછી ઈરાનનાં દરએક પરગણાંના મુસલમાન હાકેમો હરએક ખાંડાંને જરતોસતી ધરમ માંનનારાઓ ઊપર જુલમ ગુજરતા હતા તેથી હેવું ખનેઝાં કે આરખોનો દોર શરૂ થાએઆ પછે બે સદીની અંદર ઈરાનની વસતીનો મોહોટો ભાગ ઈસલામી મજહબ પાલનાર થાએઆ અને જરતોસતી દીન પાલનારાઓની સંખ્યા ટોલાંખંધ ઘટવા લાગી અને ઈશવી દસમી સદીમાં માતરે શરસ અને કેરમાંનનાં પરાંતોમાં તેઓની વસતી રેહી ગઈ. દસમી સદીમાં શરસ મધે ઘણાંએક શહેરો તથા ગાંમડાંઓમાં જરતોસતીઓની વસતી મોહોટી હતી તથા તે જગાઓમાં ઘણાંએક આતશખાંનાંઓ પણ હતાં, હેવું તે વખતના મુસાફરોની ગવાહી ઊપરથી આપણા જોવામાં આવેછે. પણ ઈરાનના જુલમગાર મુસલમાન પાદશાહોની ચાલથી એ પરાંત પણ સલામત રહેઓ નહી, અને શરસની જરતોસતી વસતી ધીમે ધીમે તારાજ થાઈ, તથા તેઓનાં આતશકદેહની જગો ઊપર મસજીદો ખંધાઈ. આજે માતરે “ઈઅજ્ઞ” શહેરમાં અને કેરમાંન મધે જરતોસતીઓનો થોડોએક ભાગ ખંચી શકે આછે, તેઓની સંખ્યા એકશો વરસની વાત ઊપર એક લાખ માંણ સની ગણાતી હતી, તેહની જગોએ મરદ તથા સ્ત્રીઓ અને બચાંઓ મલીને હવડાં ૭૦૦૦) માંણસોથી વધારે ગણતરી થાતી નથી.†

૩૦. હેવું જોવામાં આવેછે કે ઈરાન મધે આરખોનો દોર શરૂ થાએઆ પછી થોડોએક વરસ તેઓના જુલમથી કંટાલીને કેરમાંન મધે રહેનારા જરતોસતીઓ મધેના કેટલાએક લોકોએ એ દેશ છોડેઓ હતો, અને તાંડાંથી તેઓ નીકલીને ઈરાનની દખણ તરફ “ઝારમજ” નામના એક ટાપુ મધે આવી વસેઆ હતા, પણ તાંડાંખી મુસલમાનોના જુલમ પોંડાંએઆથી તેઓ વાંડાંણામાં ખેશીને હિંદુસયાંન તરફ આવેઆ, અને પેહલવેહલાં “દીવ” નાં ખંદરમાં રહેઆ, અને તાંડાંથી ઊતર કોકણના કીનારા ઊપર (હાલનાં દમણની પાસે) સંજાણ મધે આવી

† હમણાં (૧૯૦ સં ૧૮૮૦) માં એ વસતી ૫૦૦૦) માણસો કરતાં વધારે ગણવામાં આવતી નથી.

વજ્રઆ, અને તે જગાથી જરતોસતીઓની વસતી ધીમે ધીમે હીંદુસથાં નના ખીજા ભાગે તરફ પંથરાઈ ગઈ. સંજાણ મધે જરતોસતીઓ આવે પોંહાંચવાનો દાહડો સંવત ૭૭૨ ના સરાવણ શુદ્ધ ૮ નો નોંધી રાખેઆમાં આવેઓછે, અને તેહનું ઈશવી સનેનું ૭૧૭ મું વરશ થાએછે. એ વરશમાં હીંદુસથાંનના સરવે પારસીઓ એકદમ ઈરાનથી આવેઆ હોએ તે મનાતું નથી. એ જમાનામાં તરીને મારગે પંદર ઈઆ પચીશ હજાર માંણસોને એકદમ લાવવાનું કામ કાંઈ સેહેલું હતું નહી, અને ઈરાનીઓ જેહવા નાહાશેલા તથા જુલમથી હરાંન થાએલા લોકો પોતે એક દેશથી ખીજે દેશ દરીઆને મારગે હવા જથાખંધ બાઈ શકે તે મુશકેલછે. આપણે જો એમ ધારીએ કે સંવત ૭૭૨ નાં શાલમાં જરતોસતીઓની વસતી પેહલવેહલી સંજાણમાં આવી વશી હતી, અને તેઆરપછી ઘણાંએક વરશ સુધી હીંદુસથાંન ખાતે ઈરાનીઓની આવક ચાલુ રહી હતી તે વાત માનેઆજોગ ઠડેછે. જરતોસતીઓની વસતી હીંદુસથાંનના સંગલા મુકાંમે મલીને આજ આસરે સીતેર હજાર મરદ, સ્ત્રી અને બચાંઓ જુમલે ધારેઆમા આવેછે.

૩૧. હવે આપણે જોઈએ કે ઊપલા સંગલા હીગાંમમાં જંદ ભાશા તથા એ ભાશા મધે લખેલાં પુસ્તકોની હાલત કેહેવી તરેહની હતી. આપણે આગલ જોએઊંછે કે કચેઆંની પાદશાહોની હકુમત સેકંદરના હુથથી આખર થાઈ તાંહાંસુધી જંદ ભાશા તે જમાનાનાં પુસ્તકોને કીજે તથા તખતીઓ ઊપરના લેખોને કીજે વપરાતી ભાશા હતી અને જંદનાં સંગલાં દફતરો તે સમેમાં સલાંમત હતાં. સેકંદર પછી ૫૫૬ વરશ સુધી ઈરાની ધરમ પડતી હાલતમા હતો, અને તેથી કરીને ધરમ પુસ્તકોની ભાશા વીશેની ઈરાનીઓની સમજ ઘણી ઓછી થાઈ હતી. ઈશવી સને ૨૨૬ નાં વરશમાં પાદશાહ અરદેસર ખાખેકાંને સાસાની અમલ શરૂ કીધો તેઆરે તેણે જરતોસતી દીનને તાજી કીધી હતી, તેણે કેતાખો એકઠી કરાવી તથા લખાવી હતી, તથા કેતાખોના તરજુમા કરાવેઆ હતા, અને જરતોસતીઓ પાસે હાલમાં જે કાંઈ “પેહલવી” કેતાખોછે,

તથા જંદ ભાશાનાં દશતરોનો “પેહલવી” માં જે તરજુમો છે તે સંગ્રહું એ પાદશાહનાં વખતમાં અને તે પછીના અઈઆંમમાં બનેલું છે, કે જે વીશે “પેહલવી” ભાશા બાબે ખોલતી વેલાએ હું વધારે ખોલાસો કરશ.

૩૨. જંદ ભાશાની કેતાબો મધેની હકીકત જરતોસતી દસતુરો તથા મોખેદો જે આપણને હવડાં સમજાવે છે તે એ “પેહલવી” તરજુ માઓ ઊપરથી સમજાવે છે. જંદ જુખાન ખુદ જાણવાનો ઈઆને “પેહલવી” ની મદદ વગર સમજવાનો આપણા દસતુરોનો અલીઆસ નથી, અને અલીઆસ રાખે તોપણ એ જુખાનનાં વેઆકરણનો કાએદો તથા ખીજી જરૂરજોગ સમજ સલાંમત રહી નથી તેથી સમજવું ઘણું ખીકર છે. એટલા માટે જંદનાં દશતરોની બાબદ ઘણુંકરોને આપણને આએજ રીતે સમજાવીઆમાં આવે છે કે એ ઘણાંખરાં દશતરોનો “પેહલવી” તરજુમો કીધેલો છે, તથા તે સાથે “પેહલવી” માં શરેહ કીધેલી છે, તે પેહલવી જુખાન શરસીની મારફતે અને પાછલથી ગુજરાતીની મારફતે આપણે સમજીએ છઈએ. એ રીતે એ દશતરોની ખીના સમજવાનો આપણે મારગ ગુછવાણ લરેલો છે. પણ એ ગુંછવાણ લરેલા મારગથી જંદનાં દશતરોને એક લાલ થાએઓ છે, તે એજે લાંમખો મુદતને લીધે એ દશતરોની ભાશાને જેહવી ખરાખી પોંહોંચવાની આપણે વકી રાખીએ તેહવી ખરાખી તેહને પોંહોંચી નથી. “જંદ” ની ખુદ સમજ જરતોસતીઓમાંથી આજ લાંમખી મુદત થઈ ઊઠી ગઈ અને “પેહલવી” નીજ મારફતે તેઓ એ પુસ્તકો સમજી શકવા લાગા, તેથી મતલબસર ઈઆ ઠગાઈને સાડું ઈઆ ખેખખરીને લીધે જે કાંઈ ફેરફાર હવી કીસ મનાં દશતરો મધે થાવો જોઈએ તે સંગલો ફેરફાર પેહલવી મધેજ થાએઓ હતો, અને જંદની એખારત એ ખરાખીથી સલાંમત રહી હતી, કે જેથી એ ભાશાની સમપુરાણ હાલત આજ કાએમ રહેલી આપણાં જોવામાં આવે છે.

૩૩. આરખોના જુલમાત લરેલા વખતમાં જોકે ઈરાન મધે જરતોસતી દીનનો એલમ ઘણો ખરાખી પામેઓ હતો, તોપણ ઊપલાં કાર

છુને લીધે તેથી જંદ ભાશાની એખારતખંદીમાં ખરાખી થાઈ હતી નહી. આરખોના વખતના પેહલા જોસામાં એ પુસ્તકો પરાગંદેહ થાએઆ પછી જેમ જોગવાઈ મલતી ગેઈ તેમ તેઓને પાછાં એકઠાં કરતાં એ દ્વ તરોના જુદા જુદા ભાગ ઈઆ કરદા ઈઆ ફકરા એકખીજાની આગલ પાછલ મુકાએઆ ઈઆ જોડાએઆ હાએ તે નવાઈ જેવું નથી, પણ તેથી તે કરદા ઈઆ ફકરાની ખુદ ખીનામાં તથા ભાશામાં ફેરફાર થાએ આતો નહી. એ સંગલાં ઊપરથી આપણે વગર અડચણે કહી શકીએછે કે જંદનાં દ્વતરો મધેના કરદા ઈઆ ભાગો એકખીજાની આગલ પાછલ ગણતથી મુકાએઆ વતરોગે એ સલામત રહેલાં દ્વતરો ખીજ સંગલી પાંતીએ જેહુવી હાલતમાં અરદેસર ખાખેકાનનાં વખતમાં હતાં તેજ હાલ તમાં તેઓ હવડાં આપણા હાથ મધે રહેલાંછે.

૨૪. હીંદુસયાંનનાં જરતોસતીઓ પણ ઈરાંનથી નીકલતી વખતે પોત્તની સાથે જંદ ભાશાનાં દ્વતરો તેહના પેહલવી તરજુમાં સાથે લેઈ આવેઆ હતા હેવું માનવાને આપણી પાસે કારણોછે. નેરીઓશંગ ધવલ નામનો એક જરતોસતી મોખેદ જે આજ આસરે ૫૦૦ વરશની† વાત ઊપર થાઈ ગએઓછે તેણે જંદની કેટલીએક કેતાખોનો સંસકરીત ભાશામાં તરજુમો કીધો હતો, અને તે મધેથી “ઈજશને” ના ૭૨ હા મધેના ૬૬ મા હા સુધી તથા “વંદીદાદ” ની ૨૨ મધેની ૯ પરગરદ તથા “ઓગમદેયા” તથા “ખોરદેહ અવસતા” એઓનાં તરજુમા હાલ મોજુદછે. એ તરજુમો આપતી વખતે તેઓના સંબંધમાં નેરીઓશંગે પેહલવી તરજુમા વીશે કેટલોએક એસારો કીધોછે, તો જોકે એ વખ તની આગમજ ઈરાન તથા હીંદુસયાંનના જરતોસતીઓ વચ્ચેનો કાગજ

† કેટલાએક લોકો નેરીઓશંગનો વખત ઈરાનીઓ સંજ્ઞાંજુમો આવેઆ તે શાલ (સંવત ૭૭૨) થી ગણેછે, અને કેહેછે કે તેણે ઉદ્યારાનાં આતશમેહરાંમ મથાપવાની કીરીઆ કીધી હતી. એ નેરીઓશંગ કોઈ જુદો હશે. પણ જે નેરીઓશંગે જંદનાં કેટલાએક દ્વતરોનો સંસકરીત ભાશામાં તરજુમો કીધોછે તે પાછલા જમાનામાં થાઈ ગએઓ હતો. આંકુટીલ હુ. પેરાં ઇસવી સને ૧૭૫૬ માં સુરત મધે હતો. તેઆર તેણે દમગુશથી હેવું માંભલેઈ હવું કે એ સંસકરીત તરજુમો કરનાર નેરીઓશંગ ૩૦૦ ધઆ ૪૦૦ વરશની વાત ઉપર થાઈ ગએઓ હતો.

પતરોનો સંબંધ લાંબી મુદત સુધી ખંધ પડેલો હતો. નેરીઓશંગ ધવલે સંસકરીત તરજુમે કીધા પછી હિંદુસથાંનનાં જરતોસતી મોખેદોએ હેવું વીચારીકે હોએ કે જંદનાં પુસ્તકો સમજવાને સારું પેહલવી ભાશાની કસી અગત રહી નથી, કાંએકે નેરીઓશંગ પછી આસરે ૨૦૦ વરશે હિંદુસથાંનમાં એકબી દસતુર ઈઆ મોખેદ પેહલવીની માર ક્ષેતે જંદ ભાશા સારી રીતે સમજનાર રહેઓતો નહી, અને લાચારી હાલતને લીધે સંસકરીતનો અભીઆસ પણ તેઓએ ચાલુ રાખેલો હોએ હેવું જોવામાં આવતું નથી. આજ ૩૦૦) વરશની વાત ઊપરની હિંદુ સથાંનના પારસીઓની ગરીબી હાલત ઊપર જેઆરે આપણે ઘેઆન પોંહોંચાડીએછે તેઆરે એ વાત માનવાજોગ દીશેછે. એ સંગલા મામલા ઊપરથી હેવું ખનેકે હેવું કે હિંદુસથાંનના જરતોસતીઓ ક્ષત પોતાના રેવાજ ઊપર આધાર રાખીને પોતાના ધરમની સંગલી કીરી આઓ કરતા હતા, તથા તેઓએ ખંદગી અથવા એખાદત સરેશતા પર માંણે જંદ ભાશામાં ચાલુ રાખી હતી, પણ તે ખંદગી ઈઆ એખાદતમાં થું લખેલુંછે તથા કીરીઆઓ વીશે દીનની કેતાબોમાં થું ફરમાનોછે તે સમજાવનાર એકબી કાખેલ શખસ તેઓમાં રહેઓ હતો નહી. હમાણા હિંદુસથાંનના દસતુરોમાં જંદનાં પુસ્તકોની સમજ જે પાછી તાલ થાઈછે તે સંગલું એક ઈરાની દસતુર નામે જાંમાસપ જે ઘણી હિંદુ સથાંનમાં જરતોસતી ટોલો સલામતછે હેવી વાત સાંભલીને આસરે ઈઅ જદજરદી ૧૦૯૦ નાં વરશમાં ફેરમાંન શેહરથી સુરત ખાતે આવેઓ હતો તેહના આવેઆ પછી ખનીકેછે. એ દસતુર જાંમાસપે સુરત, નોસારી તથા ભરૂચના કેટલાએક દસતુરોને પોતાની શાગેરદીમા લઈને તેઓને દીનનો એલમ શીખાડેઓ હતો, તથા તેઓની માહુતગારીમાં વધારો કરેઓ હતો. એજ શખખ ઊપરથી મોંશીઓ ખોરનુશ નામનો ફરેંચ ગરંથકાર જેણે ઈજશનેના પેહલા ખાખ વીશે શરેહનું એક નામીયું પુસ્તક લખેકેછે, તે ઘણી કેહુછે કે જો દસતુર જાંમાસપ હિંદુ સથાંનમાં આવેઓ નહી હોતે તો જે ઈકીરોપીઆનો પારસીઓની પુરા

તમ જીખાંન જાણવાની ઊમેદથી સુરત ગએઆ હતા તેઓ ખચીત પોતાની ધારણામાં નીશફત થાએઆ વના રેહેતે નહી.* હાલ આપણે જોઈએછે તો એ મામલો કાંઈએક ફરી ગએલોછે. જાંમાસપ કેરમાનીના આવેઆથી હીંદુસથાંનના પારસીઓ વચ્ચે તેઓની પુરાતમ જીખાંનનો એલમ પાછો તાજો થાએઆ હતા, તે વખત પછી સુરત અને ખીજાં ખંદરો ખાતે ઈંગિરોપીઅન લોકોના વેપારની અસરથી હીંદુસથાંનના પારસીઓની સંસારી હાલત ઘણી સુધરી હતી, અને તે આજ સુધી સુધરતી ચાલીછે, અને તેથી કરીને તેઓથી પોતાની દીનનો એલમ પોતા વચ્ચે સચવાઈ શકાએઆછે, તથા તેહની માહેતગારી કાંઈએક વધી પણ છે. ખીજા હાથ ઊપર ઈરાન મધે આજ એકશો વરસ ઊપર ઓછામાં ઓછા એકલાખ જરતોસતીઓની વસતી હતી, તે તાંહાંનાં જીલમગાર રાજને લીધે હુમણાં માતરે ૭૦૦૦ માણસથી વધારે ગણાતી નથી, અને એ સંખ્યાની ઘટ પરમાંણે તેઓમાં એલમ પણ ઘટેલો દીશેછે, તે હવી રીતે કે મુસાફરોના જણાવેઆ પરમાંણે આજના હીંદુ સથાંનના દસતુરો જેટલો જંદ ભાશાનો એલમ જાણેછે તેટલોખી ઈરાનના દસતુરોને ખખર નથી. એ પાછલના સંગલા વખતમાં પણ જંદ ભાશાનાં પુસ્તકોને કસી હાંણી પોંહાંચી નથી, તેહનું કારણ આગલ જણાવેઆ પરમાંણે એટલુંજછે કે જરતોસતી દસતુરો એ પુસ્તકોની

* હીંદુસથાંન અને ઈરાનના જરતોસતીઓ વચ્ચે તારીખની ગણતરીમાં જે એક મહીનાનો ફરકછે, અને જેહને લીધે હીંદુસથાંનનાં પારસીઓમાં “શેનશાહી” અને “કદમી” એ નામના બેએ ભાગ પડેઆછે તે ભાગ દસતુર જાંમાસપ કેરમાનથી આવેઆ પછે પડેઆ હતા. હેવું કેહેછે કે સુરત મધે માણેકજી અરમાની દલાલ કરીને એક પારસી હતો તેણે પરથમ હીંદુસથાંનમાં ઈરાની રાજ માહ પઢવાનું શરૂ કીધું હતું. પણ તે વખતે પારસીઓ ઉંઘાડી રીતે જીદા પડેઆતા નહી, કાંએકે હીંદુ સથાંનના પારસીઓમાં કાંઈખી રખેણો ઉકે તેહેવું દસતુર જાંમાસપને પસંદ હતું નહી, તેથી તેણે એ રાજ માહાની કસર વીથે જાહાજી ભાંજગડ કીધીતી નહી. પણ દસતુર જાંમાસપ પાછો ઈરાન ગએઆ બાદ આસરે પંદર વરસે એક ઈરાની ખેહદીન નામે જમશેદ સુરત આવેઆ હતો, તેણે એ ભાંજગડ માથે લખને ઇમ્મજદજરદી ૧૧૧૪ નાં વરસમાં કુમાનો દાદદાર નામનો એક મોખેદ અને ખીજા થોડાએક ખેહદીનોને પોતાની તરફ એચીને તેઓનું ખીજા પારસીઓથી જીદું તકું પાડેઉં હતું, અને તે વખતથી હીંદુસથાંનમાં “કદમી” ટાણો શરૂ થાએઆ હતો.

સમજ માતરે પેહલવી ભાશાના આસરાથી હુમેશ રાખતા આવીઆ છે, તેથી જે કાંઈ ફેરફાર થાએઆ છે તે પેહલવી તરજુમા મધે થાએઆ છે, અને જંદમાં લખેલી સંગલી ખાખદ અથવા ઝોખારત સલાંમત રહી છે. પરોફેસર એન. એલ. વેસ્ટરગારડ જેણે ઘણીએક પુરાણી અને જુદી જુદી નકલો એકબીજા સાથે મેલવી તથા તપાસીને “જંદ અવસતા” નાં સંગલાં દફતરોનું એક કીમતી પુસ્તક એ જુખાનના અસલ હરફે ઈશવી ૧૮૫૪ ની આખેરીમાં છપાવી પરગટ કીધું છે, અને જેહની સત્તા એ ખાખદમાં ઘણી નામીચી ગણાવી જોઈએ છે, તે ઘણી ઊપલી ખીનાને મલતી રીતે લખે છે કે—“જંદ અવસતાનાં દફતરોની તમાંમ નકલો જોડે “ જુદે વખતે ઈઆ જુદે જુદે ઠેકાંણે લખાએલી છે, તોપણ એ નકલો “ મધેની અસલ ખીના સંગલાંમાં એકસરખીજ છે. ખરું છે કે એ દફત “ રોમાં ઘણાએક ખોલો ઊચારને કીજે જુદા જુદા હરફેની જોડણીથી “ લખાએઆ છે, પણ એ છુટા અખશરોનો ફેર છતાં તેઓ માહેલા “ શખદો ખીજી કસી રીતે ફેરવાએઆ નથી.”

૩૫. જંદ ભાશાનાં દફતરો જે આજ સુધી સંગલાં હાથનાં લખેલાં હતાં તેહની જુનામાં જુની નકલ કીઆ વખતની અને કાંડાં છે તે ખાખેનો ખોલાસો ફક્ત ઈઝિરોપીઅન ગરંથકારોનાં પુસ્તકો ઊપરથી આપણને મલી આવે છે. “વંદીદાદ” અને “ઈજશને” એઓની ફટ લીએક નકલો ઊપર તેહનાં ઊતારાનો સને મેલેલો છે, અને તે ઊપરથી આપણા જોવામાં આવે છે કે ઈઝિરોપખંડમાં એ ખંધે દફતરોની સંગ લાંથી પુરાણી નકલ “કાપનહુગન” શેહરનાં પાદશાહી પુસ્તકખાનાં મધે હાલ મોજુદ છે. પરોફેસર ઈરાસમશ રાશક સને ૧૮૨૦ નાં વરશમાં મુસાફરી કરતો ઈરાન થાઈને મુંખઈ આવીઆ હતા, તેઆરે એ નકલો એ વીદવાન પુરસ ઈઝિરોપ ખાતે લઈ ગએઆ હતા. એ પુસ્તકો મધે “વંદીદાદ” ની નકલનો સને તથા લખનારનું નામ આએ રીતે આવે લું છે—“રોજ ૨૪ મો માહ ૪ થો સને ૬૯૩ ઈઅજદજરદી (૧૩૨૩ ઈશવી) ને દીને ખંમાએત મધે હરખદ રસતમ મેરખાંન હરખદખદ કએ

ખશરને વાસતે નકલ ઊતારી છે.” અને એ નકલ કરનાર ધણી ખીન્ને હવે ખોલાસો કરે છે કે એ નકલ ઈઅજદજરદી ૫૫૪ (ઈશવી ૧૧૮૪) નાં વરશમાં ઈઅજદ શહેર મધે અરદેસર ખીન ખહમનના હોકમથી હરખદ હુમશતની હાથની કરેલી એક નકલ ઊપરથી લીધી છે. એ દ્વંતર પેહલવી તરજુમા સાથેનું છે. “ઈજશને” નું દ્વંતર પણ ઊપલાજ ધણીને હાથનું લખેલું છે, માતરે તેહેની તારીખમાં આસરે સાત માસનો ફરક છે, એ દ્વંતરની નકલનો રોજ ૨૭ મો માહ ૧૦ મો સને ૬૯૨ ઈઅજદજરદી (ઈશવી ૧૩૨૩) નો લખેલો છે. એ દ્વંતર સાથે પણ તેહેનો પેહલવી તરજુમા આવેલો છે. ઈઝિરોપખંડનાં “પારીસ” શહેરનાં તથા “આકસફરડ” ની મદરેસામાં તથા લંડન મધે ઈસ્ટ ઈંડીઆ કંપનીનાં તેમજ ખરીદીશ મીઝિલઅમનાં પુસ્તકખાંનાઓ મધે જંદ કેતા ખોની પુરાંણી નકલો છે, પણ તે સંગલી ઊપલા સને પછીની ઊતારે લી છે. હિંદુસથાંન મધે વંદીદાદની સંગલાથી જુની નકલ મુંખઈમાં મુલાંશીરોજનાં પુસ્તકખાંનાં મધેની ધારેઆમાં આવે છે. એ નકલ ઈરાન મધે રૂસતમ ખીન શહેરોઆરે ઈઅજદજરદી ૯૮૭ (ઈશવી ૧૬૧૭) નાં વરશમાં ઊતારી હતી.

૩૬. જંદ ભાશાનાં પુસ્તકોની હવડાંની વપરાતી જુદી જુદી જુખાનોમાં જે તરજુમા થાએલા છે તેહેની વીગત એ પુસ્તકો વીશે થાએલી સોધના ખાખ મધે આગલ વાંચેઆમાં આવશે. હુમાણા માતરે એટલું જ જણાવવાની જરૂર છે કે આજ થોડીએક મુદત સુધીમાં એ સંગલાં પુસ્તકો માતરે હાથનાં લખેલાં મલી આવતાં હતાં, પણ ઈઅજદજરદી ૧૧૮૪ (ઈશવી સને ૧૮૧૫) નાં વરશમાં “ખોરદેહ અવસતા” ની કેતાખ પેહલવેહલાં ગુજરાતી હરૂથે મુંખઈ મધે લલભાઈ ખેહરાંમલએ છાપી હતી, અને તેઆરપછે તેહેની ધણીએક નકલો છપાઈ છે. ઈઅશ તોનું દ્વંતર ખોરદેહ અવસતા તથા ખીલ કેટલીએક ખંદગી સુધાંનું ઈઅજદજરદી ૧૨૧૧ (ઈશવી સને ૧૮૪૨) નાં વરશમાં ખેહદીન દાદા ભાઈ કાવશલએ ગુજરાતી હરૂથે પેહલવેહલું છપાવી પરગટ કરેડું હતું.

ઈજશનેનું તથા વીસપરદનું દફતર ઈઅજદજરદી સને ૧૨૧૯ (ઈશવી ૧૮૫૦) નાં વરશમાં ખેહદીન પેશતનજી માંણેકજીએ જંદ હરૂષે છપાવી ગિ' હતું. વંદીદાદ શાદેનું દફતર ગુજરાતી હરૂષે ઈઅજદજરદી સને ૧૨૨૦ (ઈશવી ૧૮૫૧) નાં વરશમાં એજ ધણીએ છપાવી ગિ' હતું. વંદીદાદ શાદે જંદ અખશરે દસતુર એદલજી દારાખજી સંજાણાનાં ઊપરીપણાં હેઠલ ઈઅજદજરદી સને ૧૨૦૦ (ઈશવી સને ૧૮૩૦) નાં વરશમાં એજ ખેહદીન પેશતનજી માંણેકજીએ શીલા છપા ઊપર છાપેઓ હતો. ઈઝિરોપખંડ મધે જંદનાં જે પુસ્તકો તરજુમા વગર છપાએ આંછે તેમાં પેહલવેહલાં પરોષેસર ઈ. ખોરનુષે ઈશવી સને ૧૮૨૯ થીતે ૧૮૪૩ સુધીની સુદતમાં કટકે કટકે તમાંમ વંદીદાદ શાદે શીલા ઊપર છાપેઓ હતો. ખોરનુષે તેહની નકલ પારીસનાં પુસ્તકખાનાં મધેનાં એક દફતરની ઊપરથી લીધી હતી, કે જે નકલ ઈઅજદજરદી ૧૦૮૩ (ઈશવી ૧૭૧૪) નાં વરશમાં નોશારી મધે હરખદ દારાખ ખીન રસતમે ઊતારી હતી. એજ ખોરનુષની છપાવેલી નકલ તથા મુંખઈ મધે ઈશવી સને ૧૮૩૦ માં દસતુર એદલજી દારાખજી સંજાણાનાં ઊપરીપણાં હેઠલ છપાએલી ઊપર જણાવેલી નકલ ઊપરથી ઈશવી સને ૧૮૫૦ નાં વરશમાં પરોષેસર હરમન ખરાકશે રોમન (ઈંગરેજી) દસતખતે વંદીદાદ શાદેનું એક પુસ્તક છપાવેગિ' હતું. સને ૧૮૫૧ માં પરોષેસર લાશન નામના એક ખીજા વીદવાને કેટલીએક નકલોનો મુકાબલો કરીને વંદીદાદની પાંચ પરગરદ જંદ હરૂષમાં છપાવી હતી, પણ તેઆરપછે તેણે એ કાંમ આગલ વધારેલું જોવામાં આવતું નથી. એજ ઈશવી સને ૧૮૫૧ નાં વરશમાં એરલાંનગનવાલા પરોષેસર ઈસપીગલનાં ઊપરીપણાં હેઠલ “વંદીદાદ” જંદ હરૂષે તેહની પેહલવી શરેહ સુધાં છપાએઓ હતો. પણ એ સંગલાં ઊપરાંત કાપનહેગનવાલા પરોષેસર વેસટરગારડે ઈશવી સને ૧૮૫૪ માં “જંદ અવસતા” ના ગરંથનું જે પેહલું દફતર છપાવી પરગટ કીધુંછે તે ખીજાઓ કરતાં ઘણું સરશછે. એ દફતર મધે ઈજશને, વીસપરદ, વંદીદાદ, તમાંમ નીઆ

એશ, ઈઅશત, આશરીન, ઈતીઆદી, એ સંગલાં પુસ્તકોનો એકેદમ સંગરહ જંદ દસતખતે અને ઘણી ખુશનુમાં રીતે તેણે છપાવેલો છે, અને એ સંગરહ પરોપ્રેસર વેસ્ટરગારડે ઈરાન તથા હિંદુસ્થાનથી પોતે લાવેલી કેતાબોની નકલ તથા પારીસ, કાપનહેગન, આકસશરક, અને લંડનનાં ખરીદીશ મીઝિજીઅમ તથા ઈસ્ટ ઈંડીઆ હુઝિસ અને એ વગરે ખીજાં પુસ્તકખાંનાંઓ મધેની નકલો તપાસીને તથા તેઓનો ચુકાબલો કરીને પરગટ કરેઓછે. એ જુદી જુદી નકલોમાં જે જે હરફ અથવા શબ્દોનો ફેરફાર પડેછે તેહનો પણ વીગતવાર ખોલાસો પરો પ્રેસર વેસ્ટરગારડે એ પુસ્તકની અંદર આપેલો છે. એ છેલું જણાવેલું પુસ્તક જંદ ભાશાના અભીઆસીને અતીસે અગતનું છે.

૩૭. જંદ ભાશાનું વેઆકરણ ઈરાનના ઈઆ હિંદુસ્થાનનાં જરતોસતીઓ પાસે કોઈ વેલાએ રહીગિં હાએ હેવું આપણા જોવામાં આવતું નથી, અને એ પુસ્તકો મધેની ખાખદો પેહલવી તરજુમાઓ ઊપરથી સમજવાની ચાલ ઊપરથી એ વેઆકરણની અગત પણ આપણા લોકોની સમજમાં આવી નથી. હવડેના “કમપારેટીવ શીલાલોજી” ના જાંણનારાઓ જંદનાં પુસ્તકોનો એ પેહલવી તરજુમો તથા જરતોસતીઓ પાસેની પેહલવી ફરહંગો ઘણી ભુલ ભરેલી ગણેછે, અને કહેછે કે ઘણેએક ઠેકાંણે જંદનો તરજુમો કરતી વખતે વેઆકરણ સંબંધી જે રૂપમાં જંદનો ખોલ વાપરેલો છે તેજ રૂપમાં તેહનાં પેહલવી અરથનો શબ્દ ચુકેલો નથી. એ કારણને લીધે આજે પણ જંદ દશતરો મધેની ખીના આપણને ઘણી વખતે ચુક ભરેલી રીતે સંમજાવેઆમાં આવતી હો તેમાં કસો શંકે નથી. જંદનાં દશતરોના અશુધ પેહલવી તરજુમા વીશે હવે પછેના ખાખમાં વધારે ખોલાસો વાંચેઆમાં આવશે.

૩૮. જંદ ભાશા વીશે જે કાંઈ ઊપર લખી જણાવેગિંછે તે જંદનાં દશતરો ઈઆને “જંદ અવસતા” નાં પુસ્તકોની ભાશા વીશેછે, પણ એ આગલ જણાવેલું છે કે ઈરાન મધે પાહલોમાં કાતરી કાહાડેલી તખતીઓ જે ઈરાની ખીલારોકા હરફેની તખતીઓને નામે ઓલખા

એછે તે તખતીઓની ભાશાનું મુલ પણ જંદછે હવું હવડાં મુકરર થાએ હુંછે. એ તખતીઓ ઈરાન મધે બેહશતુન, મોરગાખ, ઈસતખર, હમ દાન, અને એ વગેરે ખીલ જગાઓ ઊપર આવેલીછે, અને એજ ભાશાને મલતા લેખ સુવેજથી મલેલા એક પથ્થર ઊપર તથા “વેનીસ” શેહેરમાં સેનટ મારકની “તરેજરી” મધે એક પુરાણું વાસણુ ઊપર વાંચેઆમાં આવીઆછે. એ તખતી તથા લેખ સેકંદરની આસરે ૧૫૦) વરશ આગમજ કેતરાવેલા ધારેઆમાં આવેઆછે, અને તેઓને ઊક લાવવાના એલમનું માન સંગલું ઈઝિરોપીઅન ઓલમાંઓને મલેછે. પરથમ એ ખીલારોકા હુરશેની તખતીઓના થોડાએક અખશરો ઊક લાવનાર પરોષેસર ગરાટ્ટેંડ નામનો એક વીદવાંન જરમન હતો, તેણે ઈશવી ૧૮૦૨ નાં વરશમાં ખાર અખશરોના ઊચાર સોધી કાઢાડેઆ હતા. તેઆરપછે સને ૧૮૨૩ માં ડેનમારકવાલા પરોષેસર રાસકે તથા પારીસવાલા સેંટ મારટીને એ એલમ આગલ વધારેઓ હતા. સને ૧૮૩૬ માં મોંશીઓ ખોરનુશ, તથા લાશન, તથા મેજર રાલીનસન એ સંગલાઓએ તખતીઓ ઊકલાવવા વીશે કોશેશ કીધી હતી. લાશન ઈઝિરોપખંડમાં ઘણી મુદત સુધી એજ કામમાં ગુંતાએઓ હતો, અને મેજર રાલીનસન જે સને ૧૮૩૫ થીતે ૧૮૪૫ સુધી ઈરાન દેશના દખણ ભાગ તરફ રહેલો હતો તેણે એ વખતમાં પોતાની કુરસદનો મોહોટો ભાગ એજ કામ પછવાડે વાપરેઓ હતો. મી૦ વેસ્ટરગારડે પણ એજ ખાખતસર પાછલથી કેટલીએક સોધ કીધીછે.

૩૯. એ ખીલારોકા હુરશેથી કેતરી કાઢાડેલી તખતી અથવા લેખની ભાશા જંદછે. તેહનો કાએદો જંદનાં દશતરોના કાએદાથી ઊલટી રીતે ઈઆને (આએ ગુજરાતીની માફક) ડાબી થીતે જમણી ખોરદુ તરફ વાંચવાનોછે. ગરાટ્ટેંડ હવું ધારેછે કે એ ખીલારોકા હુરશે કેતાબોનાં કામને વાસતે ખનેલા નથી, પણ પથ્થરની તખતીઓ તથા મોહાર ઊપરની કેતરણીને વાસતે ખનેલાછે. પથ્થરની તખતીઓ તથા મોહાર ઊપર એ અખશરો કેતરવાને ઘણું સવલ પડેછે, શખખ

કે તેઓમાં ખોજ અખશરોની માફક ગોલ વલાંણ આવતી નથી. એ તખતીઓની ભાશા જંદનાં દશતરોની ભાશાને મલતી આવેછે, પણ તે ખંધેના જમાના ખામે કેટલાએક ઈંગિરોપીઅન ગરંથકારોના વીચારમાં ફરક પડેછે. પરોપ્રેસર વેસ્ટરગારડ કહેછે કે એ ખીલારોકા હુરેની જુખાન જંદનાં પુસ્તકોની પછીનીછે. મેજર રાલીનસન કહેછે કે એ જુખાન જંદનાં પુસ્તકોની આગમજનીછે. ઈંગિરોપખંડના ઘણાખરા નામીયા વીદવાંને એ ખાખતમાં મી૦ વેસ્ટરગારડનાં મતને મલતાછે.†

૪૦. એ ખીલારોકા હુરેની તખતીઓની મદદથી ઈરાનના ઉકલ જણાવેલા પાદશાહોનાં નામો આજસુધી વાંચવામાં આવેઆંછે—

શરસી ધારેલાં નામ.

૧. કુરેશ.	કએખોસરૂ.
૨. દારયવુશ વીસતાસપ.	ગોસતાસપ.
૩. કખુજઆ.	
૪. અકિઆખશેતરઈઅ.	(કોખાદ?)
૫. ખશઈઆરશા.	અસફંદીઆર.
૬. અરતખશતર.	અરદેસર—એને ખહમન કરીને પણ લખેછે.

એજ લેખ ઊપરથી ઈરાન તથા તેહની આસપાસનાં ઘણાંએક પરગણાનાં નામ આપણા જોવામાં આવેછે. ખાદાતાલાનું નામ એ તખતીઓમાં “અડરમજદા” કરીને લખેલુંછે.

† મેજર રાલીનસને ઉકલાવેલી તખતીઓ મધેની એક તખતી મધેનો ફકરો નમુના તરીકે હું અતરે પરગટ કરું છું. એ તખતી ઈરાન મધે હમદાન જોહરની પાસે અલવ દના પાહડની નીચાંણમાં કોતરેલીછે, અને તેથી પાદશાહ ગોસતાસપના તે તરફ આવી ગએઆની ધારેઆમેલે હઆદગારી રાખેલીછે. તખતી—ખગ વત્રરક અકિરમઝદા હય હમામ ખુમીમ અદા, હય અવમ અસમાનમ અદા, હય મરતીયમ અદા, હય રીયાતીમ અદા મરતીયા હયા, હય દારયવુશ ખશાયથીયમ અકુ નકિશ અધવિમ પરનામ ખશાયથીયમ, અધવિમ પરનામ ફરમાતારમ. તરજુમે—મેટા ખાદાએ હોરમઝદ, જેણે જમીન આપીય, જેણે પેલું આસમાન આપીકીય, જેણે માંણસ જાત આપીય, જેણે માંણસ જાતને જીવ આપીઓય, જેણે દારયવુશ પાદશાહેને ખનાવેઓય, જેમ લોકોના પાદશાહ તેમ લોકોને ધારા આપનાર.

૪૧. મેજર રાલીનસન કેહે છે કે તેણે જે કાંઈ એ લેખ ઉકલાવે આ છે તે ઉપરથી તેહેની ખાતરી થાય છે કે ઈરાન દેશની આગલી તવારીખ જે શરસી ગરંથકારોએ આપી છે તે કરતાં ઈંગિનાની તવારીખ વધારે ભરોસો રાખવાજોગ છે. પણ એ વાત હજુર ચોકસ થાયેલી કેહેવાએ નહી. જેઓને એ ખીલારોકા હુરૂશે ઉકલાવવાની તવારીખ તથા કાએદાથી વાકેફ થાવું હોય તેઓને “ગરેટ ખરીટેનની રાએલ એશીઆટીક શોશાએટી” નું દસમું તથા અગીઆરમું દફતર વાંચવાની હું ભલાંમાણું કહું છું. એ દફતરો મધે મેજર રાલીનસને ઉકલાવેલી સંગલી તખતીઓનો ખોલેખોલ તરજુમો, તેઓને ઉકલાવવાની તવારીખ, તે મધેના અખશરોમાં ઊચારની સમજ, એ તખતીઓ મધે આવેલા સંગલા લખ્ખોની એક કીમતી ફરહંગ, તથા તે સાથે ખાખીલો નીઆ અને આસીરીઆ દેશોની તખતીઓ ખાખેનો કેટલોએક વીચાર, તથા એ વગરે ખીજી ઘણીએક વાંચવાજોગ હકીકત આવેલી છે.

ખાખ ૨ જો.

પેહલવી ભાશાની ખાખદમાં.

૧. “પેહલવી” એ નામ વીજે કેટલાએક લખનારાઓ કેહે છે કે તેહેનો અરથ પેહલવાનોની ભાશાનો થાય છે. ખીજાઓ કેહે છે કે પેહલુ નામનાં એક શહેર ઉપરથી એ નામ નીકલેજી છે. “પેહલવી” એ ઈરાનના સાસાનીઆન ટોલાના પાદશાહોની રાજદરખારી તથા ધરમ સંખંધી ભાશા છે. એ જુખાંન “એરીઅન” ટોલા મધેથી નીકલેલી છે, પણ તેહેમાં “શીરો અરેખીઅન” ટોલાના ઘણાએક ખોલો ઘખલ થાયેલા છે, કે જે શખખ ઉપરથી કેટલાએક લોકો તેહેને “આરખી” જુખાનમાંથી નીકલેલી સમજતા હતા, પણ એ વીચાર હવડાં ભુલ ભરેલો ઠહેરો છે.

૨. એ પેહલવી જુખાનમાં ઈરાનના સાસાનીઆન તખ્ખાના પાદશાહોના વખતના સીક્કા પાડેલા છે, તથા ઈરાન મધે કેટલાએક મુકાંએ

ઊપર એ જુખાનમાં તખતીઓ ફેતરેલી છે, તથા એજ જુખાનમાં જંદનાં ઘણાંખરાં પુસ્તકોનો તરજુમો થાયેલો છે તથા તેહની શરેહ આવેલી છે, તેમજ જરતોસતીઓના મજહુબને લગતાં ઘણાંએક પુસ્તકો લખાયેલાં છે. એ તરજુમો તથા પુસ્તકોની લાશાને જરતોસતીઓ “હુજવરશ” લાશા કરીને પણ ફેરે છે.

૩. ઈરાનના સાસાનીઓન પાદશાહોના વખતના પેહલવી લેખના સેંકડો સીકા આજ સલામત રહેલા છે, તે ઊપરથી અરદેસર ખાખેકાંન તથા શાપુર* (પેહલો) તથા ખેહરાંમ (પેહલો) તથા ખેહરાંમગોર તથા ખુસરૂ પરવેજ, તથા શાપુર ઝુલકતક, તથા ફીરોજ, તથા પાલાશ, તથા શેહરીઆર, એ પાદશાહોનાં નામો વાંચીઆમાં આવીઆં છે. એજ રીતે ઈરાનના પેહલવેહલા આરખ સરદારોના સીકાઓ ઊપર પણ એ જુખાન જોવામાં આવે છે, તથા હિંદુસ્થાનનાં વાવીઅખુણાંના હિંદુ રાજાઓના ફેટલાએક સીકાઓમાં એક ખાજુ ઊપર સંસક રીત અને ખીજ ખાજુએ પેહલવી એ રીતે ખંધે લાશાઓ લેલી વપ રાખેલી દેખાયે છે.

૪. પેહલવી લાશામાં ઈરાનના પાહલો ઊપર જે તખતીઓ આવેલી છે તે નકશે રસતમ તથા નકશે રજખ તથા હાજીઆખાદ તથા ફેરમાંનશાહ એટલી જગાઓ મધે છે. એ તખતીઓ મધેની ફેટલીએક ઊકલાવીઆમાં આવી છે, અને તે ઊપરથી ઈરાનના સાસાની પાદશાહ અરદેસર ખાખેકાંન, તથા શાપુર (પેહલો) તથા શાપુર (ખીજો) તથા શાપુર

* એ સીકાઓ ઘણુંકરીને રૂપાં ઉપર પાડલા હોએ છે, તેહની એક ખોરડુ ઉપર પાદશાહની તસવીર તથા નામ આવે છે, ખીજો ખોરડુએ એક તખતની ઉપર ખસતો આતશ દેખાયે છે, અને તે તખતની ખંધે ખાજુએ બે માણસો નેગેહ્યાંની કરનાર દાખલ હોવા દીશે છે. પાદશાહનું નામ આવે રીતે લખેઆમાં આવે છે, જેમકે — “મજ દજન ખેહ શાપોરી મલકાંન મલક, મીનોચેયરી મન ઇઅમજદાન” એટલે “હોરમ જદને માનનારો નેક શાપુર, પાદશાહોનો પાદશાહ, ખોદાઈ યુનીઆદથી ઉતરેલું ખરચું.” ખીજો ખોરડુ ઉપર “શાપોર પપેકી ઇઅમજદાની” એટલે “પપેક (ખાખેકાંન) ની ઓલાદનો શાપુર.”

(તરીજો) એઓનાં નામ વાંચીઆમાં આવેઆંછે.† નકશે રૂસતમ મધેની તખતીઓની નીચે ગરોક જુખાનમાં તેઓનો તરજુમો કોતરેલોછે, કે જેથી એ તખતીઓ અને તે પછી સાસાની પાંદશાહોના સીક્કાઓ ઊંક લાવવાનું કામ સેહેલું પડેકે હું. મોંશીઓ શીલવેસર ૩. સાસી નામના એક શ્રેય વીદવાને એ લેખ પેહલવેહલા ઊંકલાવેઆ હતા. હાજ આખાદમાં જે તખતી આવેલીછે તેહની જોડ દાખલ ખીજ એક તખતી તેહની ખોરદુમાંછે, અને તે ખંધેની ભાશા એકસરખીજ લાગેછે, તથા ખાખદો પણ એકજ ધારેઆમાં આવેછે, પણ તે મધેની એક તખતી કાંઈએક જુની ભાશામાં લખી હોએ ઈઆ ખીજના કરતાં થોડીએક મુદત આગમચથી કોતરાએલી હોએ હેલુંછે. એ હાજ આખાદની તખતી કે જે પાહાડ ઉપરના ખીજ સંગલા પેહલવી લેખ કરતાં કદમાં લાંમ ખીછે, તે એકસ અને ભરોસો રાખવાજોગ રીતે જેઆરે ઊંકલાવેઆમાં આવશે તેઆરે પેહલવી જુખાન વીશે આપણને ઘણીએક જાણવાજોગ ખીનાં જાહર થાશે.

૫. જંદનાં પુસતકોનો જે ભાગ આપણી પાસે સલામતછે, તે સાથે તેઓનો પેહલવી જુખાનમાં શરેહ સાથે તરજુમો થાએલોછે, તેહની વીગત:—

વંદીદાદ, (પરગરદ ૧૨ મી વતરોગ) ઈજશને, વીસપરદ, હાદો ખત નુસક, દામદાદ નુસક અને ખોરદેહ અવસતા. આગમદેઆનો તર જુમો પાજંદછે, તથા ઈઅશતોનાં દશતરોનો પેહલવી ઈઆ પાજંદ કોઈખી તરજુમો મલી આવતો નથી. જંદનાં દશતરોના પેહલવી તર

† એ તખતીઓ મધેની એક તખતી જે ફેરમાનશાહ આગલ તાકે ખોસતાં પાહાડ ઉપર પાદશાહ શાપુર બુલકતકની તમચીરની ખોરદુ ઉપરછે તેહની નકલ આએ માફકછે:— “પતકલી તમન મજદીઅજન, ખેહ શાપોરી મજકાંન મજક, અએરાંન વ અનેરાંન, મીનાચેથરી મન ઈઅજદાંન, ખમન મજદીઅજન વોઇઅ અહુરમજદી, મજકાંન મજક, અએરાંન વ અનેરાંન, મીનાચેથરી મન ઈઅજદાંન, નખી ખેહ નારશી, મજકાંન મજક.” એટલેજે—“આએ આકાર હોરમજદને માનનારનોછે, નેક શાપુર, પાદશાહઓનો પાદશાહ, ઈરાંન અને અનેરાંનનો પાદશાહ, મીનોઇ ખુનીઆદથી ઉતરી આવેલું ખરચું, હોરમજદને માનનારનો ખેટો, નેક હોરમજ, પાદશાહઓનો પાદશાહ, મીનોઇ ખુનીઆદથી ઉતરી આવેલું ખરચું, નેક નારસીનો દોતરો, પાદશાહોનો પાદશાહ.”

જુમા વીશે જરતોસતીઓના કેટલાએક દસતુરોનો હવો વીચારછે કે એ તરજુમો પેગમખર જરતોસતના જમાનામાં તેહના શાગેરદોએ ખના વીઓ હો, ખીજાઓ કહેછે કે એ સંગલો તરજુમો તથા ખીજાં પેહલવી પુસ્તકો સાસાનીઆંન પાદશાહ અરદેસર ખાખેકાનના વખતમાં અને તે પછીના જમાનામાં બનેલાંછે. એ છેલ્લો જણાવેલો વીચાર હું ભરોસો રાખવાજોગ જાંણુછું, તેહનાં કારણો આએ રીતેછે: —૧, જંદનાં દશ્ત રોનો પેહલવીમાં જે તરજુમોછે તે ઘણો અશુધ ઈઆને ઘણે ઠેકાંણે જંદની ખરોખરનો નથી, તેથી તે પેગમખર જરતોસતના વખતમાં (આપણા દસતુરોનાં કહેઆ પરમાંણે) તેહના શાગેરદોનો ખનાવેલો હોએ નહી. ૨—એ તરજુમા સાથેની શરેહ મધે તે શરેહનાં લખનારા ઓએ પોતાની તરશ્થી જંદના કેટલાએક ફકરાઓની સમજ વીશેનાં ખીજા દસતુરોનાં મત ઠાંકી ખતલાવેઆંછે, તથા કેટલીએક જગોએ પોતાની નાવાફેશી કમુલ કીધીછે, માટે જો પેગમખર સાહખના વખતમાં તેહનાં શાગેરદોએ એ તરજુમો કીધો હો તે તેઓને ખીજા દસતુરોનાં મત ઠાંકવાનું તથા હવો રીતે પોતાની નાવાફેશી જણાવવાનું કસું કારણ પડતે નહી. ૩—એ તરજુમાની શરેહ મધે એક હવા શખસનું નામ આવે લુંછે કે જેહને વીશે આપણે ચોકસ જાંણીએછે કે તે પેગમખર સાહખના જમાનાની ઘણી મુદત પાછલથી થાઈ ગએઓ હો, તે ઊપરથી એ તરજુમો પેગમખરના જમાનામાં થાએલો નથી હોવું શાખેત થાએછે. એ વીશેની વીગત આગલ વાંચવામાં આવશે.

૬. જંદનાં દશ્તરોનો પેહલવીમાં જે તરજુમો થાએઓછે તે ઘણો અશુધ ઈઆને ઘણે ઠેકાંણે જંદની ખરોખરનો નથી, તેથી કેટલા એક દસતુરોના કહેઆ પરમાંણે પેગમખર જરતોસતના વખતમાં તેહના શાગેરદોએ તે ખનાવેલો નથી. જંદનાં દશ્તરોના પેહલવી તરજુમાને પાંને પાંને એ તરજુમાની ભુલ આપણા જોવામાં આવેછે. એ ભુલ હવો નથી કે જે પાછલથી નકલ કરનારાઓને હાથે ઈઆ ફકત પેહલવી શરેહમાં ફેરફાર કીધાથી થાઈ હોએ, પણ તે ભુલ જંદનાં દશ્તરોનો ખુદ

“વંદીદાદની પેહેલી પરગરદનાં જંદ અવસતા તથા તેહેની
હુજવરશ અથવા વીશેશ પેહલવી અસાન પરમાંણે.

စိတ်သက်သာခြင်း၊ အသက်သာခြင်း၊ အေးချမ်းမှု၊ အေးချမ်းမှု၊ အေးချမ်းမှု

[illegible]

ငါ့အတွက် နေရာတစ်နေရာ ရှိပါသည်။

செருமனி . ஐரோப்பா . ஐந்தாம் பாகம்

૪ ૫ ૬ ૭ ૮
 મે પેદા કીધી સપેતમાંન જરતોસત જગો રામશની અને
 ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩
 આપનારો નહી કોઈ પેદા કરતે આસાની (આપનારી) (વીશેશ પેહલવી
 શરેહની માએની) એ કોણુ આદમી તે જગો કોણુ તે તંમે પેદા થયા
 તે (જે) તે પાંમે તાંહાંસુધી તે લલો તમે ચાહવો કોણુ ઘણો નેક ઘણો
 આશાન કે મે આપી.

“ફકરો ૩ જો.

૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧
 ઈફદે અએમ નુફદ દએદીઆંમ સપેતમ જરથોશતર અશુ રામુ
 ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬
 દાઈતીમ નુફદ કો દદ સાઈતીમ.

૧૫ ૧૪ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦
 મમન અદ ર લા દાખુનદ હુમની સપેતમાંન જરથોશત અનાક
 ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬
 રામશની દહશની લા આઘ દદ જકનીમુદ આસાની સપેતમાન જરથુશત.

૧૫ ૧૪ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૧૬ ૧૭ ૧૮
 અગર જો જગો રામશની આપનારી હું નહી પેદા કરતે તો
 ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬
 નહી કોઈ પેદા કરતે આસાની (આપનારી.)

“આએ ઊપર લખેલા જંદ અવસતા અને હુજવરશ અથવા
 વીશેશ પેહલવીમે તેહનાં અરથો લખેઆછે. એ ઊપર કોઈખી સાહેબ જો
 વેઆકરણનાં કાએદાથી જંદ અવસતાના તથા હુજવરશ (પેહલવી) ના
 શખદોનો મુકાબલો કરશે તો તરત તે સાહેબને રોશન થાશે કે હુજવર
 શમે અરથનો કરનાર તથા શરેહના કરનારે કેહવી રીતે ગલતી કરીછે.

“ઊપલા અવસતાના ફકરા પેહલામે આંક ૧) પેહલાનો શખદ
 મરૂદ આવેલોછે તેહની નીચે હુજવરશમે ગુશ્તશનો શખદ જે વાપરેલોછે,
 તે વેઆકરણનાં કાએદાથી ઊલટી રીતે વાપરેલોછે, કાંએકે કીરીઆપદનાં
 અમીશરીત લુતકાલમે જગું ગુશ્ત ઈઆને “તેહને ફકો” એ પરમાંણે

તરીબા પુરૂશનાં એક વચનમો એ શબ્દ વાપરવો નોઈએ. એજ શ્ક
રામો વીશેશ નામનો સપેતમાંન જરથોશતનો શબ્દ આવેલોછે તેહની
આગલ અનુનો શબ્દ વાપરેલોછે, પણ દવીતીઆ વીલકતીની એલામત
દાખલ નો એ શબ્દનો વીચાર કરીએછે તો ૧૫ અનુને ઠેકાંણે અન
વાપરવો નોઈએ. એ વીશે જગે જગે નો પેહલવીનાં પુસ્તકોમો તપાસ
લઈએછે તો અન દેખાએછે, વાસતે કાએદાની રીતી પરમાંણેખી અંન
વાપરવો દરૂસતછે, કાંએકે વીલકતીઓને હમેશાં પેહલવીમો શબ્દ ઈઆ
ગીની મદદ મલેછે. આએ ઊપરથી નેક વાંચનારા સાહુઓએ જાણવું
નોઈએ કે નો વેઆકરણનાં કાએદાથી તપાસી નોઈએછે તો નીચે
લખેઆ પરમાંણે એ શ્કરાનો હુજવરશમો અરથ થવો નોઈએછે.

જરતોસતી ૧૫ અનુ ૧૫

ગુપ્ત અંનહુંમાં અન સપેતમાંન જરથોશત.

કહેકોં હોરમજદે સપેતમાંન જરતોસતને.

“શ્કરા ખીબા મધે અવસતાનો શબ્દ “દદામ” “મેં પેદા કીધો”
આવેલોછે, તેહની હેઠલ હુજવરશમો આંક ૫) મા વાલો શબ્દ જાણ-
દાખુનત જે આવેલોછે તે ગલતછે, કાંએકે પરથમ પુરૂશના એક વચનમો
કીરીઆપદનો અમીશરીત ભુતકાલ જાણ-દાખુનતમ “મેં પેદા કીધી”
નોઈએ, તેહને ઠેકાંણે નકલના કરનારે અથવા શરેહના કરનારે ભુલથી
કીરીઆપદના તરીબા પુરૂશના એક વચનમો અમીશરીત ભુતકાલ જાણ-
દાખુનત “તેહને પેદા કીધી” વાપરેલોછે, અને આંક ૬ મા વાલો શબ્દ
જાણ-દાખુનત સપેતમ જરથોશતર જે અવસતામો વીશેશ
નામે સંખોધન પરથમા વીલકતીમો આવેલોછે તેહની જે હુજવરશ
લખીછે જરતોસતી ૧૫ અનુ ૧૫ સપેતમાંન જરથોશત તે શબ્દની
આગલ સંખોધન વીલકતીની અલામત ૫ અફ નોઈએ કાંએકે શબ્દ
ઈઆગીની મદદ હમેશાં સંખોધન વીલકતીનાં શબ્દની આગલ કાએદાથી
વાપરવામો આવેછે. એ પછી હુજવરશના આંક ૮) મા વાલો શબ્દ

રામશની કરીને આએઓછે, તેહની પછવાડે નકલના કરનારે અથવા શરેહના કરનારે વગર સમજવે ઊભીઆંનવીત દાખલ વાપરી ઓછે, કાંએકે રામશનીનો જે શખદ વાપરેલોછે તે માતરે દેહશનીનાં નામની આગલ ગુણુ વીશેશન દાખલ શશટી વીલકતીનાં એક વચનમો વાપરેલોછે, તે વાસતે એ ખંધે શખદોનાં વચમો ઊભીઆંનવી તની કસીખી જરૂર નહી હતી. અને હુજવરશનો આંક ૧૨) ખારમા વાલો જે શખદ દાદ કરીને આવેઓછે, તે કીરીઆપદની આગલ જકનીમુનીદ કરીને મીશરીત ભુતકાલ ખનાવીઓછે, પણ એ કાલ ગલત માલમ પડેછે, કાંએકે જકનીમુનીદ જે શખદછે તે માતરે દવી તીઆ પુરૂશનો અનેક વચનછે કે જેહનો અરથ “તંમો છેવો” એ પર માંણે થાએછે. ખીજું મીશરીત ભુતકાલમો જો એ કીરીઆપદ આવેઓ હોએતો હુમનદ વાપરવો દરૂસતછે, કાંએકે દાદાર હારમ જદ કેહેછે કે “(કોણુ પેદા કરતે)” એ ઊપરથી વધારે શાખેત થાએછે કે વેઆકરણનાં કાએદાથી મીશરીત ભુતકાલમો એ શખદ વાપરવો જોઈએ, અને ખીજા પ્રકારની શુધ હુજવરશ લખવી હોએ તો આએ પરમાંણે લખવી જોઈએ:—

જકનીમુનીદ ૧૨) જકનીમુનીદ ૧૨) જકનીમુનીદ ૧૨) જકનીમુનીદ ૧૨) જકનીમુનીદ ૧૨)
 હુમનદ ૧૨) હુમનદ ૧૨) હુમનદ ૧૨) હુમનદ ૧૨) હુમનદ ૧૨)

ઊપલો પ્રકરો ગુજરાતી અખશરોમો તેહના અરથો સાથે.

ર દાખુનતમ અએ સપેતમાંન જરથોશત છનાંક રામશની દેહશની લા દાદ હુમનદ આસાની.

મેં પેદા કીધી એ સપેતમાંન જરતોસત જગો રામશની આપનારી નહીં કોઈ પેદા કરતે આસાની (આપનારી).

“એજ પ્રકર ખીજાની હો વીશેશ પેહલવીમો શરેહના કરનારે જે વીશેશ પેહલવીમો શરેહ લખીછે તે વાંચનારા સાહેબોને વાસતે લખી જણાંઊંધું કે તે ઊપરથી વીચાર કરવાને ખની આવે.

“હુજવરશમો કીધેલી શરેહ.”

۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰

હોપલો પ્રકરો યુજરાતી અખશરોમો તેહના અરથો સાથે.

“ધુમન આગ અંનસુત જક જનાંક આગ ગન જરહુનાદ અશ વર ફરરીનદ વદ અશ શપીર મદમમંનનીદ આગ ન હુકતર આશાનતર અએ ર દા'યુનદ.

“કોણુ આદમી તે જગો કોણુ તે તમો પેદા થાવો તે તે પાલે તાંહાંસુધી તે લલો તમો ચાહવો કોણુ ઘણો નેક ઘણો આસાન કે મે આપી.

“આએ ફકરામો વેઆકરણનાં કાએદાથી ફેટલાએક શખદોની લુલો દેખઈતીએછે તે તથા લંખાંણુ થવાના શખખને લીધે તે શખદોના ઊપર ટીકા કરવાને હુમો ઘટતું નથી જાણતા, પણ આએ ફકરાની અગાડીનો ફકરો જે સાહુખ ધેઆંન રાખીને વાંચી જોશે તેહને માલમ પડશે કે જંદ અવસતાના પાક કલાંમોની માએનીના પેહલાજ ફકરા ઊપરથી તેહની ખરી મતલબ આપણને માલમ પડેછે, તારે હુજવરશ અથવા વીશેશ પેહ લવી શરેહના લખનારે જે શરેહ કીધીછે તેહનું ખરું કારણ શું હશે ? કાંએકે એ શરેહના ફકરા ઊપરથી કસુંખી વધારે માલમ નથી પડતું, પણ એાર એ ઠેકાંણે વાંચનારાએને મોટી ગુચવાણુ પડેછે. કાંએકે એકતો શરેહમો લુલછે અને ખીજી તરફથી જો તેજ શખદોની તપાસ લેઈએછે તો વેઆકરણના કાએદા પરમાંણેખી તે શખદો અશુધ માલમ પડેછે. આએ માહુરા નમનતાઈ લરેલા વીચાર ઊપરથી નેક વાંચના રાએએ એમ નહી સમજવું કે આપણા જંદ અવસતાના સરવે કલાં મોની જે હુજવરશમો માએનીએ તથા તેહની શરેહએ કીધીછે તાંહાં ખંધે ઠેકાંણે લુલો નીકલશે, પણ માહુરું ફેહવાનું ખરું કારણ એજછે કે ફેટલાએક ઠેકાંણે નકલોના કરનારાએની તથા શરેહના કરનારાએની લુલછે,

“નેક વાંચનારા સાહેબોને તથા અગત કરીને આપણા જરતોસ તીઓને જાણવું જોઈએ છે કે ઊપર લખી જણાવેલા વંદીદાદની પેહલી પરગરદનાં તરણ શ્રકરાઓની હુજવરશ અથવા વીશેશ પેહલવીના લખ નાર તથા શરેહના કરનારની જે ભુલો ખતલાવી છે તે ઊપરથી તમે સાહેબોએ વીચાર કરવો કે જો એજ પરમાણે નામીયાં વંદીદાદ જેહવાં આખાં પુસ્તકની હુજવરશ માએનીની તપાસ લેઈએ તો એક ઘણુંજ મોટું પુસ્તક બને, પણ હમોએ જે આએ તરણ શ્રકરાની ગલતી ખતલાવી આપી છે તે વાંચનારા સાહેબોની ખાતરી કરી આપવા સાડું. અગરજો કોઈખી સાહેબને એ વીશે સમજવું હાએ તો માહુરી તરખી એટલી લલામણ કરીઆમો આવે છે કે તે સાહેબે મેહરખાંનીની રાહ આપણા જંદ અવસતાના પાક કલામો તથા તેહની હુજવરશ અથવા વીશેશ પેહલ વીનો વેઆકરણના કાએદાથી મુકાબલો કરીને તપાસી જોએતો અલ ખર્તા તે સાહેબની વધારે ખાતરી થાએ, કાંએકે માહુરા આધીન વીચાર પરમાણે હુજવરશ ભાશાનાં ઘણાંએક પુસ્તકો તથા જંદ અવસતાના પાક કલામોની હુજવરશ તપાસી જોઈએ તે કંટલેએક ઠેકાંણે ઘણીએક ભુલો તથા ગલતીઓ માલમ પડી આવે છે, અને જે પરમાણે જંદ અવસતાના કુલે શખદો વેઆકરણના કાએદા પરમાણે શહી તથા શુધ લખેલા છે તે પરમાણે હુજવરશના શખદો લખેલા નથી.”

૭. જે પરમાણે “જંદ અવસતા” ના કુલે શખદો વેઆકરણના કાએદા પરમાણે શહી તથા શુધ લખેલા છે, તે પરમાણે તેહના તરજુમામાં “હુજવરશ” (પેહલવી) ના શખદો લખેલા નથી, એ ખરું છે. નામીઓ શરેંચ ગરંથકાર આંકુરીલ હુ. પેરોં જેણે પેહલવી તરજુમો તથા પેહલવી શરેહની સાહેતાથી જંદનાં દ્વતરોનો શરેંચ ભાશામાં તરજુમો કીધો છે, અને જેહના તરજુમા મધે હવડાં ઘણીએક ગલતી માલમ પડી છે, તે ગલતી પણ એજ પેહલવી તરજુમાનાં અશુધપણાંથી ઊત્પન્ન થાએલી છે. આંકુરીલ હુ. પેરોં જેઆરે સુરતમાં હતો તેઆરે તેહની પાસે જંદ તથા પેહલવી જુખાનની એક શરહંગ હતી, કે જે ધારેઆમેલે દસતુર જામાસપ

કેરમાનીની લાવેલી ફરહંગ ઊપરથી ઊતારીને એ ફરેંચ ગરંથકારને તેહના ઊસતાદ દસ્તુર દારાખ જેહને કેટલાએક, લોકો કુમાના દાદદારને નામે પીછાણેછે તેણે આપી હતી. આંકુટીલ હુ. પેરોંના ગરંથનાં ખીજાં દફતર મધે એ ફરહંગ પરગટ થાએલીછે, તે ખાખે “કમપારેટીવ શીલા લોજ” ના એલમ બાણનારાઓનાં સરદાર પરોફેસર એફ. ખોપનો હવો વીચારછે કે એ ફરહંગ ઘણીજ અશુધછે, અને તેહના ખનાવના રાઓ જંદ શખદોનું વેઆકરણ ખરોખર સમજેઆ નથી, કાંએકે એ ફરહંગ મધે વેઆકરણના જે રૂપમાં ઘણાએક જંદ લખજો આવેલાછે તેથી જુદાંજ રૂપમાં તેઓનો પેહલવી તરજુમો કરેલો જોવામાં આવેછે. પરોફેસર ખોપ એ ખાખદમાં આએ રીતે લખેછે—“મેં જે અતરે દાખલા “ખતલાવીઆછે,† અને જેહને મલતા ખીજા દાખલા સેહલાઈથી વધારી “શકાએછે, તે ઊપરથી જોવામાં આવશે કે જંદ ભાશાનું વેઆકરણ “જેહવું આંકુટીલ સમજતો હતો તે કરતાં એ ફરહંગનો પેહલવી તર “જુમો કરનાર વધારે સમજીઓ નથી, અને એ ખંધે જણા ગોએઆ “હવુંજ પોતાના ખેઆલમાં લાવેઆછે કે જંદમાંથી હરએક વાકીઅની “મતલખ માતરે ઊઠી શકેછે, પણ તેહમાં શખદોનાં રૂપ ખદલવાનું કઠિ “વત ઘણું થોડુંછે, વાસતે પેહલવી ઈઆ ચાલુ શરસીમાં જેમ હરએક “શખદનું વેઆકરણ સંખંધી કઠિવત જે વાકીઅમાં તે શખદ વપરાએઓ “હુએ તે વાકીઅની સમજ ઊપરથી આપણને માલમ પડેછે, તેજ પર “માંણે એ લોકોએ જંદ ભાશા વીશે પણ ધારેલું લાગેછે.” એટલેજે જંદ ભાશા એક માતખર ભાશાછે. તેહના શખદો હરએક ઈકાંણે જેમ

† જંદ ભાશાના શખદોની પેહલવી ફરહંગની ગલતી વીશે વીચાર આપતી વખતે પોતાના ખોલવાની સાખેતીમાં પરોફેસર ખોપે જે દાખલા આપેઆછે, તે મહિલા ખેએ તરણુ દાખલા હું અતરે ટાંકી ખતલાઈછું. જંદમાં “અનહમ” કરીને લોગત આવે લોછે તેહનો ખરો અરથ “હું હતો” અથવા “હું છેઉ” કરીને થાએછે, તેહનો પેહલવી ફરહંગવાલાએ “જનુંનદ” એટલેજે “તે છે” એ રીતે કહેઓછે. જંદમાં “ખીશ” લોગતછે તેહનો અરથ “ખેએ વેલાએ” કરીને થાએછે, તેહનાં પેહલવી તર જુમામાં ફક્ત “દોક” એટલેજે “ખેએ” એ રીતે કીધોછે. જંદ ફરહંગમાં “જથો” એ શખદ આવેલાછે તેહનો અરથ “માર આવેલું” કરીને થાએછે, તેહની માંએની પેહલવીમાં “મએત્તનદ” એટલેજે “તે મારેછે” એ રીતે કીધોછે.

જુદા જુદા સંબંધમાં વાપરેઆમાં આવેછે તેમ તેમ તે સંબંધને ખેશતો. તે શખદોની પછવાડેનો ભાગ ફેરવાએછે, ઈઆને જંદમાં એકજ અરથનો એક ખોલ જો દસ ઠેકાંણે દસ જુદી જુદી રીતનાં વેઆકરણના આકારમાં વાપરવો હોએ તો તે ખોલની પછવાડે જંદનાં પુખત વેઆકરણથી દસ રીતનો ફેરફાર થાઈ શકેછે, પણ ખીજી નખલી ભાશાઓમાં હેવું માતખરપણું આપણા જોવામાં આવતું નથી. જરતોસતીઆના જે દસતુરો પ્રકત પેહલવી ઊપરથીજ જંદનાં પુસ્તકોનો તરજુમો કરી બાણેછે તેઓ અલખત જંદની એ ખુખી પીછાણી શકતા નથી, અને એજ કારણ ઊપરથી કેટલાએક ઈઝિરોપીઅન ગરંથકારો જરતોસતી દસતુરો વીશે લખી ગીઆછે કે તેઓ જંદ ભાશા શુધ સમજવાને શામર થવાન નથી. જેઆરે આપણે જોઈએછે કે જંદનાં પુસ્તકોનો પેહલવી તરજુમો ઘણો અશુધછે, એટલુંજ નહી, પણ એક પુખત જુખાન દાખલ જંદની ખરોખરી પેહલવી ભાશાથી થાઈ શકતી નથી, અને તે ઊપરાંત જંદ ભાશાનું ખુદ વેઆકરણ ભાણું તુટું પણ આપણી પાસે નથી, તેઆરે એ દપકો વગર વજનનો ઠડતો નથી. ઈઝિરોપીઅન “શીલાલોજીશરો” જંદ ભાશાનું ઘણુંએક વેઆકરણ હવડાં જે સારી રીતે સમજેછે તે તેઓ સંસકરીત ભાશાનાં વેઆકરણની મદદથી શીખીઆછે. સંસકરીત અને જંદ ભાશાઓ એકખીજાની નજદીકના જમાનામાં નીકલીછે, તેઓ એકજ અસલ ટોલાની ભાશાઓછે. ખંધે એકસરખી રીતે માતખરી ધરાવેછે, અને તે ઊપરાંત ખંધેનું વેઆકરણ એકખીજાને ઘણું નજદીક મલતુંછે, તેઆરે જંદનું વેઆકરણ સમજવાને સારૂં ખીજી સંગલી ભાશાઓ તપાસીઆની આગમજ આપણે જો પરથમ આધાર સંસકરીત ઊપર રાખીએ તો તે વાજખી કેહવાએ. ખરેખર હવડાંના વખતમાં સંસકરીત શીખેઆ વગર કોઈથીખી જંદ ભાશાનો સમખરણ રીતે અભીઆસ થાઈ શકે હેવું નથી.

૮. ખેહ્દીન ધનજીભાઈએ “જંદ અવસતા” નાં પુસ્તકોના પેહલવી તરજુમાનાં અશુધપણાં વીશે જે ઊપર ટાંકી ખતલાવેલી દલીલો આપીછે, તથા પરોફેસર ખોપે જંદ અને પેહલવીની ફરહંગની ગલતી

વીશે જે ઠીકા કીધાછે, તે ખંધે સાહુખોનાં મતને એ પેહલવી તરજુમા વીશે ખીજી વધારે તપાસ કરતાં ટેકો મલેછે, અને તે ઊપરથી આપણી ખાતરી થાયછે કે એ તરજુમો પેગમખર સાહુખ હજરત જરતોસતના વખતમાં નહી, પણ સાસાનીઆન પાદશાહોના વખતમાંજ બનેલોછે.

૯. એ કારણસર વંદીદાદનાં દફતર ઊપરથી આપણે પોતાની ખાતરી કરી શકીએછે. વંદીદાદની ખીજી પરગરદના એક ફકરા મધે લખેછે કે આદમીઆ તથા ગોસપંદોની વસતીનો સમાસ કરવાને કીજે પાદશાહ જમશેદે જમીન વધારી હતી. એ ફકરાનો તરજુમો પેહલવીમાં કીધા પછી તે તરજુમો કરનાર લખેછે કે—“જમશેદે જમીન કેમ વધારી તે હોમોને માલમ પડતું નથી.” એજ રીતે વંદીદાદની ૧૩ મી પરગરદ મધે એક શગ વીશે ખીનાં આવેલીછે, કે જે વીશે હવું લખેછે કે તે શગ રાતં દાહાડો મલીને તરણ મરતખે પોકાર કરેછે. પણ એ ઠેકાણે પેહલવી તરજુમો કરનાર પોતાની શરેહમાં ખોલેછે કે—“તે શગ કેમ પોકાર કરેછે તે હોમોને માલમ નથી.” વલી વંદીદાદની એજ ૧૩ મી પરગરદમાં ખીજી જગોએ લખેલુંછે કે એક જાનંવર હરેમનની પેદાએશ નુંછે તે રાત અને દાહાડો મલી એક મરતખે પોકાર કરેછે. એ ખાખે પેહલવી તરજુમો કરનાર પોતાની શરેહમાં લખેછે કે “તે જાનંવર શી રીતે પોકાર કરેછે તે હોમોને ખખર નથી.” હવે આએ ઠેકાણે આપણે વીચાર કરવો જોઈએછે કે જો એ તરજુમો હજરત જરતોસતનાજ વખતમાં બનેલો હોતે અને તેહના હાથ નીચે તાલીમ પામેલા શાગેરદોએજ તે બનાવેઆ હોતે તો તેઓ હાવી રીતની પોતાની નાવાકેશી હરગેજ જાહેર કરતે નહી. પણ એ તરજુમો હજરત જરતોસતના વખત પછી ઘણી મુદતે બનેલોછે, એટલાજ શખખ ઊપરથી તે ખીના એ તરજુમો કરનારાઓ સમજ્યા નથી, અને તે ખાખેનું તેઓ પોતાનું આણખાણ પાણું જાહેર કરી ગએઆછે.

૧૦. વલી વંદીદાદના એજ પેહલવી તરજુમાં મધે ફેટલીએક ખાખદોનો ખોલાસો કરતી વખતે તેહમાં જુદા જુદા દસતુરોનાં મત ટાંકે

આંછે—જેમકે પાંચમી પરગરદ મધે દરખત ઊપર જાંનવરોની નજીસાઈ ખાખે અફરગ નામના દસતુરનો તથા મેદીઓમાડનો વીચાર ટાંકી ખત લાવેઓછે, તથા એજ પરગરદના ખીજા ભાગમાં પશ્ચેમાંનીની તોજશ વીશે મોખેદ સોશીઓશનો વીચાર જાહુર કીધોછે, તથા નશાની ખાખદમાં રોશન નામના શાગેરદનું મત આપેલુંછે, તથા પરગરદ ૬ ઠી મધે દાદ ફરોખત નામના શાગેરદનું મત તથા કુશતન ખુજદ નામના દસતુરનું મત નશાની ખીજા ખાખદો વીશે આપેલુંછે, અને એજ માફક એ તરજુ મામાં ખીજે ઘણે ઠેકાંણે જુદા જુદા દસતુરોના વીચારો પરગટ કીધાછે, તે ઊપરથી પણ શાખેત થાએછે કે એ તરજુમો પેગમખર સાહેબના જમાનાનો ખનેલો નથી. જો પેગમખર સાહેબના જમાનામાંજ એ તરજુમો થાએઓ હોતે તો પેગમખરના શાગેરદોનાં તથા ખીજા દસતુરોનાં જુદાં જુદાં મત ટાંકી ખતલાવવાની એ તરજુમો કરનારને કસી અગત પડતે નહીં, પણ એ તરજુમો પાછલા જમાનામાં ખનીઓ તે વેલાએ કેટલીએક ખાખદોની સમજ વીશે જે ગુઘવણો પડતી ગેઈ, તેહને લીધે એ રીતે જુદા જુદા દસતુરોનો વીચાર ટાંકી ખતલાવવાની એ પેહલવી તરજુમો કરનારને ફરજ પડી હતી.

૧૧. સરવે કોઈને જાહરછે કે આદરખાદ મેહરેસપંદ—જરતો સતી દીનનો એક નામીઓ દસતુર, ઈરાનના પાદશાહ અરદેસર ખાખેકાન તથા તેહની પછીની હકુમત ચલાવનાર પાદશાહ શાપુરનાં વખતમાં થાઈ ગએઓ હતો. એ દસતુરનું નામ વંદીદાદની ચોથી પરગરદના પેહલવી તરજુમાની શરેહમાં આએ રીતે આવેલુંછે—“તમાંમ તે સોખનને નરમ કરતો રેહ ઈઆને પઢે—ઊસતાદની આગલનો આગલ પઢે ઈઆને આદરખાદ મેહરેસપંદની મીસાલ પઢે.” હવે જો એ તરજુમો હજરત જરતોસતના વખતમાં ખનેઓ હોતે તો દસતુર આદરખાદ મેહરેસપંદ જે પેગમખર સાહેબના જમાના પછીની ઘણી લાંખી મુદતે થાઈ ગએઓછે તેહનું નામ તે મધે આએ રીતે કધી આવતે નહીં. એ સંગલાં ઊપરથી આપણી ખાતરી થાએછે કે જરતોસતીઓ પાસે જંદનાં જે દક્તરોનો

હવડાં પેહલવીમાં તરજુમો છે તે તરજુમો ઈરાનના સાસાનીઆન પાદશાહોના વખતમાં બનેલો છે, કાંઈ પેગમખર સાહેબના વખતમાં બનેલો નથી, અને આગલા ફેરલાએક દસતુરો જે લખી ગયેલા છે કે એ તરજુમો પેગમખર સાહેબના શાગેરદોનો બનાવેલો છે, તેહનો અરથ આપણે હવેજ સમજવો જોઈએ છે કે એ શાગેરદો પેગમખર સાહેબના વખતના નથી, પણ સાસાનીઆન પાદશાહોના વખતના દીનની ખીનાઓથી વાકેશ્ગારી ધરાવનારા દસતુરો છે, કે જેઓ પણ એ ખેતાખથી ઓલખાતા હતા.

૧૨. જંદ લાશાનાં પુસ્તકોના તરજુમા સવાએ ઈરાનના સાસાની વખતમાં તથા તે પછીના વખતમાં પેહલવી લાશામાં ઘણાંએક દશતરો લખાએઆં હતાં, તે દશતરોનો ફેરલોએક લાગ હજુર સુધી જરતોસતી દસતુરો પાશે સલાંમત રહેલો છે. એ દશતરો મધેથી માતરે જરતોસતી દીનનો ખાખદોને લગતાં જે પુસ્તકો હવડાં જરતોસતી દસતુરોના હાથમાં છે તેહની વીગત હું અતરે પરગટ કરું છું. એ પુસ્તકો મધે—૧, “દીનકરદ” એ કેતાખ ખીજ પેહલવી કેતાખોમાં સરવેથી નામીચી ગણાએ છે. એ કેતાખની ઊતપંતી વીશેનો હવાલ તેહનાં તરીખાં દશતર મધે આવેલો છે, તે ઊપરથી હવું જોવામાં આવે છે કે હજરત જરતોસતની લાવેલી દીન ખીજ કોમના ઈઆને જુદદીનનાં લોકોને સમજાવવાને સારું પાદશાહ ગોસતાસપના વખતમાં પેગમખર સાહેબના શાગેરદોએ એક કેતાખ બનાવી હતી, અને તેહનું નામ “દીનકરદ” અથવા “દીનગરદ” કરીને રાખીગીં હતું. પણ સેકંદર રૂમીના આવીઆ પછી ખીજ ઘણીએક કેતાખોની માફક જરતોસતી દીનનું એ પુસ્તક તારાજ થાએગીં હતું, તોપણ તે આગમજ સેકંદરનાં હાકમથી એ કેતાખનો ઈંજિનાની જુખાનમાં તરજુમો થાએઓ હતો. હવે જેઆરે સેકંદર પછી ૫૫૬ વરશે ઈરાન મધે જરતોસતી દીનનો રેવાજ પાછો પોતાની અસલ મોરાઈ ઊપર આવીઓ હતો, તેઆરે પાદશાહ અરદેસર ખાએકાને એ કેતાખને ફરીને તાજ કરવાનો હાકમ આપીઓ હતો, તે

વેલાએ એક દસતુર નામે તોશરે ઈગિનાની જુખાનની નકલ ઊપરથી “દીનકરદ” ને પાછી ઊભી કીધી હતી. એ વખત પછી કેટલીએક મુદતે આરખોનો દોર ઈરાનમાં થાએઓ ત્યારે એ ચોપડી ફરીને ખરાબ થઈ હતી, તે પાછી ઘણી મેહનત અને કોશેશથી એક દસતુર નામે આદરખાદ ખીન આદર ફરોખગ ફરોખખદે તેહને તાજી કીધી હતી, કે જેહની નકલો હવડાં જરતોસતીઓના હાથમાં છે. એ કેતાખની ઊત્પત્તીની ઊપલી હકીકત માનવાજોગ છે, અને તે ઊપરથી “દીનકરદ” નું જે દફતર હમણાં દસતુરોના હાથમાં છે તેહનું પુરાતમપણું આસરે ૧૦૦૦ થીતે ૧૧૦૦ વરસ સુધીનું ધારેઆમાં આવે છે. એ કેતાખના આઠ ભાગ કીધેલા છે, અને તે મધે દીનની કીરીઆ તથા કાનુન તથા નશીહતની ખાખદો, તથા હજરત જરતોસતના વખતમાં માજદીઅશની દીનની ઊત્પત્તી, તથા હજરત જરતોસતનાં મોજેજાનું ખેઆન, અને એ વગરે ખીજી ઘણીએક હકીકત આવેલી છે. એ પુસ્તક કુલ જરતોસતીઓની વાકેશ્ગારીને સારું ચાલુ જુખાનમાં તરજુમો કરવા લાએક છે* એ પુસ્તકની નકલ પેહલવેહલાં ઈઅજદજરદી સને ૧૧૫૫ નાં વરસમાં મુલાં ખહમન ખીન મુલાં ખેહરાંમ નામનો એક જરતોસતી ઈઅજદ શેહ રથી સુરત લાવીઓ હતો. એ કેતાખની પેદરપે નકલ ઊતારવાની તારીખ જે લખીઆમાં આવી છે તેહની શરૂઆત જુની તારીખ ઈઅજદ જરદી સને ૩૬૮ ની નાંખેલી છે, કે જે નકલ માવંદ નામના એક શખસે ઊતારી હતી. જરતોસતી મજહૂબને લગતી મોજુદ પેહલવી કેતાખો મધે ૨ જી કેતાખ “શેકંદગુમાંની વજાર” નામની છે કે જે ફરજાંને મર દાંન ફરોખ હોરમજદ નામના એક દસતુરે ખનાવી હતી, અને જેહનો ફારસી તથા સંસ્કરીત ભાશામાં તરજુમો થાએલો છે. એ કેતાખ મધે દીનકરદ વીશેની ગવાહી આવેલી છે. એ કેતાખનાં નામ ઊપરથી જોવામાં આવે છે કે જરતોસતી દીનની કેટલીએક ખાખદોનો શક દુર કર

* એ તરજુમો હાલ (૪૦ સં ૧૮૮૦) કેટલુંએક થાઈઈ દસતુર પેશુતનજી ખેહરાં મજી સંજાંજાએ પરસીધ કરવા માંડીઓ છે.

વાની ધારણાથી તે લખાઈ હતી. એ કેતાખ મધે કેટલીએક નીતીની ખાખદોછે, પણ તે સાથે હારમજદથી નેક પેદાએશ અને હરેમનથી પુરી પેદાએશ નીકલેછે હુવી ખાખદનો ખોલાસો કરવામાં અથવા શક દુર કરવામાં એ કેતાખનો મોટો ભાગ વાપરીએછે. એ કેતાખમાં દીનકરદ વીશે જે ગવાડીછે તે અરદેસર ખાખેકાનના વખતની દીનકરદ ધારેઆમાં આવેછે, અને તે વાત ધેઆનમાં લેતાં એ કેતાખ સાસાની પાદશાહોનાં વખતમાં લખાએલી વીચારેઆમાં આવેછે. એ કેતાખને હીંદુસથાંન ખાતે આવતી વખતે જરતોસતીઓ પોતાની સાથે લેઈ આવેઆ હતા હુવું ધારેઆમાં આવેછે. ૩ જ કેતાખ “નેરંગસતાંન” કરીનેછે, તેહમાં તમાંમ દીનની કીરીઆ જે જરતોસતીઓએ પોતાને કીજે તથા ગુજરેલાં રવાંનોને કીજે કરવી જોઈએ તેહનું ખેઆન આવેલુંછે. એ કેતાખ કોણે ખનાવીછે તેહનું નામ જણાતું નથી, પણ તે સાસાની વખતમાં ખનેલી ધારેઆમાં આવેછે. એ કેતાખની એક નકલ ઈઅજદજરદી ૧૦૯૦ નાં વરશમાં દસતુર જાંમાસપ કેરમાંનથી હીંદુસથાંન ખાતે લાવેઓ હતો. ૪ થી કેતાખ “સાએસત નાસાએસત” નામનીછે, તેહને કેટલાએક લોકો પેહલવી રવાએત કરીને પણ કેહછે, અને આપણા ઘણા ખરા દસતુરો તેહને આદરખાદ મેહરેસપંદના વખતની ધારેછે. હુના ખનાવનારનું નામ આપણને મલતું નથી. એ કેતાખ મધેની ખીનાં તેહનાં નામ પરમાંણે દીનના લોકોને ચોખાઈ તથા સશઈથી ચલાવવાની મકસદ રાખેછે. ૫ મી કેતાખ “વજરકરદ દીની” કરીનેછે, કે જે પેહલવીમાં દસતુર પેશુતનજ ખેહરાંમજ સંજાંણાનાં ઊપરીપણાં હકલ ઈશવી સને ૧૮૪૮ નાં વરશમાં મુંખઈ મધે છપાઈછે. એ કેતાખના દીખાચામાં લખેછે કે સુરતના મોદીજાનાં દશતરખાંનાં મધેની કેતાખ ઊપરથી ઈઅજદજરદી ૧૧૨૩ માં મોખેદ નવરોજજ રસતમજ ખેહરાંમજ સંજાંણાએ એક નકલ લીધી હતી, તે નકલ ઊપરથી ઊતારીને છપાવીછે. એ કેતાખ મધે દીનની કીરીઆ ખાખે તથા જરતોસતીઓનાં રવઈઆ ખાખે તથા હજરત જરતોસતના મોજેજા ખાખે અને એ વગરે

ખીજી કેટલીએક હકીકત દાખલ કીધેલી છે. એ છાપેલી કેતાખના દીખા
 • ચામાં જણાવે છે કે પેગમખર સાહુખનાં એક શાગેરદ મેદીઓમાહની તે
 લખેલી છે, પણ એખારત ઊપરથી એ કેતાખ “દોનકરદ” કરતાં વધારે
 પુરાતમ હોએ હેવું દીશતું નથી. આંકુટીલ હુ. પેરોં ઈશવી સને ૧૭૬૧
 નાં વરશમાં શરસીમાં લખેલી “વજરકરદ” નામની કેતાખની એક નકલ
 સુરતથી લેઈ ગએઓ હતો, તે વીજી એ ફરેંચ ગરંથકાર લખે છે કે એ
 શરસી કેતાખ અસલ પેહલવી “વજરકરદ” નો તરજુમો છે. પણ છપા
 એલી પેહલવી અને આંકુટીલ હુ. પેરોંવાલી શરસી “વજરકરદ” એ
 ખંધેનાં શાંકલીઆંઓ તપાસી જોતાં તેઓમાં ઘણો ફરક દેખાએ છે.
 “વજરકરદ” ની છાપેલી કેતાખ આજ થોડાંએક વરશ ઊપર ખનાવટથી
 ઊભી કીધામો આવી છે, હેવું શાખેત કરવાની ધારણાંથી ઈશવી સને
 ૧૮૫૫ નાં વરશમાં “શેકસતારે દરોગી” નામનું એક ચોપાંનીઝિં
 “સાસત જોએ” ની શહીથી અતરે ખાહર પડીઝિં હેવું, પણ હરએક
 કેતાખનું પુરાતમપણું અથવા ખનાવટની જે રીત અને કાએદાથી તપાસ
 કરવી જોઈએ છે તે રીતે એ લખનારે “વજરકરદ દીની” ની તપાસ
 કીધેલી નથી. હું ધારૂં છું કે “વજરકરદ દીની” નામની એક પેહલવી
 કેતાખ આગલા વખતમાં હતી તે ખાખે કસો શક નથી, પણ એ નામની
 કેતાખ જે હવડાં છપાઈ છે તેહમાં અસલ ઊપરાંત કદાચ કાંઈ વધાર ઘટાર
 થાએઝિં હોએ તે વાત ખની શકે હેવી છે, પણ તે વાત શાખેત કરવાને
 સાડું “શેકસતારે દરોગી” નાં ખનાવનારે ખતલાવેલી દલીલો પુરતી
 જોવામાં આવતી નથી. ૬ ઠી કેતાખ “ખુનદેશની” છે, તેહમાં ફુની
 આંની સંગલી તરેહની પેદાએશનું વડતાંત કીધેલું છે. એ કેતાખ મધેની
 ખાખદો ઊપરથી તે સાસાની અમલ પછેનાં વખતમાં લખેલી દીશે છે.
 તેહના લખનારનું નામ માલમ પડતું નથી. એ કેતાખની એક નકલ
 શીલા ઊપર અસલ પેહલવી પરમાંએ ઈશવી સને ૧૮૪૯ નાં વરશમાં
 પરોશેસર વેસ્ટરગારડે કોપનહેગન મધે છપાવી છે, અને ફરેંચ ભાશામાં
 ઈશવી સને ૧૭૭૧ નાં વરશમાં આંકુટીલ હુ. પેરોંના ગરંથ મધે એ

કેતાખનો તરજુમો છપાએઓછે, તથા ઈશવી સને ૧૮૧૯ માં દસતુર એદ લજ દારાખજી જાં માસપ આશાવાલાએ તેહનો ગુજરાતી તરજુમો પરગટ, કીધોછે. એ કેતાખ મધેની ઘણીએક બેહુદી બાખદો ઊપરથી ઘણાખરા જરતોસતીઓ તેહને દીનની કેતાખ દાખલ કબુલ રાખતા નથી. ૭ મી કેતાખ “અરદાએ વીરાણનામું” છે. એ કેતાખ મધે પાદશાહ અરદેસર બાબેકાનના વખતમાં અરદાએ વીરાણ નામના એક દસતુરના ખુઆખનું બેઆન કીધેલુંછે, તેમાં મીનોઈ જેહાંનમાં બેહુશત તથા દોજખ શી તરે હનુંછે, તથા જુદી જુદી રીતનાં સવાખનાં કામો કરનારને કેહવી જુદી જુદી પદવીનાં બેહુશતો મલેછે, તથા એજ રીતે ગુનેહગારો કેહવી રીતનું દોજખ ભોગવેછે તે બાબેનું બેઆન આવેલુંછે. એ કેતાખનો શરસી તરજુમો નોશરવાંન કેરમાંનીએ નસરમાં તથા જરતોસત બેહરાંમે નસર અને નજમમાં કીધોછે, તેહનો ઈંગરેજી તરજુમો ઈશવી સને ૧૮૧૬ નાં વરશમાં મી૦ જે. એ. પોપે છપાવી પરગટ કીધો હતો. એ કેતાખનો ગુજરાતી તરજુમો પણ થાએલોછે. ૮ મી કેતાખ “જાં માસપી” કરીનેછે, એ કેતાખનો લખનાર માલમ નથી અને તેહનો જમાનો “ખુન દેશની” ની ખરોખરનો દીશેછે. એ કેતાખમાં ગોસતાસપ પાદશાહની મજલેસનાં એક દાના દસતુર જાં માસપને નામે આસમાંન તથા સેતારા ઓનું દસતાંન તથા હકીમાની કેટલીએક ખીનાં આવેલીછે. એ કેતાખને પણ ઘણાખરા જરતોસતીઓ દીનની કેતાખ કરીને કબુલ રાખતા નથી. ૯ મી કેતાખ “માદીગાંને ગોસતે પરીઆંન” કરીનેછે, તેહનો ખનાવનાર તથા તે કેઆરે લખાઈ તેહનો જમાનો ખખર નથી. એ કેતાખની ખીના હુવીછે કે અખાત નામનો એક જાદુગર ૭૦૦૦૦ માંણ સનું લશકર લેઈને પરીઆંન શેહર તારાજ કરવાને આવેઓ હતો, તેણે કેટલાએક સવાલો એ શેહરના લોકોને પુછીઆ હતા, અને તે સવાલોનો જો તેઓ ઊતર નહી વાલે તો પછી શેહર તારાજ કરવાની તેણે ધમકી ખતલાવી હતી. પણ એક જરતોસતી નામે ગોસતે પરીઆંને તે જાદુગરના પુછેલા સંગલા સવાલોનો ઊતર વાલીઓ હતો, તેથી અખાત અંતે

આજેજ થાએઓ હતો. એ વાતચીતનાં દરમેઆનમાં જરતોસતી ધર
 મની ખુખીનું ઘણુંએક, ખેઆન આવેલુંછે. ૧૦ મી કેતાખ “દાદસ
 તાને દીની” કરીનેછે, એ કેતાખ સવાલ જવાબના આકારમાં લખેલીછે,
 તેહમાં જરતોસતી ધરમ પાલનારાઓના કાનુન તથા નીતીની ઘણીએક
 ખીના આવેલીછે. એ કેતાખના લખનારનું નામ ખખર નથી, પણ તે
 સાસાની વખતમાં લખેલી ધારેઆમાં આવેછે. ૧૧ મી કેતાખ “જંદે
 ખહુમન ઈઅશત” છે. કેહુછે કે એ કેતાખ અસલ જંદમાં લખેલી ખહુ
 મન ઈઅશતનો પેહલવી તરજુમોછે. એ કેતાખમાં પેગમખરી ઈઆને
 આગાહીનું દાસતાંન આવેલુંછે, તેહમાં ગોએઆ આગમજથી લવીશ
 વાંણી કહી હોએ તે માફક ગોસતાસપનાં વખતથી તે ઈઅજદજરદની પાદ
 શાહી ગીઆ સુધીનું ખેઆંન કીધેલુંછે, અને તેમાં લખેછે કે ટરક, ગરીક,
 ચીનાં, આરખ, અને ખરીસટીઆંન લોકોનો દાર આ દુનીઆમાં એક
 પછી એક ચાલુ થાશે, પણ તે સંગલો દાર આખર થાએઆ પછી ખેહુરાંમ
 વરજાવંદ નામનો એક પાદશાહ ઈરાનનાં તખત ઊપર ખેશશે, અને માજ
 દીઅશની દીન તેહનાંથી પાછી આખાદ થાશે. એ સવાએ જરતોસતી
 દીનને લગતાં ખીજાં જુજ પુસ્તકો પેહલવી જુખાનમાંછે, પણ તે સંગલાંની
 વીગત જણાવવાની આએ ઠેકાંણે અગત નથી. એ દીનની કેતાખો વતરોગ
 પેહલવી જુખાનમાં તવારીખ તથા નજુમ તથા દાનાઈની ખાખદનાં થોડાં
 એક પુસ્તકોછે, પણ એ સંગલાં મધેથી એકખી પુસ્તક પેગમખર જરતોસ
 તના વખતમાં ખનેલું હોએ હવું નથી. એ પુસ્તકો સંગલાં ઈરાનના
 સાસાની પાદશાહોના અમલમાં અને તે પછીના જમાનામાં ખનેલાંછે.
 પેહલવી પુસ્તકો વીશે આએ એક હકીકત અગત કરીને ધેઆંનમાં રાખવી
 જોઈએછે કે એ પુસ્તકો ઊપરથી જે લોકોએ તેહની ભાશા સારાં ધેઆં
 નથી તપાસેલીછે, તેઓનો વીચાર હોવોછે કે એ પુસ્તકોની ભાશા ફકત
 લખત પતર તથા કેતાખો મધેજ કાંમે આવતી હતી, અને ઈરાનમાં લોકોની
 ચાલુ ખોલચાલને સારું હોનેજ મલતી પણ એ કરતાં વધારે સલીશ ભાશા
 તે વખતે વાપરેઆમાં આવતી હતી.

૧૩. ઊપલી હકીકત ઊપરથી સરવે કોઈની ખાતરી થાશે કે પેહલવી જુખાનની નીશાનો જે હલ આપણાં લોકોના હાથમાં છે તે સંગલી, ઈરાનના સામ્રાજી પાદશાહોના વખત કરતાં વધારે દુરના જમાનાની નથી. એ હકીકત પેહલવી ભાશાની ખાંધણી વીશે જેઆરે આપણે વીચાર કરીએ છે તેઆરે તેહને ટેકો આપે છે. પેહલવી તખતીઆ, સીક્કા, ઈઆ પુસતકો, આપણે કાંઈએક ખારોકીથી તપાસીએ છે તો તેહમાં હુકલ જણાવેલા આરખી જેહવા બોલો તે મધે તરત આપણી નજરે પડે છે. જેમકે—

પેહલવી.	આરખી.	ગુજરાતી અરથ.
શમાસ.	શમા.	આસમાંન.
શમશીઆ.	શમશ.	આશતાખ.
જમાંન.	જમાન.	કલાક, દાહડો, વખત.
મદીન.	મદીનહ.	શેહર.
ઈઅદમન.	ઈઅદ.	હાથ.
શપતીન.	શપત.	હોટ.
હીઅ.	હુઈઆ.	અજદાંહ.
રખ.	રાખ.	મોહોટો.
અખ.	અખ.	ખાપ.
અમ.	અમ.	માંએ.
જકર.	જકર.	મરદ.
શજરા.	શજર.	જાહાડ.
મીઆ.	મોઆ.	પાંણી.
ખખ.	ખાખ.	દરવાજો.
ખન.	ખીન.	થી.
મલકા.	મલક.	પાદશાહ.

એ રીતના શખદોના મેલાપ ઊપરથી જે પરમાંણે આગલા વખતમાં ઘણાએક ઈંછિરોપીઅન ગરંથકારોએ વીચાર આપેઆ હુતો કે જંદ ભાશા સંસકરીત મધેથી નીકલી છે, તેજ પરમાંણે ઘણા ગરંથકારો

કેહતા હતા કે પેહલવી જીખાન ઈરાન મધે મુસલમાની અમલ થાએઆ મધી આરખી ઊપરથી, પારસીઓએ જોડી કાઢાડેલી છે. પણ જારે મોંશીઓ શીલવેસટર ૩. સાસીએ ઈરાની સીક્કા તથા થોડીએક તખ્તીઓ ઊકલાવી, અને તે ઊપર “મલકા” એટલેજે “પાદશાહ”, “ખીન” એટલે “થી”, એ ખોલો માલમ પડેઆ, કે જે ખોલો આરખીમાં પેહલવીનીજ માફકના અરથ ધરાવેછે, તેઆરે અલખત જાહર થાઈગિં કે એ તખ્તીઓ આરખોનાં વખતની આગમજની હોવાથી હવા ખોલો આરખોના ઈરાનમાં આવીઆ પછી લાગુ પડીઆને છેકાંણે અલખત કાંઈ ખીજા સંબંધથી એ શખદો તે આગમજ ખંધે ભાશાઓમાં વપરાતા આવીઆ હતા. એ ખાખદમાં જેઆરે વધારે સોધ થાઈ તેઆરે હવું માલુમ પડેગિં કે પેહલવી અને આરખીમાં જે ખોલો મલતા આવેછે તે કાંઈ અસલ આરખી ભાશામાંથી પેહલવોવાલાએ લીધેલા નથી, પણ તે ખોલો સીરીઆ દેશની એક ભાશા કે જેહને “આરમેઈક” કરીને કેહછે તેમાંથી લીધેલા છે, અને “આરમેઈક” તથા “આરખી” એ ખંધે એક ટોલાની (એટલેજે શીરો આરખીઅન ટોલાની) ભાશાઓ છે, તેથી આરમેઈક ભાશામાંથી લીધેલા શખદો ગોએઆ આરખીમાંથી લીધા હોએ હવું માલમ પડેછે. એજ કારણ ઊપરથી મેં આગલ જણાવીગિંછે કે પેહલવી (અને તેજ માફક પાજંદ) માં ઘણાએક શખદો “શીરો આરખી અન” ટોલાના દાખલ થાએલા છે.

૧૪. એ આરમેઈક ભાશાના શખદો પેહલવીમાં શી તરેહથી દાખલ થાએઆ તેહનો ખોલાસો આએ રીતનો છે.* આપણી તરફના લખનારાઓ કબુલ કરેછે કે પેહલવી અથવા “હુજવરશ” જીખાન “શવદ”† નાં મુલક મધે ખોલાતી હતી. શીરોસત અલ કુતખ નામની આરખી કેતાખ મધે એખન મોકાશ નામના એક ગરંથકારની સાખશી

* એ ખોલાસાં વીથે જરમની વાલા પરાઈસર જે. એફ. કલુકર અને તેઆરપછી પરાઈસર ધસીગતનો આપણે ઉપકાર માંતવો જોઈએછે.

† “શવદ” એ હવડાંનું ઇરાકે-આરખીનું પરગણું જે ઇરાનની આઠમાણ દશ તરફ આવીગિંછે તેહને કેહછે.

ઊપરથી હેવીજ રીતે લખીઊંછે કે “હુજવરશ” એ શવદનાં મુલકની જુખાન હતી, અને શવદનાં લોકો શરસી તથા સીરીઆ દેશની ભાશા ભેલાએલી પોતાનાં કાગજ પતરોમાં વાપરતા હતા. આપણે ઊપર જોઈ ઊંછે કે “આરમેઈક” એ સીરીઆ દેશની એક ભાશાછે, અને એ ભાશા વીશે મોંશીઆ કાતરેમેર નામના એક ગરંથકારે લખેલો રાખવાજોગ રીતે પુરવાર કીધુંછે કે ઈરાનના સાસાની તખ્તના પાદશાહના વખતમાં એ “આરમેઈક” જુખાનને ઘણું માન મલતું હતું, અને એ જુખાનની કેતાબોને ઈરાનીઆ ઘણી પસંદ કરતા હતા. ખીજું હવું આપણા જોવામાં આવેછે કે સીરીઆ દેશમાં ઈડીશા શહેર મધે એક મદ રેસા હતી તાંહાં ઈરાનના જુવાંન શખસો તાલીમ લેવાને કીજે જતા હતા. એ સંગલી હકીકત ઊપરથી આપણા જોવામાં આવેછે કે સાસાની વખતમાં ઈરાની લોકોને પોતાની પાસેના સીરીઆના મુલક સાથે ઘણો વેહવાર હતો, તથા ઈરાનીઆ સીરીઆ દેશનાં “આરમેઈક” ભાશામાં લખેલાં દફતરો પોતે વાંચતા તથા પોતાનાં કામમાં લાવતા હતા, અને તેથી કરીને આરમેઈક ભાશાના ઘણા ખોલો આપણી પેહલવી મધે દાખલ થાએઆ હતા, અને તે આજે સીક્ષ તથા તખતીઆ તથા કેતાબો મધે આપણા જોવામાં આવેછે. વાસતે આરખી ભાશાને મલતા જે શખદો જંદ જુખાનનાં પુસ્તકોના પેહલવી તરજુમાં મધે તથા ખીજી પેહલવી કેતાબો મધે આપણને મલી આવે તે વીશે હવું સમજવું નહી કે એ તરજુમો તથા કેતાબોનો જમાંનો આરખોનાં દોર પછીનોછે, પણ હવું જાણવું કે એ શખદો આરમેઈક જુખાન સાથેનાં ઈરાનીઆનાં ખોહલા સંબંધથી પેહલવી જુખાન મધે સાસાની વખતમાં દાખલ થાએ આછે. એ દાખલો પણ આપણને ખાતરીથી હવું ખતલાવેછે કે આપણી પાસેની પેહલવી ભાશામાં લખેલી સંગલી કેતાબો સાસાની વખતમાં અને તે પછીના જમાનામાં લખેલીછે.

૧૫. કેટલાએક ઈઝિરોપીઅન ગરંથકારો જેઓએ પેહલવી પુસ્તકો સારાં ઘેઆંનથી તપાસેઆંછે તેઓ થોડાંએક પેહલવી પુસ્તકો

મધેની પાછલથી વધારેલી અથવા મેલવેલી ખીનાઓ તથા પેહલવીને નામે પેહલવી ઢપથી અને ખોલોનાં જુજ ફેરફારથી શરસી જીખાનમાં લખેલી કેતાખો તપાસીને હેવું ગુમાન લેઈ જાએછે કે આજ જરતોસતીઓ પાસે અસલ પેહલવી જીખાન સલાંમત રહી નથી, અને હવડાં જે પુસ્તકોને તેઓ પેહલવી પુસ્તકોનું નામ આપેછે તે પુસ્તકો માતરે શરસીમાં લખાએલાંછે, અને માતરે તેહમાં શરસી જીખાન ધુપાવવાને કીજે ખોલોના સેવટના ભાગમાં ફેરફાર કરેલોછે. એ વાતમાં એ વીચાર આપનારાઓની ભુલ એટલીજછે કે પેહલવી જીખાન સાસાની અંમલ ગીઆ પછી આજસુધી જરતોસતીઓની કેતાખોમાં વંચાતી તથા વપરાતી આવીછે, તેહની સાખેતીમાં મુસલમાન ગરંથકારો* ની સત્તાથી આપણને જે કાંઈ દલીલો મલેછે તેહનાં પરીણાંમ ઊપર એ લખનારાઓએ સારી પઠે ઘેઆંન પોહોચાડીશું નથી. એ મુસલમાન ગરંથકારોની સત્તા ઊપરથી આપણા જોવામાં આવેછે કે ઈરાનનું રાજ આરખોના હાથથી તારાજ થાઈશું તે પછી તરણસો વરશની મુદત તુલીક શરસનાં પરગણાં મધે જરતોસતીઓની વસતીનો મોટો ભાગ હતો, અને તે જમાનામાં તેઓ પાસે પેહલવી પુસ્તકો હતાં, અને તે વખત પછી તે આજ સુધી એ પુસ્તકોનો કેટલોએક ભાગ જરતોસતીઓના હાથમાં કાએમ રહેઓછે, તેહના દરએક જમાનાની ગવાહી ઊપર જણાવીઆ મુજબ આપણને મલેછે, અને તે ઊપરથી હેવું ઠડેછે કે પેહલવી જીખાન જરતો

* એ મુસલમાન ગરંથકારો પોતપોતાના જમાનાને લગતી હકીકતમાં લખી ગીઆછે કે તેઓના વખતમાં જરતોસતીઓ વચ્ચે પેહલવી ભાષા વંચાતી હતી, અથવા પેહલવી કેતાખો કાએમ હતી. એ ગરંથકારોનાં નામ હોમો અતરે પરગટ કરીએછે. ઇશવી દસમી સદીમાં “સુરઅલ બલદાન” કેતાખનો બનાવનાર એબન હોકલ, ઇશવી બારમી સદીમાં “શાહનાંમ” નો બનાવનાર શીરદોસી, ઇશવી તેરમી સદીમાં “નુજ્જ હત નાંમહ અલતહ” નો બનાવનાર શહમ અદદીન, ઇશવી ચૈત્તમી સદીમાં “સેકંદર નાંમહ” નો બનાવનાર નીજાંમી, ઇશવી પંદરમી સદીમાં “નોજત અલ કોલુબ” નો બનાવનાર હમદલલા ખીન અબુબેકર અલ કબવીની, ઇશવી શોલમી સદીમાં “ફરહંગે જેહાંગીરી કેતાબ”, ઇશવી સતરમી સદીમાં “ફરહંગે રશીદી કેતાબ”, ઇશવી અઠારમી સદીમાં મહમદ અલી અબુન ઇશફાંનીની મુસાફરીની કેતાબ. એ રીતે ઇશવી દસમી સદીથી તે આજ સુધી દરએક જમાનામાં જરતોસતીઓ પાસે પેહલવી કેતાખો હતી તેહની ગવાહી મુસલમાન ગરંથકારોની સત્તાથી આપણને મલેછે.

સતી લોકોના હાથમાંથી કદી નાખુદ થાઈ નથી. પેહલવી પુસ્તકો મધે ઘણીવાર શરસીમાં લખેલી અને પેહલવી ઢપથી છુપાવેલી જે એખારત, આપણા જોવામાં આવેછે તેહનો શખખ એજછે કે સાસાની વખતથી તે આજ સુધી ઈરાન અથવા હિંદુસ્થાન મધે જરતોસતીઓના દસતુરો પેહલવીનું થોડું ઈઆ ઘણું ગનેઆન ધરાવતા આવેઆછે. તેઓને એ ગને આંનની મદદથી પેહલવી પુસ્તકો મધે પોતાની તરફની ખીનાંઓ વધારવાને તથા ખીજી ખીનાંઓ લખવાને ઘણી જોગવાઈ ખની આવી હતી, અને અલખત તેઓ અસલ પેહલવીની માફક લખવાની શકતી ધરાવતા નહી હતા, તેથી તેઓએ કેટલીએકવાર શરસી જુખાન પેહલવીની ઢપથી વાપરીને પોતાનું કામ ચલાવીડિં હતું કે જે ફેરફાર આજે પકડાઈ આવેછે. પણ એ ઊપરથી કેટલાએક ગરંથકારોના વીચાર પરમાંણે એમ નહી ઠેકવું જોઈએ કે જે ભાશાને હવડાં જરતોસતીઓ પેહલવીને નામે ખીછાંણેછે તે જુખાન તમાંમ શરસીમાં ઠગાઈથી જોડી કાઢીને તેહને પેહલવીનું નામ આપેડિંછે. માહરે જાણાવવું જોઈએછે કે જે ઈઝિરોપીઓ પેહલવી ભાશા વીશે હેવું મત રાખેછે કે એ જુખાન ઠગાઈથી ઊભી કરેલી શરસીછે તેઓએ જરતોસતીઓ પાસેની માતરે એક ખેએજ કેતાખો તપાસીને એ વીચાર આપીઆછે. એ ગરંથકારોએ “દીનકરદ” જેહવી કેતાખની એખારત હજુર સુધી તપાસી નથી.

૧૬. પેહલવી ભાશામાં લખેલાં કેટલાંએક પુસ્તકો સાસાનીઓ નોના વખતથી તે આજ સુધી જરતોસતીઓના હાથમાં કાએમ રહેઆંછે, તોપણ એ ભાશા સમજવાનો એલમ તેઓમાં ઓસતવારીથી શાખેત રહેઓ નથી, અને તેજ કાયા એલમને લીધે એ ભાશાનાં પુસ્તકોમાં ઘણી ખરાખી થાઈછે. સાસાની વખત પછી પેહલવી જુખાનમાં લખવા તથા વાંચવાના કાએદાની સમજ દરએક જમાનામાં ઓછી થાતી જોઈ હતી, તે હેવું કે હમણાં જો આપણે એ એલમને વગર હાથ પગનો કહી જીએતો તે વાજખી ગણાએછે. એ ખુરને લીધે પેહલવી ભાશાનું વેઆ કરણ તઈઆર કરતી વખતે તેહનાં ખનાવનાર ખેહદીન ધનજીભાઈ ફરાં

મજને જે જે અડચણો પડી હતી તે વીશે એ ઘણી પોતાના દીખાયામાં ફેહલે કે: —“હુજવરશ અથવા વીશેશ પેહલવી ભાશા જે પરમાંણે ઈરાન “ તથા હીંદુસ્થાનના જરતોસતીઓ વાંચેછે તેજ પરમાંણે મેં વેઆકરણ “ ખનાવીઝિંછે, તે શખખથી આએ વેઆકરણના ખનાવનારને કસો ઠપકો “ આપવો નહી કાંચેકે હાલનાં વખતમાં જેહને આપણું લોકો પેહલવી “ ભાશા ફેહલે તે ભાશાના ઘણાએક શખદો જેમ જેહને ગમે તેમ વાંચેછે, “ પણ તે વીશે કોઈ પરકારેખી મુખીઅ કાએદો માહુરા જોએઆમાં “ આવેઓ નથી. અને અગરજો કોઈ સાહેબને પોતાની પકી ખાતરી “ કરવી હોએ તો સુખેથી હુજવરશનાં પુસ્તકમાંથી એકજ શ્કરો ઊતા “ રીને જે જે સાહેબો હુજવરશ ભાશા વાંચી જાંણતા હોએ તેઓની “ ઊપર મોકલશે, અને પછે સંગલા સાહેબોના વાંચેલા શ્કરાનો મુકા “ ખલો કરી જોશે તો એકખીજમો તશવતો તરત માલમ પડી આવશે. “ તે વાસતે એ અડચણો યાદવાને લીધે તથા એક કાએદો કાએમ કર “ વાને વાસતે માહુરી આધીન શક્તી પરમાંણે ઈરાનીઓની ખીજ “ ભાશાનાં વેઆકરણ સાથે ઘટતો મુકાખેલો કરીને આએ હુજવરશ “ ભાશાનું વેઆકરણ પેહલવીવાર ખનાવેઝિંછે, અને હું ઊમેદ રાખું છું કે “ એ ઊપરથી ખીજ વીદીઆવાંન વીઆકરણઆરથીઓ વધારે સુધાર “ વાને મુકશે નહી.” ખેહદીન ધનજીભાઈએ જણાવેલા ઊપલા શખખોને લીધે પેહલવી જુખાન જાંણનારાઓ હવડાં શરસી જુખાનનાં વેઆક રણ ઊપર પોતાનો ઘણોખરો આધાર રાખેછે. પણ જે દસતુરો શરસી જુખાન તથા તેહનું વેઆકરણ સારીપેકે સમજતા નથી અને પેહલવી સમજવાનો દાવો કરેછે તેઓ પોતાનાં કામમાં અતીશે ગુજ્જવાએછે, અને હરએક એખારતનો તરજુમો કરતી વખતે ભુલ કરેઆ વગર રેહતા નથી.

૧૭. પેહલવી એલમ હવડાં ઘણી ખરાબ હાલતમાં આવેલોછે તેહનો આએ એક ખીજો દાખલો એ ભાશાના મુલ અખશરો ઊપરથી મલી આવેછે. એ જુખાનમાં ૫ હવો મુલ અખશર આવેલોછે તે અ, આ, ખ, હ, હવી એઆર જુદી જુદી રીતે વંચાએછે, ૬ એ અખશ

રનાં ફ, ગ, જ, દ, ય, ઈ, એ રીતે છ તરેહના ઊચાર થાયછે, ૧ હને
ઓ, ઊ, ન, ર, વ, હવી પાંચ રીતે વાંચેછે, ૨ એ અખશર ઓ, ઊ, ર,
હવી તરણ રીતે વાંચાયેછે, ૩ હનો અ, એ, ક, ગ, હ, હવી પાંચ તરે
હથી ઊચાર થાયેછે, વાસતે હવી કાચી અને અશુધ હાલતનાં મુલ અખ
શરોની જુખાન વાંચવામાં ઘણીજ ગુછવાણ પડે હમાં કસો સંધે નથી.
આગલા વખતમાં પેહલવી ભાશા જેઆરે ઘણાં લોકો સમજતા હતા
તેઆરે ઊપર જણાવેલી રીતનાં અશુધપણાંથી બહુજ અડચણ પડતી
નહી હતી, પણ હવડાં એ શખખથી ઘણી અડચણ પડેછે, એટલુંજ નહી,
પણ તેથી પેહલવી ફેતાબો મધેથી કરેલા તરજુમાઓ ઊપર ભરોઓ
રખાઈ શકાતો નથી. એ અશુધ મુલ અખશરોને લીધે આપણે જોઈ
એછે કે ઘણી વેલાએ દસતુરો પોતપોતા વચે વાંધો અને તકરાર ઊકા
વેછે, અને એકજ ખીનાનો એક જણ એક રીતે અને ખીજો જણ ખીજી
રીતે અરથ કરેછે. જેમકે એકજ રીતે લખેલા એક શખદનો ઊચાર કોઈ
“જકુ” કરીને કરેછે તો ખીજો તેહને “જકર” કરીને કેહેછે. એક
“જવમ” વાંચેછે તો ખીજો ઘણી તેજ શખદને “ઈઝિમ” કરીને વાંચેછે.
એક કેહેછે કે આએ શખદનો ઊચાર “દમીક” છે તો ખીજો કેહેછે કે
તેહનો ઊચાર “જમીક” કરીને થાયેછે; અને જેહવો ઊચારમાં ફેર
પડેછે તેમજ માએનીમાં પણ ફેર પડેછે. પેહલવીમાં એકજ રૂપે લખેલા
એક શખદનો જો કોઈ “ઈઅદમન” કરીને ઊચાર કરેછે તો તેહનો
અરથ “હુથ” કરીને થાયેછે. જો કોઈ તેજ શખદને “જદમન” કરીને
વાંચેછે તો તેહની માએની “નસીખ” ની થાયેછે, અને “ગદમન”
કરીને વાંચેછે તો તેહની માએની “ચલકાટ” ની થાયેછે. એ રીતે એ
ભાશાનાં મુલ અખશરો અને એ ભાશાનાં પુસ્તકો વાંચવાનો કાએદો
અશુધ હાલતમાંછે.

૧૮. પેહલવી ભાશાની ઊપલી રીતે ખરાખી થાયેઆ પછી જર
તોસતીઓમાં આજ સુધી કોઈ દસતુર હવો નીકલેઓ નથી કે તે ઘણી
એ ખાખદનો સુધારો કરે, અને પોતાની કોમનો પેહલવી એલમ જે હુલો

અને વગર ધારાનો ગણાએ છે તેહને સુધારીને ઠેકાણે લાવે. જરતોસ
 તીઓમાં પેહલવી જુખાનની માહીતગારી ઘણી કોતા છે તે ખાખે જરતો
 સતીઓનાં શેહનશાહી તથા કદમી એ ખંધે ટોલાના ખેએ નામીયા દસ
 તુરો તેહમાં દસતુર એદલજ દારાખજ સંજાણાં પોતાની ખનાવેલી
 “ખોરદેહ અવસતા” નાં તરજુમાંની કૈતાખ મધે, તથા દસતુર મુલાં
 શીરોજ ખીન કાગિશ પોતાની “અવીજેહદીન” નામની કૈતાખમાં નીચે
 લખેઆ પરમાંણે પોતાની દલગીરી ખતલાવી ગીઆ છે. દસતુર એદ
 લજ દારાખજ સંજાણાં જંદ તથા પેહલવી એ ખંધે એલમ વીશે આએ
 રીતે લખે છે: — “તે દાના મોખદે (નેરીઓસંગે) પોતાની દાંનાઈથી વમા
 “શીગિં કે રખેને દનપરદન પેહલવીનો તથા અવસતાનો એલમ જુદ
 “દીનનાં દોરને લીધે હાથથી જાતો રેહ તે જાંણીને અવસતાનો તથા
 “ખીજ કૈટલીએક પેહલવી કૈતાખોનો શંશકરૂત જુખાનમાં તરજુમો
 “ક્રીધો, જે અગરજો લલી દીનનાં લોકો શંશકરૂત શીખશે, તે તેથીખી
 “અવસતાની માએનીનો શએદો હાંશલ કરશે. તેવારપછીખી દાંનાં
 “લોકો શ્રી નોશારી કશખા મધે ઘણા હતા, અને હાલ હવડાં એ વખત
 “માંખી છે, પણ કોઈએ એકકને એલમની તાલીમ નહી આપી, અને
 “નહી શીખવેઆ, અને ખુખીથી જાહર નહી કીધું, તે શખખથી એ નેક
 “જુખાનનાં જાંણનાર કોતા થાતા ગીઆ, અને એ ખુખી ભરેલી નેક
 “જુખાનમાં સમજ પડતી કોતા થાતી ગેઈ: અને વલી ખીજો શખખ
 “એજે જેમ અંગરેજ તથા શરસી, તથા આરખીનો, તથા ખીજ જુખા
 “નોનો કાએદો ખાંધેલો છે, કે જેહને આરખીમાં શરશે નહવ કેહ છે, અને
 “અંગરેજમાં ગરામર કેહ છે, તેહવો કાએદો એ નેક જુખાનનોખી
 “અશલ કદીમ જમાનાથી ખાંધેલો છે, પણ હવડાં તે શરવે કોઈને ઘણો
 “જાહર નથી, અને કોઈ એકકને દેખાડતાખી નથી, તે શખખથી જે
 “લોકો પોતાના ઊશતાઈથી એ જુખાન શીખેલા હોએ તેજ શહમજે છે,
 “અને ખીજ લોકો એ અવસતા જુખાનની ખુખીથી ખેનશીખ રેહ છે.”
 મુલાં શીરોજજ સાહખ પણ એજ રીતે પણ દસતુરજ સાહખ એદલજ

દારાખજ સંજાણનાં કરતાં વધારે મજબુતી તથા લંખાંણથી પોતાનો
 વીચાર આપે છે કે : — “ પેહલવીનો એલમખી, જે દાહાડેથી આપણી,
 “ છેલ્લી ઈઅજદજરદની પાદશાહી ગેઈ તે દાહાડેનો તે એલમખી તે
 “ પાદશાહીની સાથે ગીઆ છે. આજે હાલ હવડાં જે પેહલવીનો એલ
 “ મછે તે રૂપીઆનો એક આનો રહેલો છે, તે એક આનો છે તેહનું પણ
 “ પાધરૂં મલે નહી. જેહને અંગરેજમાં ગરાંમર તથા શંશકરૂતમાં
 “ વેઆકરણ ફેહ છે તેહવી પેહલવીની ગરાંમર નહી મલે, અને જો કોઈ
 “ પેહલવી જુખાનમાં વાત કરવા ચાહે તો વાત કાંઈ થાએ નહી અને
 “ જો કોઈ પેહલવીમાં કાગજ લખવા ચાહે તો લખાએખી નહી. શાવા
 “ શતે જે હરએક જનશનાં નામના ખોલો તથા હરએક ચીજનાં નામનાં
 “ ખોલો પેહલવીમાં કાંઈ મલે નહી તેહવારે તે નામનાં ખોલો કાંહાંથી
 “ લાવે. અને કાગજો મધે હરએક કોઈને અલકાખ લખાએ છે ઈઆને
 “ જે જેહવું માણશ નાધવું ઈઆ મોટું ઈઆ ગરીખ ઈઆ તવંગર ઈઆ
 “ હાકમ ઈઆ સરદાર, પેગમખર ઈઆ પાદશાહ, જેહવો જેહનો મરતખો
 “ તેહવો તેણાંને અલકાખ લખવો જોઈએ, તે માહેનું પેહલવી માહે કાંઈ
 “ એક ખોલ નહી મલે અને જે પેહલવીમાં હાલમાં થોડાએક ખોલો છે
 “ તેહને દસતુર લોકો જેમ જેહને ગમે છે તેમ વાંચે છે. પેહલવીમાં દાહા
 “ ડાનો ખોલ છે તેહને ફેટલાએક (જવમ) કરીને વાંચે છે અને ફેહ છે જે
 “ પેહલવી મધે દાહાડાને જવમ કરીને ફેહ છે અને ફેટલાએક દસતુરો
 “ દાહાડાના ખોલને (જોમ) કરીને વાંચે છે, અને પેહલવી મધે (ઈઅજદનો)
 “ ખોલ છે તેહને ફેટલાએક દસતુરો (જાતન) કરીને વાંચે છે અને ફેટલાએક
 “ દસતુરો એ ખોલને (દાદન) કરીનેખી વાંચે છે, અને પેહલવી મધે ખાહશ
 “ કરવાનો અને ચાહવાનો ખોલ છે તેને ફેટલાએક દસતુરો (ખવીહુનશ
 “ તંન) કરીને વાંચે છે અને ફેટલાએક દસતુરો એ ખોલને (પુનશુનતન)
 “ કરીને વાંચે છે. એ વગરે ફેટલાએક ખોલોને એ પરમાણે દસતુર
 “ લોકો જુદી જુદી તરેહથી વાંચે છે, એહવોતો પેહલવીનો એલમ હાલ
 “ નાફેશ રહેલો છે કે જે થોડા ખોલો પેહલવીના રહેલો છે તેહનોખી પણ

“ લખવા પઢવાનો કાએદો મલે નહી, અને જેમ જેહને ગમે તેમ વાંચે
 “ અને જેમ જેહને ગમે તેમ ખોલે. જેવારે વાંચવા પઢવાનો કાએદો
 “ મલે નહી તેવારે દસતુરોને જેહને ગમે તેમ ખોલે અને ગોઠવે અને
 “ પછે ખેએ દસતુરો એકએકની સાથે મરાએ અને એક દસતુર કેહશે જે
 “ આએ ખોલ એમછે તેવારે ખીજો દસતુર કેહશે જે તુને શું આવડેછે,
 “ એ ખોલતો એમછે તારે પેલો કેહશે જે ચાલ તુંને શું આવડેછે, અને
 “ નોશો તો તે એકજ ખાપનાં ખેએ દીકરા અને એકજ ઊશતાદથી
 “ શીખેલા, વાશતે હવે તો પેહલવીનો નાકેશ એલમ આજનાં વખતમાં
 “ રહ્યોછે. શરવે એલમો કરતાં છેક ઊતરતો અને છેક ઊતરતામાં ઊત
 “ રતો અને છેકજ હલકામો હલકો કે ગુજરાતીનો જે એલમછે, તોપણ
 “ તે ગુજરાતીમાં જેહવું કાગજ, પતર, હીશાખ, દશ્તર આદમી લખવા
 “ ચાહે તેહવું લખી શકે અને આગલો ધણી વાંચનાર તે મુદા અને મત
 “ લખ સારીપખે શહમજે. અને હાલ કોઈ પેહલવીના એલમમાં કાંઈ
 “ હીશાખ, દશ્તર હરેક લખવા ચાહે તો હરગેજ લખાએ નહી, શાવાશતે
 “ જે હરએક ખાખદનાં ખોલો જોઈએ તે ખોલો કાંહાંથી લાવે અને આંક
 “ મુકવા જોઈએ તે આંક અને આંકડાનાં નામના ખોલો જોઈએ તે
 “ કાંહાંથી લાવીને મુકે. વાશતે ગુજરાતી કરતાંખી પેહલવીનો એલમ
 “ જે આજે રહ્યોછે તે ઘણોજ અધુરો અને નાંકેશ રહ્યોછે. ખીજું
 “ શરસીમાં જે પરથમ શરસીનાં અખશર શીખેઆ પછે આંમદન શીખેછે
 “ તેહના હરએક ખોલના શેગા ૬) છયછે, તેહનાં નામ. આમદન,
 “ આમદેહ, ખીઆએદ, મીઆએદ, ખાહદઆમદ, મીઆમદ, એ પરમાંણે
 “ શેગા ૬) છે. અને પેહલવીની શરહંગોમાંખી હરએક ખોલોના શેગાછે
 “ જે જાતુનતન, આમદન; જાતુનેદ, આએદ; જાતુનમ, આમદમ; એ પર
 “ માણે હરએક ખોલોનાં ૩) તરણ શેગાછે. પેહલવીની જીખાન માંહે
 “ ખીજા શેગા જોઈએ તેવારે એ ૩) શેગા જે ઊપર લખેઆછે તે મધે
 “ થીજ પોતાની તરફથી ગોઠવે. પણ તે ગોઠવેલું કોઈ ખીજાથી વાંચીને
 “ શહમજાએ નહી, જેણે ગોઠવીને લખીઊં. હાએ તેણે તે ખોલોની હેકે

“શરસીમાં માએની લખી મેલી હાએ તેવારે તે લખનારોખી પોતે
 “શરીથી વાંચે, નહી તો પોતાનું લખેલું પોતે વાંચી તથા શહમજી શકે.
 “નહી. જો માએની નીચે ટાંકી રાખી હાએ તોજ તે વાંચીને પોતે
 “શહમજે જે મેં આએજ ગોઠવીને લખીઝિંછે. અગરજો તે ગોઠવીને
 “લખનારે પોતે પેલો ખોલ ગોઠવીને લખેઆ હાએ અને તેહની હેઠે
 “માએની નહી ટાંકી મુકી હાએ તો તે શરીથી જેહવારે વાંચે તેહવારે
 “લખનારો પોતેજ નહી સમજે જે હુંએ શું લખીઝિંછે, વાશતે આંજે
 “જે કાંઈ પેહલવીનો એલમ રહ્યોછે તે હવો અધુરોછે. પણ આગલ
 “જે દાહાડા ઊપર હોશે તે દાહાડા ઊપર ખીજા એલમો કરતાંને શરશ
 “અને એલમનાં કાએદા મુજબ ઘણોજ શહી અને મોતેખર હશે. પણ
 “અફશોશ કે આંજે એ પુરાતમ માહુબારત એલમ તે વગર હાથ પગનો
 “થાઈ પડેઆછે. વાશતે આજના વખતના હવો અધુરા એલમ ઊપર
 “ફખર અને વડાઈ કરવી નાલાએકછે. મગર માજદીઅશની દીનના
 “પેશવાઓને ઘટેછે કે ખીજા એલમો ખુબ પોખત શીખે પછે એ એલ
 “મની પાછી શોધ કરીને તેહને તાજો કરે અને સુધારે. અલખતે
 “એ રીતે કીધાથી એ પેહલવી એલમ પાછો ઊભો થાએ. પણ તે
 “કેહવારે કે હાલના પેહલવી પઢનારાઓ પરથંમતો શરસી એલમ જે
 “પેહલવી એલમની ખેખછે તેહને દશ પંદર વરશ શુધી ઘણીએક મેહ
 “નત કરી હાંશેલ કરે. અને વલી તે સાથે ખીજા એલમોથી ખુબ વાકેફ
 “થાએ તેવારપછી પેહલવી શીખે તો કાંઈખી શરસીના જોરથી અને
 “ખીજા એલમોનાં કઝિવતથી શારીપઠે શહમજે અને એ એલમને પાછો
 “સુધારી શકે અને અલખતે રોજ ખરોજ એ એલમ સુધારતા જાએ.
 “અને તેહનો પાછો ગરાંમરનો કાએદા ખાંધે તેવારે માજદીઅશની
 “દીનના લોકોને જે કાંઈ રાસતી અને વાજખી હાએ તે શહમજાવે, અને
 “પેટને વાશતે હરગેજ થાઈ દીનને ખરાખ નહી કરે.” હવે દસતુરજી
 સાહેબ એદલજી દારાખજી સંજાણા તથા દસતુરજી સાહેબ મુલાં શીરોજ
 ખીન કઝિશ પેહલવી જુખાન વીશ જે ઊપલી રીતે શરીઆદ કીધીછે તે

વાતને આજ આસરે ૩૦) વરશ થાએઆંછે, પણ તે પછી હવડાંના આપણા દસતુરો પાસેની પેહલવી એલમની હાલત ઘણી સરશ થાઈ હોએ હવી દીશતી નથી, તે અનુભવવાલા સરવે શખસોને રોશનછે. ખેહ દીન ધનજીભાઈ શ્રાંમજીએ જોકે પેહલવીમાં હવડાં પેહલવેહલું વેઆક રણ કાહડીડીંછે, તોપણ એ ઘણી પોતાનાં પુસ્તક મધે ઘણી ખાંમી હોવાની જગો જગોએ ધાસતી તથા વકી રાખેછે. પેહલવી ભાશાના જે કેટલાએક મુલ અખશરો ઊપર જણાવેલી રીતે એઆર ઈઆ પાંચ જુદી જુદી રીતના ઊચાર ધરાવેછે, તે અડચણ ટાલવાને કીજે પેહલવી કેતાખોમાં થોડીએક મુદત થાઈ તેહવા અખશરોની નીચે ઈઆ ઊપર એક ઈઆ તેથી વધારે નુકતા ઈઆને મીડાં મુકવાની ચાલ નીકલીછે, પણ તે ઘટતો એલાજખી આજ સુધી મનમાનતી રીતે અમલમાં આવી શકીઓ નથી.

• ૧૯. પેહલવી એલમે દુનીઆનાં સુધારાને વાસતે જુજ શાએદો કીધોછે. એ ભાશા ઘણી મુશ્કેસછે, તોપણ તેહમાં લખેલાં પુસ્તકો ઊપરથી ઈરાનની તવારીખ જોડનારાઓને કેટલીએક મદદ મલીછે, તથા જંદનાં દશતરોની કાચી પાકી સમજ આપણા લોકોમાં એજ ભાશાના આધારથી ચાલુ રહીછે. માહરે કેહવાને ભુલવું નહી જોઈએ કે “કમ પારેટીવ શીલાલોજી” ના એલમ જાંણનારાઓના હાથથી જંદ જુખાન જેહવી એકસાઈ તથા ખારીકીથી તપાસીઆમાં આવીછે, તેજ પરમાંણે પેહલવી જુખાનની તપાસ થાઈ નથી, અને તેહનો મુખીઅ શખખ એજછે કે દુનીઆની ભાશાઓનાં દરમેઆનમાં પેહલવી જુખાનનો દર જજો સરવે કોઈને અગતનો હોએ એમ નથી.

ખાખ ૩ જો.

પાજંદ ભાશાની ખાખદમાં.

૧. “પાજંદ” જુખાન હેને કેટલાએક ઈંજિરોપીઅન ગરંથકારો “પારસી” જુખાન કરીને પણ કેહછે. એ જુખાન માતરે પુરાંણી શરસી

ભાશાછે, અને તે મધે જંદ અને પેહલવી ભાશાના બેહદ શખદો લેલાએ લાછે. એ ભાશા હુમેશાં જંદ અખશરથી લખેઆમાં આવેછે. હુવું ધારે, આમાં આવેછે કે એ જુખાન આલમનાં લોકોની દીનની ખાખદની વાકે ફગારીને વાસતે લાંખી મુદતથી ઈઆને ઈરાનના સાસાનીઆન વખ ખતથી તે આજ જુજ મુદત સુધી વાપરેઆમાં આવીછે, અને એ સંગલા જમાનામાં જેમ ઈરાનની ચાહુ ખોલાતી ભાશા ફરતી ગઈછે તેમજ એ “પાજંદ” ભાશા પણ ફરતી ગઈછે. એ જુખાન જરતોસતીઓમાં દીનની ખાખદોના સંખંધમાં વપરાઈછે, તેથી તેમાં જંદ અને પેહલવી ભાશાના લખ્તો હર તરેહની ઢપથી કામે લગાડેઆમાં આવેઆછે. એ જુખાન મધે જે ખેશુમાર જંદ અને પેહલવી શખદો આપણા જોવામાં આવેછે તે જો કાહાડી લેઈને તેહની જગોએ આપણે ફારસી લખ્તો મુકીએ, તો એ જુખાનમાં અને ફીરદોસીનાં શાહનામાંની જુખાનમાં બહુજો ફરક પડશે નહીં. એ જુખાનને જંદ હુરશેથી લખવાનો કાએ દોછે, તેહનો શખખ એછે કે દીનની ખાખદો લખેઆ સવાએ ખીલ કરી રીતે તે કામે લગાડેઆમાં આવી નથી, અને તેથી જરતોસતી દીન પાલ નાર શખસો સવાએ કોઈ ખીજને એ જુખાન ઊપીઓગની નથી.

૨. પાજંદ જુખાનમાં જરતોસતીઓનાં જુજ ધરમ પુસ્તકોનો તરજુમો થાએઓછે, તથા થોડીએક ખંદગી જોડેઆમાં આવીછે, તથા એ ધરમને લગતાં એક બેએ પુસ્તકો લખાએઆંછે. જંદના “ઓગમદેઆ” નો તરજુમો “પાજંદ” માં થાએલોછે. “ખોરદેહ અવસતા” મધે “પતેત પશેમાંની” કરીને જે ખંદગી જરતોસતીઓ દરરોજ કામે લગાડે, તથા “દોઆ નામસેતાએશને” જે દાહાડામાં ઘણી વેલાએ પઢે આમાં આવેછે, તથા “નેરંગ કુસતી ખાંધવાની” જે હર વખત કુસતી ખાંધતી વખતે સંગલા જરતોસતીઓને પઢવી પડેછે, તથા “નેરંગ આખે જર” લેવાની તથા “દોઆ તનદરોશતી” ની તથા એ સવાએ ખીલ ઘણીએક “નેરંગો” તથા “આફરીન” અને એ વગરે ખીલ ખંદગીઓ “પાજંદ” જુખાનમાં જોડેલીછે. જરતોસતીઓ પાસે “મીનોખેરદ”

નામની કેતાખ જે નામીચી ગણાએછે તે “પાજંદ” ભાશામો લખાએ લીછે. એ કેતાખમાં જરતોસતી દીનનાં ફરમાન તથા નીતીની કેટલીએક ખાખદો સવાલ જવાખ દાખલ લખેલીછે, તેહમાં પુછનાર શખસે પોતાનું નામ “દનાઈ” કરીને રાખીગીંછે, અને જવાખ દેનાર “મીનોખેરદ” ઈઆને “મીનોઈ નુર” છે. એ કેતાખનો શરસી તથા સંસ્કરીતમાં તરજુમો થાએલોછે. “શેકંદ ગુમાની વજાર”, “જામાસપી” અને “ખુન દેશને” એ કેતાખો “પાજંદ” ભાશા મધે પણ જોવામાં આવેછે.

૩. જરમનીવાલા પરોફેસર ઈસપીગલે પાજંદ ભાશાનાં વેચાક રણનું એક પુસ્તક ઈશવી સને ૧૮૫૧ નાં શાલમાં છપાવી પરગટ કીધુંછે. એ વેચાકરણ હમણાનાં શરસી જુખાનનાં વેચાકરણને ઘણું મલતું આવેછે, અને તેજ શખખ ઊપરથી ખેહદીન ધનજીભાઈ ફરાંમજીનાં પેહલવી વેચાકરણને પણ તે ઘણું મલતુંછે.

ખાખ ૪ થો.

શરસી ભાશાની ખાખદમાં.

૧. ઈરાન મધે આરખોનો દોર શરૂ થાએઆ પછી શરસી જુખાન ઘણી ફેરફાર થાઈછે, પણ આરખોના દોરની આગમજની શરસી અને આપણી પેહલવી જુખાન એ ખંધે એકમલતીછે. ફરક માતરે એટ લોજછે કે જે ભાશાને હમણાં આપણે પેહલવી કરીને કહીજીએછે તે જુખાન કાગજ પતરોમાં તથા કેતાખો લખવાનાં કામમાં આવતી હતી, અને પુરાંણી શરસી ભાશા જે ખોલચાલમાં તથા ખીજ ચાલુ વેહેવારમાં કામે લાગતી હતી, તેમાં પેહલવીના જેટલા પુશકલ આરખેઈક ભાશાના તથા જંદ ભાશાના શખદો હતા નહીં.

૨. જરતોસતીઓ પાસે પોતાની દીનની ખાખદોને લગતી જે શરસી કેતાખો હવડાં મોજુદછે તેહની ટીપ હેલ જણાવેઆ પરમાણેછે.

૧. સદદરે નસર.	૬. જોરે પાસતાંન.
૨. સદદરે નજમ.	૭. એલમે ઈસલાંમ.
૩. સદદરે ખેહુરેતવીલ.	૮. જુની રવાએત.
૪. જરતોસતનામું.	૯. નવી રવાએત.
૫. દસાતીર.	૧૦. કીસસે સંન્નાણ અને

એ વગરે ખીજ કેતાબો.

એ મધેની ૧ લી કેતાબ “સદદરે નસર” કરીનેછે, તે વીશે કેહુછે કે તે આરબોના દોરની નજદીકમાં દસતુર મેદીઓમાહ તથા વરદશત તથા શીઆવખશ એઓએ શરસી જુખાનમાં ખનાવી હતી. “દખેસ તાંન” મધે લખેછે કે એ કેતાબનો ખનાવનાર શાહબાદ નામનો એક દસતુર હતો. એ કેતાબ લખાએઆનો સને આપણી પાસે મુકરર નથી, પણ તેહને જો ઈઅજદજરદી સાતમી સદીમાં લખાએલી આપણે ધારી એતો તેહમાં ઘણી ચુકની ધાસતી નથી. “સદદર” હેનો અરથ “સોઓ દરવાજા” હેવો થાએછે, અને એ નામથી એકસોઓ ખાખની અંદર દીનની ઘણીએક નીતી તથા મોજેબઓની વાતો એ કેતાબ અને હેવાંજ નામની ખીજ કેતાબો મધે દાખલ કરેઆમાં આવીછે. ૨ જ કેતાબ નામે “સદદરેનજમ” કરીનેછે, તે ફેરમાંનના એક દસતુર નામે શેહમરદ મલેકશાહે ઈઅજદજરદી ૮૬૪ નાં વરશમાં ઊપલી “સદદરેનસર” ઊપરથી ખેતમાં જોડી હતી. એ કેતાબ ફેરમાં નથી હીંદુસ્તાંન ખાતે દસતુર પેશુતન દાદજ પેહલવેહલી લેઈ આવેઓ હતો, અને ડાકટર હાઈડ નામના એક ઈંગરેજે ઈશવી સને ૧૭૦૦ નાં વરશમાં ઈરાનીઓના પુરાતમ ધરમ વીશે લાઈન ભાશામાં જે પુસ્તક ખનાવેજીંછે, અને તેહમાં તેણે જે “સદદર” નો તરજુમો કીધેલોછે, તે આએ “સદદરે નજમ” ઊપરથી કીધેછે. ૩ જ કેતાબ “સદદરે ખેહુરે તવીલ” કરીનેછે, એ કેતાબ ઈઅજદજરદી ૯૦૦ નાં વરશમાં ખેહુદીન મુલાં રૂસતમ અસફંદીઆર ખોરાસાંનીએ લખી હતી. એ કેતાબ મધેની ખાખદો પણ આગલી ખેએ કેતાબોને મલતીછે. ૪ થી કેતાબ “જર

તોસત નામું ” કરીનેછે, એ કેતાખ ઘણી નામીચીછે. તે મધે હજરત જર તોસતના જનમારાનું તથા તેહના મોજેજાનું તથા તેહના મજહૂબના શ્રેલાવાનું તમામ દાસતાંન આવેલુંછે. એ કેતાખ ઈઅજદજરદી ૬૪૬ નાં વરશમાં દસતુર જરતોસત બેહરાંમ નામના એક જરતોસતીએ લખી હતી, તે વીશે એ લખનાર કહેછે કે તેણે પેહલવી કેતાખ ઊપરથી એ નામું લખી કાહાડેગિં હતું. દસતુરજી સાહેબ એદલજી દારાખજી સંજાં જાએ ખનાવેલી “ મોજેજાતે જરતોસતી ” કેતાખ મધે આએ પુસ્તકના ઘણાએક ભાગનો ગુજરાતીમાં તરજુમો થાએલોછે.* ૫ મી કેતાખ “ દસાતીર ” કરીનેછે—એ નામને કોઈ “ વસાતીર ” કરીને પણ વાંચેછે. એ કેતાખની શાહદત “ દખેસતાંન ” કેતાખ તથા “ શારેસતાંને ચેઆર ચમન ” તથા “ ફરહંગે ખુરહાંને કાતેહ ” એટલી કેતાખો મધે જોવામાં આવેછે, પણ તે કેતાખો સંગલી ઈશવી પંદરમી સદીની પછીની ખને લીઓછે. એ “ દસાતીર ” કેતાખ તેહની અસલ જુખાન તથા શરસીમાં તેહના ઈગરેજી તરજુમા સાથે ઈશવી સને ૧૮૧૮ નાં વરશમાં મરહુમ દસતુરજી મુલાં શીરોજ ખીનકાકીશનાં ઊપરીપણાં હેકલ છપાઈ હતી, અને તે પછી ઈશવી સને ૧૮૪૮ નાં વરશમાં તેહનો ગુજરાતી તરજુમો પર ગટ થાએઓ હતો. એ કેતાખ છપાએઆની આગમજ તેહની માતરે એકજ નકલ દુનીઆમાં ખંચેલી હોએ હેવું કહેવામાં આવેછે, અને તે એકપુરી નકલ હમાણાં મુંખઈ મધે મુલાં શીરોજજી સાહેબનાં કેતાખખાંનાં માંછે. એ કેતાખ ઈઅજદજરદી ૧૧૪૭ નાં શાલમાં મુલાં શીરોજજીના ખાવા મુલાં કાકીશને ઈસફહાંન શેહર મધે એક કેતાખ વેચનારની દુકાંન ઊપરથી હાથ લાગી હતી. એ કેતાખ મધે ૧૫) પેગમખરોની પોથીઓ પરગટ કરેલીછે, તેહમાં પેહલો પેગમખર મેહુઆખાદને ઠેરવેલોછે, અને છેલ્લો સાસાને પંજુમછે. હજરત જરતોસતની હકીકત એ ગરંથની

* હજરત જરતોસતના જનમારાનો એક ઘણો કીમતી હેવાલ અવસતાનાં દફત શના આધારે ૪૦ સં ૧૮૭૦ નાં વરશમાં શેઠ ખુરશેદજી રસતમજી કામાજીએ ગુજરાતીમાં ખનાવીને પરસીધ કીધોછે.

૧૩ મી પોથી મધે આવેલી છે. એ ગરંથમાં પરગટ કરેલી નીતી ઘણીજ નાદર છે, અને તેની મુખીઅ મતલબ હેવુંજ સામેત કરવાની દીશે છે કે મેહઆબાદના વખતથી તે ઈરાનના સાસાનીઆંન પાદશાહોની હકુમત આખર થાવા આવી તાંહાંસુધીનો ઈરાનીઆનો મજહૂબ ઘણો ખુલંદ અને એકજ ખોદાને માનવાનો હતો. “દસાતીર” કેતાબ જે જુખાનમાં લખી છે તે જુખાન હમાણાં દુનીઆની કોઈખી જુખાનને મલતી આવતી નથી. એ જુખાનનું નામ “આસમાંની જુખાન” કરીને આપે આમાં આવેલો છે, અને તે શરસી અખશરે લખેલી છે, અને તેહેનો પુરાંણી શરસી ભાશામાં તરજુમેા ઈરાનના પાદશાહ ખુસરૂ પરવેજના વખતમાં સાસાને પંજુમ નામના એક દસતુરે કીધેલો છે, કે જે શખસને એ કેતાબ મધે છેલ્લા પેગમખરનો દરજ્જો આપેલો છે. હમાણાના “કમ પારેટીવ શીલાલોજી” ના એલમ જાણનારાઓ હેવું ધારે છે કે કોઈ શરસી જાણનાર શખસે કલપણથી ઈશવી આઠમી સદીથી તે ચઝીદમી સદીની અધમાં એ “આસમાંની” જુખાનને નામે આપે “દસાતીર” કેતાબ લખેલી છે, અને પછી તેહેનો તે વખતની શરસી જુખાનમાં તરજુમેા કીધે લો છે.† એ શરસી તરજુમેા ઘણો જુનો છે તે વીશે કસો શક નથી. જરતોસતી મજહૂબ સાથે એ કેતાબને એટલોજ સંબંધ દીશે છે કે તેમાં હજરત જરતોસતના મોજેજાનું કેટલુંએક ખેઆન તથા પાદશાહ ગોસતા

† એ “આસમાંની” જુખાન કેહેવી ૯૫ રાખે છે તેહેનો એક દાખલો હું અતરે લખી જણાઉં છું. એ દાખલો “સત વખશુરે જમશેદ” જેહેને તેહેમુરશની પછીના પેગમખર કેડવેલો છે તેહેની પોથીમાંથી હું લઉં છું: —આસમાંની જુખાન ૧, હુજમીમ ફેહમજદાંન હજ હજમાથે વજમાથે હરશીવરે હરદીવર; ૨, ફેહશીદે સમતાએ હરશનદએ હરશેશગરે જમરપાન ફરાહીદવર. એ “આસમાંની જુખાન” નો સાસાને પંજુમે કરેલો ફારસી તરજુમેા—૧, પનાંહીમ બ ધમ્મજદાંન અજ મનેશ વ ખુએ બદ વજેશત ગોમરાહ કોનંનદેહ બ રાહે બાખુબ બરંનદેહ રંજદેહનદેહ આજર રશાનંનદેહ, ૨, બનામે ધમ્મજદે બખશાધમ્મદેહ બખશાધમ્મશગરે ગેહરખાંન દાદગર. **જુજરાતી તરજુમેા**—૧, ધમ્મજદાંની પાસે હમે પનાહ માંગીએચ, બદ ધારણા અને બદ તથા ભુંડી ખસલત જે ગોમરાહની કરનારી બદ રાહ ઉપર લઈ જનારી દુખની દેનારી આજરની પોહાંઆડનારી છે તેહેનાંથી, ૨, ધમ્મજદાંનાં નાંમથી કે તે બખશેશનો કરનાર તથા બખશ નાર તથા મેહેરખાંન તથા ઇનસાફનો આપનાર છે.

સપના વખતમાં એ મજહુપના ઊભા થવાની કેટલીએક હકીકત આવેલી છે. ૬ ઠી કેતાખ “જોરેહપાસતાંન” કરીને છે. એ કેતાખ ઘણી માટે ખર ગણાયે છે, “જોરેહપાસતાંન” નો અરથ “કદીમ લોકોની વાતો” હુવી રીતે થાયે છે, અને તેહમાં પેગમખર જરતોસતે હીંદુસથાનના એક રાજા ઊપર લખેલાં એક કાગજ અથવા “નામાં” ની ખીનાં આવેલી છે. કેટલાએક જરતોસતીઓ કેહે છે કે ઈરાનના પાદશાહ નોશરવાંન અદલના વખતમાં એ કેતાખ પેહલવીમાંથી શરસીમાં થાઈ હતી તે આજ સુધી આપણા હાથમાં સલામત રહી છે, પણ એ વાત માનવાબ્જોગ નથી. ખરૂં છે કે એ કેતાખ ઘણી નાદર છે, અને તેહમાં દાંનાઈ તથા હુકમતની ઘણીએક ખાખદો આવેલી છે, અને નોશરવાંન અદલના વખતની કોઈ કેતાખ ઊપરથી પાછલા જમાનામાં તેહનો શરસીમાં તરજુમો થાયેલો ધારેઆમાં આવે છે. ૭ મી કેતાખ “એલમે ઈસલામ” કરીને છે. એ કેતાખ ઘણી સાસી ગણેઆમાં આવે છે. તેમાં એક જરતોસતી દસતુરની તરફથી મુસલમાન ઓલમાંઓને જરતોસતી મજહુપની ખુખી સમજાવેઆમાં આવી છે. એ કેતાખ આસરે ઈશવી ૧૧૨૬ નાં વરશમાં ખનેલી ધારે આમાં આવે છે. ૮ મી કેતાખ “જુની રવાએત” કરીને કેહેવાયે છે. તેમાં માતરે દીનની કેટલીએક ખાખદોનો સંગરહ કરેલો છે, કે જેહના છુટા ભાગ પણ મલી આવે છે. એ કેતાખ મધે જરતોસતી દીનની કેટલી એક ખંદગી ખાખેની સમજ તથા ફરજ ખતલાવી છે, તથા ખરશનુમ ગહમખાર, જનદરવાંન અને એ વગેરે ખીજ દીનની કીરીઆઓ વીશે ખોલાઓ કીધેલો છે, તથા ઈરાનના પાદશાહ નોશરવાંન અદલની નશીહત તથા તેહના જમાનાની દાંનાઈની વાતોનું ખેઆન આવેલું છે. એ રવાએત સાથે ઘણી વેલાએ શરસી “જામાસપી” તથા “સદદરે ખુન દેહુશને” તથા શરસી “મીનોખેરદ” તથા શરસી “વીરાફનામું” તથા ઈઅજદજરદી ૮૮૫ નાં શાલમાં ફેરમાનના દસતુરોએ નોશારીવાલા ખેહ દીન માણેક ચાંગા ઊપર દીનની ખાખદો વીશે લખેલા કાગજની નકલ, તથા એ વગરે ખીજ જુજ ખાખદો જોડેલી આવે છે. ૯ મી કેતાખ

“નવી રવાએત” કરીનેછે, હુને “મોહોટી રવાએત” કરીને પણ કેહેછે, અને “દારાખ હોરમજદીઆરની રવાએત” તથા “ખરજોર કામદીનની રવાએત” (ખોલાસે દીન કેતાખ) એ નામનાં જે પુસ્તકો જરતોસતીઓ વચ્ચે ઓલખાએછે તે સંગલા એ મોહોટી રવાએતના ભાગછે. એ રવા એતનું પુરાતમપાણું ઈઅજદજરદી સને ૯૦૦ પછીનુંછે, અને તેહમાં સુરત તથા નોશારી કશખામાંથી તાંહાંનાં જરતોસતીઓએ વખતે વખત ઈરાન ખાતે કાગજો લખીને દીનની ખાખદો વીશે પુછપરછ કીધી હતી તે કાગજોની નકલ, તથા ઈરાનના જરતોસતીઓએ તે કાગજોના વાલેલા જવાખ સંગલા દાખલ કીધેલાછે. એ કાગજો હીંદુસ્થાનના જરતોસ તીઓ ઘણુંકરીને પોતા વચ્ચેથી કોઈ માણસને પેગાંમચી દાખલ તઈઆર કરી તેહની સાથે મોકલતા હતા, અને તેજ ઘણી તેહનો જવાખ લઈ આવતો હતો, અને તે ઊપરથી તે કેતાખ અથવા રવાએતનું નામ તે પેગાંમ લેઈ જનારનાં નામ ઊપરથી આપેઆમાં આવતું હતું. એ રીતે એક ચંચલ પારસી નામે નરીમાંન હોશંગ (ઈઅજદજરદી સને ૮૪૭ માં) ઈરાન ખાતે પરથમ પેગાંમ લેઈ ગએઓ હતો, અને તેઆરપછી ખીજ વાર ઈરાન બઈ આવેઓ હતો, તેહને લાવેલા જવાખો હવડાં “નરી માંન હોશંગની રવાએત” ને નામે ઓલખાએછે. એજ માફક ખહમન પુંજઆ, કાંમાવોહોરા, કાંમદીન શાપુર, ખેહોદીન જશા, કાઝિશ કાંમદીન, શાપુર ભરૂચી, કાઝિશ કાંમન, દસતુર ખરજોર અને એ વગરે ખીજા જર તોસતીઓ હીંદુસ્થાનના પોતાના જાતભાઈઓની તરફથી જુદી જુદી વખતે ઈરાન જઈને કાગજોના જવાખ લેઈ આવેઆ હતા, તેઓનાં નામ ઊપરથી એ રવાએતનાં પુસ્તકો જાણીતાં થાએઆંછે, અને તે સંગલી રવાએતોનો આએ મોહોટી રવાએત મધે સંગરહ કીધેલોછે. કેહેછે કે એ માફકની સંગલી મલીને ૨૨) રવાએતો ઈરાનથી હીંદુસ્થાન ખાતે આવી હતી. ફેરમાંનનો એક કાખેલ દસતુર નામે અરદેસર નોશેરવાંન જે હીંદુસ્થાનના શેહેનશાહ અકબરના ફરમાવેઆથી દીલ્લી ખાતે આવેઓ હતો, તે દસતુરને પણ સુરત, ભરૂચ તથા નોશારીના જરતોસ

તીઓની તરફથી ફેટલાએક સવાલો પુછીઆમાં આવેઆ હતા, તે સવાલોના એ દસતુરે વાલેલા જવાબ પણ આએ રવાએત મધે જોવામાં આવેછે. હમણાં જરતોસતીઓ જે કેતાખોને “દારાખ હારમજદીઆરની રવાએત” તથા “ખરજોર કાંમદીનની રવાએત” ને નામે ચોલખેછે તે કેતાખો ઊપલી સંગલી રવાએતોના સાર તરીકે દારાખ હારમજદીઆર તથા ખરજોર કાંમદીને ખનાવેલીછે. દારાખ હારમજદીઆરની રવાએત ઈઅજદજરદી સને ૧૦૪૭ નાં વરશમાં ખની હતી. ખરજોર કાંમદીનની રવાએત એ કરતાં પુરાંણીછે, પણ તેહનો સને ચોક્કસ માલમ પડતો નથી. એ સંગલી રવાએતોનો જુદા જુદા આકારથી ગુજરાતીમાં તરજુમો થાએલોછે. ૧૦ મી કેતાખ “કીસસે સંજાણુ” કરીનેછે. તેહમાં જરતોસતીઓ પોતાનું અસલ વતન ઈરાન દેશ છોડીને મુસલમાનોનાં દોરને લીધે હીંદુસથાંન ખાતે આવી વસેઆ તથા હીંદુસથાંન મધે તેઓ ઊપર જુજ હાદસો પડીઓ તેહની સંગલી હકીકત આવેલીછે. એ કેતાખ ઈઅજદજરદી ૮૬૮ નાં વરશમાં નોશારીવાલા એક પારસી નામે ખહમને લખી હતી, અને તે વીશે તે કેહેછે કે એક દાનાવ દસતુર નામે હોશંગની જુખાનથી સાંભલેલી હકીકત ઊપરથી તેણે એ કેતાખ ખનાવીછે. એ કેતાખ ઘણી પાછલા જમાનામાં ખનેલીછે, અને તેહનો આધાર માતરે સાંભલેલી વાત ઊપરછે તેથી તે ઘણો ભરોસો રાખવા જોગ નથી. જરતોસતીઓમાં ખંદગીને સાફ “સેતાએશ” અથવા “મોનાજાત” નાં નામથી જે પુસ્તકો વાપરેઆમાં આવેછે તે પાછલા વખતમાં જુદા જુદા દસતુરોએ શરસીમાં જોડેલી ખંદગીઓનો સંગરહછે. એ સવાએ ખીજ ફેટલીએક કેતાખો શરસી ભાશામાં લખેલી જરતોસતીઓ પાસેછે, પણ ઊપલી કેતાખો કરતાં તેઓ ઊતરતી અગતનીછે.

૩. મેં આગલ જણાવેજીછે તેમ શરસી જુખાનનું વેઆક રણુ પેહલવી ભાશા જાણનારને કીજે ઘણું અગતનુંછે, તે શખખ ઊપરથી તથા પાછલા જમાનાના જરતોસતીઓ પોતાના મજહબને

લગતી કેતાખો શરસીમાં જોડતા આવેઆછે તેથી એ જુખાન જર તોસતીઓનાં ધરમ પુસ્તકોને લગતી એક જુખાન ગણાએછે.

બાબ પ મો.

જરતોસતી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકો વીશે થાએલી સોધની બાબદમાં.

૧. આ વાત જાણવાજોગછે કે હમણાના વખતમાં જરતોસતીઓ પોતાનાં ધરમ પુસ્તકોના તરજુમા કરાવી તે મધેની બાબદોથી વાકેશ થાએઆછે તેહુની ઘણાં વરશ આગમજ એ ધરમ પુસ્તકોનો ઈંઝિરોપ ખંડની નામીચી અને ઘણા લોકોમાં વપરાતી ફરેંચ જુખાનમાં તર જુમે થાએઓ હોતો. ઈંઝિરોપખંડના લોકો પોતાની હુકમતના બલથી પદ્મવીની સંગલી ખોરદુ તરફ ફરી વલેઆછે, સંગલી તરફ પોતાનાં એલમનો ફેલાવો કરેઆછે, સંગલી તરફનો એલમ એકઠો કરીને તે પોતાના લાલને કીજે કામે લગાડેઆછે, તેહુની અસરે કરીને એ લોકો જે પરમાણે જરતોસતી તેમજ ખીજી તમામ કોમના લોકોના મજહૂબ તથા કાએદા તથા કાંનુનોથી વાકેશ થાએઆછે, અને વલી તે હુવી રીતે કે હાંદુઓમાં મોહોટા વીદવાંન શાશતરી, તથા પારસીઓમાં સરવેથી ખખરદાર દસતુરો પોતાના ધરમને લગતી જેટલી ખીનાં જાણેછે તે કરતાં ઈંઝિરોપખંડના કાબેલો કેટલીએક બાબદોમાં સરશ પડેછે. હમણાં ઈંઝિરોપખંડનાં રાજો આબાદાંનીથી ભરપુરછે, તાંહાં એલમ જાણના રાઓને પાદશાહી આસરો મલેછે, તેઓએ પરગટ કરેલાં પુસ્તકોનો નશા ભરેલી રીતે ઊઠાવ થાએછે, તે સંગલી મદદથી કોઈખી એલમની તપાસ એ ખંડના એલમાઓએ બાકી રાખી નથી, અને આએ સશઓ મધે આગલ ચાલતાં વાંચનારના જોવામાં આવશે કે હુવડેના વખતમાં ઈંઝિરોપખંડમાં જરતોસતીઓનાં ધરમ પુસ્તકો વીશે જેટલી સોધ અને તપાસ થાઈછે તેહુનો એક દસમે ભાગ જરતોસતીઓથી પોતાથી ખની શકેઓ નથી.

૨. પણ ઈઝિરોપીઅનોની એ સંગલી સોધ છતાં તેઓના વીચાર દીન ધરમની ખાખદમાં ઘણી ચોકસાઈથી સરવે કોઈએ કબુલ રાખવા ઘટેછે. હરએક જરતોસતી પોતાનાં ધરમ પુસ્તકો વીશે કાંઈખી સોધ કરેછે તો તે માહુલી કોઈખી ખીનાં એકાએક રદ કરવાને તે આચકો ખાએછે. ખીજા હાથ ઊપર ઈઝિરોપખંડના અભીઆસીઓને માંથે પારકા ધરમોની ખાખદો રદ કરવાનાં કાંમ વીશે સંભાલ રાખવા ઈઆ તે ખાખે ચુપકીદી અખતીઆર કરવાની ફરજ નથી, તેથી તેઓ પોતાના વીચારો જાહેર કરવાને કસો આચકો ખાતા નથી, અને જેઆરે તે વીચારો માતરે ઊપર ટપકેની વાદેશ્ગારીથી કીધા હોએછે તેઆરે ઘણી વેલાએ પાછલથી ખોટા પડેછે. વાસતે ઈઝિરોપીઅનોની સોધ સંગલા જરતોસતીઓએ એક કીસતીની માફક ગણવી જોઈએછે. કે જે કીસતીનાં માણસો પોતાની સફરમાં જે કાંઈ જોએછે તે પરમાંણે ખોલેછે, ઘડીએકમાં તેઓને જમીન નજર આવેછે, ઘડીમાં ફક્ત પાંણી દેખાએછે, ઘડીમાં તેઓને પોતાનો રસતો ખોલ્લો દીશેછે, અને ઘડીએકમાં તેઓ પાછા ગુંધવાએછે, અને ઘડીમાં તેઓ એકખીજાને જુદો રસતો ખતલા વેછે. આએ નીચે ટાંકેલા સજાઓ ઊપરથી વાંચનારના જોવામાં આવશે કે જરતોસતીઓનાં ધરમ પુસ્તકો વીશે ઈઝિરોપખંડમાં એક વખત હવો વીચાર હતો કે એ પુસ્તકો જરતોસતીઓના જણાવેઆ પર માણેનું પુરાતમપણું તથા મોતેખરી ધરાવેછે. ખીજા થોડા વખતમાં એ વીચાર ફરી ગએઓ અને ઘણા કામેલો હવું કેહવા લાગા કે એ પુસ્તકો થોડી મુદત ઊપર ખનાવટથી ઊભાં કીધેલાંછે. તેઆરપછી વલી સમો ફરેઓ અને કેટલાએક લોકોએ હવો વીચાર આપેઓ કે એ પુસ્તકોની ભાશા જુનીછે, પણ પુસ્તકો પાછલથી ખનાવેલાંછે, ખીજાઓ કેહવા લાગા કે તેઓ પાછલથી ખનાવેલાં નથી, પણ પાછલથી એકઠાં કરેલાંછે. આજે ઈઝિરોપખંડનો એક ઓલમાં આપણને મજબુતીથી જાહેર કરેછે કે પારસીઓ પાસે જે “પેહલવી” પુસ્તકોછે તે માતરે ઠગાઈથી ફેરમાની ફારસી જુખાનમાં લખેલાંછે. ખીજો એ કરતાં વધારે હીમતથી કેહેછે કે

પારસીઓ પાસેનાં “પેહલવી” પુસ્તકો ખરેખર “પેહલવી” જુખામમાં લખેલાં છે, અને તે જુખાન સાસાનીઆંન જમાનાની છે. મેં જે આજે રેસાલો લખેલો છે, અને જેમાં જરતોસતીઓની પુરાતમ ભાશાઓ તથા પુસ્તકો વીશે જે વીચાર આપેલા છે તે વીચાર આપતી વખતે ઈંગિરોપી અને ગરંથકારોના એકબીજાથી જુદા જુદા ખેતિયાલ મેં એક કોરે રાખે આ છે, પણ ઈંગિરોપી અને ગરંથકારોએ કરેલી ખુદ સોધ ઊપર પુરતી રીતે ઘેઆંન પોંહ્યાડીને તે ઊપરથી મેં પોતાનો સવતંતર વીચાર ખાંધેલો છે. હું આશા રાખું છું કે એ ઠરાવ માહારા વાંચનારાઓ વાંચખી ગણશે.

૩. ઈંગિરોપી અને લોકોમાં જરતોસતી મજહૂબ વીશેની સંગ લાથી પેહલવી સોધ કરવાનું માંન ડાકટર ટાંમશ હાઈડ નામના એક ઈંગ રેજને મલે છે.* એ ધણી ઈંગલંડની “આકસફરડ” ની નામીચી મદરેસા મધે હીખડૂ તથા આરખી ભાશાનો “પરોફેસર” અથવા પંડીત હતો. એ ગરહુસથ ઈશવી સને ૧૬૮૦ નાં વરશમાં ઈરાન મધે આવેલો હતો, અને સને ૧૭૦૦ નાં વરશમાં આગલા ઈરાનીઓના ધરમની તવારી ખને નામે લાટીન ભાશામાં એક પુસ્તક પરગટ કરીને તેણે પોતાના જાત ભાઈઓને જરતોસતી મજહૂબથી પેહલવેહલાં વાકેશ કીધા હતા. ડાકટર હાઈડ જંદ ઈઆ પેહલવી એલમ જાણતોતો નહી. તેહની પાસે ઈજશને તથા ખોરદ્દહ અવસતાનું દફતર હતું,† પણ એ દફતરોને તે ઊપીઓ ગમાં લાવી શકેલોતો નહી. એ ગરંથકારે પોતાનાં પુસ્તકમાં જરતોસતી લોકોના મજહૂબ વીશે જે કાંઈ લખેલું છે તે સંગલું શરસી કેતાખોના

* ઈશવી સને ૧૬૩૦ નાં વરશમાં હેનરી લારડ નામના ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીની આકરીવાલા એક પાદરીએ પારસીઓની બાબદમાં એક નાધલું પુસ્તક પરગટ કરેલું હતું, તે પુસ્તક મધે માતરે સુરતના પારસીઓને જોઈને એ ગરંથકારે તેઓના મજહૂબ તથા આજઅજણની કેટલીએક નજરે જોએલી હકીકત જણાવીછે, પણ એ પુસ્તક જર તોસતી મજહૂબ વીશે સોધ કરનાર ગરંથોની સંક્રમાં દાખલ થવાને લાએકની માતે ખરી ધરાવતું નથી.

† એ વાતને થોડાંએક વરશ પછી તેઓએ નવરોજજી રસતમ માણેક (શેઠ ખાંન દાંનવાલા) ઈંગલંડ ગએઆ તેઓએ આકસફરડ મધે ઇજશનેનું એ દફતર તેવણુ જોઈ આવેઆ હતા.

આક્ષર ઊપરથી લખેજિંછે. ડાકટર હાઈડે “સદ્દરે નસર” કેતાખનો પોતાના ગરંથ મધે તસ્તુમો કીધેછે. જરતોસતી મજહુબની ઊતપંતી વીશેનો ઘણોખરો આધાર તેણે જરતોસત બેહુરાંમનાં બનાવેલાં “જર તોસતનામાં” ઊપર રાખેઆછે. એ ઘણીએ પારસીઓનાં આતશખાનાં તથા દોખમાં અને ખીજ ધરમની જગાઓનું તથા કીરીઆઓનું વીગ તવાર ખેઆન કીધેલુંછે. જંદનાં પુસ્તકોની તેણે એક ટીપ આપીછે, તથા જંદ અખશરોનો કોઠો બનાવી ટાંકેઆછે, ખીલારોકા હરશેનો એક નમુનો ઊતારી ખતલાવીઆછે, સાસાનીઆંબ પાદશાહના સીક્કાઓનો ચીતાર આપેઆછે, આગલા વખતના ઈંજિનાની તથા ખરીસટીઆંબ ગરંથકારો હજરત જરતોસત વીશે પોતાનાં પુસ્તકોમાં જે કાંઈ લખી ગએ આછે તેહનો પોતે સોધી કાઢાડેલી ખીનાઓ સાથે મુકાબલો કરી જોએ આછે, અને એ વગરે ખીજ ઘણીએક ખીના જણાવીછે, કે જે આજે આપણને કેટલીએક રીતે અસુધ દીશેછે, પણ એ કામ સરવેથી પેહલું માંથે લેતાં તેહમાં જે કાંઈ ભુલ દાખલ થવાની આપણે વકી રાખીએ તે કરતાં ડાકટર હાઈડે વધારે ભુલ કીધેલી નથી. ડાકટર હાઈડે જરતોસતી ધરમને ઘણો પસંદ કરતો હતો, તે ઊપરથી તેહને વીશે કેટલાએક લખ નારાઓ ઠેકડીથી લખી જાએછે કે તે પોતે “આતશપરશત” હતો. ડાકટર હાઈડે માજદીઅશની દીનનાં લોકોની ખોદાપરસતી વીશે આએ રીતે લખી ગએઆછે. “ઈરાનીઓ જે વખતથી દુનીઆની સપાટી ઊપર “એક કોમ તરીકે ગણાવા લાગા તેઆરથી તે આજ સુધી તેઓ એક “ખોદાને માનતા આવેઆછે. ખોદાતાલાને તેઓએ એકજ અને સરવ “શક્તીવાંબ સાહુખ ગણેઆછે. જેમ આપણે (ખરીસટીઆંબો) પરમેશ “વરની સંગલી શક્તીઓ પીછાંણીએછે, તેમ તેઓ પણ પીછાણતા આવે “આછે. તેઓએ પોતાનાં પુસ્તકોમાં બનાવનાર, પેદાનો કરનાર, હકુમ “તનો કરનાર, નેગેહુખાંનીનો રાખનાર, હવાં ખોદાતાલાને નામો આપે “આંછે.” આગલા ઈરાનીઓના ધરમ વીશે ઈંજિરોપખંડમાં પરથમમાં જે સારો વીચાર ખેશાડેઆ હતો તેહનો ડાકટર હાઈડેનો આપણે

ઊપકાર માનવો જોઈએ. એ ડાક્ટરનું પુસ્તક સને ૧૭૬૦ માં ખીજવાર છપાએલું હતું.

૪. ડાક્ટર હાઈડના વખત પછે લગભગ ૭૫) વરસ સુધી જરતોસતી મજહુબ વીશે કોઈ પુસ્તક ઈંગ્લિશમાં પસંદ થાયેલું હતું નહીં. પણ એ ડાક્ટરે પોતાના ગ્રંથ મધે એ ધરમ ખાખેની સોધ વધારવાની સંગઠા ઈંગ્લિશીઅનોને લલાંમણ કીધી હતી તે શેક્ટ ગેઈતી નહીં. ઈશવી સને ૧૭૧૮ નાં વરસમાં એક ઈંગ્લેજ વેપારી નામે જારજ બ્રીચરે “વંદીદાદ શાદે” ની એક નકલ સુરતમાંથી મેલવીને ઈંગ્લંડ ખાતે મોકલી હતી, કે જે નકલ એ વાતની ઘણાં વરસ પછવાડેથી દીઠા ઊપરથી આંકુલીલ હુ પેરોં નામના એક ફ્રેંચમેનને આપણાં ધરમ વીશે તજવીજ કરવાની ઊલટ થાઈ હતી. એ કેતાબ ઊપર રોજ ૧૪ મો માહ ૭ મો ઈઅજ્જરદી ૧૦૫૦ ની નકલ કરેઆની તારીખ નાખેલીછે, અને આકસફરડનાં ખોડલીનનાં પુસ્તકખાંનાં મધે તે આજ પડેલીછે. ઈશવી સને ૧૭૩૫ માં મી૦ જેમસ ફ્રેજર નામનો એક ખીજો ઈંગ્લેજ સુરતની ઈંગ્લેજ કોઠીમાં ચાકરી હતો, તે ઘણી વીદવાંન હતો, તેણે જરતોસતી ધરમ વીશે પણ કેટલીએક તજવીજ કરવા માંડી હતી, અને માંણેકજી શેક નામના એક પારસીને પાંચશો રૂપીઆ આપીને દસ્તુર ભીખ* પાસેથી ઈજશનેની એક નકલ તથા રવાએતનું એક પુસ્તક તેણે મેલવેલું હતું. એ દ્વરો ખીજાં ઘણાંએક સંસકરીત તથા શરસી દ્વરોની સાથે મી૦ ફ્રેજરે ઈંગ્લંડ મધે આકસફરડનાં રાડકલીફ નામનાં પુસ્તકખાંનાંને ભેટ કીધાં હતાં. ઈજશનેનાં એ દ્વરની શરૂઆતમાં મી૦ ફ્રેજર એક ઈઆદદાસત લખી ગએઓછે, તેમાં તે હેવું જણાવેછે કે સુરતમાં દસ્તુરનું એક કુટુંબછે, તે કુટુંબ હેવી ગરૂરી રાખેછે કે તેઓ સીવાએ ખીજા કોઈ જંદ અને પેહલવી ભાશાઓ સમજી શકતા નથી. મી૦ ફ્રેજરે જંદ તથા પેહલવી ભાશા શીખ

* “પારસી પ્રકાશ” મધે સર્કે ૧૨૩ મે મી૦ બહમનજી ખેહરાંમજી પટેલે એ દસ્તુરનું આખું નામ ભીખાજી જમશેદજી કરીને આપેલુંછે.

વાને સાડું ઘણી તજવીજ કીધી હતી, પણ તે વખતના દસતુરોએ તેહને શીખાડવાને ના માડી હતી.

૫. મી૦ ફરેજરના નાસીપાસ થાએઆથી જરતોસતી મજહબની વાકેશ્ગારીનો ફેલાવો ઈંગિરોપીઅનોમાં અટકેઆતો નહી. મેં આગલ જણાવેજિંછે કે મી૦ જારજ ખડિયરે ઈંગલંડ મધે લાવેલી વંદીદાદ શાદેની નકલ જોએઆ ઊપરથી મોંશીઆ આંકુટીલ હુ. પેરોંને જરતોસતીઆનાં ધરમ પુસ્તકોથી વાકેશ થવાની ઊલટ થાઈ હતી. એલમ મેલવવા પછવાડે ઈંગિરોપીઅનો કેહવી જહુડપ રાખેછે તેહનો એક જાંણવાજોગ દાખલો આ આંકુટીલ હુ. પેરોંના જનમ રાની હકીકત ઊપરથી આપણને મલી આવેછે. એ ઘણી ઈશવી સને ૧૭૩૧ નાં વરશમાં જનમેઆ હતો, અને જરતોસતીઆનાં ધરમ પુસ્તકોથી વાકેશ થવાની જેઆરે તેહને ઊમેદ થાઈ તેઆરે તેહની ઊમર માતરે ૨૩ વરશની હતો. હુવી જવાંનીનાં કઝિવતથી એ ઘણીનાં દીલમાં ધીરજ થોડી હતી, તેથી તેણે પોતાની ધારણાં તુરત પાર પડવાને સાડું આએ દેશ ખાતે ફરેંચ લોકોનું કેટલુંએક લશકર આવનાર હતું તે મધે પોતાના દોસતોથી છુપી રીતે સીપાહીગીરીની ચાકરીમાં પોતાનું નામ નોધાવેજિં હતું, પણ તે વાત ફરાંસના પાદશાહના કાન ઊપર ગએઆથી તેણે આંકુટીલને લશકરી ચાકરીમાંથી છુટો કરીને તથા સરકારની તરફથી એક નાધલો પગાર કેડવીને હીંદુસથાં ખાતે રવાંને કીધો હતો. ફરાંસથી નીકલેઆ પછી આંકુટીલ હીંદુસથાં નના કેટલાએક ભાગો તરફ ફરીને ઈશવી સને ૧૭૫૭ નાં વરશમાં સુરત આવી પોંહુંએઆ હતો, તાંહાં તેહને કેટલીએક ઈજા તથા હરકતો નડેઆ પછી દારાખ (કુમાનો દાદાદાડ) નામના એક દસતુરની ઊસતાદગીરી હેઠલ તે જંદ અને પેહુલવી ભાશા શીખેઆ હતો, અને જરતોસતીઆની સંગલી ચાલચલણ અને દીન ધરમની કીરીઆ તથા કાંનુનથી વાકેશ થાએઆ હતો, તથા તેઓનાં દોખમાં અને અગીઆરી પોતાની નજરે જોઈ આવેઆ હતો, તથા જરતોસતીઆનાં ધરમ પુસ્તકોનો પોતાની

પાસે એક કીમતી સંગરહ કીધો હતો. સુરતમાં રહીને એ ચંચલ શ્રેય મેને જંદ ભાશાનાં તથા જરતોસતી મજહુબને લગતાં ખીજાં પુસતકોનો શ્રેય ભાશામાં તરજુમો બનાવેઓ હતો, તે સંગલું નકી કરીને સને ૧૭૬૧ નાં વરશમાં તેણે સુરત છોડેડો હતું. પોતાનાં વતનમાં પાછો ગએઆ પછી આંકુટીલ જે કાંઈ કીમતી પુસતકો આએ દેશથી પોતાની સાથે લેઈ ગએઓ હતો તે સંગલાં તેણે પારીસ શહેરનાં પાદ શાહી દશતરખાનાંને સપુરદ કીધાં હતાં. આંકુટીલે પોતાની મેલવેલી સંગલી માહીતગારીનો સરવેને જાણીતો “જંદ અવસતા” નો ગરંથ ખેએ મોહાટા ભાગમાં તઈઆર કરીને ઈશવી સને ૧૭૭૧ નાં વરશમાં શ્રેય ભાશામાં ખાહર પાડેઓ હતો. એ ગરંથમાં આંકુટીલ ડુ. પેરોંએ તમામ જંદનાં પુસતકોનો તરજુમો આપેઓછે, એટલુંજ નહીં, પણ તે સાથે જરતોસતી ધરમને લગતી ખીજા કતાખોનો તરજુમો અથવા સાર, તથા હજરત જરતોસતના જનમારાની હકીકત, તથા હિંદુસથાંનના જર તોસતીઓની તવારીખ તથા તેઓની ચાલચલાણ, તેઓના કાએદા કાંનુન, ધરમ સંખંધી કીરીઆ, અને એ વગેરે ખીજા ભાંત ભાંતની હકીકત, કે જે સરવે હકીકત આજ ૧૦૦ વરશની વાત ઊપરની હિંદુસથાંનના જર તોસતીઓની હાલત ગોએઆ આપણે નજરે જોતા હોઈએ તે રીતે આપણને વાકેશ કરેછે. આંકુટીલ ડુ. પેરોંએ પોતાના ગરંથમાં જરતો સતી મજહુબ ખાખે તથા જરતોસતી લોકો ખાખે એકખી જાણવાજોગ વીગત લખેઆ વગર ખાકી રાખેલી નથી, અને હું અજમાએશ ઊપરથી કેહું છું કે આંકુટીલના ગરંથ ઊપરથી જરતોસતી દીનની ખાખદોથા જેહવી ખોલાસા ભરેલી રીતે હું એકી નજરે વાકેશ થાએઓછું તેહવો સંગરહ મહને ખીજા રીતે મલવો મુશકેલ પડેઓ હતો.

૬. જરતોસતી મજહુબનાં ધરમ પુસતકોના આંકુટીલે કરેલા તરજુમા મધે હવડેના ઈંગિરોપીઅન ગરંથકારો ઘણીએક ગલતી ખત લાવેછે, તે વાત ખરીછે. પણ એ ગરંથકારો આંકુટીલના તરજુમાની તપાસ ઘણી ખારીકીથી કરેછે. આંકુટીલે પોતાના ગરંથમાં જંદ ઈઆ

ખીજાં પુસ્તકોના ખોલેખોલ અને પદેપદનો તરજુમો આપવાનો દાવો કીધો નથી, તેણે એ કેતાખો મધેની ખાખદોનો તરજુમો કરતી વખતે માતરે તેહની સમજ હરેક રીતે વાંચનારના મનમાં ઊતારવાની પેરવી કીધીછે, અને પોતાના ઊસતાદ દસતુર દારાખથી તે જે કાંઈ શીખીઓ તે સંગલું તેણે ખરાખર જાહર કીધુંછે. માટે જે લોકો એ તરજુમાને વેચાકરણની ખારીકીથી તથા પદેપદના તરજુમાની આશાથી જોએછે તેઓને તે મધે ઘણી લુલો માલમ પડેઆ વગર રહેતી નથી, પણ માતરે સાધારણ સમજ મેલવવાને કીજે જો એ પુસ્તકોનો આપણે આધાર પકડીએ તો તેથી આપણે ઘણા ગણલતીમાં પડ્યું હવી ધાસતી રાખવી જરૂર નથી. આંકુટીલ દુ. પેરોંના ગરંથ ઊપરથી જરતોસતી દીનની તમાંમ હકીકત આપણને માલમ પડી આવેછે, અને જરતોસતી મજહૂબ વીશે આંકુટીલનાં જેહવો સંગલી પરકારે સમપુરાણ કોઈ ખીજો ગરંથ આજ સુધી પરગટ થાએઓ નથી. એ ગરંથ મધે જે જે ખીનાઓ આવેલીછે તેહની વીગત હું અતરે પરગટ કરુંછું. આપણા મજહૂબની ખાખદોથી વાકેશ થાવાને સાડું એ નામીયા ફરેંચમેને કેટલી મેહુ નત પોતાને માથે ખેંચી હતી, તેહનો ખેઆલ પણ એ વીગત ઊપરથી વાંચનારનાં ઘેઆંનમાં ઊતરશે, અને તે સાથે કોઈ વેલાએ કાંઈ દીનની ખાખદ વીશે હરકોઈ જરતોસતીએ ખોલ કરતી વેલાએ એ વીગત તેહને ઊપીઓગી થાશે. આંકુટીલે પોતાના ગરંથ મધે પરથમ પોતાની મુસાફરીની હકીકતનાં દાસતાંનના આકારથી એક લાંખી ખીના લખેલીછે, તે મધે જંદ ભાશાનાં દશતરોનો તરજુમો કરવાની તથા ખીજો કેતાખો મધે હજરત જરતોસતની તારીફ વાંચીને તે સાહેબની કેતાખો ઈઝિરોપખંડમાં જાહર કરવાની તેહને શી પરકારે ઊમેદ થાઈ, અને તે ઊમેદ તેણે કેહવી રીતે પાર પાડી તેહનું સંગલું દાસતાંન આવેલુંછે. આંકુટીલ હીંદુસથાંનના મધરાજ તથા ખંગાલ તરફના કોસતાઓ ઊપર ફરીને મલખાર કોસતાને મારગે સુરત આવેઓ હતા તે મુસાફરીની તમાંમ હકીકત તેણે જણાવીછે, અને તે મધે તે વખતના હીંદુસથાન

ખાતેના દેશી તથા ઈર્ણિરોપોઅનોની ચાલચલાણ વીશે તેણે એક વાંચવા લાએક ખીના લખી કાઢીછે. એજ ભાગ મધે 'જરતોસતીઓ પોતાનું' અસલ વતન ઈરાન છોડીને હીંદુસ્થાન ખાતે નીકલી આવેઆ તે વખતથી તે આંકુટીલના પોતાના વખત સુધીની પારસીઓની સંગલી તવા રીખ તેણે જણાવીછે. આંકુટીલ જે વેલા સુરતમાં હતો તે વખતમાં તાંહાંના જરતોસતીઓ વચ્ચે રોજ માહની કસર અને તેહને લગતી ખીલ ખાખદો વીશે ભાંજગડ તથા મારામારી ચાલતી હતી, તથા નોશારી અને ઊદવારાનાં આતશખેહરાંમ ખાખે આગલ મારામારી થાઈ હતી તે સંગલાં વીશે એ ગરંથકારે પોતાનાં દશ્તરમાં જાણવાજોગ હકીકત આપેલીછે. આંકુટીલે જરતોસતીઓનાં પુસ્તકો વીશે સુરતમાં જે કાંઈ તજવીજ કીધી હતી, જે પુસ્તકોની નકલો તેહને મલી આવી હતી, અને જે નકલો તે વખતના કેટલાએક હટીલા દસતુરોએ તેહને ખતલાવી હતી નહી, તે વીશે તેણે સારીપકે ખોલાસો કીધોછે. ડાકટર હાઈડનું પુસ્તક જે આંકુટીલની ઘણાં વરસ આગમજ છપાએગિં હતું, તે પુસ્તક કેટલી રીતે અસમપુરાણછે તે ખાખે પોતાની તરફથી ટીકા કરેઆ ખાદ તેણે પોતાના ગરંથના પેહલા ભાગનું પેહલું દશ્તર સમપુરાણ કીધુંછે. એજ ભાગનાં ખીજાં દશ્તરની શરૂઆતમાં જંદ, પેહલવી, પાજંદ, શરસી, અને ગુજરાતી જે દશ્તરો આંકુટીલ પોતાની સાથે હીંદુસ્થાનથી ફરાંસ દેશ ખાતે લેઈ ગએઆ હતો, અને જે દશ્તરો તાં ૧૫ મી મારચ સને ૧૭૬૨ ને દીને તેણે પારીસ શહેરનાં પાદશાહી પુસ્તકખાંનાંમાં મુકેઆં હતાં તેઓની વીગતવાર ટીપ તે કેતાખ લખનાર અથવા ઊતારો કરનારાઓનાં નામ તથા કેતાખો મધેની ખીનાના થોડાએક સારાંકિંશ સુધાં આપેલીછે. એ પછી હજરત જરતોસતના જનમારાની હકીકત આપવામાં તેણે પોતાનાં પુસ્તકના ૭૦ સશ રોકેઆછે, અને તે ખાદ વંદીદાદ ઈજશને, અને વીસપરદ, એ "જંદ અવસતા" ની તરણ મુખીઅ કેતાખોનો ફરેંચ ભાશામાં તરજુમો આપેઆછે, અને તેથી તેણે પોતાના ગરંથનો પેહલો ભાગ સમાપત કરેઆછે. જંદ તથા પાજંદ ભાશામાં

જરતોસતીઓએ પઢવાને કીજે જોડાએલી બંદગીના તરજુમાંથી આંકુ
 ઠીલ હુ પેરોંના ગરંથનોં ખીજો ભાગ શરૂ થાએછે, અને તે તરજુમાંની
 વીગત આંકુડીલે પોતે ઠાંકેલાં મથાલાં મુજબ નીચે જણાવેઆ પરમાણેછે.*
 અશ્વેમ, અહુનવર, નેરંગની બાજ, કુસતીની નેરંગ, નેરંગે દસતેશોહો,
 હોશખાંમ, ખોરશેદની નીઆએશ, મેહરની નીઆએશ, માહાબોખતારની
 નીઆએશ, અરદુઈશુરની નીઆએશ, આતશની નીઆએશ, વીસપહુમત,
 નાંમસેતાએશને, નમશકાર ચેહારે દશાનો, પતેત આદરબાદ મેહરેશપં
 દની, રવાંનની પતેત, ખુદ પતેત, ઈરાની પતેત, ધુપ નેરંગ, ગહમખારનું
 આફરીંગાંન, ખશેથરાએનું આફરીંગાંન, ગાથાનું આફરીંગાંન, દેહમાં
 નનું આફરીંગાંન, રપીથવનનું આફરીંગાંન, રપીથવનની આફરીન, દેહ
 માંનની આફરીન, અમશાશપંદોની આફરીન, ગહમખારની આફરીન,
 મીઅજદની આફરીન, પેગમખરની આફરીન, પેહલવી નેકા, આફરીન
 ચુનં પેશગાહબોદા, નાંમજદ (હાંદુસથાંની), નામજદ (કેરમાંની), હાવન
 ગેહ, રપીથવન ગેહ, ઓઝરન ગેહ, ફવેશરૂથરેમ ગેહ, હોશન ગેહ, ઈઆ
 દાદારી હોરમજદ, જમવા અગાકિની બાજ, જમી રહુઆ પછીની બાજ,
 કપહું કાપતી વખતે પઢવાની નેરંગ, નખ પહુરેજવાની નેરંગ, બાલ
 પહુરેજવાની નેરંગ, ગોસપંદનાં ટોલાની નેરંગ, કોહોર થાએલાને
 જોઈને પઢવાની નેરંગ, નેરંગ શેહતાંનબાઝ પરહેજવાની, નમશકાર પર
 ખતનો, નમશકાર દોખમાંનો, આફરીને ગહમખાર (પાદશાહની), શેહરનો
 નમશકાર, પીશાખની બાજ, સુતી તથા કિકતી વખતે પઢવાની બાજ,
 નેરંગ દેવદરૂજ દષ્ટે કરવાની, નેરંગ (રાતની) સરોશ ઈઅશત પછે પઢ
 વાની, દાદાર તોનાક, તંદરોસતી, ગોસપંદ હલાલ કરવાની બાજ, બદુઈ
 દુર કરવાની બાજ, ૧૨૦૦ અશ્વેમની બાજ, ૧૨૦૦ ઈઅથાની બાજ,

* આંકુડીલ હુ પેરોંએ જંદ, પાજંદ, તથા ફારસી એ સંગલી બંદગીઓના
 ફરંચ ભાશામાં તરજુમો આપેલાંછે, તે વીશે જાણવું જોઈએછે કે એ મધેની ઘણીખરી
 નેરંગ, આફરીન, તાવીજ, ઇતીઆદી, એ સંગલાં પાછલા જમાનાનાં દસ્તુરોનાં જોડ
 લાંછે, અને તેઓની ભાશા પાજંદ અથવા ફારસીએ, પણ આંકુડીલે તે જુદી જુદી
 ભાશા પરમાણે છુટું પાડેલું નથી, મગર સંગલાનો એકપછી એક તરજુમો પોતાના
 ગરંથ મધે તેણે દાખલ કરીધાંછે.

નમશકાર ચેરાગનો, નમશકાર પાંણીના ચશમાંનો, કસરાતી ઝોરતને છુટ
વાની નેરંગ, મીઝજદ આફરીન, ખરફશતર ભારતી વખતે પઢવાની,
નેરંગ, ખયાની નજર ઊતારવાનું તાવીજ, દેવ દફે કરવાનું તાવીજ,
કલેજાનું દરદ દુર કરવાની નેરંગ, દોસતી રાખવાનું તાવીજ, હોરમજ
દની ખશનુમનનું તાવીજ, ખચું માખાપને નમતું રેહુ તેહનું તાવીજ,
ખઈરી પોતાનાં મરદોને ઘેરથી નાહાશી જતી હાએ તેહને હાથે ખાંધ
વાનું તાવીજ, ખુરી નજર દુર કરવાનું તાવીજ, શેહતાંન દુર કરવાનું
તાવીજ, હોરમજદ ઈઅશત, સાતે અમશાસપંદોની (હફતન) ઈઅશત,
અરદીખેહશત ઈઅશત, ખોરદાદ ઈઅશત, આવાં ઈઅશત, ખુરશેદ ઈઅ
શત, માહાખોખતાર ઈઅશત, તીર ઈઅશત, ગોશ ઈઅશત, મેહુર ઈઅ
શત, સરોશ હાદોખત ઈઅશત, સરોશ ઈઅશત (રાતની), રશને ઈઅશત,
ફરવરદીન ઈઅશત, ખેહુરાંમ ઈઅશત, આસતાદ ઈઅશત, હામ ઈઅશત,
વનત ઈઅશત, શીરોજ (નાધલી), શીરોજ મોહાટી.[†] એ તમામ નેઆ
એશ, ઈઅશત, દુવા, નેરંગ, આફરીન, ઈતીઆદીનો અસલ ઊપરથી
તેહનો ફરેંચ લાશામાં તરજુમો આંકુટીલે આપેલોછે, તે ઊપરથી એ
ગરંથકારની તારીફ લાએક કોશેશ વીશે કાંઈએક અટકલો કરવાને આપ
ણને ખની આવેછે. એ સંગલો તરજુમો આપેઆ પછી પેરોંએ “પેહ
લવી “ખુનદેહશને” ફેતાખનો તરજુમો આપેલોછે. તેઆરપછી તેણે
જંદ, પેહલવી અને પાજંદ લાશાઓનાં પુરાતમપણા વીશે પોતાનું મત
જણાવેકોંછે. આંકુટીલનો વીચાર હવો હતો કે જંદ જુખાન ઈરાનની
ઊતર દશા તરફ જારજીઆનાં મુલકની લાશા હતી, અને ઈસુ ખરીસ
ટની ઘણી સદી આગમજથી તે હઈઆતી પાંમી હતી, અને જંદમાંથી
પેહલવી જુખાન નીકલી હતી, અને પાજંદ જુખાન પેહલવીમાંથી
નીકલી હતી. એ સંગલા વીચારો આંકુટીલે અલખત પોતાની તે વખ
તની સમજ મુજબ લખીઆ હતા. એ વીચારો આપેઆ પછી આંકુ

† આએ શીરોજનો ઇંગરેજી તરજુમો લંડનની “સએલ એશીઆટીક શોસા
એટી” નાં ૪ થાં દફતર મધે દર્શાવી સને ૧૮૩૭ નાં વરસમાં પરગટ થાએઓછે.

દીલ હુ. પેરોંએ પોતાના ગરંથ મધે ખેએ ફરહંગ દાખલ કીધીછે, તે મધે પેહલવી ફરહંગ જંદ, પેહલવી અને ફરેંચ ભાશામાછે, ખીજી ફરહંગ પેહલવી, ફારસી અને ફરેંચ ભાશામાંછે. એ ફરહંગોમાં ઘણીએક ભુલોછે તે ખાખે પેહલવી ભાશાના ખાખમાં મેં આગલ ખોલાસો આપેઓછે.* આંકુટીલે એ પછી હીંદુસથાંનના જરતોસતીઓની સંસાર સંખંધી તથા ધરમ સંખંધી ચાલચલાણ તથા રવઈઆ વીશે એક કીમતી ખાખ લખે લોછે, તેમાં એક જરતોસતી જનમ પાંમેછે તેઆરથી તે ગુજરે તાંડાંસુધી તેણે જે રીતે પોતાનો ધરમ પાલવો તથા સંસાર ચલાવવો જોઈએછે તેહની તમાંમ હકીકત આપેલીછે. અને તેહમાં પારસીઓના ધરમની તથા લગનની તથા તેહવારોને લગતી સંગલી કીરીઆઓનું તુલોતવીલ ખેઆન કરેલુંછે. એ હકીકત સાથે આતશખાંનું, તથા દોખમું, ખરશનું મગાહ, ઈજશનેના આલાત, સુદરો, કુશતી, પદાંન અને એ વગેરે ખીજી ખાખદોના નકશા આપીને તેણે પોતાના વાંચનારાઓને વધારે ખોલાસો કરેઓછે. એ પછી જરતોસતી મજહૂબથી એ મજહૂબ પાલનાર લોકો ઊપર કેહવી રીતની અસર થાઈછે, એ મજહૂબ ખોદાતાલાને પીછાંણુ વાનો મારગ માંણુસોને શી રીતે ખતલાવેછે, નેકી શી રીતે પસંદ કરાવેછે, ખદીનો કેટલો અને કેહવો ધીકાર કરેછે, માંણુસને ખેહુશતની આશા તથા દોજખની ધાસતી શી રીતે સમજાવેછે, જરતોસતી ધરમની જુદી જુદી કીરીઆઓ શું મતલબ ધરાવેછે, તે સંગલાં વીશે આંકુટીલે પોતાની તરફનો વીચાર લખી જણાવેઓછે. એ સંગલાં વીચાર ઊપરથી આંકુટીલનું મત હેવું જાહેર થાએછે કે જરતોસતી ધરમ આપણી અકલને મલતોછે, એ ધરમથી “આદમી પોતાના પેદાના કરનારને તથા “ તે સાહેબે પેદા કીધેલી ચીજોને આખરૂ સાથે પીછાંણુછે, તેથી માખાપ “ અને ખચાં, ખાવંદ અને ઓરત, પાદશાહ અને રઈએત, ઊસતાદ અને “ એલો, એઓનો એકખીજા ઊપર પેઆર રેહોછે, તેહનું માંન એ ધરમ

* પરાઈસર ઈસ્ખીગલ લખેએ કે કેટલેએક ઠકાંણે એ ફરહંગ મધે પેરાંએ ઓલ ચુકીને પેહલવીની કથારમાં ફારસી લક્ષ્ણો નાખેઓછે.

“આપનાર (પેગમખર) ને મલેછે.”† એ પછી એક કીમતી શાંકલીઝિં આપીને આંકુટીલે પોતાનો ગરંથ સમાપત કીધોછે. આંકુટીલ હુ, પેરોંનો ગરંથ ખરેખર નામીઓછે.

૭. આંકુટીલનો ગરંથ ઊપર જણાવેઆ પરમાંણે ઈશવી સને ૧૭૭૧ માં પરગટ થાએઆ પછી તે વીશ્રે ઈઝિરોપખંડના કાબેલોમાં ઘણી ચરચા ચાલી હતી. આંકુટીલે પોતે એ કામ ઘણી મેહેનત તથા કોશેશથી બજાવેઝિં તે બાબે તે મગદૂર હતો, અને તેહના વખતની ઘણાં વરશ આગમજ જંદ લાશાનાં પુસ્તકો ઈંગલંડ મધે આવેલાં હતાં, તોપણ તાંહાંના કોઈબી ઈંગરેજ આલમાએ તેઓનો તરજુમો કીધો હતો નહી તે બાબે આંકુટીલે ઈંગરેજ વીદવાંનો વીશ્રે થોડાએક તીરશ કાર ભરેલા સુખનો વાપરેઆ હતા. એ છેલા જણાવેલા શખખ ઊપરથી તેણે એક બેએ ઈંગરેજ લખનારાઓની દુશમની મેલવી હતી, અને તે લખનારાઓએ આંકુટીલની કોશેશનું વજન ઘટારવાની ધારણાંથી જે દશ્તરોનો તે તરજુમો કરી લાવેઆ હતો, તે દશ્તરો પેગમખર જરતો સતનાં નથી હેવું કારણ જણાવીને તેહની મેહેનતના ઊપીઆગ વીશ્રે સખત ટીકા કીધા હતા. આંકુટીલે એ હોમલાનો કસો જવાબ વાલેઆ નહી. તેહનો ગરંથ શ્રેંચ લાશામાં નીકલેઆ પછી એક જરમન વીદવાંન નામે જે. એશ. કલુકરે જરમન લાશામાં તેહનો તરજુમો કરવા માંડીઆ હતો. એ તરજુમાનો પેહલો ભાગ ઈશવી સને ૧૭૭૬ નાં વરશમાં બાહર પડેઆ, અને ૧૭૮૩ સુધીમાં તમાંમ પરગટ થાએઆ હતો. આંકુટીલે બનાવેલા શ્રેંચ તરજુમાની જરમન લાશામાં નકલ કરતી વેલાએ કલુકરે તે સાથે જંદ, પેહલવી અને પાજંદ લાશાઓનાં પુરાતમપણાં વીશ્રે પોતાની તરફથી લખાંણથી વીચાર આપેઓછે, તથા તરજુમાની સંગાથે જાંહાં જરૂર પડીછે તાંહાં પોતાની તરફથી “નોટ” મારીને ઘણાએક જાંણવાળેગ ખોલાસો કીધોછે, તથા જે જે લખનારાઓ આંકુટીલના ગરંથની સાંમણે થાએઆ હતા, તેઓનો તેણે સવ

† જુધા આંકુટીલ હુ. પેરોંના ગરંથનું પુસ્તક ૨ જુ, મર્ચ ૧૦૩.

ભાવીક રીતે ઊતર વાલેઓછે. એ શખખો ઊપરથી કલુકરનો ગરંથ આંકુટીલના કરતાં ઈગિરોંપખંડમાં વધારે ઊપીઓગી થાઈ પડેઓ હતો, અને એ કલુકરની મેહુનતથી જંદ ભાશા તથા જંદનાં પુસ્તકોની તરફમાં ફરાંસ અને જરમની દેશોના વીદવાંનોમાં સારી અસર થાઈ હતી. કલુકર હેવો વીચાર આપેછે કે જંદ ભાશા ઈરાનની ઊતર દશા તરફ કાસ પીઅન સમુદરનો સંગલી ખાનુએ તથા મીડીઆના પરાંત મધે ઈસુની ૫૦૦) થીતે ૬૦૦ વરશ આગમજ વપરાતી હતી, અને તેજ સમેમાં પેહલવી ભાશા સીરીઆ દેશમાં તથા તેહુની નજદીકનાં ઈરાનનાં પરાંતો મધે ચાલતી હતી, અને પાજંદ જુખાન શરસનાં પરાંતમાં વપરાતી હતી, અને એ છેલ્લી જણાવેલી જુખાન ખીજ ખંધે કરતાં પાછલથી લાંખી મુદત સુધી ચાલુ રહી હતી. પેહલવી જુખાન મધે આરમેઈક ભાશાના ઘણા શખદો આવેલાછે, અને તેથી તેમાં ઈરાની અને સીરી આની એ ખંધે દેશોની જુખાનોનો મેલાવરો થાએઓ હાએ હેવું આપણને દીશેછે. એ વીચાર પેહલવેહલો પરોશેસર કલુકરે આપેઓ હતો, કે જે હવડાંના વખતમાં પરોશેસર ઈસપીગલની સોધથી સાબેત ઠરેઓછે. જંદ ભાશાને એક તરફથી સંસકરીત સંગાથે અને ખીજ તરફથી લાટીન અને તેહુને લગતી જુખાનો સાથે સંખંધછે, અને તે ઊપરથી એ સંગલી ભાશાઓ એકજ મુલમાંથી નીકલીછે, તે ખાખદ વીશે એજ કાખેલ કલુકરે પોતાના ગરંથમાં એસારો કીધોછે, કે જે વાત પાછલના વખતમાં ખોરનુશ અને ખોપ જેહવા વીદવાંનોની પુરતી તજવીજથી સાબેત થાઈછે. કલુકરે પોતાનાં દેશોમાં તથા ફરાંસ દેશ મધે જંદ ભાશા તથા તેહુનાં પુસ્તકોનાં પુરાતમપણાં વીશે સારો વીચાર ખેશાડીઓ હતો, તે કામ તેહુની કાખેલીએત ઊપરથી સેહુલાઈથી ખનેગિં હતું.

૮. કલુકરના વખત પછી આસરે પચીસ વરશે અને તેઆરપછી આજ આસરે પચીસ વરશનો આગમજની મુદતમાં કેટલાએક ઈંગરેજ ગરંથકારો જંદ તથા પેહલવી ભાશાઓ વીશે પોતાનો વીચાર આપી ગએઓછે. એ ઈંગરેજ લખનારાઓમાં સરવે કોઈને જાણીતો સર

ઊલીઅમ જોનસ, કરનલ વાંનસ કેનેડી, મી૦ ઊલીઅમ અરસકીન, મી૦
 જાંન રોમર, અને એ વગેરે ખીજાઓ હતા, અને તેઓની આગમજ
 વલી શરસી, આરખી, અને ઈંગરેજ શરહુંગનો ખનાવનાર મી૦ રીચ
 રડસન પોતાની કેતાખના દીખાયામાં જંદ અને પેહલવી ભાશાઓ વીશે
 કેટલોએક વીચાર આપી ગએઓ હતા. જેમ સંસકરીત ભાશા વીશે સોધ
 કરનાર ઈંગિરોપીઅન ગરંથકારો આગલ લખી ગએઆ હતા કે એ જુખાન
 ખરામણોએ હિંદુસથાંનમાં આવેઆ પછી જોડી કાઢીછે, તેજ માફક
 ઊપલા સંગલા ઈંગરેજ ગરંથકારોનો વીચાર જંદ અને પેહલવી
 ભાશાઓ વીશે હતા, કે પારસીઓ પાસે જે કાંઈ જંદ અને પેહલવીનાં
 પુસ્તકોછે તે સંગલાં તેઓના મોખેદોએ જુજ મુદત ઊપર ઊભાં કીધાંછે,
 અને જંદ જુખાન સંસકરીત ઊપરથી નકલ કરેલીછે, તથા પેહલવી
 જુખાન આરખી ઊપરથી ખનાવી કાઢીછે. એ લખનારાઓએ જંદ
 ભાશામાં માતરે સંસકરીતને મલતા અને પેહલવીમાં આરખીને મલતા
 શખદો જોઈને એ વીચાર આપેઓ હતા, તે આધાર ખોટો હતો હવું
 હમણાં “કમપારેટીવ શીલાલોજી” જાણનારા સરવે એલમવાલાઓ કયુલ
 કરેછે. સર ઊલીઅમ જોનસ જેહવા માહવીદવાંન પુરૂશે જંદ અને પેહ
 લવી ભાશાઓ વીશે જે મત આપેજાં હવું તે સામેત રેહવાની તેહના
 વખતમાં અલખત સરવે કોઈએ વકી રાખી હશે, પણ એ નામીયા પંડી
 તનો વીચાર પાછલથી ખોટો પડેઓછે, તે ખાખે આપણથી એટલોજ
 ખેઆલ લેઈ જવાઈ શકાએછે કે તેણે એ મત આપતી વખતે પોતાની
 સરેશતાનો આસરમ પરમાંણે પુરતી ખોલ કરવાને તેહને સાંધણો મલી
 શકીઆંતાં નહી. જો એ નામીઓ એલમાં આ જગતમાં પચીસ વરશ
 વધારે જીવેઓ હતા તો પાછલથી એ ખાખદનો તે પોતાનો વીચાર ફેર
 વતે તેહમાં કસો શક નથી. સર ઊલીઅમ જોનસનું મત “એશીઆટીક
 રીસરચીસ” નાં ખીજાં દશતર મધે પરગટ થાએલુંછે. કરનલ વાંનસ
 કેનેડીએ જંદ અને પેહલવી ભાશાઓ સંખંધી પોતાનો વીચાર “પરીન
 સીપલસ આવ લાનગુએજીસ” હવાં નામથી પોતે પરગટ કરેલી કેતાખ

મધે દાખલ કીધોછે. તેણે સંસકરીત અને જંદ તથા પેહલવી અને આરખી એઓમાં એકબીજાંને મલતા શખદો જોઈને ખીલ જરજોગ તજવીજ કરેઆ વનાં સર ઊલીઅમ જોનસને મલતો પોતાનો વીચાર આપેઓ હતો. મીં ઊલીઅમ અરસકીનનું મત જે મુંખઈની “લીટ રેરી શોશાઈટી” નાં ખીજાં દ્વર મધે આપણા જોવામાં આવેછે તે પણ હુવુંજ હતું, કે જંદ જીખાન સંસકરીતમાંથી ઊભી થાએલીછે, અને પેહલવી આરખીમાંથી બનેલીછે. પણ એ મધેથી પેહલું જણાવેલું જંદ ભાશા વીશેનું મત મીં અરસકીને પોતે ગુજરેઓ તે આગમજ ફેરવેડિં હતું, હવું તેહનાં મરણ પછી તેહની કેતાખોની હકીકત લખનાર આપણને જાહેર કરી જાએછે. મીં રીચરડસનનાં મતને કસું માન મલતું નથી. એ ઘણી વીશે કેહછે કે તેણે મોહાટી મેહનતથી પોતાની ફરહંગ બનાવી હતી એ ખરૂંછે, પણ એ શખસ એટલો વીદવાંન નહી હતો કે ભાશાઓની ઊત્પત્તી તથા પુરાતમપણા વીશે તેહનું બોલવું વજનદાર ગણાએ. એ સંગલા લખનારાઓ હમણાં આએ દુનીઆં માહુથી કુચ કરી ગએઆછે, માતરે તેઓ માહુલો એક મીં રોમર હજુર સુધી જવતોછે, તે ઘણી વખતેવખત પોતાના વીચારો ચોપાંનીઆંઓની મારફતે ઈઆ ખીલ રીતે જાહેર કરવાની ટક કોઈ વેલા હાથથી જવા દેતો નથી, પણ તે વીચારો ઈઝિરોપખંડના વીદવાંનોમાં આજે કસો આસરો પાંમતા નથી. આએ ઠેકાંણે માહુરે જણાવવું જોઈએછે કે ભાશાઓની ઊત્પત્તી તથા ખાંધણી સમજવાનો એલમ જેહવો જરમન અને ફરેંચ એલમાઓ સારીપકે સમજેછે, અને તેઓએ એ બાબદમાં જે નામીયા ગરંથો બનાવેઆછે તેઓની ખરોખરી ઈંગરેજો આજ સુધી કરી શકેઆ નથી.

૯. ઊપલા વખત પછી પારસીઓનાં ધરમ પુસ્તકોની સોધ કરનારાઓની ટીપમાં કેનમારક દેશના પરોફેસર ઈરાસમસ રાસકનું નામ આપણા જોવામાં આવેછે. એ નામીયા શખસે કાંઈ ઘણાં મોહાટાં દ્વરો લખેલાં નથી, પણ તેણે સોધ ઘણી બોહાલી કીધીછે, અને તેણે જે કાંઈ થોડું લખીજિંછે તે ઘણી મજબુતીથી લખીજિંછે. પરોફેસર

રાસક પોતાના વખતનો સરવેથી નામીઓ “કમપારેટીવ શીલાલોજીસ્ટ” ગણાતો હતો. પરોજેસર બોલે “કમપારેટીવ ગ્રામર” નો જે ઊમદા ગરંથ બનાવીને પોતાનું નામ દુનીયામાં આશકારા કીધું છે, અને તે ગરંથમાં તેણે જે જે વાતો સાબેત કીધી છે, તે સંગલોનો એસારો પરોજે સર રાસક આગમજથી આપી ગયેઓ હતો. એ નામીયા એલમમાંની ઊમર અગરજો વધારી કરતે તો તેણે દુનીયાના એલમમાં આજનાં કરતાં ઘણો વધારો કીધો હતો તેમાં કસો સંધે નથી. એ ઘણીએ ઈશવી સને ૧૮૧૬ માં “એરીઅન” ટોલાની તમામ ભાશાઓ એક મુકરર કરેલા કાએદાથી તપાસવાનું ઘણું મોહોટું અને મુશકેલ કામ પોતાને માથે ઊઠાવેલું હતું, અને તે કારણસર એ ભાશાઓ વાપરનારા લોકોમાં પોતે મોલાકતે ફરવાનો તથા કેતાઓ એકઠી કરવાનો તેણે ઠરાવ કરેઓ હતો. એ ઠરાવ મુજબ પરોજેસર રાસકે પરથમ રૂશીયા દેશમાં મુસા ફરી કીધી હતી, તાંડાંથી તે ઈરાનના ઊતર ભાગ તરફ જાવળાંન અને સરકાશીયાંન લોકોમાં ફરેઓ હતો, તે પછી ઈરાનમાં પસાર થઈને હિંદુસ્તાન ખાતે આવેઓ હતો. ઈશવી સને ૧૮૨૦ નાં વરશમાં પરોજેસર રાસક મુંબઈ મધે હતો, અને મુંબઈથી જે જંદનાં ખુસતકો તે પોતાની સાથે લેઈ ગયેઓ હતો તેહની વીગત મેં આગલ જણાવી છે. રાસકે પોતાને વતન ગયેઓ પછી જંદ ભાશાની સાબેતીમાં એક નાઘલું ચોપાનીઝિં સને ૧૮૨૬ માં છાપી પરગટ કીધું હતું, અને તેહનો “જર મન” જુખાનમાં તરજુમો તરત થાયેઓ હતો. તે પછી એ ઘણીએ મુંબઈના તે વખતના ગવરનર માંડિનટ ઈશદુઅરટ એલફીનસટન ઊપર એજ બાબદમાં એક કાગજ લખેઓ હતો, કે જે કાગજ “ગરેટ ખરીટન” ની “રાએઅલ એશીઆટીક શોસાઈટી” નાં તરીજાં દફતર મધે પરગટ થાયેઓ છે. રાસકે જંદ ભાશા વીશેની સાબેતી ઘણુંકરીને વેચાકરણના કાએદા ઊપરથી આપી છે. જે લોકો હેવું કેહેતા હતા કે જંદ ભાશા સંસકરીત મધેથી નીકલી છે, તેઓને રાસકે હેવો ઊતર વાલેઓ છે કે જેમ જંદનું વેચાકરણ ઘણી તરેહથી સંસકરીતને મલતું આવે છે, તેમજ

એ વેચાકરણ ખીજ કટલીએક રીતે સંસકરીતથી સવતંતરછે, તેથી સંસકરીત ભાશા જંદ સંગાથે માખાપનો હક ધરાવતી નથી, પણ માતરે દુરની સગાઈનો હક રાખેછે, અને આજની ઈંઝિરોપખંડની ભાશાઓને સંસકરીત સાથે જે રીતે સંબંધછે તેજ માફક જંદને પણ તેહની સાથે સંબંધછે. રાસક કેહેછે કે જંદ મીડીઆ દેશની ભાશાછે. આગલા વખતમાં જંદ ભાશા વપરાતી હતી તેહની પુરવારીમાં રાસક એક દાખલો આપેછે, કે આજ ઈરાનની ઊતર દશા તરફ કાકેસસના પાહડોમાં “ઓશી” નામના લોકોનો એક ટોલો વસેછે, તે લોકોમાં કેટલાએક જંદ શખદો તથા વાકીઅનાં રૂપ હવડાં સુધી કાએમ રહેયાંછે. એ “ઓશી” લોકો મીડીઆ દેશથી નીકલીને કાકેસસ પરવતોમાં જાઈ વસેઆ હતા. રાસકનો વીચારછે કે પારસીઓનાં ધરમ પુસ્તકો અસલ જંદ ભાશામાં હતાં, અને તેઓનો પેહલવી તરજુમો સાસાનીઆંન પાદશાહ અરદેસર ખાએકાનના વખતમાં થાએઆ હતા. એ ખાખદ વીશે રાસક ખીજું લખેછે કે:—“આ દખઈતુંછે કે જંદ પુસ્તકોનો પેહલવી તરજુમો કર “નારાઓ પોતે જંદ મધેની ખીનાં ઘણી જગોએ સમજેઆ નથી “તેથી તેઓએ જંદનાં અસલ સાદાં ફરમાંનોને ઠેકાંણે કટલીએક જગોએ “પોતાની ખેવકુશી તરજુમા મધે દાખલ કીધેલીછે.” પેહલવી તરજુમા વીશે હું જે કાંઈ આગલ ખોલી ગએઓછું તે વીચારને આ દલીલ મલ તીછે. રાસક ધારેછે કે પેગમખર જરતોસતનાં વખત પછીખી મોખેદોએ જંદમાં થોડીએક ખંદગી જોડી હાએ, પણ તે સંગલાંનો જમાનો પાદ શાહ સેકંદરના વખતની નજદીકનો હતો. એ નામીઓ ઓલમાં ઈશવી સને ૧૮૩૨ નાં વરશમાં ગુજરી ગએઆ હતા. પરોશેસર ખોપ એ ઘણીની કાખેલીઅતની અને તેહમાં અગત કરીને તેણે જંદ ભાશાની ખાખદમાં પરગટ કરાવેલાં ચોપાંનીઆંની ઘણી તારીફ કરી ગએઓછે.

૧૦. રાસક પછી જંદ ભાશાની સોધમાં ફરાંસની પાદશાહી મદ રેસાના સંસકરીત ભાશાના પંડીત મરનાર પરોશેસર ઈંઝિજન ખોરનુશે નામદારી મેલવીછે. કલુકર અને રાસકે જેમ જંદ ભાશાની સાખેતી

આપી હતી, તેમ આજે ખોરનુષે હાલના જમાનામાં જંદ લાશાને પાછી તાલ કરવાની શરૂઆત કરેલી કેહવાએ છે. આપણે આગલ જોઈએ કે જંદનાં પુસ્તકોનો આપણી પાસેનો પેહલવી તરજુમો ઘણે ઠેકાંએ ભુલ ભરેલો છે, અને પેહલવી તરજુમા વગર જંદનાં પુસ્તકો જરતોસતીઓમાં સમજવાનો કાએદો નથી, તેઆરે અલખત એ પેહલવી ઊપરથી આપણે જે કાંઈ સમજ મેલવીએ તે ઘણી વેલાએ આપણને ચુકમાં નાખેઆ વગર રેહે નહી. પણ ખોરનુષની સોધથી આપણી એ અડચણ દૂલવાની શરૂઆત થઈ હતી, અને એ નામીઆ ફરેંચ ગરંથકારે જંદ લાશાનું વેઆકરણ આપણને સમજવાનો હવડેના વખતમાં પાએઓ નાખેઓ હતો. જંદનું આખું વેઆકરણ જો એક વેલા આપણે હાથ આવેડીં તો એ લાશા પાછી સજવન થાએલી આપણે સમજવી જોઈએ છે, અને આપણને ઊમેદ છે કે ઈંગ્લિશપખંડના ઓલમાઓની સોધથી જંદ લાશાનું વેઆકરણ આપણને મલેઆ વગર રેહેશે નહી, મગર એ બાબેની પરથમ સોધનું માન પરોસેસર ખોરનુષને મલે છે. એ ઘણીએ “કાંમેનરેરી શુર લ ઈઅશના” નામનો ફરેંચ લાશામાં જે ગરંથ ઈશવી સને ૧૮૩૩ માં છપાવી પરગટ કીધો છે તે તેહની કાબેલીઅતની તારીફ લાએક નીશાન છે. એ કેતાબ મધે ખોરનુષે એક કીમતી બાબ જંદનાં મુલ અખશરો વીશે લખેઓ છે, અને તે પછીના બાબમાં “ઈજશને” ના પેહલા “હા” ની તપાસ લીધી છે. જંદના મુલ અખશરોના ઊચાર મુકરર કરવામાં તેણે પોતાનાં મોહોરાં દશતરના ૧૧૫ સજા રોકેઆ છે. એ તપાસ તેણે ઘણી બારીકીથી કીધી છે, તથા તેઓની જોડણી વીશે પુરતું ખેઆન કીધું છે. ઈજશનેના પેહલા “હા” ની તપાસ વેઆકરણના કાએદાથી કરવાની ખોરનુષે જે કોશેશ કીધી છે તે કારણસર નેરીઓ શંગ ધવલે કરેલો ઈજશનેનો સંસકરીત તરજુમો, તથા આંકુટીલ દુ. પેરોંએ દસતુર દારાબની ઊસતાદગીરી હેઠલ પેહલવી ઊપરથી કરેલો ફરેંચ તરજુમો, એ બંધેનો મુકાબલો કરીને તે બંધેને સુધારવા ધારતો હુએ હવી દખથી તેણે પોતાની તપાસ ચલાવી છે. તેણે ઈજશનેમાંથી

પરથમ ટુકા ટુકા ફકરા જંદ હુરે ઊતારી લીધાછે, તેહની હકલ નેરીઓ શંગે કરેલો તેહનો સંસકરીત તરજુમો, અને તેહની નીચે આંકુટીલ હુ. પેરોનો ફરેંચ તરજુમો ટાંકેઓછે, અને પછી તે ફકરા મધેના દરએક શખદ વીશે તેણે પોતાની શરેહ ચલાવીછે. ખોરનુષે પરથમ જે મુલ અખશ રોનો કાએદો આપેઓછે, તેથી ઈજશનેના ઊપલા ભાગ મધેના દરએક શખદનો ઊચાર તરત સમજ પડેછે. તેઆરપછી તે શખદ સંસકરીત ભાશા સાથે શી રીતે મલતો આવેછે, તેહની તખદીલ શી રીતે થાએછે, તેહનું મુલ થું છે, તે વેઆકરણનાં કેહેવાં રૂપમાં આવેલોછે, નેરીઓશંગે તેહનો અરથ કેમ કીધોછે, પેરોંએ તે કેમ સમજાવેઓછે, તેહની ખરી સમજ કેમ ઊઠેછે, એ રીતે એ નામીયા ઊસતાદે ઈજશનેના આખા પેહલ “હા” નો દરએક લખજ ચોકસાઈથી તપાસેઓછે, અને પછી તે ઊપરથી દરએક ફકરાનો તેણે પોતાની તરફનો તરજુમો કરી દેખાડેઓછે. ખોર નુષની જીંદગીનો હવાલ લખનાર જણાવેછે કે ઈજશનેની શરેહનો ગરંથ ખનાવવાનું કામ માથે લીધા અગાઉ જંદ ભાશાના તમાંમ લખજોની એક ફરહંગ ખોરનુષને તઈઆર કરવી પડી હતી, અને એ તપાસનાં કામ સર ફેતાખો મધેથી જોઈતા ખોલો સોધી કાઢાડવાને સાડું તેણે કેટલાએક શખસોને પોતાના હાથ તલે રાખેઆ હતા. મેં આગલ જણાવેઊંછે કે ખોરનુષે “વંદીદાદશાદે” નો ગરંથ ખુદ જંદ હુરે છપાવી પરગટ કરેઓ હતો. ખોરનુષનો વીચાર હોવોછે કે જંદ ભાશા અને હીંદુઓનાં “વેદ” ની સંસકરીત ભાશા એ ખંધે એક જમાનાની જુખાનોછે, તેઓમાં મેલાપ હોવોછે કે જેથી તેઓની તોખમ એક દેખાએછે. ખોરનુષે ઈરાનના પાહડો ઊપરના ખીલારોકા હુરે લખેલી તખતીઓ ઊકલાવવા વીશે થોડીએક મેહનત લીધી હતી તે વીશે મેં આગલ લખી જણાવીઊંછે. ખીલારોકી જુખાનને ખોરનુષ “જંદ અવસતા” નાં દફતરોની પછીના જમાનાની જુખાન ગણેછે, અને તે લખી ગએઓછે કે એ તખતીઓની ભાશાનો મેલાપ જંદનાં દફતરો કરતાં હવડાંની સંસકરીત તથા શરસી સાથે વધારે મલતો આવશે. ખોરનુષ ઈશવી સને ૧૮૫૨ માં ગુજરી ગએ

આ છે. એ શખસનો “કાંમેનટેરી શુર લ ઈઅશનાં” નામનો ગરં ઈને પેહવેહલો હીંદુસ્થાન ખાતે આવેઆ હતો તે વેલાએ તેહે લીઅતની પીછાંણનો ઈઆદગારી દાખલ મુંખઈના ફેટલાએક જર આએ “વંદીદાદ શાદે” નો એક નકલ ખુશ ખતથી ઊતરાવ નામીઆ શખસ ઊપર ભેટ મોકલી હતી.

૧૧. પરોફેસર એફ. બોપ, જેહનાં વીશે મેં આગલ જણ કે “કમપારેટીવ ફીલાલોજી” ના એલમ બાંણુનારાઓનો તે વખતમાં સરદાર છે, તે ધણીની “જંદ” જુખાન વીશેની સોધથી તેહેના ઊપકાર હેઠલ છેઈએ. પરોફેસર બોપ ઈશવી સને ૧૮૮૦ આજ સુધી પોતે પસંદ કરેલા એ એલમની તલાસ પછવાડે અને તેહેની કલમથી લખાએલી ખાખદોમાં તેહેનો ખનાવેલો ‘ટીવ ગરામર’ નામનો ગરંથ કે જે મધે સંસકરીત, જંદ, ગરીક લીથુનીઅન, ગાઠીક, જરમન, અને શલેવાંનીક, એ આઠ જુ વેઆકરણ સંખંધી તપાસ લીધી છે, તે ગરંથ સંગલાથી નામીએ ગરંથ કટકે કટકે છપાતાં ઈશવી સને ૧૮૩૩ નાં વરશમાં જરમ મધે છપાઈ તમાંમ થાએઆ હતો. તેહેનો ઈંગરેજી તરજુમે માં પેહેલીવાર અને ૧૮૫૪ માં બીજીવાર તરણ દફતરોમાં આપણા જોવામાં આવે છે. બોપે જે આઠ જુખાન એકબીજા વીને તપાસી છે તે સંગલી “એરીઅન” ટોલાની લાશાઓ છે. લાશાની ઊતપંતી તથા ખાંધણી બીજી લાશાઓના આસરાથી શકાએ છે, અને તે ઊપરથી તે લાશાની તવારીખ આપણને જાહે એ કાએદા મુજબ બોપે ઊપલી આઠ જુખાન તપાસી છે; તે દર નના એકજ રીતના શખદો જે રીતે કાએમ રહેઆ છે, તથા જે આ છે તેહેનો ખોલાસો એ પરોફેસરે આપેઆ છે, એટલુંજ પોતાની ખોહાલી અને ઊમદા તજવીજ ઊપરથી તેહેનો મુકરર કીધો છે. તેણે પોતાની સોધ કરવાનાં કામમાં સંસકર વેઆકરણને હથીઆર દાખલ પકડેલું છે, કે જે વેઆકરણ :

રાણુ રીતે આપણા હાથમાં રહેલું છે. ખોપે પોતાની તપાસમાં જંદ ભાશાના શખદોનાં મુલ જેમ સંસકરીતમાં, તેમજ લાટીનમાં, તેમજ ગરીકમાં, તેમજ જરમન અને ખીજી જીખાનોમાં સશર્ધથી ખતલાવી આપે આંછે. ખીજું તેણે હવું પુરવાર કીધું છે કે એ સંગલી જીખાનોની ખાંધણી અસલ એકજ આધાર ઉપરથી ઊભી થાએલી છે. તેણે પોતાના ગરંથ મધે પરથમ ઉપલી દરએક જીખાનના મુલ અખશરોના ખરા ઊચાર મુકરર કીધા છે, તેઆરપછી શખદોનાં મુલ તપાસેઆંછે, પછી વીલક તીઓ વીશે એક લાંખો ખાખ લખેઆંછે, તે પછી ગુણુ અને સંખેઆ વીશે શંણુ વીશે સમજ આપી છે. તેઆરખાદ સરવનાંમ, કીરીઆપદ, શખ દોની ખાંધણી, શખદોના સમાસ, શખદર્ધઓગી અવીઅવ, અને ઊભીઆ નવીત અવીઅવ, એ સંગલા વેઆકરણના ભાગોમાં તેણે દરએક ભાશાને તપાસી તથા મેલવી જોઈ છે, અને તેહના ખેશુમાર દાખલા અને કાએદા જે રીતે મલી શકેઆ છે તે રીતે તેણે દખાડી ખતલાવેઆ છે. જંદ ભાશાનાં વેઆકરણુ વીશે પરોજેસર ખોપ લખે છે કે તે કેટલીએક રીતે સંસકરીત કરતાં પણ વધારે સમપુરણ છે. એ ધણી કેહે છે કે જંદનાં એલ મની પીછાંણુ હમાણું હવી વધેલી છે કે તેથી એ ભાશાનું વેઆકરણુ પાછું તમાંમ ઊભું થાઈ શકશે, પણ તે કામમાં ધણીજ કોશેશ અને ખેહ્ધ મેહન તની જરૂર છે. જંદ ભાશાને પરોજેસર ખોપ હીંદુઓનાં વેદની ભાશાની ખરોખરનું પુરાતમપણું આપે છે. તે કેહે છે કે ઈઝિરોપખંડની લાટીન અને ગરીક ભાશાને જેટલો એકખીજા સાથે સંખંધ છે તેટલો એ વેદની જીખાન તથા જંદ ભાશા વચ્ચે સંખંધ છે. એ મેલાપને આપણે પીતરાઈ પાણાંના હક દાખલનો સંખંધ કહીએતો તે વાજખી ગણાએ. જે રીતે જંદ ભાશાનું વેઆકરણુ તાજું કરવાની શરૂઆતનું માંન પરોજેસર ખોર નુફને મલે છે, તેજ રીતે તે સોધ આગલ વધારીને તેહને ઊમેદ ભરેલી હાલતમાં લાવવાનો આપણી ઉપર આભાર પરોજેસર ખોપનો છે. એ ધરડો આલમાં હજુર જીવતો છે. જંદનું આખું વેઆકરણુ ખનાવવાને તે પુરતી રીતે શક્તી ધરાવે છે, પણ ભાશાઓની ખીજી રીતની સોધામાં

રોકાએઆથી એ વેઆકરણ કોઈ દાહડે ખનાવવાની તેણે આપણને ઊમેદ આપી નથી.

૧૨. પરોણેસર બોપ પછીનો ઈંજિરોપખંડનો ખીજો ઓલમાં જેહની સોધ વીશે આપણને બોલવું જોઈએ છે તે જરમની દેશનાં એર લાંનગન શેહરનો પરોણેસર ઈસપીગલ છે. એ ઊસતાદે આજ આસરે ખાર અથવા પંદર વરશ થાએઆં પારસીઓની પુરાતમ ભાશાઓ વીશે સોધ કરવા માંડી છે, અને તે સોધના નમુના જરમની દેશની વીધવાંન મંડલીઓનાં ચોપાંનીઆંઓ મધે ફેટલીએકવાર છપાઈ પરગટ થાએ આ છે. ઈશવી સને ૧૮૫૧ માં એ ધણીએ વંદીદાદનું દફતર પેહલવી શરેહ સુધાંનું અસલ જુખાનમાં છપાવી પરગટ કરેણું હતું, અને ખીજે વરશે એ પુસ્તકનો જરમન જુખાનમાં તરજુમો આપેઓ હતો. ૧૮૫૧ માં તેણે પાજંદ જુખાનનાં વેઆકરણની કેતાખ પરગટ કીધી હતી, અને હુમાણાં તે આપણને ભરોસો આપે છે કે પેહલવીનું વેઆકરણ તથા પેહલવી કેતાખોની તવારીખ બાબેનો એક ગરંથ તેણે તઈઆર કીધો છે, તે છપાઈને જલદીથી બાહર પડશે. જંદ ભાશા વીશે પરોણેસર ઈસપીગલ હવે વીચાર આપે છે કે ઈરાનની ઊતર તરફ “બાક્ટરીઆ” ના મુલ કની એ જુખાન છે. એ જુખાનનો જમાનો કએઆંનીઆંન વખતનો છે, અને તે વખતમાં અને તે પછી ફેટલીએક મુદત સુધી ઘણુંકરીને એ જુખાન ઈઆદદાસતથી પઢવામાં આવતી હતી, પણ તેઆરપછી સાસાની આંન પાદશાહોના વખતમાં તેહનો સંગરહ થાએઓ હતો, તથા દફતરો ખનેઆં હતાં. એ પાછલા જમાનામાં જંદ જુખાન સરવે કોઈને સમજ પડતી હતી નહી, તેથી તેહનો પેહલવીમાં તરજુમો થાએઓ હતો, વાસતે એ પેહલવી તરજુમો સાસાનીઆંન વખતનો ખનેલો છે. પેહલવી જુખાનની બાબદનો પરોણેસર ઈસપીગલની તરફનો ખીજો વધારે બોલાસો આગલ જણાવેઆમાં આવેઓ છે. “પાજંદ” વીશે એ પરોણેસર લખે છે કે પેહલવી અને હુમાણાંની શરસીની વચ્ચેની તે જુખાન છે, અને બે મધેથી ચાલુ શરસીને તે વધારે મલતી આવે છે.

૧૩. હમણાંના વખતમાં જંદ અને પેહલવી ભાશાની સોધનું કામ ડેનમારકવાલા પરોશ્વેસર એન. એલ. વેસ્ટરગારડે પણ પોતાને માંથે ઊઠાવેલું છે, અને તે કામ જો તેહની ધારણા પરમાંણે પાર પડેલું તો પારસીઓનાં મજહૂબ વીશેની ખારીકીથી સમજ આપવાના ઊપીઓ ગમાં તેહનો ગરંથ બેશક આંકુટીલ હુ. પેરોં તથા પરોશ્વેસર કલુકરના ગરંથોને ઢાંકી નાખશે. પરોશ્વેસર વેસ્ટરગારડ એ કામની સોધને સારું ઈશવી સને ૧૮૪૧ નાં વરશમાં મુંબઈ આવેઓ હતા, અને તેઆરપછી ઈરાન થાઈને પાછો પોતાને વતન ગએઓ હતા. મેં ઊપર જણાવેલું છે કે એ પરોશ્વેસરે મોહાટી ચોકસાઈથી તપાસ કરીને જંદનાં સંગલોં દશતરોનો એક સંગરહ અસલ હુરે ઈશવી સને ૧૮૫૪ માં છપાવી પર ગટ કીધો છે. એ ગરંથને તેણે “જંદ અવસતા” નું નામ આપીને તેહનું પેહલું દશતર દેડવેલું છે. ખીજું દશતર તે જુજ મુદતમાં છાપી પર ગટ કરનાર છે, તેહમાં તેણે “જંદ” શબ્દોનો એક પુખત “શબ્દકોશ” તથા જંદ ભાશાનાં પુસતકોની જુખાનનું વેઆકરાણ, તથા તે વેઆકરાણ સાથે ઈરાની ખીલારોકા હુરે કોતરેલી તખતીઓની ભાશાનાં વેઆકરણનો મુકાબલો, તથા જંદ ભાશાને એરીઅન ટોલાની ખીજી જુખાનો સંગાથેનો સંખંધ, તથા ઈરાનની સંગલી પુરાતમ જુખાનોની તવારીખ, અને તે જુખાનોનો હમણાંની ચાલુ ઈરાની જુખાન સાથેનો મેલાપ, તથા જે ભાશા “પેહલવી” ને નામે કરીને આલખાએ છે, તથા તેહને મલતી ખીજી એક ભાશા જે “દસાતીર” ક્રેતાખની છે, તે ખંધેની તપાસ, એ સંગલું દાખલ કરવાની કબુલાત આપી છે. તેણે પોતાનાં પેહલાં દશતર મધે છાપેલા તમામ “જંદ અવસતા” નો ઈંગરેજી જુખાનમાં તરજુમો તરીખું દશતરમાં આપવાનો લરોસો આપેઓ છે, અને તે તરજુમો આપતી વખતે પેહલવી તથા સંસકરીતના જે કાંઈ તરજુમાઓમાં ભુલ હશે તે પણ ખતલાવવાની તેણે ધારણા રાખી છે. એ સાથે તેણે ખીજો હુવો એરાદો રાખેઓ છે કે એજ દશતરમાં જંદનાં દશતરોમાં ખતલાવેલી ઈરાની લોકોની ધરમ સંખંધી તથા સંસાર સંખંધી હાલત તથા ચાલ

ચલાણુ વીશેનું ખેચાન કરવું, તથા ઈરાનના આગલા લોકો ખનો સાર ઈઅજ્જરદ શહેરીઆરની પાદશાહી સુધીનો વહી ખીજી એક એલાહુદું દશ્તર કાહાડીને “વંદીદાદ” સવા સંગલી જંદની કેતાખોનો “પેહલવી” તરજીમો તથા “જંદ” ખોનો થાએલો સંસકરીત તરજીમો અસલ મુજબ છપાવી પરગ પરોશેસર વેસ્ટરગારડનો એરાદોછે. એ શખસ જો ક્ષતેહ પોતાની સંગલી ધારણા પાર પાડશે તો કસો શક નથી કે એનાં ધર્મ પુસ્તકોની ખાખદ વીશે તેહનો ગરંથ સગીથી ઊ અગતજોગ થાઈ પડશે*. વેસ્ટરગારડ કેહુછે કે જંદ જીખાન ખ દેશનીછે. જંદમાં જે પુસ્તકો ખનેઆંછે તે જુદા જુદા ઘણીએ જુદા જુદા વખતમાં ખનેલાંછે, અને એ ઘણાંખરાં પુસ્તકો પાદ ખસરૂની આગમજના વખતનાંછે, અને થોડાંએક તે પછીના જમ ખીલારોકા હરૂશેની તખતીઓની જીખાન એ વખત પછીન પરોશેસર ખીજી હેવું જણાવેછે કે સેકંદરના વખત પછી જંદને એલમ તમામ તારાજ થાએઓ હો, તે સાસાનીઆંન વખત તાજો થાએઓ, તે વેલાએ અસલ પુસ્તકોના જે કાંઈ ભાગો રહેઆ હતા, તે એકકા થાઈને તેહનાથી હવડેનાં જંદનાં દશ્તરો પેહલવી ભાશા વીશે પરોશેસર વેસ્ટરગારડનો વીચાર હેવોછે મધે તખતીઓ ઊપર તથા સીક્કાઓ ઊપર સાસાની અમલન કોતરેલાછે તે અસલી પેહલવી જીખાનછે, અને તે જીખાન “શ ખીઅન” ટોલાનીછે, પણ જરતોસતીઓ પાસે હમણાં જે પે જીમા તથા પુસ્તકોછે તે કાંઈ અસલ પેહલવી જખાનમાં નથી, તે (શીરદોસીના વખતની શરસી) જીખાનમાંછે, અને તે જીખાનને તીઓના મોખેદોએ પોતાનો એલમ છુપાવવા સાડું તથા વદ રગી ખતલાવવા સાડું થોડોએક શેરશર કરીને તેહની દ નાખીછે, અને તે મતલખથી તેઓએ શરસી ભાશાને માતરે “

* પરોશેસર વેસ્ટરગારડ એ સરવે ધારણા પાર પાડીઆ વગર અજ્ઞ

અખશરો તથા તેહને મલતા અખશરોથી લખીછે, અને તેહને પેહલ વીનું નામ આપીછે. પાજંદ વીશે એ પરોષેસર લખેછે કે એ જુખાન અને જરતોસતીઓ જેહને “પેહલવી” કરીને કેહછે તે ખંધે એકજછે. જો જરતોસતીઓનાં દફતરોની પેહલવી જુખાન માતરે શીરદોસીના વખ તનીજ શરસી હોએ તો શીરદોસીના ગરંથમાં “શીરો આરેખીઅન” ટોલાની “આરમેઈક” ભાશાના ઘણા થોડા શખદો આવેલાછે, અને “પેહલવી” પુસ્તકોમાં “આરમેઈક” શખદોનો ભાગ ઘણો મોટો આવે લોછે તે ફરક શી તરેહથી પડેઓ તે ખાખદમાં એ પરોષેસરે હાલ તુરત કસો ખોલાસો કરેલો જોવામાં આવતો નથી.

૧૪. ઊપલા સપ્તાઓમાં જરતોસતીઓનાં ધરમ પુસ્તકોની સોધ કરનાર દાખલ ડાક્ટર હાઈડ, આંકુટીલ હુ. પેરોં, કલુકર, રાસક, ખોરનુશ, ખોપ, ઈસપીગલ, અને વેસ્ટરગારડ એટલા ગરંથકારોનાં નામ મેં મુખીઅ ગણેઆંછે. સર ઊલીઅમ જોનસ, રીચરડસન, વાંનસકેનડી, અરસકીન, અને રોમર, જેઓ થોડી તજવીજે એ પુસ્તકો વીશે હીમતથી ચોતાનો વીચાર જણાવી ગએઆ હતા તેઓનાં નામ પણ મેં આપે લાંછે. એ ઊપરાંત પારસીઓનાં ધરમ પુસ્તકોની ભાશાઓ વીશે ઈંગ્લિ રોપખંડના ખીજા કાખેલોએ* પણ થોડીઘણી તજવીજ કરેલીછે. તેમાં શીલવેસ્ટર ડ. સાસી નામના એક ગરંથકારે ઈશવી સને ૧૭૮૭ માં ઈરાનની પુરાતમ તખતી તથા સીક્કા અને ખીજી નીશાનો ખાખે ફરેંચ ભાશામાં એક ગરંથ છપાવી પરગટ કરેઓ હતો. એ ગરંથકારે ઈરા નના સાસાનીઆંન પાદશાહોના સીક્કા તથા થોડીએક નાધલી તખતીઓ પેહલવેહલી ઊકલાવી હતી. એ તખતીઓ તથા સીક્કાની જુખાનને સાસી “પેહલવી” કરીને લખેછે. એકામમાં મેં આગલ જણાવેછે તેમ પેહલવી તખતીઓની નીચે ગરીક ભાશામાં કોતરેલા લખથી તેહને ઘણી મદદ મલી હતી. એ ગરંથકારે મીરખુંદની ખનાવેલી “રોઝત-અલ-સપ્તા”

* આ નીખંધ પરથમ પરસીધ થાએઆ પછી જરતોસતીઓની ધરમ મંખંધી ભાશાઓની સોધ કરવામાં ડાક્ટર મારટીન હાઉગ એક નામીઆ ઉચ્ચતર તરીકે ગણાએ યોછે. પણ એ કામ આલુ રાખવામાં તેહની ઉમર પુરતી વફાદાર થાઇ નહી.

કેતાબ મધેથી ઈરાનની સાસાનીઆંન હુકુમતની તવારીખનો તર જુઓ આપેલો છે. મેજર રાલીનસને ખીલારોકાં હુરેની જંદ જુખાન સંખંધી કરેલી સોધનું વરાણન મેં આગલ કરેલું છે.† અને તેજ માફક પરોશેસર લાસનનું નામ પણ આગલ વાંચેઆમાં આવેલું છે. પરોશેસર હુરમન ખરાકસ હુવે નામના જરમન લખનારે “વંદીદાદ શાદે” નું દશ તર રોમન અખશરે છપાવી પરગટ કીધું છે. અને તે સાથે દરએક “જંદ” શખદોનો એક “કોશ” બનાવીને તે શખદો કૈહી કૈહી જગોએ આવેલા છે તેહનું સાંકલીઝિં એ દશતરની પછવાડે આપેલું છે, કે જે સાંકલીઝિં એ ભાશાના અલીઆસીઓને ઘણું જ ઊપીઓગી થાઈ પડીઝિં છે. પરોશેસર ઓલશાસેન નામનો એક ખીજો જરમન ગરંથકાર પણ જર તોસતીઓની પુરાતમ ભાશાઓ વીશે તજવીજ કરી ગએઓ છે. એ ઘણીએ વંદીદાદની ચાર પરગરદ અસલ જંદ હુરે છપાવી હતી, તેઆર બાદ તેણે એ કામ આગલ વધારેઝિંનું નહી, પણ પેહલવી ભાશા બાબે એ ઘણીની સોધ આપણને ઊપીઓગી છે. એ ઘણીએ ઈરાનના સાસાનીઆંન વખતના સીક્કાઓ અને તે પછીના આરખ સરદારોના જમાનાના સીક્કાઓ ઘણી ચોકસાઈથી તપાસેઆ છે, અને તે ઊપરથી તે હુવે વીચાર આપે છે કે એ સીક્કાઓનાં હુરેનો આકાર અને જરતોસતીઓ પાસે જે પેહલવી પુસ્તકો છે તે માહેલા હુરેના આકાર એ બંધે એકજ મુલથી ઊતપન થાએલા છે. પરોશેસર ઓલશાસેન લખે છે કે એ સીક્કાઓની જુખાન હુવડેની શરસી જુખાન સંગાયે મેલાપ રાખે છે. (આએ ઠેકાણે વાંચનાર જોશે કે પરોશેસર ઓલશાસેનનું મત અને પરોશેસર વેસ્ટરગારડનું મત જે આગલ જણાવેઆમાં આવેલું છે તે બંધે એક ખીજથી હુબહુ ઊલટાં છે. ઓલશાસેન ખીજ ગરંથકારો સાથે એકમલતો થાઈને એ સીક્કાઓની જુખાનને શરસીને મલતી ઈઆને “એરીઅન” ટોલાની ભાશા કબુલ રાખે છે, ખીજ હાથ ઊપર વેસ્ટરગારડ એ સીક્કા

† એજ બાબદમાં મેજર રાલીનસને પોતાના વીચારના સાર તરીકે એક ટુક દસ્તાવેજ ને મુખ્ય મધિ આં શેઠ ડાશભાઈ ચોરાખજી મુનશીને લખી આપેઓ હતા તે “તાલીમ જરતોસતી” કેતાબ મધે પરગટ થાએલો છે.

તથા તખતીઓની જુખાનને “શીરો આરોપીઅન” ટોલાની ભાશા લખેછે.)
મી૦ એડવરડ ટામશ તથા ડાક્ટર મારડટમાંન એ સાહેબોએ પણ સાસાની
સીક્કાઓ વીશે કેટલીએક તજવીજ કરેલીછે, અને ખીજા કેટલાએક ઈંગ્લિ
રોપીઅન ગરંથકારો જેહવા કે સર જાંન માલકમ તથા સર કેર પોરટર
તથા સર ઊલીઅમ આગિસલી અને એ વગરે ખીજાઓ જરતોસતી
ઓનાં ધરમ પુસ્તકોની જુખાનો વીશે પોતાની કેતાબોમાં લખી ગએ
આછે, પણ તેઓના એ વીચાર ખીજા બાબદો વીશે લખતાં અછડતા
આવેછે, તેહને એ ભાશાઓ વીશે કરેલી ખુદ સોધનું નામ અપાઈ શકાતું
નથી. જે કોઈ ઈંગ્લિરોપીઅન ગરંથકારોના વીચારો અગતના હતા તે
સંગલોનો સાર મેં ઊપર જણાવેઓછે.

૧૫. ઊપલી સંગલી ખીનાં ધેઆંનમાં લીધાથી આપણા જોવામાં
આવેછે કે ઈંગ્લિરોપખંડમાં તાંહાંના વીદવાંનોએ પોતપોતા વચ્ચે ઘણીએક
રીતે જુદી જુદી તકરાર કરીને હવડાં સેવટે હેવું નકી કીધુંછે કે જરતો
સતી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકોની જંદ ભાશા પોતાનોજ પાએઓ ધરાવ
નારી અને પુરાતમ એક જુખાનછે, અને એ વીદવાંનો મધેના ઘણા
ખરા કખુલ કરેછે કે એ ભાશા મધે લખેલાં “જંદ અવસતા” નાં પુસ્તકો
સેકંદરના વખતની આગમજનાં ખનેલાંછે. પેહલવી જુખાન વીશે પણ
એ ઘણાખરા સાહેબો હેવું મત રાખેછે કે એ જુખાન સાસાનીઆંન વખ
તનીછે, અને તે કેતાબો તથા તખતી અને મોહોરો ઊપર વાપરવામાં
આવીછે. પાજંદ જુખાન એ ઈરાની જરતોસતીઓને વાસતે ધરમ
સંખંધી કામોને સારું વપરાતી શરસી જુખાનછે, તે વીશે કસો સંધે
નથી. હાવી રીતની સોધ કરતાં કોઈએક ઈંગ્લિરોપીઅનની તલાસ જો
બુલ ભરેલી હોએછે તો કોઈવાર જરતોસતી ધરમ પાલનારને પોતાનાં
મજહુબની વાત ઊલટી રીતે સમજાવેલી જોવાથી નાખુશી ઊપજેછે,
પણ હાવી નાખુશી વાજખી નથી. તજવીજ અને કોશેશ કીધાથી જે
કાંઈ વાજખી અને સાચું હોયછે તે આપણને સેવટે જાહેર થાએછે. ઈંગ્લિ
રોપીઅન ગરંથકારોમાં (કાંઈ જુજ લખનારાઓ સવાએ) આપઅખ

તીઆરી અને ઈમાંનદારી હુમેશાં કાએમછે. તેઓએ જરતોસતી મજ હુખનાં પુસ્તકો વીશે જે કાંઈ ખોલ કીધીછે અને હવેપછી કરશે તે પર થમમાં ગમે હવી ભુલ ભરેલી હોએ પણ સેવટે તેથી જરતોસતી ટોલાના લોકોને શાએદો થાએઆ વગર રહેનાર નથી.

૧૬. આપણાં ધરમ પુસ્તકોની સોધ ખાખે આપણા પોતાના ટોલાના લોકોએ શું કીધુંછે તે ખાખે જેઆરે ઊપલા ઈઝિરોપીઅનોની ખોલ સાથે મુકાખલો કરી નોઈએછે તેઆરે આપણા જાંણેઆમાં આવેછે કે ઈઝિરોપીઅનોની સાથે સરખાવતાં આપણી તરફની મેહનત અને તજવીજ ઘણીજ ઓછી અને આપણને શરમ લગાડનારીછે. આપણે નોએઝિછે કે સાસાનીઆંન પાદશાહોના વખતમાં જેઆરે જરતો સતીઓની હુકમત ઈરાનમાં ચાલતી હતી તેઆરે જંદની કેતાખોનો તે વખતની પેહલવી ભાશા મધે તરજુમો થાએઓ હતો, અને તે વખતમાં અને તે પછી થોડીએક સદી સુધીની મુદતમાં પેહલવી ભાશાનાં દશતરો લખાએઆં હતાં. એ જમાના પછીની લાંખી મુદતમાં ઈરાન મધે સદદર, જરતોસતનામું, અને હેવાંજ ખીજાં થોડાંએક પુસ્તકો લખા એઆં હતાં, કે જેહની વીગત આગલ આપેઆમાં આવીછે. હીંદુસ થાંનના પારસીઓ ઈરાનથી આવેઆ તેઆરપછી છ સદી સુધી તેઓએ પોતાના ધરમને લગતી એકખી વાંચવા અથવા સમજવા નોગ કેતાખ ખનાવી હોએ અથવા કોઈ એકખી પુસ્તક ખનાવીજિં હોએ હેવું આપણા નોવામાં આવતું નથી, પણ માતરે આજ આસરે ૫૦૦) વરશની વાત ઊપર નેરીઓશંગ ધવલ નામનો એક નામીઓ દસતુર તેઓમાં નીકલેઓ હતો, તે કાખેલ દસતુરે જંદનાં તથા ખીજાં થોડાંએક પુસ્તકોનો સંસકરીત ભાશામાં તરજુમો કરીને પોતાના દેશી ઓને માંન આપેજિં હતું. નેરીઓશંગના વખત પછી વહી તરણ સદી સુધી હીંદુસથાંનના જરતોસતીઓએ કોઈખી કેતાખ પોતાના ધર મની ખાખદમાં ખનાવેલી આપણા નોવામાં આવતી નથી. હીંદુસથાં નના દસતુરોએ શરસીમાં જે કાંઈ સેતાએશ તથા કેતાખો નોડીછે, તથા

ગુજરાતીમાં ચોપડીઓ બનાવી છે, તથા જંદના કેટલાએક ભાગનો તેઓએ તરજુમો કીધો છે તે સંગ્રહ આજ ૧૫૦ થી તે ૨૦૦) વરસની મુદતની અંદર બનેલું છે.

૧૭. સંસકરીત જુખાનમાં જરતોસતીઓનાં પુસ્તકોના જે તરજુમા થાયેલા છે તે વીશે આંકુરીલ હુ. પેરેંં પોતે મેલવેલી ખખર ઊપરથી લખે છે કે એ તરજુમો દસતુર નેરીઓશંગ ધવલ તથા દસતુર હોર મજદીઆર રામઈઆર એ બંધેના બનાવેલા છે. પણ હોર મજદીઆર રામઈઆર વીશેની તે તરજુમાઓ મધે કસી નીશાન આપણા જોવામાં આવતી નથી, અને પેરેંંના બોલવા કરતાં તે વીશે આપણી પાસે ખીજો કસો આધાર નથી, અને તે આધારની ગેરહાજરીએ આપણે હેવુંજ સમજવું જોઈએ છે કે એ સંગલા તરજુમા નેરીઓશંગ ધવલના બનાવેલા છે. નેરીઓશંગના કરેલા સંસકરીત તરજુમાનો જે ભાગ આપણી પાસે હમણાં સલામત રહેઓ છે તે આએ રીતે છે—વંદીદાદ ૯ પરગરદ, ઈજશને ૬૬ હા, ઓગમદેયા, ખોરદેહ અવસતા (તેહમાં સરોશ હાદોખત ઈઅશત, હોરમજદ ઈઅશત, ખોરશેદ, મેહર, તથા આતશની નીઆએશ, દેહમાંનનું આશ્રંગાંન, આશ્રંગાંન ગાથા, આશ્રંગાંન ગહંમખાર ઈતી આદી,) મીનોખેરદ અને શેકંદગુમાંનીવખર. એ સંગલાંઓ મધેથી ઈજશનેનું દશતર શરૂ કરતી વેલાએ નેરીઓશંગ* ધવલ સંસકરીતમાં આએ રીતે પોતાનો દીખાવો લખે છે:—“સરવ શક્તીવાંન અને શહા “એતા આપનાર શવાંમી અહુરમજદનાં નામથી કે જેહની દાનાઈ “ઘણી છે, જેહનાંથી આખાદાંની, ખખશેશ, અને લલી માજદીઅશની “દીનની ર્તેહમંદી હાંસેલ થાઈ છે. જે માણસો લલી મનશનીનાં હાએ

* આએ જગોએ માહારે જણાવવાને જુમવું નહીં જોઈએ કે જ્યાં નેરીઓશંગના “ઈજશને” નો તરજુમો પેહેલવેહો હોરોપખંડમાં જાહેર થાયેઓ હતો તે વખતે તાંહાંના કેટલાએક વીદવાનો હેવી તકરાર લેતા હતા કે “નેરીઓશંગ” એ નામ તો હાંકુનું છે, તેથી એ તરજુમો પારસીઓના કોઈ દસતુરનો બનાવેલો નથી, પણ નેરીઓશંગ નામના કોઈ ખરાંમણનો બનાવેલો છે. મોંશીઓ ખોરનુરે એ તકરાર કરનારાઓને પુરતી રીતે ઉતર વાલીઓ હતો, અને હેવું જણાવેલું હતું કે નેરીઓશંગની સંસકરીત એખારત સાફ પુરવાર કરે છે કે સંસકરીત એલમ તેહનો જતો એલમ હતો નહીં, અને નેરીઓશંગ એ નામ કાંઈ હાંકુનું નથી પણ ધરાળી નામ છે.

“ તેઓ જીવતાં રહેજો અને તેઓનાં રવાંન ઊપર દરદ હોજો. આએ
 “ કેતાબ ઈજશનેનું હું નેરીઓશંગ ધવલે પેહલવી દરતર ઊપરથી સંસ
 “ કરીત જીખાનમાં ભાશાનતર કીધુંછે—ભલા અને નેક મનશનીના મર
 “ દોને શીખવા અને સમજવાને વાસતે, માન હોજો તે માણસોને કે
 “ જેઓના વીચાર નેક, જેઓની જીખાન રાસત અને જેઓની ચાલચ
 “ લણ સત મારગનીછે.” પરોપેસર ખોરનુષ કે જેણે નેરીઓશંગના ઈજ
 શનેના તરજીમાના પેહલા હાની ખારીકીથી તપાસ લીધીછે તે ધણી
 સંગલી ચીજ ઘેઆંનમાં લેતાં એ તરજીમો અસલ ખરોખર અને
 શુધ દેરવેછે.

૧૮. હિંદુસથાંનના જરતોસતીઓમાં છાપાનાં ઈઅંતર તથા વર
 તમાંન પતરો નીકલેઆ પછી આજ આસરે ૪૦) વરશની મુદતની અંદર
 ધરમ પુસ્તકો સંખંધી જેટલી તજવીજ થાઈછે તેટલી તજવીજ આએ
 દેશમાં આવી વજેઆ પછી કોઈ વેલાએ પારસીઓએ કરેલી હોએ હવું
 જોવામાં આવતું નથી. એ સોધ ઘણુંકરીને ધરમ સંખંધી જઘડાઓ
 તથા હવાંજ ખીજાં કારણોને લીધે થાઈ હતી, અને તેથી જરતોસતી
 ઓમાં પોતાના મજહુબને લગતી ખીનાંઓથી વાકેફ થાવાનો માહવેરો
 વધેઓ હતો, અને એ વખતથી હિંદુસથાંનના જરતોસતીઓની ચાલુ
 ગુજરાતી જીખાન તેઓની ધરમ સંખંધી ખાખદોની નોધ રાખવાને કીજે
 વધારે કામે લગાડેઆમાં આવી હતી. પણ એ સોધ કસી રીતે કાએદા
 સર ચાલેલી નથી, તેથી તેહનો ઊંપીઓગ લાંખી મુદત સુધી રહી શકે
 હવો નથી. ગુજરાતી જીખાનમાં રવાએત તથા દીનનાં શરમાંનોની કેટ
 લીએક શરસી કેતાબોનો તથા ખેએ તરણ પેહલવી કેતાબોનો તરજીમો
 થાએઓછે. જંદનાં પુસ્તકો મધેથી “ખોરદેહ અવસતા” ની કેતાબનો
 ગુજરાતી તરજીમો પેહલવેહલો દસતુર શરાંમજ શોરાખજ મેહરજ રાંણાં
 વાલાએ આગલ કરેલો હતો તે ઈઅજદજરદી સને ૧૧૮૭ (ઈશવી સને
 ૧૮૧૮) નાં વરશમાં મુખઈ મધે છપાઈ પરગટ થાએઓ હતો. એજ
 વરશમાં એજ “ખોરદેહ અવસતા” ની કેતાબનો ખીજો એક ગુજરાતી

તરજુમો દસતુર એદલજ દારાખજ સંજાણાનો ખનાવેલો છપાઈ ખાહેર પડેઓ હતો. દસતુર ફરાંમજના કરતાં દસતુર એદલજ દારાખજનો ખનાવેલો તરજુમો વધારે ચોકસાઈથી તથા પદ્ધતિનો કરેલો છે. વીસતા સપ નુસકનો ગુજરાતી તરજુમો આગલ છપાઈને તઈઆર થાએઓ હતો, પણ કાંઈ અડચણને લીધે તે કેતાખ આજ સુધી ખાહેર પડી નથી. વંદીદાદ,* ઈઅશને, અને વીસપરદ એ તરજુ નંદની મુખીઅ કેતાખોનું ગુજરાતી ભાશાંતર એરવદ ફરાંમજ અસપંદીઆરજ એ ઈઅજદજરદી ૧૧૯૪ (ઈશવી ૧૮૨૫) નાં શાલમાં તઈઆર કરેલું હતું. એ તરજુમો તઈઆર થાએઆ પછી દસતુર મુલાં ફીરોજજ સાહેબ તથા દસતુર જમશેદજ એદલજ જાંમાસપઆશાનાં તથા દસતુર જામાસપજ એદલજ, અને દસતુર એદલજ દારાખજ સંજાણા એઓની તપાસને કીજે સોંજેઆમાં આવેઓ હતો, તે મધેથી છેલ્લા જણાવેલા દસતુરજ સવાએ ખાકીના તરજુ જણે તેહને શુધ ઠેરવીને તે ઊપર શહી કરી આપી હતી. પણ દસતુર એદલજનાં નીકલી ગએઆથી એ તરજુમા વીજે જે વાંધો પડેઓ હતો તેથી તે આજ સુધી છપાઈ પરગટ થાએઓ નથી. માતરે ઈશવી સને ૧૮૪૨ માં મુંબઈની “રાએલ એશીઆટીક સોસાઈટી” એ તેહની થોડીએક નકલ શીલા છપા ઊપર ઊતરાવીને ઈંગિરોપખંડનાં પુસ્તકખાંનાંઓમાં મોકલી હતી, અને હાલમાં તેહની કેટલીએક હાથની લખેલી નકલો જરતોસતીઓમાં ફરતી છે. કેહે છે કે દસતુર એદલજ દારાખજ સંજાણા વંદીદાદનો ગુજરાતી તરજુમો પોતે કરી ગએઆ છે, પણ તે આજ દંન સુધી ખાહેર પડેઓ નથી.† ઈઅશતોનાં દફતર મધેથી “આવાં ઈઅશત” નો ગુજરાતી તરજુમો ઈઅજદજરદી ૧૨૦૨ (ઈશવી ૧૮૩૩) નાં વરશમાં દસતુર એદલજ દારાખજ જાંમાસપઆશાનાંએ

* વંદીદાદની ૧૨ મી પરગરદ જેહનો પેહલવીમાં તરજુમો નથી તેહનો ગુજરાતી તરજુમો પણ થાએઓ નથી.

† આએ નીખંધ છપાએઆ પછી (ઈ સં ૧૮૭૪ માં) વંદીદાદના ગુજરાતી તરજુમાનો એક કીમતી ગરંથ, એં કાવશજ એદલજ કાંગાએ ખનાવેલો, ફરહંગ મુખાં, શેઠ ખુરશીદજ રસતમજ કામાજનાં ઉપરીપણાં તલે પરસીધ થાએઓ છે.

છપાવેઓ હતો, પણ તેહની ચોકસાઈ વીશે તે સમેમાં કેટલીએક ચરચા થઈ હતી. એરવદ અસપંદીઆરજી ફરાંમજીએ ઈઅજદજરદી ૧૨૧૮, (ઈશવી ૧૮૪૯) નાં વરશમાં ઈજશને તથા થોડાંએક આફરીનગાંન અને આફરીનનો ગુજરાતી તરજુમો છપાવી પરગટ કરેઓ હતો.

૧૯. ઊપલી સંગલી જંદની કેતાબોનાં ગુજરાતી ભાશાંનતરો જે વેલાએ લખાઈને ઈઆ છપાઈને તઈઆર થાએઆં તે વેલાએ એ દરએક તરજુમાંની દરોખસતી વીશે જરતોસતીઓ વચ્ચે ઘણો વાંધો પડેઓ હતો, તથા તે ખાખે ચરચા ચાલી હતી, તેથી હુમણાં હુવું ખને ઊંછે કે જંદ જુખાનનો એકખી વાંધા વગરનો તરજુમો આપણા હાથમાં નથી. એ વાંધાનું મુખીઅ કારણ એજછે કે એ તરજુમાં પેહલવી ભાશાંનતરનાં આધાર ઊપરથી થાએલાછે, કે જે ભાશાંનતર જગો જગોએ લુલ ભરેલુંછે, અને તે સાથે “જંદ” ભાશાનું વેચાકરણ કે જેહની મદદથી જરતોસતીઓ હરકોઈ લુલ સુધારી શકે તે આપણી પાસે રહેઈ નથી, તેથી આપણને ઘણી અડચણો ભોગવવી પડેછે.

ખાખ ૬ ઠો.

**જરતોસતી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકો વીશે વધારે સોધ કરવા
સાફૂં તથા જરતોસતી લોકો વચ્ચે તેઓના ધરમની સારી
માહેતગારી ખેશાડવાને વાસતે આપણે કેહેવા એલાઓ
કરવા જોઈએછે તે ખાખદમાં.**

૧. આએ રીસાલો લખાવનારા સાહેબો સવાલ કરેછે કે જરતોસતી લોકોનાં ધરમ પુસ્તકો વીશે વધારે સોધ કરવા સાફૂં, તથા જરતોસતી લોકો વચ્ચે તેઓના ધરમની સારી માહેતગારી ખેશાડવાને વાસતે આપણે કેહેવા એલાઓ કરવા જોઈએછે. એ સવાલ ઘણો અગતનોછે. અને જરતોસતી મજહુબની જાલવણી તથા ધરમ નીતીના શેલાવા સાથે તે અતલગનો સંબંધ રાખેછે. આપણે ઊપર જોએઊંછે

કે હમણાંના ચંચલ ઈઝિરોપીઅનો સાથે સરખાવતાં આપણા લોકોની પોતાના મજહૂબ સંબંધી સોધ ઘણીજ થોડીછે. થોડી સોધથી સંગલે વાઘેનાં જરતોસતી લોકોમાં પોતાના ધરમની માહિતગારી પણ જુજ રહીછે. ઈરાન ઈઆ હીદુસથાંનમાં દર શેંકડે પાંચ જરતોસતીઓ પણ પોતાનાં ધરમ પુસ્તકોની ખીનાં, ઈઆ પોતાના પેગમખરના મોજેજ, ઈઆ પોતાના મજહૂબની તવારીખથી વાકેફ નથી. એ હાલત ખરેખર દલગીરી ઊપજાવનારછે. એ હાલત જમાનાનાં દોરને લીધે પેદા થાએલા કેટલાએક સંજોગોથી ઊત્પન્ન થાઈછે, અને તેમાંથી હમણાંજ આપણે ધીમે ધીમે મોકલા થાઈએ છઈએ. હરએક દેશમાં ધરમ સંબંધી ઈઆ ખીજો એલમ જે ઊભો થાએછે તે વાત તે દેશનાં લોકોની પાદશા હીના વખતમાં ઘણુંકરીને ખનેછે. દુનીઆની સપાટી ઊપર કોઈખી દેશના લોકોએ પારકા અમલ તલે તાખેદાર રહીને પોતે નવો એલમ ઊભો કીધો નથી, તેજ શખખ ઊપરથી આપણા લોકોનો ધરમ સંબંધી એલમ હવેપછી નવો ઊત્પન્ન થાએ તેહની આશા નથી, પણ એ એલમ માહેલો જે કાંઈ આપણી પાશ્વે સલાંમત રહેઓછે તે સારીપકે સાચવવા તથા સમજવાની જોગવાઈ જે હમણાં આપણા હાથમાંછે તે આપણે પકડતી મુકવી જોઈતી નથી.

૨. જરતોસતી ધરમનાં પુસ્તકો વીશે સોધ વધારવાનાં કામમાં સહિથી પેહલી અગત એ ધરમ પુસ્તકો મધેની ખીનાં સમજવા વીશે નીછે. આપણે જાણીએછે કે એ પુસ્તકો જંદ ભાશામાં લખેલાંછે, તે જંદ ભાશાનું વેઆકરણ આપણી પાસે નથી, અને વેઆકરણ વગર એ પુસ્તકો ભરોસો રાખવાજોગ રીતે આપણે સમજતા નથી. વાસ્તે આપણાં ધરમ પુસ્તકોની સોધ અને વાકેફગારીનાં કામમાં સહિથી પર થમ અગત એક વેઆકરણનીછે, અને તે સાથે ભરોસો રાખવાજોગ એક ફરહંગ પણ આપણી પાસે હાવી જોઈએછે. જે ભાશામાં વેઆકરણ અને ફરહંગ હાએછે તે ભાશાના અભીઆસીનો રસતો હમેશાં મોકલોછે. હરએક ભાશાના અભીઆસીને કીજે ઊસતાદની જગો ઘણી વખતે વેઆ

કરણ તથા ફરહંગથી સચવાઈ શકાએ છે, તે સરવે કોઈને રોશન છે. અને એ અગત પુરી પાડવાને સારું ઈંજિરોપખંડના એક વીદવાંન પરોરેસર, વેસ્ટરગારડે જંદ ભાશાનું વેઆકરણ અને એક શુધ “શખદકોશ” આપણને આપવાનો ભરોસો આપેઆ છે, તે કામ તે ફતેહમંદી સાથે પાર પાડે હવી સરવે કોઈએ ઊમેદ રાખવી ઘટે છે. જો એક બે વરશમાં પરોરેસર વેસ્ટરગારડ પોતાની કબુલાત પાર પાડે નહી, ઈઆ પોતાનું દક્ષતર શુધ અને ભરોસો રાખવાનું બનાવી શકે નહી તો તેથી આપણે નાઝી મેદ થાવું જોઈતું નથી*. ઈંજિરોપખંડમાં પરોરેસર બોપ હવડાં જીવ તો છે, તે ધણી એ કામને કીજે સંગલી રીતે લાએક છે, તેહના હાથનું ઈઆ તેહની કાબેલીએતની ખરોખરીના ખીજા કોઈ વીદવાંનના હાથનું જંદ ભાશાનું સમપુરણ વેઆકરણ હીંદુસથાંનના જરતોસતીઓએ પોતાના ખરચથી મેલવવું ઘટે છે, અને તે મેલવેઆ પછી જંદ ભાશાની એક ફરહંગ મેલવવાની તેઓએ તજવીજ કરવી જોઈએ છે.

૩. વેઆકરણ અને ફરહંગ મેલવેઆ પછી ઈઆ બંધેમાંથી વેઆકરણ પરથમ મેલવેઆ પછી જરતોસતીઓએ પોતાનાં સંગલાં ધરમ પુસ્તકોનો પોતાની વપરાતી જુખાનમાં સરવે કોઈની વાકેશગારીને વાસતે તરજુમા કરાવવો જરૂર છે. હીંદુસથાંનના જરતોસતીઓની ચાહુ જુખાન જે હમણાં ગુજરાતી ભાશા છે તે વીશે આપણે જોએઊં છે કે તેહમાં જંદનાં ઘણાંખરાં પુસ્તકોના આજ ૪૦ વરશની મુદતની અંદર તરજુમા થાએઆ છે, પણ એ તરજુમા પેહલવી જુખાનમાં બનેલાં ભાશાં નતર ઊપરથી કરેઆમાં આવેઆ છે, તે કારણ ઊપરથી તથા જરતોસતી દસ્તુરોમાં ખુદ જંદ ભાશાની માહેતગારી થોડી છે તે શખખને લીધે એ ગુજરાતી તરજુમાઓની સચાઈ વીશે હમેશાં વાંધો પડેલો છે. એ વાંધા સમેદ જંદનાં પુસ્તકોના જે કાંઈ ગુજરાતી તરજુમા થાએઆ છે તેઓ માંથી માતરે એક બે દક્ષતરો વગેરે ખીજાં કોઈ છપાઈને પરગટ થાએઆ નથી, અને હમણાંના જરતોસતીઓ પાસે “જંદ અવસતા” ના એકબી

* પરોરેસર વેસ્ટરગારડનાં મરણથી એ આશા રદ ગેઇ છે.

પુસ્તકનો વગર વાંધાનો તરજુમો જોવામાં આવતો નથી. આએ વાત ઘણી શરમ લેલી છે કે આપણી દીનની કેતાબોનું આપણી પાસે સરવે કોઈએ મંજુર રાખેલું ભાશાનતર નથી. હેવાં ભાશાનતર વગર આપણને વારેવાર ઘણીએક અડચણો પડે છે તે ખાખે સંગલા જરતોસતીએ સારી રીતે જાણીતા છે. દીનની હુરએક ખાખદમાં જે વેલાએ જરતોસતીએમાં ભાંજગડ ઊઠે છે અથવા તલાસ કરવાની જરૂર પડે છે તેઆરે હેવાં ભાશાનતર ઊપર મુદલ લેરોસો રખાતો નથી, અને આપણે જોઈએ છે કે જંદનાં દફતરો મધેથી કોઈ વેલાએ જો તરણ ઈઆ એઆર દસતુરોને એકજ ફકરાનો તરજુમો કરવા આપેઓ હાએ છે, તો તેઓ દર એક એકખીખથી ફેરફાર અને કદાચીત ઊલટો તરજુમો કરી લાવે છે, કે જેથી ધરમનું ફરમાન સોધતાં ગુછવાણ વગર આપણને ખીજું કસું હાંસલ થાતું નથી. વાસતે જરતોસતી લોકોમાં તેઓના ધરમની માહે તગારી સારી રીતે ખેશાડવાને માટે આપણી દીનની તમાંમ “જંદ અવસતા” ની કેતાબોનો એક શુધ અને શહી તરજુમો આપણી ચાલુ ગુજરાતી જુખાનમાં કરાવવાની ઘણી જરૂર છે.

૪. જરતોસતી લોકોમાં પોતાના ધરમ સંબંધી ખાખદોની વાકે ફગારી સારી નથી તેહનું તરીજું કારણ આએ છે, કે માજદીઅશની દીનનાં ધરમ પુસ્તકોની જુદી જુદી ખાખદો ચુંટી કાઢીને તથા તે ઊપર કાખેલીએતથી શરેહ કરીને તેહનાં જે રીતનાં પુસ્તકો ગુજરાતી વાંચનારને કીજે વારેવાર ખનાવવાં જોઈએ છે તેહવાં પુસ્તકો આજ સુધી પુરતાં પરસીધ થાએઆં નથી. હેવાં પુસ્તકોની મારફતે જરતોસતી ધરમનાં સંગલાં ફરમાન તથા નીતી તથા એ ધરમની ઊતપંતી તથા તવા રીખથી સરવે જરતોસતીએને વાકેફ કરવું ઘટારત છે. એ પુસ્તકો તરણ તરેહનાં ખનાવવાં જોઈએ છે. પેહલું—ખચાંએને વાસતે સારતરીકે અને ખચાંએને સમજ પડે તે રીતે લખેલાં, ખીજું—ઊમરે પોંહાંએલાં સાધારણ માણસોને વાસતે સલીશ એખારતમાં, તરીજું—વીદવાંન તથા એલમના અલીઆસીએને વાસતે સંગલી વીગત અને ખારીકી સાથે.

જરતોસતીઓમાં તેઓના ધરમની શરૂઆતથી તે આજ સુધીના જમાનાની તવારીખ, તથા તેહનાં જુદાં જુદાં ફરમાનો, તથા તે મધે જણાવેલી નીતી સંબંધી તમામ ફરજોથી થોડાજ શખસો હાલ વાકેફ છે, તે ખાંખી હેવાં પુસ્તકો નીકલેઆથી દુર થાશે તેમાં કસો શંકે નથી.

૫. જરતોસતીઓમાં તેઓનાં ધરમ પુસ્તકો ખાખેની સોધ વધારવા તથા તેઓમાં પોતાના મજબૂબ વીરોની માહિતગારી ખેશાડવાનો ઓથો અને ઘણો ધેઆંન પોંડાચાડવાજોગ ઊપાએ તેઓના દસતુરો તથા મોખેદોની હાલત સુધારવાનો છે. જમાનાની ગેરદશથી એ દસતુરો તથા મોખેદોની હાલત હમણાં ઘણી માંઢી છે. જરતોસતી ધરમ પુસ્તકોમાં એ લોકોનો દરજ્જો ખીજા સંગલાઓ કરતાં ઘણો ચડકતો અને માંન આપવા લાએક ઠેરવેલો છે, અને તે મુજબ સાસાનીઆંન હકુમતના વખત સુધી તેઓએ એ હોરમત ભોગવેલી જોવામાં આવે છે. પણ તેઆરપછી આપણા ધરમના ઊપાધીઆઓની પદવી માતરે નામની મોહાટી રહી છે. તેઓ પોતાની આસપાસના લોકોના ઓશીઆલા થાઈ પડેઆ છે, અને જે આપઅખતીઆરી તથા મરતખો એ લોકો પોતાની કોમની હકુમતના વખતમાં ભોગવતા હતા તે સંગલું તેઓએ હમણાં ખોહી દીધું છે. સરદારીને ઠેકાણે એ મોખેદો હાલમાં પોતાના ખેહુદીનોની નોકરી કરનારની અવસથામાં છે. જરતોસતી દીનના દસતુરો તથા મોખેદોની હાલત ખરેખર આપણે સુધારવી જોઈએ છે. તેઓએ જે પોતાના ખેહુદીનોની હલકી તાખેદારી પકડી છે તે હાલતમાંથી તેઓને મોકલા કરવા જરૂર છે. હમણાં તેઓ ઘણાખરા હાથ ઓલતા, ભીખ માંગતા અને વગર એલમના છે તે અવસથા માહથી તેઓનો છુટકારો કરવો ઘટે છે. જેમ ફકીરોને આપણે દાંન આપીએ છે તેમ આપણા મોખેદોને દાંન મલે છે, ધરમ દાખલ તેઓમાંથી લાએક ઈઆ નાલાએક સરવેને સરખી રીતે ગણીને ખાંણું ખવાડી આપણે આલશાઈનો વધારો કરીએ છે, તેઓમાંથી શેંકડો ખલકે હજારો માણસોને આપણાં કુટુંબમાં જોઆઈ ઈઆ ગમીના સંજોગની રાહ જોતા આપણે રાખીએ છે, અને

તેઓ આપણે ખાતર ધરમની જે કાંઈ કીરીઆ તથા ખંદગી કરેછે તેહના લવાજમાંની કીમત ફક્ત મજુરીની મેહનત કરતાં આપણે ઓછો આપી એછે. એ સંગલા સખખોથો તેઓની નીતીનો તથા આખરનો નાશ થાએછે, અને તે સંગલાનો અટકાવ તથા એલાજ કરવાની આપણી ફરજ છે. એ એલાજ કીધાથી તેઓ આગલા વખતની માફક આપણા ઊપર સરદારી ભોગવનાર થાશે નહી, પણ તેઓની ચાલચલાણ તથા હાલતમાં ઘણો સુધારો થાશે, અને હમણાનાં કરતાં તેઓ વધારે માન લાએકના ગણાશે. એ એલાજો કીધાથી આપણાં ધરમ પુસ્તકો મધેની હરએક ખાખદનો ખરો તરજુમો કરનારા પુરશે આપણને મલી આવશે, મોખેદો વાચજ કરી શકશે, તેઓથી ગરીબ તથા નાતવાંનોને મજહુમની વાતોનો દેલાસો મલશે, અને આએ રીસાલો માંગનારા સાહેબોની ખાહેસ મુજબ જરતોસતી લોકોમાં પોતાના ધરમની સારી માહિતગારી ખેશાડવાને વાસતે એક ઘટ્ટો ઊપાએ થાશે.

૬. એ એલાજ થું કરવા તેહનો સવાલ તરત ઊઠેછે. અલખત ઘણાં લોકો હેવી ખાખદોમાં ઘણી તરેહના એલાજ ખતલાવેછે, અને તે એલાજ ઘટ્ટા અને ખરા હોએછે, પણ તે તરત વેલા અમલમાં આવી શકતા નથી. જેમકે આપણા મોખેદોનો ધંધો ભીખારીપણાંનોછે, અને તેથી તેઓની હોરમતનો ઘણો ખીગાડ થાએછે, વાસતે તેઓને અંગુમ નની તરફથી પગાર ખાંધી આપીએ તો તેથી કરીને એ એખ આપણા માંથી ટલી જાએ. પણ એ રીતે મોખેદોની મોહોટી સંખેઆને પગાર શી રીતે આપવો ઈઆને તેહને કીજે અતીઘણી મોહોટી પુંજ આપણે શી રીતે પેદા કરવી, અને જો પેદા કીધી તો વાજખી ઊપીઓગમાં તેહને શી રીતે લાવવી એ સંગલી ખાખદનો આપણને વીચાર પડેછે, અને એ અડચણો ઘણી મુશકેલ લાગેછે. આપણા મોખેદોની હાલત સુધારવાનું કામ એકદમ ખની શકે હેવું નથી, અને હેવાં કામ એકદમ ખની શકતાં પણ નથી. એ ખાખદનો પાએઓ જો આજે આપણે નાખીએ અને એક ધારણાં ખાંધીને તેહની ઊપર ઈમારત ચલાવીએ તો

પચીસ ઈઆ પચાસ વરશે તેહેનાં ફલ આપણા અથવા આપણે
ઓના જોવામાં આવશે. મોખેદોનો પગાર કરવો ઈઆ ખી
તેઓનો લવાજમો વધારવો હોયે તો તે આગમજ તે પગાર અથ
લવાજમા લાએકના તેઓને કરવા જોઈએ. એટલે જે એ
પોતાની દીનનો એલમ સમજવાની આપણે ફરજ પાડવી જોઈએ
ફરજ શી રીતે પાડવી તેહેનો પણ સવાલ ઊઠે.

૭. હમણાં આપણા દરએક મોખેદોનો છોકરો દીન
કામની કીરીઆ કરવાને વાસતે “મરાતખ” થાઈને પોતાના
દાખલ થાએ, તે વેલાએ તે જો માતરે દીનનાં ચાલુ કામકાજ
થોડુંએક પઢવાનું શીખે. હોએ તે મોખેદીનાં કામને સારું તે
થાએલો ગણાએ. તે છોકરો જો “જંદ” નાં દશતરો મધેના
શખદની માએની સમજતો નહી હોએ, ઈઆ પોતાના પેગમખર
વટીક બાણતો નહી હોએ તો તથી તે મોખેદીનો આધો ધર
નાલાએકછે હેવું હાલમાં કોઈ ધારનું નથી. વાસતે એ ખાંમી હુ
હરએક મોખેદનું ફરજંદ પોતાના ધંધામાં દાખલ થાએ તે ચ
તેહેને આપણી દીનની દેતાઓની માએનીઓ સમજવાની તથા
તવારીખથી વાકેશ થાવાની જો ફરજ પાડી હોએ, અને જે કોઈ
એ રીતનાં એલમથી અંજાણો હોએ તેહેને મોખેદીનાં હુકમાં
થાવાથી અટકાવ કરે. હોએ, તો થોડી મુદતની અંદર આપણે
દોનો મોહોટો ભાગ પોતાનાં મજહૂબની ખાખદોથી વાકેશગા
એલમવાલો થાએઆ વગર રહે નહી. પણ એ કામમાં જો
પડે અને મોખેદીના દરજજામાં આવનાર શખસ ઊપર જો
રીતે પોતાની દીનની ખાખદોની વાકેશગારી રાખવાની ફરજ અ
પાડી નહી શકાએ તો તે કરતાં ઊતરતો એલાજ આએ રીતનો
કે હાલના “આથોરનાન” ટોલાના જે લોકો પોતાના મજ
કીરીઆનું કામ કરેછે તેઓની સંજ મધે આપણે એક ન
જજો ઊભો કરવો, અને તે દરજજો ધરાવનારને “હરખદ”

“ નાએખ દસતુર ” ઈઆ હવેજ ખીજો કાંઈ માંન લરેલો ખેતાખ આપવો. તે દરજજો ધરાવનારને દીનના એલમથી વાકેશ થાવાની શ્રજ પાડવી, અને તેહના બદલામાં તેહની મેહનત અને કોશેશનું શ્વ જરતોસતી અંજુમનની તરફથી તેહને આપવું. એ કામ આસા નીથી ખની શકે હવુંછે. એ કામસર દર વરશે આસરે ૧૦૦૦૦) દસ હજાર રૂપીઆની ઊપજ થાએ એટલી પુંજ આપણે ઊભી કરવી, અને તે ઊપજના દસ ભાગ કરીને દર ભાગના ૧૦૦૦) રૂપીઆ જે કોઈ મોખેદનો છોકરો જંદ, પેહલવી, શરસી, અને સંસકરીત જુખાંન શીખેલો હાએ તેહની તપાસ લઈને તે લાએકનો ઠંડેઆથી અંજુમ નની તરફથી તેહને ઈનાંમ દાખલ આપવા, અને તેજ વખતે તે મોખે દનો દરજજો મુકરર કરીને હરખદ ઈઆ નાએખ દસતુર ઈઆ હવેજ કોઈ ખેતાખ ધરાવવાની લખેલી સનદ પણ તેહને આપવી. એ રીતે જો દર વરશે દસ પહેલા અને કાખેલ શખસો મોખેદની સંજમાં દાખલ થાશેતો થોડાં વરશમાં ધરમ સંખંધી ગનેઆંન ધરાવનાર અને માંન આપવા લાએક એક ટોલો આપણા મોખેદની સંજમાં ઊભો થાશે તેમાં કસો શંધે નથી, અને તેથી આગલ ચાલતાં મોખેદની ખાખ દની ઘણીએક ખાંમી જે હાલમાં આપણે જોઈએછે તે ધીમે ધીમે દુર થાતી જશે. સંગલા જરતોસતીઆ જાંણેછે કે તેઓના મજહુમમાં એક અગતનું શ્રમાંનછે કે દરએક શેહર અને મુકાંમને માંથે એક વડો દસતુર હમેશાં મુકરર કરવો જોઈએછે. હીંદુસથાંનમાં મુંબઈ શેહર મધે જાંહાં જરતોસતીઓની વસતી ખીજી જગાઓ કરતાં ઘણી મોટીછે તાંહાં આપણે જોઈએછે કે એ અગતનાં શ્રમાંનને તેઓએ માંન આપેડી નથી, અને તેઓમાં અંજુમનના આવાજથી કબુલ રાખેલો એક વડો દસતુર હમણાં મુકરર કરેલો નથી. હીંદુસથાંનનાં ખીજાં શેહરો તથા કશખાઓમાં દસતુરીનો હક ખાપદાદથી વંડીશ વંડીશ ઊતરતો આવેછે. તાંહાં જો કોઈ દસતુર પોતાની દીનના એલમથી વાકેશ હાએ ઈઆ નહી હાએ, ઈઆ પુરતી ઊમરે પોંહાંચેઆ

વાને કીજે તે ખરેખર લાએકનો ગણાએ. માહારી નજરમાં મોખેદોના સુધારાને વાસતે ઊપલાં ખેએ એલાજ ઘટતા દીશેઆછે, તે માહેલો પેહેલો જણાવેલો એલાજ પાર પાડવામાં લગાર મુશકેલછે, ખોજો એલાજ થોડીજ મેહનતથી ખની શકે હોવાછે, અને તે ઊપર સરવે જરતોસતી આએ પોતાનું ધેઆંન પોંહાંચાડવાની હું અરજ કરુંછું. મોખેદોની હાલત જો શુધરી અને તેઓ મજહુબની ખાખદોથી સંગલી પરકારે વાકે ફગાર થાએઆ તો પછી આપણા લોકોમાં ધરમની સારી માહેતગારી ખેશાડવાનો રસતો ખીકટ નથી.

૮. મેં ઊપર જણાવેલોંછે કે જંદ, પેહુલવી, અને શરસી સાથે મોખેદોને સંસકરીત ભાશા શીખાડવાની પણ ફરજ પાડવી જોઈએછે. જેઓએ આએ રીસાલો શરૂઆતથી તે હઈઆં તુલીક વાંચેઓ હશે તેઓને એ ખાખેનો ખોલાસો સેહેલાઈથી ધેઆંનમાં ઊતરશે. આપણે જોઈલોંછે કે સંસકરીત જુખાન અને આપણાં ધરમ પુસ્તકોની જંદ જુખાન એ ખંધે એક ટોલા મધેથી ઊતપન થાએલી ભાશાએછે, એટલુંજ નહીં, પણ વેઆકરણનાં રૂપમાં તથા ખીજી કેટલીએક રીતે તેઓમાં અતલગનો મેલાપછે. જંદ જુખાનનું હોવેપછી જો કોઈ વેઆકરણનું પુસ્તક ખનશે તો સંસકરીતનાં આધાર વગર તે કદી ખનવાનું નથી, અને આજે દુનીઆમાં જે કાંઈ પુરાતમ ભાશાઓનાં વેઆકરણ સલાંમત રહ્યાંછે તે મધે સંસકરીતનાં જેવું ખીજું કોઈ વેઆકરણ સમપુરણ નથી. એ ઊપરાંત હીંદુઓનાં વેદ તથા જરતોસતીઓની “જંદ અવસતાનો” ફેતાખો એકખીજની નજદીકના જમાનામાં ખનેલીએછે, અને તેથી એ ફેતાખો એકખીજની ઊપર અજવાલું નાખી શકેછે. એ સખખોનેલીધે હું ધારુંછું કે હમણાના વખતમાં જરતોસતી મોખેદોએ સંસકરીત ભાશા શીખવાની અગતછે, અને તે સાથે તેઓ જો ઈંગરેજ, ફરેંચ તથા જરમન એ તરણે ઈઝિરોપીઅન જુખાનોમાંથી એકખી જુખાનની અને તેહમાં અગત કરીને જરમન જુખાનની માહેતગારી રાખે તો તેથી ખેશક તેઓને મોહોટો શાએદો થાએ. ઈઝિરોપીઅન જુખાન જાણવાનું કારણ

એછે જે ચાલુ વખતમાં આપણાં ધરમ પુસ્તકો વીશે ઈશિરોપીઅન લોકોએ જે કાંઈ તારીફ લાએક સોધો કીધીછે, અને તેહનાં તેઓએ જે કીમતી દફતરો બનાવેઆંછે તે દફતરો વાંચેઆથી તે સોધનો લાભ તુરત આપણને મલેછે. પરોક્ષેસર બોપનાં જેહવો “કમપારેટીવ ગરાંમર” નો ગરંથ તથા પરોક્ષેસર બોરનુશનો ઈજશનેની શરેહનો ગરંથ કોઈ શખસ વાંચીને સારીપઠે સમજે, તે ખુદ પચીસ વરશની સોધથી જે માહુતગારી તે મેલવી શકેઆ નહી હાએ તે માહુતગારી એ દફતરો એક વખત વાંચેઆથી તેહને બેશક હાંશેલ થાએ.†

૯. દીનની બાબદો વીશે જરતોસતી લોકોમાં સારી સમજ બેશા હવાનો પાંચમો એલાજ ધરમ પુસ્તકો મધેથી ચુંટી કાહાડેલી બાબદો ઊપર વાઅજ કરવાનોછે. ઘણા લોકો પોતાને વાંચતાં નહી આવડે આને લીધે ઈઆ વાંચવાને કીજે બીજી પરકારે અશક્તીવાંત થાએ આથી ધરમની બાબદોથી વાકેશ રહી શક્તા નથી, તેઓના શએદામે સાફ વાઅજ જેહવો બીજો મોતેબર એલાજ કોઈજ નથી. કોઈ કાબેલ શખસ પોતાની આસપાસનાં માંણસોનું એક ટોલું મેલવીને તેઓની નજ દીક દાંનાઈ ઈઆ નીતીની કાંઈ વાતો કરેછે તે તેહની અસર તે ટોલાં ઊપર કેહવી સારી થાએછે, અને તેમાંથી કોઈ વેલાએ કેહવાં સારાં પરીણાંમો નીપજેછે તે વાતથી કોઈ અણબાણું નથી. વાઅજથી ગરીબ લોકોને તથા સંસારની જંબલથી કંટાલેલાં માંણસોને ઘણો આસરોછે.

† આ રીસાલો પરસીય થાએઆ પછી જરતોસતી મોબેદોન તેઓના મજહબને લગતી જંદ, પેહલવી, અને ફારસી જુબાનો તથા સંસ્કૃત અને ઈંગરેજ ભાશાઓની કેલવણી આપવાને માફ ૬૦ સં ૧૮૬૨ નાં વરસથી “સર જમશેદજી જીજીભાઈ પેહલા બારેનેઈની ઇઆદગારીને માફ ઉભી કરેલી જરતોસતી મદરેસા” હેવાં નામથી એક ધરમખાતું સુબઈ મધે ઉભું કરવામાં આવીઈછે. એ મદરેસા ખાતે દર શાલે આસરે રૂ૦૦૦૦ નો મોહોટો ખરચ થાએછે, પણ અતીઆર તુલીકમાં જરતોસતી મોબેદોએ તેહનો પુરતો લાભ લીધો નથી. એ મદરેસા મધે કેલવણી લેનારા વીદીઆર થીઓની સંખ્યા ઘણી નાધલી રહેછે, અને એ મદરેસા ઉભી થાઈ તારથી તે આજ (૬૦ સં ૧૮૮૦) સુધીની લાંબી મુદતમાં તે માહેલા તરણ ઇઆ એઆર વીદી આરથીઓ કરતાં વધારે શખસોએ પોતાના અભીઆસ સંબંધી સારા દેખાવ બતાવ્યાનો નથી.

અને તેઓનાં મનને સુખ આપવાનો તે એક અગતનો એલાજ છે. આપણા લોકોમાં આજં જુજ વખત સુધી કોઈ કોઈ ચંચલ દસતુરો તથા મોખેદો વાચજ કરીને પોતાની શક્તી મુજબ ખેડેદીનોને ગનેઆંન આપતા હતા, પણ તેઆરપછી એ નેક રવઈઓ પડી લાગોછે, અને હુમણાં એ ચાલ હીંદુસથાંન મધે ઘણી જુજ વખતે અમલમાં આવતી દેખાએછે. જો હવેપછી આપણા લોકોનાં દરએક ધરમ સંખંધી મેલાવ રામાં ઈઆ તેહવાર તથા હુમકારાનાં દાહાડા ઊપર આતશખાંનાંઓ તથા ધરમનાં ખીજાં મકાંનો મધે કાખેલીઅત લરેલી વાચજ કરવાનો રેવાજ પાછો ચાલુ થાએ, તો તેથી આપણા રોલામાં ધરમ સંખંધી ગને આંનનો વધારો થાએ તેહમાં કસો શંધે નથી.

૧૦. છઠો એલાજ જે આપણા લોકોમાં ધરમ સંખંધી ખાખ દોની માહિતગારી વધારવાનોછે તે આએ રીતનોછે, કે સંગલા જરતોસ તીઓએ પોતાનાં ખાલકોને પોતાના મજહુખ સંખંધી મુલ તતવોથી વાકેશ કરવાં જોઈએછે. હુમણાં જરતોસતીઓ પોતાનાં ખયાંઓને કુમલી વએમાં ધરમની તાલીમ આપેછે તે માતરે એટલીજછે કે તેઓને દરરોજનાં કામને ખાતર થોડીએક ખંદગી મોહાડે પઢવા શીખવેછે, પણ તે સીવાએ ધરમ પુસ્તકો મધેથી જે કાંઈ નીતીની તાલીમ તે ખાલકોને શીખાડવાની જરૂરછે, તથા પોતાના મજહુખની ઊતપંતીની દુક હકીકત વીશે, તથા પોતાના રાસત પેગમખરનાં જાહર કરેલાં ફરમાનો વીશે તે ખાલકોને જે થોડુંએક ગનેઆંન આપવાની જરૂરછે તે ગનેઆંન તેઓને મુતલગ મલતું નથી. વાસતે જરતોસતીઓમાં ખયાંઓને દીનનું ફકત પઢવાનું શીખાડવાને સારૂં હુમણાં જે મકતખોછે, તે મકતખો સુધારીને અથવા ખીજી નવી મકતખો ઊઘાડીને તેહમાં મોહાડેથી પઢવા શીખવવા ઊપરાંત નાધલાં અને લાએકનાં પુસ્તકોની મારફતે ખયાંઓને ધરમની નીતી તથા ફરમાન તથા ધરમની તવારીખનું ગનેઆંન આપવું જોઈ એછે, અને તે ગનેઆંન ખયાંમાં જાંહાંસુધી હાએ નહી તાંહાંસુધી તેઓને “સુદરેહ” પેહરાવી દીનમાં લેવું વાજેખ નથી.

૧૧. હું આશા રાખું છું કે જરતોસતી લોકોમાં ધરમ ગનેઆંનનો વધારો કરવા વીશે મેં ઊપર લખેલી જે કાંઈ જુ એલતેમાસ કીધીછે તે ઊપર આએ રીસાલો વાંચનારા તથા લા સાહેબો પોતાનું ઘટવું ધેઆંન પોંડાંચાડશે.

ભાગ ૩ નો.

પારસીઓની તવારીખ સંબંધી.

તારીખે જાંહાનઆરા નામની ફારસી કેતાબ મધેથી ઈરાનની મુખતસર તવારીખના સાર.

સર ઊલીઅમ આઊસલીના કરેલા તરજુમા ઊપરથી.

પેશદાદીઆન પાદશાહો.

ઈરાનની તવારીખ લખનારાઓ એ દેશનો સંકીર્ણ પેહલો પાદશાહ કઈઓમરસ હતો હવું ઠેકવી જાએછે, તેહને ગીલશાહ કરીને પણ કહેતા હતા. એ કઈઓમરસથી પેશદાદીઆન ટોલાના પાદશાહની હકુ મત જારી થાએલી કહેવાએછે. એ પાદશાહ ઈસતખર, દામાવંદ અને બલખ શહેરો બંધાવવાને પેહલવેહલાં શરૂ કરીઆં હતાં.

કઈઓમરસના મુવા પછી તેહના બેરા સીઆમકનો બેટો હાશંગ પાદશાહ થાએઓ હતો, અને તેહને “પેશદાદ” નો ખેતાબ મલીઓ હતો. એ પાદશાહ ખુજસ્તાનમાં સુસ અને શુશતર શહેરો બંધાવીઆં હતાં. એ પછી

તેહમુરસ પાદશાહ થાએઓ, જેહને “દેવબંદ” નો ખેતાબ મલીઓ હતો. માજંદરાન, ઈસફહાંન, બાબલ, અને અમોલ શહેરો એ પાદશાહની મોહોગઈ ખતલાવેછે.

જમ જેહને “શીદ” એટલે કે ચલકતો હવો ખેતાબ આપીને જમ શેદ કરી કહેછે તે હાશંગનો બેટો હતો, અને તેહમુરસની પછી પાદશાહ થાએઓ હતો. હમદાન અને તુસ શહેર એ પાદશાહની નીશાનો ખતલાવેછે. ઈસતખર શહેર પણ એજ પાદશાહ બાંધી સમપુરાણ કરીજિં હતું.

જોહાક કે જેહનું અસલ નામ પીઝિરસપ કરીને હતું તે જમશેદ પછી પાદશાહ થાએઓ હતો. એ પીઝિરસપ કઈઓમરસથી કિતરી આવેલોછે તેહની વીગત—પીઝિરસપ ખીને મરદસપ ખીને રીકાવંદ ખીને ખરસરહ ખીને નાહા ખીને ફરાવલ ખીને સીઆમક ખીને કઈએ

મરસ. એ પાદશાહને જોહાક અથવા દોહાક કરી કેહેતા હતા, તેહનો અરથ આરખી જુખાનમાં સાહેબ અથવા માલેક કરી થાએછે. ખાખ, લનો કનક અથવા પુરજ એ પાદશાહ બંધાવીઓ હતા.

ફરેદુન ખીને અખતીન ખીન અઈકાન ખીન જમશેદ જોહાક પછી તખતે બેઠો હતો. એ પાદશાહને “મુઈદ” નો લકબ આપીઓ હતો, અને કેટલાએક લોકો તેહને “કએ” એટલે કે પાક જાતને નામે પણ બોલાવેછે. એ નામીઓ ખેતાખ પેહલવેહલો ફરેદુનને મલીઓ હતો, અને કેહેછે કે કીલ્લા અને ચરો ખનાવવાની હીકમત પેહલવેહલી એ પાદશાહ સોધી કાહાડી હતી. એ પછી

મનુચેહર તખતપર બેઠો તેહને શીરોજ કરીને પણ કેહેતા હતા.

મનુચેહર પછી તેહનો બેટો નોજર પાદશાહ થાએઓ હતો તેહને આબદેહનો ખેતાખ મલીઓ હતો.

એ પછી અફરાસીઆબે ખાર વરશ સુધી ઈરાનમાં રાજ કરીઝી હતું.

જાવ ખીન તાહમાસપ ખીન મનુચેહર પાદશાહ થાએઓ હતો.

એ પાદશાહ દીઆરખકીર પરગણામાં પાણીની એક મોહાટી નીખ બોધાવી હતી, જેહને “આબેખખ” કરીને કેહેછે.

ગુરશાસર તે જાવનો બેટો પોતાના ખાપનાં મરણ પછી તખતે બેઠો હતો. એ પાદશાહનાં મરણથી પેશદાદીઆન ટોલાના પાદશાહાની હકુમત આબેર થાઈ હતી.

કેઆનીઆન પાદશાહો.

કએકોખાદ ખીન જાખ ખીન જાવ ખીન તાહમાસપ એ ટોલાનો પેહલો પાદશાહ થાઈ ગએઓછે. એ પાદશાહના વખતમાં ઈરાન અને તુરાનનાં રાજો વચ્ચે જીહુન નદીથી હદ બંધાઈ હતી. જાલનો બેટો રૂસતમ એજ પાદશાહના જમાનામાં પેદા થાએઓ હતો. એ પાદશાહનું પાએતખત ઈસવ્રહાનમાં હતું.

કએકાઝિસ કએકોખાદનો બેટો હતો, અને તેહને “નીમરદ” ના ખેતાખથી ઓલખતા હતા. એ બોલ આરખી જુખાનમાં “લામઈમત”

માંથી નીકલીઓછે, અને તેહનો અરથ અમર ઈઆને કધી નહી મરે હુવો થાએછે. નીમરદ ઉપરથી લોકો નીમરાદ કરીને પણ બોલેછે*. એ પાદશાહ શેકટ શીશીઆરીથી એક તખતને મુરગો ખાંધી આસમાંનપર ચહડવા નીકલીઓ હતો, પણ તેમાં તે નીસફલ થાએઓ હતો†. દઆર ખકરમાં અફરનો મેહલ એ પાદશાહની ઈઆદગારી ખતલાવેછે.

કએખસરૂ ખીન સીઆવશ ખીન કએકાઊસ પોતાના ખપાવાનાં તખતપર બેઠો હતો, અને એ પાદશાહને “હુમાઈઊન” નો ખેતાખ મલીઓ હતો. એ પાદશાહની માએનું નામ ફરનકીસ કરીને હતું, અને તે અફરાસીઆખની બેટી થાતી હતી. એ પાદશાહ પોતાનાં રાજની આખરીમાં પોતાના ખાપનાં ખુનનું વેર લેવાને અફરાસીઆખને કતલ કીધો હતો.

* શીરદોસી શાહનામામાં એક કેકાણે બોલેછે જે—

શુનીદમ કે નમરદ કાઉશ ખુદ—

હઆને “મે” સાંભલીઉંછે કે નીમરાદ તે કાઉશજ હતો”.

† ઘણી તવારીખવાલા એજ રીતે લખી જાએછે, પણ આ તારીખે જાંહાનઆરાનો લખનાર કેહેછે કે કાઉશ દઆરખકરમાં અફર નામની એક ઈમારત બંધાવી હતી. તે ઈમારતને તલીઅફરકુન કરીને પણ કેહેછે, અને તારીખે મોઆગવાલો જણાવેછે કે તે ઈમારત બાબલમાં હતી, અને જોતીશ શાસતરની તપાસને કીજે આ કાઉશ અથવા નીમ રાદે બાંધેલી હતી. પાદશાહ કાઉશ પોતે આસમાંનનો અમતકાર તપાસીને બોલતો હોએ તે રીતે શીરદોસી કેહેછે—

હમાન અખતરાન સર ખસર ખસમુરદમ—

હઆને “હું” આસમાંનના એકપછી એક સેતારાની ગણતરી કરશ”. એ મંગલા ઉપરથી શામેત થાએછે કે પાદશાહ કાઉશ જોતીશ શાસતરના એલમનો ઘણો અબીઆસ રાખતો હતો, અને હવડે જેમ લોકો એક નવી ચીજને હશી કાહડવા માંગેછે તેજ પર માણે કાઉશ જોતીશ શાસતર શીખીને તથા સેતારાઓની ચાલ સમજીને આસમાંનની પાદશાહી લેનાર હોએ હેવા વીચારથી લોકોએ તેહના ઠકા કીધેલા માલમ પડેછે, અને તે ઉપરથી મુસજમાંન ગરંથકારો એ પાદશાહ આસમાંનની પાદશાહી માંગતો હતો હેવી રીતે તેહને ખદનામ કરી ગએઆછે.

મીરખુદ પોતાના રાજત-અલ-સફા નામનાં પુસ્તકમાં કાઉશ વીશે બોલી જાએછે—

“કાઉશ જે કાંઈ માયાં કામે કીધાં તેમાં તેહને લોકો હેવું કેહેછે કે કાઉશ આસ માંનપર ચહડવાની તજવીજ કીધી હતી. પણ આ વાત માનીઆમાં આવતી નથી, કાંચેકે એ પાદશાહ ઘણો શેઆનો અને અકલમંદ હતો, અને તેહની દરખારમાં ઘણાએક કાબેલ લોકો રહેતા હતા”.

કચ્છેખસર પછી લોહારાસપ ખીને અરવંદ શાહ ખીને કચ્છેનશીન ખીને કચ્છેકોખાદ તખતપર બેઠો. એ પાદશાહ ખલખ શહેરમાં આગલ રહેતો હતો, તેથી તેહને ખલખી કરી કેહેતા હતા. એ પાદશાહે લશકરનાં આદમીઓના પગાર પેહેલવેહેલા ખાંધી આપીઆ હતા.

ગોસતાસપ પોતાના ખાપ લોહારાસપનાં તખતપર બેઠો હતો. તેહને “હીરખદ” અથવા મોબેદના દરજ્જાને લગતો ખેતાખ આપીઆ હતા. એ પાદશાહના વખતમાં જરતોસત પેગમખરી લાવીઆ હતા. એ પાદશાહે સમરકંદનો કીલ્લો ખાંધીઆ હતા.

કચ્છે અરદેસર અથવા ખહમન ખીન અસફંદીઆર ખીન ગોસતાસપ તખતપર બેઠો હતો, તેહને “દરાજદસત” નો ખેતાખ મલીઆ હતા. શરસનાં પરગણાંમાં ખનદુકવર એ પાદશાહની ઈઆદગારી ખતલાવેછે.

હામાએ આજદએહર તે ખહમનની બેટી પોતાના ખાપનાં તખત પર બેઠી હતી. તેણીએ ઈસતખરમાં હુખર સતુન ઈઆને હુખર થાએનો મેહેલ તથા જરખાદાન શહેર ખંધાવીઆં હતાં.

દારાખ તે હામાએનો બેટો એ પછી પાદશાહ થાએઆ હતા. તેણે કાસદો તથા ડાકના ઘોડાઓનો પેહેલવેહેલો રવઈઆ કાહાડીઆ હતા.

દારા ખીન દારાખ લકખે અફગર પોતાના ખાપની ગાદીપર બેઠો હતો, અને એ પાદશાહે એખર શહેર ખંધાવીજિં હતું.

[દારા સાથે લડાઈ કરીને સેકંદરે ઈરાન જીતીજિં હતું, અને તે દીવસથી કેઆનીઆંનોની પાદશાહી આખર થાઈ હતી. આ તારીખે જાંહાનઆરાનો જોડનાર શીરદોસીની માફક લખી જાએછે કે—“સેકંદર જેહને જીલ કરનેન કરીને કેહેછે તે ખહમનના બેટા દારાખનો બેટો હતો, અને તેહની માએ રૂમના પાદશાહ શીલકુસની છોકરી હતી, અને તે આરસતુ (આરીસટોલ) નો સાગેરદ હતો. એ પાદશાહે હેરાત, ખરદ, અને સેકંદરીઆ શહેરો ખંધાવીઆં હતાં.” સેકંદરના જનમ વીશ ઈજિનાની ગરંથકારોમાં પોતપોતામાં ઘણાએક વાંધા પડેછે, અને આ જાંહાન

નઆરાનો ખનાવનાર શીરદોસીની માફક તેહને કેઆની ઓલાદનો ઠેડવેછે, પણ શીરદોસીની લાંબી મુદત આગમજથી તારીખે તખરીનો નામીઓ ગરંથકાર એ પાદશાહને શીલકુસનો છોકરો અને રૂમી પુની આદનો ઠેડવી ગએઓછે.]

મોલક અલ તોવાઈઝિય પાદશાહો.

[સેકંદરના થાઈ ગએઆ પછી તેહના સરદારો માહેલા એ પાદશાહોએ આશકાનીઆન અને તેહરપછી આશગાનીઆન ટોલાનાં નામથી જુમલે ૩૧૮ વરસ સુધી ઈરાનમાં રાજ ચલાવીઝિં હતું. તેઓ જરતોસતી ધરમ પાલતાતા નહીં.]

સાસાની ટોલાના પાદશાહો.

અરદેસર ખાખેકાન (આશગાનીઆન ટોલાના પાદશાહો પાસેથી ઈરાનની હકુમત છીનવી લઈ) પોતે પાદશાહ થાએઓ હતો. (એ પાદશાહ જરતોસતી ધરમ પાછો આખાદીપર લાવીઓ હતો.) અરદેસર સાસાનનો ખેટો હતો, અને તે કેઆની તોખમના અસફંદીઆરના ખેટા ખહુમનની ૧૭ મી ઓલાદથી ઊતરી આવેલો હતો. એ પાદશાહનો એક મમાવો જેણે ફેરમાનમાં ખાખક શેહર ખંધાવીઝિં હતું તેહનાં નામપરથી એ પાદશાહને ખાખેકાનનો ખેતાખ મલીઓ હતો. એ પાદશાહ પોતાની ઈઆદગારીને કીજે શરસમાં અરદેસર ખોજહ અને ફેરમાનમાં ગુઆશીર અને ખુજસતાનમાં અહુવાજ શેહરો ખંધાવીઆં હતાં.

શાપુર ખીન અરદેસર લકખે તીરદહ ઈરાનનાં તખતપર ખેઠો હતો. (એ પાદશાહ રોમના શેહનશાહ વાલરીઅનપર મોટી ફતે મેલવી હતી.) એ પાદશાહ શરસમાં કોરેહ શાહપુર, તથા ખોરાસાનમાં નીશાપુર, તથા કસવીનમાં શાદે શાહપુર, તથા ખુજસતાનમાં જોનદે શાહપુર, એ શેહરો ખંધાવીઆં હતાં. એ પછી

હઠલ જણાવેલા જરતોસતી પાદશાહો રાજ કરી ગએઆ હતા—

હોરમજ.

ખેહુરામ.

ખેહુરામ (ખીજો).

ખેહુરામ (તરીજો).

નારસી.

શાપુર (ખીજો)—એ પાદશાહ શીખશા તરીકે કંટલાએક આર ખોની ખાંધનાં હાકકાં લાંજવીઆં હતાં, તે ઉપરથી તેહેને આરખોએ ઝુલકતફ ઈઆને ખાંધ લાંજનારનો ખેતાખ આપીઆછે. માની નામનો એક ચીતારો એ પાદશાહના વખતમાં નીકલીઆ હોતો, અને તેણે પેગમખરી દાવો પણ કીધો હતો. એ ચીતારાએ આરજાંક નામના કંટલાએક નામીઆ ચીતારો ખતલાવીઆ હતા, કે જેઆની ખરોખર આ દુનીઆમાં કોઈખી ચીજ ખુખસુરત દીશતીતી નહી. શાપુરે એ ખોટા પેગમખરને મારી નખાવીઆ હોતો. એ પાદશાહ કજવીન તથા તોરેહ શાહપુર શહેરો ખંધાવીઆં હતાં. એ પછી

અરદેસર (ખીજો).

શાપુર (તરીજો).

ઈઅજદજરદ.

ખેહુરામ (પાંચમો) જેહેને ખેહુરામગોર કરીને કહેછે.

ઈઅજદજરદ (ખીજો) જેહેને સીપાહ દોસતનો ખેતાખ મલીઆ હોતો.

હારમજ (ખીજો).

શીરોજ.

પલાશ.

એ પાદશાહાએ એકપછી એક રાજ કરીઆ પછી શીરોજનો ખેટો કોખાદ તખતપર ખેટો હતો. મજદક નામનો એક શખસ જે ખોટો ધરમ લોકોને કખુલ કરાવતો હતો તે આ પાદશાહના વખતમાં નીકલીઆ હોતો. ગીલુહમાં અરજન ગોરેહ અને અલવાન એ પાદશાહનાં ખંધાવેલાંછે.

કોખાદ પછી તેહેનો લાઈ જાંમાસપ પાદશાહ થાએઆ હોતો.

ખોસરૂ—જેહેને અનોશીરવાંન તથા મુલક અલ અદલ ઈઆને નોશીરવાંન અદલનો ખેતાખ મલીઆ હોતો, તે અદલ ઈનસાફ કરનાર

પાદશાહ થાઈ ગએઓછે. એ પાદશાહના વખતમાં મુસલમાનોના પેગમખર મહમદનો જનમ થાએઓ હતો. એ પાદશાહ મદાઈનમાં રૂમીહ શેહર ખંધાવીશિં હતું.†

હોરમજ (તરીજો) નોશીરવાંનનો ખેટો પાદશાહ થાએઓ હતો. તેહની માએનું નામ કાકીમ કરી હતું, અને તે ખાકાનની છોકરી થાતી હતી, તે ઊપરથી તેહને “તુરકખદ” ઈઆને તુરકની ખુનીઆદનો કરી કેહતા હતા. એ પાદશાહ ઘણો ઘાટકી અને ખુની ખસલતનો હતો, અને તેણે પોતાનાં રાજને ખાર વરશ નહી થાએઆં એટલામાં ઈરાનનાં, નામીયાં કુટુંબોનાં તેર હજાર છશો આદમીઓને મારી નખાવીઆં હતાં, અને અંતે એ પાદશાહ પોતે કતલ થાએઓ હતો.

ખુસરૂ જેહને પરવેજ ઈઆને ફતેમંદનો ખેતાખ મલીઓ હતો તે પાદશાહ થાએઓ હતો. એ પાદશાહ ઘણો મોજીલો હતો, અને તે પોતાના ખેટા કોખાદ લકખે શીરૂઈને હાથે મારીઓ ગએઓ હતો.

ખુસરૂ પરવેજ પછી કોખાદ—અરદેસર (તરીજો) અને ખુસરૂ (તરીજો) પાદશાહી ચલાવી ગએઆ હતા. તે પછી

પોરાનદોખત જે ખુસરૂ પરવેજની ખેટી થાતી હતી તેહને તખત મલીશિ હતું, અને તેહની પછી તેહની ખેહન અરજમીદોખતે પાદશાહી ચલાવી હતી.

શીરોખખદ લકખે ખખતીઆર જે ખુસરૂ પરવેજનો ખેટો થાતો હતો, તેણે માતરે એક મહીનો પાદશાહી ચલાવી હતી. તેહારપછી ખુસરૂ પરવેજના ખીજા ખેટા શેહરીઆરનો ખેટો.

ઈઅજદજરદ તખતપર ખેટો. એ પાદશાહ સાસાની તોખમનો (અને ઈરાનમાં જરતોસતી ટોલાનો) છેલ્લો પાદશાહ થાઈ ગએઓછે. એ પાદશાહ હીજરી સનેનાં અગીઆરમાં વરશના સપ્ત મહીનામાં (ઈશવી સને ૬૩૨ માં) તખતે ખેટો હતો, અને તે દીવસથી ઈઅજદજરદી

† આમના મુલક આગલ તાઇગરીસ નદીના કીનારાપર મદાઇન શેહરમાં એ પાદશાહનો એક નામીઓ અને ઉમદા મેહલ જેહને “તાકે ખોમર” કરી કેહતા હતા તે આજસુધી મુસાફરોના જોવામાં આવીઓછે.

સને ચાલુ થાએલોછે. એ પાદશાહના વખતમાં મુસલમાની દોર વધીઓ હતો, અને તેઓએ ઈરાન છતી પોતાને અસતેક લીધું હતું. પછી હીજરી સને ૩૨ નાં વરશના શહીર મહીનામાં (ઈશવી સને ૬૫૨ માં) ઈઅજદ જરદ શેહરીઆર મરવ શેહરમાં મારીઓ ગએઓ હતો. એ પાદશાહનાં મરાણથી ઈરાનની જરતોસતી પાદશાહી આખર થાઈ હતી, અને મુસલમાની દીન પાલનાર પાદશાહોની હકુમત ચાલી હતી.

[જગત પરેમી, નવેમ્બર ૧૮૫૧.]

પારસીઓની તવારીખ તથા તેમના રેવાજ અને ધરમ બાબે મીં ડોશાલાઈ ફરાંમજી કરાકાએ ઈંગરેજી ભાશામાં પરગટ કરેલો ગરંથ.

પારસીઓની તવારીખ તથા તેમના રેવાજ અને ધરમ બાબે ઈંગરેજી ભાશામાં મીં ડોશાલાઈ ફરાંમજીએ રચેલા ગરંથની નકલો વધી રાખવા મુજબ ઈંગલંડના છેલા મેલ સાથે ગએઆ ભરેસપતવારે અતરે આવી પોંહોચીછે. એ સુંદર અને કીમતી ગરંથ ૨૮૬ પાનાંનોછે, અને તે સેહલી અને સુતરી ઈંગરેજી ભાશામાં રચેલો માલુમ પડેછે. હાલના પારસીઓની તવારીખ અને તેઓને લગતી ઘણીએક જાણવાજોગ અને જરૂરની બાબદોનો સંગરહ આજદીન સુધી કોઈ પણ એક આખાં પુસ્તકના આકારમાં બાહર પડીઓ નહી હતો, તેથી ખચીત આ ગરંથ જર તોસતીઓને તેમજ ઈંગરેજોને તથા બીજાઓને ઘણા ઊપીઓગી અને કીમતી થાઈ પડ્યો. એ ગરંથની કીમત ૧૦ શીર્લીંગ ઈઆને ૩૫) રાખવામાં આવીછે, અને ગરંથ કરતાએ તરજુમો કરવાનો હક પોતાના હસતકમાં રાખેઓછે. મીં ડોશાલાઈએ પોતાની ચાલાકી અને ચંચલાઈ મુજબ એ ગરંથ ઘણી થોડી મુદતમાં બાહર કાહડીઓછે; પણ હોમો ધારી એછે કે જરા વધારે વીલમ લગાડીને તથા વધારે ખોલ કરીને બીજા કો

હીએક બાબદો વધારી હોતે તો એ ગરંથ ખેશક વધારે કીમતી અને વધારે ઊપીઓગી થાઈ પડતે. તોપણ એ ગરંથમાં લખાએલી સંગલી બાબદો તથા તેમની રચના અને ગોઠવણ એ બંધે ધેઆનમાં લેતાં હોમો કહી શકીએછે કે એ ગરંથને અગાઝીથી આસરો આપનારાઓની જે ઊમેદ અને મુરાદ હતી તે ઘણું કરીને સંગલી પાંતીએ પાર પડ્યો. એ ગરંથની તારીફનો વધારે બોલવાના કરતાં તેની મુખીઅ બાબદો ઊપર હોમો હમારા વાંચનારાઓનું ધેઆન પોંડ્યાડવા માંગીએછે, જેથી એ ગરંથ મધે લખાએલી ખીનાનો કાંઈએક વીચાર આવી શકશે તથા ઊપી ઓગી અને જરૂરની બાબદો જાણવામાં આવશે.

એ પુસ્તકના આઠ ભાગ કરવામાં આવેઆછે. પેહલા ભાગમાં હવડેના પારસીઓની તવારીખ દાખલ કેટલીએક અગતની નોંધ આપીછે. ખીજામાં ઈરાન મધે હાલના પારસીઓની કેહવી માઠી અને દુખ લરેલી હાલતછે તથા તેઓની કેટલી સંખીઆછે તે વીશે વીગતવારે જણાવે લુંછે; તરીજામાં હીંદુસથાનના પારસીઓની ચાલચલાણ તથા તેમના રેવાજ વીશે વરાણન કીધેલુંછે; ચોથા ભાગમાં પારસીઓના કાએદા અને તેઓની પંચાએત વીશે બોલાસો કીધોછે, પાંચમામાં પારસી ઓની વેપાર સંબંધી હીમત અને આબાદાની વીશે જણાવેલુંછે. છઠામાં પારસીઓની કેલવણીની હાલત તથા છોકરા અને છોકરીઓને કેલ વણી આપવા બાબે પારસીઓ કેહવી ઊલટ ધરાવેછે તેનું બેઆન કીધુંછે; સાતમા ભાગમાં પારસીઓના ધરમનાં પુરાતમપણાં વીશે, તેમના પેગમખર વીશે તથા જંદ ભાશા વીશે બોલાસો આપીઓછે; અને આઠમામાં પારસીઓમાં થતા સુધારા વીશે તથા હીંદુસથાનના ખીજા દેશીઓ ઊપર તેઓથી ઊપજતી અસર વીશે થોડોએક હેવાલ આપીઓછે.

ભાગ ૧ લો—હીંદુસથાનના પારસીઓની તવારીખની કેટલીએક ખીના બેહરામ નામના દસતુરે ઈશવી મને ૧૫૯૯ નાં શાલમાં “કીસ્તે સંજાણુ” નામનું પુસ્તક બનાવીઊંછે તે ઊપરથી મલી આવેછે. પારસી ઓનું નામ પારસ અથવા ફારસ દેશ ઊપરથી પડીઊંછે. પારસી

ઓના ૪૫ માં પાદશાહ “ઈઅજ્જરદ” થી ઈરાન મધે તેમનાં રાજની આખેરી આવેલી માલુમ પડેછે. એ પાદશાહના વખતમાં આરબ લોકો ખલીફ ઓમરની સરદારી હેઠલ ઈરાન દેશ ઊપર હુડી પડીયા અને તે દેશ ચોતાને તાબે કરી લીધો. આરબ લોકોના જુલમથી ઈરાનના ઘણું કરીને સંગલા જરતોસ્તીઓ મુસલમાનીન મજહુબ પાલનારા થઈ પડેયા, અને થોડાએક લોકો ચોતાનો ધરમ બલવવાને કીજે તથા મુસલમાનોના ઘાતકી પંજામાંથી નીકલવાને વાસતે ચારે બાજુએ વીખરાઈ ગએયા. તેઓમાંના કેટલાએક હાડમાર થતાં આખેર હીંદુસયાંન તરફ ઊતરી પડીયા, અને પેહલવેહલાં ગુજરાત મધે દીવ નામની જગામાં આવીને વસીયા. દીવ મધે થોડીએક મુદત સુધી રહીને સને ૭૧૭ માં તેઓ સંજાણ નામની જગા જે દમણથી ૨૫) માઈલ દખસણ દીશાએછે તે તરફ ગએયા, અને તાંહાં ઊતારો કરવાની પરવાનગી લેવા માટે તેઓએ ચોતાના એક દસતુરને તે ગામના રાજા બદીરાના પાસે મોકલીઓ. રાજાએ મજકુર દસતુરને તેમની બત, તથા ધરમ તથાન્કીરીયા વીજે કેટલાએક સવાલો પુછીયા. તે દસતુર દીવ મધે કેટલીએક મુદત સુધી રહીને લીધે હીંદુઓની ચાલચલગતથી વાકેશ થાએલો હતો, તેથી પારસીઓના મજહુબને લગતા કેટલાએક ઊતર તેણે હવી રીતે વાલીયા કે જેથી તે રાજાને કાંઈ પણ રીતે માફું લાગે નહી, અને તેમનો ધરમ હીંદુઓના ધરમ જેવો મલતો સમજીને તેઓને વસવા બાબેની પરવાનગી મલે. બદીરાનાએ પરવાનગી આપી, પણ હવી સરતથી કે પારસીઓએ ચોતાનાં દેશની અસલ જુખાન મુદલ વાપરવી નહી, તેઓની ઓરતોને હીંદુઓની ઓરતના જેવો પોશાક પેહરાવવો તથા લગનની કીરીયા હંમેસ સાંજને વખતે કરવી. વાખાના મારેયા ખીચારા પારસીઓના હાથમાં કાંઈ પણ ઊપાએ નહી હતો, તેથી તેઓએ ઊપલા રાજાની સંગલી સરતો મંજુર રાખી, અને સંજાણની પચાયમ દશા ઊપર એક જગા પસંદ કરીને તાંહાં તેઓ વસીયા. તેઓની પેહલી ફરજ આતશ બેહરામ બાંધવાની હતી અને તે બાંધવાને હીંદુ રાજાએ સારી મદદ કીધી.

પાતશખેહરામ ૭૨૧ માં એટલે સંજાણમાં આવેઆ પછી ૪ વરજો માર થએઆં. તારપછી ધીમે ધીમે સંજાણ મધે તથા ગુજરાતના ૧ ભાગ મધે પારસીઓની વસતી વધતી ગઈ, અને ૩૦૦ વરશની માં સુરત, નવસારી, ભરૂચ, વરીઆવ, અકલેસવર અને ખંખાત એ લે છેકાંણે પારસીઓ પંથરાઈ ગએઆ.

નજદીક ૮૦૦ વરશની મુદત સુધી હિંદુસથાન મધે પારસીઓએ પણ મોહ્યાં અને જાણવાજોગ કામો કીધાં હાએ હવું માલુમ પડતું, પણ તેઓએ ગરીબ અવસ્થામાં પોતાનો વખત સલાહ સંપજથી ઘણું કરીને ખેતીવાડીના ધંધામાં ગુજારીઓ હતા. પણ તારપછી ૧૫૦૭ માં સંજાણના પારસીઓ તાંહાંના હિંદુ રાજાને ર્જમાં મદદ કરીને જાણીતા થાએઆ હતા. તે વખતના અમદાવાદના માન પાદશાહ મહમદ ખેઘડાએ એ સંજાણના હિંદુ રાજા ઉપર ૦૦૦ માણસોનું લશકર લેઈને હામલો કીધો હતો. સંજાણના ના વડીલે પારસીઓ ઉપર જે ઉપકાર કીધો હતો તે તેઓ લુલ્લી આ નહી હતા, અને એ મુસલમાનનાં મોહ્યાં લશકરની સાંમણે ને તેઓએ કમર ખાંધી હતી*

* આએ બાબદમાં મીં બહમનજી ખેહરાંમજી પટેલ પોતાનાં “પારસી પ્રકાશ” ને ૧ મે નીચે મુજબ લખેછે :—

“આ મહમુદ ખેગડાની સંજાણપરની લડાઈને માટે “ક્રીસ્ટે સંજાણ” સિવાય ૧ બીજી કેતાબમાં કસ્સું લખાણ આવેલું નથી. “મેરાતે શેકંદરી” નામની ૧ કેતાબ જે હિજરી સને ૧૨૦૭ (૬૦ સં ૧૬૧૭) માં લખાયલીછે તે કેતાબમાં ૬ ખેગડાની તવારીખ સંપુરણ રીતે આવેલીછે, તેમાં પણ એ લડાઈ વિષે કસ્સું લખાણ આવેલું નથી. અલખતાં તે કેતાબમાં લખ્યા મુજબ મહમુદ ખેગડાએ પોતે થાનમાં મોટી મોટી લડાઈઓ કીધીછે, તથા ઘણાક કીલાઓ વગેરે જીત્યાછે, માટે એક નજીવી લડાઈ જે તેના સરદારથી થઈ તેની નોંધ એ પાદશાહની જીંદગીના માલમાં નહિ આવી હાય. લકીન તેમાં એકઠે કાંણે એવું કેલેછે કે હિજરી સને ૯૧૩ સં ૧૫૦૭) માં મહમુદ ખેગડાએ વશાઈ તથા કેવલી મેહમ તથા દમણપર ચઢાઈ શીરંગીઓને હરાવ્યા હતા. તે ઉપરથી સુરતવાલા મરહુમ દસ્તૂર ફરાંમજી અસપંદ ૭૨ખાડી પોતાની ૬૦ સં ૧૮૩૧ માં મુબઈ મધે છપાવેલી “હાદિસાનામા” ની ૧૧૬ મે સર્ક ૧૬૬ મે નોટ મારી અટકલ કરેછે કે આએજ વખતે મહમુદ ખેગડાએ જી ઉપર પણ અલકુપાનને ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો હશે. આએજ આધાર ઉપરથી ૧ ધારીયેજ કે આપણી વસ્તીના જાણીતા હાનરેખલ શેક ડાશાબાઈ ફરાંમજી કરાકા, એસ. આઈ. એ પોતાની “પારસીઓની તવારીખ, રીતભાત, ધરમ” વગેરેની

એ લડાઈમાં તેઓ મધેથી ૧૪૦૦ શખ્સો પોતાના આંગમાં લોહીનું છેલું ટીપું રેહ તાંહાંસુધી લડવાની ઊલટ ધરીને હીંદુ રાજાની તરફથી બાહર પડીયા. તેઓનો સરદાર અરદેસર કરીને હતો, અને પેહલી વખતે મુસલમાનનું મોહરું લશકર તેઓએ મારીને હાવીગું હતું; પણ તેઓનું લશકર થોડું તેથી ખીજી લડાઈમાં આખરે તેઓની હાર થઈ હતી, અને અરદેસર પોતે મુસલમાનના એક મોહરા સરદારને મારેઆ પછી મરણ પામેઓ હતો. મુસલમાનોની જીલ્ત થાએઆથી સંજાણ મધેથી પારસીઓને પોતાનો પવીતર આતશ લેઈને નાહશવું પડીગું, અને તેઓએ ખાર વરશ તુલીક આસપાસના પાહડોમાં રખડીને પોતાના દીવસ ગુજારીયા. તારપછી વાંસડા જે મધે ફેટલાએક પારસીઓ થોડીએક મુદતથી જઈને વગેઆ હતા તાંહાં તેઓ પોતાનો પવીતર આતશ લેઈને ગએઆ, અને ઘણીએક મુદત સુધી તાંહાં તેમની સાથે તેઓ રહ્યા.†

સંજાણ મધેથી પારસીઓની નાહસલાગ થાએઆ પછી નવસારી અને સુરતના પારસીઓ પછે રૂકે સુખી અને નામાંકીત થવા માંડેઆ. સુરતના નવાબે પારસીઓની ચાલાકી અને ચંચલાઈ જોઈને તેઓ મધેના ફેટલાએકને દરબારની ચાકરીના હલકા ઓધા સોંપેઆ. સુરતના નામીયા અરદેસર ધનજીશાહનો વડીલ નેકસાતખાંન સુરતની દર

ઈં ૪૦ સં ૧૮૫૮ માં લંડન ખાતે છપાવેલી ઇંગ્રેજ કેતાબને સર્કે ૧૬ મે સંજાણની આ લડાઈના સને ઇં ૪૦ સં ૧૫૦૭ નો લખ્યોછે. પણ અમો આ વાતમાં એ બંધે અંચકારો સાથે એકમત થતા નથી. કાંએકે મજકૂર “મેરાતે શેકંદરી” માં એક ટુકાણે જણાવ્યા મુજબ આપણી સંજાણની લડાઈ જીતેલા સરદાર અલફખાનને તો હીજરી સને ૮૯૯ (ઈં ૪૦ સં ૧૪૯૩) માં મહમુદ બેગડા સાથે અણુબનાવ થયો હતો. જે ઉપરથી તેમજ ખીજી આસપાસની બાબદો ધ્યાનપર લેતાં આ લડાઈ મહમુદ બેગડાના હીજરી સને ૮૯૩ (ઈં ૪૦ સં ૧૪૫૮) માં તમે બેઠા પછીના એક ડાહ્યામાં થવી જોઈએ એવું અમો અટકલીએ છેએ.”

† ફેટલાએક વરશ ગએઆ પછી (ઈં ૪૦ સં ૧૪૭૫ માં) તેઓ એ આતશને નવસારી મધે લઈ ગએઆ હતા, અને નવસારી મધે કાંઈએક તકરાર ઉકેઆના સંખ્યબથી ઉદવારા જે સુરતથી આણુ દશાએછે તાંહાં તે આતશને (ઈં ૪૦ સં ૧૭૪૨ માં) લઈ ગએઆ જ્યાં તે હજી સુધીએ. આખાં હીંદુસથાંન મધે ઉદવારાનું આતશમેહરામ સહીયી પ્રસાદ મળ્યાએછે.

ખારમાં પોતાની હીકમત અને કલાને વાસતે મશહુર થાએઓ હતો, અને તેના ઊપર નવાખની ઘંણી મેહુરખાંની હતી, તથા તેને દીલ્લીના પાદશાહ આગલ આગરા તરફ મોકલેઓ હતો. દીલ્લીનો પાદશાહ તેની ખખર દારી જોઈ એટલો તો મધન થાએઓ કે સુરતના જીલ્લાની એક મોહટી જાગીર તેને જાવેદાંન સુધીની ખખશેશ કીધી. સુરત મધે વેપાર કરવા બાબેના કેટલાએક હક દીલ્લીના પાદશાહની તરફથી ઈંગરેજોને નેકસાત ખાંને મેલવી આપેઓ હતા. તારપછી નવસારીના માણેકશા અને સુરતના મનચેરજી શેઠ એઓએ સારી દોલત મેલવી હતી, અને તેઓ સુરતના ઈંજિરોપીઅન વેપારીઓ સાથે વગ ધરાવતા હતા.

મુંખઈ મધે પારસીઓ પેહલવેહલો કાહરે આવીને વસીઓ એ એકસ જણાએલું નથી, તોપણ આ એક ખીના ખરીછે કે જે વખતે (૧૬૬૮ માં) મુંખઈનું રાજ પોરટુગીજોએ ઈંગરેજોને સવાધીન કીધું તે વખતની લગલગ તેઓ આવીઓ હોએ હવું દીશેછે, અને તેજ વખતમાં ચોપાટી આગલનું પારસીઓનું દોખમું ખંધાએલું હતું હવું ડાક ટર શરાએરની શાહદત ઊપરથી માલમ પડેછે. આ શેહરમાં જારે પોરટુગીજ લોકોનો અમલ ચાલતો હતો તારે પેહલવેહલો દોરાખજી નાહનાભાઈ નામનો પારસી આવીને વસીઓ હતો. પારસી દોરાખજી નાહનાભાઈ ઈંજિરોપીઅનો તથા દેશીઓ વચ્ચે વેપાર અને વેહવાર ચલાવનાર મુખીઅ શખસ ગણાતો હતો, અને દેશીઓને લગતી હરએક બાબદસર સતાવાલાઓ એ ગરહસથના વીચાર પુછતા હતા, તેથી તેની મોહટાઈ અને તેના દરજ્જાનો વધારો થાઈ પડેઓ હતો. તારબાદ એ શેઠ દોરાખજીનાં મરણ પછી તેના દીકરા રસતમ દોરાખે આપણી ઈંગરેજ સરકારને કીમતી મદદ કીધી હતી. ૧૬૯૨ નાં શાલમાં જારે મુંખઈ મધે મોહટી મરકી ચાલી હતી અને તેથી ઈંજિરોપીઅન લશકરનો મોહટો ઘાણ નીકલીઓ હતો તારે ઈંગરેજોનું નરમ જોર જાણી જંજીરાના હુખશીનાં લશકરે મુંખઈ ઊપર હુમલો કીધો હતો, અને શેરટ જારજ અથવા ડુંગરી કીલ્લો તેઓના હાથમાં આવીઓ હતો. રસતમ દોરાખે

હુમશીઓને હાંકી કાઢાડવાનું કામ પોતાને માથે લીધું; તેણે મછીમાર લોકોનું એક લશકર ઊભું કરીને હુમશીનાં લશકરને હાંકી કાઢીડીં હતું, અને સુરત ખાતે સત્તાવાલાઓને આ શેહરનો ખંદોખસત તરત આવીને કરવાને લખી જણાવીડીં હતું. આ કીમતી ચાકરીના ખદલામાં રૂસ તમ દોરાખને મોહટું માન મલેડીં હતું, અને તેને “પટેલ” નો એલ કાખ ઈંગરેજોએ આપીઓ હતો. રૂસતમનાં મરાણ પછી તેના દીકરા કાવશજીને અતરેના ગવરનર હારનખીએ એક ડાંચા પોશાકની ભેટ આપીને માંન આપીડીં હતું.*

મુંબઈ મધે ખીજો પારસી વસનાર લવજી કરીને હતો. તેણે વાહણ ખાંધવાનાં કામમાં સારો માહવેરો અને અનુભવ મેલવીઓ હતો. તેહનાં ઊપરીપણાં હુલ ૧૭૩૫ નાં શાલમાં અતરેની ગોદી ખાંધવામાં આવી હતી. એ ગરહસથનાં ખાનદાંન (વાડીઆ) વાલાઓ ગોદી મધે હજુર “માસ્ટર ખીલકર” નો ઓધો ચલાવેછે. લવજી પછી મુંબઈ મધે આવીને વસનારા મુખીઅ ગહરસથો શેઠખાનદાંનવાલા, દાદીશેઠવાલા અને એ વગરે ખીજા ખાનદાંનના હતા. એ પરમાણે પેહલા ભાગમો પારસીઓ મુંબઈ આવેઆ તાંહાં તુલીકની તેમની તવારીખની નોધ આપેલીછે. મુંબઈ આવેઆ પછીની ખીજી હુકીકત ખીજા ભાગોમાં જણાવેલીછે.

ભાગ ૨ જો—એ ભાગમાં ઈરાન મધેના હવડેનાં પારસીઓની હાલત તથા તેમની સંખ્યાનું વરણન કીધુંછે. ઈરાન મધે ઈઅજદ નામનાં શેહરમાં અને તેની આસપાસનાં ફકત ૨૪ પરગણાઓમાં હાલ જરતોસતીઓ રહેછે. ચોકસ સત્તાથી જાહેર થાએડીંછે તથા ૧૮૫૪ નાં શાલની ગણતરી ઊપરથી માલુમ પડેડીંછે કે ઈઅજદ શેહરમાં અને તેની આસપાસનાં પરગણાઓમાં જરતોસતીઓની સંગલી મલીને ૧૦૦૦ ઘેરની વસતીછે અને સંગલા મલીને ૬૬૦૦ જરતોસતીઓ

* મુંબઈ ખાતે પરથમ આવી વસનારાં પારસી કુટુંબોમાં મોદી “વાળા ગાંધી” નું કુટુંબ મુખીઅ હતું તે વાત પાછલથી માલમ પડીછે.

તાંહાં વસેછે. જરતોસતીઓની આટલી સંખ્યામાં ફક્ત ૨૦ ઈઆ ૨૫ વેપારીઓએ અને બાકીના સંગલાઓ ઘણુંકરીને મુશ્કેલ અને લાચારી હાલતમાંછે. તેઓની સંખ્યામાંનો મોડલો ભાગ ખેતીવાડીનું કામ કરીને પોતીકો ગુજારો ચલાવેછે, અને થોડાએક શખસો કડીઆ, સુથાર, અને વણકરનું કામ કરી પોતાની રોટલી મેલવેછે. શીરાજ શેહરમાં થોડાએક દુકાનદાર જરતોસતીઓએ, પણ તેઓની સંગલી પેદાસ તાંહાંનો પાદશાહી કર (જાઓ) આપવામાં ઘસડાઈ જાયછે.

જારથી ઈરાન મુસલમાન લોકોના હાથમાં આવેઊંછે તારથી ઈરાનના પારસીઓ ઊપર વારેવાર અને જારે તારે મોડલી આશ્તો ગુજરીછે. ફક્ત ગએઆં ૧૫૦ વરશમાં ઈરાનના હાડમાર થાયેલા પારસીઓ ઊપર ચાર વખત મોડલા હલ્લા થઈ ચુકેઆછે, અને તેથી તેઓની સંખ્યામાં અતીઘણો ઘટાડો થઈ પડેઆછે. એક વખત હિંદુસથાંનના પારસીઓ હેવું ધારતા હતા કે ઈરાન મધેના પોતાના જાતભાઈઓ ધરમ સંખંધી બાબદમાં તેઓ કરતાં વધારે માહુતગારી ધરાવતા હશે, તથા તેઓ પાસે ધરમનાં દશ્તરો વધારે હશે. પણ તેઓની જલદીથી ખાતરી થાઈછે કે ઈરાનના જરતોસતીઓ પઈસેટકે માઠી હાલતમાં આવી પડેઆછે, એટલુંજ નહીં, પણ ધરમ સંખંધી બાબદમાં તેઓ હિંદુસથાંનનાં પારસીઓના કરતાં ઓછી માહુતગારી ધરાવેછે, અને ધરમનાં દશ્તરો હિંદુસથાંનના પારસીઓ પાસેછે તેટલાં પણ તેઓ પાસે નથી. ઈઅજ્દ અને તેની આસપાસનાં પરગણાઓમાં હજુર ૩૪ આતશખેહરામ અને અગીઆરીછે, પણ ધરમ સંખંધી બાબદમાં તેઓની હાલત અશ્વોસ કરવા જોગછે. પરોપેસર વેસ્ટરગારડ જે ૧૮૪૧ માં મુંબઈ મધે આવીને ૧૮૪૩ માં ઈરાન ગએઆ હોતો, તેને પોતાના મીતર ડાક્ટર વીલસનને લખીઊં હું કે તે અગીઆર દીવસ સુધી તાંહાં રહેઆ હોતો, પણ ઊપલાં સંગલાં આતશખેહરામ મધે જરતોસતી મજહુબનાં ૧૬ ઈઆ ૧૭ દશ્તરોથી વધારે દશ્તરો તેના દીકામાં આવેઆં નહીં હતાં. કેરમાનના જરતોસતીઓ મધે કોઈપણ

જરતોસતી પેહલવી ભાશા વાંચી શકતો નથી, એ જરતોસતીઓએ પરોક્ષેસર વેસટરગારડને હુવું જણાવીશિં કે આગા મહમદખાને એ શેહર છુટવાનો હુકમ કીધો, તીઆરે તેઓનાં ઘણાખરાં ધરમનાં દેશ તરો તારાજ કરવામાં આવેઆં હતાં, અને ઈરાનના પારસીઓની મોહટી સંખ્યાઆને કતલ કરવામાં આવી હતી.

હાવી માઠી હાલત હાલના ઈરાન મધેના જરતોસતીઓનીછે, પણ તેમની વધારે દુખ ધરવાજોગ હાલતનું વરણન હજુર બાકીછે. તેઓને માથે જજીઆ નામનો કર ઈરાનના સત્તાવાલાઓ નાખેછે, એ કર તેમને ઘણો ભારી પડેછે, અને તે આપતાં તેઓને અતીશે દુખ સહન કરવું પડેછે. એ કરથી મુસલમીન મજહુબ પાલનારાઓ મોકલાછે. એ કરને નામે ઈરાનની સરકારને દર વરશે રૂ૩૫૦૦) જરતોસતીઓ પાસેથી મલેછે, પણ વશુલ કરનારા કારોબારીઓના જુલમથી રૂ૧૦૦૦૦) ની રકમ દર શાલે ઈરાનના પારસીઓ પાસેથી કહડાવેછે. એ કર મોહટી ઊંમરે પોંહચેલા ૧૦૦૦ ઈરાનીઓ પાસેથી લીધામાં આવેછે, તેથી દરએક શખસ ઊપર દર વરશે રૂ૧૦) નો કર લાગુ પડેછે. ૧૦૦૦ જરતોસતીઓમાં ફક્ત ૨૦૦ જરતોસતીઓ એ કર આપવાની શક્તી ધરાવેછે, અને ૪૦૦ જરતોસતીઓ મુશકેલીથી આપી શકેછે, પણ બાકીના ૪૦૦ આપવાને શક્તીવાન નથી. એ છેલ્લા જણાવેલા ૪૦૦ શખસો પાસેથી દર વરશે બરે એ કર વશુલ કરવામાં આવેછે તારે તેઓનાં કુટુંબનો દેખાવ અતીશે દુઝેઆ ઊપજવા જોગ તથા અતીશે દલગીરી ભરેલો થાઈ પડેછે. તેઓ પાસેથી મારી કુશીને, જેલું નીકલેછે તેલું એ કરને પેટે એ વશુલ કરનારાઓ કહડાવેછે. એ જુલમને લીધે કેટલાએક ખીચારા આપઘાત કરી મરણ પામેછે, અને કેટલાએક જરતોસતી ધરમ છોડી મુસલમીન ધરમમાં વટલી જાયછે. ગરંથ કરતા વાજખી રીતે પુછેછે કે રૂશીઅન તથા બીજા ઈંજિરોપીઅનોએ કરીસતી લોકોને એ કરથી મોકલા રાખવા બાબે ઈરાનની દરબારથી હુકમ મેલવે

ઓછે, તીઆરે તેવોજ હક પારસીઓને વાસતે આપણી માઆણુ ઈંગરેજ સરકાર શા વાસતે મેલવી નહી શકે ? *

ઈરાનના પારસીઓની હાલત હીંદુસ્થાનના માહરના કરતાં કાંઈ પણ દરજ્જે વધારે સારી નથી. જેમ હીંદુસ્થાનના લોકો માહરને ધીકારે છે તેમ ઈરાનના ખીજા લોકો પારસીઓને ધીકારે છે. કોઈ પણ જર તોસતી ઈરાન મધે મોહટી દોલત મુકી મરણ પામે છે તો ઈરાનના શાહના કાએદા મુજબ તે ઊપર તેના સગા છોકરાના કરતાં મુસલમાન ધરમમાં વટલી જનાર તેના દુરના ખેસ ઈઆ સગાનો વધારે હક પોંહ્યે છે. તેથી તેની દોલત તેનો દુરનો સગો જે વટલી ગએલો હાએ તેને મલે છે, અને તેનો પોતાનો છોકરો ભીખ માંગતો થઈ પડે છે. કોઈ મુસલમાન ઈરાનના પારસીને જીવથી મારી નાખે ઈઆને તેનું ખુન કરે તો તે વીશ્વેની દાદ ફરીઆદ તાંહાંના સત્તાવાલાઓ કદી સાંભલે નહી. કાફરના જીવની કીમત દાખલ થોડાએક પઈસા દંડના લેઈને તે મુસલમાન ખુન કરનારને છોડી દીધામાં આવે છે. એક વખત ઈઅજદ શેહરમાં ખે પારસીઓને મુસલમાનોએ મારી નાખેઆ હતા, અને તે મુસલમાનો કાંઈ પણ દંડ આપવાને અશક્તીવાન હતા તેથી તેમને તદ્દન છોડી દીધામાં આવેઆ હતા. નીઆએધીસોએ તેઓનો ઈનસાફ કરતી વખતે જાણાવીઈં કે કાફરોના જીવને લીધે ખુન કરનારા મુસલમાનોને કેદ કરવા એતો ઘણું જ ગેરવાજખી અને આણુઘટતું કેહવાએ. મુસલમાનો વારેવાર પારસીઓનાં દોખમાં અને આતશખેહરામમાં જઈને તેઓને સત્તાવે છે, અને તેઓનાં દીલમાં ધરમ સંખંધી અતીશે દુખ ઊતપન કરે છે. હાલનો ઈરાનનો શાહ નાશરૂદીન અને તેના પરધાનો હાવો જીલમ અને હાવી ખેઈન સાફી જરતોસતીઓને માથે ગુજારવાને મુદલ ખુશી નથી; પણ રાજ દર

* એ કરના જીલમ ટાલવાને મુંબઈના પારસીઓ તરફથી કેટલીએક મેહનત ઈં ૨૦ ૧૮૫૪ થી શરૂ કરવામાં આવી હતી, અને તે માટે એક ખાસ આડતીઓ પણ તીહાં મોકલવામાં આવીઓછે, તથા હાલમાં ઈરાનના જરતોસતીઓની વતી મુંબઈમાં થાએલી ઈરાન દેશના રેહનારા ગરીબ જરતોસતીઓની હાલત સુધારનારી મંડલી તરફથી દર વરસે એ કરના-૩૪૫૦૦) ને આસરે ભરવામાં આવેછે, જેથી ઈરાનના લાઆર જરતોસતીઓ ઉપર ખેઆન કરેલા એ કરના બોળમાંથી છુટા થાએઆછે.

મારના કારોબારીઓ જેઓના હાથમાં એ મોટા મુલકનો કારોબાર આવેઓછે તેઓ પોતાથી બનેછે તેટલો જીલમ એ ખીચારા લાચાર પારસીઓ ઊપર ગુજારેછે, જે વીશેની દાદ ફરીઆદ ઈરાનના શાહને તથા તેના પરધાંનોને પેાંડ્યતી નથી.

ઈરાન મધેના હાડમાર થાએલા જરતોસ્તીઓ ઊપર હાવો હાવો જીલમ ગુજારેછે તોપણ તેઓનું જાતીબલ અને તેઓની જાતી નીતીમાં ખીગાડ થએલો નથી. તેઓ હરએક ખીકટ અને ભારે કામ કરવાને શક્તી, કઠિઅત અને હીમત ધરાવેછે. ઈરાનનો શાહ પારસીઓની નીતી ઊપર ભરૂસો રાખીને પારસી મરદોને પોતાનાં જનાનખાનાની આસપાસના ખાગની નેગેખાની કરવા ઊપર રાખેછે. ગરંથ કરતા ઈરાનીઓની હાલત ખાખેનું વરણન બંધ કરતી વખતે કેહેછે કે “હમારી જાતના લોકો હીંદુસથાંન મધે સુધરેલાં અને ઊતમ રાજનું સુખ ભોગવેછે, અને હમારી એજ ઈછાછે કે ઈરાનની સરજમીનના હમારા જાતલાઈઓ પણ હમારા જેવા સુખી અને ભાએગશાલી થાએ.” આમીન.

ભાગ ૩ જે—એ ભાગમાં હીંદુસથાંનના પારસીઓની ચાલચલાણ તથા તેમના રેવાજ વીશે વરણન કીધુંછે. ઈરાન, હીંદુસથાંન તથા ખીજા મુલકોમાં સંગલા મલીને ૧૫૦૦૦૦ પારસીઓ કરતાં વધારે વસતી નથી હેવું હાલ એકસ સતાથી માલમ પડેઊંછે. તેમાં સક્રિય વધારે સંખીઆ મુંબઈના પારસીઓનીછે. ૧૮૫૧ નાં શાલમાં મુંબઈ મધે જે ગણતરી લીધામાં આવી હતી તે ઊપરથી માલુમ પડેછે કે મુંબઈ મધે ૧૧૦૦૦૦ પારસીઓની વસતીછે. પણ એ ગણતરી હમો ધારી એછે કે ઘણી લુલ ભરેલી ઈઆને જોઈએ તે કરતાં ખેવડીછે* હીંદુસથાંનના પારસીઓમાં શેહનશાહી અને કદમી એવા બે ટોલાછે. એ બેઊ ટોલા મધે ઘણો ફરક નથી, તેઓના ધરમની કીરીઆ અને રેવાજ એક ખીજા સાથે મલતો આવેછે, તેઓ એકખીજા સાથે ખાવા પીવાનો તથા

* પાછલની વધારે બેહતર ગણતરીથી માલમ પડીછે કે મુંબઈના ટાપુ મધે મરદ, ઓરત અને બચાં મલીને જીમલે ૪૪૦૦૦) ને આમરે પારસીઓની વસતીછે.

છોકરી લેવા દેવાનો વેહેવાર રાખેછે. એ ખેડી ટોલા વચ્ચે મુખીઅ તક રાર ઈરાનના છેલા પાદશાહ ઈઅજદજરદની તારીખ બાબેનીછે. એ તકરારથી તેઓને કાંઈ પણ તહરેનું નુકસાંન પોંડ્યીડિં હાએ હેવું દીશતું નથી. કદમીઓ કરતાં શેહનશાહી લોકોની સંખીઆ દસ ગણે વધારેછે. કદમીઓની સંખીઆ થોડીછે, તોપણ તેઓ મધે દાદીશેઠ, ખનાજી, કામાજી, અને એ સીવાએ ખીજાં મોહટાં ખાનદાંનોછે. હીંદુ સથાંનના પારસીઓ વચ્ચે આજ ૨૦૦ વરસની વાત ઊપર શેહનશાહી અને કદમી હેવો તજાવત હતો નહી. નજદીક દોહકશે વરસ ઊપર જામાસપ નામનો એક વીદવાન દસતુર સુરત ખાતે આવેઓ હતો, અને તેણે હેવું દેખાડીડિં હતું કે હીંદુસથાંનના પારસીઓ પોતાના જાતભાઈ ઈરાનના પારસીઓના કરતાં એક મહીનો ગણવામાં પાછલ્લછે. તાર પછી ૨૪ વરશે એટલે સને ૧૭૪૬ માં જમશેદ નામના એક ઈરાનીએ પોતાની તરજેણમાં કેટલાએક મોખેદોને લેઈને કદમી ટોલો ઊભો કીધો, અને જામાસપ દસતુરના જણાવેઆ મુજબ મહીનો ગણવામાં ફેરફાર કીધો. લોકોની મોહટી સંખીઆ પોતાના અસલ રેવાજ પરમાણે વલગી રહી, અને એ કદમીનાં ટોલા તરફ ફક્ત થોડા જરતોસતીઓ થાએઆ. તારપછી નજદીક પોનોશો વરસ લગી આ બાબદ વીશે જાહાજી વધારે ભાંજગડ થઈ નહી. પણ આસરે ૩૦ વરસ ઊપર મુંબઈ મધે એ બાબેની મોહટી તકરાર ઊભી થઈ હતી. કદમીઓની તરફથી તેઓનો મોહટો દસતુર મુલ્લાં શીરોજ થાએઓ, અને શેહનશાહીની તરફથી શેઠ ખરશેદજી માણેકજી સરાફ આગેવાન થાએઆ. તે વખતે એ બંધે બાબુવાલા ઓએ મોહટી મોહટી સભાઓ ભરીને તથા વરતમાંન પતરો ઊભાં કરીને એ બાબે મોહટા જોસથી તકરાર ચલાવી હતી. તેઓની તકરારથી આખેર કાંઈ પણ ખાતરી ભરેલું પરીણામ નીપજીડિં નહી, અને અંતે એ તકરાર નરમ પડી ગઈ. હાલ એ તારીખના તજાવત બાબેની પાર સીઓ ઘણી દરકાર રાખતા નથી, પણ મુંગા મુંગા એકબીજા સાથે સલાહ સંપન્નથી ચાલેઆ જાએછે.

તરીજા ભાગની શરૂઆતમાં પારસીઓની વસતી અને તેઓના શેહનશાહી અને કદમી ટોલા ખાખે ફેટલુંએક ખોલીને ગરંથ કરતાએ પારસીઓના તેહવારોની એક ટીપ પરગટ કીધીછે, અને તેમના સંસારી રેવાજનું લખાણથી વરણન કીધુંછે. ખચું જનમેછે, મોહડું થઈ સુદરો કુસતી પેહરેછે, અદરાએછે તથા પરણેછે તીઆરે શું શું કીરીઆ કરવામાં આવેછે તે વીશે એ ભાગમાં જણાવીડાંછે. ખચું જનમેછે તીઆરે તેહનો “ટપકા” જોસી પાસે કરાવેછે, અને અદરાએછે તીઆરે એક ખીજના ટપકા સાથે મેલવીને જોસીઓને દેખાડેછે તે ખાખે ખોલતાં ગરંથ કરતા જણાવેછે કે પારસીઓનો તથા તેમની સ્ત્રીઓનો હાવો વેહમ હજુર ઘણું કરીને ગએઓ નથી, પણ તે આશા રાખેછે કે ફેલવાણીના શ્રેલાવાથી એ વેહમ નાખુદ થાએઆ વગર રેહજો નહી. પારસીઓ સુદરા ડીપર જે કુસતી ખાંધેછે તે કુસતી ૭૨ દોરાનો બનાવેલી હોએછે.* કુસતીને અવસતાની જીખાનમાં “સતરે પેસનગેહુંમ” કરીને ફેહજે, જેનો અરથ “નેક અને શએદાની રાહનો પોશાક” કરીને થાએછે. પારસીઓ કુસતીની તરણ સર કમરનો આસપાસ વીંટાલીને તેની ડીપર ચાર ગાંઠ ખાંધેછે. પેહલી ગાંઠ ખાંધતી વખતે તેઓ જે ભણેછે તેની માએની એ થાએછે કે “શકત એક ખોદાછે અને તેની સાથે મુકાબલો થઈ શકે હવો ખીજો કોઈ નથી. ખીજો ગાંઠ ખાંધતી વખતે તેઓ ખોલેછે કે “જરતોસતે જે ધરમ અથવા મજહૂબ આપેઓછે તે ખરોછે.” તરીજી વખતે ખોલેછે કે “જરતો સત એ ખરો પેગમખરછે અને તેને ઈશવર પાસેથી પેગામ મલે ઓછે.” અને ચોથી વખતે “નેક રાહ અખતીઆર કરજે અને બદીથી પહરેજ રેહજે.”

ગરંથ કરતા કેહજે કે હજરત જરતોસતના કાએદા મુજબ છોકરો અથવા છોકરી ૧૫ વરસની ડીમરે પોંહચે તેની આગમંજ તેમને પરણાવવાં નહી જોઈએ, પણ પારસીઓએ હીંદુઓની ઘણીએક રસમો અખ

* પારસીઓનાં “ધજશને” નામનાં ધરમ પુસ્તકના ૭૨ ભાગછે તેથી તેઓ ૭૨ તારની કુસતી બનાવેછે.

તીઆર કીધી તેમાં તેઓએ નાહનપણમાં પરણાવવાની રસમ પણ અખ તીઆર કીધી છે. નાહનપણમાં લગન કરવાનાં કેટલાંએક કારણો મધે એક બાણવાન્નેગ કારણ લખનાર જણાવે છે તે એ છે કે “ પોતાની દોલત દેખાડવાને કીજે પોતાના ખેસ આસનાઓને અને પાર પડોસીઓને મેજબાની અને નાચ આપવાની તથા ખુશખખતી ભોગવવાની તક ખોવાને પારસીઓ (હીંદુઓની માફક) મુદલ ખુશી નથી; તેમજ ઓર તોને પોતાનો સુંદર પોશાક અને પોતીકું કીમતી જરીઆન દેખાડવાને ખીજી સારી તક મલી શકતી નથી, તેથી તેઓ બાલપણમાં પોતાનાં છોકરાંઓનાં લગન કરવામાં અતીશે હાંસ ધરાવે છે.”

લગનની વખતે વર કનેઆ સાથે ખેશે છે તીઆરે દસતુર પરથમ પેહ લવી ભાશામાં અને પછી સંસકરીતમાં આશીરવાદ સારે છે. સંસકરીત મધે આશીરવાદ લણવાનું કારણ એ બાણવામાં આવેલું છે કે પારસીઓ જારે પેહલવેહલાં દીવમાંથી નીકલોને સંબાણ તરફ આવીઆ તીઆરે તેઓએ તાંહાંના હીંદુ રાબને તેમ કરવાની કમુલાત આપી હતી. લગનના આશીરવાદ સારતી વખતે દસતુરો શું બોલે છે તે બાણવું પારસીઓને તેમજ ખીજાઓને અગતનું છે. તેઓ બોલે છે કે—

“તમે બાણવો કે તમેઓ એક ખીજાને પસંદ કીધાં છે અને તેટલા માટે તમારો આ પરમાણે સંખંધ થાએઓ છે. ખીજાઓ તરફ તમે ખુરી દીઆનતથી નજર કરતાં ના, પણ તમે બેહુ જણા નાંહાં તુલીક આ દુનીઆમાં જીવો તાંહાં તુલીક હેંત પરીત રાખજો, તથા એકખીજાને માન આપીને ચાલજો. તમે એકખીજાં વચ્ચે કજીઓ કંકાસ થાએ નહી, અને એકખીજાં ઝિપર તમારો પેઆર વધે. તમે બેહુ હમેશ સચાઈને વલગી રેહવાને તથા તમારા વીચારમાં અને તેમજ કામમાં પાક રેહવાને શીખો, તથા સરવ શકતીવાન ઈશવર જે સચાઈને તથા પવીતરાઈને પસંદ કરે છે તેને ખુશી કરવાની તજવીજ કરો. ખરાખ સંગત છોડી દેજો તથા લોભ, અદેખાઈ અને મગફરીથી દુર રેહજો કારણ તે સંઝલો ખરાખીનો રસતો છે. ખીજાઓની મીલકત

વીશે વીચાર કરતા ના પણ પસીનો ઊતારીને તથા વાજખી ઊપાએ કામે લગાડીને પઈસો મેલવવાની તજવીજ કરજો. તમારા પડોસી અને ખીજા નેક આદમીઓની દોસતી તમો કરતા રહેજો. ગરીબ અને ગરજવંતને સાહે થજો. તમારાં મા બાપને માન આપતા રહેજો; કારણ તે ફરજ તમારા ઊપર પેહુલી ઊતરેલી છે. તમો સંગલાં નેક કામમાં અને સંગલી નેક મુરાદમાં ફતે પામજો. તમોને છોકરાં અને છોકરાનાં છોકરાં થજો. જરતોસતી ધરમની કીરતી વધારવાને હુમેશ કેશેશ કરજો અને તમારા ઊપર તે સાહુખની મેહુખાની અને રેહમ ઊતરજો.”

લગનની વખતે દસતુરો જે આશીરવાદ સારે છે તેનો અરથ ઊપર મુજબ થાય છે. ચાલુ રેવાજમાં પારસીઓ એ આશીરવાદનો એક શબ્દ વડીક સમજતા નથી. ગરંથ કરતાએ પારસીઓના પોશાક બાબે પણ વરણન કીધું છે. પારસીઓની ખાવા પીવાની રીત વીશે પણ વરણન કીધું છે, અને તે બાબે પારસીઓએ ઈંગિરોપીઅનોને જોઈને જે સુધારો કીધો છે તેથી તેણે પોતાનો સંતોશ જાહેર કીધો છે, તથા હવે ઊમેદ રાખી છે કે પારસીઓ પોતાના પોશાકમાં તથા ખાવા પીવામાં હિંદુઓનો રેવાજ થોડી મુદતમાં પડતો મુકીને તેમાં ઘટતો ફેરફાર કરવાને ચુકશે નહીં. છેલ્લે પારસીઓનાં દોખમાં વીશે તથા તેમનાં મરાણની વખતે થતી કીરીઆ વીશે થોડું એક લખીને ગરંથ કરતાએ પોતાનાં પુસ્તકનો તરીજો ભાગ સમાપ્ત કીધો છે.

ભાગ ૪ થો—આ ભાગ મધે ભાઈ ડોશાભાઈએ પારસીઓના ધારા તથા તેમની પંચાએત સંબંધી લખેલું છે. તે કેહે છે કે પારસીઓ ઈરાનથી આવીયા પછી તેઓના ઘેરગતુ કલ્યા ચુકવવા તથા તેમની કોમને લગતા ખંદોખસતને સાડું “પંચાએત” ઈઆને પાંચ માંણસોની મંડલીઓ ઠેકાંણે ઠેકાંણે મુકરર કરીઆમાં આવી હતી. એ પંચાએતથી આગલા દાહુડાઓ ઊપર પારસીની કોમને શએદો થાતો હતો. પંચાએતના હાકમથી જે કોઈ પારસી ઊલટો ચાલે તેહેને જાહેર જમનોમાં તથા મજલેસોમાં આવવાની મનાઈ હતી. તેહનાંથી આતશબેહરામ ઈઆ અગીઆરીમાં

જવાઈ શકાતું નહીં, અને મોખેદો તેહનાં ઘેરમાં દીન ધરમનું કામ કરી શકતાતા નહીં. પંચાએતનો હોકમ નહીં માંનનાર શખસને એ રીતે નાંત ખાહેરની સજા થાતી હતી. મુંખઈ મધે એ પંચાએતનો અમલ આગલા વખતમાં સારી રીતે ચાલીઓ હતો. ઈશવી સને ૧૭૭૮ નાં વરશમાં મુંખઈના ગવરનર ડિલીઅમ હારનખીએ પારસીની પંચા એતને હવો અખતીઆર આપીઓ હતો કે તેઓની કોમનો કોઈખી શખસ તકસીર કરે તો તેહેને ખાસડાંથી પંચાએત સજા કરી શકે. એ વાતની એક વરશ આગમજ ખેહુદીન તથા અંધેઆરુઓ વચ્ચે લગ નમાં એકખીખની છોકરીઓ આપવા તથા લેવા બાબેની ભાંજઘડ નીકલી હતી. અંધેઆરુઓ પોતાની છોકરીઓ ખેહુદીનને તાંહાં પરણાવતાતા નહીં; તેમજ ખેહુદીનોએ હવો ખંદોખસત કીધો હતો કે તેઓએ પોતાની છોકરીઓને અંધેઆરુને ઘેર પરણાવવી નહીં. એ છેલ્લા જણાવેલા ઠેરાવની વીરૂધ્ધ અંધેઆરુ લોકો થાએઆ હતા, કે જેથી ખંધે યોલા વચ્ચે મારામારી થવાની ધાસતી હતી. આ ધાસતી ઊપરથી મુંખઈના ગવરનરે તરણુ ઈંકિરોપીઅન ગહુરસથોની એક કમીટી મુકરર કરી, અને ખેહુદીન તથા મોખેદો વચ્ચેના આ વાંધાનું શેવટ લાવવાનું કામ તેઓને સોંપીડાં. એ કમીટીના ગહુરસથોએ એક “રીપોર્ટ” બનાવીને તેમાં પોતાનો વીચાર ખેહુદીનોની તરફમાં જાહેર કીધો. એ વખત પછી આસરે દસ વરસ, ઈઆને તાં ૧ લી બને વારી ૧૭૮૭ ને દીને, પારસીઓની પસંદગીથી, અને તે પસંદગી સર કારે મંજુર રાખીઆથી, નીચે જણાવેલા છ ખેહુદીન તથા છ મોખે દોની એક પંચાએત નવેસરથી ડિલી કરીઆમાં આવી હતી. એ ગહુરસથોનાં નામ આ રીતેછે. જમશેદજી ખોધા મોટી, નાનાભાઈ ખેહુરાંમજી, માંણેકજી નવરોજજી વાહાડીઆ, દાદીભાઈ નશરવાંનજી (દાદી શેઠ), હીરજી જીવણજી, શોરાખજી મનચેરજી (રેડીમની), શાપુરજી ખડમનજી, દશતુર કાવશજી રસતમજી, શોરાખજી નાનાભાઈ શેઠ, દોરાખજી શરાંમજી, કાવશજી ભીખાજી, અને દોરાખજી શરદુનજી.

એ પંચાએતે આસરે ત્રીસ વરસ તુલ્લીક અમલ ચલાવોઆ પદ મધેના કેટલાએક ગહરસથો ગુજરી ગીઆ 'અથવા પોતાનું' બળવવાને અશકત થાએઆ હતા, તે ઊપરથી તારીખ ૪ થી ૧૮૧૮ ને દીને અદાર અધીકારીઓની નવી પંચાએત અતરે કરેઆમાં આવી હતી, કે જે પંચાએતનું ખોખું આજ સુધી પારસીં કાએમછે, પણ તેહનું રૂહુ તમામ ઊડી ગએઊંછે.

મી૦ ડોશાભાઈ લખેછે કે આજ પંદરથી વીસ વરસ થાએઅ ઈની પારસીની પંચાએતનો કાબુ મુતલગ ચાલી શકતો નથી, તેં હોકમને કોઈ માન આપતું નથી, અને તેઓનાં કામ ઊપર સરવે નારાજછે તથા મશકરી કરેછે. ગરંથ કરતા કેહુછે કે એ બન પારસી લોકોનો કસ્સો વાંક નથી; પણ એ પંચાએતે બારે પોતાનો બાર ખેદાદ રીતે ચલાવીઓ, અને પદસાવાલાઓને એક રીતનો ઈ તથા ગરીબોને તેથી જુદી રીતનો ઈનસાફ આપવા માંડીઓ, તીઅ મંડલીનો મોસ પારસીઓમાંથી તદન ઊતરી ગએઓ. ગરંથ કરતાં ખોલવાની સામેતીમાં મરનાર શેઠ ફરાંમજ કાવશજ બનાજનાંએ એતનાં અધીકારીઓ ઊપર લખેલી એક ચીઠી મધેનો ફકરો ૧ કરેઓછે. એ ચીઠી મધે શેઠ ફરાંમજ કાવશજએ પંચાએતના ચ રીઓ ઊપર ખેપરવાઈ તથા ઈનસાફમાં તરફદારી રાખવાનો અની ખોલ્લી રીતે મુકેઓછે. એ પછી પારસીઓ વચ્ચે વારસા હીસાના ધા જે હાલમાં ખુટછે તે બાબે કેટલોએક વીચાર આપીને, તથા એ બાબે આગલ જે તજવીજ થાઈ હતી અને હુમણાં થાએછે તેહનું એક વરણન કરીને મી૦ ડોશાભાઈએ પોતાનાં પુસતકનો ચોથો ખતમ કીધોછે.

ભાગ ૫ મો—આ ભાગમાં મી૦ ડોશાભાઈએ વેપાર સં બાબદમાં પારસીઓની ઊલટ તથા હીમત વીશે જણાવેલુંછે. એ લખેછે કે પારસીઓ હીંદુસથાંન મધે આવેઆ પછી નજદીક એક વરસ લગી માઠી હાલતમાં રહુઆ હતા, અને ખેતીવાડીનું કામ કરીને

ખીજો હલકી જાતીનો ધંધો કરીને પોતાનો ગુજારો ચલાવતા હતા. પણ એ મુદત પછી જારે તેઓની નજર આગલ વેપારના દરવાજા ખુલ્લા માલમ પડેઆ, તીઆરે તેઓએ તે દરવાજા આગલ એકદમ હીમતથી ધસારો કીધો, અને ઈશવરની મેહરખાંનીથી તેઓ ચઢતી કલાને પાંમેઆ. પારસીઓમાં તવંગર અને દોલતમંદ શખસોનો ઘણોખરો ભાગ પોતાની જાતી મેહનતથી અને જાતી પરાકરમથી દોલત એકઠી કરી શકેઓછે. પારસીઓ હરએક જગોએ અને હરએક વખતે દોલત મેલવવાને વાસતે ઈંગરેજી વાવરાની પછવાડે દોડેછે, અને દોલત મલવા બાબે જે ધંધામાં અથવા જે જગોમાં તેઓની ખાતરી થાએછે તે ધંધામાં પડવાને અને તે જગો ઊપર જવાને પારસીઓ ઘણુંકરીને હમેશ તઈઆર અને સાવધ રેહ્છે. ભાઈ ડોશાભાઈ કેહેછે કે હરકોઈ વાંચનારને હવે સવાલ ઊઠેઆ વગર રેહેજેજ નહી કે પારસીઓ જેઓના પુરાતમ વડીલો લડાઈ કરવામાં મોહોટા ખાહુર અને પેહલવાનો ગણાતા હતા તેઓમાના કોઈ પણ લડાઈનો ધંધો કરવાને હાલ કાંએ નથી બાહર પડતા ? એ સવાલનો જવાબ સેહલી રીતે ગરંથ કરતાએ વાલેઓછે, તે કેહેછે કે પારસીઓમાંથી તેમનું અસલનું જાતી ખલ અને જાતી લોહી ઊડી ગએઊં નથી; તથા કેટલાએક ઈંઝિરોપીઅનો ધારેછે તેમ પારસીઓને સીપાહી ગીરી કરવાને ધરમ સંખંધી કાંઈ પણ હરકત નથી. ખરી વાતછે કે પારસીઓ આતશને માન આપેછે, પણ તેથી એક ખંદુક અથવા પીસ તોલ શેડવાને કાંઈ પણ અડચણ તેઓને નડતી નથી. પારસીઓ હિંદુ સ્થાન મધે સીપાહીગીરીનો ધંધો કરતા નથો તેનું ખરું અને મુખીઅ કારણ એજછે કે સીપાહીગીરીની ચાકરી કરવા લાએક અથવા પુરતો મુસારો તેઓને મલી શકતો નથી. હિંદુ તથા મુસલમાન સીપાહીને દર માસે શકત સાત રૂપીઆ ઈંગરેજ સરકાર તરફથી મલેછે, જે રકમ કરતાં વધારે રકમ એક પારસી ખખરચી હલકી ધંધો કરીને પણ મેલવી શકેછે. વાસતે પારસીઓને જો ઈંઝિરોપીઅન સોલજરના જેટલો દરમાએઓ મલે તો લડાઈ ખાતાંમાં સીપાહીગીરી દાખલ પોતાનું નામ નોધાવવાને

તેઓમાના ઘણા તઈઆર થાએ. મીં ૩૦ શાબાઈ કેહુછે કે પારસીઓને સીપાહીગીરી સોંપી હાએ તો તેઓ ઈંગિરોપીઅન સોલજરોના જેવી બાહુ દુરીથી અને ઈમાનદારીથી પોતાનું કામ બજાવે હેમાં કંઈ પણ શક નથી.

રાજદુવારી ખાતાંમાં થોડાજ પારસીઓએ નોકરી કીધીછે. પુણાં મધે પેસવાની દરબારમાં ખરશેદજી મોદી, અને સુરત મધે અરદેસર ધન જીશાહ બાહુદુરે રાજદુવારી ખાતાંમાં આબડૂ અને કીરતી મેલવીછે, જે વીશેની શાહદત કપટાન ગરાંટ હશે તથા મીં ખરીગસે પોતાના ગરં થોમાં આપીછે. સુરત મધે હુયડૂ લોકોની મોહટી ટોલીઓ ઊભી થાએલી હતી જેથી તાંહાંના લોકોને પોતાના જાન માલ બાબે વારેઘ ડીએ ધાસતી અને શીકરમાં રેહવું પડતું હતું, પણ એ ટોલીઓને જડ મુખથી અરદેસર ધનજીશાહ બાહુદુરે ઊમેડી કાઢાડી હતી તે ખીના ઘણા ખરા પારસી વાંચનારાઓથી અંબાણી નહી હાએ. સને ૧૮૨૫ નાં શાલમાં મુંબઈની સરકારે મીં અરદેસરને રૂપ૦૦૦ ની બખશીસ સાથે એક ખીલાત અથવા આબડૂનો પોશાક લેટ આવેઓ હતો. ૧૮૨૯ માં મુંબઈનો ગવરનર જાન માલકમ જારે સુરતમાં ગએઓ હતો તારે મોહટી દરબાર ભરીને અરદેસર બાહુદુરને એક ઘોડો સીનગારેલાં જીન સાથે લેટ કીધો હતો, અને દર વરશે ૩૦૦૦) રૂપીઆની પેદાસની જાગીર તેને બખશેશ કીધી હતી. અરદેસર બાહુદુરને તારપછી એક સોનાનો ચાંદ પણ મોકલવામાં આવેઓ હતો.

પારસીઓની સખાવત વીશે ગરંથ કરતાએ અતીશે તારીફ કીધીછે. જેઓ પારસીઓ સાથે સારીપઠે સંબંધમાં આવેઆ હશે તેઓ એકદમ કબુલ કરશે કે એ તારીફનો ઘણો ભાગ ઘટતો અને વાજબીછે. સખાવત કરવામાં હાલનાજ તવંગર પારસીઓ વખણાએલાછે, એટલુંજ નહી, પણ રેવરંડ મીં ઓર્વીંગટને ૧૬૮૯ માં એક ગરંથ છાપી બાહુર પાડેઓ હતો તેમાં પણ તેણે પારસીઓનાં પરોપકારીપણાં વીશે અછો વીચાર જણાવેઓછે. પારસીઓની સખાવતનો ખરો અને હાલનો નમુનો સર જમશેદજી જીજીભાઈ ખારોનેટછે, જેણે ૧૮૨૨ થી તે આજ,

લગી ધરમખાતાંઓમાં જાહેર રીતે નજદીક ૨૫૦૦૦૦૦ (પચીસ લાખ) રૂપીઆની રકમ ખરચી છે. એ નામદાર ઊમરાવની મીં ૩૦ ડોશાભાઈએ ઘરતી તારીફ વીસતારીને કીધી છે, અને પોતાનાં ખોલવાને મજબુતી આપવાને કીજે ૧૮૫૬ ના જુન મહીનામાં સરજમશેદજીનું બાવલું ઊભું કરવા બાબે ટાકિનહાલ મધે જે મોહાટી જાહેર સભા મલી હતી, તેમાં નામદાર લારડ એલફીનસ્ટને તથા તેના સેક્રેટરી મીં ૩૦ આનડરસને જે ઊમદા અને મોતખર ભાશણો સરજમશેદજીની તારીફમાં કીધાં હતાં તે ઊતારી લીધાં છે.

ભાગ ૬ થો—આ ભાગમાં પારસીઓની ફેલવાણી સંબંધી હાલત વીશે એ ગરંથમાં લખેલું છે. પારસીઓમાં ઈંગરેજ ફેલવાણીની શરૂઆત ફક્ત પચીસ અથવા તરીસ વરસની મુદતથી શરૂ થઈ છે. મુંબઈના આગલા ગવરનર માંડિંગ સરજમશેદ એલફીનસ્ટને ૧૮૨૦ નાં શાલમાં “બોમ્બે નેટીવ એજીકેશન સોસાયટી” દેશીઓને ફેલવાણી આપવા વાસતે સથાપી હતી, તેહની અગાડિ મુંબઈ મધે જે થોડીએક ઈંગરેજ નીશાલો હતી તે નીશાલોમાં ઘણુંકરીને પારસીઓના છોકરાઓ જતા હતા, પણ તેઓને તે વખતે જે ફેલવાણી મલતી હતી તે ઘણીજ અધુરી અને હલકા દરજ્જાની હતી. નામદાર માંડિંગ સરજમશેદ એલફીનસ્ટને જારે મુંબઈથી પોતાનો આધો છોડીને ગએઓ તારે તેનાં નામની એક કાલેજ કાઢવાને વાસતે પર્સિયાની મોહટી રકમો ભરીને દેશીઓએ એક ફંડ ઊભું કીધું હતું, તે મુજબ એક કાલેજ ઊંઘાડવામાં આવી. એ કાલેજ અને “નેટીવ એજીકેશન સોસાયટી” ની ઈંગરેજ ઈસકુલ એ બેહુ ૧૮૪૦ નાં વરસમાં જોડી નાખીને તેમને “એલફીનસ્ટન ઈનસ્ટીટ્યુશન” હેવું નામ આપીલું જે નામથી એ ખાતું હજુર ચાલે છે. સરવે કોઈને જાણીતી વાત છે કે પારસીઓએ એ ઈનસ્ટીટ્યુશનનો સારો શરૂઆત લીધો છે અને પંદર વરસની થોડી મુદતમાં તેઓ મધે ઈંગરેજ ફેલવાણી સારો પ્રેલાવો પામી છે. હાલ પાંચ સાત વરસમાં પારસીઓમાં ઈંગરેજ ફેલવાણી લેવાની ઊલટ અને ઈતેજારી એટલીતો

વધી પડી છે, કે સંકીર્ણ ગરીબમાં ગરીબ છોકરાઓ એ કેલવણીનો શાએદો લેવાને પછાત નથી. અને હમો હાલ જો હવું કહીએ કે મુંબઈ ઈલાકામાં ઈંગરેજી કેલવણી લેવાની જેટલી ઊલટ પારસીઓ ધરાવે છે તેટલી ઊલટ કોઈ પણ ખીબા દેશીઓ ધરાવતા નથી તો હમારું કેહવું કાંઈ પણ રીતે ગેરવાજબી કેહવાશે નહીં. મી૦ ડોશાભાઈએ પારસીઓની કેલવણી વીશે ખોલતાં “સર જમશેદજી જીભાઈ પારસી ખેનીવોલંટ ઈનસ્ટીટ્યુશન” ની તવારીખની થોડી નોંધ આપી છે તેનો સારાંચિંસ અતરે વગર ઊપીઓગનો માલમ નહીં પડશે. ૧૮૪૨ નાં શાલમાં સર જમશેદજી જીભાઈને જારે નાઈટનો ખેતાખ મલેઓ તારે પારસીઓને અતીશે સંતોશ અને આનંદ પેદા થાએઓ હોનો. સર જમશેદજીએ જે માન ભરેલો ખેતાખ મેલવીને પોતાનેજ નહીં, પણ પારસીઓના આખા ટોલાને મોહુટી જેખ આપી, તેથી તેઓએ પોતાનો સંતોશ જાહર કરવાને તથા તેમને મુખારકખાદી આપવાને પોતપોતામાં એક મોહુટી રકમ ઊભી કીધી. એ રકમ નજર કરતી વખતે તેઓએ સર જમશેદજીને એક માન પતર આપીંતે તે માન પતરમાં તેઓએ જણાવીંતે કે—

“આ ખુશાલી ભરેલા ખનાવની ઈઆદગારીમાં સર જમશેદજી જીભાઈ ટરાંસલેશન ફંડ હવાં નામનું એક ફંડ ઊભું કરવાને તથા તેમાં આ પર્ઈસાની રકમ નાખવાની તમો મેહરખાંની કરીને રજા આપશો હોવી હમો ઈછા રાખીએ છે. આપણા લોકોને કેલવણી આપવાનાં કામમાં તમો હમેશાં ઊલટ અને ઈતેજારી ખતાવો છો, તે ઊમદા કામને મદદ મલે, એટલા વાસતે પુરવ તથા પશચમ દેશોના જુદી જુદી ભાશામાં જે ઊપીઓગી ગરંથો હોએ તેમનો તરજુમો કરીને પારસી ટોલામાં મુશ્ત અથવા સસતી કીમતે વેંહ્યાવાને ખની આવે તે બાબેનો ખરચ કરવાને એ ફંડ ટરસ્ટીઓના હાથમાં સોંપવાની હમો તમારી રજા લેવા ઈછીએ છે.”

એ માન પતરનો જવાબ સર જમશેદજીએ ઘણીજ તારીખ લાએક રોતે વાલીઓ અને જણાવીંતે કે—

“તમોએ ધારેલી ગોઠવાણની સાથે હું એક ખીજ ગોઠવાણ જે માહરાં મનમાં ઘણા દીવસથી રમી રહેલી છે તે પાર પાડવાની ઈછા રાખું છું, કે જેથી મુંબઈ, સુરત અને તેની પડોસના પારસીઓના ગરીબ લોકોનાં દુખમાં ઘસડો થાએ. તમો સારીપેઠે જાણો છો કે આપણા યોલાના ઘણા લોકો માઠી હાલતમાં છે, તથા તેઓના છોકરાઓ અગનાન પાણામાં મોહ્યા થાએ છે. માહારી ઈછા હુવી છે કે એક ફંડ ઊભું કરવું અને તેનાં વીઆજમાથી ગરીબ પારસીઓની હાજત પુરી પાડવી અને તેમના છોકરાઓને કેલવાણી આપવી. આ કારણ માટે ૩૦૦૦૦૦ (ત્રણ લાખ) રૂપીઆની રકમ હું કાઢું છું અને તે તરસટીઓના હાથમાં મુકવા માંગું છું. કે જેઓ ઊપર જણાવેલી મતલબ પાર પાડશે. હું આશા રાખું છું કે આ કામ તમો તમારે માથે લઈને પાર પાડશો.”

આ ત્રણ લાખ રૂપીઆની રકમ ઊપરાંત ખંગાલ ખેંકના પંદર શેર સર જમશેદજીએ તથા પાંચ શેર તેવાણની ખાનુએ અને પાંતરીસ શેર પારસી પંચાએ તે ઊમેરીઆ. એ રકમનાં વીઆજને પેટે દર શાલ ૪૦૦૦૦ રૂપીઆ ઊપજે છે. જે મુલ અને અસલ મતલબથી આ ફંડ ઊભું થાએ ઊં છે તે મતલબ જો કે પાર પડી નથી, તોપણ પારસીઓના શંકડો છોકરાઓને એ ફંડથી કેલવાણી મલે છે. સર જમશેદજી ઈનસટીટી ઊશનની દુક હકીકત લખેઆ પછી મીં ૩૦ ડેશાભાઈએ સ્ત્રી કેલવાણીની તવારીખ આપી છે. એ તવારીખ હમણાંના વખતની અને તાજી છે તેથી હમારા ઘણાખરા વાંચનારાઓ વાકેફ હશે. સ્ત્રી કેલવાણી હજુર ખાલ અવસથામાં છે, તોપણ દીનપરદીન પારસી લોકોમાં છોકરીઓને ભણાવવાની ઊલટ વધતી જાએ છે; તે ખાખેની સાખેતી કોટ મધેની પારસીની છોકરીઓની નીશાલમાં હાલ ૩૦૦ કરતાં વધારે છોકરીઓ કેલવાણી લેએ છે એજ ઊપરથી મલી આવે છે.

મીં ૩૦ ડેશાભાઈ વાજખી રીતે જણાવે છે કે પારસીઓના તવંગર મહુરસથો પોતાના દીકરાઓને કેલવાણી આપવા ઊપર જેટલું ધેઆંન આપવું જોઈએ તેટલું આપતા નથી.

પારસીઓની ફેલવાણીના બાબના છેલા, ભાગમાં ભાઈ ઈએ પારસીઓની ઈંગરેજી રાજ તરફ વશદારી બાબે બોલવું એક પાંનાં રોકેઆંછે. એ બાબેની સાબેતીમાં રૂશીઆનની વખતે ઈશવરની પરારથના કીધી હતી, તેનો ઈંગરેજીમાં તરજુ કરીને તથા આ બલવાના હીંગામમાં પારસીઓએ નામદાર એક માન પતર આપીઝિં હતું તે વીશે બોલીને છયો ભાગ તમા

ભાગ ૭ મો—આ ભાગમાં ભાઈ હોશાભાઈએ પાંધરમ પુસતકો, તેમનાં પેગમખર ઈતીઆદી વીશે લખીઝિંછે એનો ધરમ પેહલાં ૩૦૦ વરશની મુદત સુધી ઈઆને ગોસત શાહના વખતથી શરૂ થાએઓ તે સેકંદર પાદશાહના વખત : પુખત અને સારી હાલતમાં હતો તેવો કોઈ પણ વેલાએ . પારસીઓનો પેગમખર જરતોસત કએઆં વરશમાં જનમેરે બાબે ઈઝિરોપીઅન ગરંથકારો એકસ અને ખાતરીથી કહી શ જરતોસતની એકસ તારીખ વીશે પારસીઓમાં પણ કાંઈએક પારસીઓના કાએદા ખાંધનાર જોરાસટર નામના છ જુદા જુદા જુદા વખતે થાઈ ગએઆછે, તેથી તેઓનો જરતોસત પેગમખર તે બાબે ઈઝિરોપીઅન ગરંથકારો શકમાં રહેલાછે. સર ડિલીઃ સલી પોતાની ઈરાન મધેની મુસાફરીનાં કીમતી પુસતકમાં જ પારસીઓ જે જોરાસટર અથવા જરતોસતને પોતાનો પેગમખરે તે ગોસતાસપ પાદશાહના વખતમાં અથવા ઈશુ કરાઈસ વરશ અગાઝી થાઈ ગએઓછે.

પારસીઓનો પેગમખર જરતોસત ગોસતાસપ પાદશાહ તમાં ઈરાન મધે રએ શેહરમાં જનમેઓ હતો. હવું બાણવા ઊંછે કે જરતોસતનો બાપ ઘણો લલો અને એખા વેહવાર હતો. તેને એક બેચનું ૫૨જંદ થાઈઝિં હતું. કેહછે કે બચ બચાંની ઊપર થોડું દુખ ગુબારીઝિં નહી હતું. તેને આતશમાં નાખેઓ હતો, પણ તેમાંથી વગર હરકતે પાછો

હતો. તેને જંગલી વરુઓના શેકારમાં આવી શકે હેવી રીતે વેરાન જંગલમાં નાખીઓ હતો, પણ તેને કાંઈ પણ હરકત પોંહતી નહીં હતી; અને હેવીજ રીતે તેની ઊપર ઘણીએક જશ ગુજારવામાં આવી હતી, પણ કેહે છે કે તે સંગલામાંથી તેખનચીઓ હતો. જરતોસત જારે તરીસ વરશની ઊમરનો થાએઓ તીઆરે પોતાનું શેહર છોડીને ઈરાનનાં પાએ તખત શેહરમાં ગએઓ હતો. તાંહાં દસ વરશ ગુજારીઆ પછી ગોસતા સપ પાદશાહની દરબારમાં તે પવીતર આતશ લઈને હાજર થાએઓ હતો. પાદશાહ તેને પુછીઊં કે તું કોણ છે, અને કાંહાંથી આવીઓ છે, તેના જવાબમાં જરતોસતે જણાવીઊં કે “સરવ શક્તીવાન ખોદાએ મને તાહરી આગલ મોકલીઓ છે, અને તું સચાઈ તથા નેક અને અદલ રાહ ચાલે એટલા વાસતે મને પેગમખર ઠેરવીઓ છે.” શીરદોસી કેહે છે કે તેને વલી તે પાદશાહને હવું કહેઊં કે “તું સારા ધરમની કીરીઆ અને ફર માંનો શીખ; કારણ ધરમ વગર પાદશાહમાં કાંઈ પણ ઝવાહર ગણાએ નહીં.” પાદશાહ તેનું બોલેલું એકદમ કબુલ રાખીઊં, અને તેનો દાખલો તેની રઈએતે પકડીઓ, અને જરતોસતને પેગમખર કરી તેઓએ કબુલ રાખીઓ.

જરતોસતે જે ધરમનાં પુસ્તકો આપેઆં હતાં તે પુસ્તકો “અવ સતા” ને નામે પારસીઓ મધે ઓલખાએ છે અને તેનાં સંગલાં મલીને ૨૧ નુસક અથવા દશતરો છે. આ ૨૧ દશતરોમાનાં ઘણાંખરાં દશતરો હાલના પારસીઓના હાથમાં નથી, કારણ એ દશતરોના મોહા લાગનો સેકંદર પાદશાહ અથવા આરખ લોકોએ નાશ કરી નાખેઓ છે. ઈરાનીઓ જરતોસત ઊતપન થાએઓ તેની અગાઊ મુરતીની પુંજ તથા આરાધણા કરતા હતા, પણ જરતોસતે તેઓને મજહૂમ આપેઓ તીઆ રથી તેઓ મુરતી પુંજવાનું કામ ગુનાહ ભરેલું ગણવા લાગીઆ. જર તોસતી ધરમનો મુખીઅ સાર “હુમત, હુખત, હુવરેસત” એ તરાણ શખ દોમાં આવેલો છે. એ તરાણ શખદોનો અરથ આ પરમાણે થાએ છે— નેક બોલવું, નેક કરવું અને નેક વમાસવું. પારસી ધરમ એટલે શું,

અને તે ધરમ કેહવા આકારનો છે તે બાબે ભાઈ ડોશાભાઈએ કેટલાએક ઈંગિરોપીઓનોના વીચારો ટાંકીયા છે; અને જણાવી ઊં છે કે પારસીઓ પ્રકત એકજ ખોદા જે સંગલી જાહનોનો પેદા કરનાર છે તેને માને છે. અને કેટલાએક વીચારે છે તેમ તેઓ મુરતી પુજનારાઓને મલતા નથી. ભાઈ ડોશાભાઈ કેહે છે કે “હિંદુસથાનમાં પેહલવેહલા પારસીઓને હિંદુ ઓની ઘણીએક સંસારી તેમજ ધરમ સંખંધી રસમો હિંદુ રાજાઓને ખુશી રાખવા કીજે અખતીઆર કરવી પડી હતી. એ ખનાવને વર શોનાં વરશ મુજરી ગએઓ, અને પારસીઓની ઓલાદ હેવું સમજવા લાગી કે એ સંગલી રસમો તેઓના પોતાના ધરમ મધેનાં પ્રમાણે છે. વલી પાછલના જમાનાની ઓલાદના પારસીઓ તે સખખથી હેવું બોલવા લાગા કે હમારા બાપદાદા જે પરમાણે કરતા આવીયા છે તે પરમાણે હમોએ કરવું ઘટે છે. તેઓ પાસે થોડાંએક ધરમનાં દશતરો રહેલાં છે તેમનો અભીઆસ તેઓ અછી રીતે કરી શકેઆ નહી; કારણ તેઓ મધે ઘણાજ થોડા શીખેલાઓ હતા. એનું પરીણામ એજ નીપજી ઈં કે હિંદુઓની રસમ જે તેઓના હાડમાર થાએલા વડવાઓને અખતીઆર કરવાની પ્રજા અને જરૂર થઈ પડી હતી તે રસમોનું જોર તેઓમાં એમનું એમ રહી ગએઊં. એ ઊપરથી સમજાવવાને ઘણું મુશકેલ પડનાર નથી કે એક અગનાન પારસી અથવા તેની સ્ત્રી હાલને વખતે હોલીમાં નારી એલ થું કરવા મોકલે છે, હનુમાનને તેલ થું કરવા ચહડાવે છે અને દરી આમાં કુલ સાકર અને દુધ શા વાસતે નાખે છે.”

ભાગ ૮ મો—આ છેલા ભાગમાં ગરંથ કરતાએ પારસીઓની આબાદાંની વીશે તથા હિંદુસથાનના ખીજા દેશીઓની ઊપર તેઓથી ઊપ જતી અસર ઈતીઆદી વીશે પોતાના થોડાએક વીચાર આપીને એ ગરંથ સમાપત કીધો છે. એ ભાગમાં તેણે જણાવી ઊં છે કે પારસીઓ દીન ઊપર દીન કેટલીએક જંગલી અને અણુઘટ્ટી ચાલ તરક કરતા જાએ છે અને જેમ ખને છે તેમ સુધરેલા ઈંગિરોપીઓની નકલ કરવાને તજવીજ કરે છે. ઈંગરેજ સરકારનાં રાજની સાથે તેઓની દશા સુધ

રતી ગઈ છે તેથી સંગૂલા દેશીઓ કરતાં તેઓ ઈંગરેજ રાજને વધારે પીઆડું અને પોતીકાં રાજ જેવું કરી લખે છે. મી૦ ડોશાભાઈ હુવી આશા રાખે છે કે પારસીઓનો દાખલો ઘણીએક બાબદોમાં ખીજા દેશીઓ વેહલા મોડા લેવાને સુકશે નહીં. પારસીઓએ સુધારા તરફ હાલ પોતાનું કદમ ભરવા માંડીગિ છે, અને પશ્ચીમ દેશોનો વીદીઆ હોનર હાંસલ કરવાને પોતાની રૂચી વધારી છે, તે ઊપરથી ગરંથ કરતા અનુમાન કરે છે કે પારસીઓની હાલતમાં થોડી મુદતની અંદર ઘણાજ બાણવાજોગ ફેરફાર અને સુધારો થાઈ જશે; તે કહે છે કે “હમણાંના પારસીઓ વીસ વરસ ઊપરના પારસીઓ કરતાં જુદી જાતના છે અને વગર ધાસતીએ કેહવાઈ શકાએ છે કે વીસ વરસ પછીના પારસીઓ હાલના પારસીઓ કરતાં સુધારાઈના પાહડ ઊપર ઘણા ઊંચા ચડી જશે.”

[રાસ્ત ગોક્તાર, તા૦ ૧૨, ૧૬, ૨૬ સપ્ટેમ્બર તથા તા૦ ૩, ૧૦ ઓક્ટોબર ૧૮૫૮.]

પારસીઓએ પોતાને કીજ “ધારા” બંધાવી મંગાવવા સાડું કરેલી કોશોશની તવારીખ.

હીંદુસથાનના પારસીઓમાં તેઓની સંસારી હાલતમાં ઊપીઓગી થાએ હુવા કોઈખી ધારા સરવે કોઈ મનજુર રાખે હુવી પરકારે મુકરર કરેલા નહીં હોવાથી તે બાબે આ દેશના ઈંગરેજ સત્તાવાલાઓનું ધેઆન પરથમમાં ઈશવી સને ૧૮૨૦ નાં વરસમાં લાગેલું જોવામાં આવે છે. એ વરસમાં સુરત મધે દાદાભાઈ નશરવાંનજ મોદીની વીધવા બાઈજ અને પેશતનજ કાલાભાઈ વચ્ચે એક મુકદ્દમો ઊભો થાએઓ હતો, કે જે “આત શખેહુરામનો કલજો” હવાં નામથી ચોલખાએ છે. એ મુકદ્દમા મધે દાદા ભાઈ નશરવાંનજ મોદીની વીધવાની તરફથી વાદી વાડીઆ જમશેદજી તથા હુરમજી બહુમનજીએ પરતીવાદી પેશતનજ કાલાભાઈ ઊપર હુવી ફરીઆદી માંડી હતી કે એ પરતીવાદી સુરત મધે કદમી જરતોસ

તીઓને સાડું એક આતશબેહરામ બાંધવાનો એરાદો રાખતો હતો, પણ તે એરાદાની આગમજ વાદીઓએ પોતે શેહનશાહી જરતોસતીઓને સાડું એક આતશબેહરામ બાંધવાનો પોતાનો વીચાર અંજુમનને જાહેર કીધો હતો, અને જરતોસતી દીનનાં પ્રમાણ મુજબ કોઈખી એક ઠેકાણે એક કરતાં વધારે “આતશબેહરામ” બંધાઈ શકતાં નથી, માટે સરકારે એ બાબે તલાસ કરીને પેશતનજી કાલાબાઈને પોતાનું આતશબેહરામ બાંધવાથી અટકાવ કરવો. એ પ્રીઆદની વખતે બંધે બોરદુવાલાઓની તરફથી જે મુખજુબાની તથા ખીજી શાહદતો રજુ કરેઆમાં આવી હતી તે એકખીજાથી એટલીતો ઊલટી હતી કે એ મુકદમાનો પ્રક્રિયા શી રીતે લાવવો તે બાબે ઈનસાફવાલાઓને કસો રસતો થુજ પડીઓતો નહી. દાદાબાઈ મોદીની તરફવાલાઓ હેવું પુરવાર કરવા માંગતા હતા કે એકજ શેહેર ઈઆ ગામડાંમાં જરતોસતી દીનના રેવાજ પરમાણે એક કરતાં વધારે આતશબેહરામ રખાઈ શકાએ નહી. તેઓની સાંભણી તરફવાલાઓ કહેતા હતા કે એક શેહેરમાં બેએ ઈઆ તેથી વધારે આતશબેહરામ બાંધવા બાબે જરતોસતી મજહુબની કોઈખી ફેતાબમાં મનાઈ નથી, માટે તેઓને એ કામથી કોઈએ અટકાવવા જોઈએ નહી. વાદીની તરફથી દીનની બાબદોથી વાકેફગાર કેટલા એક દસતુરો તથા મોબેદોની શાખશી લીધામાં આવી હતી, તેઓએ પોતાના દોસતોની તરફમાં વીચાર આપીઓ હતો—ખીજા હાથ ઊપર પરતીવાદીની તરફના દસતુરો તથા મોબેદોએ પોતાનાં કુલની તરફથી વીચાર આપીઓ હતો. એ મુકદમામાં બંધે બોરદુવાલાઓએ કેટલી એક ફેતાબો હાજર કરી હતી, પણ તે ફેતાબો મધેની ખીનાનો બોલાસો પણ એક તરફવાલા લોકો પોતાને મનગમતો કરતા હતા, અને ખીજી તરફવાલાઓ તેથી ઊલટો કરતા હતા. અંતે એ મુકદમા લવાદીથી ચુકીઓ હતો, અને તે ચુકાદા મુજબ દાદાબાઈ મોદીની તરફવાલાઓને પરથમ આતશબેહરામ તખતનશીન કરવા અને પેશતનજી કાલાબાઈ વાંલાઓએ તીઆરપછી કરવાની છુટ મલી હતી. એ મુકદ

માથી ઈંગરેજ સત્તાવાલાઓને પારસીઓના ધારા વીશેની ખાંભી ઘણી ચોક્કસ રીતે દેખાઈ આવી હતી. તેઓએ નોંધણી હવું કે પારસીઓ માહોમાહ કલ્પ્યો કરે તો તેઓના કાનુન ઈઆ રેવાજ વીશે ભરોસો રાખવાનુંગ રીતે વાકેફગારી રાખવાનો સરકાર પાસે કસો આધાર નથી, અને તેથી કરીને કોઈવાર નો બંધે ખોરદુવાલાઓ એક ખીજની સાંમણે લડવાના નોસામાં આવેછે તો તેઓ પોતાના શીરશતા વીશે ગમે હેવી રીતની શાહુદતો ઊભી કરી શકેછે, અને તે ઊપરથી ઈન સાફ કરનાર ધણી મુતલક સમજ નહી શકતો કે તેણે કોણની ઊપર ભરોસો રાખવો, અને કહેઓ રેવાજ મનજુર કરવો.

એ અડચણ સુરત મધે ઈંગરેજ નેઆએધીસોએ અતીશે ભોગ વીઆ ઊપરથી, તે વખતની સદર અદાલત, જે સુરત મધેજ હતી, તેહેના “રેજસ્ટ્રાર” મી૦ હુરી ખારોડેલે સુરતની અંજુમનના મોદી રૂસતમજ પુરશેદજી તથા ખીજ જરતોસતીઓ ઊપર ઈશવી સને ૧૮૨૮ નાં વરશની શરૂઆતમાં નીચે ટાંકેલો પતર લખી મોકલીઓ હતો.

“ મોદી રૂસતમજ પુરશેદજી વગેરે જરતોસતી કોમની અંજુમનનાં લોકોને સરકાર જાહેર કરેછે, હેવી રીતે જે ગવરનર ડનકન સાહેબના વખતથી તે હાલ મુધી તમારી કોમનાં વેહેવાર ઈઆને શીરશતો નોઈને માલમ થાએઓ કે હર વાતમાં તમારો ધારો કાંઈએક મુકરર નથી, કે જે પરમાણે શહ લોક કબુલ કરીને આલે, તે શબ્દથી તરેહ તરેહનાં કલ્પ્યા તમારામાં ઉઠેછે, જેથી સાહેબ લોકોને એ વાતમાં મેહેનત પડેછે, અને તમે લોકો પણ તરેહ તરેહથી ખરાબ થાએ છેઓ. ખીજું અગર તમારી જુની કેતાબોમાં અથવા રેવાએતોમાં કાંઈએક કેતાબો હોતે કે જે શહ લોક કબુલ કરે તો એ વાત તમને ખુશવાની કાંઈ દરકાર નોહોતી, પણ તજવીજ કરવાથી જાહેરછે જે સરવે કેતાબોમાં એક હેવી કેતાબ નથી કે જે પરમાણે સરવ લોક આલવું કબુલ કરે. સાહેબ લોક એ વાત ઉપર ઘણો વીચાર કરીને હાલનો આલ તમારો નોઈને સારીપઠે જાણેઆમાં લાવે આછે જે થોડી વાત કેતાબનાં હુકમ પરમાણેછે, અને ઘણીખરી વાતો તમારા જુનરગોનાં રસમ પરમાણે તમે આલોછેઓ, અને કેટલાએક લોક હાલમાં પોતાની ખુશી પરમાણે આલેછે. એ રસમ જુનરગોનાં તથા હાલનાં એ કાંઈ લખેઆમાં આવેઓ નથી, તે વાસતે સરકાર હાલમાં ફરમાવેછે કે અંજુમનની

મસલેહતથી એ શહ કુનીઆદારીની વાત જોઈમાં કોઈ વખત કહ્યો. ઉઠે તેના ઉપર સારીપઢે તબવીજ તથા મનસુબો કરીને શહની સમજણ તથા વીચાર પરમાણે લખેઆમાં લાવીને તે પરમાણે ચાલવું. એ કીધા સીવાએ તમારામાં કહ્યો બંધ થનાર નથી. વાસતે એ શહ વાત ઉપર સવાલ સરકારના હુકમથી તઈઆર કરીને તમારા ઉપર મોકલેઆછે, તે સરવે ઘેઆંનમાં લાવીને સરવ આંજુમનના નફા શરખું કાંમ જાણીને સરવ આંજુમનની મસલેહતમાં ઠરે તે પરમાણે લખી મોકલવા. અને તરીજું એવી રીતે આંજુમનથી સારીપઢે બંદોબસત મુકરર થાએઆ પછી તમાંમ આંજુમન મલીને ચાહાશે કે મુકરર કીધેલા બંદોબસતમાંથી કોઈએક કલમ કાહાડી નાખવી અથવા કાંઈ વધારવી અથવા કાંઈ બદલ કરવી તો એ તમાંમ આંજુમનની ખુશી પર માંણે કાહાડી નાખવી અથવા વધારવી અથવા બદલ કરવી તે સરકાર ખુશીથી કબુલ કરશે. વાસતે તમાંમ લોક આંજુમનનું ખેહતર જાણીને સંગલાં તમાંમ ફરજંદાન ફરજંદોને સારો રસતો દેખાડીને તેઓનાં હુકમાં નેક ચાહીને મુકરર કરીને સારીપઢે વીચાર કરીને સવાલનો જવાબ મોકલજો, અને તે કીધા ઉપર શીરશતા પરમાણે સરકાર હરએક વખત ઉપર આંજુમનના કહેઆ પરમાણે ઈનસાફ કરશે.”

મી૦ ખારોડેલે ઊપલા પતર સાથે જે સંવાલો લખી મોકલીઆ હતા તેહના એ ગરહસથે ખાર ભાગ કરેઆ હતા તેહની વીગત—૧ પારસીઓમાં સગાઈ કરીઆ આગમજ માંગણી થાએછે તે બાબે, ૨ પદલાં બાબે, ૩ શાદી બાબે, ૪ હઈઆત ઓરત ઊપર ખીજ ઓરત કરવા બાબે, ૫ નાતરાં બાબે, ૬ તલાક બાબે, ૭ સ્ત્રીને ખોરાક પોશાક આપવા બાબે, ૮ મઈએત ખરચ બાબે, ૯ પાલક બાબે, ૧૦ વારસા બાબે, ૧૧ વશી અતનામાં બાબે, ૧૨ પરચુટણ. એ દરએક બાબને લગતા ઘણાએક વીગતવાર સવાલો મી૦ ખારોડેલે લખી મોકલીઆ હતા, અને તે ઊપર ઘેઆંન પોંહાંચાડીને તેહનો ઊતર લખી મોકલવાની તેણે તાકીદ કીધી હતી. માઠાં ભાએગે તે વખતના સુરતના પારસીઓ, અને તેમાં અગત કરીને તેઓની કામના અકાખરો, પોતાની ફરજ સમજવાને શક્તીવાન હતા નહી. એ શેહરના જરતોસતી અકાખરોમાં મીનાકેસો તથા એક ખીજની અદેખાઈ કરવાનું કામ જે પરમાણે હવડાં ચાલુછે તેજ માફક ૧૮૨૮ નાં વરશમાં ચાલવું હતું. તેઓ પોતપોતા વચ્ચેની અદાવત એક

કોરે મુકીને પોતાની કોમનું ભણું ચાહી આ અગતની બાબદ ઊપર એકદીલથી ધેઆંન પોંદાંચાડી શકીઆતા નહી. તેઓ પોતાની સદાની ચાલ પરમાણે એકખીજનું કરેલું ઊંધું વાલવા ઈઆ રદ કરવાને તઈ આર થાએઆ હતા, અને તેઓ વચ્ચેની નાએતેશકીનો સુરતની અંજુ મનના મોદીજી રૂસતમજી પુરશેદજીએ પુરતો લાભ લીધો હતો. સુરત મધે આજ લાંખી મુદત થઈ હોવો શીરશતો ચાલતો આવીઓછે કે પાર સીઓની બાબદમાં અદાલત મધે કાંઈ મુકદમો આવી પડેછે, અને તે બાબે પારસીઓના રેવાજ થું છે તેહની ઈનસાફવાલાઓને તલાસ કરવી પડેછે, તો તેઓ એ શેહરના મોદી ઊપર કાગજ લખેછે, અને મોદી અંજુમન મેલવીને અંજુમનની આગલ તે કાગજ વાંચી તેહનો જવાબ વાલેછે, ઈઆ કાઈ વેલાએ અંજુમન ભરેઆ વગર તેઓને નાએ પોતેજ જવાબ વાલેછે. એ સખખ ઊપરથી ઈનસાફ કરનારાઓની નજરમાં મોદીને ઇશ્તેઆએક મરતખેછે. પણ મીં બારોડેલે લખી મોકલેલા સવાલોના જવાબ નો વાલીઆમાં આવતે તો પછી ઈનસાફ કરનારાઓને વારેવાર સવાલ પુછવાની કસી અગત પડતે નહી, અને તેથી મોદીજીથી પોતાનો દરજ્જો આગલની માફક સચવાઈ શકાતે નહી. એ કારણ ઊપરથી મોદી રૂસતમજી પુરશેદજીની હોવી મરજી હતી કે તેવણે પોતાથી ખની શકે હોવી હરકતો નાખીને મીં બારોડેલે પુછેલા સવાલોના જવાબ વાલવા નહી. તેવણે પોતાની આખી કોમને ચંદરોકાલ સુધી થાતો શએદો રદ કરીને પોતાનો એકલાનો શએદો ચાહ્યો હતો, અને એ વીચારમાં સુરતના અકાખરોની ખેદીલીને લીધે તેવણુ શાવીઆ હતા કાંએકે સુરતના લોકોએ મીં બારોડેલના પુછેલા સવાલોનો ઊતર કધી આપીઓ નહી.

પારસીઓમાં મુકરર કરેલા ધારા નહી હોવાથી સુરત ખાતેના ઈનસાફવાલા સાહુખોને જે પરમાણે ઘણી અડચણ પડતી હતી, તેજ માફક મુંબઈના નેઆએધીસોને પણ ઈનસાફનાં કામમાં ઘણી હરકતો નડતી હતી. એ વાત પેહલવેહલાં મુંબઈની સુપરીમ કોરટનો ચીફ જસ

ત્રીસ સર હરખરટ કામપટન ઈશવી સને ૧૮૩૨ નાં વરશમાં અતરેના પારસી અકાખરોનાં ધેઆંન ઊપર લાવીઓ હતા. તેણે જણાવીઝિં હતું કે પારસી લોકોમાં વારસા તથા લગનની ખાખદમાં તથા ખીજ કેટલીએક ખાખદોના મુકરર કીધેલા ધારા ઈઆ બંદોખસત નથી, કે જેથી અદાલત મધે ઘણાએક કજઆ આવેછે તે ચુકવવાને ઘણું મુશકેલ પડેછે. તથા તેથી લોકો ઘણા દુખી થાએછે, માટે સંગલા પારસીઓએ એકમ તથી ચોતાની કેતાખો તથા શીરશતાના આધાર ઊપરથી એક ધારો લખી કાઢાડવો, અને તે ધારો સરકારની મારફતે પસાર કરાવીને સરવે કોઈએ તે મુજબ ચાલવું. સર હરખરટ કામપટનની એ ભલામાણ મુજબ ઈશવી સને ૧૮૩૨ ના સપ્ટેમ્બર મહીનામાં મુંબઈની પારસીની પંચા એતની તરફથી એક ચોપાનીઝિં પરગટ કરેઆમાં આવીઝિં હતું, કે જે મધે મીં ખારોડેલે સુરતની અંજુમનને પુછેલા તમામ સવાલો દાખલ કરેલા હતા, અને તે સવાલોની નીચે કેટલીએક ખાલી લીટીઓ રાખીને તેહના જવાબ જરતોસતીઓ પાસે માંગેઆ હતા. એ ચોપાનીઆંની ૨૦૦ થીતે ૩૦૦ નકલો છાપીઆમાં આવી હતી, અને તે માતરે તવંગર અથવા વગવાલા પારસીઓ ઊપર મોકલીઆમાં આવી હતી. એ ચોપાની આંનો જવાબ એકખી શખસે લખી મોકલીઓ નહી, પણ પંચાએતના અકાખરોએ (તે વખતના એક અકાખરના લખેઆ મુજબ) “ઘણી મેહનત તથા “પુશામદ કરીને આઠ અથવા દસ વખત જુદે જુદે ઠેકાંણે શહવારથી “ખેઠકો કીધી અને તાંહાં ઘણીએક તકરારો ચાલી—તે મધે કોઈનો “કાંઈ વીચાર અને કોઈનો કાંઈ વીચાર, તેથી સરવેનો એક વીચાર “થાઈ શકેઓ નહી, અને એ કારણસર સંગલાઓનો એક વીચાર લેવા “સાડું કેટલાએક સાહુખોને અતીઘણી મેહનત પડી, અને અંતે હેવું “ઠેરવીઝિં કે જે તરફ વધારે જણાનો વીચાર પડે તે કરવું, હેવી કેટલી “એક માંથાશેડ કરીને ધારો બાંધવાનો એક ખરડો ઊભો કીધો.” એ ખરડો ખનાવતાં તથા તેહની ભાંજધડ કરતાં છ વરશ નીકલી ગએઆં હતાં.

એ ખરડો તઈઆર થાતો હતો એટલાંમાં ઈશવી સને ૧૮૩૫ ના આગસ્ટ મહીનામાં મુંબઈની સુપરીમ કોર્ટમાં પારસી ખરજોરજ નાનાભાઈ ખનાજ ઈંગરેજ ધારા પરમાણે પોતાના ખીજા સંગલા ભાઈ ઓનો હક રદ કરીને ખાપના વડા દીકરા દાખલ પોતાની ખાપીકી સંગલી સથાવર મીલકત પોતાને અસતેક કરવાની ફરીઆદી લાવીઓ હતો. એ ફરીઆદી કરનારનો હક જો સુપરીમ કોર્ટ વાજખી ગણતે તો તેથી પારસીઓ વચ્ચે શેંહકડો વરશના વેંહુંચાએલા વારસા વીશે ભારી ખખેડો ઊઠતે, તથા શેંહકડો કજઆ ઊભા થાતે. પણ સર હરખરટ કામપટને એ કજઓ તરત વેલા “નાનસુટ” કરીને પોતાના પારસી મીતરોને લલામણ કીધી કે તેઓએ ખીજાં સંગલાં કામો પડતાં મુકીને હીંદુસથાંનની ધારા ખાંધનારી સલા ઊપર એક અરજ મોકલવી, અને તે મધે તે વેલાએ એટલુંજ માગવું કે એ સલાએ એક ધારો ખાંધીને હવું મુકરર કરવું કે પારસીઓમાં વારસો વેંહુંચતી વખતે સથાવર ઈઆ જંગમ મીલકત એક સરખીછે. સર કામપટનની એ લલામણ મુજબ એક અરજ અતરેથી કલકતા ખાતે તુરત મોકલીઆમાં આવી હતી, અને તે ખાહલ રાખીને હીંદુસથાંનની ધારા ખાંધનારી સલાએ ૧૮૩૭ નાં વરશનો ૯ મો ધારો ખાંધી પસાર કીધો હતો, કે જેથી હરએક પાર સીની ખાંધેલી અસકેઆંમત ઈઆ જમીન તેહની ખીજ રોકડ પુંજ નીજ માફક તેહના વારેઓ વચ્ચે હવડાં વેંહુંચી આપીઆમાં આવેછે.

હવે સર હરખરટ કામપટનની લલામણ ઊપરથી ઈશવી સને ૧૮૩૨ નાં વરશથી પારસીઓના ધારાનો જે ખરડો તઈઆર થાતો હતો તે સને ૧૮૩૮ નાં વરશમાં છ વરશે પુરો થાએઓ. એ લાંખી મુદત ગુજરેઆ છતાં પણ એ ખરડો કેટલાએક લોકોને પસંદ પડીઓ નહી. એ ખરડા મધે વગર વશીઅતે ગુજરનાર પારસીની અસકેઆં મત મધેથી તેહની વીધવા તથા છોકરીઓને જે થોડોએક હીસો આપવા લખીજિં હવું, તથા નેઆત ખાહર મેલેલા પારસીને દાખમે નહી ચહુડાવવા વીશે જે ખંદાખસત કરેલો હતો, તે ખંધે ખાખદો મર

હુમ શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈને પસંદ પડી નહીં, અને તે ઊપરથી તેવણે પોતાની તરફથી પારસીઓના ધારા બાબે એક જુદો ખરડો ઊભો કરીને તેહનું એક ચોપાનીડું બાહર પાડીડું, અને તેહની નકલો મુંબઈ તથા દેશાવર ખાતેના જરતોસતીઓમાં વેહેંચાવી, તથા તેહનો ઈંગરેજ તરજુમો મુંબઈ, બંગાલ, અને મધરાજના સરકારી મોહોલ ઓધાવાલા ઈંગરેજો ઊપર મોકલીઓ. વલી શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈએ “મુંબઈ, સુરત, ભરૂચ, દમણ, કોકણ, અને એ વગરે ખીજા દેશાવરો” ના પારસીઓને નામે એક અરજ તઈઆર કરાવીને તે અરજ કલકત્તા ખાતે “લાઆ કમીશન” ના અધીકારીઓ ઊપર રવાને કરી હતી. એ અરજ કરનારાઓએ પોતાની અરજમાં મુંબઈના અકાબરોવાલો ધારાનો ખરડો ખોટો ઠેરવીઓ હતો. તે વખતે એ અકાબરોનો ખરડો કલકત્તા ખાતે રવાને કરેઆમાં આવીઓતો નહીં, તોપણ તેહની આગમજ શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈ તથા તેવણની તરફવાલા જરતોસતીઓએ પોતાની તરફનો ધારાનો ખરડો તથા અરજ મોકલી દીધી હતી, અને તેથી મુંબઈના અકાબરોએ ધારેલું કામ પાર પડી શકશે ઈઆ નહીં તે બાબે ઘણો શક ઊત્પન્ન થાએઓ હતો.

શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈની એ ચાલ ઊપરથી મુંબઈની પારસીની અંજુમનના અકાબરોને અતીશે ગોસો ચહુડીઓ હતો. તેઓએ માહોમાહે એ બાબદ વીશે ઘણીએક ચરચા કીધી, પણ તેમાં કશું વલીડું નહીં, અને તેઓને કીજે રસતો માતરે એટલોજ રહેઓ કે તેઓ પોતાની તરફથી ધારાનો ખરડો રવાને કરે, અને તે સાથે શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈની અરજ વીશેધારા બાંધનારી સભા ઊપર પોતાની તરફથી અગતજોગ ખોલાસો લખી મોકલે. શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈએ તઈઆર કરેલા ખરડા બાબે મરહુમ શેઠ શ્રાંમજી કાવશજી ખનાજીએ તે વખતના પોતાના ભાઈબંધ ખીજા અકાબરો ઊપર એક પતર લખીઓ હતો, કે જે કેટલીએક રીતે સંગલા જરતોસતીઓએ બાણવા જોગ છે, તેથી તેહની નકલ હુમેએ નીચે પરગટ કરીછે. એ પતર ઊપર

વાડીઆણ શેઠ નવરોજી જમશેદજી, (સર) જમશેદજી જીજીભાઈ, વાડીઆણ શેઠ બમનજી હોરમજી, વાડીઆણ શેઠ જાંહંગીરજી નશરવાંનજી, અને શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈ એઓએ પોતાના વીચારો આપીઆ હતા તે પણ હુમેએ નીચે ઊતારી લીધાછે. શેઠ ફરાંમજી કાવશજીનો કાગજ ઘણા ગોસાથી લખેલોછે, તોપણ અંજુમનનાં કામ કાજના સંબંધમાં એ માન પામેલા સાહેબની કલમથી લખાએલા ખીજ દસતાવેજોની ઢપછપ કરતાં આ કાગજની ઢપછપ જાડાજી ફેરફાર નથી. શેઠ ફરાંમજીનું લખવું હુમેશાં કરડું હતું. તોપણ તેવાણ પોતાના જાત ભાઈઓનું ભલું ચાહવા પછવાડે જે સદા ઊલટ રાખતા હતા, તથા તે બાબદમાં આપઅખતીઆરીથી પોતાના વીચારો આપતા હતા, તે વાત તેવાણની કલમથી લખાએલા સંગલા દસતાવેજો ઊપરથી આજ સામેત થાએછે. શેઠ ફરાંમજી કાવશજીનો ઊપર કહેલો કાગજ આએ ખરમાએછે—

“ભાઈ સાહેબ વાડીઆણ નવરોજી જમશેદજી તથા ભાઈ સાહેબ વાડી આણ બમનજી હોરમજી તથા ભાઈ જમશેદજી જીજીભાઈ તથા ભાઈ ખરશેદજી માએકજી તથા વાડીઆણ જાંહંગીરભાઈ નોશરવાનજી તથા જીજીભાઈ દાદાભાઈ તથા શમશત અંજુમનનાં સાહેબો લાઠ શેવક તમારો ભાઈ ફરાંમજી કાવશજી બનાંજીનાંની બંદગી વાંચજો. જાત લખવા કારણ એજ ભાઈ વીકાજી મેહેરજીએ તારીખ ૨૮ મી મેએ સને ૧૮૩૬ ની તેરીખની ચોપડીઓ જરતો શતી દીનનો ધારો બનાવીને છપાવીછે, ને તે લોકોને તાંહાં મોકલીછે, તે પર માંજો એઓએ હુમેને પણ અંગરેજમાં “કમપલીમેન્ટ” લખીને મોકલીછે, તે બાબે હુમે દલગીર છઈએ જે એઓએ એ ઘણુંજ આણુઘટારત કીધુંછે. કદી એ ચોપડી આપણી અંજુમનની ખુશીથી અને બરાબર કીધી હોતે તોપણ આપણે બેશી તપાસીને સરવેની નજરમાં આવે અને સરવે કબુલ કરે તેઆરે સરવે શહીઓ કરીને કાહાડતે તે પણ લાહા કમીશનરને તાંહાં પેહેલાં જાએ ને તે સાહેબો પસાર કરે તારે બને ને તારે અંજુમનનાં સાહેબો આલમને પરગટ કરે તો તે ફરશત હતું.”

એવજો જે પોતાની અકલથી હેવી ઘેલી ને ઘણીજ નાફરશત ચોપડી પોતાની અકલથી છાપીને હેમાં લખેછે કે (“હેકલ કહેલા કાએદાઓને હેકલ શહી કરનાર ઘણીઓનાં એક વીચાર તથા એકમતથી મુકરર ઠરાવેઆછે.”)

એ પણ ખરું નથી, જે આપણે કાંઈ હજી કશું ઠેરવેલું નથી, ને શહીઓ પણ કીધી નથી. ને એવણે ચોપડીઓ હેવી રીતે બાહાર પાડીને વલી તે ચોપડીઓ મુબંધમો સદર અદાલતનાં સાહેબોને પણ મોકલીછે, તેથી હુમોએ ચોકસ સાંભ લેલું ને તે સાહેબો તેહની અંગરેજ કરેછે. હવે તમો સાહેબોએ એ વાતની કાંઈજ તબવીજ નહી કીધી જે એ રીતે એ ચોપડી ઘેલી અકલની બાહર રેહે ને તેહને વરશ ઘણું થાએ તારે એજ ધારા કેહેવાએછે. અને હેની અંદર ઘણીજ લુલછે એવણની જે એવણ પોતાનાં તારાપોરમાં એ ધારો જોઈએતો ચલાવે, પણ એવણને ઘટતું નહી હેવી રીતે આબશુલુટ થાઈને આએ શેહરમાં જુની વશતી નરતોસતી કોમની વરશ ૧૫૦) ની તે રેહેવાશીઓ ઘણા દાહાડા થાએઆ મેહેનત કરેછે, ને હજી તે નકી ધારો થાવાને ઘણીજ મેહેનત પડેછે, ને એ સાહેબ હેવી જલદીથી તે જુની વશતીનાં લોકોના વીચાર વગર પોતાની અકલથી એ ધારાની ચોપડી છાપીને બાહાર પાડી એ કાએદા અને સતાનું કામ નથી, એતો એક નવો કીશાદ ઉમો કીધોછે.

એવણ બાબ તીજે સગાઈ તથા લગનની બાબદમાં કલમ બીજી પરણતી વખતે પેહેલાં છોકરાનો તથા છોકરીનો બાપ વરણી શારવા બેશેછે, એજ ઘણે ઠેકાણે એજ કામ છોકરા તથા છોકરીનો બાપ વરણી સારવાને બેશતાજ નથી; ને તે કાહાડી નાંખેલું જે એ હીંદુઓની ચાલછે, પણ તે પણ જોઈલું જે મોબેદ લોકો પોતાનાં અખીઆણું ચોખ્ખા તથા રૂપીઆ લેવાનાછે ને તેજ રીતે “ચોરી” શારેછે, ને સુતર બાંધીને તે પણ કાંઈ તપાસ કરતાં નરતોસતી ચાલ નથી હીંદુની દેખાદેખીએ ચાલીછે, તે પણ ઘણે ઠેકાણેથી તે ચાલ કાહાડી નાંખીછે.

હવે એવણ લખેછે જે કલમ તરીખમાં જે એ ચાલ કીધા વગર શેઆદી તમામ થાએ નહી. પણ એ જગોએ એવણની લુલછે. એ ચાલ હુમોએ પોતે વરશ ૩૨) થાએઆં શાદી હુમારા છોકરાની કીધી ને તારબાદ બીજા છોકરા ઓનાં પણ વરશ ૨૫) થાઆં કીધાં તે વેહેવાઈઓએ કાંઈ વરણી પણ નથી શારી ને છોકરા તથા છોકરીને આંખણ સાંખણ બેશાડીને સુતરના દોરાથી “ચોરી” પણ નથી શારી, તારે એવણના ધારા મુજબ શું લગન બરાબર નહી થાએઆં ? એજ પરમાણે હુમારે તાંહાં આનલગી કીધાં ને વલી થાશે, ને એ પરમાણે બીજે ઠેકાણે પણ થાએછે, તેથી એવણને પોતાને ઘણી સહમજ ચાલ મનાં કામને વાશતે રાખવી હતી. જે એવણે હેવી ઘેલી અકલે ધારો બાંધેઓ તે કાંઈ પશાર થાવાનો નથી, અને તે વતરોગ બીજી સરવે રકમોમાં એજ રીતેછે. એવણ મોહોરા કબીલાનાંછે તો એવણનાં ગામનાં તારાપોરમાં પોતાના ધારા ચલાવે, પણ આએ શેહરમાંથી એ ચોપડી પાછી મંગાવે, નહી તો આપણે હવે શાંમેલ થાઈને એવણની ચોપડી બાબે છપાવવું જોઈએ.

હવે તમે સાહેબો પ્રાસે ચોપડીઓછે તે પણ વાંચી હશે, ને નહી વાંચી હોએતો તુરત વાંચીને એ બાબે તમે તો શાંમેલમા નહી હશે તોપણ આએ હમારી ચીઠી મેહેરબાંની કરીને વાંચીને એજ ચીઠીની ઉઠલ કાગળ કોરૂંછે તેમાં તમે લખો જે હેમાં હમે શાંમેલ છઈએ કે નથી ને ચોપડી નાંકુરશતછે. તાર બાદ આપણે એવણને તેડાવીને પુછીએ, ને હેનો વીચાર કરીને છપાવવું. એ બાબે મેહેરબાંની કરીને તુરતને તુરત એ ચીઠી વાંચીને જવાબ એજ ચીઠીની પછવાડે લખજો ને હમારાં માણુશને પાછી આપજો. રાખી મેલશે નો. એજ વીતંતી, તા૦ ૧૨ મી અકટોબર સને ૧૮૩૬.

લા૦ શેવક તમારો શદનો કુવાગીર ભાઈ ફરાંમજ કાવશજ બનાજનાની બંદગી વાંચજો ને એ ઉપરથી વાંચીને પોતે પોતાને હાથે જેમ નેક નજરમાં આવે તે લખીને મોકલજો.

લા૦ વાડીઆ નવરોજજ નમશેદજ નત એજ, હમે કાંઈ એ કામમાં શામેલ નથી ને શહી પણ કરી નથી ને હવેપછેથી કરનાર નથી.

લા૦ નમશેદજ જજભાઈ નત ભાઈજ વીકાજએ જે ચોપડીઓ હમારે તાંહાં મોકલીછે તે કાંઈ હમારા વાંચેઆમાં આવી નથી, ને વાંચવાની કાંઈ જરૂર નંથી, કાંએજ એ ચોપડી એવણે આપણી ચોપડી જે લખીછે તે ઉપરથી જેમ કાંઈ એવણનાં ઘેઆંતમાં આવેઉં તેમ ફેરફાર કરીને ઉભી કીધીછે. તે ઘણું અણુઘટારત કીધુંછે. ધારેઆમેલે વીકાજભાઈ હમણાં નવરા પડેઆછે તે કાંઈથી ઉદ્દમ શોધી કાડવો તે એવણે આએ વેચાતો કજીઓ લીધોછે. હમે ઘણાં દલ ગીર છઈએ જે એવણને નહી ઘટે તે કામ કીધુંછે, તે બાબત એક વખત એવણને ફરાંમજ શેઠની હાકીશમે બોલાવીને ચેઆર સાહેબો બેશીને પુછવું જે આપણે જે ધારે બાંધેઓ તે વખત એવણ શરવે બેઠકમાં શામેલ હતા તાંહાં કેટલીએક બાબદમે જીકર નીકલી તારે સરવેનો વીચાર લઈને “વોથ” લીધા ને જે વાત મુકરર કરવી હતી તે વાત કીધી. એવણની ધારણાં કરતાં ઉલટી હોએતો શુબેથી પોતાની મરજ મુજબ પોતાનું વશીએતનામું કરેતો પોતે મુખ તીઆરછે, બાકી પોતે હાવી રીતે કરે જે શરવે દેશાવરોમાં આપણાં જરતોસ તીઓને તથા અંગરેજોને ચોપડી મોકલી તે કાંઈ ફરશત કીધું નથી. નવો કજીઓ ઉભો કીધોછે તેમાં કશો શક નથી.

લા૦ વાડીઆ બમનજ હોરમનજ નત ભાઈજ વીકાજએ ચોપડી કાહા ડીછે તેનું મોહોડું કારણ તો એવણનું એજ કે આરતોને વારસામાંથી બાતલ કરવી ને બીજ સરવે બાબદમાં તો એવણને કેહેશેતો માનશે પણ એ બાબદમાં હમે પેહેલેધરથી શરવે સાહેબોને કહીએચ કે આપણા લોકો જે શાંમેલ થાએ તેહેનાંની શહીઓ લઈને સરકારને વીગતવાર કાગલ લખીને તુરત મોક

લણું જે તેમાં જે સરવેની નજરમાં આવે તે લખણું એટલું કરેઆ પછી ધારાને શતાવાલા સાહેબોની નેક ને વાજબી નજરમાં આવશે તે કરશે. ને એ કામ આલમનું છે કાંઈ પોતાનું નથી તેથી સરવ કોઈને ઘટારતછે કે જેની નેક નજરમાં આવે તે કરે પણ હરેક વાતે આપણેથી તાકીદે બને તે કરવું.

લા૦ શેવક જાહંગીરભાઈ નોશરવાંનજી જત લખવા કારણ એજે એ ચોપડીઓ વીકાલએ છપાવીછે તે કાંઈ આપણું ધરમ પરમાણે મલતું નથી. જે ધારો જે આપણી અંજુમન વખત ૨) તથા ૩) વાર મલીને ઠેરવેઓ હતો પણ તેથી કાંઈ ચોકશ કીધો નહી પણ તે બીનાં કરતાંબી હેમાં ઘણું અડચણ જેવું છે ને છપાવેઈછે, વાસ્તે એ ચોપડીઓ રદ કરવી ખુબ છે.

લા૦ શેવક જીજીભાઈ દાદાભાઈનો કુવા વાંચજે ને શરવે શાહેબોના વીચાર પરમાણે હમારે કયુલછે ઉપર લખેઆ પરમાણે.”

શેઠ શ્રાંમજી કાવશજીએ પોતાના ભાઈબંધ બીજા અકાબરો ઊપર શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈની બાબદમાં પતર લખીઆ પછી, અને એ બાબદમાં એ સાહેબો વચ્ચે ફેટલીએક ભાંજઘડ થાએઆ બાદ, તેઓ વચ્ચેની નાએતેશકીનું કસું શેવટ આવીઝિં નહી—કે જે ઊપરથી શેઠ શ્રાંમજી કાવશજી તથા શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈ અને બીજા ફેટલાએક સાહેબોની શહીની એક જાહેર ખખર તારીખ ૧ લી જાનેવારી ૧૮૩૭ નાં મુંબઈ ચાખુક તથા બીજાં ગુજરાતી વરતમાન પતરો મધે છપાઈ, અને તે ખખરમાં તેઓએ શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈવાલો ધારાનો ખરડો આપખુદીથી બનાવેલો તથા આણઘટતો ઠેરવીઓ. એ દસતાવેજના જવા બમાં શેઠ વીકાલએ એજ વરશની તારીખ ૨૬ મી ફેબ્રુવારીનાં ચાખુક મધે એક ખોલાસો છપાવી પરગટ કરીઓ હતો. એ ખોલાસા મધે શેઠ વીકાલ લખેછે કે તેવાણે જે ખરડો ઊભો કીધોછે તે મુંબઈની પારસીની અંજુમનના અકાબરો તથા બીજાઓ સાથે ખેશી મસલહત કરીને કીધોછે, માતરે છોકરીઓના વારસા બાબે અને એક બે બીજી નજીવી બાબદે વીશે તેવાણેનો ખરડો અકાબરોના ખરડાથી તશવત રાખેછે, અને તેવાણેનો એ બાબદમાં જે કાંઈ વીચારછે તે તેવાણે આલમની હજુર છપાવી પરગટ કરીઓછે.

પણ એટલીખધી હીમત અને ઊતાવણ કરીને પોતાની અરજી તથા પોતે બનાવેલો ધારાનો ખરડો કલકતા ખાતે રવાને કરીને શેઠ વીકાલ મેહરજીભાઈ પોતાની ઈછા માફક ફલદરૂપ થાએઆતા નહી. એ ખરડા મધે શેઠ વીકાલજીએ વગર વશીએતે ગુજરી જનાર જરતોસ ત્રીની અસફેઆંમત મધેથી તેહની વીધવા તથા ખેટીઓનો વાજખી અને ખુદરતી હુક રદ કરીઓ હતો, તથા વશીઅતનામાંથી અસફેઆંમત આપી જવાના બાબમાં ફેટલોએક લુલ લરેલો બંદોખસત કરીઓ હતો, તથા શેઆદી અને ગમીની વખતે નેઆતના રવઈઆની ફેટલીએક અન ઘટતી રસમો ગોએઆ પારસીઓ પોતાના મજહુબનાં ફરમાંન મુજબ પાલતા હોએ હવી રીતે મુકરર કરી હતી, તથા ખીજ ફેટલીએક નજવી ખીનાઓ (જેહવી કે ચેહુરમનો શેઆવ અને વાસણ કોણને પોંહોંચે, ઈતીઆદી) એ ખરડા મધે દાખલ કીધી હતી, કે જે સંગલી બાબદો હવી હતી કે ઈંગરેજ સતાવાલાઓ કધી મંજુર રાખીને ધારા દાખલ મુકરર કરી શકે નહી. એ સખખ ઊપરથી તથા ખીજાં ફેટલાંએક કારણોને લીધે શેઠ વીકાલનો ખરડો કલકતે ગએઆથી તાંહાંના સતા વાલાઓને ઘણો અનગમતો થાએઓ હતો, અને તેઓએ એ ખરડા ઊપર વધારે ધેઆન પોંહોંચાડવાને સાફ ના પાડી હતી. એ બાબદમાં કલકતાવાલા શેઠ રૂસતમજી કાવશજી બનાજ તારીખ ૨૩ મી નવેમ બર ૧૮૩૬ ને દીને શેઠ વીકાલ જોગનાં લખેલાં એક કાગજ મધે નીચે જણાવીઆ પરમાણે બોલાસો કરેછે—

“તમારું કાગજ એક તથા તે મધે પારસી લોકોના ધારા બાબેના બંદો ખસતનું કાગજ એક બીડું તે પોંહોંતુંછે. બીજું લાઈજી તમોએએન પરમાણેનું બીજું છાપેલું કાગજ એક મીસટર બારોડેલને તથા મીસટર આનડરસને બીડું હશે તે તેણાઓએ હમોને દેખાડુંછે, અને એ બાબે તે લોકો વાકેફ થાએઆછે. પણ લાઈજી એ વાંચીઆથી ઉલટા એ લોકો આપણી જાતનાં માણસોની ઉપર હુશવા લાગા, અને એ “લાઆ” નાં કમીશન મધે જે મોહોરો કમીશનર મીસટર મેકાલી કરીનેછે તે ધણી ઘણો ગુસો કરવા લાગો, અને કેહેવા લાગો કે એ શીરશતાનાં કાગજ મધે જે થેલી થેલી વાતો લખીછે તે હમો લોકો કાંઈ હેવું

બેવકુફ નથી કે એ શાંભલીએ, અને જ ચીજ ફનીઆંથી ફરછે તેહેને નજદીક લાવીએ અને એ પરમાંછે ઘણી વાત કેહેવા લાગે, તેથી લાઈજ હમે પણ એ મધેની બીનાં વાંચીને ઘણા દલગીર થાએઆ, કે લાઈજ તમેએ એ બાબે ઘણી મેહેનત લીધી હશે, પણ લાઈજ તમેએ ઈઆ બીજા સાહેબોએ કંઈ બીજા વાતનો આગલ પાછલનો કંઈ વીચાર કીધો નહીં."

ઊપલી રીતે શેઠ વીકાજ મેહરજીભાઈએ પારસીઓને વાસતે ખનાવેલા ધારાના ખરડાનું શેવટ આવીડિં હતું. તેવણે એ કામમાં ઘણી મેહેનત લીધી હતી, કેટલીએક દુશમની હાંસલ કીધી હતી, અને થોડુંએક નાણું પણ ખરચીડિં હતું—મગર ઈંગરેજ સતવાલાઓ તેવણના ખરડા વીશે શું ખેઆલ કરશે તે બાબે તેવણે સાવચેતી રાખીતી નહીં, અને તેથી તેવણે કરેલી સંગલી કોશેશ શેકટ ગઈ હતી.

શેઠ ફરાંમજી કાવશજી, શેઠ જમશેદજી જીજીભાઈ, અને બીજા અકાખરોએ તઈઆર કરેલા ખરડાનો પણ એજ હાલ થાએઆ હતો. એ ખરડો શેઠ વીકાજવાલા ખરડાની માફક લંબાણ હતો નહીં—તેમાં માતરે વારસા બાબેનો ખંદોખસત કરેલો હતો, અને મીં બારોડેલે ઈશવી સને ૧૮૨૮ માં એ બાબદમાં પુછેલા સવાલોના જવાબ તરીકે તે ઘડી કાઢીડીઓ હતો. એ સવાલો તઈઆર કરવાનાં કામમાં અકાખરોએ જરતોસતી આલમનાં લોકોનું મત લેવાની તથા પોતાની ગોઠવણ વીશે તેઓને વાકેફ કરવાની કસી તજવીજ કરીતી નહીં, અને એ ખરડો તથા તેહેને લગતી અરજી એ બંધે દસતાવેજો તાં ૨૧ મી નવેમખર ૧૮૩૮ ને દીને મુંબઈની સરકાર ઊપર કલકતા ખાતે રવાંને કરવાને સાડું મોકલીઆમાં આવીઆ હતા, તોપણ તે મધે શું લખેલુંછે, અને અકાખરોએ પંચને નામની અરજી શી પરકારે કરેલીછે તે બાબે એક હુકમ પણ અકાખરોની તરફથી સત્તા સાથે છપાઈને બાહર પડીઆતો નહીં. એ ખરડો તથા અરજી કલકતા ખાતે જઈ પોંહાંચીઆ પછી ધારા બાંધનારી સભાએ તે ઊપર કસું ઘેઆંન પોંહાંચાડીડિં નહીં, અને તેથી એ ખરડો ૨૬ ગએઓ તેહનાં કેટલાંએક કારણો જોવામાં આવેછે. એ મધે પરથમ કારણ એ હતું કે આપણા અકાખર સાહેબોએ તેઓના

કેટલાએક દોસતોની ચેલવણી છતાં ધારાના ખરડા મધે શેઠ વોકાળનીજ માફક કેટલીએક આણઘટતી બાબદો હેવી નાખી હતી કે જેહેને ઈંગરેજ સતાવાલાઓ કધી મંજુર રાખી શકે નહી, એ કારણે ઊપરથી એ ખરડાનું વજન ઘણું કમતી થાઈગિં હતું. ખીજું કારણ એ હતું કે અકાખરે સાહેબોએ એ ધારાનો ખરડો અમલમાં લાવવાનો અખતીઆર પોતાને કીજે માંગીઓ હતો, અને પારસીઓ ઊપર પોતાની એક અદાલત ઊભી કરવાની પેરવી કીધી હતી, કે જે માંગણી સરકાર કધી કબુલ રાખી શકે નહી હેવી હતી.

અકાખરોએ તઈઆર કરેલા ધારાના ખરડામાં જે આણઘટતી બાબદો નાખી હતી તે બાબે તે વખતના મુંબઈની સુપરીમ કોરટના નેઆએધીસો, સર હરખરટ કામપટન અને સર જાન આડરી, એ ખરડાની તપાસ કરતી વેલાએ નામદાર ગવરનર ઊપર પોતે લખેલા કાગજ મધે નીચે જણાવીઆ પરમાણે વીચાર આપેછે—

“અરજદારો પોતાના દસતાવેજમાં એક ઠેકાણે કબુલ રાખેછે કે જે માણસ પાસે પોતાની ખુદની મીલકત હોએ તે ગમે તેહેને આપી જવાનો તેહેનો હકછે, તોપણ તેથી ઊલટી રીતે સતરમાં સવાલના જવાબમાં તેઓ લખેછે કે જો કોઈ મરદ પારકી કોમની સ્ત્રી સાથે રહેતો હોએ અને પોતાની કોમના શીરશતાથી ઊલટી રીતે પોતાના હકદાર વારેસોને ખાતલ કરીને ખીજી ગનેઆતનાં લોકોને પોતાની પુંજ વશી અતનામાંથી આપી જાએ તો તે વશીઅતનામું રદ કરવું. અને વલી અરજદારો હવું માંગેછે કે જો કોઈ પારસી પોતાનો બાપકો ધરમ મુકીને વટલી જાએ તો તેહેને પોતાના ગુજરનાર ખેશીની મીલકતમાંથી વારસો મલવો જોઈએ નહી.”

સર હરખરટ કામપટન અને સર જાન આડરીએ ઊપલી બાબદો વીજે હવો વીચાર જણાવીઓ કે એક શખસ પોતાની ખુદની દોલત વશીઅતથી ગમે તેહેને આપી જાએ હવું ઠરાવીઆથી તે દોલત ઊપર તેહેનો સંગલી પરકારનો હક સાબેત થાએછે, તારે તેમાં કસી પરકારની

હરકત નાખી તેહનો હક કમતર કરવો વાજખી નથી. એ સાહેબો ખીજું એવું લખેછે કે વટલેલા પારસીને તેહનો બાપીકો વારસો નહીં મલે એ પણ માંગવું ઈનસાફથી દુરછે. અરજદારોએ સારી રીતે બાણવું નોઈવું હતું કે હરકોઈ શખસ દોલત મુકીને ગુજરી જાએ અને તે શખસની મરણ પોતાના વટલેલા દીકરાને ઈઆ ખેશીને પોતાની દોલતમાંથી હીસો આપવાની નહીં હોએ તો વશીઅતનામાંથી તે પરમાણે તે કરી શકેછે. હવે જારે દોલતનો ધણી પોતે તે વટલેલા શખસનો વારસો પોતાનાં વશીઅતનામાંથી રદ નહીં કરી જાએ તારે ઈંગરેજ ઈનસાફ જે સરવે કોઈના ધરમને એકસરખા ગણેછે તે ઈનસાફથી વટલેલા માણસનો હક થું કરવા ખોટો થાએ ?

અકાબર સાહેબોએ પોતાની અરજમાં પોતાનો અમલ વધારવા વીજે જે કાંઈ લખીજિં હતું તે બાબદમાં એજ નેઆએધીસો હવો વીચાર જણાવેછે કે ધરમ સંબંધી તથા લગણ સંબંધી કલ્યા ચુકવવાને સારૂં પારસીની “પંચાએત” ને થોડોએક અખતીઆર સંબાલીને આપીઆ હોએ તો તે દરસતછે, પણ ખીજી કોઈખી પરકારનો પારસીઆ ઊપર કાબુ ચલાવવાને એ મંડલીને હક આપવો નોઈએ નહીં. એ સાહેબો લખેછે કે—“પારસી ટોલાના મોહોટી આખડવાલા શખસોએ આ અરજ ઊપર પોતાની શહીઆ કીધીછે, તેઓએ ઈનસાફથી ઊલટી રીતે જે “માંગણીઆ કીધીછે તે ઊપરથીજ આપણી ખાતરી થાએછે કે એ લોકો “ઈનસાફ ખરોખર સમજવાની શક્તી ધરાવતા નથી, માટે તેઓને જો “વધારે અખતીઆર આપીને ઈનસાફની ખુરશીએ ખેશાડીઆ હોએ તો “આલમનાં લોકો તેઓથી કધી રાજ થાશે નહીં.”*

* ઈ. સ. ૧૮૩૨ માં મુંબઈની મરકારની કાઉન્સીલના એક અધીકારી મી. ફ્રાંસીસ વારડને એજ મતલબને મલતું પોતાનું મત લંડન ખાતે કોરટ આવ ઉરેક્ટરસની ઉપર નીચે મુજબ લખી વાલીઈ હતું :—

Extract of a letter from Francis Warden Esq, formerly Member of Council at Bombay, to the address of the Commissioners for the affairs of India, dated 30 April 1832.

The Court of Directors expressed an anxiety to restore the power formerly exercised by the higher classes of Parsees over their inferiors, by means of their

અકાબર સાહેબેએ પોતાની અરજમાં “પંચાએત” નો અખ તીઆર વધારવા માંગીઓ હતો, અને તે માંગણી તેઓએ આલમન લોકોથી ધુપી રીતે કરી હતી, એ કામ આણુઘટું હતું. એ સાહેબો સારીપેઠે જાણતા હતા કે જરતોસતી ડોલાનો મોહાડો ભાગ તેઓના તાબા તલે અને તેઓના ઈનસાર હેઠલ રહેવાને રાજ નથી, તોપણ

Punchayets. It was found impracticable. Indirect influence, moral estimation, and long habits of voluntary acquiescence in the will of others, when once interrupted, were not easily restored, and least of all by positive institutions. The difficulty arose out of the increase of the tribe, the numbers now possessed of wealth, their independent turn of mind, and from the want of a good understanding among the leading families. It would be difficult also to enact an unexceptionable body of regulations for the conduct of their Punchayets, and unless that were done there would be food for interminable lawsuits. The second class of rich Parsees wish to live and expend their money as they please, without troubling or being troubled by Punchayets. The Recorder's Court was, on its institution, their favourite Punchayet. The spirit that would have made them submit in preference to their own heads of Caste, when they were a humble body struggling for existence, was gone, and could not be revived. Among a rich and numerous people, who have lost their habits of personal attachment and obedience, law must complete the submission which opinions and habits no longer command.

“મોહોટે વાઘેના પારસીઓ પંચાએતની મારફતથી ઉતરતે વાઘેના પારસીઓની ઉપર જે સત્તા અસલ અધાવતા હતા તે સત્તા તેઓને (ધર્મિાને મોહોટે વાઘેના પારસીઓને) પાછી આપવા વીથે કોરટ આવ ડરેક્ટરીએ પોતાની આતુરતા લખી જણાવી હતી. પણ એ હોકમ અમલમાં લાવી શકાએ તેહેવા નહી હતો. પારસીઓમાંથી પોતાની ખુશીથી હોકમ માનવો, દીલનો આહ રાખવો, અને પરભાડા લાગવગને તામે થવું, એ ચીજો નીકલી ગઈ તે પાછી આવતી નથી, અને એક આતું મુકરર કીધાથી પણ તેમ બની શકતું નથી. તેઓમાં લોકોની સંખ્યાઆ વધી, ઘણાએક દોલતવાલા થાએઆ, તેઓ આપએખતીઆર વીચારવાલા થવા લાગા, અને તેઓ વચે મુખીઅ કુટુંબોમાં સારા સંપ નહી રહેઓ તેથી એ અડચણો નીપજીછે. પંચાએતને વાસતે કાંઈખી વાંધો લઈ નહી શકાએ હેવા કાએદા બાંધવા મુશકેલછે, અને તેહેવા કાએદા વીના અંત વગરના મુકદ્દમાં ઉભા થાએઆ વના રહે નહી. માતબર પારસીઓનો જે વરગ ખીજો (ધર્મિાને પેહલાથી ઉતરતો) છે તે લોકો પોતાની મરજ માફક રહેવા અને પોતાની મરજ માફક પોતાનો પધસો ખરચવા ચાહેછે, તેઓ હેવું ચાહેછે કે તેઓ પંચાએતને તજદી નહી આપે અને પંચાએત તેઓને તજદી નહી આપે. રીકારડર કોરટ જરે ઉભી થાઈ તારે લોકોને તે અદાલત પસંદ પડતી પંચાએત જેહેવી હતી. જરે પારસીઓ ગરીબ લોકો હતા અને પોતાની જીંદગીનાં પોશણને આતર ટવલતા હતા તારે રીકારડરની કોરટની જગોએ પોતાની કોમનાં મુખીઅ માણસોને તામે થવાનું તેઓ વધારે પસંદ કરતા હતા, પણ તે વાત હવે જતી રહીછે, અને તેહેવી ઉલટ હવે પાછી આવી શકે હેવું નથી. લોકોની સંખ્યાઆ જરે ઘણી વધે અને પધસાદાર થાએ, તારે કોમને તામે પડી રહેવું અથવા આસરે વલગી રહેવું એમ બનતું નથી, હેવી વખતે રીતભાંતથી ધર્મિા મતથી તામેદારી સચવાઈ શકાતી નથી, પણ એ કામ લાઆ (અદાલતી કાએદા) થીજ બની શકેછે.”

[રાસ્ત ગોફતાર, તા. ૭ મી આગસ્ટ ૧૮૭૦.]

પોતાની કામનાં લોકોને પોતાના કબજામાં લાવવાની તેઓએ ગેર રીતની આ ઈજીક્ટી કરી હતી. એ બાબદમાં હમારી તરફથી વધારે ખોલીઆના કરતાં શેઠ માણેકજી ખરશેદજી સરાયે તે વખતના પંચાએ તના અકાબરોને એક કાગજ લખીને એ કારણસર જે સખત ઠપકા આપીઓછે તે હમે હુકલ ઊતારી લઈજીએછે. શેઠ માણેકજી ખરશેદજી “પંચાએત” ના અકાબરોને લખેછે,—

“એ હાલની અરજીથી તમે બીજી એક મતલબ એ ચાહો છેઓ જે પંચા એતને આપઅખતીઆરી મલે તથા કાંઈ પરકારે વધારે અખતીઆર લેવો. એ વીશે એક એઆર શુખન કેહેવાની રજા આપો. શેઠજી, પંચાએતની મુખતી આરી કોઈએ નહી માંગી હોએ, ઈઆ તે ઉપર સરકારે કોઈવાર શખુન નાંખેઓ હોએ, અને તમે એમ લખોતો બેહેતરછે, પણ તેમ નથી બનીઉં. પંચ મલી જે કાંઈ ઠરાવ કરે તે ઉપર સરકારથી કદી વાંધો લેવાએ નહી, અને કદી વાંધો લીધો પણ નથી. પણ તે સાથે જરે પંચાતનાં ચુકાદાથી નારાજ થાઈને લોકો હાકેમ દરબાર ગચ્ચાએ તે વખતે તેઓની વાત ઉપર કાંઈ ઘેઆંન પોહોંચાડેઉં નહી અને તેહેનાં શાફ કારણ બતાવેઆં કે પંચે કીધું તે ઉપરાંત હાકેમથી ઉલટો હોકમ નહી અપાએ. બીજું એજે જેટલી બીજી કામની પંચાત પાસે મુખતીઆરીછે તેટલી પારસીની પંચાત પાસે પણછે, અને તેટલીજ બશછે. જે તે મુખતીઆરી વગર ખુશાંમદે તમે અમલ કરો તો બીજી કાંઈ દરકાર નથી. પણ પારસીની પંચાએતના સાહેબો પોતપોતાને ઘેર બેશી મરજી પરમાંજે ઠરાવ કરવા લાગેઆ, તથા એકબીજાની મુરવત ઉપરથી ખુશાંમદો કરવા માંડી, ગરી બોને એક તકશીર ઉપરથી નેઆતબાહાર મુકેઆ અને તેજ તકશીર તાલેવં જોને શરકશીથી કરવા દીધી; નેઆતબારાએને પોતેજ સાથે લઈને ખાવા માંડેઉં, તથા શઉ કામમે હોકમ આપવા તથા હોકમ તોડવાબી તેજ સાહેબો બેઠા, તારે પંચાતની ગેરત ઉઠી ગઈ, આગલ કાંઈ એમ નહી હતું. કોઈ કોઈની ખુશાંમદ નહી કરતું. વરશમે ૮—૧૦ વાર નાહાની મોહોટી અંજી મન મલી અપરાધીએને ઘટતી શજા મલતી હતી, પણ હાલ તેથી સરવે ઉલટુંછે, અને એજ કારણ ઉપરથી તમે સાહેબોમે મોહોટી મોહોટી મીઠીઓ એકથી વધારેવાર લખાઈછે, અને કેટલાએક સાહેબો દુર બેઠા અને કોઈએક પાછા શામેલ થાએઆ. આજ કેટલાં વરશ થાએઆં કોઈ દાહાડે ઉંઘાડે બારજી પંચાત મલી નથી. એ ઉપરથી આપજામે દનપરદન નરશ કામેનો વધારો થાએછે. બીજું એ ઉપલા ખરા શખબો કે જેથી પંચાતના હોકમને પુરું માંન

મલતુ' નથી તે તમારાં હાલનાં પીડીશનમાં છુપાવીને પંચાતની અખતીઆ રીનો વધારો આહો છેઓ, પણ તે સાથે તમેએ કોઈ પરકારે જણાવેઈ' નથી કે તે શી તરેહની અખતીઆરી તથા અમલ પંચાતને આપે. પંચાત મેલવવી, નેઆત જાતનો તનટો ચુકાવવો, તેતો તમેને અખતીઆરછે. એંથી વધારે જો તમે આહાતા હોએ કે પારસીઓમે દીવાંની તથા ફેનદારી કામનો ઇનસાફી પંચાત કરે હોવો હોકમ મલે તો તે કેમ બની શકે? તમારી પંચાતને તેહવો નવાઈનો અખતીઆર આપે તો તેની અગાઉ મુસલમાન તથા હીંદુ કે જની વશતી તમારાથી ઘણે દરજ્જે મોહોટીછે તેઓની પંચાતને પેહલાં ઘટે અને તેમ કરે તો પછી અતરે અદાલત કોરટનું કારણ શું? કાંઈ નહી. તેથી એ શીવાએ તમેને શું અખતીઆર જોઈએ તે ચોકશ ઉંઘાડું કરી નહી લખો, તથા તેમાં માંગવાનાં ખરાં કારણો તથા તેહેની ઉશતવારીમે શખત દાખલાઓ નહી આપો, તાંહાંસુધી હેવી અરજ કે જે દેખઈતી અણુઘટતીછે તે ઉપર કોઈ ઘેઆંન કેમ પોંહાંચાડે?"

સુપરીમ કોરટના નેઆએધીસોએ અકાબરોના ધારાના ખરડામાં લખેલી વારસાની વેંહેંચણી વીશે ખોલાસાથી વીચાર આપીઓતો નહી, પણ તેઓએ હેવી ભલાંમણ કીધી જે ધારા ખાંધનારી સભાએ એ ખાખેની કલમ મુકરર કરતી વખતે ઘણી ચોકસાઈ રાખવી જરૂરછે. દુકાંમાં એ નેઆએધીસો જેઓ જરતોસતી અકાબરોને તેઓની કોમને કીજે ધારા ખાંધવાની પરથમ ભલાંમણ કરતા હતા તે નેઆએધીસો એ ગરહસ થાનાં કામથી શકમંદ થાએઆ હતા, અને પોતાનો અલીપરાએ હેવી રીતે આપીઓ હતા કે તેથી એ કામ મુતલક આગલ વધી શકે નહી. અકાબરોનો ખરડો, તેઓની અરજ તથા સુપરીમ કોરટના નેઆએધીસોના ઊપર જણાવેલા અલીપરાએ સાથે, મુંબઈની સરકારની મારફતે હીંદુસ થાંનના તે વખતનાં ગવરનર જેનરલ લારડ આકલાંડ ઊપર ગએઓ હતા. એ ઊમરાવે એ કાગજમાં "લાઆ કમીશન" ના અધીકારી ઓને હવાલે કીધાં. એ અધીકારીઓએ તે ઊપર કસું ઘેઆંન પોંહાંચા ટીકી' નહી, અને આપણા અકાબરોની સંગલી મેહેનત દેખઈતી રદ ગેઈ.

એ વખત પછી પારસીઓને કીજે ધારા ખાંધવા ખાખે થોડીએક તજવીજ ફરીને ઈશવી સને ૧૮૪૩ નાં વરશમાં થાઈ હતી. એ વખતે

સુપરીમ કોરટના તે વખતના પીઝિની જડજ સર અરસકીન પેરીએ એ કામ પોતાને માંથે લેવા ધારીઝિં હતું, અને તે ઊપરથી તેણે આપણા અકાબરો સાથે કાગજ પતરોનો ફેટલોએક સંધેશો ચલાવીઓ હતા, તથા દસતાવેજો એકઠા કીધા હતા, પણ કમ કુરસતને લીધે, ઈઆ એ કામમાં ઘણો ગુંચવારો જોએઆથી, એ ચંચલ નેઆએધીસે એ કામ જુજ મુદતમાં પડતું મુકીઝિં.

સર અરસકીન પેરીના વખત પછી ખાર વરશ તુલીક એ બાબદમાં જરતોસતીઓએ ફરીને કાંઈખી કોશેશ કરી હાએ હવું જોવામાં આવતું નથી. તેપણ એ અગતની બાબદ એ મુદતમાં જરતોસતીઓ લુલી ગએઆતા નહી. તેઓ વારેવાર એ વીશે ફરીઆદ કરતા હતા, કે જે ઊપરથી ઈશવી સને ૧૮૫૫ ના આગસ્ટ મહીનાની ૨૦ મી તારીખે મુંબઈની જરતોસતી અંજુમનની એક મોહાટી મજલસ શેઠ કાવશજ ખેહરાંમજી વાલાં આતશખેહરામ મધે ભેગી મલી હતી, અને તેઓએ એ કામ પાર પાડવા સાડું “જરતોસતીઓને વાસતે ધારા ખંધાવી મંગાવવા સાડું ઊભી થાએલી સભા” હેવાં નામથી એક મંડલી અસથાપી હતી, અને તેઓના અસતેકમાં વારસા હીસ્સા, લગન, તલાક, ઈતીઆદી, બાબદોના ધારા પારસીઓને સાડું હીંદુસથાંનની ધારા ખાંધનારી સભાની મારફતે ખંધાવી મંગાવવાનું કામ સોંપીઝિં હતું. એ મંડલીએ પોતાનાં કામનો થોડોએક ભાગ હવડાં સમાપત કીધોછે, અને વારસા હીસ્સા તથા તેહેને લગતી ખીજ ફેટલીક બાબદોના ધારાના ખરડાનું એક ચોપાં નોઝિં બાહર પાડીઝિંછે, કે જે ઊપર હાલમાં જરતોસતી રોલાનાં લોકોનું ધેઆંન લાગેલુંછે. પારસીઓના ધારા બાબે આગલા દાહાડાઓ ઊપર જે કાંઈ કોશેશ થાઈ હતી તે કરતાં આ સભાએ પોતાનું કામ વધારે મુસત કીમ પાએઆથી ચલાવીઝિંછે, તથા આગલા વખતમાં થાએલી લુલોનો અનુભવ મેલવીને તે લુલો ફરીને નહી થાએ તે બાબે ફેટલોએક સંભાલ કરીઓછે. આગલા દાહાડાઓ ઊપર એ બાબદને લગતા જે કાંઈ દસતાવેજો પારસીઓની તરફથી સરકાર ઊપર મોકલીઆમાં આવીઓછે

- તે સંભાલ રાખીને લખેલા નથી, અને એ દસતાવેજો જો આપણા સતા વાલાઓ હવડાંના ધારાના ખરડાની સંગાથે સરખાવી જોશે તો તેથી
- તેઓનાં દીલમાં શક ઊત્પન્ન થાએઆ વગર રહેવાનો નથી. એ શક દુર કરવા અને એ કામ મનમાનતી રીતે પાર પાડવાને સારું જરતોસતીઓએ એકદીલ થવાની ઘણી જરૂર છે. એકદીલી તથા વધારે મેહનત કીધાથી એ કામમાં જો કંઈ સારું શ્વ નીપજીતું તો તેથી જરતોસતી યોલાના લોકોને શાએદોછે, અને જે અકાખરોના અમલમાં અને જેઓના હુથથી એ કામ પાર પડે તેઓને માન છે.*

[રાસ્ત ગોફતાર, તા. ૧૧ મી તથા ૧૮ મી આપરેલ ૧૮૫૮.]

શીઆવશ નામું.

સર જમશેદજી જીજીભાઈ મદરેસાના એક વીદીઆરથી એરવદ તેહમુરસ દીનશાહ અંકલેશવરીઆએ હુમાણાં ઊપલાં નામવાલું પુસ્તક જે પરસીધ કીધું છે તે પુસ્તકને હુરએક સાધારણ “નામાં” સાથે ગુંચવી નહી નાખવાની હુમારા વાંચનારાઓને હુમો વીનંતી કરીએછે. એ પુસ્તકની મકસદ પારસીઓમાં આજ આસરે ૨૦૦) વરશની ઊપર થાઈ ગએલા એક લાએક ગરંથ કરતા અથવા કવેશર જેહના વીશે આજ થોડાજ લોકો વાકેશ છે, તેહની ઇઆદગારી તાજી કરવાની છે, અને હાલના જમાનાનો એક વીદીઆરથી પોતાની કોમમાં જે સદીની વાત ઊપર થાઈ ગએલા એક એલમદાર પાણુ લુલાઈ ગએલા શખસનું નામ પાધું

* એ અગતનું કામ શેવટે પાર પડીઈ હુતું, અને ઈશિવી સને ૧૮૬૫ નાં વરશમાં હાંદુસથાંનળી ધારા બાંધનારી સભાએ પારસીઓના ફાએદાને સારું જે ધારા બાંધી આપીઆ હતા. એ માહેલો પેહેલો “પારસીઓનાં લગન તથા તલાકનો ધારો, સને ૧૮૬૫ નો આકટ નંબર ૧૫ મા” એ નામથી આલખાએછે—અને બીજો “પારસીઓના વારસા હીસ્સા બાંધેનો ધારો, સને ૧૮૬૫ નો આકટ નંબર ૨૧ મા” એ નામથી આલખાએછે. એ બંધે ધારા તથા તેઓને લગતા અગતના દસતાવેજોના સંગરહનું એક પુસ્તક “જરતોસતીઓને વાસતે ધારા બંધાવી મંગાવનારી સભા” ના ખરચથી, એ સભાના એક હાનરેરી સેકરેટરી તરીકે સને ૧૮૬૮ નાં વરશમાં મેં પરગટ કીધું હુતું.

મશહુર કરવાનો કસદ કરે એ વાત સંતોશકારક છે. આએ “શીઆવશ નામું” ખનાવનાર પારસીઓની જાહેજલાલી જાહે સુરત શહેરમાં સારી ચાલતી હતી તે વખતમાં થઈ ગયેલો છે. તે જાતે મોખેદ હતો, અને તેહનું નામ રસતમ એરવદ પેશુતન હમજીઆર કરીને હતું. તેણે શીઆવશ નામું, જરતોસ્ત નામું, વીરાષ્ટ્ર નામું, અને અસપંદીઆર નામું, એટલાં પુસ્તકો રચ્યાં છે, કે જે સરવે તે વખત પરમાણે હાથની લખેલી નકલોથી પરસીધ થાયેઆં હતાં, અને તેઓ માહેવું આએ શીઆવશ નામું હમણાં પેહલવેહવુંજ છપાઈને ખાહર પડીગિં છે. તેહને ખનાવવાનો વખત સંવત ૧૭૩૬ નો જણાવેલો છે, કે જે ઈશવી સને ૧૬૮૦ ને મળતો આવે છે. આપણાં સરકારી કેલવાણી ખાતાંનો ગુજરાતી ચોપડીઓની તપાસ લેનાર ગહરસથ રાવ સાહેબ મહીપતરાંમ રૂપરાંમ એ પુસ્તકના નમુના વાંચી તે વીશે પોતાનો વીચાર આપે છે કે તે “વાંચી હું ઘણો આનંદ પાંમેઓછું, અને હું એ આસરે ખસો “વરશ ઊપર લખાએલાં એક મોખેદનાં લખાણને ઘણું કીમતી ગણુંછું, “અને હેના લખનારને સવલાશાનું ઘણું સાડું ગનેઆન હતું હેવું હું “માનુંછું. એ મોખેદ એ કવીતામાં વાપરેલી ભાશા હાલના સઘલા “પારસી લખનારાઓને શરમમાં નાખે એવી છે.” હાવું પુસ્તક જાહેરમાં લાવવાથી એરવદ તેહમુરસ દીનશાહ અંકલેશવરીઆએ પોતાના જાતભાઈઓ તરફ એક ઘટતી ફરજ ખજાવી છે. કદાપી સાધારણ લોકોને એ પુસ્તકનો ઊપીઓગ તથા તેહની કીમત સમજ પડશે નહી, તોપણ ગુજરાતી વાંચનારાઓમાં જે વીદીઆરથી ભાગ છે તેઓ એ કામનેસર એ પુસ્તકને નવેસરથી હસતીમાં લાવનારને શાખાશી આપેઆ વીના રેહશે નહી.

હમોએ જણાવવું જોઈએ છે એરવદ તેહમુરસે જુદી જુદી હાથની લખેલી નકલો મેલવી તથા તપાસીને આએ ચોપડી છપાવી છે, એટલુંજ નથી, પણ તે સાથે પોતાની તરફથી ઠેકાણે ઠેકાણે કીમતી અને વીદીઆ અભીઆસ ખતલાવનારી અને કોઈ કોઈ જગોએ લાંખી “નેમ્સ” આપી છે, તથા એ દફતરની શેવટે એક “શબ્દ કોશ” છાપેઓ છે.

શીઆવશ ઈરાનના કએઆની પાદશાહ કએખસરૂનો ખાપ થાતો હતો, તેહેના જનમારાની હકીકતથી શાહનામાંનો કોઈખી વાંચનાર અંજાણો નથી. લેકીન મોખેદ રસતમ એરવદ પેશુતને તેહેને ગુજરાતી કવીતાના આકારમાં રચેઓછે, અને કવી દલપતરામ ધારેછે કે તે નલા ખયાનના રાગમાં અથવા લાવાણીના રાગમાં ગાઈ શકાએ હવો છે. હમોને એ પુસ્તક તેહના રાગના કરતાં તેહના ખનાવનારના ખાલેસ ખેઆલ અને નીરમલ નીતીમાન મંછા ઊપરથી ઘણું વધારે માન આપવા ભોગ લાગેછે. હવે મંછાવાલી કવીતા કુટુંબ અને મંડલી આમાં દાખલ થવાથી અને વંચાએઆથી ગોએઆ માણસોનું દીલ વધારે સવધ થાએછે. જે જમાનામાં એ ચોપડીનો કરતા મોખેદ રસ તમ થાઈ ગએઓછે તે જમાનામાં પારસીઓની ઊપર હીંદુ ધરમ હમણાના કરતાં ઘણી વધારે ભોરાવર ગાલેખી રાખતો હતો, તે ગાલેખીની અસર નોકે મોખેદ રસતમ ઊપર થાએલી આએ ચોપડીમાંથી દખાઈ આવેછે, અને “ગુરૂ અને ગાએ” ની નીત રોજ પુંજ કરવા જેહવી લલામાણ તેહેનાં લખાણમાંથી નીકલેછે, તોપણ તે વાત એ સાચાં મનના મોખેદની કીરતીને કસી રીતે જાંહાંખ લગાડે હવી નથી. માતરે તેહેના વખતમાં પારસી ધરમ સુરત મધે હીંદુ રીતલાંત સાથે મજબુત આમેજ થાઈને ચાલતો હતો તેહેની હકીકત હવા મીસરાઓ ઊપરથી આપણને દખાએછે, અને તેટલા માટે હમો જોવાથી ખુશી છઈએ કે એરવદ તેહમુ રસે હવા મીસરા નહી છાપી પડતા મુકવા જેહવું કસું કામ કીધું નથી.

નમુના તરીકે મોખેદ રસતમની ચોપડી મધેથી બે તરાણ ફકરા હમો નીચે આપીએછે. સંગલા ઊમદા મનના ગરંથકારોની માફક મોખેદ રસતમ સ્ત્રીઓની ખુખસુરતીને તેઓને લાએકનું માન આપનાર હતો, કે જે મુજબ શીઆવશની માએની ખુખસુરતીની તારીફ તે નીચે પરમાણે કરેછે—

તમ સીશ કુલ પૂનંમ ચંદને અમાશી સૂર,
એ વેરાંન રાંણમાં એથી ઘણું વરશેછે તૂર.

તંમ નીડાળ દીક બુધ વહરેસ્પત ,શુકર જડી,
 તમ નાશકા નથ તે સબચેરાગ કોણે ઘડી.
 તમ કાંન કૂંડલ જડેઆ જાણે માંજુકને મોતે,
 કોટ અભરણ પેહરાવેઆં આપ ધણીએ પોતે.
 કર ચૂડ પોહાંચી જાંણે વીજ ચમક ચમકીને જાએ,
 પાએ પેજણ તે નેવરનો જલકારજ થાએ.
 કહો સૂંદરી તમો કોણ છો ને આંહાં તહાર શું છે નાંમ,
 એ વેરાંન રાંણમાં આંહાં બેઠાં શું છે તહાર કાંમ.
 એ સૂંદરી તમ દરશણથી અમ ઘણું પાંખૂચ સૂખ,
 તંમ દીકે અમ બહુનેનો આંહાં ભાગીછે ભૂખ.
 એ સતવંતી અમોને તપ કાંએ કરાવોચ આજ,
 તમો મનની ખોલી કહો એ સૂંછે તખત ને તાજ.
 તંમને એ રંગ રૂપ તપ તે આપ કેરતારે દીધું,
 પણ એ અભરણ તાજ તખત તે આંહાં કોણે કીધું.
 એ તખ્તરવાં રચનાછે જાંણે શાહ જમશેદ,
 એ સતવંતી તમ તપનો અમને સરવ સહજવો ભેદ.

શીઆવશ યોતાના દોસતો સાથે ચોગાન રમતો હતો તેટલામાં
 તેહની દડી તેહની મતરાઈ માએ સોદાખેહના મેહલમાં જઈ પડી, તે દડી
 શેઆવશ મેહલ મધે લેવા ગએઓ તારે તે પુરી ચોરતે શીઆવશની
 નીતી ખગાડવાનો ખેઆલ કીધો, પણ શીઆવશ તે કુસલાવવાની
 સાંમણે થાએઓ, તે ભાગ મોખેદ રૂસતમે ઘણો અસરકારક રીતે
 લખેઓછે, તેમાંથી થોડીએક સતરો હમો નીચે ઊતારીએછે. શીઆ
 વશ જારે સોદાખેહને યોતાની માતા કરીને કેહછે તારે સોદાખેહ તેહને
 ઊતર આપેછે—

એ શેઆવખસજ હું આશક તાહારી તૂં માશૂક માહારો શારો,
 હું તાહારી કાંહાંની માએ તૂં માહારો કાંહાંનો પૂત પેઆરો.
 તાહારી માતા તો ગેખી આવીને વાલી ગેખજ થાઈ,
 હુંતો હાવરાંન શાહાજદી કાંહાંથી થાઈ તાહારી માઈ.
 એ શેઆવખસજ હું તમપર કૂરખાંન કૂરખાંનજ થાઈ,
 તમ એકવાર આંખ ઉઘાડી જોએઆ બગર તાહારો પલો મૂકી નહી જાઈ.

. સોદાબેહુ જાએ ઊભલી રીતના સુખનો કહેઆ તીઆરે ખોદાતા લાની હજુર ખંદગી કરી શીઆવશ પોતાની મતરાઈને તે સાહેબ પાસે નેક હેદાએત માંગવાની ધરમની રૂહે બલામણુ કરેછે—

તમ સોદાબેહુ જાએ જલ લેઈ કર મૂખ પાએ પંખાલી,
સૂરજ સંનમૂખ રહી કંમર કુસતી બાંધે વાલી.
“મનેશ ગવેશ કુનેશથી” તમ આપ ધરમ શહંભાલી,
“ફસમતે ફજૂખતે ફજૂખ અરેસતથી” તહમારૂં તન મન થાએ ખાલી.

વલી શીઆવશ ખોલેછે—

હું તાહરો અંતલગ પેઆરો પૂત તૂં માહરી અંગની માએ,
એ એહેવું શેહેશારમાં નથી સરજીઉં અમથી એ કેમ બોલાએ.
તમ માહરો કર લેઈ આંખ હોટસૂ લગાડો ખાસ,
માહારા કર પોહોચને તંમ ચૂમાં દેઓ સોહો પંચાશ.
એ તૂં માએ માહારી આપણુ બેહુ આંહાં શાયવીએ ધરમ,
શ્રી એક પાક પરવરદેગાર આપણુ બેહુની આંહાં રાખે સરમ.
એ માએજ માહારી એ વાત નરધાર નરધાર તંમ મનને લાવો,
એ કોણે નથી દીડું નથા શાંભલેઉં તંમ મનને મેલ મો લાવો.
એ માએજ તમ તહારા મંનને એમ શહમજવો,
હવે તંમ મન વાલીને શેહેતાં નાપાકને તે એમ કરવો દાવો.

પાદશાહ કાઝિશની દરબારના પેહલવાનોનું વરણન મોખેદ રૂસ તમે નીએ મુજબ કીધુંછે—

તાંહાં બેજન ગેવ ગોદરજ કેશવાદગાં,
વેહેરાંમ ગુરગીન ગહસતમ એ આજદગાં.
તાંહાં જહવારે તોખારે મરજ્યાંન એ પેહેલવાંન,
તાંહાં રહાંમ હજર શરવે ધરાંની જીવાંન.
તાંહાં તુશ નોદર એ સુબેશાહાર,
તાંહાં હોમાં વજર તે એમ થાએઆ અસવાર.
ફરેખરૂજ કએકાઉશ એ અસવારજ થાએઆ,
હમાં ધરાંની શરવે રાજ દરબારજ આએઆ.

મોખેદ રૂસતમે પોતાની ચોપડીના દીખાયામાં પોતાના વખતનાં સુરતનાં બે નામીયાં જરતોસતી ખાનદાનોને અમરગ કીધાંછે. એ મધે

એક કુટુંબ કુવરજી નાનાભાઈ પુંજીઆને નામે જોલખીડિંછે અને ખીજું ગાંધી હીરજી વાછાનુંછે. છેલું જણાવેલું કુટુંબ મુંબઈ મધે વાછા ગાંધીને નામે જાણીતુંછે, અને હુમો ધારીએછે કે એ કુટુંબ આજ મુંબઈની પારસી વસતીમાં સરવેથી જુનાં માહેલું એક છે. કેહેછે કે “શેઠખાન દાન” વાલાઓએ મુંબઈ મધે પેહલવેહલું દોખમું ખંધાવીડિં તેહની પણ આગમજ મુંબઈમાં એક દોખમું હતું અને તે દોખમું હીરજી વાછા ગાંધીએ આસરે ઈશવી સને ૧૬૭૦ નાં વરશમાં પોતાના પર્ધસાથી ખંધાવીડિં હતું. મોખેદ રૂસતમે તે હીરજી વાછાગાંધીની તારીફની લખેલી શરૂઆતની સતરો નીચે પરમાણેછે—

એ ઉત્તમ કુલ ઉપન્યો ગાંધી હીરજી વાછા રામ,
ધન કુખ કહું માતા જે એ સપુત જનમ ધરયું નામ.
એ શુભ ગરહે સનખેતર ધન માતા જે એ પુતર જાયો,
.. .. .. *
તે દન યજ્ઞ અમેશાસ્પંદે ધણું કીધો નાદ,
ધન વાછા રામ તમને પ્રભુએ એ પુતર દીધો સહાદ.

વલી આગલ ચાલતાં મોખેદ રૂસતમ ખોલેછે અને તેમાં દોખમું તેમજ અગીઆરી ખંધે ખંધાવવાનું માન હીરજી વાછાને આપેછે—

એ પુણે પ્રભુએ તમને અત અતિ પિયારો કીધો,
જે મુંબઈ ખંદર પંથક બુલંદ મરતખજ દીધો.
એ સાચ જંદ અવસ્તા અર્થે એરવદ એમજ ખોલે,
આંહાં કુખમું દરેમેહેર કીધે તું થયો ધનીનનને તોલે.
એ આદ પુરખ પુણ્થી તમ અત અતિ મોટો મરતખજ પાયો,
ધન હીરજી વાછા તું આંહાં બેબાહ નર ગરોથમાની થાયો.
એ પુણે જંદગાંને નેઆગાન ગરોથમાની વાસ,
તારી હકત કુરસીના એ પુણ્થી થયાં ખલાસ.
એ મહા મોટું પુન તાહારા વંશને આગલ આવસે કામ,
આંહાં અંદ્રોકાલી તાહાડ રહેલું નેક રોશન નામ.

કુવરજી નાનાબાઈ પુંજીઆની મોખેદ રૂસતમે તારીફ કીધીછે તેવણુ “પઈઆ ગાંધી” ની અટકથી ઓલખાતા હતા, અને તેવણુ પણ સુરત મધે એક દોખમું ઊપલાજ સમેમાં ખાંધીડિં હતું. એ કુટુંબનું વંડિશ આજ કાએમછે કે નહી તે વીશે ખરોખર ખખર પડતી નથી.*

[રાસત ગોફતાર, તા. ૧૬ મી મારચ ૧૮૭૩.]

“કારનામે અરદેસર બાબેકાન” કેતાબ વીશે.

“કારનામે અરદેસર બાબેકાન” હવે નામનાં એક પેહલવી પુસ્તકનો દસતુર પેશુતનજી ખેહરાંમજી સંજાંણાએ કરેલો તરજુમો જુન તથા જુલાઈ ૧૮૫૩ ના મહીનાનાં જગત પરેમી ચોપાનીઆં મધે પરગટ થાએઓ હતો.

“કારનામે અરદેસર બાબેકાન” એ કેતાબ મુંખઈ મધે મરહુમ દસતુરજી સાહેબ એદલજી દારાબજી સંજાંણાનાં દશતરખાનાંમાંછે; તે આસરે ૬૬ સજાનીછે, અને કાઈ ખીજી નકલ ઊપરથી થોડીએક મુદત ઊપર ઊતારી લીધેલી જોવામાં આવેછે. તેહની સાથે એ પુસ્તકનો દીખાઓ તથા તેહના ખનાવનાર વીજોનો કાંઈ હવાલ જોવામાં આવતો નથી, પણ તેહનાં મથાલાંપર પેહલવી હરફે શકત આ રીતે લખેલુંછે—
“આ હવાલ ‘કારનામે અરદેસર બાબેકાન’ મધે લખેલોછે.”

ઊગમણુ પરાંતની લાંખી મુદતપર લખાએલી કેતાબો જેહવી અવ સથામાં આપણા હાથમાં આવેછે તે ઊપરથી આ કારનામાંની ઊતપં તીની હકીકત મેલવવાની આપણને ઘણીજ થોડી આશાછે. પણ એ કેતાબ જે પુરાંની ભાશામાં લખેલીછે, અને જે વખતની હકીકત તે મધે

* “પારસી પ્રકાશ” માં સર્કે ૪૫ મે જણાવીઆ મુજબ એ કુવરજી નાનાબાઈ પુંજીઆ સુરતના મોદીજીનાં કુટુંબના એક વડવા થાએછે.

જાણાવેલી છે, તે ઊપરથી ઊગમણ પરાંતની તવારીખનાં દ્વરખાનાંમાં તે એક જાણવાજોગ અને કીમતી દાગીનો છે.

એ કેતાબ કીઆ જમાનામાં બનેલી છે તે બાબે આપણ કાંઈ ચોકસ કહી શકતા નથી. પણ ધારીઆમેલે તે સાસાનોઆંન પાદશાહોના વખતની છે. સારેસતાને એઆર ચમન મધે અરદેસર બાબેકાનની હકીકતમાં તેહનો બનાવનાર ફરજાને બેહરામ ખીન ફરહાદ લખી જાએ છે કે, “હુની (ઈઆને) અરદેસરની બનાવેલી સંગલી કેતાબો મધે ‘કારનામે’ “હુવે નામનો એક નુસખો છે, કે જે મધે એણે પોતે હુનીઆંની સરહદો “ઊપર લડાઈઓ મારી છે તથા ગેરદેશ કીધી છે તેહનું બેઆન લખેલું છે.” એજ માફક સર જાન માલકમ પોતાના બનાવેલા ઈરાનની તવારીખના ગરંથમાં જાણાવે છે કે—“કારનામું કે જેમાં અરદેસરની મુસાફરી તથા “લડાઈઓનો હવાલ લખેલો છે, તે પુસ્તક તથા ખીજું એક પુસ્તક જે હુની “આંની ચાલચલણ વીશે છે અને જેમાં સંગલે વાઘેના લોકોને કીજે “અજમાએસ તથા વીચાર ઊપરથી કેટલાએક કાએદા ખાંધી આપી “આમાં આવીઆ છે, તે વીશે કેહ છે કે પાદશાહ અરદેસરે પોતે તે બંધે “પુસ્તકો બનાવીઆં હતાં.” [જુવો માલકમસ પરશીઆ, પુસ્તક ૧ લું સર્ગે ૯૪ મે.] પાદશાહ અરદેસર જેહવો લડાએક હતો તેજ માફક તે એલમ ધરાવતો હતો હવું સંગલા શરસી ગરંથકારો એકમતથી લખી જાએ છે, તે ઊપરાંત ઇઊટીચીસ નામના એક રોમન ગરંથકારના આધાર ઊપરથી રોમની તવારીખનો નામોચો લખનાર મી૦ ગીબન એ પાદશાહ હુની પુસ્તક બનાવવાની કાબેલીઅત વીશે આપણને જાણીતા કરે છે. તોપણ આ કારનામું અરદેસરે પોતે બનાવીઊં હાએ તે બાબે આપણને ઘણો શક પડે છે. સારેસતાન કેતાબના ઊપર ટાંકેલા ફકરામાં તે વીશે ખોલાસાથી લખેલું છે; પણ માલકમ કારનામાંના બનાવનારની હકીકત વીશે શકથી લખી જાએ છે, અને એ નામાંની ઢપ ઊપરથી હાલ આપણે જોઈએ છે કે અરદેસરે પોતે તે લખેલું નથી, પણ તેહની એખારત ઊપરથી હવું માલમ પડે છે કે કોઈ પરભાડા શખસે અરદેસર બાબેકાનની

- જાંદગાંનીનો એ હવાલ લખી કાઢીઓછે. એ પુસ્તક અરદેસરની હઈ આતીમાં કદાચ લખાઈશિં હોએ તે વીશે આપણને એટલોજ દાખલો મલી આવેછે કે કારનામાં મધે અરદેસરનાં મરણનો હવાલ આવેલો નથી, અને એ લખનારે અરદેસરની હકુમત મજબુત પાએઆપર આવીઆ સુધી વીગત આપીને એ પાદશાહની જાંદગાંનીનો હવાલ ખતમ કીધોછે.

એ કેતાબનો તરજુમો અસલ પેહલવી ઊપરથી ગુજરાતીમાં બોલે બોલ કીધેલોછે; તેહની લખણ ઘણી સાદીછે. એ કેતાબના ખનાવનારે અરદેસરના હવાલના છુટા ખાખ કીધેલા નથી તેથી વાંચનારને કોઈ વાર તે મધેની ખીનાં ઈઆદ રાખવાની ગુછવાણ પડેછે.

- આ કેતાબમાં જણાવેલી અરદેસરની તવારીખનો મોહોટો ભાગ શીરદોસીનાં શાહનામાંને મલતો આવેછે, અને શીરદોસી પોતાના ગરંથમાં જણાવી ગએઓછે કે તોણે પોતાનો નામીઓ ગરંથ જોડતી વખતે ઈરાનનાં આગલાં પુસ્તકોપર ઘણો આધાર રાખીઓ હતો, તેહની સાબે તીના ખીજા દાખલાઓમાં આ એક વધતો દાખલોછે. અરદેસરે પોતાના દુશમન આશકાનીઆંન ટોલાના છેલ્લા પાદશાહ અરદવાનને મારીઓ તેહની હકીકત શાહનામાં સાથે ફરક ધરાવેછે, પણ એ બાબદમાં ખના કતી, મીરખુંદ, શાદક ઈસિશંની, ખખતાવરખાન, અને ખીજા લખના રાઓ આ કારનામાંને મલતો આવેછે. [જુવો આઝિસલીસ પરશીઆ, પુસ્તક ૩ સર્થે ૧૮૬.] એજ પરમાણે આ કારનામાંની કેટલીએક વીગતો ખીજી તવારીખોથી જુજ ફરક ધરાવેછે. પણ અરદેસરે ઈરાનનાં તખત ઊપર ફતેમંદી મેલવી, અને તે તખત ઊપર પોતાની તોખમનો હક પોંહોં ચાડીઓ તેમાં તેહને જે કાંઈ ખલલ ઊપજી હતી, અને આસપાસના સર દારો સાથે લડાઈઓ કરવી પડી હતી, તે હકીકત હરકોઈ પાદશાહને એક નવું રાજ અસથાપતાં જે અડચણો નડેછે તેજ માફક આ કેતાબ મધે બેઆન કીધેલી જોવામાં આવેછે. અરદેસરની પીઠથી શાપુર નામનો એક બેરો થાએઓ હતો તે વાત કેટલાંએક વરસ સુધી પાદશાહથી છુપી

હતી, અને તે જાહેર થાએઆથી તેહની ખુશાલીમાં અરદેસરે એક શેહર વસાવીને તેહનું નામ “શાહપુર” કરી રાખીશું હવું, હવું દાસતાન એ કેતાબ મધે આવેલું છે, પણ ખીજા સંગલા ગરંથકારો એકસરખી રીતે લખી જાએ છે કે શાપુર જેઆરે રોમનોનાં લશકરપર ફતેમંદ થાએઆ, તેઆરે તે ફતેમંદીની ઈઆદગારી રાખવાને કીજે તેણે એક શેહર વસાવીને તે શેહરનું નામ “શાહપુર” કરી રાખીશું હવું.

અરદેસર બાબેકાન ઈરાનની તવારીખમાં ઘણો નામીયો પાદશાહ થાઈ ગએઆ છે. ઈરાનની કએઆનીઆંન હકુમત તારાજ થાએઆ પછી જરતોસતી મજહૂબ જે ઘણી પડતી હાલતમાં આવી પડીઆ હતો, તે મજહૂબને એ પાદશાહ ફરીને તાજો કીધો હતો. એ ઊપરથી જરતોસતી દીનનો તે એક મોહોટો રફીક કેહેવાએ છે. હવે આ કારનામાં મધે એક ઠેકાણે હવું જણાવેલું છે કે અરદેસર પોતે પાદશાહી મરતખો મેલવી આની આગમજ ઈરાનના આશકાનીઆન ટોલાના છેલ્લા પાદશાહ અરદવાનની આરતને લઈને નીકલી ગએઆ હતો, અને તે આરત સાથે દોસતી પડીઆ પછી અરદેસરનાં દીલમાં પોતાના મજહૂબવાલાઓનું રાજ પાછું અસથાપવાની ઊલટ થાઈ હતી. કોઈ પારકા મરદની સ્ત્રીને પોતાનાં આરતપણામાં રાખવી, અથવા તેહને આરતપણાંનો હક આપવો તેહને જનાકારીનો અનીઆવ કરી કેહે છે, અને જરતોસતી દીનમાં એ જનાકારીના ગુનાહ વીશે મજબુતીથી મનાઈ કીધી છે, તથા સજા ઠેકવી છે, તે છતાં અરદેસર બાબેકાન જેહવો માન પાંમેલો પાદશાહ જેણે માજદી અસની દીન તાજી કીધી હતી, અને જે ઘણી પોતાના વખતમાં એ દીનનો પેશવા ગણાતો હતો, તે પાદશાહ હવું કામ કરે એ ઘણું અચરત સરખું લાગે છે; અને એજ કારણ ઊપરથી આ કારનામાંના તરજુમાનો પેહલો ભાગ પરગટ થાએઆ પછી, અને તે મધે અરદવાનની આરતને અરદેસર સાથે દોસતી પડીઆનો હવાલ વાંચીઆ પછી, (અરદેસરની દીનદોસતી સાથે એ ખીનાં સરખાવી જોતાં) તેહની તવારીખના એ ભાગ વીશે કેટલાએક લોકો શકમંદ થાએલા માલમ પડે છે. પણ એ ખીનાં

. એક કરતાં વધારે પુસ્તકોમાં આવેલી છે, અને તે બાબે જેમ હાલ આપણે અચરતી પાંમીએ છે તેમજ આપણી આગલના જમાનાના ખીજા લોકો પણ અચરતી પાંમેલા જોવામાં આવે છે, અને તે બાબે તેઓ પોતાની તરફનાં કેટલાંએક કારણો ખતલાવે છે, તેહની વીગત સારેસતાને એઆર ચમન કેતાબ માહેલા ઊતારી લીધેલા એક ફકરા ઊપરથી આગલ ચાલતાં વાંચીઆમાં આવશે.

કોઈખી દાનેશમંદ શખસ એમ નહી કહી શકશે કે કારનામાંની કેતાબમાં અરદેસર બાબેકાનની આખરૂને નુકસાંની પોંહાંચાડે હોવો જે ફકરો આવેલો છે તે ફકરો એ કેતાબનો ગુજરાતી તરજુમો કરનારે પોતાનાં ભાશાનતર મધેથી કાહાડી નાખવો જોઈતો હતો. જો કોઈ શખસ હરકોઈ કેતાબનો તરજુમો આપવાનો દાવો કરે અને પછી તેમાંથી પોતાને, ઈઆ પોતાના ટોલાને, મનગમતી ખીનાં દાખલ કરે અને તેજ પરમાણે અનગમતી ખીનાં કાહાડી નાખે તો તે તરજુમો કરનાર મોહોટા ઇપકાને લાએક છે; તેહની ફરજ એજ છે કે પોતાની તરફથી કાંઈખી વધારીઆ ઈઆ ઘટારીઆ વગર તે કેતાબનો સુધ અને સહી તરજુમો પોતાના વાંચનારાઓની નજદીક મુકવો, અને તે કેતાબની કીમત ગણવાનું કામ તેઓનેજ સોંપવું. અરદવાનની ઓરત સાથે અરદેસર બાબેકાનને દોસતી પડી હતી તે ખીનાં આ કારનામાં મધે આવી આથી એ પુસ્તકની કીમત કાંઈખી રીતે ઓછી થાતી નથી. ફીર દોસીનું શાહનામું જરતોસતી લોકોમાં અને તેજ પરમાણે ખીજાઓમાં જેહવી બોજોરગી ધરાવે છે તેહવી બોજોરગી ખીજ થોડીજ કેતાબો ધરાવતી હશે. એજ શાહનામાં મધે અરદેસરને અરદવાનની ઓરત સાથે મોહખત પડીઆની હીકત આ કારનામાં મધેની ખીનાંનીજ માફક આવેલી છે, તેહનાં અસલ ખેત માએની સાથે અતરે પરગટ કરીઆં છે, તે વાંચીઆથી એ બાબદ વીશે વધારે બોલાસો થાશે:—

અરદેસર બાબેકાનને અરદવાંનની ઓરત સાથે દાસતી
થાએઆ વીશેનાં અસલ બેત શાહનામાં ડીપરથી,
તથા તેહેનો યુજરાતી તરજુમો.

બે ત.

ઈકી કાખ બોદ અરદવાંનરા બુલંદ,
બકાખ અનદરૂન બંદઈ અરબમંદ.
કે ગોલનાર બોદ નાંમે આન માહરૂએ,
નેગારી પુરબ ગોહરો રંગો બુએ.
બરે અરદવાંન હંમચુ દસતુર બુદ,
અબરખાસતે નીબ ગનજુર બુદ.
બરે ઉ ગેરાંમી તરબ જાંન બુદી,
બ દીદારે ઉ શાદો ખનદાં બુદી.

મા એ ની.

અરદવાંનના એક બુલંદ મેહેલમાં તેહેની એક ખાસ કનીજક હતી.
(અને) તે રંગ તથા ખુશબો અને ગોહરથી સીનગાર પાંમેલી માહરૂએનું નામ
“ગોલનાર” હતું. (અને તે ઓરત) અરદવાંનની આગલ તેહેનો કારબાર
ચલાવનારી તથા તેહેના ખજાના ઉપર ઉપરી હતી. તે તેને જીવ સરીખી
પેચ્ચારી હતી અને તેહેનો ચેહેરો જોવાથી (અરદવાંન) ઘણો ખુશ રહેતો હતો.

બે ત.

ચનાંત બોદ કે રૂબ બર આમદ પએઆમ,
દેલશ ગશત અજાંત ખોરરમી શાદકાંમ.
નેગેહ કરદ ખનદાંત લબે અરદશીર,
જવાંત દર દેલે માહ શોદ જાએગીર.
હમી બુદ તા રૂબ તારીક શોદ,
હોમાના બશબ રૂબ નજદીક શોદ.
કમનદી બરાંત કંગરએ દર બેબસત,
ગેરેહ બદ બર ચંદો બેસુદ દસત.
બ ગોશતાખી અબ બારે આમદ ફરૂદ,
હમી દાદ નેકી દેહશરા દરૂદ.
ચુ આમદ ખેરામાન બરે અરદશીર,
પોરબ ગોહરો બુએએ મોશકો અબીર.
જ બાલીને દીબા સરશ બર ગેરફત,
ચુ બીદાર શોદ તંગ દરબર ગેરફત.

નેગેહ કરદ બોરના બરાન ખુબ રૂએ,
બદાંન મુઘમ્મો આંન રૂઘમ્મો આંન રંગો બુએ.
બદાંન માહુ ગોફત અબ્બ કુજખાસતી,
કે પોરગંમ દેલમરા બીઆરાસતી.
અનીનદાદ પાસોખ કે મન બંદેઅમ,
દેઝોજાંન બમેહેરેતો આગંદેઅમ.
દેલારામો ગનજુરે શાહુ અરદવાંન,
કે અબ્બમન બુઅદ શાદો રોશંન રવાંન.
કનુનગર પેજરી મરા બંદેઅમ,
બ ગેતી બદીદારે તો જનદેઅમ.
બીઆએઅમંમ ચુખાહી બનબદીકિતો,
દરફશાંન કોનમ રૂજે તારીકિતો.

મા એ ની .

હેવો એતેફાક બનેઓ કે એક દાહાડે (અરદેસર બાબેકાન) પેગાંમ તરીકે . (પેલી ઓરતની નજદીક) આએઓ તેહેને (જિવાથી) તેણીનું દેલ ઘણું ખુશ થાઈઈ હતું. (અને) અરદેસરના હસતા હોત ઉપર નજર કરવાથી તે માહુરૂએનાં દેલમાં તે જવાંનની અસર થાઈ હતી. તે (અસર પેલી ઓરતના દેલમાં) અંધારું થાઈઈ તેહાંસુધી રેહી. જ્યારે રાતનો વખત થાએઓ તેવારે (તેણીએ) તે (મેહેલ) ના દરવાજાના એક કંગરા સાથે કમંદ બાંધીને તેહેને કેટલાએક ગાંઠ મારેઆ અને તે (કમંદ) પકડી દેઝેરી સાથે મેહેલની દેવાર ઉપરથી નીચે ઉતરી, અને નેકીના બખશનાર (ખોદાતાલા) ની સેતાએશ કરી અંબર તથા કસતુરીની ખુશબો તથા ગોહરનાં (સીનગાર) સાથે લટક ચાલથી અરદેસરની નજદીક આવી, (અને) દીબાના તકીઆ ઉપરથી તેહેનાં સરને ઉઠાવીઈ. (અને) જ્યારે તે બેદાર થાએઓ તેવારે તેહેને ખુબ બગલગીરી કીધી. જવાન (અરદેસર) એ રવેસના જોલક તથા એહેરા અને રંગ તથા ખુશબો સાથેની ખુબસુરત ઓર તને જોઈને તે માહુતાબને કેહેવા લાગો કે તેં એકદમ માહારાં ગમગીન દેલને તાજું કરવાની કેમ ખાહેસ કીધી. (તેવારે તે ઓરતે) હેવો જવાબ દીધો કે હું તાહારી બેદમતગાર છેઈ, અને મેં પોતાના જાંન જગરને તાહારી મોહબતમાં પુર કીધેલુંછે. હું પાદશાહ અરદવાંનની ખજાંનચી તથા દેલારાંમ છેઈ, અને તે માહારીથી ઘણો ખુશ તથા મધન રેહેછે; પણ ફુનીઆનાં દરમીઆંનમાં હું પોતાની જાંદગી તાહારો દીદાર (જિવાથી) જાંણુંછું, મારે જો તું મહને કબુલ રાખેતો હું તાહારે તાબે છેઈ. જો વખત તું (મહને) બોલાવશે તે વખત હું

તાહારી નજદીક આવી તાહારા સીહા રોજને રોશન કરશ (એટલે કે તાહારાં ગમગીન દેલને ખુશી આપશ.)

બે ત.

વજાન પસ ચનાંન બોદકે શાહ અરદવાંન,
 ને અખતર શનાસાંને રોશાંન રવાંન.
 બીઆવોરદ ચંનદી બદરગાહે ખીશ,
 હમી બાજ નેસત અખતરો રાહે ખીશ.
 હોમાંન નીજ તા ગેરદેશે રૂજગાર,
 અજાન પસ કેરા બાશદ આમુજગાર.
 ફરેસતાદે શાંન નેજદે ગોલનાર શાહ,
 બદાંનતા કોનદ અખતરાંનરા નેગાહ.
 સે રૂજ અંદર આં કાર શોદ રૂજગાર,
 નેગેહુ કરદે શોદ તાલએ શેહરીઆર.
 યુ ગનજુર બેશનીદ આવાજે શાંન,
 સોખન ગોફતન અજ તાલેઓ રાજે શાંન.
 બસે રૂજ તા શબ ગોજશતે સેપાસ,
 કનીજક બેપરદાખત ને અખતર શનાસ.
 પોરઅજ આરજુ દેલ લખાંન પોરજે બાદ,
 હમીદાશત ગોફતારે ઈશાંન બઈઆદ.
 ચેહારોમ બેશોદ મરદે રોશન રવાંન,
 કે બોગશાએદ આંન રાજ બા અરદવાંન.
 બેરફતંદ બાજ ચેહા દર કેનાર,
 ને કાબે કનીજક બરે શેહરીઆર.
 બે ગોફતંદ રાજે સપેહરે બોલંદ,
 હોમાંન ગશત ઉ બર એઓ યુનોચંદ.
 કજાન પસ કનુન તા નબસ રોજગાર,
 ને ચીજ બેપીચદ દેલે શેહરીઆર.
 કે બુગરીજદ અજ મેહતરી કેહતરી,
 સપેહબોદ નેજદીઓ કંનદ આવરી.
 વજાન પસ શવદ શેહરીઆરી બોલંદ,
 નેહાંનદારો નેક અખતરો સુદમંદ.
 દેલે નાંમવર મેહતરે નીક બખત,
 ને ગોફતારે ઈશાંન ગમી ગશત સખત.

માએ ની.

તેવારપછી હવે બનાવ બનેઓ કે પાદશાહ અરદવાંને કેટલાએક સેતારે શનાસોને પોતાની દરગાહમે બોલાવી (તે લોકોથી) પોતાનાં ગરેહોની ચાલનેા હેવાલ તથા તેહની પછી જમાંનાંની ગેરદેશ કોણુને બુજેરગીએ પોંહોંચાડશે તેહની કેફીઅત જાણવા માંગી. અને તે સેતારેશનાસીનાં કામને સાડું ગોલ નારની નજદીક તેવોને મોકલેઆ. તે કામમે (નજુમીઓએ) તરણ દાહાડા ગુજરી પાદશાહનું તાલે વરતીઉં અને તરીજ દાહાડાની તરણ પોહોર રાત ગુજરી તેવારે સેતારેશનાસોની નજદીકથી પેલી ઓરત ફારેગ થાઇ, અને તે નજુમીઓએ તેહના સરદાર (અરદવાંનનાં ભવીસ વીશે) જે કાંઈ કહીઉં હતું તેહને ખુબ તરેહથી પોતાનાં દેલમે ઈઆદ રાખીઉં હતું.

એ હેવાલથી અરદવાંનને વાકેફ કરવા સાડું ઓથે દાહાડે જોશીઓ પોતાની બગલમે પોથાએ. મારી પેલી ઓરતના મેહલમાંથી તેહની નજદીક ગએઆ, અને આશમાંનમે દોર શી રીતે ફરેઓછે તથા કેમ ફરશે તે સંગલો ભેદ પાદશાહને જાહેર કરી (તેહને) કેહેવા લાગા કે હવેપછી થોડી મુદતમે એક સપેહસાલારની બુનીઆદમે પેહેલવાં પોતાના સરદારથી નાહાસી જશે, અને તેવારપછી તે એક નામીઓ તથા બખતાવર અને ફાએદેમંદ પાદશાહ બનશે, તેહનેથી તાહાડું દેલ કાંઈએક કુખી થાશે. તે (નજુમીઓ) ની વાત (શાંભ લવા) થી તે નાંમવર સરદારનું દેલ ગમગીન થાઇઉં.

બે ત.

યુશોદ રૂએ કેશવર બકેરદારે કીર,
કનીજક બીઆમદ બરે અરદશીર.
યુ દરીઆ બર આશોકત મરદે જવાં,
કે એક રૂજ નશકીબી અજ અરદવાં.
કનીજક બે ગોફત અંગેહ રોશન રવાં,
હુમી ગોફત બા નાંમદાર અરદવાં.
સોખન યુન જે ગોલનાર અજાંશાંન શનીદ,
શકીબાઈઓ ખામેશી બર ગોજદ.
દેલેમરદે બોરના શોદ અજ ગોફતે તીજ,
વજાંન પસ હુમી જોસત રાહે ગોરીજ.
બડ ગોફત ગરમન બ ઈરાંન શવમ,
જે રૂએ સુએ શેહરે દલીરાંન શવમ.
તો ખામન સેગાલી કે આઈ બરાહ,
ગર અએ દર બેબાશી બનજદીકે શાહ.

અગર બામન આઈ તવંગર શવી,
હોમાન બર સરે કૈશવર અફસર શવી.
ચનીનદાદ પાસોખ કેમન બંદેઅમ,
નબાશમ જોદા અનતો તા જનદેઅમ.
હમી ગોફત બાલખ પોરન બાદે સરદ,
ફર રીખત અન દીદેગાંન આબેનરદ.
ચનીન ગોફત બામાહરૂએ અરદશીર,
કે ફરદા બેબાએઅદ શોદન નાંગોજર.
માએની.

જ્યારે અંધારી રાત થાઈ તેવારે પેલી કનીજક અરદેસરની નજદીક આવી.
તે વેલા જવાંમરદ (અરદેસરે) દરીઆવની ખીસાલે જોશમે આવી (તે ઓરતને)
કહીઈ કે શું તુહુને અરદવાંન વગર એક દાહાડોખી ચાલતું નથી ? તે ઉપરથી
પેલી કનીજકે નામદાર અરદવાંન વીશે નજીમીએએ જે કાંઈ કહીઈ હતું તે
સંગલો હેવાલ અરદેસરને કહી સંભલાવેઓ. જ્યારે ગોલનારની જખાંનથી
(અરદેસરે) એ પરમાણેના સોખનો સાંભલેઆ તેવારે તેણે સખર તથા ખામુશી
પકડી, પણ તે વાતથી જવાંન (અરદેસર) નું દેલ ઉલટમે આવીઈ તેથી તે
નાહાસી જવાની પેરવી કરવા લાગો. (અને હેવાજ વીચારથી તેણે) પેલી ઓર
તને કહીઈ કે કદાચ હું “રએ” શેહેરથી દક્ષેર લોકોનાં ઇરાનની તરફ જઈંતો
તું માહારી સાથે આવશે ઇઆ ઇહાં પાદશાહનીજ નજદીક રહેશે ? જે તું
માહારી સાથે આવશે તો તવંગર થાશે અને સંગલા મોલકનાં સરનું તાજ
મલશે. (તેવારે તે ઓરતે) સરદ હાએ મારતાં પોતાની આંખમાંથી જરદ આંસુ
વરસાવી (અરદેસરને) જવાબ દીધો કે હું તાહારી તાબેદાર છેઈ, મારે હું
માહારી હએઆતી સુધી તાહારેથી જીદી નહી પડશ; તેથી અરદેસરે તે માહારો
એને કહીઈ કે આપણુ આવતી કાલે (એ જગોએથી) ખચીત જાઈશું.

બેત.

કનીજક ખીઆમદ બએવાંને ખીશ,
બ કફ બર નેહાદે તનો જાંને ખીશ.
ચુશોદ રૂએ ગેતી જે ખોરશીદ જરદ,
બ ખમ અંદર આમદ શમે લાજવરદ.
કનીજક દરે ગતજહા બાજ કરદ,
જે હર ગોહરી જોસતન આગાજ કરદ.
જે ઇઆફત વજ ગોહરે શાહવાર,
જે દીનાર ચનદાં કે બુદશ બકાર.

બીઆમદ બજાઈકે બુદશ નેશસત,
બદાંત ખાંને બેનેહાદ ગોહર બદસત.
હુમી બુદ તા શબ બરઆમદ જે કુહ,
બે ખોક્ત અરદવાંત જાએ શોદ બીગરૂહ.
અજ એવાંત બીઆમદ બ ફેરદારે તીર,
બીઆવોરદ ગોહર બરે અરદશીર.
જેહાંત જેએરા દીદ જાંમી બદસત,
નેગેહ્યાંને અસપાંત હુમે ખોક્તે મસત.
દો અસપે ગેરાંતમાએ કરદે ગોજાન,
બર આપુર ચરાંત હુમચનાંત જીરેજાન.
જેહાંતજેએ ચુન રૂએ ગોલનાંર દીદ,
હોમાંત ગોહરે સોરખો દીનાર દીદ.
હુમ અનદર જામાંત પીશ બેનેહાદ જાંમ,
બેજદ બર સરે તાજા અસખાન લજાંમ.
બે પોશીદ ખોક્તાંનો ખુદ બર નેશસ્ત,
એકી તીગ જેહરાબ દાદે બદસ્ત.
હુમઆંત માહરોખ બરદેગર બારગી,
નશસ્તો બેરક્તંદ એકબારગી.
અજ એવાંત સુએ પારસ બેનેહાદ રૂએ,
હુમી રક્ત શાદાંત દેલો રાહ જુએ.

મા એ ની .

(એ પછી) પેલી એરત પોતાનાં એવાંતની તરફ પાછી આવી, અને પોતાનાં તન તથા જાનને હથેલી ઉપર રાખીને બીજે દાહાડે સહવારનાં (અરદવાંતના) ખજાનાં મધેથી ઈઆકુત તથા પાદશાહી લાએક જહુવેરાત ચુંટી કાહાડેઆં, અને પોતાનાં કામજોગ અશરફીએ લેઈને પોતાની બેઠકની જગા ઉપર આવી, અને તે સંગલી ચીજો પોતાની પાસે રાખી—જેવારે રાત પડી અને અરદવાંને ખોઆબ કીધો તથા વસતી કંમ થાઈ તેવારે તે એરત પેલાં ગોહરો લેઈને તીરની મીસાલે અરદેસરની નજદીક આવી—(તે જગા તેણીએ) અરદેસરને હાથમે જાંમ પકડીને બેઠેલો જોએએ, તથા તમાંમ ઘોડાના નેગેહ્યાંનાને મસત સુતેલા તથા બેએ ચુનનદા ઘોડાવોને તઈઆર જીન સાથે ચારીઆનમાં ચરતા દીઠા. જેહાંતને સોધનાર અરદેસરે ગોલનારનો એહરો તથા પેલાં શોરખ ગોહર અને અશરફી જોતાંવાર પોતાના હાથમાંની જાંમ હેઠે મુકી. તેજ વખત પેલા અરબી ઘોડાવો ઉપર લગાંમ બાંધી, અને પોતાનાં તનમે બખતર પેહરીને

એક તેજ તલવાર હાથમાં પકડી, અને એક ઘોડા ઉપર પોતે સવાર થાએઓ, અને બીજા ઘોડા ઉપર પેલી એરત સવાર થાઈ; હેવી રીતે તે બંધે જણાંએ પારસની તરફ કુચ કીધી, અને (રસતામે) મારગ સોધતાં ખુશી ભરેલાં દેલ સાથે જતાં હતાં.

ઊપલાં ખેત તથા તેહની માએની વાંચીઆથી આપણા જોવામાં આવેછે કે અરદેસર ખાખેકાનને પાદશાહ અરદવાંનની એરત સાથે દોસતી પડીઆની ખીનાં જે રીતે કારનામાં મધે આવીછે, તેજ માફક શીરદોસી તુસીનાં શાહનામાં મધે પણ આવેલીછે.

હવે એજ સખખ ઊપરથી જો કોઈ શખસ કારનામાંની કીમત ઓછી કરવા ચાહે તો તેજ માફક તેણે શાહનામાંની કીમત પણ ઓછી કરવી ઘટેછે. પણ વાજખીની રીતે વીચાર કરતાં એ ખાખદ વીશે શાહનામાં ઈઆ કારનામાં એ ખંધેમાંથી, અથવા એજ ખીના એ ઊપરાંત ખીજા કેતાખવાલાઓએ લખીછે તેઓમાંથી, કોઈખી કેતાખના ખનાવના રની તકસીર નજર આવતી નથી. તવારીખમાં તેઓને જેમ એ ખીનાં મલીછે તેમ તેઓએ ખેશક વગર તરફદારીએ લખીછે. પાછલના લખ નારાઓ અરદેસર ખાખેકાન જેહેવા નામીઆ પાદશાહ વીશે હુવી હકીકત વાંચીઆથી આપણીજ માફક તાજુખ થાએઆછે, અને તેઓ અરદેસરને એ અનીઆવમાંથી મોકલો કરવાને કીજે પોતાના વીચાર તથા પોતાના જાણીઆમાં આવેલી હકીકત આપી જાએછે, તેહનો (ઊપર કબુલ કીધેલો) એક દાખલો સારેસતાન કેતાખ ઊપરથી અતરે ઊતારી લીધેછે:—

“અગરજો કોઈ શખસ કેહશે કે અરદેસર ‘ગોલનાર’ ને તેહના
 “ સાહુખની વગર રજાએ લેઈ ગએઓ અને તેહના માલેકના હાકમ વગર
 “ લેઈ જવું જાએજ નથી ? માટે જે લોકો તે (એરત) ને લેઈ જવા
 “ વીશે ઊપર લખેઆ પરમાણે બોલેછે તેઓને હું જવાખ વાલુંછું કે
 “ ‘નેહુદે પારસ’ નામની કેતાખમે (આએ રીતે) લખેછે કે ‘ગોલનાર’
 “ નો ખાખ શરસના પાદશાહો મધેના એક પાદશાહની ખુનીઆદનો હતો,
 “ અને તેહનું નામ ‘આજર ફરોજ’ કરી હતું. તે શખસ કેટલીએક

- “ મરતમે સફરનાં દરમીયાનમો તેહના દુશમનોના હાથ ઊપર ફેદ પક
 “ ડાએઓ હતો તેથી તેહને ‘અરજ’ ને તાએબેના એક કીલ્લા મધે ફેદ
 • “ રાખેઓ હતો. તે ફેદખાનાંમાંથી ખલાસ થાએઆ પછી તેણે ઈસફ
 “ હાંનને તાએબેનાં એક ગામડાંમાં પોતાનું મકાન કરી, તે જગો તેહની
 “ ઓલાદ થાવાનાં કારણસર એક ઓરત સાથે નેકા કીધા, તેથી તે
 “ નેકામાં પરથમ એક ઘણીજ ખુબસુરત રોશન આફતાબની સાથે ખરો
 “ ખરી કરનારી ખેટી પેદા થાઈ, તેહની ખુબસુરતીનો અવાજો તોરકસ
 “ તાંન તથા આરખસતાંન વગેરે સંગલી તરફનાં લોકોમો ફેલાએઓ
 “ હતો, એ ઊપરથી ‘અરદવાંને’ તે ‘આજર ફરોજ’ ની ખેટીની
 “ સાથે નેકા કરવાનો શોખ કરી એક દાહાડે શેકારનાં ખાંડાંનાંથી
 “ આજર ફરોજનાં મકાનમો (જાઈ) ઊતારો કીધો, અને તેહની
 “ ખેટીની માંગણી કીધી તેથી ‘ગોલનાર’ ના બાપે પાદશાહનું ફરમાન
 “ કબુલ કીધું.”

“ હવે ગોલનારને ‘હોરમજ’ નામના એક નજુમીએ હવી ખખર
 “ આપી હતી કે તેણીને તેહની મરજી માફકના એક પાદશાહ સાથે એતે
 “ શક ખનશે, અને તેજ મુજબનો હવાલ તેણીએ ખોઆખમાંખો જોએલો
 “ હતો, તેથી કોલકરાર થાએઆ પછી અરદવાંન પાદશાહે તે ઓરત
 “ સાથે દખલ કરવાની ખાહેસ જણાવી. તે વેલા તેણીએ અરદવાંનને
 “ પેલો હવાલ કહી સંભલાવીને ના પાડી, અને આતશખાંનાઓના કસમ
 “ લેઈને તેહને કહીશિં કે જો તેહની સાથે પાદશાહ દસતદરાજી કરશે
 “ તો તે પોતાને કતલ કરશે. એ ઊપરથી અરદવાંને તે ઓરતનાં માંગ
 “ વાને કબુલ રાખીને તેહની સાથે મેલાપ કરવાના ખેઆલને પોતાથી
 “ દુર કરી તેહને હોકમ ફરમાવેઓ હતો કે તે હરરોજ ખાંમદાદના વખત
 “ ઊપર તેહને (અરદવાંનને) ખોઆખથી બેદાર કરે. એ પછી તે ઓરત
 “ જે શખસને ખોઆખમાં જોએઓ હતો તેહની સોધ રાખતી હતી, તેથી
 “ જેવારે અરદેસરને તેણીએ જોએઓ તેવારે તેહને પીછાંણીને તેહની
 “ સાથે મેલાપ કીધો હતો.”

સારેસતાંન અને નેહાદે પારસ એ કેતાબોના ઊપલા દાખલા ઊપર આપણે ગમે હવે એતખાર રાખીએ, તોપણ તે ઊપરથી આપણી ખાતરી થાએછે કે અરદવાનની ઓરતને લઈને અરદેસર નીકલી ગએઓ તે વાત ઈરાનની તવારીખ લખનારાઓને સારીપેઠે જાણીતીછે. અરદેસર જનાકારીની તકસીરમાં પડે હવું તેણે કામ કીધુંતું નહી તે સાબેત કરવાને કીજે સારેસતાનનો લખનાર જે કાંઈ કોશેશ કરેછે તે બાબે ઊપલા ફકરા ઊપરથી આપણે જાણીતા થાએઆ છઈએ.

આ પાદશાહની તવારીખની ખીલ એક વીગત ઊપર આપણે ઘેઆંન આપવું જોઈએછે. અરદેસર બાબેકાનને પોતાની હુકમત મજ ખુત કરવાને કીજે ફેરમાનના હાકેમ સાથે તથા તે પરાંતના લોકો સાથે લડાઈ કરવી પડી હતી, તે ખેઆન મધે હવું લખેલુંછે કે એ ફેરમાનના લોકો ખુતપરસત હતા અને “ફેરંમ” નામનાં એક જાનવરને માનતા હતા. એ પરાંત ઈરાનના મુલકમાં આવેલુંછે, અને તાંહાંના લોકો જાન વરોની પરસતેશનો હવે. મજહુબ ધરાવતા હાએ તે એકદમ અચરત સરીખું લાગેછે. પણ એખન હકીકલ નામનો એક મુસલમાન ગરંથકાર જેણે આજ લગભગ ૯૦૦ વરશની વાતપર ઊગમાણ પરાંતનાં ઘણાંએક મુલકોમાં મુસાફરી કરીને આરખી ભાશામાં એક ગરંથ ખનાવીઓ હતો તે પોતાના વખતના ફેરમાનના લોકો વીશે આ રીતે લખી જાએછે:—

“ ફેરમાનના દરએક ઊંચા મુકામ ઊપર એક સરદાર રેહુછે, તેઓને સુલ

“ તાનની તરફથી ચુકરર કીધેલા લવાજમા મલેછે, તોપણ શરસ અને

“ સીસતાનની હદ સુધી તેઓ લુટનો ધંધો કરેછે. તેઓ આરખી તોખ

“ મનાછે, અને દોલત ઘણી જમાવ કરેછે.” [જુવો ઓરીએનટલ લાઓ ગરાફી સર્ગે ૧૪૦] એજ મુસાફર આગલ ચાલતાં ફેરમાન વીશે ખોલેછે કે:—

“ ફેરમાન મધે મરનના મજખુત અને ફલવાન ઊંચા મુકામોપર

“ જે લોકો રેહતા હતા તે લોકો ગખર (પારસી) લોકોના વખતમાં ઘણી

“ લુટ કરતા હતા, પણ આખાશી પાદશાહોના અમલમાં તેઓ રાસત

“ ઈમાંનપર આવીઆ હતા, (ઈઆને મુસલમાન થાએઆ હતા) અને

“તેઆરે તેઓએ પોતાની પુરી ચાલ છોડી હતી.” પણ ઊપર જણાવી આ પરમાણે એખન હાકલના વખતમાં તેઓએ પોતાની આગલી ચાલ પાછી જારી રાખી હતી.

બુગોલ વીદીઆથી આપણે જાણીએછે કે કેરમાનનો પરાંત ઈરાનની હદમાં આવેલોછે, તોપણ ખસરાની નાલ મધે હોરમજદ નામના યયુને તે લગતો આવેલોછે, તેહની સાંમણેના કીનારાપર આરખસતા નનો મુલક આવેલોછે, તેથી એખન હકીકલના જણાવીઆ પરમાણે એ પરગણાના રેહવાસીઓની તોખમ આરખી હતી તેમાં શક નથી. મહમદનાં આવીઆની અગાઉ આરખ લોકો પુતપરસત હતા તે આધાર ઊપરથી કેરમાનના લોકોની પુતપરસતીની હકીકત ખરી ઠહેછે. શીરદો સીના લખીઆ મુજબ એ લોકો જે “કેરંમ” જાનવરની પરસતેશ કરતા હતા તે એક નાધલો કીયો હતો, તેહને પાલીને તેઓએ મોહાટો કીધો હતો, અને તેહને ખોદાઈ માન આપતા હતા. મીસરના આગલા લોકો પણ એજ માફક તરેહવાર જાનવરોને માનતા હતા, તથા તેઓની લકતી કરતા હતા, હેવું તવારીખ ઊપરથી આપણા જોવામાં આવીકેંછે.

[જગત પરેમી, જુલાઈ ૧૮૫૩.]

ભાગ ૪ થો .

પારસીઓના ધરમ સંબંધી છુટક બાબતો.

જરતાસતીઓના ધરમ અને ક્ષીલસુકી.

સર હિલીઅમ આહિસતીના ઊગમણ પરાંતનાં દેશોની
મુસાફરીના ગરંથનાં પુસ્તક પેહેલાંના
બાબ તરીખનો તરજુમો.

હું મુંબઈમાં ઘણા જુજ દાહડા રહેઓ, તે દુક મુદતમાં તાંહાંના પારસી રેહવાસીઓ વીશે મેં [આગલા બાબમાં] જે તારીફ કીધીછે, તે તારીફ અણઘટતી અથવા એ લોકોપર માહરો પેઆર થાએઆથી તરફ દારી બરેલી હોએ, અને તેઓની ચાલચલાણ તથા ગુણો પોતે તપાસીઆ વગર હું બોલેઓ હોઈં, હવી કોઈ ધારણા લાવે, એટલા વાસતે એ લોકો વીશે હું ઊપલા બાબમાં જે કાંઈ બોલી ગએઓ છેઈં તે વીશે મીં ઓવીંગટન તથા મેજર મુર અને મીસ્ટરીસ ગરેમ તથા લારડ વાલનશીઆ, એ સંગલા ગરંથકારોની હું શાખશી આપુંછું.

એ રીતે એ લોકોની હવડેની હાલત જણાવીઆ પછી, પારસી લોકોના આગલા વડવા અને તેઓનો ધરમ જેહુની હાલત આજ લાંખી મુદતપર થાઈ ગએલા જમાનાથી કહી રીતે ચાલતી આવીછે તેહનું આ બાબદમાં હું ખેઆન કરું છેઈં.

આગલા ઈરાની લોકો જેઓ વીશે હીરોડોટસ ગરંથકાર લખી ગએઓછે કે તેઓ “નાલાએક દેવોની પુંજ કરવાને કીજે પુતલાં બનાવતાતા નહી” તથા ઈજિપ્તના લોકોની માફક “પરમેશ્વરને માણસનો આકાર આપતાતા નહી” તે લોકો આ પારસીઓછે. ઈસાઈ ધરમપુસતકોમાં લખેછે કે સાએરસની હુકમત હેઠલ મીડ અને ઈલામીટ લોકોએ બાબલમાં દેહડાંઓનાં પુતલાં લાંજ નાખીઆં, અને જરજસ પાદશાહના હુકમથી ઈજિપ્તનાં દેવલોમાં જાંહાં આદમીઓએ દેવોને ખંધ કીધા હતા તે દેવલો તારાજ કીધાં, અને “જે લોકોએ હવું ચાહીઈં કે સંગલી

ચીજ ખોલ્લી અને આબાદ જોઈએ અને આખી દુનીયાં તેઓનું રેહ ઠાણ અને દેવલ જોઈએ” તે લોકો આ પારસીઓ છે.

પારસના આગલા રેહવાસીઓ, જેઓને હીંદુસ્થાનમાં હવડે પારસી કરીને કહે છે, તે લોકોના વડવાઓ એ રીતના હતા. એ લોકો પર જીલ્લમ કરનાર ઈરાનના મુસલમાનો ધીકારની રીતે તેઓને “ગખર” કરીને કહે છે, તેહનો અરથ મુસલમાનોની સમજ પરમાણે “ખોદાને નહી માનનાર” ઈઆને દરવંદ કરીને થાએ છે, પણ એ ખોલની અસલ માએની હવી ગેરવાજખી નથી, કાંએકે સર આઈસાક નીઝિટને “કરો નાલોજી આવ ધી પરશીઅનસ” નામનાં પુસ્તકમાં જણાવીઆ પરમાણે “જે ધરમમાં માતર એકજ ખોદાને માને અને પુતલાં પુંજે નહી” તેહવો ધરમ માનનારને તથા તેઓના ઊપાધીઆઓને “ગખર” નો ખેતાખ મલે છે; અને ખીજા જુદાઈનના ધરમોમાં જે વેહમ ખેશી ગએઆ છે તે સાથે સરખાવતાં આ ધરમને “ફીલસુફી ધરમ” નું નામ આપણે આપવું જોઈએ છે. હીઝિએટ નામનો ખરીસટીઆનોનો મોહાટો પાદરી કહે છે કે જેમ આપણા મજહબની [ઈઆને ખરીસટીઆનોના મજહબની] લીવી શીઆની ચોથી પોથીના ૧૨ મા અને ૧૩ મા પરવમાં ફરમાવે છે કે “આપણી ધરમની જગાનાં તખતપર આતશ સદા રોશન રાખવો, અને તે આતશને પોતાની મેલે ખુજવા દેવો નહી” તેજ પરમાણે એ પારસી લોકોના મોખેદો પોતાની ધરમની જગાઓમાં સદા આતશ બલતો રાખે છે.* એજ રીતે ડાકટર હાઈડ વગર અડચણે પોતાનો વીચાર આપે છે

* ઇસાઈ ધરમપુસ્તકોમાં આતશનાં નામને ઘણી વખતે પરમેશ્વરની જગાએ વાપરીઉંછે, તથા પરમેશ્વરની મોહાટાઈ અતલાવવા આતશને એક માતેખર નીશાંન ગણીછે, તે બાપે સર ઉલીઅમ આઉસલી પોતાના ગરંથનાં ૨ જાં દક્તરના પાછલા ભાગમાં ખરીસટીઆની પોથીઓમાંથી કેટલાએક દાખલા પરગટ કરે છે. દેવલોમાં આતશને સદા રોશન રાખવાનો ખરીસટીઆનોને મુસાની પોથી માહે ફરમાન છે, તે ઉપર જણાવીએ છે, તે મુજબ આજ સુધી દખ્ખાઉદીઓ પોતાનાં દેવલોમાં ચેરાગ અથવા ખીજા રોશની સદા બલતી રાખે છે. પણ ખરીસટીઆનીએ પોતાના મજહબના એ હાકમપર વિઆન પોહોંઆડીકે હાએ હેવું લાગતું નથી. એજ તોરાતની પોથીના એક ભાગમાં પરમેશ્વરને “બલતો આતશ” તથા “રોશન આતશ” નો લકબ આપી એ છે. વધી કહે છે કે મુસા સાથે પરમેશ્વરને હમપુરશી થાઈ તે વેલાએ “આતશનાં એક બલતાં” માંથી તેહની સાથે વાત થાતી હતી. ખરીસટીઆં લોકોનાં ધરમની દાઉદ

કે આગલા મીડ અને ઈરાની લોકો એક “ખરા પરમેશ્વર” ને માનનાર તથા દીનદાર કોમવાલા અને ખુતપરસતીને ધીકારનાર હતા.

એ પારસી લોકોના પુરાતમ ધરમ વીશે આ જગોએ હું થોડા એક સસ કામે લગાડું છું, અને તેહનું કારણ એમછે કે ખીલ વેલાએ હું એ બાબદસર વધારે લખશ.† હું એ ધરમ વીશે જે કાંઈ લખવાનો છેડો તે ડાકટર હાઈડના વીચારથી ઊલટું નથી, પણ એ કાબેલ હાકમાએ આગલા ઈરાનના મજહુબને જે માન આપીડો છે તે વીચાર સાથે માહરાં ખરાં એકીનથી હું એકમલતો થાડોં છેડોં, અને એ ધરમ જે નીચ જુલ માતથી પડી ભાગો તે બાબે એજ ગરંથકાર સાથે મલીને હું માહરી દલગીરી જણાડોં છેડોં. એ ઊપરાંત માહરી ધારણાં હવીછે કે હવડે એશીઆખંડ સાથે આપણે વેહેવાર વધીઓછે તેથી જે કાંઈ નવાં પુસ્તકો આપણે હાથ લાગાંછે, અને જે પુસ્તકો ડાકટર હાઈડના જોવામાં આવીઆંતાં નહી, તથા જે ખખર તેહને મલીતી નહી, તે ખાંચ આ જગોએ આપણે પુરી લઈલએ.

આ બાબદસર પરથમ હું માહરો મુસતકીમ વીચાર આ જગોએ જાહેર કરું છું કે, આગલાં ઈરાનમાં જે ધરમ ચાલતો હતો, અને જે ધરમ હમણાંના ઈરાન અને હીંદુસ્થાનના જરતોસતી લોકો માનેછે, તે ધરમ માતરે એક ખોદાનેજ માનવાનોછે; અને એ લોકો આતશને પોતાનો કેબલો કરી માન આપેછે તે વેલાએ એક ખોદાની લકતી કરીઆ સવાએ

પેગમખરનાં ગાએનની પોથીમાં એક ઠંકાંણે હેવું જણાવેલુંછે કે “ખોદાનો રહેવાનો મુકાંમ સુરજની અંદરછે” પણ કોઈ શખ્સે જેઆરે એ ફકરાનો ઇંગરેજી તરજુમો કીધો તીઆરે તેણે ફેરવીને એમ લખીડું કે “પરમેશ્વરે આકાશમાં સુરજનો મુકાંમ કીધો.” પણ એ બોલો અસલ હીખરમાં તથા તેહના ઇઠિનાની તરજુમામાં નથી. અસલ હીખરપરથી બાએબલના એ ફકરાનો જે આરબી ભાશામાં તરજુમો કીધોછે તેમાં સાફ લખેછે કે “પરમેશ્વરે પોતાનું રહેઠાણ સુરજની અંદર કીધુંછે.” જુઓ સર ઊલીઅમ આઉસલીનો ગરંથ—પુસ્તક ૨ જુ ૪૬૭—૮.

† સર આઉસલીએ પારસીઓની બાબદમાં એક પુસ્તક બતાવવાની આ કબુલાત આપીછે, પણ તે કબુલાત પાર પાડવાની એ વીદીઆવાન શખ્સને ફરીને જોગવાઈ મલી હાએ હેવું નજર આવવું નથી.

તેઓની ખીજ કાંઈજ મતલબ છે નહીં. પણ એ પારસી લોકોના ધરમની અસલ સંજ્ઞામાં હવડે કાંઈએક ખામી થઈછે; તેહનું કારણ એમ છે કે પાછલના જમાનામાં એ લોકો વચ્ચે માહોમાહે તરાં પડીઆથી અને તેઓ પોતાના અસલ રેવાજોથી ઊલટા ચાલીઆથી હવું જોવામાં આવેછે. તે રેવાજો જુદાં જુદાં પરગણાંઓમાં પડીઆ હતા અને તેઓની કાએમી હક મુદતની હતી. એ ઊપરથી અથવા ખીજાં કારણોપરથી ઈરોનાન અને રોમના ઘણાએક ગરંથકારો તથા ખીજાઓ એ લોકોપર ખદનામી મુકેછે, કે તેઓ સેતારાઓ તથા તતવોને પુંજેછે, અને વલી એક ગરંથ કાર લખી જાએછે કે આરખોને જોઈને આગલા ઈરાનીઓ ચુકરની મુરતી પુંજવા શીખીઆ હતા. પારસીઓ પોતાના ધરમની ખરી મતલબથી અંજાણ રહીને હવી ગણલતો કોઈ કોઈ વાર ચાલવા દેતા હતા એ વાત તેઓનો મેહેનતુ હીમાએતી, ડાકટર હાઈક, નાં કહી શકતો નથી, પણ તેહનું કારણ તે હવું ખતલાવેછે કે ઈરાનના પાદશાહો જુલ મગાર હતા, અને તેઓ જે અનધરતે મારગે ચાલતા હતા તેહનો અટકાવ દીનના મોખેદોથી થઈ શકતો હતો નહીં, તેથી હવી ગણલત વારેવાર રેવાજ પાંમી હતી. આ જગોએ આપણે કબુલ કરવું જોઈએછે કે ડાકટર હાઈકે પોતાનો નામીઓ ગરંથ દુનીયામાં જાહેર કીધો તીઆર પછી ૮૦ વરશે ખંજાલામાં દખેસતાન કેતાખ માલમ પડી હતી, તે કેતાખમાં આગલા ઈરાનીઓ પોતાનાં દેવલોમાં સેતારાઓની મુરતી પુંજતા હતા હવું જાહેર કરીને તે ખાખેનું વીગતવાર ખેઆન આપીઊંછે. એ દખેસતાન કેતાખના ખનાવનાર મોહસન શનીએ પોતાનાં દક્ષતર માહેલી ખીના થું આધારપરથી લખીછે તે વીશે તે કેહેછે કે તેણે આગલા વખતમાં હાથથી લખેલી પોથીઓ તપાસી હતી. મોહસન શની જે પુસ્તકો વીશે ખોલેછે તે પુસ્તકોની આજ છત નથી, પણ હીંદુસ્થાનમાં કદાચ સોધ કીધાથી મલી પણ આવે. મોહસન શની દખેસતાનમાં “અખ તરસતાન” ઈઆને સખાની ધરમવાલાઓની સેતારાઓની પરસતે શનાં ખેઆનની એક કેતાખ વીશે લખી ગએઓછે, તે કેતાખ મેલવ

•વાને મેં ઈસક્રહાન તંથા શીરાજમાં ઘણી તજવીજ કીધી પણ તે
•મહને મલી નહી.

દખેસતાન વતરોગે ખીલ કેટલીએક ફેતાબો કે જે હાલ મલવાને
કઠણ પડેછે, તે ફેતાબોમાં પણ આગલા ઈરાનીઓ વીશે કાંઈએક હકો
કત લખી જાયેછે, તે ઊપરથી જોવામાં આવેછે કે સખાની ધરમ, કે
જેહમાં પુતલાં પુંજવાનું પણ હતું તે ધરમ, એશીઆખંડમાં એકવાર
ખોહાલો ફેલાવો પાંખેલો હતો, અને તે ધરમ ઈરાનીઓમાં પણ દાખલ
થાયેઓ હતો. એ ખાખદના કેટલીએક ઊગમણ પરાંતની ફેતાબોના
દાખલા જે આજસુધી કોઈ ઈઊરોપીઆને જાહેર પાડીઆ નથી તે વીશે
કોઈવાર હું ખોલાસો કરશ, પણ તે ફેતાબોથી હેવું માલમ પડશે કે,
સખાની ધરમના રેવાજ છતાં, તેથી પારસી લોકોના ધરમને કસી અડ
ચાણ પોંહ્યાંચી નથી. ખીજું એકે મુસલમાન ગરંથકારોમાં ખેએ તરણ
ગરંથકારોની ફેતાબોથી મેં હવી અજમાએસ લીધીછે કે તે ગરંથકારો
ઘણા વાજખીના ખોલનાર અને ખોલ્લા વીચારની કીમતને પીછાણ
નારા હતા, અને તેઓ મહમદના ધરમપર પોતાનો એતખાર શક લેલો
રાખતા હતા, તેહવા સમ્યાઈને ચાહનાર ગરંથકારો સવાએ ખાકીના
ખીજા મુસલમાન લખનારાઓની શાખશી આપણે ઘણીજ ચોકસાઈ
વગર કપુલ રાખવી જોઈએ નહી, કાંએકે તેઓ ખીજા સંગલા ધરમોનો
ધીકાર કરીને અને તે ધરમો તપાસીઆ વગર, માતરે પોતાનાજ ધર
મપર મગરૂરી પકડી ગએલાછે. એ રીતે ઘણા મુસલમાન ગરંથકારોએ
જરતોસતનો ધરમ તપાસીઓ નથી તેથી વગર સમજવે જરતોસતી ધર
મની કીરીઆ શું છે અને પુતલાં પુંજવાનો ધરમ શું છે એ ખંધેને તેઓ
લેલી નાખેછે. એ મુસલમાન ગરંથકારો જો શકત ફીરદોસીનોજ ગરંથ
તપાસતે તો તેઓના જોવામાં આવતે કે જરતોસતી ધરમની સરીઅતથી
સખાની ધરમની કીરીઆઓ તદન ઊલટીછે. એ મુસલમાન ગરંથકારો
જો વધારે તપાસ કરતે તો તેઓના જોવામાં આવતે, કે કદાચ જો ઈરા
નમાં સેતારાઓની મુરતી પુંજવાનું હતે તો જરતોસતના આવીઆથી

તે સંગલ્લાનો નાશ થાએઓ હતો, અને હીંદુસથાન અને તેહની હદ આગલનાં દેશોમાં જે પુતપરસતી ધરમ ચાલતો હતો તે કાહડી નાખવાને ઈરાનીઓએ મોહાટી મેહનત લીધી હતી.

આગલા જમાનાઓમાં જરતોસતનાં નામથી ફેટલાએક શીલસુશે થાઈ ગએઆછે, તે વીશે આ ઠેકાણે લંબાણ બોલવાની કાંઈ જરૂર નથી. મી૦ ઈસલાનલેએ ખાલડીઆ દેશની શીલસુશીનો એક ગરંથ ખનાવી આછે તેમાં એ કાબેલ લખનાર જણાવેછે કે જે રાખસો ઘણા દાનાવ અને કાબેલ હતા તેઓને “જરતોસત” નું નામ આપીઆમાં આવતું હતું. એક જરતોસત વીશે કેહેછે કે તે શામના મુલકમાં થાઈ ગએઓ હતો, એક જરતોસત અરમાની હતો, એક પરોકાનોશીઆન હતો, એક પામશીલીઅન હતો, અને એક જરતોસત ઈરાની અથવા આજરખેળા નનો રેહવાત્રી હતો. એ સંગલામાં પેહલો કએઓ હતો તે એકસ થાઈ શકતું નથી. ઈઝિપ્તોસસની પોથીમાં લખી જાએછે કે અશ્લાતુનની ૬૦૦૦ વરસ આગમજ જરતોસત થાઈ ગએઓછે; પણ ઈરાની પુસ્તકોમાં આપણે જે જરતોસત વીશે વાંચીએછે, અને જે પેગમખર અથવા ધારા ખાંધનાર હતો, તે જરતોસતને ઈઝિનાંની ગરંથકાર આગઠીઆસ “જોરોઆદોસ” નું નામ આપી લખી જાએછે, અને તેહનો જમાનો હાઈસતાસપ (ગોસતાસપ) ના વખતમાં ઠેકવેછે, તે જમાનો ઈશુ ખરી સટની આસરે ૫૦૦ વરસ આગમજ હતો.

આગલાં ઈરાનમાં પુતપરસતી (કે જે બોલ વાપરવાને મહને ઘણા આચકો લાગેછે તે) વીશે કોઈ ખીજા ગરંથમાં હું ટીકા કરશ. પુતપરસતીનો અરથ માહુરી સમજ પરમાણે હવો થાએછે કે હરકોઈ તરેહનાં પુતલાંની અથવા રંગેલા આકારની પુંજ કરવી. તે મધે પારસીઓ આતશને જે માન આપેછે તે હું સાંમેલ રાખતો નથી. આપણો બોજોરગ ગરંથકાર ઈસ્ટીર્લીગફલીટ લખી જાએછે કે આતશ અથવા સુરજની ભંકતી કરવી એ કામ પુતપરસતીની મોહાટી નીશાનછે, પણ મી૦ ખલાકવાલ જેણે દુનીઆના જુદા જુદા જુદા ધરમો બાબે એક

• ગરંથ ખનાવીઓછે તેમાં તે ઘણી એ વાતને ખોટી પાડેછે, અને કેહેછે કે
 • “ આગલા જમાનાના ઈરાનીઓ ખુતપરસત હતા નહી, તેઓ એક
 “ ખોદાને માનતા હતા, અને તેહેને સંગલી ચીજોનો પેદા કરનાર કરી
 “ ગણતા હતા, અને પરમેશ્વરની લકતીની વખતે આતશને માતર એક
 “ નીશાન તરીકે રાખતા હતા, એ વાત તેઓની તવારીખ લખનાર
 “ સંગલા ગરંથકારોથી પુરવારી પાંમેછે.” પાછલા વખતમાં પારસીઓ
 પોતાના અસલ મજહૂબની સરીઅતથી લગાર વેગલા થાએઆ હાએ,
 તોપણ વાસીઅસે પોતાના ગરંથનાં ખીજાં દફતરમાં ઘણીજ ચાલાકી
 અને મેહનત ભરેલી સોધ કીધીછે, તેમાં તે સાફ જણાવેછે કે એ લોકો
 આગલા જમાનામાં આતશને માતર પરમેશ્વરની લકતીનો કેબલો ગણતા
 હતા, અને હવેના પારસી અને ગખર લોકો, અથવા તેઓના પોતાના
 ખોલીઆ મુજબ, ખેહદીન અને માજદીઅશનાંનો, તેજ પરમાણે ચાલેછે.
 • “ખેહદીન” એ શબ્દ જોડણીનોછે, “ખેહ” એટલે સાફ, નેક, અને
 “દીન” એટલે ધરમ; ખેહદીન એટલે ખરડક ધરમને માનનારો. જરતો
 સત ઈરાનમાં ધરમ લાવીઓ અને આગલો ધરમ સુધારીઓ તેહેને
 “દીનીખેહ” ઈઆને સાચ્યો ધરમ કરીને કેહેછે. “ખેહ” એ શબ્દ
 જરતોસતીજ ધરમને લાગેછે તે ઘણે ઠેકાણેથી પુરવાર થાએછે. શીરદો
 સીનાં શાહનામામાં પેહલવેહલાં જાંહાં એ શબ્દ આવેલોછે તે હું હેઠલ
 ખતલાગિંધું. શીરદોસી ઈરાનની આગલી હકીકત તથા નીશાનોથી
 સારોપેઠે વાકેફ હોતો, અને જે વખતે શીરદોસી જીવતો હતો તે વખતે
 (ઈશવી અગીઆરમી સદીની શરૂઆતમાં) ઈરાનમાં ખેહદીન લોકો ઘણા
 હતા, તેઓના ધરમ સંખંધી વીચારોથી શીરદોસી પુરતી રીતે વાકેફ
 હતા; અને વલી ખીજા લોકો શક લાવેછે, અને તે શક માહુરી નજરમાં
 વાજખી લાગેછે, કે શીરદોસી ધુપી રીતે જરતોસતી મજહૂબ પાલતો હતો.
 શીરદોસીનું જે ખેત મેં હેઠલ ઊતારીગિંછે તે જરતોસત અને ગોસતા
 સપ વચ્ચેની મોલાકાતની હકીકતમાં આવેલુંછે. પરથમ જરતોસતે હક
 તાલાની તરફથી પોતાની પેગમખરી ગોસતાસપને જાહેર કીધી, અને

પછી એ નવો મજહુબ કબુલ કરવાની લલામણ કીધી, તે લલામણ મુજબ જરતોસતની વાત ગોસતાસપનાં દીલમાં ગોએઆ એકદમ ઊતરી ગઈ અથવા તેહેને મોજેબ તરીકે ધુપી ખસારત થાઈ, તેમ એ પાદશાહે જર તોસતી મજહુબ કબુલ કીધો. એ બાબદમાં શાહનામાં મધે હેઠલ જણાવેલાં બેતો આવેલાંછે—

બે ત .

બીઆમુબ આઈને દીને બેહી,
કે બી દીન નબાશદ સખાએ શેહી.
ચુબેશનીદ અજુ શાહે મેહુ દીને બેહ,
પજરફત અજુ રાહુઓ આઈને બેહ.

મા એ ની .

લલી દીનનો મજહુબ શીખ, કાંએકે મજહુબ વગરનો આદમી પાદશાહીને લાએકનો નથી. જેઆરે એ બેબેરગ પાદશાહે લલી દીન વીશે આ મુખનો સાંભલીઆ તેઆરે તેણે તે નેક ફરમાનો અને નેક મજહુબ કબુલ કીધો.

ઊપલાં બેતોમાં બેહ અને બેહી એ બંધે શખદો જોવામાં આવેછે. હું જેઆરે તખતે જમશેદ જોવા ગએઓ હતા તેઆરે જમશેદના મેહુલમાં એક તખતીપર પેહલવી હુરૂથી س “બેહ” એ શખદો માહુરા જોવામાં આવીઆ હતા.* ઈશવી સને ૨૨૯ થીતે ફરર સુધી સાસાની પાદશાહોએ ઈરાનમાં રાજ ચલાવીઊં, તેઓના સીક્કાઓપર પણ “બેહ” એ બોલ પાદશાહનાં નામની આગલ આવેલાછે. એજ હુરૂથો આશકાં નીઆંન પાદશાહોના સીક્કાઓપર પણ મેં જોએલાછે, તે જેઆરે હું ઈસ ૫હાન અને તેહરાનમાં હતા તેઆરે માહુરે હાથ લાગા હતા. હીંદુસથાન અને ઈરાનના જરતોસતીઓ પોતાને “માજદીઅશનાંન” કરીને પણ કેહેછે. “માજદીઅશનાંન” નો અરથ “હોરમજદને માનનાર” અથવા “હોરમજદની બંદગી કરનાર” નો થાએછે. મ. આંકુરીલે જંદ અવસ

* જાણુવું કે આ પેહલવી અખથરો તખતે જમશેદના મેહુલમાં આવેલાછે, તોપણ એ તખતીપર જે પાદશાહોનાં નામ કોતરેલાછે, તે ઉપરથી જોવામાં આવેછે કે સાસાની તોખમના પાદશાહો પાછલથી એ જગામાં રેહતા હતા, તીઆરે તેઓએ પેહલ વીમાં એ તખતી કોતરાવી હતી.

- તાનો પ્રેમ ભાષામાં તરજુમો કીધો છે, તેમાં હારમજદની પદવી ગોઐઆ ઊતરતી હોઐ હવું કેટલેએક ઠેકાણે નજર આવે છે, પણ એજ તરજુમાના ખીન્ન ભાગોમાં હારમજદને શક વગર પરમેશ્વરનું નામ આપેલું છે, તેમાં લખે છે કે હારમજદ સરવે અમસાસપંદોમાં વડો છે, અને ભલ્લી ચીજનો ખનાવનાર છે, અને તે સાહુખને આરાસતગી જોઈતી નથી, તે સગીનો ઈનસાફ કરનાર છે, અને સંગલી ચીજોનો પેદા કરનાર છે. ઈંડી નાની ગરંથકારો હારમજદને “ઓરમાસદીસ” અથવા “ઓરોમાજસ” કરીને લખે છે, અને પલુટારક કેહે છે કે જરતોસત અને ખીન્ન ઘણાએકો હારમજદને પરમેશ્વરનાં નામથી ઓલખતા હતા, તેહેને નેકીનો સાહુખ તથા ઈજદોને પેદા કરનાર ગણતા હતા, અને તેણે આસમાંનના સેતારા પેદા કીધા હતા. ફેટલીએક પેહલવી તખતીઓ પર “હારમજદને માન નાર” હવો અરથ ખતલાવવાને કીજે “માજદીઅશના” કરી લખેલું છે.
- માહુરી પાસે વંદીદાદ સાદેની નકલમાં એ શબ્દને કેટલાએક અખશર લગાડીઆથી તેહેનો અનેક વચન કીધો છે. એ શબ્દનો પરથમ પરસ એક વચન “માજદીઅશનુ” કરીને છે, તેહેને મ. આંકુદીલે પોતાના તરજુમા મધે “માજદીઅશનાન” કરી લખેલું છે.

જરતોસતના લાવેલા ધરમને શીરદોસી મજબુતીથી તથા નેમ રાખીને “દીનીખેહ” અથવા ખેહુતર દીન કરીને કેહે છે. તે ધરમ પાલ નારાઓ પોતાને ઊપલી રીતે “માજદીઅશનાન” અને “ખેહુદીન” નાં નામ આપે છે. શીરદોસીએ શાહુનામામાં ૬૦૦૦૦ ખેતની ઓલ લખી રહેઆ પછી જરતોસતના ધરમનું દાસતાન આવીઝીં છે તે મધે એ શાએર જરતોસતી ધરમને “ખેહુતર દીન” નું નામ આપે છે, પણ હવો તારીફ લાએક ખેતાખ તેણે મુસલમાની ધરમને એજ ખેતોમાં કધી આપીઓ નથી. જરતોસતી દીન ઈરાનમાં ચાલુ થાઈ તે અગાઝી નેક પાદશાહો અને પેહલવાનો જે ધરમ પાલતા હતા, તે ધરમને “પાક દીન,” “ખોદા પરસત,” “ઈઅજદ પરસત,” અથવા “ઈઅજદાં પરસત,” એ રીતે શીરદોસી નામ આપે છે. એ સંગલોનો અરથ પરમે

શ્વરને માનનારનો થાયેછે. એ બાબેનો શાહનામામાં આએ એક દાખ લોછે કે બેજોરગ મરતબાનો પાદશાહ મીનોએહર (જે જરતોસતની ૨૦૦ કરતાં વધારે વરસ આગમજ થાઈ ગએઓ હતો તે પાદશાહ) જેઆરે પોતાનાં મોતનાં બીછાંનાંપર પડીઓ હતો તેઆરે તેણે પોતાના દીકરા નોદરને આ રીતે નશીહત દીધી હતી.—

ન શી હુ ત .

નબાએદ કે બાશી જોજ અજ પાક દીન,

(અને)

નીગર તા નતાબી જે દીને ખુદાઈ.

મા એ ની .

“પાક દીન” વગર તુંને કધી બીજો ધરમ પાલવો નહી જોઈએ; અને ખોદાઈ દીનથી તું ફરે નહી તે બાબે તું તજવીજ રાખજ.

છીપલી બીનાં આવીઆ પછી બીજાં વીસ હજાર બેત મુકીને શાહનામાં મધે ગોસતાસપ પાદશાહનો હુવાલ આવેછે, તેમાં પણ લખેછે કે જેઆરે ગોસતાસપ તખતપર બેઠો તેઆરે તે “પાક દીન” ને માનતો હતો. એ બાબે શીરદોસી જે હકીકત આપેછે તેમાં ગોસતાસપ ખોદાને તરણ નામથી પીછાણેછે, તેમાં ગોસતાસપ આ રીતે બોલેછે:—“હું “પાદશાહ છઝિં, હું ઈઅજદાંને માંનુંછું, પાક ઈઅજદે મહુને આ તાજ બખશીઝિંછે, તેણે મહુને તાજ આપીઝિંછે તેહનું કારણ એમછે કે “મેંદાંઓનાં ટોલાંમાંથી વરૂને હું નાખુદ કરું. જેઆરે માહરાં તખત પર બેશવાની સંગલી કીરીઆ પુરી થાશે તેઆરે હું સંગલાં બદ “આદમીઓને ખોદાઈ દીનની રાહપર લાવશ.” એ પછી ગોસતાસપ હુવી રીતે અદલ ઈનસાફ કરવા લાગો કે તેથી “વરૂ અને બકરાં એક ઓવારે પાંણી પીવા લાગાં.” એજ પરમાણે આપણા જાણીઆમાં આવેછે કે આગલા પાદશાહો અને પેહલવાંનોનો ધરમ “પાક દીન” નો હતો, તેઓ ખુતપરસતીને તજીને એકજ ખોદાને માનતા હતા. પેશ દાદીઆન તખ્તના બીજા પાદશાહ હોશંગના વખતમાં પથ્થરના ઘસા

- રાથી આતશ નીકલી આવીઓ, અને તે વાત એક મોજેજા તરીકે ગણીને
- લોકો પરમેશ્વરની લકતી કરતી વખતે આતશને તે સાહેબનાં નુરની એક નીશાન ગણવા લાગા, એ રીતે શીરદોસી બોલેછે. આપણી તરફનો (ઈંજીરોપનો) કાબેલ ગરંથકાર હોન પરીડીઓ પણ એજ રીતે વીચાર જણાવી જાએછે. એ બાબદને લગતાં શાહનામાં માહેલાં બેત હું હુકલ લખી જણાડિંછું; તેઓનો તરજુમો સર ઊલ્લીઅમ જોનસે એશીઆ ઠીક રીસરચીસનાં ખીજાં દફતરમાં પરગટ કીધોછે.

બે ત.

એકી હુકતે દર પીશે ઈઅબજદાં બુદંદ,
મ પીનદાર કે આતશ પરસતાન બુદંદ.
કે આતશ બુદ આંનગાહ મેહરાબ બુદ,
પરસતંદેરા દીદેહ પોર આબ બુદ.
અગર ચંદત અંદીશેહ બાશદ દરાબ,
હમ અબ પાકે ઈઅબજદાન નેહ બેનીઆબ.

મા એ ની.

તું એમ નો ધારતો કે તેઓ આતશપરસત હતા; પણ તે તતવને તેઓ માન આપીને તેહેનાં નુરની સાંમણે પોતાની નજર રાખતા હતા, અને એ રીતે આખું અઠવાડીઈ ઈશ્વરની લકતી કરતા હતા. જે તાહરી સમજવાની શક્તી ગમે એટલી ઓછી ચાલે, તોપણ તું તે સરવેથી મોહોટા અને પાક સાહેબપર આસરો રાખજે.

એ રીતે (ઈઆને આતશની સનમુખ ઊભા રહીને) ઈશ્વરની લકતી કરવાનું વાજબીછે અને તે લકતી ખરીછે હોની તરફેણમાં ખીજો એક ગરંથકાર—તખરી—જોકે તે મુસલમાન હતો તોપણ આ રીતે લખી જાએછે*: —“કઅેખસરૂ પોતાના બાપનાં ખુનનું વેર લેવાને “ [પેહેલાં] અફરાસીઆબની સોધમાં નીશપલ થાએઓ તેઆરે પાછો “ ઈરાનમાં આવીને પોતાની સતા ચોકસ કીધી, અને તેઆરપછી પરવર “ દેગારની ખંદગી કરવાને કીજે તેણે આદરબેજાનનાં આતશખાનાં “ તરફ પોતાનું મોહોહું ફેરવીડિં (અથવા ગએઓ).”

* તખરી શીરદોસીની આગમજ યાદ ગએઓ હતો.

ફીરદોસી પણ એજ માણની હકીકત આપી જાએછે, અને કેહેછે કે તે આતશખાનાંનું નામ “આજર ગોશસપ” કરી હતું. ફરહંગે પુરહાને કાતેમાં જણાવીઆ પરમાણે એ જગા હાલનાં તખરીજ શેહર આગલ હતી. પુરહાને કાતેવાલો ખીન્નું હવું લખી જાએછે કે શરસનાં પરગણામાં કએખસરએ એક આતશખાનું ખનાવીઝીં હતું તેહનું નામ “આજર ખરજન” કરી આપીઝીં હતું. દખેસતાનનો ખનાવનાર મોહસન શાની કેહેછે કે કએખસરએ અરદખીલમાં એક આતશકદેહ ખંધાવીઝીં હતું અને ફરેહુને તુસમાં એક આતશકદેહ ખંધાવીઝીં હતું. એજ રીતે સારેસતાન કેતા ખનો લખનાર કેહેછે કે જરતોસતના આવીઆ આગમજ સજસતાંન, શરસ, ઈસ્રહાન, કુમ અને ખીજાં ઘણાંએક મુકામોપર આતશખાનાં હતાં.

જરતોસતની આગમજનાં આતશકદેહમાં સઝીથી મોહાહું આતશ ખાનું ખલખ શેહરમાં હતું, તેહને ખુખસુરતી ડીપરથી “નોખાહાર” ઈઆને નવો ખાહાર કરીને નામ આપીઝીં હતું. કએખસર પછી લોહો રાસપના વખતમાં એ આતશખાનાંને કેહેવો મરતખો મલતો હતો તે વીશે શાહનામામાં ખોલેછે કે “જેઆરે લોહોરાસપે પોતાનું તાજ પોતાના “દીકરા ગોસતાસપને હવાલે કીધું તેઆરે તેણે ખલખ મધે ‘નોખાહાર’ “ માં એક ખુને રેહેવાને કમર કસી. હવડે જેમ આરખ લોકો મક્કા શેહ “રને માન આપેછે તેમ તે વખતના આતશની આરાધના કરનારાઓ “એ નોખાહારને માન આપતા હતા. જે કોઈ નેક મરદ ઈઅજઘાંપર “સત અથવા ખોદાને માનનાર હોએ તેહને એ આતશખાનાંમાં જવાની “છુટ હતી.” લોહોરાસપે એ જગોપર ૩૦ વરશ કાહડીઆં હતાં.

આ ઠેકાણે “ખાનું” અથવા ઘેર કરી લખેલુંછે તે ડીપરથી ધરમ શાસતરની ઈઝીનાની તવારીખના ખનાવનાર સોકરેટીસના વાપરેલા શખદો મહુને ઈઆદ આવેછે. એ ગરંથકાર લખેછે કે ઈરાનના પાદ શાહો એક મુકરર કીધેલાં ઘેરમાં આતશ રાખીને તેહની એખાદત કરતા હતા. ખીજો ઈઝીનાની ગરંથકાર આગાહીઆસ લખેછે કે પારસીઓ પાક આતશને નાધલાં ઘેરોમાં રાખતા હતા, તે ઘેરો લોકોની ગીચ

- આવવા જવાની જગોથી દુર હતાં. ખીન્તો ઈંડિનાની ગરંથકાર,
- સ્ત્રીઓ, જે વીગત જાણાવેછે તે વીગત ઊપલા ખેંચે ગરંથકારો સાથે મેલવી આપવાને કીજે આપણે ધારવું જોઈએ કે તે આતશખાનાંઓની ઈમારતો નાધલી હતી, અને તેહની આસપાસ ઘેરી લીધેલી ખોહાલી અને પાકીજે જગો હતી. એ ગરંથકારના ઠાંકેલા ખોલોપરથી જોવામાં આવશે કે એ જગાઓની આસપાસ દેવાલો હતી, અને તેહની વચમાં આતશનું તખત રહેતું હતું, અને જરતોસતી મોખેદો તે તખતપર ઘણી એક રાખ રાખીને તે ઊપર આતશ રોશન રાખતા હતા. રોમનોના શેહેનશાહ હીરાકલીઅએ ઈરાન દેશપર હામલો કીધો તે વીશે જોનારસં નામનો લખનાર ખોલી જાએછે કે તેણે કેટલાંએક શેહર અને મુકામો લીધાં કે જેહના રહેવાસીઓ આતશને માનતા હતા. આતશખાનાંની સમજને કીજે ઊપલી ખીનાઓમાં ઈંડિનાની ગરંથકારોએ જે કાંઈ
- ખોલો વાપરેઆછે તે ઊપરાંત તેઓએ ખીજા શખદો પણ કામે લગાડી આછે, તે વીશે આ જગોએ હું એટલુંજ કહું છું કે તેમનો અરથ હરકોઈ મોહાટી અને ઘેરી લીધેલી પાકીજે જગો કરીને થાએછે, તે વીગત ઊગ મણુ પરાંતનાં પુસતકો સાથે મલતી આવેછે, અને આપણને જાણવાનું કારણ છે કે હેવા પાકીજે મુકામો સાથે વાડી અને વજીશ લગતા આવતા હતા.

જરતોસતના આવીઆ પછી આતશખાનાં ઘણાં વધી પડીયાં તે વાત ઘણીએક સત્તાઓથી પુરવારી પાંમેછે. એ વખતે ધરમનાં નામથી જે ઈમારતો ઊભી કરીઆમાં આવી હતી તેઓને, અને તેમાં અગત કરીને મુખીઅ મુકામોને, ગોસતાસપે અને તેહની પછીના પાદશાહોએ ઘણીજ કીમતી રીતે સીંગાર આપીઓ હતો, અને તેહની જાલવણીને કીજે ખરચનો ખંદોખસત કીધો હતો. એજ રીતે ખાનગી અને ધરમાતુ પુરસો પણ ધરમનાં કામો ઊઠાવતા હતા, અને વલી તે ઊપરાંત ખીજા ઓએ એ ધરમનો શેલાવો કરવાની ઊલટ કીધો હતી, તે વીશે આપણે વાંચીએછે કે અરજસપ તુરકી જે જરતોસતી દીનનો અને ઈરાનનાં તાજનો મોહોટો દુશ્મન હતો તેહને અસફંદીઆરે કતલ કીધો હતો,

અને તે આગમજ પ્રતેમંદીને કીજે અસપ્રંદીઆરે માનતા કીધી હતી કે .
જો તેહની મુસાદ ખર આવે તો તે એકસો નવાં આતશખાનાં તથા રખ
હતા મુસાપરોને કીજે એકસો ધરમશાલા ખાંધાવે અને એક લાખ કુવા
ખનાવે. ઊગમણ પરાંતનાં જંગલોની ગરમી તથા પાણીની તંગીથી
જે લોકો વાકેફ છે તેઓ કુવા અને ધરમશાલા ખાંધવાનો ધરમ જે જરતો
સતી દીનમાં છે તેહની ખુબી આ ખીનાપરથી સમજીઆ વગર રહેશે નહીં.

એજ રીતે ફેટલીએક સદી પછી ઈઆને ઈશવી સને ૨૨૯ નાં
વરશમાં અરદેસર (ખાખેકાન) કે જેહને ઈંજિનાની અને લાટીન ગંરથ
કારો “આરદાજેરસ” અથવા “આરદાજરજસ” કરીને કેહે છે, તે લડા
એક સરદાર, જેણે અસપ્રંદીઆરની ઓલાદથી ઊતરી આવીઆનો
દાવો કીધો હતો, અને સાસાનીઆન તખક્કાના પાદશાહોને નામે કરી
પેહેલો પાદશાહ થાએઓ હતો, તેહની ખાખદમાં એખન હકિકલ લખી
જાએ છે કે “અરદેસરે ખાદાની નજદીક હેવી માનતા કીધી હતી કે જે
“ જે જગોપર તે પ્રતેમંદ થાએ તે તે જગોપર પોતાના મજહુબને સર
“ ફરાજ આપવાને કીજે તે એક શહેર વસાવે તથા આતશકદેહ ખાંધે.”
અરદેસરે અલખત પોતાની કબુલાત મુજબ ચાલીઆથી તેહના વખતમાં
ઈઆને ઈશવી તરીજ સદીની શરૂઆતમાં આતશકદેહો ઘણાં વધી
ગએઆં હશે, કાંએકે તેણે આશકાનીઆન ટોલાના છેલ્લા પાદશાહ અર
દવાન (આરદાખેનસ) ને જીતી લીધો અને કતલ કીધો, એટલુંજ નહીં,
પણ ખીજા ફેટલાએક સરદારો જેઓ આશકાનીઆન રાજની પરતી
હાલત જોઈને પોતાની હકુમતપર મુસતાક થાઈ ખેડા હતા તેઓનો નાશ
કરીને ઈરાનનું રાજ અરદેસરે ફરીને મજબુત કીધું.

અરદેસર પછીના સાસાનોઆન તખક્કાનાના ખીજા પાદશાહોની
તવારીખમાં એ આતશખાનાંઓ વીશે ઘણે ઠેકાંણે લખેલું છે. ખુસરૂ પર
વેજપર જેઆરે તેહના ખાખ હોરમજે ઘણા જુલમ કીધો તેઆરે તે
આજર ગોશસપનાં આતશકદેહમાં ઘુપાએઓ હતા. ખોજોરગ અને
ઊમરે પોંહાંએલાં માણસો આ દુનીઆનું સંગલું કામકાજ તજીને પોતાની

- ખાકીની હઈઆતીના દાહાડા એક ખુને કાહડવાનો એરાદો રાખતા હતા,
- તેઆરે તેઓ એ આતશકદેહમાં જઈને પોતાનો મુકામ કરતા હતા. હેવા દાખલા કેતાખોપરથી કેટલાએક જોવામાં આવેછે, તે માહેલો એક દાખલો તારીખે તખરી ઊપરથી હું હકલ લખી જણાડિં છેડિં. એ તારીખમાં લખેછે કે પાદશાહ ખેહરામનો એક વડો વજર હતો તેહનું નામ મેહર નારસી કરીને હતું “તેણે પોતાનો ઓધો છોડવાની પાદશાહ “ હને અરજ કીધી, અને ખોલીઓ કે માહરી ઊમર ઘણી વધીછે અને “ હું હવડે જઈશીની હાલતમાં આવીઓ છડિં, તેથી હવે મહને એખાદત “ કરવાનું કામ સોંપ, કે હું પેલી જેહાનને કીજે અસખાખ તઈઆર કરું. “ મેહર નારસીએ પોતાની જગાપર પોતાના દીકરાને રાખીઓ અને “ ખેહરામે તેહને જવાની રજા આપી, પછી તે પોતાનાં અસલ વતન “ અરદેશીરખોરહ તરફ ગએઓ, અને તાંહાં રહીને તે ખંદગીમાં પોતાનો • “ વખત ગુજરતો હતો. તેણે એઆર ગામડાં વસાવેઆં, અને તે દર “ એકમાં એક એક આતશખાનું ખંધાવીડિં, અને દરએક ગામડાંને લગતો “ એક મોહોડો ખાગ ખનાવીઓ, તેમાં ખેએ હજાર સરવનાં ઝાડ તથા “ એક હજાર જીતુન અને એક હજાર ખુરમાનાં ઝાડ રોપાવીઆં, અને “ આતશખાનાંના ખરચની આમદરશ્તીને કીજે તે ખાગો અથવા વજીશ “ ધરમ ખાતે આપીઆ.”

એજ અરદેશીરખોરહનો પરાંત જાંહાં હવડે શીરૂજખાદ શેહર આવેલુંછે, તાંહાં અરદેસર ખાખેકાને એક મોહોડું આતશખાનું ખંધાવીડિં હતું. આશકાનીઆન હકુમતમાં જોકે ઈરાનીઓ જરતોસતી ધરમ પાલતા હતા તોપણ તે વખતમાં એ ધરમ નખલો પડી ગએઓ હતો તે અરદેસરે પાછો તાજો કીધો હતો. અરદેસરે ખંધાવેલી ઊપલી ઈમારત આજ થોડાં વરશની વાતપર મુસાફરો જોઈ આવીઆ હતા. આગલા પાદશાહોની માફક સાસાનીઆનો પણ એ ધરમની જગાઓને માતખર કરવાની ઘણી ખુશી રાખતા હતા. તેઓ મોખેદ અને હરખદ લોકોને અને આતશકદેહમાં ખીજા કામ કરનારાઓને નાણું અને ખેકી

મત જહવેરાત આપતા હતા, તેહનો એકજ દાખલો શાહનામાંપરથી હું .
હુલ ઊતાડું છેડી.

બે ત.

નવાન પીશે આતશ સેતાએશ ગેરકત,
જેહાન આફરીશ નીઆએશ ગેરકત.
હમેહુ જર વ ગોહર ફજુની કે ખોરદ,
સરાસર બ ગનજુરે આતશ સેપોરદ.
પરાગંદેહ બર મોબદાંત સીમે જર,
હમાં જતમે બખશીદ શાંત બા ગોહર.
હમેહુ મોબદાં જુ તવંગર શુદંદ,
નીઆએશ કુનાન પીશે આજર શુદંદ.

માએ ની.

(નોશીરવાંત અદલ આતશકદેહ તરફ ગએઓ અને) ધીરા કદમથી આત
શની સનમુખ આવીને જે સાહેબે સંગલી કુનીઆં પેદા કીધીછે તેહની બંદગી
કરવા લાગો. (પાદશાહ) પોતાની સાથે તરેહેવાર જહવેરાત અને ખજનો લાવીઓ
હતો તે સંગલું આતશકદેહના ખજનચીને હવાલે કીધું, પછી મોબેદોને સુત્ર
રૂપું બખશેશ કીધું અને તેઓને પોશાગ તથા જહવેરાત આપીઆં, તેથી તેઓ માત
બર થાઈ ગએઆ, અને તેઓ આવીને આતશની સનમુખ નીઆએશ પઢવા લાગા.

દુશમન પાસેથી લડાઈઓમાં જે જહવેરાત તથા ખજનો હાથ
લાગતો હતો તે, અગતકરીને પરમેશ્વરે તેઓને દુશમનોપર ફતેમંદ
કીધા તેહની ઈઆદગારી દાખલ, સાસાનીઆન પાદશાહ આતશકદેહોમાં
ધરમખાતે આપતા હતા. તેહનો એક દાખલો આપણા જાણીઆમાં
આવીઓછે કે જેઆરે ઊપર કહેલો પાદશાહ ખેહરામ ચીનના ખાકાન
પર ફતેમંદ થાએઓ, અને તે ખાકાનને પોતાના બંધવા દાખલ પકડી
લાવીઓ તેઆરે તે આજરખેજન આગલ જઈ પોંહાંચીઓ, અને
પોતાના સંગલા ઊમરાવ અને સરદારો સાથે આજર (નાં એખાદત
ખાનામાં) બંદગી કીધી અને સંગલા મોબેદોએ તવાજો કીધા. પછી
જે મોબેદો આતશખાનાનાં કામમાં ગુંતેલા હતા તેઓને બખશીશ
આપીને બાહર નીકલીઓ, અને શેહનશાહી ખોજોરગીવાલાં ઈસતખર
શેહર તરફ કુચ કીધી. તે આગમજ પાદશાહ ચીનના ખાકાનનું તાજ

- પોતાની પાસે મંગાવીંઝિં, અને તે માહેલું જહુવેરાત કાહડીને આતશખા
- નાંની દેવાલપર જહવાનો હાકમ કીધો. એ હેવાલ શાહનામાં મધે તથા તારીખે તખરી મધે આવેલોછે; અને તખરી વલી ખીજીં એમ ફેહેછે કે
- “ ખેહુરામ શ્તે પાંમીને પોતાના મુલક તરફ પાછો ફરીઓ, અને તખત
- “ પર ખેઠો, અને ખાકાન પાસેથી તેહેને જે લુટ મલી હતી, અને જે
- “ ખજાનો જહુવેરાત અને મોતી તેહેને હાથ લાગાં હતાં, તે સંગલું
- “ ખેહુરામે આજરખેજાનનાં આતશકદેહમાં લઈ જવાને ફરમાવીંઝિં,
- “ કાંએકે ખીજાં આતશખાનાંઓ કરતાં એ આતશખાનાંને તે વધારે માન
- “ આપતો હતો. ” વલી એ પાદશાહો પોતાનાં આતશકદેહોપર તથા ધરમપર ફેહેવા ચુસત હતા તેહેની એક જાણવાજોગ ઈઆદદાસત આપણને મલી આવીછે. તખરી ફેહેછે કે અરદેસર ખાખેકાને અરદવાન સાથે લડાઈ કરીને તેહેનું રાજ તારાજ કીધું, અને જરતોસતી મજહુખ
- પાછો તાજો કીધો તે આગમજ તેહેને અરદવાનની તરફથી એક પતર મલીઓ હતો તેમાં અરદવાને ઘણી ધમકી આપી હતી, તેહેનો અરદેસરે આ રીતે જવાબ વાલીઓ હતો:—“ પરવરદેગારે મહને આ તાજ
- “ અને તખત ખખશીઝીછે, તેહેની મેહુરખાનગીથી હું પાદશાહોપર શ્તે
- “ મંદ થાએઓછું, અને એજ સાહેબથી મહને ઊમેદછે કે હું તાહારીપર
- “ પાણુ શ્તેમંદ થાઝિં, અને હું તાહારું સર માહારા તાખામાં લેઝિં અને
- “ તાહરો ખજાનો આતશખાનાંઓમાં ધરમ ખાતે આપું. ” એજ રીતે એ પાદશાહ જેઆરે ફેટલાએક સરદારોપર શ્તેમંદ થાએઓ તેઆરે તેઓની તથા મરવનાં લોકો અરદેસરની સાંમણે થાતા હતા તેઓની દસતદરાજીની સજા કરવાને કીજે તેઓને કતલ કરાવીને ઈસતખરનાં આતશકદેહના દરવાજાપર તેઓનાં મસતક લાકડીઓપર ટાંગવાનો હાકમ આપીઓ હતો.

જોરતોને એ આતશકદેહમાં જવાની છુટ હતી તે ખાખે ઊગ માણુ પરાંતની ફેટલીએક કેતાખોથી આપણે વાકેફ થાએઆ છઈએ. એજ આધારથી ઈઝિનાની અને રોમન ગરંથકારોની લખેલી ફેટલીએક ખીના જેમાં હેલું લખીઝિંછે કે પાદશાહ આરગાજરજસ મેનમની માશુક આસ

પાસીઆને સુરજ તથા અનાહીડ અને અનીતીસની કીરીઆ કરવા મુકર કીધી હતી તે બાબે ખોલાસો થાયેછે. પણ એ બાબદસર ઈસત ખરના હેવાલમાં હું વધારે ખોલશ, તે ઊપરથી જોવામાં આવશે કે જેઆરે શાહબદી હોમાએ ઈરાનનું તખત પોતાના દીકરા દારાખને હવાલે કીધું તીઆરે પોતાની જીંદગાંનીના બાકીના દાહાડા તેણીએ ઈસતખરનાં આતશખાનાંમાં કાહડીઆ હતા. કેતાબે કીપકખાની અને ખીબા ગરંથ કારો કેહેછે કે એ સ્ત્રી આજરખેજાનનાં આતશખાનાંમાં જઈ રહી હતી. સ્ત્રીઓ એ આતશખાનાંઓમાં રહેતી હતીઓ તે વીશે તખરી એક ખીબો દાખલો આપેછે:—કેહેછે કે “તુરકસતાનના પાદશાહની વડી સ્ત્રી ખાતુન “ખોજોરગ પાદશાહ ખેહરામના હાથમાં બંદીવાન પડી હતી, તેહેને “આજરખેજાનનાં આતશખાનાંની ચાકરીમાં રાખવાને પાદશાહે ફરમા “વીઝીં હતું.” ખીબા એક સ્ત્રી આજરગોશસપનાં આતશકદેહમાં રહેઆ વીશે તવારીખમાં લખેલુંછે, તે સ્ત્રી આગલ પ્રતપરસતી ધરમ પાલતી હતી, પણ પછવાડેથી પોતાની ખુશીથી જરતોસતી મજહૂબ કબુલ કીધો હતો. એ જુવાન સ્ત્રીનું નામ સપીનદ હતું, અને તે હીંદુસ્થાનના એક રાજાની ઘણીજ સુંદર દીકરી હતી, તેહેને પાદશાહ ખેહરામગોરે પોતાની ઓરત કીધી હતી. ખેહરામ પોતાની બાનુંને પાક આતશ આગલ લઈ ગએઓ અને તેહેને જરતોસતી ધરમની કેશીઅતથી વાકેફ કીધી. ઈરાનના કેટલાએક સીક્કાઓપર એક બાજુએ પાદશાહ ખેહરામગોર તથા તેની બાનું એકખીબાની પાસે ઊભેલાં હોએ હોવો ચીતાર પાડેલોછે, અને ખીબા બાજુએ પાદશાહ અને તેહેની સ્ત્રી આતશનાં તખતની બંધે ખોરદુ પર ઊભેલાંછે, તે એ સ્ત્રી સપીનદજે કે કોઈ ખીબાછે, તે વીશે કાંઈ ચોક્કસ કેહેવાઈ શકાતું નથી. ખીબા સીક્કાઓપર આતશનાં તખતની બંધે ખોરદુપર એક એક મરદ ઊભેલો દેખાયેછે, પણ ખેહરામગોરના સીક્કાપર એક બાજુ સ્ત્રી અને તેહેની બાજુ મરદ ઊભેલાં માલમ પડેછે.

પારસીઓ વીશે મેં જે આ હુક હેવાલ ઊતાવલેથી લખી કાહા ડીઓછે તેમાં અગત કરીને તારીખે તખરી અને ફીરદોસીના ગરંથપર

- મેં આધાર રાખીઓછે. જે વખતે એ ખંધે ગરંથો લખાએઆ હતા તે
- વખતે ઈરાનમાં ખેશુમાર પારસીઓની વસતી હતી, તથા તેઓ પાસે સાંભલેલી વાતો તથા લખેલી કેતાબો સાબુદ હતી, અને ઈરાનના ઘણા એક ભાગોમાં આતશખાનાં કાએમ હતાં. પણ એ સવાએ માહુરી પાસે ખીબા કેટલાએક ઊગમાણ પરાંતના ગરંથોછે, તેઓ લગભગ ઊપલી ખેએ કેતાબોનાં જેટલુંજ પુરાતમપણું ધરાવેછે, તે કેતાબોમાં એ લોકો વીશે ઘણીએક જાણવાજોગ વારતાઓછે તે કોઈ ખીજવાર હું જાહેર કરશ.

આગલા ઈરાનીઓમાં પુતલાં પુંજવાનો ધરમ હતો નહી, તે વીશે હીરોડોટસ ગરંથકારના આધાર ઊપરથી હું આગલ કાંઈએક ખોલેલો છેકાં. પણ ખીબા ગરંથકારો, તેમાં પલુટારક, ડીઆન, શરીસોસ્ટમ અને લુસીઅન, એ સંગલા હીરોડોટસની વાતને ખોટી પાડેછે. હીરોડોટસ કેહુછે કે પારસીઓ દેહડાં અથવા દેવલો રાખતાતા નહી, એ વાતને સ્ત્રેખો એક ઠેકાંણે મલતો આવેછે, અને ખીજે ઠેકાંણે પોતાને મોહાડે પોતે ખોટો પડેછે. એ ખાખદમાં આપણા કાખેલ (ઈઊરોપીઆન) લખના રાઓ જેવાકે સઘાનલે, હાનકરવીલ, હાઈડ અને ખીબાઓનું મત લેવું જોઈ એછે. તેઓ કેહુછે કે ઈરાનમાં કોઈવાર ખીજ જુદી જુદી કોમવાલાઓ મુરતી પુંજનાર હતા તેથી ગરંથકારો જરતોસતીઓને તેમાં સાંમેલ કરી આ માફક ભુલ કરી ગએઆછે. એ હકીકતથી ઊગમાણ પરાંતના ગરંથોમાં જરતો સતની આગમજ આતશકદેહા વીશે જે કાંઈ લખીકાંછે તે વાતને સત્તા મલેછે.

જરતોસતના આવીઆ પછી ઈરાનમાં ઘણાંએક આતશખાનાં ઊભાં થાએઆં તે વીશે સકાં કોઈ જાણેછે, તે એટલાવેર કે તે વખતનાં આતશખાનાં કાંહાં કાંહાં હતાં તે પણ આપણે કહી શકીએછે; પણ તે વીશે અતરે ખોલવાની અગત નથી. જેઆરે મુસલમાનો પેહલવેહલાં ઈરાનમાં આવીઆ તીઆરે તેઓએ જરતોસતી મજહબપર સેતમ ગુજારીને ઈરાનની રઈએત તેઓ સાથે લડવા નીકલે હેવો પરથમ હોમલો કીધોતો નહી, કાંએકે આપણા જોવામાં આવેછે કે આજ ૯૦૦ વરશની વાતપર જેઆરે એખન હકીકલ શરસમાં શરવા નીકલીઓ હતો તીઆરે

એ પરગણામાં દરએક ગામડું આતશકદેહ વગર ખાલી હતું નહીં. એ શખદો એખન હકીકતની જે ચોપડીમાંથી કિતારીઆછે, અને સને ૧૮૦૦ માં મેં તેહનો તરજુમો કીધોછે તેમાં ફટલીએક ગલતીછે, પણ તે કરતાં જે સરશ નકલ પાછલથી માહુરા હાથમાં આવીછે, અને જે પુસ્તકને મેં “સુરઅલ ખલદાન” નું નામ આપીગિંછે, તેમાં એ કરતાં વધારે ખોલા સાથી લખેલુંછે, તે એમછે કે “શરસનાં આતશખાનાં આપણે ગણી શકીએ” તે કરતાં વધતાંછે, કાંએકે તાંહાં એક ગામડું તો થું પણ તે કરતાંખી “નાધલી વસતીના કોઈખી મુકામો આતશકદેહથી ખાલી નથી.” એ વીશે એ ધરમી મુસલમાન ગોએઆ નીરાસ થાઈને લખેછે કે “જેમ ખોદાની ખુશી.” વલી એજ ગરંથકાર ખીજે ઠેકાણે ખોલેછે કે “આ પરાં” “તમાં ગખર લોકો, ઘણાછે તેઓનાં આતશખાનાં એકખીજથી ચહડતો” “તથા કિતરતો દરજજો ધરાવેછે.”

એજ વખતમાં [ઈશવી ૧૦ મી સદીમાં] ઈરાન મધે પારસી લોકો પર જુલમ પડવાનું કામ શરૂ થાઈગિં હતું, તેથી તેઓ પોતાનું વતન છોડીને હીંદુસ્થાન તરફ નીકલી આવીઆ હતા, તાંહાં તેઓ મુસલમાનોના જુલમમાંથી છુટા થાઈને પોતાના વડાવાઓના કાએદા મુજબ પર મેશ્વરને માનવા લાગા, અને હેવી આખરૂ ભરેલી ચાલ ચલાવી કે તેહનું માન તેઓનાં ખચ્યાંઓને આજ સુધી મલેછે. આંકુટીલ હુ. પેરોંના લખીઆપરથી હેવું જોવામાં આવેછે કે ઈરાનનાં હોરમજ ખંદરમાં કેટલાએક પારસીઓ રહેતા હતા, તેઓપર ૧૫૦ વરશ સુધી ઘાટકી આર ખોએ ઘણો સેતમ ગુજારીઓ હતો, તેથી ઈશવી સને ૭૬૬ નાં વરશમાં [આજ ૧૦૮૬ વરશની વાતપર] તેઓ હીંદુસ્થાન તરફ નીકલી આવીઆ, અને પેહલાં દીવ મધે રહેઆ, પછી સંજાણ, ખંખાત, ભરૂચ, નોસારી, દમણ, સુરત અને તેહની આસપાસનાં ગામડાંઓમાં અને પછી મુંબઈ તરફ તેઓએ પોતાનો રેલાવો કીધો.

ખેહદીન અથવા પારસી લોકોની ચાલચલાણ તથા ધરમ વીશેનું ચોક્કસ પુરતું ખેઆન એક ગરંથકારની કલમથી થાઈગિંછે, તેહની હું

- હમેશાં ઘટતી તારીફ કરશ. એ ગરંથકારનું નામ મોંશીઓ આંકુટીલ હુ.
- પેરોં કરીનેછે, તેણે સર ઊલીઅમ જોનસના કહ્યું પરમાણે, “ પોતાની જીવાનીના વખતમાં પ્રકત જરતોસતી કેતાબોથી વાકેફ થાવાને કીજે હીંદુ સથાન સુધીની મફર કીધી હતી,* અને એ ગરંથકારે જો બેહુદ મગફરી રાખી નહી હોતે તો તેહની ઘણીજ નામદારી થાતે.” પણ પેરોંના સવભાવની વાત આપણે છોડી દઈને જોઈએ છઈએ તો તેણે આગલા ઈરાનીઓનો ધરમ અને ભાશાની ખનાવટની સમજ આપવાને કીજે જંદ અવસતાના તરજીમાપર જે મેહનત લીધીછે તે તેહની કાબેલીઅત અને કોશશની એક મોતેખર ઈઆદગારીછે.

- માહુરી મુસાફરીના ગરંથમાં મહુને પસંદ પડતી આ ખીના મેદાખલ કીધીછે તે હવે માહુરે વધારે લખાણ કરવી જોઈએ નહી. આજ ૧૧૦૦ વરશમાં જરતોસતી લોકોની હાલત થું હતી, અને શાહ તેમુર તથા શાહ હુશેન જેહવા ઘાટકી પાદશાહોના વખતમાં એ પારસીઓપર થું થું જીલમ પડીઓ હતો, તે વખતથી તે સને ૧૮૧૧ નાં વરશમાં મેં એ ગરોખ અને જાણવાજોગ લોકો સાથે વાતચીત કીધી હતી તાંહાં સુધીનો હવાલ હું કોઈ ખીજીવાર લખી કાહુશ.†

[જગત પરેમી, જીલ્દ ૧૮૫૨.]

* પેરોંએ એ કામ પછવાડે ૧૮ વરશ વેર લાગત મેહનત લીધી હતી.

† આ કેકાંણે, અને તેજ પરમાણે પોતાના ગરંથમાં ખીજી ધણીએક જગોએ, પારસીઓનો ધરમ તથા તેઓની તવારીખની બાબદમાં એક એકાહેદું પુસ્તક ખનાવવાને મર ઊલીઅમ આહિસલીએ કબુલાત આપીછે, અને એ ધણી પાસે ઉગમણુ પરાંતની કેતાબોનું જે નામીયું દફતરખાનું હતું, અને એ ધણી પોતે લાટીન, ગરીક, હીબ્રુ, આરબી, ફારસી, પેહલવી અને એ વતરોગે પોતાના દેશને લગતી ખીજી ભાશાઓથી વાકેફ હતા તેથી એ ગરંથકારનું ધારેલું પુસ્તક ધણુંજ કીમતી અને રસીલું થાઇ પડતે; પણ આજ સુધી તે પુસ્તક કંઠી બહિર પડેલું માલમ પડીકેં નથી, તે વીથે આપણે નીશએ દુખી થાવું જોઈએ. જે કોઈ ચખ્ખ મર આહિસતીનો ગરંથ વાંચશે તે તેહની બેહુદ કાબેલીઅતથી વાકેફ થાશે. હમો ધારીએછે કે એ ધણી હાલ મરણુ પાંમી એછે, પણ હેના જેહવા ઉગમણુ પરાંતની કેતાબોની માહિતગારીવાલા પુરસો દુની આંમાં થોડાજ ધાર્ધ ગએઆ હશે.

પારસીઓ ખોદાપરસતછે કે નહીં ?

દસતુર પેશુતનજી બેહરાંમજી સંજાણાએ “ રાહાનુમાએ માજદી અસના ” સલાની શરમાસથી જરતોસતી લોકોની ઈઅજદાંપરસતી વીશે આજ થોડુંએકની વાત ઊપર જે વાચાજ કરી હતી, તે બાબદમાં “ બામદાદ ” ચોપાનીઆંના ગએઆ બે તરણ આંકોમાં કેટલીએક ખીનાં પરગટ કરેઆમાં આવીછે. ધરમ સંબંધી તકરાર હુમેશાં કરોધ ઊત્પન્ન કરેછે, અને તેનો શાએદો થોડોજ હોએછે, એટલા માટે “ બામદાદ ” નાં લખવા ઊપર પરથમમાં હુમેએ ધેઆન પોંહાંચાડીડિંતું નહીં. પણ ચાલતા મહીનાના આંકમાં હુમારા ભાઈખંધને શરીને એ બાબદમાં લખતો જોઈને તેહની તકરાર વીશે થોડાએક સુખનો બોલવાની હુમેને શરજ થાઈછે.

દસતુર પેશુતનજીની વાચાજની સાંમણે બામદાદનો ખનાવનાર “ પારસીઓ ખોદાપરસતછે કે નહીં ” હવાં નામનું એક ચોપાનીડિં જે પેહલવેહલાં ઈશવી સને ૧૮૫૧ નાં વરશમાં પરગટ થાઈડિં હતું, અને જે હુમણાં ખીજવાર છપાઈડિંછે, તે ઊપર પોતાના વાંચનારાઓનું ધેઆન પોંહાંચાડેછે. એ ચોપાનીડિં જે વેલાએ પરથમ પરગટ થાઈડિં તે વેલાએ રાસત ગોશ્તાર મધે તેહની તપાસ લીધામાં આવી હતી, તોપણ બામદાદનો ખનાવનાર હુમણાં સરવે કોઈને જાહર કરેછે કે એ ચોપાનીઆંનો પારસીઓની તરફથી કધી જવાબ આપેઆમાં આવીઓ નથી.

એ ચોપાનીઆંનો કોઈખી પારસીએ તુલોતવીલ જવાબ આપવાની કસી અગત નથી, કારણ કે તે મધે જે કાંઈ ખીના આવીછે, અને જે કાંઈ અવસતાના ફકરાઓ દાખલ કરવામાં આવીઆછે, તે સંગલાંને એકજ જવાબ લાગુ પડેછે. જરતોસતીઓની ખંદગીના જુદા જુદા ભાગોમાં શ્રેસતાઓ તથા ઝાડ, પાણી, જમીન, આતશ, ઈતીઆદી ચીજોની વારેવાર સતુતી કરેઆમાં આવેછે. જંદ અવસતાની ખંદગીમાં જેમ ખોદા (હારમજદ) ને આરાધવામાં આવેછે તેવાજ બોલોમાં શ્રેસતાઓ (અમશાશપંદો) ની આરાધના થાએછે, એ ઊપરથી બામ

દાદ કહે છે કે પારસીઓ ખોદાને તથા ફરેસતાઓને એકસરખી રીતે માને છે. અગર ખામદાદનો ખનાવનાર સંગલા મીશનરીઓની માફક ધરમ સંબંધી બાબતોમાં હુમેશ પોતાની મતલબ ધરાવતો નહીં હોતે, અને એ કામમાં તેહનાથી અપખશપાતપણે બોલાઈ શકાતે, તો અલખત તે કહેતે કે પારસીઓનાં ધરમ પુસ્તકોમાં ફરેસતાઓને પેદાનો કરનાર હોર મજદને ઠેડવેલો છે, તેથી પારસીઓનાં ઈમાન પરમાણે ફરેસતાઓના તથા હોરમજદના દરજ્જા વચ્ચે ઘણો ફરક હોવો જોઈએ. એજ માફક ખોદા તાલાએ આતશ, પાણી, સુરીઅ, ઈતીઆદી ચીજોને પેદા કરીને તેઓનો લાભ આપે દુનીઆં મધે વશનારા લોકોને આપેઓ છે, તે ચીજોની જર તોસતી લોકો પોતાની ખંદગીમાં સતુતી ગાએતો પારસીઓ તે ચીજો વચ્ચે અને ખોદા વચ્ચે કસો તશવત રાખતા નથી હેવું બોલવું સરખ બેહું દું છે. પારસીઓનાં ધરમ પુસ્તકોમાં ખોદાતાલાને શું દરજ્જો આપે લો છે અને ફરેસતાઓ તથા આતશ તથા પાણી વીગરેને શું પદવી આપેલી છે તે વાત અગર કોઈખી શખસ તપાસી જુવેતો તેહની ખાતરી થાશે કે એ ધરમની કેતાબોમાં ખોદાતાલાને “પેદાના કરનાર” નો દરજ્જો આપીઓ છે, કે જે દરજ્જો ખીજા કોઈનેખી મલેલો નથી, અને એજ કારણે ઊપરથી કોઈખી પારસી હરએક શખસને કહી શકશે કે “ખોદાતાલા પોતે ‘પેદાનો કરનાર’ છે અને તેહના સવાએ ખીજા સંગલી ચીજો તે સાહુખની પેદા કરેલી છે—તે પેદા કરેલી ચીજોની હુમારી ખંદગીમાં હુમે બોજોરગી ગાઈએ છે, તેઓને માન આપીએ છે, તેઓની આરાધના કરીએ છે, તોપણ ખોદાતાલાનો દરજ્જો તેઓથી વેગલો છે—કાંએકે તે સાહુખ પોતે તે સરવે ચીજોનો પરવરતાવનાર છે.” અપખશપાત લખનારાઓ પારસીઓનાં ધરમ પુસ્તકો તપાસવા બેશે છે તો તેઓ વગર અડચણે કહે છે કે પારસીઓના ધરમનો તાતપરીઅ “ખોદા પરસતી” છે, પણ ખામદાદના ખનાવનાર જેહવા પુરસોથી અલખત તે પરમાણે કબુલ થાઈ શકતું નથી.

પારસીઓ એક કરતાં વધારે ખોદાને માનેછે હવે જે ઠપકો .
 “ખામદાદ” ચોપાનીઆનાં ખનાવનારે પારસીઓની ઊપર મુકીઓ .
 હવે તેહનો કાંઈએક દુક જવાખ થોડાંએક અઠવાડીઆની વાત ઊપર
 રાસત ગોષ્ઠતાર મધે હમોએ પરગટ કરીઓ હવે તે વાત હમારા વાંચના
 રાઓ ભુલી ગએઆ નહી હશે. હમારા ઊતર સંખંધી ઘટતી તજવીજ
 કરીને હમારા ભાઈખંધે પોતાનો અભીપરાએ ખોલાસાથી આપવાની
 પોતાના ગએઆ આગસ્ટ મહીનાના આંકમાં કયુલાત આપી હતી, અને
 તે પછી સપ્ટેમ્બર મહીનાનો “ખામદાદ” નો આંક જે હમણાં પરગટ
 થાએઓછે તે મધે તેણે પોતાની એ કયુલાત પુરી પાડીછે. જે રીતે એ
 ભાઈખંધે આ તકરાર ચલાવીછે તે તેહને માન આપે હવીછે. “ખામદાદ”
 નો ખનાવનાર કદાચ પોતાની જીદને ખાતર જરતોસતી મોખેદોએ કરેલા
 જંદ અવસતાના અશુધ તરજુમાઓને વલગી રેહેતે, અથવા તે તરજુ
 માઓના આધાર ઊપરથી ડાકટર વીલસન અને ખીજાઓએ પારસી
 ઓની પરસતેશ વીશે ઊકાડેલા અરથ ઊપર ટેકો રાખતે, તો હમો કયુલ
 કરીએછે કે ઘણાએક નાવાકેશ પુરસોને તે હવું ખતલાવી શકતે કે પારસી
 ઓનો મજહુબ શક્ત એકજ ખોદાને માનવાનો નથી. પણ “ખામદાદ”
 ના ખનાવનાર રેવરેંડ મી૦ ધનજીભાઈ નવરોજીએ હવે આગુઘટતો
 મારગ પકડીઓ નથી. તેણે પોતાની તરજીથી થોડીએક તજવીજ કરીને
 પોતાની તકરારને સેજસાજ ટેકો આપનારા દાખલા જરતોસતીઓનાં
 ધરમ પુસ્તકો મધેથી ચુંટી કાઢાડીઆને ખદલે પોતાની જીદ તથા
 તેહનો હમોએ આપેલો ઊતર એ ખંધેની મુનસશી ડાકટર હાઝીગ (જે
 ગરહસથની જંદ અવસતાની કેતાબો સંખંધી તારીફ લાએક માહીતગારી
 વીશે ગએઆંજ પતર મધે હમોએ કાંઈએક લખીગિં હવું) તેહના અપખ
 શપાત આધાર ઊપર સોંપી હતી. એ મુનસશીના ચુકાદા તરીકે ડાકટર
 હાઝીગે રેવરેંડ ધનજીભાઈ ઊપર લખી મોકલેલો કાગજ હમારા જરતો
 સતી વાંચનારાઓને કીજે અગતનો જાણીને અસલ ઈગરેજમાં તેહના
 ગુજરાતી તરજુમા સાથે હમો નીચે ઊતારી લઈજીએછે. એ કાગજ

- ઊપરથી “ખામદાદ” ના ખનાવનારને પોતાનાં ચોપાનીઆં મધે આ રીતનો એકરાર કરવાની શ્રજ પડીછે. “હમો તારે એટલું કહેવાની “ રજા લઈએછે કે પારસીઓનો અસલ ધરમ ખોદાપરસતીનો હતો, “ પણ હાલ જે ધરમ તેઓ પાલેછે તે અસલ માફકનો નથી.” પારસી ઓનો મજહૂબ અવલમાં ખોદાપરસતીનો હતો પણ તે માફકનો ધરમ પારસીઓ હમણાં પાલતા નથી, હેવા હમારા ભાઈખંધના વીચાર સંગાથે હમો એકમલતા થાતા નથી, તોપણ એ વાત એકખારગી ખરી હોએ તોખી તે મધે ખાંખી પારસીઓની પોતાની હોવી જોઈએ, તેમાં કાંઈ તેઓના કદીમ મજહૂબની ખાંખી નથી, અને હમણાંના જમાનાનો દર એક સમજી જરતોસતી પોતાનો મજહૂબ તેહની અસલ ખાલેસી મુજબ પાલવાને કેટલો ખંતીછે તે વાત કોઈથી અંજાણી નથી.

DR. HAUG TO THE REV. DHANJIBHAI NOWROJI.

Poona, 9th September 1861.

DEAR SIR,

In reply to your letter which reached me yesterday evening concerning the question whether the Pársee religion is founded upon Monotheism or Polytheism, I beg to state that according to my researches, carried on for many years, the Zoroastrian religion, having arisen out of a deadly struggle against the Polytheistic and idolatrous Brahmanic tribes in very ancient times, (more than 3,000 years ago,) is to be considered as monotheistic. The perusal of some prayers of the younger *Yasna* (chaps. 1—27, 55—72) may lead the reader easily to the opinion that the Pársees worship besides Ahuramazd other divine beings. But that is not the original doctrine of the great Zoroaster. It is to a certain extent the reaction of the anti-Zoroastrian polytheism against the high and pure principles he introduced. The true teaching and the undoubted sayings of the great Pársee prophet himself, who was so famous with the ancient Greeks and Romans, are contained only in the so called 5 *Gáthas* (they form in the present state of the *Yasna* the chaps. 28—53), which are distinguished from other pieces by a peculiar dialect besides. In these ancient songs Ahurmazd is the only God.

The Amshaçpentas are nothing but his *qualities and gifts*. There he is the creator of *Vohu-manô*, Armait is his daughter, Haurvatât and Ameretât (Khordâd and Amerdâd) are gifts in his hand to be given to the *aghave* or pious men. In him are two powers opposed to each other united, by means of which the whole world was created. These two powers or spirits united in the supreme Being are called: *çpentô-mainays*, i. e. the white holy spirit; and *angrômainyas*, i. e. the black evil spirit. Afterwards *çpentômainays* was taken for a name of Hormazd; but that is erroneous, as I can prove from the original texts. These two spirits are according to the Zoroastrian philosophy the *thwô-restând* or creators of the whole world. One of these produces the *Vohu-manô* or the good principle in all beings; the other one the *Akômanô* or bad principle. All this which I can only touch here is fully treated in the fourth chapter of my Essays on the sacred language, writings, and religion of the Parsees, to be published shortly, from which book you will get the full information. You will find there a translation of the most important pieces of the *Gâthas*, which were up to my researches a sealed book to every one.

If in the prayers of the younger *Yasna urwardio* trees or *âpô* water etc., are invoked, it is not to be understood that they share equal honours with Hormazd. They share it only as so far as they are products of the good creative power which is in Hormazd. *Vohu-manô*, the good spirit, the son of Hormazd, is in all good and useful animals, especially in cows, sheep. If they are invoked, the divine power which is believed to be in them is meant. Haurvatât and Amertât are in the trees, waters, and give them splendour and beauty. If they are invoked, Hormazd's creative power manifested in these products is understood. Although these pieces are much younger than the *Gâthas*, yet they are not forged by priestcraft, but are products of the ancient Zoroastrian literature. It is my firm opinion that in the whole Zendavastâ no piece is younger than 400 B. C. In the Zendavastâ itself only the *Gâthas* are traced to the master himself; the other pieces never pretend to have been composed by him. Zoroasaer's abstract doctrines were from the very beginning misunderstood by his disciples; and his philosophical ideas made divine beings by his successors. But Pârseeism is with the same sight to be called a monotheistic religion, as the (Roman) catholicism, though both pay reverence to other beings than God alone.

Yours very truly,

M. HAUG.

ડાક્ટર હાકિમે રેવરેન્ડ ધનજીભાઈ નવરોજી જોગ લખેલો પત્ર.

પુણાની તા. ૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૧.

પેઆશ સાહેબ,

પારસી ધરમનો પાએઓ એકલા એક ખોદાને અથવા ઘણા ખોદાઓને માનવાનોછે તે બાબેના સવાલ સંબંધી તમારો લખેલો કાગળ મહુને ગઈ કાલે સાંહાંજનાં મલીઓછે, તેહેનાં જવાબમાં હું જણાવવાની રજા લેઉં છું કે માહારી સોધ જે ઘણાંએક વરશ થાએઆં ચાલુ રહેલીછે તે મુજબ આજ તરણ હજારથી વધારે વરશની વાત ઉપર પુતલાં પુંજનારા અને ઘણા પરમેશ્વરોને કબુલ રાખ નારા બરાંમણ લોકોની વીરૂધ્ધ અને તેઓના ધરમના સતરૂ તરીકે જરતોસતી મજહુબ ઉભો થાએઓ હતા, અને એ (જરતોસતી) મજહુબ એકજ ખોદાને માનવાનોછે. પાછલા જમાનાની ઈજ્જતને મધેની કેટલીએક બંદગીઓ (૧ થી તે ૨૭ અને ૫૫ થી તે ૭૨ મો હા) વાંચીઆ ઉપરથી વાંચનારનાં મતમાં સેહેલી રીતે હેવું આવી શકેછે કે તે મધે અહુરમઝદ વતરોગ બીજી ઈશ્વરી હઈ આતીઓ કબુલ રાખેલીછે, પણ માહા પુરસ જરતોસતનો અવલ કોલ એ નથી. જરતોસતે જે કાંઈ મોહોટાઈ પાંમેલા અને સફાઈ બરેલા મુલ તતવો દાખલ કરીઆ હતા તેહેની વીરૂધ્ધના વીચારો કેટલેએક દરજ્જે પાછા પરસીધ થાએઆની એ નીશાનછે. પારસીઓનો નામીઓ પેગમબર જે પુરાણાં ઇઉનાની અને રોમન લોકોમાં વખણાઈ ગએઓછે તેહેનાં વગર શકનાં ફરમાનો અને ખરો બોધ માતરે પાંચ ગાથા (હમણાંની ઈજ્જતનેનો ૨૮ થી તે ૫૩ સુધીના હા) મધે મલી આવેછે, અને તેઓની લાશા ઈજ્જતનેના બીજા ભાગોથી કાંઈએક જુદીજ રીતનીછે. એ પુરાણાં ગાથા મધે અહુરમઝદને એકલો એકજ ખોદા કરીને માંનેલોછે. અમશાસપંદો કાંઈ નથી, પણ માતરે અહુરમઝદના ગુણ અને બખ શેશોછે. એ ગાથા મધે અહુરમઝદ પોતે વોહુમેનોને પેદા કરનારછે, અરમેત તેહેની બેટીછે, ઓરવતાત અને અમરતાત (ખોરદાદ અને અમરદાદ) તેહેના હાથમો બખશેશોછે, જે અધવ ઈઆને અશો માણસોને આપવાનીછે. અહુર મઝદની અંદર બે શક્તીછે, જે એકબીજાથી ઉલટીછે, અને એ શક્તીઓથી આખી દુનીઆં પેદા થાઈછે. એ મોહોટા સાહેબની એ બે શક્તીઓ માંહેલી એકને સપેંનતેમેનીઓશ ઈઆને ઘોલા રંગનું પવીતર રૂહુ, અને બીજાને અંગ

રોમેનીઓશ ઇઆને કાલા રંગનું બુરૂં રૂડું, એ રીતે નામ આપેલાં છે. એ પછી અદુરમનદનાં નામને ઢેકાંણે સપેનતેમેનીઓશ નામ વપરાવા લાગું, પણ પરથમના મુલ ગરંથો ઉપરથી હું પુરવાર કરવાને શક્તીવાન છેઉં કે તે બોટું છે. જરતોસતી ધરમની ફીલસુફી મુજબ એ બંધે શક્તીઓ આખી કુનીઆની થવો રેસતેરે ઇઆને પેદા કરનાર છે. એક શક્તીએ વોહુમનો ઇઆને સંગલા જીવ જંતમાં નેકીનું મુલ પેદા કરીઉં, અને બીજીએ અકોમનો ઇઆને બદીનું મુલ પેદા કરીઉં. આ સંગલી બાબદો વીશે મેં માતરે એસારો કીધો છે, પણ પારસીઓનો મનહુબ, તેહેની લાશા, અને કેતાબો વીશે માહારા નીબંધના ચોથા બાબ મધે એ વીશે પુરતું વરાણન કરેલું છે, અને તે કેતાબ થોડી મુદતમાં પરસીધ થાશે, અને તે મધેથી તમોને પુરતો બોલાસો મલી આવશે. એ માહારી કેતાબમાં ગાથાના સઉથી અગતના ભાગોનો તરજુમો મેં આપેલો છે, કે જે હમણાં મુધી કોઇએ પરગટ કરીઓ નથી.

અગરજો પાછલા વખતની ઇજ્જતને મધે ઓરવરાવ (ઝાડપાન) અથવા આપો (પાણી) ઇતીઆદી ચીજોની આરાધણા કરી છે તો તે ઉપરથી એમ નહીં સમજવું કે એ ચીજોને અદુરમનદની બરોબરનું માંન મલે છે. એ માંન તેઓને એટલાજ સાડું મલે છે કે તેઓ અદુરમનદની અંદરની નેકીને પેદાની કરનારી શક્તીથી પેદા થાએલી ચીજો છે. અદુરમનદનો બેટો વોહુમનો, ઇઆને તેની નેક શક્તી, સંગલાં કાંમ લાએક અને ભલાં પરાંણીઓ, જેવાંકે ગાએ, બકરાં, મધે છે. તેઓની આરાધણા કીધી તો તેઓની અંદર આવેલી ઇશ્વરી શક્તીની આરાધણા થાએ છે. ઝાડ અને પાંણીની અંદર ઓરવતાત અને અમરતાત છે, જેથી એ ચીજોને ઝલકાટ અને ખુબસુરતી મલે છે. અગરજો એ ચીજોની આરાધણા કીધી તો અદુરમનદની પેદા કરનારી શક્તી જે એ ચીજોની હસતીથી દેખાઈ આવે છે તે શક્તીની આરાધણા થાએ છે. ઇજ્જતનેનો એ ભાગ ગાથા કરતાં પાછલા વખતમાં બનેલો છે તોપણ તે કાંઈ મોખેદ લોકોએ બનાવટથી જોડી કાઢાડેલો નથી, પણ જરતોસતી મનહુબનાં પુરાણાં પુસતકોનો તે એક ભાગ છે. માહારો વીચાર મનબુત છે કે જંદ અવસતાની કેતાબોનો કોઈબી ભાગ ઇશુની આગમન ૪૦૦ વરશની મુદત કરતાં નજદીકના જમાનામાં બનેલો નથી. જંદ અવસતાની અંદર ગાથા તેના પરવરતાવનારના જણાવેલા છે, પણ જંદ અવસતાનો બાકીનો ભાગ તેણે પરવરતાવીઓ હોએ હવો દાવો કરીઆમાં આવીઓ નથી. શરૂઆતથીજ જરતોસતનો મનહુબ પાલનારાઓ તેહેનો મત તતવ સમજાવતા નહીં, અને તેહેના જમાનાની પછીના લોકોએ તેહેની ફીલ

સુફીથી જાહેર થાએલી શકતીઓને ઈશ્વરી આતમાંઓનો આકાર આપેઓ હોતો. મગર જે માફક રોમન કાઠલીક લોકો ખોદા સવાએ બીજી ચીજોને માંન આપેઆ છતાં એકજ પરમેશ્વરને માંનનારા કુહેવાએછે તેજ માફક પારસીઓનો મજહબ પણ એકજ ખોદાને માંનવાનોછે.

તમારો આધીન શેવક,
એમ. હાહીમ.

હુમે ફરીથી કહીજીએછે કે “ખામદાદ” ના ખનાવનારે જે રીતે આ તકરાર ચલાવીછે તે રીત તેહને માન આપે હોવીછે.

[રાસ્ત ગોફતાર, તા. ૧૧ મી આગસ્ટ તથા ૬ થી અક્ટોબર ૧૮૯૧.]

જરતોસતી ધરમમાં નીતીની સાથે કીરીઆના સંબંધ વીશે.

માણસોનાં મનને સીધે મારગે ચલાવવા અને સફાઈ ભરેલું રાખવાને કીજે ધરમ એક આસતવારી ભરેલું હોયીઆરછે. ધરમ મન સાથે જેટલો એલાકો રાખેછે તેથી કાંઈએક આછો એલાકો તન સાથે પણ રાખેછે. એક માણસમાં સારા ગુણો હોએ અને ખદસુરત હોએ તોપણ તેહને આપણે ચાહીએછે. એ ચાહાવું તેહના ગુણોને ખાતરછે, તોપણ જો તે માણસ સારા ગુણો ધરાવેઆ સાથે ખુબસુરત હોએ, તો આપણે તેહને વધારે ચાહેઆ વગર રેહતા નથી. એ ઠેકાંણે તે માણસના ગુણ સાથે ખાહરની દીશતી તેહની ખુબસુરતીની અસર આપણી ઊપર ગાલેખ થાએછે. ખાહરનો ભપકો મારેઆ વગર રેહતો નથી. ગમે એ કરો, તોપણ ખાહરનાં સારા માઠા દેખાવથી આપણી ઊપર થોડીઘણી સારી માઠી અસર થાએઆ વગર રેહતી નથી, તે વાત કોઈથી નાકબુલ કરાશે નહી. એ ખાહરના દેખાવ ઊપર નજર ધોહાંચાડીને ધરમના ઊપાધીઆઓએ ધરમની સાથે ખાહરના દેખાવને સાફ કીરીઆ લેલી

નાખીછે. કીરીઆ ગોએઆ એક બદામનું ખાહરનું કોટલુંછે, અને તે કોટલાંની અંદરનું મીઠું ખીજ એ ધરમ નીતીછે. એ ખીજ આપણે ઘણુંકરીને કોટલાંની ખાહરની સસાઈ જોઈને તે ઊપરથી ચુંટી કાઢીએછે, તેમજ કીરીઆના દેખાવ ઊપરથી માણસો ધરમ નીતી સોધવા જાએછે. ઘણી વેલાએ હવુંખી બનેછે કે સોજાં કોટલાંની બદામ મધેથી હમેશાં સોજું ખીજ નીકલતું નથી, તે મધેથી કોઈવાર સડેલું ખીજ પણ નીકલેછે, અને કોઈવાર તે ખીજ મુદલ મલતું નથી, તેમ કીરીઆની અંદર નીતી તપાસતાં કીરીઆનું કોટલું શકત આપણા હાથમાં આવેછે, અને નીતી તે માહિથી ગુમ થાઈ ગએલી માલમ પડેછે. તેમજ ધરમ કીરીઆ ઊપર ચુસત થાએલો માણસ ઘણી વખતે સચાઈ અને ઈમાન દારી સંબંધી ખાંમી ભરેલો આપણને દેખાએછે. હમો એમ નહી કહેવા માંગતા કે કીરીઆ એક ખીનઅગતની ચીજછે. હમો કહીએછે કે નીતીનાં મીઠાં ખીજનો સંભાલ કરવાને સારું કીરીઆનું કોટલું અગ તનુંછે, પણ જો તે કોટલાંની અંદર મીઠું ખીજ નહી હોએ, ઈઆને કીરીઆ માતરે ખાહરથી દેખાવવાનીજ હોએ અને તેમાં નીતી મુતલક હોએજ નહી તે પછી તે કીરીઆની કીમત પોશાએ નહી. નીતી એક વગર સુરતની ચીજછે. એ ચીજ આપણે નજરે જોઈ શકતા નથી, પણ તે અમલમાં આવેઆથી તેહના ગુણે આપણને દેખાઈ આવેછે. એ દેખાવને ખાતર, ઈઆને નીતીના ગુણે દીશતા કરવાને કીજે કીરી આની મદદ ધરમ લીએછે. કીરીઆ નીતીને જેખ આપવા, પુલ્લી કરવા, તે નીતી વીશે સેહલાઈથી સમજવાને સારું જરૂરનીછે, પણ નીતીને લુલીને કીરીઆ માતરે કરવી તે ખરી ચીજને છોડી દઈને તેહના છાંએઆને વલગેઆ ખરાખરછે. એક દોસત ખીજ દોસતને નજરાંણું આપેછે; નજરાંણું આપવું એ કીરીઆછે, પણ નજરાંણાંની અંદરની નીતી—દોસતોનો એકખીજ ઊપરનો ચાહાછે. પણ જો નજરાંણું આપનાર દોસત નજરાંણું લેનારને ચાહાતો નહી હોએ તો નજરાંણાંની કીરીઆ તેહની ખરી મતલબ વગરની બનેલી કહેવાએ.

હરેક ચીજ ને કારણને ખાતર ઊભી થાઈ હાએ તે ચીજ તેહનાં કારણને મારી લાગેછે. કીરીઆ નીતીને ખાતર ઊભી થાઈછે, તેટલા માટે નીતીને પડતી મુકીને ફક્ત કીરીઆને પકડી રેહેવું વાજખી નથી. કીરીઆ વગર નીતી એખલી રહી શકેછે, પણ નીતી વગર કીરીઆ અકલના પાએઆ ઊપર ટકી શકતી નથી. જરતોસતી મજહબમાં હમણાં ઘણીએક કીરીઆઓ ચાલેછે, જે અવલમાં નીતીને ખાતર ઊભી થાએ લીછે, પણ જરતોસતી ટોલાના લોકોમાં પાછલથી ચાલેલી ધરમ સંખંધી ગુમરાહીને લીધે, તેઓ માંહેથી ઘણાખરા લોકો હાલમાં નીતીને એક કોરે રાખીને ફક્ત કીરીઆને વલગી રહેઆછે.

[રાસ્ત ગોફતાર, તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૯.]

પારસીઓએ જુદદીન લોકોને હાથનું ખાનું ખાવાની છીટ વીશે.

માણસોનાં મન અને ખુધી ઊપર વસવસો અને રેવાજ કેટલી અસર કરેછે તે વાત પારસીઓએ જુદદીનને હાથનું ખનાવેલું ખાનું ખાવું ઘટારટછે ઈઆ નથી તેની જીકર ઊપરથી સાફ દેખાઈ આવેછે. એક શીરંગી પોતાને હાથે આટો મસલી તેનું પાંડો ખનાવે, ઈઆ એક હીંદુ હલવાઈ તરેહવાર જાતની મીઠાઈ તઈઆર કરે, તે ખાવાને આજ થોડાજ જરતોસતીઓ અડચણ લેરેલું સમજેછે. હીંદુ મજુર લોકો કુવા માંહેથી પાણી કાઢાડીને તે પાણી હાંડે હાંડે મોવરાંના દાડની લઠીમાં નાંખેછે, લઠીમાંથી તે પાણીનો ખાફ થાઈને પાછું જલદ પાણી થાએછે, જેને દાડ કરીને ફેલીજાએછે, તે દાડ તેજ હીંદુ મજુરો લઠીમાંથી કાઢાડીને પીપમાં નાંખેછે, અને તે દાડ પારસીના દસતુરો અને મોખેદો વગર હરકતે પીએછે. સોડાવાટર અને લેમનેડ પીવાને જરતોસતીઓ અડચણ જોતા નથી. હીંદુ ઈઆ મુસલમાનને હાથનું ખનાવેલું માંખણ પાર

સીઓ દરરોજ ખાએછે, તથા તેઓને હાથનું પંકાવેલું ઘી દરરોજ કામમાં લાવેછે. એટલું છતાં અગર હમો એક જરતોસતી થાઈને હીંદુ ઈઆ શીરંગી નોકરની પાસે એક ગલાસ સોજું પાણી મંગાવીને પીજીએ તો ઘણા પારસીઓ પોતાના વસવસાને લીધે તે કામ આણુઘટનું સમજશે, પણ તેઓ પોતે પરગણેઆતને હાથનું ખનાવેલું પાંડી ઈઆ હલવો ઈઆ માંખણ ઈઆ ઘી ખાએછે તથા દારૂ પીએછે તે વીશે તેઓ કસો વીચાર કરવાના નથી. જે “દીનદારો” જુદદીનને હાથનું ખાનું ખાવાની મનાઈ આપણને ખતલાવેછે, તેઓ હવું પણ મત ધરાવેછે કે જરતોસતીઓ જે કાંઈ ગોસત પોતાના ખોરાકમાં લીએછે તે ઘટ્ટી કીરીઆ સાથે જરતોસતીને હાથનું હલાલ કરેલું જોઈએ. પણ એકખી પારસી અથોરનાન ઈઆ ખેહુદીન તે પરમાણે આજ ચાલતો નથી, અને “પવીતરાઈ ભરેલા” દસતુરો વટીક મુસલમાનને હાથનું કાપેલું હલવાન ખાવાને એક રતીભાર અડચણ કરતા નથી. તેઓનું હવી ખાખદમાં ખોલવું જુદું અને કરવું જુદું છે તે વીશે જારે કોઈ કપકો દીએછે તારે તેઓ પોતાના ખયાવમાં “લાચારી” નું ખાંડાંનું લાવેછે. તેઓ કેહુછે કે “લાચારી” ને લીધે કેટલીએક ચીજો ખાવા પીવાની તેઓને ફરજ પડેછે. પણ એ “લાચારી” નું ખાંડાંનું સદનતર મત લખી અને ખોટું છે. અગરજો પારસીના દસતુરો અને મોખેદો પોતાના મજહુબમાં મનાઈ સમજતા હોએ તો દારૂ પીવો એ કાંઈ “લાચારી” નું કામ નથી, માણસને દારૂ પીધા વગર પણ ચાલેછે. ગોસત ખાવું એ કાંઈ “લાચારી” નું કામ નથી. જે દાહાડે પારસીને હાથનું હલાલ કરેલું ગોસત મલી આવે તોજ તે ખોરાકમાં લેવું અને જે દાહાડે મલી નહી આવે તે દાહાડે ભાજી તરકારી અને ચાવલ ઊપર આધાર રાખવો, એ રીતે આપણા દસતુરો અને મોખેદો કરવા ચાહુ તો તે મુશકેલ પડ નાર નથી. પણ આપણા “દીનદાર” દસતુરો અને મોખેદો જુદદીનને હાથનો ગાલેલો દારૂ પીશે, જુદદીનને હાથનું પંકાવેલું ઘી ખાશે, જુદદી નના હાથનું હલાલ કરેલું ગોસત જમશે, અને વલી તે છતાં કોઈ ગરીબ

પારસી જે પોતાનાં રેહવાનાં ઘેરથી દુર મુકામે રોજગારે લાગે હોય, અને તે ખીચારો પોતાનું ખચોરનું ખાનું એક ઘાટીની પાસે ઊંચકા વીને પોતાને ઘેરથી મંગાવતો હોય, તો તે વાતને આપણા એકીનદાર દસતુરો તથા મોખેદો તથા ખીજા પરહેજગારો આણુઘટ્ટી કુહોશ તથા કપકા ભરેલી ઠેરવશે.

ઊપલી સંગલી ખીના ઊપરથી તાતપરીઅ એટલોજ માલમ પડે છે કે પારસીઓમાં જુદદીનને હાથની ખનાવેલી ચીજો ખાધા ઈઆ પીધા વગર કોઈખી ખાકી રેહતું નથી. તેઓ વચ્ચે માતરે કેટલાએક લોકો કેટલીએક ચીજો ખાએછે અને કેટલીએક ચીજો ખાતા નથી, પણ થોડી ઈઆ ઘણી ખાધા વગર કોઈ ખાકી રેહતું નથી. દસતુરો વડીક ખાકી રેહતા નથી. જે ચીજો ખાધાની ટેવ પડી ગઈછે તે ચીજો ખાવામાં “લાચારી” નું ખાંડાંનું આવતું નથી, તોપણ તે ખાધા વગર કોઈ ખાછા રેહતા નથી. તે ચીજો ખાતી વખતે “દીનદારી” નો દાવો કરનાર પારસીઓ “ધરમનાં ફરમાન” ને એક કોરે મુકેછે, અને તેઓના હવા ઢાંગને જે શખસો ઊંઘાડો પાડીને સંગલી ચીજો ખાવા વીશે હીમ તથા ખોલેછે તેઓને “દીન દુશમન” કરીને કહેછે. પારસીઓમાં જુદ દીનને હાથનું ખાનું ખાવા સંખંધી કાએદો કાંઈજ નથી, માતરે એ વીશે તેઓમાં હસવા સરીખો વસવસોછે.

[રાસ્ત ગોક્તાર, તા. ૫ મી અક્ટોબર ૧૮૬૨.]

સુલતાની નારોજ.

સુલતાની નારોજ કે જેહને નારોજે જમશેદ કરીને પણ કહેછે તે દીપસને હીંદુ જોતીશાએ મેખ સંકરાનતી અને ઈંઝિરોપીઆનોએ વર નલ ઈંકુવીનાકસ કરીને નામ આપેલુંછે. જેવારે આશ્તાખ મેસના ખુર જમાં આવેછે ઈઆને પડથવી જે સુરજની આસપાસ ફરેછે તે પોતાની

મધીમાં આવેછે તે દાહાડાને સુલતાની નોરોજ કરીને કેહેછે. એ દાહાડે પૃથ્વીના સંગલા ભાગોપર વસનાર લોકોને રાત તથા દાહાડો ખરાખર ૧૨—૧૨ કલાકનો એકસરખો દીશેછે. પૃથ્વીની ચાલથી નોરોજની આગમજ તુલ સંકરાનતીથી છ મહીના સુધી સુરજ રાત કરતાં આછો વાર માલમ પડેછે, એટલે કે રાત મોહાટી અને દાહાડો નાધલો હોએછે, અને તેઆરપછી એ દીવસે ખંધે ખરોખર થાએછે, અને પછી દાહાડો ખીજા છ મહીના સુધી વધતો જાએછે. એ દીને હિંદુસથાનના જોતી શોના વરતારા પરમાણે આએનનો મેખનો સુરજ ખેશેછે અને તેહને ખાહારની મોસમ જારી થાએલી કેહેછે, અને એ દીને ઈરાની જોતીશોના વરતારા પરમાણે જલાલી શરવરદીન મહીનો શરૂ થાએછે. ઈરાનના ઊપલા ભાગમાં તથા ખીજાં સરદીનાં મુલકોમાં શીઆલાથી ઝાડપાન તથા લીલોતરીનો તદન નાશ થાઈ જાએછે, તે આએ દાહાડાપર વસંત રૂતુ આવેછે તેવારે શરોને ખીલવા માંડેછે, અને તે દેશ પાછો મેહમારપર આવેછે, એટલા ઊપરથી એ દીવસને મોહાટો ગણેછે. એ નોરોજનો વખત આશ્તાખી ચાલથી ગણાએછે, અને તેહનાં વરશ એકના ૩૬૫ દાહાડા ૫ કલાક ૪૮ મીનીટ અને ૪૮ સેકંડ લાગેછે. એ દીવસથી ઈરાની, તુરકી અને આરખી નજુમીઆ આશ્તાખી ચાલનું નવું વરશ શરૂ કરેછે.*

* જરતોસતીઓનાં ધરમ પુસ્તકો પરમાણે તેઓનું શાલ હમેશાં સુલતાની નોરોજથી શરૂ થવું જોઈએ તે બાબદમાં ઇ. સ. ૧૮૬૬ નાં વરશમાં શેઠ પુરશોદન રસત મજી કામાજીએ મુંબઈ મંચે તથા દેશાવરો ખાતે કેટલાંએક કીમતી ભાષાણો કરીને એ બાબદ ઉપર પોતાના જાતબાધઓનું ધેઆન એંચીડું હતું. તેવણનાં એ તથા દીનની બાબદો સંબંધી ખીજાં ભાષાણોના સંગ્રહની એક ચોપડી જે એજ વરશમાં છપાઈ હતી તેહને સર્કે ૧૦૮—૧૦ મધેથી નીચલા ફકરો હમો ઉતારી લખજીએછે :—

“જમશેદી નોરોજ માતર જરતોસતીઓનો નહી, પણ તમામ ખલકતનો નવો દાહાડોછે. ફુનીઆઈ કુદરત ઉપરથી એ દાહાડો વરશનો નવો લાગેછે તે તો ખરું, પણ હવે આપણે જોવું જોઈએ કે તેજ પરમાણેની શાહાદત કાંઈ આપણી કીતાબો ઉપરથી મળેછે કે નહી. કેટલાક ફારસી કીતાબ લખનારાઓ એવું લખી જાએછે કે આગલા ઈરાનીઓ જમશેદી નોરોજથી વરશ શરૂ કરતા હતા—પણ આ ફારસી કીતાબોનેખી આપણે એક કોરે મેલીએ, ને આગલ વધી તજવીજ કરીએ કે કાંઈ આપણી પોતાની કીતાબોમાં તે વીચિનો ઇશારો કે નહી—તો એ વાતનો ઝાલાસો આપણા ધંધારો

- સુલતાની નોરોજની ઊત્પત્તિ ઈરાનના પાદશાહ જમશેદથી
- થાએલીએ હેવું તમામ શરસી ગરંથકારો લખી ગએઆછે, અને એ તેહેવારં આજ ૩ થીતે ૪૦૦૦ વરશની વાતથી ચાલતો આવેલોછે તે વીશે શક લાવવાને કોઈખી ઈંછિરોપીઆન ગરંથકારને કારણ મલીઊં નથી. પાદશાહ જમશેદ જે ઈરાનમાં નામીઓ અને ખુલંદ દરજ્જાનો પાદશાહ થાઈ ગએઆછે, કે જે પેગમખરીનો મરતખો ધરાવતો હતો, અને આદમીઓને તરેહેવાર હુનરો શીખવીઆ હતા, તે પાદશાહ આપ્તાખી ચાલથી વરશોની ચોકસ ગણતરી કરવાને કીજે તથા શીઆલાની રૂત પછી વસંતની ખુશાલી કાએમ રાખવા તથા રાજદરખારી ખીજાં કારણોસર એ પુરાતમ તેહેવારને જારી કીધોછે હેવું સરવે ઊગમણ પરં તના ગરંથકારોનું મતછે. નીજમ-અલ-તવારીખમાં ખોલેછે કે પુરાતમ ઈસતખર શેહરમાં એક ઘણોજ ઊમદા મુકામ એ પાદશાહ ખાંધીઓ હતો, અને “જેવારે તેણે એ મુકામ પુરો કીધો તેવારે જુદાં જુદાં મુલ

ઉપરથી મલી આવેછે. જરતોસતી ધરમ પુસ્તકો પરમાણે મેદીઓજરેમ પેહેલો ધંખારેછે, અને તે વરશની શરઆત પછી ૪૫ મે દાહાડે પડેછે. જો આ ધંખાર વરશની શરઆત પછી ૪૫ મે દાહાડે પડેછે તો એ ધંખારની ૪૫ દાહાડા અગાઉ વરશની શરઆત થવી જોઈએ, એમ આપણને આપણી પોતાની કીતાબો ઉપરથી મલેછે. વલી મેદીઓજરેમ ધંખાર કાહારે પડ્યો જોઈએ, તેની તપાસ લઈએ છઈએ તો તેનાં નામના અરથ ઉપરથી માલમ પડેછે. મેદીઓજરેમનો અરથ મધ વસંત થાએછે, ને વરશની શરઆતથી વસંત રૂત ૪૫ દાહાડે મધમાં આવે તો તે મધમાં આવીઆ પછીના ખીજા ૪૫ દાહાડે આખર થવી જોઈએ જેથી વસંત રૂત ૯૦ દાહાડાની ગણાઈ; અને વરશના ૩૬૦ દાહાડા ગણી તેના ૪ ભાગ કરતાં પણ એકક રૂતના ૯૦ દાહાડા આવેછે. હવે ભર વસંતનો વખત મેએની શરઆતમાં આવેછે, અને તેની અગાઉ ૪૫ દાહાડા ગણીએ તો મારચ માસ અથવા જમશેદી નોરોજનો હીંગામ આવેછે, અને તેથી એવો સાર નીકલેછે કે આપણું વરશ જમશેદી નોરોજથી શરૂ થવું જોઈએ. વલી એજ પરમાણે મહધીઓશેમ એ ધંખારનાં નામનો અરથ ભર હુનાલો થાએછે; અને તે ઈરાનમાં સાત મહીનાની હામીનગી અધવચમાં ભર હુનાલામાં પડતો હતો. વરશના પાછ લથી ૩૬૫ દાહાડા ગણવામાં આવતા હતા ખરા, પણ વરશના ૧૨ મહીના અને મહીનાના ૩૦ દીવસ ગણી પાછલથી ૫ દીવસ હુમેરવામાં આવતા હતા. એ હીસાબે સાત મહીનાના ૨૧૦ દાહાડા થાએછે, અને તેના વચમાંનો ભાગ અથવા ૨૧૦ નું અરધું ૧૦૫ થાએછે. વલી આપણે આપણાં પોતાનાં પુસ્તકો ઉપરથી જોઈએ કે એ ધંખાર વરશની શરઆત પછી ૧૦૫ મે દાહાડે પડતો હતો તો તે ઉપરથીખી જોતાં એવુંજ પરીણામ નીકલેછે કે આપણું નવું વરશ બાહારની ફસલથી ઇઆને આફતાખ જાહારે મેશ રાશીમાં આવે તાહારથી શરૂ થવું જોઈએ.”

કોના પાદશાહો તથા સરદારોને ખોલાવીઆ, અને જે વખતે મેખ સંક
રાનતી થાઈઈઆને રોશન આપતાખ મેશના ખોરોજમાં દાખલ થાએઓ
તે વેલાએ જમશેદ મેહુલમાં પોતાનાં તખતપર બેઠો, અને તે દાહડે જે
કીરીઆ તથા દમદમામ કરીઆમાં આવીઓ હતો તેહુનું નામ “નોરોજ”
અથવા નવો રોજ કરીને રાખીશું હતું.”

શાહનામાં મધે અને તેજ પરમાંણે ખીજી શરસી કંતાખોમાં એ
તેહુવારની શરૂઆત હવીજ રીતથી જણાવીછે—

વરશ બેશતાંનોછે પેહલો જે રોજ,
તેને શાહ જમશેદે કરીઓ નોરોજ.
ખોખારક ઇએ નોરોજ આવતો જરે,
શેહનશાહ એક જશન કરતો તારે.
તહીં સહ ખોશહાલીના પીતા શરાખ,
મઘન થાઈ ખોશખોનો લેતા ગોલાખ.
ગવઈઆ ખોશ આવાજે ગાતા બસંત,
કરે એશ શેહ સાથ જગને શીમંત.†

એ સવાએ તખતે જમશેદમાં સંગેમરમરપર કોતરી કાહડેલા નક
શોમાં ઈરાન મધે નોરોજને દીને પાદશાહોને જુદાં જુદાં દેશોથી જે
ખંડણી આવતી હતી તે બાખેના ચીતારો આપેલાછે, તે ઊપરથી એ
તેહુવાર ઘણી લાંખી મુદતથી રેવાજ પામેલો માલમ પડેછે.

સુલતાની નોરોજ જે દીવસે થાએછે તેજ દીવસે હીંદુઓ મેખ
સંકરાનતીનો તેહુવાર કરેછે તે આપણે જાણીએ છઈએ. એજ સમેમાં
ઈઆઝિદી લોકોનો મીસર દેશના રાજથી છુટકારો પામીઆનો “પાસ
ઓવર” નામનો તેહુવાર આવેછે કે જે વખતે તેઓ મેવાના માંદવા
ખાંધી મોહોટી ખુશાલી કરેછે, તથા ખરીસટીઆંનો “ઈસટર” નો તેહ
વાર આવેછે તે ઊપરથી હવું ધારીઆમાં આવેછે કે એ બંધે કોમવાલા
ઓએ આગલા વખતમાં ખુશાલી ભરેલા નોરોજ સાથે પોતાના તેહવારો

† મરહુમ મોખેદ ફરદુનજી મરજખાંનજીનો બનાવેલો યુજગતી કવેતામાં ઈરાની
થોડાએક પાદશાહોનો હેવાલ સર્કે ૧૮ મે.

લગતા કીધા હોએ. કેટલાએક લોકો હેવું ગુમાન લાવેછે કે મુસાની પોથીમાં જગતની મોહોટી રેલ અથવા નુહુનાં તોશન વીશે જે લખીકિંછે તે તોશન પુરું થાએઆ પછી દુનીઆં ફરીને તાજ થાઈ તેહની ઈઆદ ગારીનો એ તેહવાર શરૂ કીધેલોછે, પણ એ વીચાર સામેત કેહવાઈ શકાતો નથી, કાંએકે જગતની રેલ અથવા નુહુનાં તોશન વીશે સોધ કાઢા કતાં તે વીશેની કસી ખાતરીદાર પુરવારી મલી નથી, અને આજ ઘણા એક માહ વીદીઆવાન ઈંગિરોપીઆનો એ રેલની સચાઈ વીશે ઈનકાર કરેછે.

કેહોછે કે કેઆંની અને પેશદાદીઆંન પાદશાહોના વખતમાં એ નોરોજની ખુશાલી તથા દખદખો છ દાહાડા સુધી ચાલતો હતો. તેહને પેહેલે દાહાડે પાદશાહ મોહોટી ધામધુમથી પોતાનાં તખતપર આવી બેશતો હતો, તથા તે વખતે સંગલા તેહના સરદારો તથા અમીરો મીજલસમાં હાજર થાતા હતા, અને રઈએતની ઠક પણ એકથી મલતી હતી. તે વેલાએ પાદશાહ એક દુક લાશાણ કહી સંભલાવતો હતો, તેમાં સંગલી રઈએતને એકદીલથી રેહવાને તથા પોતાના પાદશાહ સાથે સંબંધ મજ પુત તથા લાએકી ભરેલો રાખવાને ફરમાવતો હતો, તેઆરપછી પોતાની રઈએતનાં નેક પણ ગરીબ આદમીઓને મોહોટું માન તથા ખખશેશ, આપતો હતો. ખીજે દીવસ પાદશાહ પોતાના વજર તથા ઊમરાવોની ભેટ લઈને તેઓને આગલાં વરશની ચાકરીનાં ઈનામો આપતો હતો અને તરીજે દાહાડે દાનાવ તથા અકલમંદ આદમીઓ તથા ચંચલ લોકોને તરેહવાર જીનસો ખખશેશ કરતો હતો. તેઆરપછી ચોથે દાહાડે પોતાનાં બેશ કુટુંબ તથા ખીજા કીરકુલ ઊમરાવોની ભેટ લેતો હતો. ખાકીના બેએ દાહાડા પાદશાહ સરવે કોઈને છુટ આપતો હતો, અને તે વખત ખુશી ખુશાલી તથા તરેહવાર ગમતોમાં લોકો ગુજારતા હતા. એજ તેહવારના (ધારીઆમેલે) ચોથે દીવસે પાદશાહ પોતાના મુલકનાં જુદાં જુદાં પરગણાંઆના હાકેમો પાસેથી ખંડણી લેતો હતો, અને જે મુલકોના પાદશાહો પોતાને માંથે ઈરાનની સાહેબી કપુલ રાખતા હતા

તેઓ નોરોજને દીને પાદશાહની મીજલસમાં મુરગનાં જેઠવાં ઈડાં સુંનાનાં ખનાવીને મોકલતા હતા. એ સુંનાનાં ઈડાં મોકલવાનો કાએદો જોએઆમેલે લાંખી મુદતથી ઊતરતો આવીઓછે, અને તે આજ સુધી ઊગમણ પરાંતનાં દેશમાં રેવાજ પામેલોછે. ઈઝિનાનમાં તથા ઈંગલંડ દેશનાં કેટલાંએક પરગણાંઓમાં ખરીસટીઆન લોકો “ઈસ્ટર” તેહવારને દાહાડે રંગીન અથવા સુંનેરી ઈડાં પોતાના મીતરોને કીજે ભેટ મોકલેછે, તે કાએદો આ નોરોજના રેવાજને અજાએખ રીતે મલતો આવેછે.

ઈરાન, આરબસતાન, તરકી, તાતાર અને એજ લતા તરફના ખીજ લોકો તથા હિંદુસ્થાનના પારસીઓ “સુલતાની નોરોજ” ને નામે એ તેહવાર આજ સુધો પાલતા આવીઓછે, તેમાં ઈરાન મધે તે ઘણોજ દમામ સાથે તથા મોતેખરીથી ચાલેછે, અને આલમના લોકો પોતાનું કામકાજ છોડી દઈ તે દાહાડો ખુશી તથા રંગમાં ગુજારેછે, તથા ઘણાંએક સારાં કામો માથે લીએછે. એ દીવસે નવું વરશ ખેડેલું કેહવાએછે, તથા ખેતીવાડી તથા ધંધા રોજગારનું કામ નવેસરથી શરૂ થાએછે. એ નોરોજને દાહાડે ઈરાનના પાદશાહની દરબાર કેહવી દખલખા ભરેલી થાએછે તથા તાંડાં થું થું કામો ચાલેછે તેહનું વીગતવાર ખેઆન એક ઈઝિરોપીઆન મુસાફરની ખનાવેલી કેતાખ ઊપરથી હુમોને મલી આવી ઊંછે. એ મુસાફરનું નામ સર રાખરટ કે. પોરટર કરીનેછે, અને તે ઈશવી સને ૧૮૧૮ નાં વરશમાં પાદશાહ શ્તેઅલીશાહના વખતમાં ઈરાન મધે મુસાફરી કરવાને રૂશીઆ દેશથી ગએઓ હતા. એ મુસાફર ઘણા નામીઓ અને ચંચલ ગણાએછે, અને રૂશીઆની સરકારની તરફથી તે જે કાંઈ ભલામણ લઈ ગએઓ હતા તે ઊપરથી તેહને ઈરાનમાં મોહાહું માન મલીઊં હવું, તથા સરવે ચીજો સારી રીતે જોવાની જોગ વાઈ મલી હતી. એ ગરંથકારે સુલતાની નોરોજ વીશે પોતાની નજરે જોએલું જે કાંઈ ખેઆન કીધુંછે તે જોલેજોલ હુમોએ હકલ પરગટ કીધુંછે.

ઈરાન મધે પાદશાહ પ્રતેઅલીશાહના વખતમાં સુલતાની
નોરોજ વીશે સર આર. કે. પોરટરે લખેલો હેવાલ.

તા. ૦૨૧ મી મારચ (૧૮૧૮) ને દીને ઈરાનમાં સંગઘાથી ખુશાલી ભરેલા નોરોજના તેહવારનો દાહાડો હતો. એ નોરોજની એક દીવસ આગમજ સાંહાંજનાં પાદશાહ પોતાના નામોચા ઊમરાવોને તથા ખીજા લાગતા વલગતાઓને કીજે ખેલાતો મોકલીઆ હતા. તેજ પરમાણે ખરીદીશ સરકારની તરફના આડતીઆને કીજે તથા માહારે કીજે ખેલાતો મોકલી પાદશાહ હુમોને માન આપીજિં હતું. ખીજે દાહાડે એટલે કે નોરોજને દીને ખામદાદની વખતે હુમારાં કપડાંની ઊપર પાદ શાહી ખેલાતનાં કપડાં પેહરી તથા શીઆલો વીતારીને પાદશાહનાં આદ મીની હુમો રાહ જોતા ખેઠા. એટલાંમાં દરબારનો જલાદ હુમોને ખોલા વવા આવીઓ, અને એ દેશના કાએદા પરમાણે જલાદ જો કોઈને ખોલાવવા આવે તો તે ખોલાવેલા ઘણીને મોહોડું માનછે.

એ ખાંમદાદ ઘણી ખુશનુમા હતી, અને આઠ કલાકનો અંમલ થાએઓ એટલે હુમો સવાર થાઈ (તેહરાન શેહેરના) સાંકલા મોહોલાઓ માંથી પસાર થાઈને ખજાર તરફ ગએઆ, અને તાંહાંથી ખજાર તથા એક આગલ થાઈને એક નાંધલા કીલા આગલ આવી પોંહાંચીઆ અને તેહની અંદર દાખલ થાએઆ, પછી ગોલ આકારનું લાકડાંથી બાંધેલું એક ઘેર હુમારા જોવામાં આવીજિં, તેહનાં છાપરાં હેઠલ ઈસજહાંનથી લાવેલી મોહોટી પીતલની એક ટોપ પડેલી હતી, અને તેહને હવો ગોઠવી હતી કે તે કધી ખીસી શકે નહી, અને તેહની આસપાસ પુરાંની અને વગર કામની ખીજા કેટલીએક ટોપો હતી, તથા તાંહાં થોડીએક નવી ટોપો પણ હતી. એ છાપરું છોડીને આગલ ચાલતાં આસરે ૨૦૦ જંખુરા જમીનપર હારખંધ પડેલા હતા, કે જે શેડીને પાદશાહ આવીઆની વખતે તેહને માન આપવાને કીજે કામમાં આવતા હતા. એ જગાપર ખેશુમાર ઈરાની લોકોની ઠઠ મલેલી હતી. તાંહાં ઘણાએક

સારાં કપડાં પેહરીને ઈરાનીઓ તથા ચીથરેહાલ શકીરો તથા ખેલાતો . પેહરેલા તથા સુના રૂપાના પેહરવાસમાં ગરકાવ થાએલા ખાનો, તથા , રંગખેરંગી કપડાં પેહરેલા ચાકરો, તથા લશકરી કપડાં પેહરેલા સીપા હીઓ, એ સંગલાઓ એકમેક સાથે ભેગા થાઈ ગએલા હતા, અને એક મોહોટી ભીડ થાએલી હતી. એ લોકો એટલાતો ગીચ ઊભેલા હતા કે ઘોડાઓ સાથે હુમારીથી અંદર દાખલ થવાઈ શકાઈતો નહી તેથી હુમો પાદશાહી તખત તરફ જવાને હેઠલ ઊતરીઆ. તાંડાં આદમીઓની ભીડ એટલીતો હતી કે મોહોટા સરદારોની ધમકીથી અથવા ખરીટીશ આડ તીઆનાં આદમીઓના જપેટાથી એક તસુ જેટલી જગા થાઈ શકતીતી નહી, તોપણ હુમો કચડાતા કચડાતા અંદર પેઠા, અને અંતે તે ઠપસાર કીધી, પણ તેથી હુમારા ખેલાતનાં કપડાં ઘણાં ખરાબ થાએઆં અને શીઆલોનાં ચીથરાં ઊડી ગએઆં. તાંડાંથી આગલ ચાલતાં એક સાંકલો આરકાં મારેલો રસતો આવીઓ, તાંડાંથી હુમો પાદશાહી મેહલ તરફ ગએઆ. તે મેહલની આસપાસ હારખંદ ઓડો હતાં તથા વચમાં પાણીના કુઆરા હતા, અને તેહની વચમાં એક તેજદાર સીંગારેલી જગા હતી કે જાંડાં ખેશીને પાદશાહ પોતાની રઈએતની મોલાકાત લેનાર હતો. હુમોને તાંડાંથી થોડાએક દુર લઈ જઈને પાદશાહનાં તખતની એક ખોરડુપર જાંડાંથી સંગલો મેહમાર હુમો સારીપેઠે જોઈ શકીએ તાંડાં ઊભા રાખીઆ. પાદશાહને આવવાનો થોડોએક વીલમ હતો એટલાંમાં તાંડાં આસપાસ નેગાહ પોંહોંચાડવાને મહુને ખની આવીજોં. એ તખતની બાહરનો ખાગ તમામ ખુબસુરત ઓડોથી તથા પાણીના ચશમાઓથી લરેલો હતો. તેઓની વચમાંથી કુઆરા ઊડતા હતા, અને ચશમાઓની બાજુપરની સંગેમરમરની દેવાલોપર મોહોટા ખુમ ચાઓમાં હારખંધ તરેહવાર જાતની નારંગી, પેર, દરાખ, સુકો મેવો અને હુવીજ ખીજ ચીજોના ટેકડા ગોઠવેલા હતા, તથા મીનનાં ખના વેલાં ખેશુમ્મર વાસણો તેજ કારીગીરીથી ખનાવેલાં ફુલથી મજાહ આપતાં હતાં, અને વલી તેહની બાજુપર ઘણાંજ ઊમદા ચીનીકામનાં વાસણો

- શરખતથી ભરીને ગોઠવેલાં હતાં. તખતની ખંધે ખાનુઓપર નામીચા ઈરાનીઓ તથા ખીજ સરદારો હારખંધ ઊભેલા હતા, તેઓનાં કપડાં જરીથી ભરેલાં હતાં અને સડી કોઈએ પોતાના દરજ્જા પરમાણે જગો લીધી હતી. પાદશાહનો વડો છોકરો આખાશ મીરજાં તખતની જમની ખાનુપર આવીને ઊભેલો હતો, અને તેહની પછવાડે તેહના ખીજ (આસરે વીસ) ભાઈઓ પોતાની ઊંચાઈ પરમાણે ચડતા ઊતરતી ઊભેલા હતા તેમાં એક પાંચ વરસનો નામલો શાહજાદો સડીથી છેલ્લો હતો. એ શાહજાદાઓએ ઘણાંજ ઊંચી જાતનાં કપડાં પહેરેલાં હતાં તથા પોતાની ખાનુઓપર જહુવેર તથા મોતીનાં ખાનુખંદો ખાંધેલાં હતાં. તખતની સાંમણી ખાનુપર થોડીએક વેગલાઈએ ઈરાનના મુલકના સંગલા કાબેલ તથા બેન્જોરગ આદમીઓ તથા મુલ્લાઓ તથા નજુમીઓ હાર ખંધ ઊભા હતા, અને એજ પરમાણે ખીજાં ઘણાંએક આદમીઓની હાર હતી. સડી કોઈ પોતાના દરજ્જા પરમાણે ઊભેલા હતા, અને તાંડાં કાંઈ ગડખડ ચાલતીતી નહી. હવામાં પેલા જંજુરા શેડીઆનો અવાજ થાએઓ, તથા કરનાએ વાગવા લાગાં તથા હવાંજ કારણસર ફેરવેલા હાથીઓનો પોકાર ઊઠવા લાગો, તેથી સરવે કોઈએ જાણી લીધું કે પાદશાહ કીલ્લાના દરવાજામાં દાખલ થાએઓછે. પાદશાહ ડાબી ખાનુ પરથી તખતની તરફ ચાલતો આવીઓ, તેહનો દખ્ખા ભરેલો કદમ હોતો હતો કે પાદશાહ સવાએ કોઈથી તેમ કદમ ભરતાં આવડે નહી. ખરેખરા ઊગમણ પરાંતના પાદશાહનો દરજ્જો વાપરનાર હોયો દેખાવ મેં કધી આગલ જોએઓ હતો નહી. એ પછી પાદશાહ તખતપર આવીને બેઠો તે બેશવાની બેન્જોરગી તથા અદા જોઈ હું હરાન રહ્યો. એ પાદશાહ માતરે પોતાની મોહોટાઈ ખતલાવવાને કીજે હવા દમામથી ચાલતોતો નહી, પણ તેહના દીલમાંજ હવું હવું કે તે મોહોટો પાદશાહ છે તે ઊપરથી આપોઆપ તેહનાં બદન ઊપર ખુદરતી દખ્ખો દીશતો હતો. પાદશાહ પગથી તે માથાં સુધી તમામ જહુવેરાતમાં ગરકાવ હતો. તેહનાં માથાંપર તરણ કદમનું એક ઊંચું તાજ હવું તે ઊપર હીરા,

માણક, મોતી, ઈઆકુત મોહોટી કારીગીરીથી અને ઘણો ચલકાટ આપે હોવી રીતે જડેલાં હતાં, અને તેહની ઊપર પીછની કલગીર હતી તે સાથે મોહોટાં મોતી ઝુલતાં હતાં. તેહનો ડગલો જરીનો હતો, અને તે ઊપર પણ તમામ જહુવેરાત જડી કાણડેલું હતું, અને ગલાંમાં ઘણાંજ મોહોટાં મોતીની ખેએ સોરની માલા હતી. એ પોશાગ પાદશાહ તંગ પેહુરેલો હતો. તેહનાં ખાનુખંદ તથા કમરખંદ ઘણી જલેહ આપતાં હતાં, અને તે ઊપર સુરજની રોશની પડતી હતી તેથી તે જલેહ દસગણી વધી પડી હતી. નાદરશાહ પાદશાહ હીંદુસ્થાનથી જડાવનું ખનાવેલું મોરપરની સવારીનું જે તખત ઈરાન લઈ આવીઓ હતો તે તખત આ વખતે ખાહર કાણડીઊં હતું નહી, અને શ્તેઅલીશાહ જે તખત ઊપર ખીરાજેલો હતો તે રઈઅિત સંગાથેની મેહરખાનગી ભરેલી મોલાકાતને લાએકનું હતું. એ તખત સોજા સરેદ સંગેમરમરનું ખનાવેલું હતું, કે જેથી સુલેહની નીશાન માલમ પડતી હતી. એ તખત જમીનથી થોડુંજ ઊંચું હતું, અને તેહની ઊપર સુંનેરી કપડાં તથા શીઆલોની ગાદીઓ ખનાવેલી હતી. એ તખતપર પાદશાહ ખેઠેલો હતો, અને પછવાડેથી મોતીની જાલીથી ગુંઠી લીધેલા એક તકીઆપર આસરો લીધેલો હતો. પાદશાહીનાં તખતની પછવાડેની જગા આએનાઓ તથા સુંનેરી રંગવાલા ચીતારો તથા ફુલના શીશાઓથી સમારેલી હતી.

પાદશાહ જેવારે તખતની તરફ આવવા લાગો તે વેલાએ મીજલસનાં સરવે કોઈ આદમીઓ પોતાનું સર જમીન સાથે મેલવીને નમવા લાગા. પછી પાદશાહ તખતપર ખેઠો એટલે સહી કોઈ ચુપ થઈ ગએઆ, તે સંગલું દખદખા ભરેલું લાગતું હતું. સહી કોઈ હવાતો ચુપકીદા થઈ ગએઆ હતા કે એ મોહોટી મીજલસની ખાનુપરનાં કોઈ ઝાડોનું કાંઈ પાતડું જો હીલે અથવા ચશમાઓનાં પાણી ખરખરેતો તેહનો આવાજ માલમ પડતો હતો. એ રીતે હાથ પગ હીલાવીઆ વગર આસરે એક મીનીટ કરતાં વધારેવાર મીજલસ થંખ રહી તે વેલાએ હું શાહપર નેગાહ કરી જોતો હતો.

- એ પરમાણે થોડોએકવાર મીજલસ ચુપકીદી રહેલી હતી, અને સગી કોઈ પાદશાહની તરફ નેગાહ પોંડ્યાકતા હતા એટલાંમાં તખતની સાંમણેના મુલ્લાં તથા નજુમીઓની સંખ્યા માંડુથી એકાએક એક આવા જથી પોકાર નીકલવા લાગે. એ નજુમી તથા મુલ્લાંઓ પાદશાહની ઓલાદની મોતેખરી તથા તારીફ કરતા હતા, અને પાદશાહની પોતાની તારીફ પણ તેહનાં મોહાડાં સાંમણે ઘણીજ કીધી હતી. એ રીતે તે લોકો પાદશાહની સરશ્રાણ તથા ખાધુરી તથા સખાવત જણાવી રહેઆ તેઆરપછી વલી સગી કોઈ ચુપ થાઈ ગએઆ. પછી આસરે અરધી મીનીટ રહીને તખતપરથી ગુંગસ અને ઘોરમાંથી નીકલતો હાએ હવો પણ કઠિવતદાર આવાજ નીકલીઓ કે જેથી હમો અજાએખ થાએઆ. તે આવાજ પાદશાહનો હતો. પાદશાહ થોડાએક શખદોમાં પોતાની રઈ એતની હજુરમાં એક ભાશાણ કહી સંભલાવીઝિં, તેઆરપછી માહારા સોખતી કપટાન વીલાક સંગાથે તે કેટલાએક સુખનો ખોલીઓ, પછી હમો તખતની સાંમણે જાઈ ઊભા રહેઆ. આગલનીજ માફક મજબુત આવાજે પાદશાહ મહને ખુશઆમદી જણાવી, અને ખેર આપીઅત પુછી, પછી તખતની હજુરમાંથી હમો હટી ગએઆ એટલે પછવાડેથી આદમી ઓએ હમોને લઈ જાઈને શરખતનાં જાંમો હાજર કીધાં. એ કામ થાઈ રહેઆ ખાદ એક આદમી ખુમચામાં હમારેકીજે તરાંખાં તથા સુંનાના લેલેલા સીક્કા લઈ આવીઓ, અને હમારા ખંધે ખોલાઓમાં સમાઈ શકે એટલું નાણું પાદશાહની તરફથી હમોને ખખશેશ આપીઝિં. એજ દીને પાદ શાહ પોતાના જુદા જુદા અમીરો તથા સરદારોની મોલાકાત લીધી, પછી મીજલસ ખરખાસત થાઈ.

એ તેહવારની ખુશાલી છ દહાડા સુધી ચાલનાર હતી તે વેલાએ સાંહુંજનાં આતશખાણ થાતી હતી. ખીજે તથા તરીજે દહાડે ઈરાનના દુરના ભાગના હાકેમો પાદશાહને કીજે ખજાનો તથા ઊમદા કાપડ તથા શીઆલ તથા ઊંટ તથા ઘોડા ભેટ લાવીઆ હતા તે નજર કરીઆમાં આવીઝિં હતું. એ તેહવારને એક દીવસે ઘોડાઓની સરત થાએછે.

ઈરાનીઓ ઘોડાની સરતમાં તે જાનવરોની થોડીએક જલદીની ઝડપ તપાસતા નથી, પણ કેટલીએક ફરસંગનો ઘેરાવો ખાંધીને કીડીં જાનવર વધારે જોરમંદ અને શક્તીવાળું હોએછે તે તપાસી જુવેછે.

સર આર. કે. પોરટરનો લખેલો જે હેવાલ હમોએ આ ઊપર ટાંકી ખતલાવીઓછે તે ઊપરથી નોરોજે જમશેદની ઈરાન દેશ મધે થાતી રચના વીશે અડસરો થાઈ શકેછે, અને સર પોરટરે જે કાંઈ વીગત જણાવીછે તેજ પરમાંણે ધુમધામથી આજ સુધી એ તેહવાર પાલેઆમાં આવેછે. પાદશાહ અને સરદારો તથા ખીજા મોહોટે વાઘેના શખસોજ નહી, પણ ઈરાનમાં સંજીથી હલકે વાઘેની રઈઅતનાં આદમીઓ પણ એ તેહવાર મોહોટી ખુશાલી સાથે પાલેછે, અને વલી થોડાએક લોકો એ નોરોજની મોજમાં ૪૦ દાહાડા તુલીક કામ ધંધાથી દુર રેહેછે.

[જગત પરેમી, અક્ટોબર ૧૮૫૧.]

રાહે પારસા કેતાબ.*

“તોફે જમશીદ” અને “તકવીઅતે દીને માજદીઅસના” કેતાબોના ખનાવનાર શેઠ શોરાખજી જમશેદજી જીજીભાઈએ હવડે એક નવું પુસ્તક તક ખાહર પાડીડીંછે જેહનું નામ હમોએ આ ખાખદને મથાલે મુકીડીંછે. એ કેતાબ મધે ખેએ ખાખદો ઊપર ઘેઆંન પોંહોંચાડીઆમાં આવીડીંછે. તેમાં પેહલું એક માણસે પોતાના ખોરાકને કીજે પશુઓની પરાણ

* રાહે પારસા ઇઆને પરેજેજગાર લોકોનો મારગ. જંદ, પેહલવી, આરબી, ફારસી, ઈંગરેજી, લાટીન, તથા સંસ્કૃત ભાષાઓની જુદી જુદી કેતાબો મધેથી, પરાણ હંતીઆ કરવી આપણને સજાવાર નથી તે વીશેના, તથા તે સાથે ખીઆરાં પશુ જાનવરો ઉપર જે ઘાટકી કરમથી જુલમ જે આએ દેશમાં યુજરચ તેહેનો અટકાવ કરવા સારું, શોરાખજી જમશેદજી જીજીભાઈ તે તોફે જમશીદ તથા તકવીઅતે દીને માજદીઅસનાનાં ખનાવનારે કેટલાએક દાખલાઓનો કીધેલો તરજુમો તથા તે ઉપર પોતાની તરફથી આપેલી દલીલો. સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાહટના ખરચથી, મુંખઈ મધે જાજે જમશેદનાં છાપાખાંનાંમાં છાપાએઓછે. સને ૧૮૫૩ ઈશ્વીરી, સને ૧૨૨૩ ઈઆબદજરી.

હંતીઆ કરવી સખંવાર નથી; અને ખીજું એકે આ દેશમાં પશુઓ
 ઊપર જે ઘાટકીપણું ગુજરેછે તેહનો આપણે અટકાવ કરવો જોઈએ.
 એ ખંધે ખાખદો પરેહજગારીની નજરથી જોતાં ઘણી વાજખો દીશેછે,
 અને એ કેતાબના ખનાવનારનાં દએઆલુ દીલને ઘણું માન આપેછે. ગોસ
 તનું ખાનું માણસે ખાવું નહી જોઈએ, અને પશુઓનો જાંન માણસે
 ચોતાની ખરોખર પેચારથી પાલવો જોઈએ, એ ખાખદમાં એ કેતાબના
 ખનાવનારનો વીચાર ખોલ્લો અને એકજ અરથથી જાહેર કીધેલોછે.
 એ કેતાબ મધેની ખીજી હકીકત જે મધે આ દેશમાં પશુઓ ઊપર જે
 જુલમ ગુજરેછે તે ખાખદ ઊપર શેક શોરાખજીએ ધેઆંન પોંહાંચાડીઝાંછે,
 તે ખીનાં તેવાણનાં દએઆલુ દીલ સાથે એકમલતી આવતી નથી. “રાહે
 પારસા” ના ખનાવનારનો વીચાર હવો નજર આવેછે કે આપણને પેદા
 કરનાર સાહેબે માણસની ચાકરી ઈઆ ફરમાખરદારીને વાસતે પશુઓને
 મુકરર કીધાંછે, કાંએકે આ દેશ મધે ઘોડા, ખેલ, અને ખીજાં મેહેનતુ
 જાંનવરો ઊપર માણસની તરફથી જે જુલમ ગુજરેછે તે જુલમની ખદી
 વીશે વાજખી ટીકા કરતી વખતે, એ લખનાર એમ નહી કહેવતો કે માણસે
 પશુઓ પાસેથી ફરમાખરદારી લેવી એ ગેરવાજખી ઈઆ નાલાએકછે,
 પણ જાનવર જો હતીલું નીકલીઝાં હોએ ઈઆ ખરોખર માણસની
 ચાકરી કરતું નહી હોએ તો તેહને ઘાટકીપણે જોરથી મારીઆના કરતાં
 “ચાખક વટે એશારો” કરવાની લલામણ કરેછે, હમારો વીચાર હવોછે
 કે જે ઘણી ખાલેસ પરેહજગારીનો દાવો કરતો હોએ, ઈઆ જે ઘણી
 હવું મત ધરાવતો હોએ કે પશુઓને ઈજા પોંહાંચાડીઆથી તે ખીચારાં
 ઓને ઈનસાંનની ખરોખરનું દુખ પોંહાંચેછે, તો તેહવાં માણસોએ
 ચોતાના ખોરાકને કીજે જે રીતે પશુઓનો જીવ લેવાનો હક નથી, તેજ
 માફક તેઓએ પશુઓ પાસેથી ચાકરી ઈઆ ફરમાખરદારી મેલવવાનો
 પણ હક નથી. ખલદીઓ જેહવી રીતે ચોતાની ચરાહી ઊપર ખુશી
 રેહુછે, ઈઆ ઘોડો જેમ ચોતાનાં વતની જંગલોમાં છુટાપણેથી ફરવા
 ચાહુછે, તેમ તેઓને માણસની ચાકરી પસંદ પડતી નથી. વાસતે માણ

સને તેહની સમજ પરમાણે પરેહજગારી હુવું ફરમાવેછે કે જાનવરોનો ખોરાક કરવો ઈઆ તેઓ પાસેથી ચાકરી લેવી એ ખંધે રીત એકસરખી રીતે ઠપકા ભરેલીછે.

હુએ ઊપલી ફરજ પરેહજગારીનો દાવો કરનારની સમજાએ છઈએ. ખીજા હુથ ઊપર ખુદરત આપણને એ કરતાં જુદો વીચાર આપેછે. આપણા જગત કરતા સાહેબે પોતાની બેહદ ખુદરતમાં માસ અને વનપસતી ખાનાર હવાં બેએ તરેહનાં જાનદારો પેદા કીધાંછે; તે દરએક જાતનાં જાનવરોને માસ અને વનપસતી ખાવાને કીજે જુદી જુદી રીતના દાંત આપીઆછે, અને માસ ખાનાર અને વનપસતી ખાનાર જાનવરોનાં શરીરની ખાંધણી જુદી જુદી રાખીછે. માસ ખાનાર જાનવરોનાં મોહાડાંઓમાં જે અનીદાર દાંત આવેછે તે દાંત વન પસતી ખાનાર જાનવરોનાં મોહાડાંમાં આવતા નથી; એજ માફક બાજી તરકારીનો ખોરાક, જેમાં કસ થોડો હોએછે, અને જેહનો માસ કરતાં વધારે જથ્થો ખાવો પડેછે, તે ખોરાકનો સમાસ થવાને કીજે, અને બાજી તરકારીનો જે ખોરાક ગોસતની માફક જલદીથી જરપત થઈ શકતો નથી તે ધીરજથી જેરવવાને કીજે વનપસતી ખાનાર જાનવરોનાં માદા માંહેલી નલી ખુદરતથી ઘણી મોહાટી આપેલી હોએછે; તેજ પરમાણે જે જાનવરો માસનો ખોરાક લીએછે તેઓને થોડો ખોરાક ખસ થાએછે, એટલા મારે તે જાનવરોની આંતરડી નાધલી હોએછે. બકરો ઈઆ મેનડું જેહને વનપસતી સવાએ ખીજો ખોરાક જોઈતો નથી તેહનાં પેટમાં ૪૦ ફીટ લાંબી આંતરડી રેહેછે; ખીજા હુથ ઊપર માસ ખાનાર જાનવરો જેહવો કે વાધ ઈઆ ખીલાડો એ જાનવરોનાં પેટમાં ખોરાક પચવાને કીજે એક નાધલી નલી ખસ થાએછે.

ખુદરતનો એ કાએદો માણસને પણ લાગુ પડેછે. ખુદરતે માણસને માસ અને વનપસતી એ બેએ જાતના ખોરાક ઊપર રાખવાનું ઠેક વીગિંછે. માણસનાં મોહાડાંમાં બેએ તરેહના દાંત રેહેછે, અને તેહનાં પેટની અંદરની ખાંધણી હુવું ખતલાવેછે કે તેહની આંતરડી જે રીતે

એક મેનડાંનાં જેટલી લાંબી નથી તેમજ વાઘના જેટલી ટુકી નથી. માણસની તંદરોસતીને ખંધે જાતના ખોરાક મલતા આવેછે. શેઠ શોરાખજી જમશેદજી એક ઠેકાણે લખેછે કે “ઈનસાનને વાસતે પરવરદેગારે પેહુલે થીજ ભાજી તરકારીનો ખોરાક ધારેલોછે” એ વાત તે ખાલેકે આ દુની આંમાં જે રીતે પોતાની પેદાએશ પાંથરીછે તેહને મલતી આવતી નથી. પરવરદેગારે જો ઈનસાનને ભાજી તરકારીનો ખોરાક સોંપીઓ. હતે તો લાપલાંડ, ગરીબલાંડ, નોવાજેમખલા, કામસચાટકા, અને એકસકુવીમાક સના દેશોમાં તે સાહુખ ઈનસાનની વસતી કરતે નહી. એ મુલકો આતર દરની હદ આગલ આવેલાંછે, અને તાંહું માણસની વસતીછે; પણ સખત અને સદાની થંડીને લીધે એ મુલકોમાં ખોરાક લાએક વનપસતી પેદા થાતી નથી. એ મુલકોમાં સીલ, રેનડીઅર, અને ખીજાં જાનવરોના ખોરાક ઊપર માણસ ગુજરાણ કરેછે, અને વનપસતીમાં માતરે એક જાતનાં ઝાડનાં ઠરમાંથી ગર કાહાડીને તેહને માછલીનાં હાડકાંના આરા સાથે મેલવીને આપણી રોટીની માફક કામે લગાડેછે. ખોદતાલાએ માણસને જો વનપસતીના ખોરાક ઊપરજ પોશન કરવાનું સરજીં હતે તો જે જગો ઊપર વનપસતી નહી મલે તાંહું તે સાહુખ માણસને પેદા કરતે નહી, અથવા તાંહું રેહવાને શક્તીવાંન કરતે નહી.

હમો આ વીચારોથી માણસોને તેઓના ખેઆલ પરમાણેની પોતાની પરેહજગારી દુર કરવાની ભલામણ કરતા નથી. કોઈ માણસ જો પોતાની ખાતરીથી હવુંજ સમજે કે માસનો ખોરાક હરામછે તો તેહની ચાલ અણઘટતી નથી. ભાજી તરકારીના ખોરાક વીશે કોઈ સાંમણે ખોલી શકવું નથી. પણ આ તકરાર આપણને એક નવાઈ જેહવી વાત ખતલાવેછે કે ખોદાએ આપણા દીલમાં જે દએઆ ખખશીછે તે આપણને હવું દખાડેછે કે ખોરાકને કીજે માણસે ખીજાં જાનવરોનો જીવ લેવો એ કામ દરસત નથી, ખીજી તરફથી તે સાહુખની ખુદરત આપણને હવું સમજાવેછે કે માણસે જાનવરોનો ખોરાક કરવો તેમાં ખુદરતનો કોઈ કાએદો વુટતો નથી. તે સાહુખે હવુંજ સરજેલુંછે, કે

મોહાટું જનવર નાધલાંને મારે, મોહાટી માહી નાધલી માહીનો ખોરાક કરે, મોહાટું પખશી જનાં જનવરોનો ખોરાક કરે. દુનીઆમાં એ ઈશ્વરી કાએદો ચાલુછે, અને જનવરો તથા માણસોનાં શરીરની ખાંધણી તે કાએદાને ટેકો આપેછે, એટલુંજ નહી, પણ તેજ પરમાણે આપણા પેદા કરનારે જનવરોની પેદાશની ગોઠવણ કીધીછે. વાઘ ઈઆ સંહીને મારીને તેઓનો કોઈ ખીજાં જનવરોથી ખોરાક થાઈ શકતો નથી, તે મુજબ વાઘ અને સંહીની પેદાશ દુનીઆમાં ઘણી થોડી થાએછે. સસલો જેહના દુશમન ઘણાછે, અને જંગલનાં લગભગ સંગલાં જનવરો તેહનો ખોરાક કરેછે, તેહની માદા દર ૩૦ દાહુડે બચાં જણેછે, અને પોતાની જાતનો વંશ પુરતો કાએમ રાખેછે. એજ પરમાણે ગીદ જે સંગલાં પખશીઓમાં સરદાર ગણાએછે તેહની પેદાશ ઘણી થોડી થાએછે; અને ખીચાડું તીતર જેહને ઘણાં જનવરો શેકાર કરેછે તેહની પેદાશ દુની આમાં ઊભાઈ જાએછે. એ કાએદો સંગલી તરેહનાં ઝીનાં જનવરો તથા ખીજાં જીવજંતોને લાગુ પડેછે; તે આપણા પેદા કરનાર સાહુખની ખુબી ખતલાવેછે; અને જે લોકો હવું સમજેછે કે આ દુનીઆં એક ખેલછે તેઓ જેઆરે તે સાહુખનો આપણી દુનીઆનો સંભાલ કરવાનો અને તેહને જેમની તેમ ચલાવવાનો આ એક કાએદો જીવેછે તેઆરે તેઓને તે સાહુખની સતુતી કરવાનું એક મોહાટું કારણ મલેછે.

શેઠ શોરાખજી જમશેદજીની કેતાબ પરેહજગાર લોકોને વાસતેછે. જે સંજનાં માણસો આ દુનીઆની મોહુખતની નાપાએદારી સમજીને તે મુજબ ચાલતા હોએ, જેઓ દરજનો, દોલત, ફરજંદ, ખુશી, અને ગમ ગીનીને એક સપના ખરોખર ગણતા હોએ, તેઓની પરેહજગારી સાથે ગોસત ખાવાની આ મનાઈ વાજખીછે. પણ આ દુનીઆનો માણસ, જે પોતાની હુઈઆતીની ફરજ સમજીને જગના વેહવારમાં ગુંતેછે, તે ઘણી ગોસત ખાએ ઈઆ નહી ખાએ એ ખંધે સરખુંછે. સાવકનો પુજ હાથમાં ઊનનો દુઓ રાખીને જમીન સાફ કરીને ખેશેછે કે રખેને તે અંજાણપણાથી કોઈ જીવનો ઘાટ કરે; તેજ ઘણી જેઆરે પાણી પીએછે

- તેઆરે લાખ અનદીક જાનવરોને પોતાનાં પેટમાં હામાવી દીએછે, અને ખરામણ જેઆરે ફુલ સુંઘેછે તેઆરે સેંકડો જાનવરોને પોતાનાં નાખનાં પાંજરામાં કેદ કરેછે. વાંણીઆ પર્ણસાની બાબદમાં ઘણા ઘાટકી હાએછે, તોપણ તે કોઈ જીવડાને દુખ દેવા ચાહતો નથી; તેહના ઢોલીઆમાં માકર થાએછે તો પોતાને હાથે મારતો નથી, પણ ગરમ સગડીથી તેઓને ભુજી નાંખેછે; એજ ઘણી વાછરડાને ભુખો રાખીને પોતે દુધનું ભોજન જમેછે, અને ઘાંચીના ખેલનાં આંજી સાથે પીલાએલું દીવેલ પોતાના ઘેરમાં ખાલેછે. આપણા દએઆલુ દોસત જાનવરોની પરાણ હંતી આથી કંટાલો ખાએછે, તેજ ઘણી મેહનતુ જાનવરોને તેઓના જનમ સુધી પોતાની ગોલામગીરીમાં રાખેછે, કે જે ગોલામગીરી તે પશુઓના હકમાં ઘણી વેલાએ અતીશે દુખ ભરેલીછે. જે ઘણી એક મુરગ ઈઆ એક ખેડું ખાવાનું હરામ સમજતો હાએછે, અને જીવજંતોનો સંભાલ કરવા માંગતો હાએછે, તેહવા ઘણીને પોતાના હાથમાં રેસમી રૂમાલ પકડતો આપણે જોઈએછે, અને તેહની બાએડી છ વાર લાંબી રેસમી સારી પેહરેછે, કે જે કારણસર લાખો રેસમના કીડાઓના જીવ લીધામાં આવેછે, અને જે કીડાઓ ખીચારા ગાએ અને બકરાં કરતાં દસ દરજ્જે વધતા નીરદોશીછે. હવે આ દુનીઆનો ખેલછે. પરેહજગાર મરદો તેમાં સંગલી તરફથી કમકમાટ જીવેછે; તેઓને ખોદાતાલાએ શ્રેસતાઓની પાંખ નથી આપી કે આ દુનીઆં તજીને મીનોઈમાં ગુમ થાઈ જાએ !

[જગત ૫૨મી, સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૩.]

દો શી લાં.

દર વરશે સપંદાદ મહીનો અને અરસેસંગ રોજથી તે શ્રવર દીન મહીનો અને અમરદાદ રોજની બામદાદ તુલીક અદાર દાહાડા આપણાં ઘણાંખરાં લોકો પોતાનાં ઘેરો મધે 'દોશલાં' માડેછે, કે જેહને

‘મુકતાત’ માંડવાં કરીને પણ કેહે છે. એ દોશલાં અથવા મુકતાત માંડવાની કીરીઆ કરવામાં આપણા લોકો લોહાડાંની મારી અથવા આરણીઆ ઊપર પાણીનાં ભરેલાં વાસણોની ચોર ઈઆ ખીલોરકાંમં ગોઠવી મુકે છે, અને તેહની અંદર તરેહ તરેહનાં ફુલ ખોશે છે, તથા એક ખુમ ચાની અંદર લીલો તથા સુકો મેવો મુકે છે, અને કોઈ કોઈ લોકો મારીના વચલા ભાગમાં જે લોહાડાંનું તાક બનાવેલું હોય છે તેહને જાંઘા પેહરા વે છે, તથા તેહની અંદર સુદરો કુસતી મુકે છે, તથા સેરડીના બે કટકા રવાંનના હાથ તરીકે અને બે સાંહાંટા પગ તરીકે એ મારીની સાથે ગોઠવે છે; પછી એ આકારને પવીતર કરી ગણે છે, અને તે મધે ગુજરી ગયેલાં રવાંનોએ મુકામ કીધો હોય હોય તે ઊપર ભરોશો લાવે છે, અને પછી તેહનો નમસકાર કરે છે, અને તે આકારની સનમુખ ઊભાં રહી ઈઆ ખેશીને ખંદગી તથા સેતાએશ કરે છે. દોશલાં માંડવાની એ ચાલ ખરેખર ઘણી શરમ ભરેલી, અણધરતી, અને જરતોસતી દીનનાં શરમાંનથી ઊભરી છે. જરતોસતી મજહૂબમાં હોયું શરમાવેલું છે કે માણસનાં હાથથી ઊભા કીધેલા કોઈખી આકારને આપણે નમવું જોઈએ નહીં—તોપણ આપણા લોકો પોતાના ધરમની ખાખદની નાવાકેશીને લીધે દોશલાંના આકારને સેજ દો કરે છે; અને જારે તેઓને એ ખાખેની કોઈ મનાઈ કરે છે તારે તેઓ કેહે છે કે ‘હમો કાંઈ દોશલાંની મારી ઈઆ ખેહરાંને પગે લાગતાં નથી પણ હમોતો ગુજરેલાં અશોશરોહરોને ઈઆદ કરીને તેઓને નમીએ છેઈએ.’ હવે જરતોસતી દીનમાં કાંઈ હોયું શરમાવેલું નથી કે રવાંનોની આરાધનાં આપણે કરવી હોય તો ખેહરાં અને મારી માંડીનેજ તેહની સનમુખ ઊભા રેહીને આરાધનાં કરવી. જરતોસતી દીનમાંતો હવે આકારનો કેખલો કરવાનું કાંમ ગુનાહ ભરેલું ઠેકવીગિં છે. દોશલાંના દાહાડામાં વહી આપણાં લોકો ભાંત ભાંતની તરેહવાર મીઠાઈ કરાવીને ઈજાવે છે, તથા કપડાં, ખરીઓ, કાગલ, વીટી, જોરા, કાંસકી, દાખડી અને એ વગેરે ખીલ કેટલીએક ચીજો નવી મંગાવીને તેઓનું ‘લોખાંન’ મુકે છે—હવે સમજથી કે રવાંનોને પેલી જેહાંનમાં એ સંગલી

- ચીજો મલે ! એ વગેરે બીજી ઘણીએક હસવા સરીખી કીરીઆઓ કરેછે, તે સંગલું ખેવકુશી ભરેલુંછે.

હવે બાણુવું કે જરતોસતી મજહૂબની શરીએક પરમાંણે મુકતા તનાં દાહાડા જેહને ફરવરદેગાંનનાં દીવસો કરીને પણ કેહછે તે માતરે દસછે. એ ફરવરદેગાંનના દસ દાહાડા સપંદાદ મહીનો અને આસતાદ રોજથી શરૂ થાએછે તે પાંચમાં ગાથા તુલીક રેહછે. એ દાહાડા જરતો સતી દીનના તેહવારોમાં ઘણા ખોજોરગ ગાણાએછે, અને તે વીશે દીનમાં હવો ફરમાંનછે કે જરતોસતીઆએ પોતાથી ખની શકે તીઆંસુધી એ દસ દાહાડા દુનીઆંદારીનાં ચાલુ કાંમકાજથી વેગલા રેહવું, તથા ખોદા તાલાની ખંદગી અને સેતાએશ કરવી, અને પોતાનાં ગુજરી ગએલાં રવાંનોને ઈઆદ કરવાં, અને તેઓની નઈએતે બાણુવું તથા સવાખનાં ખીજાં કામો કરવાં, તથા કપડાં અને ખોરાક નેમીને તે મુશ્વેસ તથા પરેહજગાર લોકોને આપવું. આપણાં લોકો પોતાના ધરમની ફરજ સમજીને ખાણાંનું સતુમ બાણાવેછે, તથા શીઆવ ઈજાવેછે તે ખાખે ઘણાએક અંનાંણા લોકો હવો એતેકાદ રાખેછે કે આપણે જો કોઈ રવાં નની નઈએતે શીઆવ ઈજાવીએતો તે રવાંનને પેલી જેહાંનમાં તેહના ખદલામાં પોશાકની જોડી મલશે, ને ખાણાંનું સતુમ બાણાવીએ તો રવાં નને તે પણ પોંહાંચશે. પણ એ વીચાર જરતોસતી દીનનાં પુસતકો પર માણેનો નથી, પણ લોકોએ પોતાની કલપણાથી ઊભો કીધેલોછે.

વાસતે, સરવે જરતોસતી ઓરતો તથા મરદોને ઘટેછે કે ખોદાતા લાએ આપણને અકલનું જે ગોહર ખખશેઊંછે તે વાજખી મારગે કામે લગાડીને, ‘દોશલાં’ માંડવાની રસમ તથા તેહને લગતી બીજી ઊપર કહી જણાવેલી સંગલી અણુઘટતી અને ખેજા રસમો પોતાનાં ઘેરો મધેથી નાખુદ કરવી, અને ફરવરદેગાંનના દસ દાહાડા આપણી દીનનાં હાકમ મુજબ માતરે પાકી તથા પરેહજગારીનાં કામો કરવામાં તથા ખોદાતાલાની સેતાએશમાં અને પોતાનાં ગુજરી ગએલાં રવાંનોને ઈઆદ કરીને તેઓની નઈએતે, તેઓની ઈઆદગારીને ખાતર, સવાખ અને

ધરમનાં કામો કરવામાં ગુજારવાં. હેવું કીધાથીજ એ તેહેવારને લગતી આપણી જે શરજોછે તે અદા થશે—મારી અને બેહરાં માંડીઆથી એ શરજ અદા થવાની નથી.

[સ્ત્રી ગનેઆનમાલા, સર્ક ૫૧ થી ૫૫.]

આદરનાં તથા આવાં અરદુઈશુરનાં જશનની માંનતા.

આદર તથા આવાં અરદુઈશુરના તેહેવારોને લગતી જરતોસતી ઓની સ્ત્રીઓ કેટલીએક બેહુદી, આપણી દીનનાં શરમાંનથી ઊલટી, અને બેબ કીરીઆઓ કરેછે, તે બાબે તેઓનું ધેઆન પોંહાંચાડવાની જરૂરછે.

બાણવું કે આપણા માજદીઅશની ટોલાના લોકો ખોદાતાલાની ખંદગી કરતી વખતે આતશને પોતાનો કેબલો કરેછે, ઈઆને આતશની સનમુખ ઊભા રહીને એખાદત કરેછે, તે આતશને સંભાલથી બાલવી રાખવાને સારું જરતોસતી મજબુમાં મજબુત હોકમ આપેલોછે. એ સંભાલને સારું આતશની ઊપર સુકી કાઠી, સુખડ, અગર, અને એ વગેરે બીજી ખુશખોદાર ચીજો બાલવાનો તથા તેથી આતશને રોશન રાખવાનો તાકીદનો શરમાંન જરતોસતી દીનની કેતાબોમાંછે. આતશ રોશન રાખવાને કીજે સુકી કાઠી તથા ઊપર કહેલી બીજી ખુશખોદાર ચીજો આપણી ગુંબસ મુજબ હાજર કરવા સવાએ આતશખાંનાંઓમાં કોઈબી બીજી ચીજોનો હદીઓ લેઈ જવો જરૂર નથી. હેવું છતાં પણ આપણાં ટોલાની સ્ત્રીઓ, આદરનાં જશનને દાહાડે અને તેજ પરમાણે બીબા દીવસો ઊપર આતશબેહરામમાં તથા આદરાંનોમાં હરકાંઈ માંનતા અથવા ખુશાલીનાં કારણ ઊપરથી પોલીનાં કુલારાં ચહ્યાવેછે, તથા એખાદતગાહનાં એ પવીતર મકાનો મધે ખકરા, મરઘા, સુંનાં રૂપાંની ઢીંગલી, સુંનાં રૂપાંની આંખ, અને એ વગેરે બીજી તરેહવાર ચીજોની

- માનતા કરેછે,* એ સંગલી ચાલ ઘણીજ દલગીરી ઊપજાવા જોગછે, એટલુંજ નહીં, પણ જરતોસતી મજહૂબની સાદાઈ તરફ નેગાહ પોંડ્યાંયા ડતાં એ મજહૂબનાં ફરમાનથી ઊલટી અને ગુનાહ ભરેલીછે. જુદદીન લોકો જેમ પોતાનાં દેહડાં તથા દેવલો તથા કખરગાહામાં મીઠાઈ અને ખીજા પકવાનોની માનતા કરેછે, તેઓનોજ દાખલો પકડીને આપણા લોકોએ આતશકદેહામાં પોલીનાં ફુલારાં લેઈ જવાની રસમ અખતી આર કીધેલીછે. એજ માફક આજ મુંબઈ તથા દેશાવરોનાં ઘણાંખરાં આતશખેડુરામ અને આદરાનોમાં બકરા, મરઘા, મેવો, અને એ વગેરે ખીજા ચીજો ચહુડાવીઆમાં આવેછે. જે લોકો જરતોસતી દીન ઊપર એતેકાદ રાખીને હુવી રસમ ચલાવેછે તેઓને ખરેખર ગુનાહ અને હીનપસતી લાગેછે.

- વલી આવાં અરદુર્ઘશુરનાં જશનને દાહાડે, અને તે સવાએ ખીજા દીવસો ઊપર ફેટલીએક જરતોસતી સ્ત્રીઓ પોલી તથા લાડવા બનાવીને આવાં અરદુર્ઘશુર તથા કુવાઓ આગલ પરકાવવા લેઈ જાયેછે, અને તાંહાં રેતીની ઊપર તથા કુવાના વરા ઊપર હલદ અને કંકનું ખરપતું કરીને તે પોલી તથા લાડવાની માનતા ચહુડાવેછે. એ રસમ પણ જેમ આતશખાંનાંઓમાં પોલીની માનતા ચહુડાવવા વીશે ઊપર લખીઆમાં આવીજિંછે તેમજ નાલાએક અને મુરખાઈ ભરેલીછે. જર તોસતી મજહૂબમાં હુવી માનતા ઈઆ કીરીઆ કરવાનો હોકમ ફરમાવેલોજ નથી.

ખીજું, આપણા ઘણાંખરાં જરતોસતી લોકો આવાં અરદુર્ઘશુરમાં દુધ, ખાંડ, ફુલ, નારીએલ અને હુવીજ ખીજા ફેટલીએક ચીજો ચહુડાવેછે, ઈઆ નાખેછે, તેવું કરવાને પણ આપણી દીનની કેતાબોમાં ફરમાવેલું નથી, બલકે પાણીમાં હુવી ચીજો નાખવાની મજખુત મનાઈછે. આપણી દીનમાં જેમ આતશની સાંમણે ઊભાં રેહીને ખંદગી કરવાને ફરમાવેલુંછે તેમજ અરદુર્ઘશુરની સનમુખ ઊભા રેહીને ખોંદાતાલાનીજ

* એ રવાજમાં પાછલથી ઘણો ઘટાડો થાયેઓછે.

ખંદગી કરવાનો હોકમ છે. કાંઈ ઊપર કહેલી રીતે પોલી ઈઆ લાડવા પરકાવવા, અથવા અરદુઈશુરમાં અથવા ઘેરનાં કુવાઓમાં દુધ, સાકર, નારીએલ, ઈતીઆદી, નાખવાને, તથા એ ચીજોની માંનતા કરવાને શરૂ માવેલું નથી. જરતોસતી દીનમાં હેવી માંનતાઓ કરવાનો હોકમ નહીં હોવા છતાં પણ ઘણીએક જરતોસતી ઓરતો હેવી માંનતાઓ પાલે છે એ દલગીરી ભરેલું છે, અને તેથી તેઓ પોતાના ધરમનાં શરૂમાંન ટોડવાની તકસીરમાં આવે છે.

જરતોસતી મરદો તથા ઓરતોને ઘરે છે કે તેઓએ પોલી તથા લાડવાની માંનતા આતશકદેહોમાં અથવા અરદુઈશુરમાં ચડાવવી નહીં, તથા બકરા, મરઘા, સુનાં રૂપાંનાં ઢાંગલાં, મેવો, સુનાં રૂપાંની આંખ, અને એ વગેરે બીજી હાથવા સરીખી ચીજો આતશબેહરામ તથા આદરાંનોમાં લેઈ જાવી નહીં, તથા અરદુઈશુરમાં અને કુવાઓમાં દુધ, દુલ, સાકર, નારીએલ, વગેરે નાખવું નહીં, પણ જુદદીનની એ સંગલી રસમો બીલકુલ તરક કરવી, અને હેવી માંનતાઓ કરીને પોતાના ધરમની બોજોરગીને જાંખ લગાડવી નહીં. આપણે આપણુદીથી જુદદીનની રાહરસમો ઊપર ચાલીએ તો અલખતાં આપણે પરવરદેગારના ગુનેહગાર અને તકસીરવાર થાઈએ.

[સ્ત્રી ગનેઆંમલા, સર્ક ૭૭ થી ૮૧.]

લગનનો કોલ તથા આશીરવાદ.

આપણા જરતોસતી લોકોમાં શાદીની વખતે આશીરવાદ સારતી વેલાએ મરદ તથા ઓરતની તરફથી જે કબુલાત આપીઆમાં આવે છે તે ઊપરથી આપણી ખાતરી થાય છે કે આપણો મજહૂબ પાલનાર લોકોમાં હમણાંની માફક નાંધલાં બાલકોને પરણાવવાની ચાલ હતી નહીં. એ

આશીરવાદ જે પેહલવી ભાશામાં છે તે મધે પરણતી વખતે મરદ તથા ઓરત પોતાની સમજથી એકબીજાને જે કોલ આપે છે તેનો સાર નીચે જણાવી આ પરમાણે છે.

‘(ફલાંનાં) શેહરમાં સરવે અંજુમન એકઠું થાઈ ઊં, જેહવી માજ દીઅશની દીનની રાહ છે તે રાહ મુજબ, લગન કરી એ ખેટી આપી, એ ખેટી (ફલાંનાં) નામની કબુલ કીધી—(ફલાંનાં) મરદ સાથે મોહાર ખાંધી (તેણીની પાસે) કબુલ કરાવીને એ ખેટીને સરવે ખેશ કબીલે એક દીલ થાઈ નેક નઈએતે, નેક ખોલવે, નેક કરવે કરીને સવાખની જીઆદ તીને વાસતે જીવવાના છેડા સુધી આપી. (પછી મરદ ખોલે છે) આપી કોલ સાથે મનશનીથી જીવવાના છેડા સુધી એ કનેઆને તે મેં પસંદ કીધી (પસંદ કરદમ.)’

હવે જો મરદ તથા ઓરત પોતાની પુર સમજમાં અને પુગતી ઊમરમાં આવેલાં નહી હોએ તાંહાંસુધી તેઓથી એકબીજાને ઊપલી રીતની કબુલાત અપાઈ શકાએ નહી. એ ઊપરથી ખોલ્લી રીતે સાખેત થાએ છે કે જરતોસતીઓનાં અસલ વતન ઈરાનમાં હુમણાંના હીંદુસથાં નના જરતોસતીઓની માફક ખચાંઓની નાહનપણથી શાદી કરવાનો રવઈઓ હતો નહી.

શાદીની વખતે આશીરવાદમાં મોખેદ જે સુખનો મરદ તથા ઓર તને શીખામણ તરીકે કેહે છે—પણ જે પેહલવી જીખાનમાં હોવાથી આપણા લોકો સમજી શકતા નથી—તે ઘણા ખુખી તથા દાનાઈ ભરે લા છે, તે હુમો નીચે ઊતારી લઈજાએ છે. મોખેદ પરણતાં જોડાંને કેહે છે,

‘હારમજદનાં નામની મદદથી હુમેશ રોશની ભરેલાં રેહો. ખુખ ખુશી સાથે રેહો. વરધીવંત થાઓ. ફતેમંદ થાઓ. અશોઈ શીખ વામાં તમો ખુશી રેહો. નેક કામ કરવાને લાએક થાઓ. દીલમાં નેક વમાઓ. જીખાનથી નેક ખોલો. નેક કરણી કરો. તમામ ખદ નઈઅત દુર કરો. તમામ ખદ ખોલવાનો ગુનાહ ઓછો કરો. તમામ ખદ કર ણીના ગુનાહનો નાશ કરો. સવાખ વખાણો. પાપને ઊંધું પારો.

લાણુને માજદીઅશની દીનને. નેક મનશનીથી કામ કરજો. નેક રાહથી દોલત મેલવજો. સહી કોઈ આગલ સાચું બોલજો. હોકમ મુજબ કામ કરજો. દોસતોમાં નેક બોલનાર થાજો. નેક નજરે જોનાર થાજો. ચાડી ચુગલીનું કામ કરજોમાં. ગોસો કરજોમાં. શરમને ખાતર ગુનાહ કરજોમાં. લોભનું કામ નો કરજો. ઘણી ઘાસતી નો કરજો. અદેખાઈ નો કરજો. હંકાર નો કરજો. કોઈનો માલ જખરદસતીથી નો લેજો. ચોતાની નેક કોશેશથી ખુશ અને આશાન રેહેજો. ઈઅજદાંનાં નેક લોકોને શાએદો પોંહાંચાડજો. કીનાં ભરેલાં આદમી સાથે લડાઈ નો કરજો. લોભીઆ સાથે પંતીઆલાં નો થાજો. ચાડીઆ સાથે દોસતી નો કરજો. ખદકાર સાથે સગાઈ નો કરજો. ખદ રાહ આદમી સાથે કામ નો પાડજો. દુશમનો સાથે લડવું પડે તો ઈનસાફની રાહ લડજો. અંબુમન આગલ માનથી ચાલજો. માખાપનાં નામને ખુલંદ કરજો. તમારી માતાઓને દુખ નો દેજો. દાદાર હોરમજદને ચોલખજો.' આમીન.

હુમણાં થોડુંએક થાઈઝિં આપણા ફેટલાએક લોકોમાં હવો રવ ઈઆ નીકલીઓછે કે તેઓ ચોતાનાં ખચાંઓની શાદીની વખતે પાજંદ તથા સંસકરીત આશીરવાદનો ગુજરાતી તરજુમો મોખેદ પાસે કરાવીને તેની સમજ ખચાંઓને પાડેછે. શાદીનો કોલ કેહવોછે અને તેની ફરજ પરણતાં જોડાં ઊપર કેહવી પરકારે લાગુ પડેછે તે વીજોની તે જોડાંને સમજ આપવી જરૂરછે, ખલકે તેમ કરવાની ફરજછે. પણ પાજંદ ઈઆ સંસકરીત આશીરવાદ દીધા પછી ગુજરાતી ભાશામાં તેનો તરજુમો કરીઆમાં આવે તે આગમજ આપણે ઘણીજ સંભાલ રાખવી જોઈએછે કે પરણતું જોડું લગનના કોલકરારની ફરજ પોતે પુરતી રીતે સમજી શકે તથા માથે લઈ શકે, હવો હાલતમાં અથવા ઊમરમાંછે કે નહીં.

[સ્ત્રી ગનેઆંનમાલા, સર્ક ૧૪૬ થી ૧૫૦.]

રાહાનુમાએ માજદીઅસના સભાનો બંચાવ.*

સાહેબો,

“રાહાનુમાએ માજદીઅસના” સભા વીશે જરતોસતી આલમના ફેટલાએક લોકોમાં જે બદ્દુમાન ચાલેછે તે બાબદમાં એ સભાની કારો બાર મંડલીની તરફથી જે ખોલાસો હવડાં તમારો નજદીક વાંચેઆમાં આવીઆછે તે અલખત તમો સાહેબોએ ઘેઆંનથી સાંભલીઆ હશે, અને એ ખોલાસાનાં ચોપાંનીઆં “રાહાનુમાએ માજદીઅસના” ની તરફથી સરેશતા પરમાણે બાહર પડશે તેઆરે સંગલા જરતોસતીઆ તે બાબદથી વાકેફ થાશે.

પણ એ બાબદમાં હવડાં તરતના બનેલા એક સંજોગ ઊપરથી માહુરી ચોતાની તરફથી કાંઈએક ખોલવાનું હું વાજબી ધારૂં છું. એ સંજોગ માતરે ગેઈ કાલેજ બનીઆછે; અને ગેઈ કાલે આપણી ટાપુ મધે “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” નામની જે મંડલી ઊભી થાઈછે તેહુની પેહલવેહલી સભામાં જે કાંઈ વાતચીત થાઈછે, અને તે સભામાં ફેટલાએક જરતોસતીઆએ જે અરસપરસ વીચારો આપીઆછે, અને જેહુની હકીકત માહુરા સાંભલવામાં આવીછે તે ઊપરથી મહુને આટલું ખોલવાની ફરજ પડેછે. હું ઘણા દલગીર છેડાં કે “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” સભાની ગેઈ કાલની ખેઠક જેમ જોઈએ તે માફક સંગલા જરતોસતીઆને વાસતે ઊંઘાડી હતી નહી, પણ માતરે ચુંટી કાહુડીને ઈજન કરેલા જરતોસતીઆને તાંહાં આવવાની છુટ હતી, અને મહુને એ સભા ઊભી કરનાર સાહેબોની તરફથી નોતડું મલીઝિંતું

* જરતોસતી લોકો વચે ધરમને નામે ચાલતા અલુધટતા રૈવાજોને દુર કરાવવાની મખમલદથી ઇશીવી સને ૧૮૫૧ નાં વરશમાં મુબઈ મધે “રાહાનુમાએ માજદીઅસના” સભા ઉભી થાઈ હતી, તેહુની વીરૂધ સને ૧૮૫૫ માં “રાહે રાસત નુમાએ જરતોસતીઆન” નામની સભા ફેટલાએક જરતોસતીઆએ ઉભી કીધી હતી. એ છેલ્લી જમ્માવેલી સભા ઉભી થાઈ તેહુને ખીજે દીવસે, ઈઆને તા. ૦ ૩૧ મી અક્ટોબર ૧૮૫૫ ને દીને, રાહાનુમાએ માજદીઅસનાની બાહર સભામાં આએ બાશાલુ મે કીધું હતું. તે વખતે એ સભાના મુનશીનો આધી હું ધરાવતો હતો.

નહી, નહીતો ખેશક હું તે મીજલસમાં હાજર થાતે, અને જે વાત તમે સાહે બોલે હવડાં હું કહી સંભલાગિંધું તે ખીનાં ગિંધાડી રીતે હું તે મીજલસમાં બોલતે, અને તાંહાં હાજર રહેનાર જરતોસતીઓ મધેથી ફેટલાએક જેઓ આએ સભાના આચાર વીશે સરીઆમ ખોદું બોલીઆછે અને ખીજાઓ તે સંભલીને ખુશી થાએઆછે તેઓની સંગલી વાત હું ગિંધાડી પાડતે.

રાહાનુમાએના મીજલસીઓએ હવડાં એટલું ખુશાલ થાવું જોઈ એછે કે જેઆરે એઆર વરશની વાત ઊપર આએ સભા ઊભી થાઈ તેઆરે તેહને થોડાજ લોકો ગણકારતા હતા—અને એ કામ “થોડાએક ચીખાવલા છોકરાઓએ ઊભું કીધુંછે” હવું કહીને થોડાજ લોકો તેહને વજન આપતા હતા. પણ એ સભાના કારોબારીઓની મેહનત અને કોશેશથી એ સભાનું કઠિવત દરરોજ વધતું ગએગિંછે, અને થોડી પુંજ તથા જાહેરદારીમાં થોડા દોસતો છતાં ઈમાનદારી અને સચાઈનાં બલથી આપણી સભાનું કામ એટલુંતો મચીગિંછે કે જે શેકીઆઓ આપણાં કામ વીશે આગલ હશતા હતા તેઓ આપણી સાંમે થાવા સાડું “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” મંડલી ઊભી કરવાને માટે ગેઈ કાલે શેઠ રતનજી કેરાંવાલાની વાડીમાં એકઠા થાએઆ હતા, અને પોતાના દીલોજનથી તેહને આસરો આપવાને કબુલ કીધું હતું, અને પોતાની હાજરીથી તે સભાને માન આપીગિં હતું.

એ “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” સભા ઊભી થાએ આથી આપણી સભાને કસું નુકસાંન થાનાર નથી—આપણી સભાનું ઝોર તેથી વજન વધશે. જેહવી આપણી મતલબછે કે આપણા જરતો સતી લોકોમાં મજહૂબનાં નામથી જે અણુઘટતી અને નાલાએક રસમે ચાલીછે તેહનો નાશ કરવો, તે બાબદમાં આપણે જો કાંઈ ખોદું લખીએ અથવા ખોદું જાહેર કરીએ તો એ “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતી આન” સભા આપણી ચુક સુધારશે. તે ચુક જો વાજખીની રીતે સુધારશે તો આપણે તેહને નમીને ચાલશું, જો ચુક થાએલી નહી હશે અને તેહને ચુક કહીને સુધારવા માંગશે તો આપણે તેઓ સાથે વાજખીની રાહે તક

સાર કરશું. તેમાં શંએદો એ થાશે કે જે ખડું હશે તે પોતાની મેલે માલમ પડી આવશે. રાહાનુમાએની મતલબ એ સીવાએ ખીજી શું છે? અને તે મતલબ પાર પડવાનો ખીજો મોતેખર રસતો કીઓછે? “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” સલા સાથે આપણે ધીરજ અને શલુ કાર્થી તકરાર કરશું—તેહને ઊભી કરવાને વાસતે શેઠ ખડમનજી હોર મજજી વાડીઆ, શેઠ માંણેકજી નશરવાંનજી પીટી, શેઠ ખરશેદજી જમ શેદજી જીજીભાઈ, શેઠ શરાંમજી નશરવાંનજી પટેલ, શેઠ શોરાખજી જમ શેદજી જીજીભાઈ અને હેવા ખીજા મોલાવાલા સાહેબો ગેઈ કાલે શાંમેલ થાએઆ હતા, તે સાહેબોની આખડ તથા દરજજા પરમાંણે આપણે માન આપી બોલશું—પછી આલમનાં લોકો પીછાણી લેશે કે આજ એઆર વરશ થાએઆં રાહાનુમાએ સલાએ પોતાનો પાએઓ નાખી ઓછે તે સદા સચાઈ અને ઈમાનદારીથી ચલાવેલોછે.

ગેઈ કાલે મલેલી “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” સલામાં કેટલાએક જરતોસતીઓએ આપણી સલાની જુઠી ખદગોઈ કીધી હતી. કેટલાએક હેવું બોલીઆ હતા કે આપણી સલા જેઆરે ઊભી થાઈ તેઆરે આપણે જે કબુલાતો આપી હતી તે પરમાંણે આપણે ચાલેઆ નથી, આપણે મુખતાદને ગણપતી અને ગવરી કરીને કહેઆં, અને જર તોસતીઓને પુતલાં પુંજનારમાં ગણેઆ, આપણે મોખેદોના આખા દોલાને હાટેનટાટ અને કાપરી કરીને કહેઆ, આપણુ મજહુખ ચુંથવા લાગાછે, આપણે દીનની રૂશવાઈ કરવા માંડીછે, આપણા સરનશીને પોતાની તરફથી એ સલાને બેએ બાખદની લલામણુ કીધી તે પરમાંણે રાહાનુમાએ માનદીઅસના સલાએ પોતેજ કાંએ નહી કરીજાં, અને એ વગેરે એ મજલેસમાં હાજર રહેનાર દાનાવ સાહેબો પોતાનાં મનમાં જેમ સુજીં તેમ છુટથી અને બેમલાહજથી બોલીઆ હતા—તેઓને શવવું માતરે એટલુંજ હતું કે આએ સલાનો કોઈ હીમતવાંન હીમાએતી તે જગોએ હાજર હતો નહી, અને તેહવા કોઈને ઈજન કરેઆમાં આવેજાં હતું નહી, તેથી એ સાહેબો જે કાંઈ બોલીઆ તે બાબે તે ઠેકાંણે તેઓને

કોઈ તરત અટકાવ કરનાર તથા જવાબ આપનાર હવું નહીં, અને તેહનો લાભ તેઓએ પુરતી રીતે કામે લગાડેઓ હતો.

આપણી સભાની વીરૂધ્ધમાં બોલનારા એ સાહેબો આપણને કેહ્યે કે આપણે જેઆરે આએ સભા ઊભી કીધી હતી તેઆરે આપણે જે કબુ લાતો આપી હતી તે પરમાણે આપણે ચાલીઆ નથી. આગલ તો આપણે માતરે હીંદુ અને મુસલમાનોની સંગતથી અખતીઆર કીધેલી રસમો વીશે બોલવા કહીઊં હવું, અને હવડાં આપણે દીનઆઈનની પાતો ઊપર પગલાં ભરવા લાગા છેઈએ. એ સાહેબોને એક કરતાં તરાણુ ઈઆ એઆર વખત ખતલાવેઆમાં આવીઊંછે કે આપણા લોકોમાં જે કાંઈ રસમો દીનની રાહથી ઊલટી ઈઆ નકામી હોએ, પછી તે હીંદુની હોએ ઈઆ મુસલમાનની હોએ ઈઆ કોઈ ખીજાં કારણોથી ઊતપન થાઈ હોએ તો તે બાબે તકરાર કરવાનો અને તે રસમો તરક કરવાની ભલામણ કરવાનો આએ સભાનાં અસલ કાએદા મુજબ આએ સભાનો હક છે. એ ઠપકો શેઠ ડોશાભાઈ મુનશી આપણી ઊપર લઈ આવીઆ હતા તેવણને આપણી સભાએ ખોટા પાડેઆ—એ ઠપકો વલી “બાગે અને શેહરવાંન” ચોપાનીઆંનો ખનાવનાર આપણી ઊપર લઈ આવીઓ હતો તે ખોટો પડીઓ—પણ તેઓમાંથી કોઈ આપણને પાછો ઊતર આપી શકીઆ નહીં—અને હવડાં તેઓની ઈમાનદારી એટલીજ છે કે ચોતાનાં બોલવાની સામેતી આપવી નહીં—અને એક સરીઆમ જુઠી વાત ફરી ફરીને હરેક જોગવાઈએ બોલીઆ કરવી.

એ સાહેબો કેહ્યે કે આપણે મુખતાદને ગવરી અને ગણપતી કરીને કહ્ય્યાં, અને આપણે જરતોસતીઓને પુતલાં પુંજનારમાં ગણેઆ. હવું બોલવું સરીઆમ ખોટું છે. આપણે કોઈ દાહાડે મુખતાદને ગવરી અને ગણપતીનું નામ આપીઊં નથી. આપણે કહીઊંછે કે ભાઈ સાહેબો, તમો ફરવરદેમાનના દાહાડાઓ ઊપર બંદગી કરો, એબાદત કરો, ધરમદાનનાં કામો કરો, દીનના હોકમ મુજબ પઢવું ગણવું જારી રાખો, પણ એ દાહાડાઓ ઊપર તમો આએ મારી અને ખેડ

રાંનો આકાર થું કરવા ઊભો કરોછો? હવે આકારતો હીંદુઓ ગવરી અને ગણપતીની વખતે કરેછે, પણ જરતોસતી દીનની ઈઅજદાં પરસતીને હવે આકાર ઊભો કરવો એ લાએક નથી. આપણું ખોલવું હવી રીતનું વાજખીછે, તેહને આપણા શતરૂઓ તરેહવાર રીતે ઊલયવેછે.

એ લોકો કેહછે કે આપણે જરતોસતીઓને પુતલાં પુંજનારમાં ગણેઆ. ગેઈ કાલે “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” સભામાં હું જો હાજર હતે તો તાંહાં એક દાખલો આપીને કેહતે કે આજે આએ મુંખઈના ત્રય મધે હોરમજજ વાડીઆવાલાં આતશખેહરામમાં કેટલીએક હવી કીરીઆઓ થાએછે કે જે કીરીઆઓ પુતલાં પુંજનાર લોકોની જછે. એ આતશખેહરામમાં ખકરા, મરઘા અને સુંનાં રૂપાંનાં પુતલાંનાં પતરાંની માનતા ચહુડેછે. ખકરા અને મરઘાને આતશખેહરામ સાહે ખનાં તખતના ઓરડા સુધી લઈ જાએછે, તાંહાં તેહને ઊંખરનો સાથે નાખઘશણી કરાવેછે, અને સુંનાં રૂપાંનાં પુતલાંનાં પતરાંઓ માંનત દાખલ ચહુડેલાં એ આતશખેહરામના મોખેદો કબુલ રાખેછે અને મોહાટી ખુશીથી લીએછે. એ ચાલ થું જરતોસતી મજહૂબનીછે? એ વીશે આતશખેહરામના મુતવલીઓ* તથા દસતુરો તથા મોખેદોની અકલ થું ગુમ થાઈ ગેઈછે? ખકરા મરઘાની માનતા કોણ ચહુડાવે? જે પુતલાં પુંજનાર હાએ તે અંબાદેવી અને ખંદોખાનાં દેવસથાનમાં હવી માનતા કરે, અને પીરની કબરોને સુંનાં રૂપાંનાં પુતલાં માની આવે, પણ જેઓ જરતોસતીઓમાં નામ ખપાવી હેવું કરેછે અને આગલ રહીને કરવા દીએછે, કે જેથી આપણા મજહૂબને અપમાન પોંહાંએછે, તેહવા શખસો પુતલાં પુંજનાર ખરોખર ગુનેહગારછે, અને તેઓને પુતલાં પુંજનારમાં

* પાછલથી જાણવામાં આવીઈં હવું કે શેઠ હોરમજજ બહમનજ વાડીઆનાં આતશખેહરામના મુતવલીઓને આ કપડો આપવામાં જુલ હતી. તેઓએ રાહાનુમાએ માનવીઅસના સભાનાં માંગવા ઉપરથી પોતાનાં એ મકાનમાં અણુધટી માનતાઓ સંબંધી મનાઈ કરેલી હતી, પણ તે છતાં નાવાકેફ લોકો ઘણીએક હવી માનતાઓની છનસો તરેહવાર તદખીરથી આતશખેહરામ ખાતે સુકી જતાં હતાં.

ગણવા એ વાજખીછે, અને હવા લોકોને હવી રીતનો તેઓને લાએ કનો ઠપકો આપીઆ સવાએ તેઓ હરગેજ હવાં કામો કરવાથી પાછા હટનાર નથી.

વલી એ સાહુખો કેહછે કે આપણે મોખેદોને હાટેનટાટ અને કાફરી કરીને કહુઆ. કોણે કહુઆ ? ગેઈ રાહાનુમાએની જાહેર સભામાં કેટલાએક મોખેદોની અણઘટી ચાલ જોઈને ઈંગરેજ પતરનો એક “રીપોર્ટર” કે જેહને આએ સભા સાથે કસો ઈલાકો તથા સંબંધછે નહી તેણે તરત ખીજે દાહાડે પોતાનાં પતરમાં હવું નાખીશું કે તે મોખેદોની ચાલ જંગલી હાટેનટાટ અને કાફરી લોકોના જેવી હતી. એ ઠપકો બધા મોખેદોને વાસતે નહી હતો, પણ જે મોખેદોએ ફેસાદ ઊઠાવીઓ હતો તેઓને લાગુ પડતો હતો. તે કરતાં ઊપલાં ઈંગરેજ પતર મધે એ ઠપકો છપાએઓ અને તેહનો ગુજરાતી પતરવાલાઓએ ઊતારો કીધો તે વેલાએ આએ સભાના એક કરતાં વધારે મીજલસીઓએ કોશશ કરીને તે સખત ઠપકા વીશે ઈંગરેજ તથા ગુજરાતી પતરોમાં લખીને તેમાં જેટલી ખીના વધારીને લખી હતી તે ખોટી પાડી હતી. એ સાહુખો સંગલા ગોએઆ હવુંજ સમજેછે કે ગામમાં રાહાનુમાએનો ડંકો વાગેછે, તેથી જે કાંઈ એ સાહુખોની વીરૂધમાં છપાએછે તે સંગલું રાહાનુમાએ વાલા છપાવેછે, હવું ખોલવું ખેસમજ લોકોનુંછે. એ સાહુખોનો હીમા એતી ચાલુકવાલો જે આગલ આએ સભાની પખશ ખેંચતો હતો તે ધણી આજે રાહાનુમાએના મીજલસીઓને મજદકી કેહછે, તેઓને નાપાક કેહછે, તેઓનું માસ શાંણુશી વતે દુપાવા માંગેછે, તે વીશે હમોતો નહી ફરીઆદ કરતા કે એ સાહુખો ઊશકેરીને હવું લખાવેછે ? પણ આપણામાં એક સાદો ગુજરાતી ખોલછે તેમ જેઆરે નહી ચાલે તેઆરે ચીકરાં ફારવાની એ વાતછે.

આપણે દોશલાંનાં ખેહરાં તથા મારી ખાખેની તકરાર ઊભી કીધી તે ઊપરથી એ સાહુખો કેહછે કે આપણે મજહુખ ચુંઠવા લાગાએ, અને આપણે દીનની રૂસવાઈ કરવા માંડીએ, પણ તેઓને કોઈ પુછે કે

આંને આઠ વરશ ઊપર એરવદ અસપંદીઆરજી ફરાંમજીએ મારી ખેડરાં માકવાની ચાલ ખોટી પાડી અને એઆર વરશની વાત ઊપર ચાબુકનો અધીપતી તેહેની વીરૂધમાં તકરાર કરતો હતો. તેઆરે રાહાનુ માએ સભાએ એ બાબદની તકરાર કાંડાં લીધેલી હતી? અને રાહાનુ માએ જેઆરે એ મુખતાદની તકરાર કાઢાડી તેઆરે તેઓને મદદ કરવામાં અને તેઓને લખી આપવામાં તમારા દસતુરો સવાએ ખીજ કાણ હતા? એક દસતુરે ચુકથી લખી આપીશું તેમ શું બધાઓએજ ચુક કીધી? શું દસતુર પેશુતનજીએ ચુક કીધી તેમ ફરદુનજી દસતુરેખી કીધી, તેમ એરવદ અસપંદીઆરજીએખી કીધી? તેમજ અરદેસર દસતુરેખી ચુક કીધી? તેમજ શું ભરૂચવાલા દસતુર પેશુતનજી અસપંદીઆરજી ચુકી ગીઆ? * શું બધાજ ચુકી ગીઆ અને રાહાનુમાએવાલાઓ વગર કારણે એ બાબદ લઈ ખેઠાછે? દસતુરોની ચાલ વીશે જેટલું ખોલીએ એટલું થોડુંછે. હું ખાતરીથી કેહું છું કે તેઓએ હવડાં સમો જોઈને વાત કીધીછે. કદાચ હવેપછી સમો ખીજો આવશે, અને તે સમો જોઈને તેઓ વલી પોતાનું મત ફેરવશે તેથી આપણે અચરત થવું નહી.

જેઈ કાલે “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” ની સભા મલી હતી તે વેલાએ આપણા સરનશીન શેઠ નવરોજજી ફરદુનજીએ એક જરતોસતી દાખલ પોતાની તરફથી એ સભાને ખેએ બાબદની ભલામણ લખી મોકલી હતી, તેમાં પેહલું એ હતું કે આપણાં અવસતાનાં દફતરોનો શહી ગુજરાતી તરજુમો કરાવવાનું કામ તેઓએ માથે લેવું, અને ખીજું એક દસતુરોને મુકરર કરીને તેઓની પાસે મહીનામાં તરણ એઆર વેલાએ દીનઆઈનની બાબદો વીશે વાચાજ કરાવવી. આપણા સરનશીનની એ ભલામણ વીશે એ સભામાં ખીરાજનાર કેટલાએક સાહે

* જે દસતુરોએ મુખતાદની બાબદમાં પોતાનાં મત રાહાનુમાએ માનદીઅસના સભાના વીચારને મલતી રીતે પરથમમાં ખોલાસાથી જાહેર કીધાં હતાં તે મત રાહાનુમા એનાં ચોપાનીઆંના આંક ૧૦ માં મધે તથા એરવદ અસપંદીઆરજીનો કાગળ આંક ૧૧ માં મધે પરગટ થાએઆછે.

ખાએ હવે વીચાર જણાવીએ કે નવરોજી જેઆરે એ સભાને હવી ભલામણ કરેછે તેઆરે પોતાની રાહાનુમાએ સભામાં તે પરમાંણે કરતા કેમ નહીં ? હેનું કારણ આએ જોગવાઈએ હું તમોને કહી સંભલાઈં છું. “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” સભામાં હવડાં જંદ અને પેહલ લવો જુખાન જાણનાર દસતુરો તથા ખેહદીનોનો જેહવો જમાવ થાએ આછે તેહવો આસરો રાહાનુમાએને કધી મલીએ નથી. એ સભાને દસતુરોએ કોઈ કોઈ વાર છુટી છુટી મદદ કીધીછે, તેથી અવસતાનો શહી તરજુમો ખનાવવાનું કામ રાહાનુમાએ માથે લેવાને શકતીવાન નથી, પણ એ “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” સભામાં જંદ અને પેહલ વીની જાહેર માહીતગારી ધરાવનાર આછામાં આછા છ શખસો શાંમેલછે, તેઓથી એ કામ સેહલાઈથી ઊઠાવી લેવાશે, તેઆરે તેઓએ એ કામ પોતાને માથે ઊઠાવી લેવું જોઈએછે.†

દસતુરો પાસે વાચાજ કરાવવા વીશે મેહેનત લેવામાં આપણી સભાએ કાંઈખી કસુર રાખી નથી. હું જોવાને દલગીર છેડે કે જેઈ કાલની “રાહે રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” સભામાં દસતુર મનચે રજી એદલજી જમાસપઆશાના તથા દસતુર પેશુતનજી ખેહરાંમજી સંજાણા તથા ખેહદીન પેશતનજી માણેકજી જાંમે જમશેદવાલા એ તરણે જણા હાજર હતા તેઓને સારીપેઠે રોશનછે કે વાચાજ કરવા સાડું કોઈ ખખરદાર દસતુરને ચુકરર કરવાની બાબદમો આએ સભાએ જેટલી ખનીછે એટલી કોશેશ કીધીછે અને તેમાં કસી કસુર રાખી નથી. પણ એ તરણ સાહેબો એ વીશે કાંઈ જાણતાજ નહીં હાએ તેમ તે મીજલ સમાં ચુપકીદા ખેશી રહેઆ હતા. એ દસતુર મનચેરજી તથા દસ તુર પેશુતનજી તથા મરનાર દસતુર જમશેદજી ખરજોરજીને દર માસે ખેએ વખત વાચાજ કરવાને સાડું આએ સભાની તરફથી રૂ૪૦) થી ૫૦) સુધીનો પગાર આપવા કબુલ કરેઆ હતા પણ

† રાહે રાસત સભા જોકે ઘણા મજબુત આસરા તલે ઉભી થાઈ હતી, તોપણ તે લાંબા દીવસ ટકી હતી નહીં, અને જુજ મુદતમાં તેહેનું કામ ખંધ પડીઈ હતું.

કોઈએ હિમતથી એ કામ માથે લીધું નહી, અને એ સંગલી મેહુ નત શેકટ ગેઈ.

સાહુબો, હું તમારો વધારે વખત રોકતો નથી, પણ ગેઈ કાલે “રાહુ રાસત નોમાએ જરતોસતીઆન” ની પેહલી સલામાં જે કાંઈ ખીના બનીછે તે ઊપરથી મહુને આટલું બોલવાની ફરજ પડીછે.

[રાહાનુમાએ માજદીઅસનાં સલાનું પુસ્તક ૧ હું

આંક ૧૫ માં સને ૧૮૫૫, સર્કે ૩૦—૩૮.]

સમાપ્ત—દફતર ૧ હું.
